

Uluslararası Orta Doğu Kongresi

1-2 Kasım 2011

International Middle East Congress

November 1-2, 2011

Bildiri Kitabı / Proceedings

CİLT II / VOL.II

Editörler / Edited by

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

Arş. Gör (Res. Assist.) İtir ALADAĞ GÖRENTAŞ

Arş. Gör. (Res. Assist.) Derya ÖZVERİ

Ekim 2012 / October 2012

Kocaeli

Uluslararası Orta Doğu Kongresi / International Middle East Congress

Editörler / Edited by Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

Arş. Gör. (Res. Assist.) İtir ALADAĞ GÖRENTAŞ

Arş. Gör. (Res. Assist.) Derya ÖZVERİ

Kocaeli Üniversitesi Yayınları; Kocaeli University Publications.

Baskı / Printed by Kocaeli Üniversitesi Matbaası / Kocaeli University Press

1.Baskı / 1st edition Ağustos 2012 / August 2012; Kocaeli

ISBN:

978-605-4158-21-8 (Tk. No.)

978-605-4158-22-5(kitap 1)

978-605-4158-22-5(kitap 2)

ÖNSÖZ

Orta Doğu, yüzyıllar boyu stratejik ve ticari önemi ile, bütün dünyanın yükselen güçleri için bir çekim noktası olmuştur. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile beraber, bölgenin, yükselen ve yayılan Batı Avrupa ile önemli bir ticari pazar olan Güney Asya arasındaki bağlantı sağlayıcı konumu bölgeye ilgiyi çok arttırmıştır.

Petrolün, bir enerji kaynağı olarak önem kazanması, Orta Doğu'nun bu çok önemli ve stratejik konumunu daha da pekiştirmiştir.

Orta Doğu ülkeleri ile, tarihten gelen güçlü, sosyal ve kültürel bağlara sahip Türkiye tüm bölge ülkeleriyle ilişkilerini her alanda karşılıklı saygı ve işlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde çeşitlendirmeyi ve geliştirmeyi istemektedir.

Türkiye, Orta Doğu'ya yönelik politikalarını bölge ülkeleriyle ikili ve çok taraflı işbirliğini yaygınlaştırarak bölgede barış, güvenlik ve istikrarın tesisine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Orta Doğu'nun uluslararası önemi sadece dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmasından kaynaklanmamaktadır.

Üç kıtayı birleştiren Orta Doğu, tarih boyunca dünyanın en önemli kara, hava ve deniz ulaşım yolları üzerinde bulunması nedeniyle önem kazanmaktadır. Yüzyılımızda petrol ve doğalgaz rezervleri azalmakta olsa bile Orta Doğu'nun dünyadaki önemi büyük ölçüde devam edecektir.

Orta Doğu, üç büyük dinin bu bölgeden çıkmış olması nedeniyle çok önemlidir. Yüz milyonlarca insan için Orta Doğu, kutsal toprak olarak görülmektedir.

Orta Doğu'da barış ve istikrarın temininin ve bölge ülkelerinin Türkiye'ye karşı tutumlarının, ülkemizin güvenlik ve çıkarları açısından çok önemli olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle, Kuzey Irak'taki ve Suriye'deki son gelişmeler bu durumu göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan bu yana akılcı, gerçekçi ve hiçbir ayırım gözetmeksizin bölgenin bütün ülkeleri ile kalıcı barış ve istikrarı sağlamak için dostane ilişkilerini her zaman sürdürmüştür.

Türkiye'nin, Orta Doğu'da kriz ve istikrarsızlık ortamını bir barış ve işbirliği ortamına dönüştürmek için yaptığı girişimler dikkatle ve özenle izlenmektedir.

Özellikle, silahlı çatışmalara son vermek için çok taraflı ve etkin bir politika izlendiği ve başarılı olunduğu görülmektedir. Ancak, Arap Baharı ve içinde bulunduğumuz dönem içerisinde Suriye'de yaşanan gelişmeler Orta Doğu'da birbirine bağlı ve süratle değişim gösteren zincirleme

tepkiler, birbirinden ayrılmayan sorunlar, bölgenin ve dünyanın barış ve istikrarını ciddi şekilde etkilemektedir.

Enerjiye olan ihtiyacın, her geçen gün giderek artması ve kaynakların sınırlı olmasının getirdiği endişe nedeniyle; enerji kaynakları ve bu kaynaklara ulaşım yollarının kontrolü için yapılan güç mücadelesi bölgeyi istikrarsız hale getiren en önemli unsurlardır.

Türkiye, Orta Doğu ile çok köklü tarihi ve kültürel bağlara sahiptir. Bütün Orta Doğu ülkeleri ile tarih boyunca dostca ilişkiler geliştirmeyi her alanda benimsemiştir.

Orta Doğu'da evrensel düzeyde değerlerin yerleşmesi; demokratik ve bilimsel düşüncüyü esas alan devlet yapılarının oluşumu ile mümkündür.

Üniversitemiz, Orta Doğu'daki en son gelişmeleri, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önem ve önceliklerini dikkate alarak 01 – 02 Kasım 2011 tarihlerinde; Kazakistan'ın Astana L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Macaristan'ın Budapeşte Corvinus Üniversitesi ve BİLGESAM işbirliği ile Kocaeli Üniversitesi Umuttepe Yerleşkesi Prof. Dr. Baki Komsuoğlu Uluslararası Kültür ve Kongre Merkezi'nde "Uluslararası Orta Doğu Kongresi" düzenlemiştir.

Orta Doğu'da güvenlik ve istikrarın geliştirilmesi, yeni güvenlik anlayışlarının benimsenmesi, güven ve güven artırıcı önlemlerin gözden geçirilmesi ve güvenlikle ilgili yeni yönelimlerin belirlenmesine ilişkin eserler, Kongre'de sunulmuştur.

Sunulan eserlerin, Bildiriler Kitabı'nda yayınlanmasının, bilim alanına çok önemli kazanımlar ve birikimler sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Kongremizin her aşamada teşvik eden ve destekleyen Rektörümüz Prof. Dr. Sayın Sezer Şener Komsuoğlu'na, Üniversitemizle birlikte bu kongrenin yapılmasına onay veren Kazakistan'ın Astana L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi ve Macaristan'ın Budapeşte Corvinus Üniversitesi Rektörlerine ve Bilgesam Başkanı Doç. Dr. Atilla Sandıklı'ya şükranlarımı sunarım.

Kongremizin uygulanmasında çok değerli katkı ve önerilerde bulunan, Dekanımız Prof. Dr. Abdurrahman Fettahoğlu'na, L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi Lisans Üstü Öğretim Direktörü Doç. Dr. Aigerim Shilibekova'ya, Kongremizin Genel Sekreterleri Arş. Gör. Derya Özveri ve Arş. Gör. İtr Aladağ Görentaş'a ve emeği geçen tüm dostlarımıza çok teşekkür ederim.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

Kocaeli Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve

Uluslararası Orta Doğu Kongresi Başkanı

ULUSLARARASI ORTA DOĞU KONGRESİ PROGRAMI /

INTERNATIONAL MIDDLE EAST CONGRESS PROGRAM

1 KASIM 2011 SALI/ I. GÜN- NOVEMBER 1, 2011/ I. DAY

10:00- 11:00 Açılış Konuşmaları (Büyük Salon) / *Opening Ceremony (Main Hall)**

11:00- 12:30 I. Oturum / *I. Session*

Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları (Büyük Salon) / *Gender Studies (Main Hall)*

English

Başkan / *Chair*: Ahmet SELAMOĞLU/ Kocaeli University

- Münevver TEKCAN/ Kocaeli University- Women Studies Inside and Outside the Middle East
- Ayşegül GÖKALP KUTLU/ Kocaeli University- From Honour Killings to Gendercide: Violence Against Women in Turkey
- Sumara ISHAQ& Muhammad Azam KHAN/ The Islamia University Of Bahawalpur- Eradication of Gender Based Violence Through Economic Empowerment of Rural Woman: A Case Study of Bahawalpur District

---

* Sadece Büyük Salon'da Türkçe-İngilizce simültane tercüme yapılacaktır. / *There will be simultaneous translation for Turkish and English only in the Main Hall.*

Uluslararası Hukuk I (Akdeniz Salonu) / International Law I (Akdeniz Hall)

Türkçe

Başkan / Chair: Mehmet BAHTİYAR/ Kocaeli Üniversitesi

- Hasret ÇOMAK- Doğu Akdeniz'de Yetki Alanları (*Jurisdiction Zones in the East Mediterranean*)
- Cengiz EKİN- Küresel Hegemonya Mücadelesi Açısından Deniz Yetki Alanları: Örnek Olay Doğu Akdeniz (*Maritime Jurisdiction in terms of Global Hegemony Struggle: East Mediterranean Case*)
- Arda ÖZKAN/ Giresun Üniversitesi- Su Hukukundaki Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye'nin Orta Doğu'da Sınır Aşan Suları (*Transboundary Waters of Turkey in Accordance with the Improvements in Maritime Law*)
- Burak Şakir ŞEKER/ Kocaeli Üniversitesi- Deniz Alanlarının Sınırlandırılması ve Akdeniz Güvenliğine Etkisi (*The Limitation of Sea Zones and Its Effects on Mediterranean Security*)

Milliyetçilik/ Kimlik ve Etnisite I (Karadeniz Salonu) / Nationalism / Identity and Ethnicity I (Karadeniz Hall) Türkçe

Başkan / Chair: Sinan ÖZBEK/ Kocaeli Üniversitesi

- Abbas KARAAĞAÇLI/ Giresun Üniversitesi- Köktencilik ve İthal Modernitenin Arap Baharına Etkisi (*The Impacts of Radicalism and Imported Modernity of the Arab Spring*)
- Muhammet ÖZDEMİR/ Artvin Çoruh Üniversitesi- Orta Doğu Özgüllüklerinin Anlamlandırılmasında Yöntem Sorunu ve Şarkiyatçılık (*The Method Issue in Explaining Middle Eastern Specificities and Orientalism*)
- Samet ZENGİNOĞLU/ Akdeniz Üniversitesi- Orta Doğu'nun Unutulan Kimlikleri Yezidilik ve Yezidiler Örneği (*The Forgotten Identities of Middle East: The Example of Yazdism and Yazidis*)

12:30- 14:00 Öğle Yemeği / Lunch (*Umuttepe Sosyal Tesisleri/ Umuttepe Social Facilities*)

14:00- 15:30 II. Oturum / II. Session

Tarihsel Yaklaşımlar (Büyük Salon) / Historical Approaches (Main Hall)

Türkçe- English

Başkan / Chair: Ayşegül KOMSULOĞLU ÇITIPITIOĞLU/ İstanbul Üniversitesi

- Adil BAKTIAYA/ İstanbul Üniversitesi- Modern Orta Doğu Eğitim Tarihi ve Osmanlı Devleti'ne Dair Gözlemler (*Remarks on Education History in the Middle East and Ottoman State*)
- Esmâ TORUN ÇELİK/ Kocaeli Üniversitesi- Milli Mücadele ve Orta Doğu (*War of Independence and Middle East*)
- Mohammad Jafar Javadi ARJMAND& Arash Bidollah KHANI/ University of Tehran- Egyptian- Israeli Relations, Historical Background, Challenges and Future Prospects in the Middle East

Çatışma Analizi ve Çözümleri I (Akdeniz Salonu) / Conflict Analysis and Resolutions I (Akdeniz Hall) Türkçe

Başkan / Chair: Atilla SANDIKLI/ BİLGESAM

- Oktay ALNIAK& Pelin BOLAT/ Bahçeşehir Üniversitesi& İTÜ- Being an Enlightenment Center for in Middle East
- Zafer AKBAŞ/ Düzce Üniversitesi- Yeni Arap Dünyasında Batı ile İlişkiler: Süreklilik Değişiyor mu? (*Relations with West in the New Arab World: Is Continuity Changing?*)
- Bülent AKKUŞ/ İstanbul Üniversitesi- "Arap Baharı"nın Uluslararası Güç Dengelerine Etkileri Üzerine Gerçekçi Bir Yaklaşım (*A Realistic Approach on the Impacts of the Arab Spring on International Power Balances*)

Kültürel Çalışmalar (Karadeniz Salonu) / Cultural Studies (Karadeniz Hall)

Türkçe

Başkan / Chair: Füsün ALVER/ Kocaeli Üniversitesi

- Füsün ALVER& Neslihan YOLÇU/ Kocaeli Üniversitesi- Türk Basınında Arap Ülkesindeki Kitle Ayaklanmalarına İlişkin Haberlerin İçerik Analizi (*The Content*

Analysis of The News about Mass Uprisings in teh Arab Territory on Turkish Press)

- Elgiz YILMAZ& Nebahat AKGÜN ÇOMAK/ Galatasaray Üniversitesi- Orta Doğu'da Türk Dizileri ve Marka Söylemleri (*Turkish Series and Brand Expressions in the Middle East*)
- Mehmet KAYA& Sinem SIKLON/ Niğde Üniversitesi& Akdeniz Üniversitesi- Arap Baharı'nın Ürdün Basınında Yansıması: The Jordan Times Örneği (*Reflection of the Arab Spring in Jordan Press: The Example of Jordan Times*)

15:30- 15:45 Kahve Arası / *Coffee Break*

15:45- 17:00 III. Oturum / *III. Session*

Çatışma Analizi ve Çözümleri II (Büyük Salon) / *Conflict Analysis and Resolutions II (Main Hall) English*

Başkan / Chair: Oktay ALNIAK/ Bahçeşehir University

- Ayşe TEKDAL FİLDİŞ/ ACRES Beacon College- France's Imperial Objectives and the Fragmentation of Syria in the 1920's
- Ekaterina BATUEVA/ The University of Economics - The Possible Consequences for Afghanistan like a Transiting Country in regard to the TAPI Pipeline Construction: The Escalation of the Conflict or the Reconstruction Effort?
- Hassan AHMADIAN/ University of Tehran- The Arab Middle East after Popular Uprisings; Challenges Ahead (The Case of Egypt)
- Laszlo CSICSMANN/ Corvinus University of Budapest- Freedom and/ or Islam? The role of Islamist Movements in the Arab Spring- A Case Study on the Egyptian Muslim Brotherhood

Politika ve Güvenlik I (Akdeniz Salonu) / *Politics and Security I (Akdeniz Hall) Türkçe*

Başkan / Chair: Vasfi HAFTACI/ Kocaeli Üniversitesi

- Ekrem Yaşar AKÇAY& Ömer Engin ÇELENAY/ Ankara Üniversitesi- Orta Doğu'da Domino Etkisi: Suriye Örneği (*Domino Effect in the Middle East: Syrian Example*)
- Bora SELÇUK& Naci YILMAZ/ Kadir Has Üniversitesi& İş Bankası- Arap Baharı Öncesinde Orta Doğu Ekonomileri (*Middle East Economies before the Arab Spring*)
- Faruk BOZGÖZ/ Dicle Üniversitesi- Orta Doğu Değişim Sürecinde Yemen'deki Siyasi Yapı (*Political Structure in Yemen during the Changing Process in the Middle East*)
- Atilla SANDIKLI& Bilgehan EMEKLİER/ BİLGESAM- İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Geo-politik Hedefleri (*Iran's Foreign Policy Vision and Geopolitical Goals*)
- Göktürk TÜYSÜZOĞLU/ Giresun Üniversitesi- Arap Baharı ve Suriye (*The Arab Spring and Syria*)

Politika ve Güvenlik II- ABD (Karadeniz Salonu) / Politics and Security II-USA (Karadeniz Hall) Türkçe

Başkan / Chair: Güven BAKIREZER/ Kocaeli Üniversitesi

- Buket ÖNAL/ Kocaeli Üniversitesi- Türkiye- Amerika ilişkilerindeki Stratejik Ortak Tartışmalarında İran Faktörü (*Iran Factor in Turkey- American Relations' Strategic Partnership Arguments*)
- Levent FİDAN/ Kocaeli Üniversitesi- ABD'nin Orta Doğu Enerjisi Üzerindeki Politikaları (*USA Policies on Middle East Energy*)
- Mesut ŞÖHRET/ Kocaeli Üniversitesi- Hegemonik İstikrar Teorisi Üzerinden Halk Hareketleri Sürecinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı Yeniden Okumak (*Reading off the Middle East and the North Africa during the Popular Uprisings on Hegemonic Stability Theory*)

17:30 Kokteyl/Cocktail Prof. Dr. Baki KOMSUOĞLU Uluslararası Kültür ve Kongre Merkezi I. Kat / Prof. Dr. Baki KOMSUOĞLU International Culture and Congress Centre I. Floor

2 KASIM 2011 ÇARŞAMBA/ II. GÜN- NOVEMBER 2, 2011/ II. DAY

10:00- 11:30 IV. Oturum/ IV. Session

**Çatışma Analizi ve Çözümleri III (Büyük Salon) / Conflict Analysis and Resolution
II (Main Hall)* English**

Başkan / Chair: Alexander MURRINSON/ University of Maryland

- Mohammed Mohy Eldin HASANEN/ Gulf University for Sciences and Technology- The Road to Political Stability in the Arab World: Political Reform or Political Development?
- Sandor FOLDVARI/ Debrecen University- Interreligious Dialogues as Bridge-Making Diplomatic Diplomatic Steps
- David RAMIRO TROITIRO/ Tallinn University of Technology- The Union for the Mediterranean and its Influence on the Middle East Countries

**Politika ve Güvenlik III (Akdeniz Salonu) / Politics and Security III (Akdeniz Hall)
Türkçe**

Başkan / Chair: Recep TARI/ Kocaeli Üniversitesi

- Atilla SANDIKLI& Erdem KAYA/ BİLGESAM- Türkiye İsrail İlişkileri İnişli Çıkışlı Seyrin Dip Noktası (*Turkey- Israel Relations: The Far End of Up and Down Movement*)
- Zafer YILDIRIM/ Kocaeli Üniversitesi- Arap Baharında Model Ülke Türkiye (*Turkey as Model Country in the Arab Spring*)
- Yavuz ÇANKARA& Pınar ÖZDEN ÇANKARA/ İstanbul Üniversitesi- Başbakan Recep Tayyip ERDOĞAN Dönemi Türkiye- İran İlişkilerinin Gelişmesinde İsrail Faktörü (*Israel Factor in the Progress of Turkey- Iran Relations During Prime Minister Recep Tayyip ERDOGAN Era*)
- Halit AKARCA/ Princeton Üniversitesi- Renkli Devrimler Işığında Rusya'nın Arap Baharına Bakışı (*The Impact of Color Revolutions on the Russian Perception of the Arab Spring*)

---

*Sadece Büyük Salon'da Türkçe-İngilizce simültane tercüme yapılacaktır. / There will be simultaneous translation for Turkish and English only at the Main Hall

Milliyetçilik/ Kimlik ve Etnisite II (Karadeniz Salonu) / Nationality/ Identity and Ethnicity II (Karadeniz Hall) English

Başkan / Chair: Erik FREAS/ Borough of Manhattan Community College, CUNY

- Estella CARPI/ University of Sydney- Ethnography of Everyday Life in the War-stricken Areas of Beirut: Local responsiveness to Humanitarian Intervention
- Thomas SCHIMIDINGER/ University of Vienna- The Destruction of Nubia by Large Dams
- Arash Bidollah KHANI& Rahman PARVARESH/ University of Tehran& Social Security Organization of Iran- Recent Arab World Problems and Changes as a Reaction to Identity of Islamic Ethics
- Sarnou DALEL/ Mastaganem University- Arab Youth Revolutions: A Conspiracy, Mimicry or a Genuine Patriotism

11:30- 11.45 Kahve Arası / *Coffee Break*

11:45- 13:00 V. Oturum / *V. Session*

Milliyetçilik/ Kimlik ve Etnisite III (Büyük Salon) / Nationality/ Identity and Ethnicity III (Main Hall) English

Başkan / Chair: Münevver TEKCAN/ Kocaeli University

- Eric FREAS/ Borough of Manhattan Community College, CUNY- The Exclusivity of Holliness: The Role of the Temple Mount/Haram al-Sharif in the Formation of National Identities
- Arash Bidollah KHANI& Rahman PARVARESH/ University of Tehran& Social Security Organization of Iran- Identity Crisis in Iran has Caused Fundamental Challenges Against the New Region Convergence in the Middle East
- Gizem BİLGİN AYTAÇ& Gül Pınar ERKEM GÜLBOY/ İstanbul University- Critical Approaches for Identity Policies Minority Rights as a Concept of Modern Security Studies

Politika ve Güvenlik IV (Akdeniz Salonu) / Politics and Security IV (Akdeniz Hall) Türkçe

Başkan / Chair: Yücel DEMİRER/ Kocaeli Üniversitesi

- İrfan Kaya ÜLGER/ Kocaeli Üniversitesi- Suriye Baas Partisi İdeolojisi (*The Ideology of Syrian Baas Party*)
- Caner SANCAKTAR/ Kocaeli Üniversitesi- Orta Doğu'da Değişimin Dışsal Dinamikleri (*External Dynamics of Transformation in the Middle East*)
- Mevlüt UYANIK/ Yemen Sana Üniversitesi- Orta Doğu'da Arap Baharı: Yemen (*Arab Spring in the Middle East: Yemen*)
- Gülşen DİNÇER/ Mimar Sinan Üniversitesi- Orta Doğu'da Madun Siyaseti: Kazanç mı? Kayıp mı? (*Subordinate Policy in the Middle East: Gain or Loss?*)

13:00- 14.00 Öğle Yemeği / Lunch (*Umuttepe Sosyal Tesisleri/ Umuttepe Social Facilities*)

14:00- 15:30 VI. Oturum / VI. Session

Kültürel Çalışmalar (Büyük Salon) / Cultural Studies (Main Hall) Türkçe

Başkan / Chair: Ayşegül KOMSUOĞLU ÇITIPITIOĞLU/ İstanbul Üniversitesi

- Namık Sinan TURAN/ İstanbul Üniversitesi- Propaganda ve Popüler Kültür: Nasır Dönemi Mısır'da Panarabizmin Kültürel Araçlarının İnşası (*Propoganda and Populer Culture: The Construction of Cultural Instrumest of Panarabizm in Egypt during the Nasir Era*)
- Fundagül APAK/ Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi- Türklük Bilincinin Pervaneleri: Edebiyatımızda Akımlara Kapılanlar (*Moths of Turk Awarenes: Seized by Turkish Literature's Trends*)
- Serpil YAZICI/ Kocaeli Üniversitesi- Orta Doğu'da Türk Dili (*Turkish Language in the Middle East*)

Politika ve Güvenlik (Akdeniz Salonu) V / Politics and Security V (Akdeniz Hall) Türkçe

Başkan / Chair: Yusuf BAYRAKTUTAN/ Kocaeli Üniversitesi

- Bilge ERCAN/ Kocaeli Üniversitesi- Türkiye- Suriye İlişkilerinde Su Sorunu (*Water Issue in Turkey- Syria Relations*)
- Arda ERCAN/ Kocaeli Üniversitesi- Atatürk Dönemi Türkiye- İran İlişkileri (*Turkey- Iran Relations in Ataturk Era*)

- Hayati ÜNLÜ/ Şırnak Üniversitesi- 21. Yüzyılın Barış Projesi Medeniyetler İttifakı ve Türk Dış Politikası (*The Peace Project of 21. Century: Alliance of Civilizations and Turkish Foreign Policy*)
- Dilara Mehmetoğlu/ Kocaeli Üniversitesi- Azerbaycan-İran İlişkileri (*Azerbaijan-Iran Relations*)

Uluslararası Hukuk II (Karadeniz Salonu) / International Law II (Karadeniz Hall)

English

Başkan / Chair: Lazslo CSICSMANN/ Corvinus University of Budapest

- İtir ALADAĞ GÖRENTAŞ/ Kocaeli University- International Law in the Middle East: Palestine Conflict
- Alisa SHISHKINA/ Russian State University of Humanities- Human Rights in Israel: Democracy vs. Traditions
- Leonid ISSAEV/ Russian State University- Redistribution of Power (Forces) in the Middle East in Context of the League of Arab States
- Merve ÖZKAN BORSA/ İstanbul University- Water Issue in the Middle East from International Law Perspective

15:30- 15:45 Kahve Arası / *Coffee Break*

15:45- 17:00 VII. Oturum/ *VII. Session*

Politika ve Güvenlik VI (Büyük Salon) / Politics and Security VI (Main Hall)

English

Başkan / Chair: David RAMIRO TROITIRO/ Tallinn University of Technology

- Derya ÖZVERİ / Kocaeli University- European Security Governance in the Middle East
- Zaur GASSIMOV/ University of Mainz- Turkey and the Middle East in the Polish Foreign Policy Concept of Prometheanism 1920- 30
- Konstantinos ZARRAS/ University of Macedonia- Political Unrest in the Middle East and its Implications for Israel- Iran relations: Towards a New Regional Security Architecture

- Alexander MURRINSON& Orxan QAFARLI/ University of Maryland& University of Ilia State- Two Former Empires Striking Back: The New Geopolitical Alignment of Russia and Turkey in the Expanded Middle East

Politika ve Güvenlik- AB VII (Akdeniz Salonu) / / *Politics and Security- EU VII (Akdeniz Hall) Türkçe- English*

Başkan / Chair: Aigerim SHILIBEKOVA/ L. N. Gumilyov Eurasian National University

- Begüm KURTULUŞ/ Istanbul University- AKP's Foreign Policy in the Middle East in terms of Public Diplomacy
- Özgün ERLER BAYIR/ İstanbul University- EU and the Use of Soft Power in Middle East
- Mehlika Özlem ULTAN/ Kocaeli University- AB'nin Komşuluk Politikasında Orta Doğu (*Middle East in the European Neighbourhood Policy*)
- Pınar ELBASAN/ Kocaeli University- Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Politikası ve Türkiye'nin Etkisi (*European Union's Middle East Policy and Turkey's Effect*)

18:00 – Akşam Yemeği/ *Dinner* Safran Restaurant

ORGANİZASYON / ORGANIZATION

Onursal Başkanlar

Prof. Dr. Sezer Şener Komsuoğlu

Kocaeli Üniversitesi Rektörü (Türkiye)

Prof. Tamás Mészáros,

Corvinus Üniversitesi Rektörü (Macaristan)

Prof. Dr. Erlan B. Sydykov,

Eurasian National University (Kazakistan)

Prof. Dr. Abdurrahman Fettahoğlu

Dekan

Kocaeli Üniversitesi, İİBF (Türkiye)

Doç. Dr. Atilla Sandıklı,

BİLGESAM Başkanı (Türkiye)

Kongre ve Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hasret Çomak

Kocaeli Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve İİBF Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı (Türkiye)

Düzenleme Kurulu /Kongre Sekreteryası

Derya Özveri

Kongre Genel Sekreteri
Kocaeli Üniversitesi

İtir Aladağ Görentaş
Kongre Genel Sekreteri
Kocaeli Üniversitesi

Arda Ercan
Kocaeli Üniversitesi

Bilge Ercan
Kocaeli Üniversitesi

Dilara Mehmetoğlu
Kocaeli Üniversitesi

Ayşegül Gökarp Kutlu
Kocaeli Üniversitesi

Mehlika Özlem Ultan
Kocaeli Üniversitesi

Kongre Genel Sekreterleri

Derya Özveri
Kongre Genel Sekreteri
Kocaeli Üniversitesi

İtir Aladağ Görentaş
Kongre Genel Sekreteri
Kocaeli Üniversitesi

Konferans Bilim Kurulu

Sönmez Köksal

Emekli Büyükelçi

Özdem Sanberk

Emekli Büyükelçi

İlter Türkmen

Dışişleri Eski Bakanı Ve Emekli Büyükelçi

Güner Öztekin

Emekli Büyükelçi

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Oktay Alniak

Bahçeşehir Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan Güvenen

Bilkent Üniversitesi

Prof. Dr. Cemil Oktay

Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz Okman

Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. İlter Turan

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin Onulduran

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ali L. Karaosmanoğlu

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Çelik Kurtoğlu

Bilgesam

Prof. Dr. Recep Boztemur

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Tamas Meszaros

Budapeşte Corvinus Üniversitesi

Prof. Dr. Erlan B. Sydykov,

Eurasian National University

Doç. Dr. Oktay F. Tanrısever

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. İrfan Kaya Ülger

Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Atilla Sandıklı

BİLGESAM Başkanı

Doç. Dr. Aigerim Shilibekova

Eurasian National University

Yrd. Doç. Dr. Zafer Yıldırım

Kocaeli Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Caner Sancaktar

Kocaeli Üniversitesi

AÇILIŞ KONUŞMASI / OPENING REMARKS

Çok Değerli Konuklar,

Üniversitemizin İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü ile Kazakistan'ın Astana Avrasya Ulusal Üniversitesi, Budapeşte Corvinus Üniversitesi ve Bilgesam tarafından düzenlenen "Orta Doğu" konulu uluslararası kongremize hoş geldiniz. Öncelikle çok seçkin böyle bir topluluğa hitap etmekten mutluluk ve gurur duyuyorum.

Kongremize, ülkemizden 56 ve yurt dışından 14 farklı ülkeden 21 olmak üzere toplam 77 alanında uzman ve akademisyen konuşmacı olarak katılmaktadır. Orta Doğu'nun dününü, bugününü ve geleceğini tartışmak üzere üniversitemizi onurlandırmışlardır. Kongremize çok değerli bilimsel katkılar sağlayacak konuşmacılara ve oturum başkanlarına şükranlarımı sunarım.

Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya ve Afrika'da son dönemde meydana gelen gelişmeler, güvenlik ve tehdit algılamaları geçmişe nazaran çok önemli değişikliklere sahip olmuştur. Bu düşünceden hareketle; üniversitemiz bu bölgelere yönelik uluslararası kongreler düzenlemeye başlamıştır.

Birinci olarak, 28-29 Nisan 2011 tarihlerinde Uluslararası Balkan Kongresini gerçekleştirmiştir.

İkinci olarak, bugün Uluslararası Orta Doğu Kongresi'ni; Kazakistan'ın Astana'daki Avrasya Ulusal Üniversitesi, Macaristan'ın Budapeşte'deki Corvinus Üniversitesi ve Bilgesam ile birlikte düzenlemiştir.

Üçüncü olarak, 26-27 nisan 2012 tarihlerinde "uluslararası kafkasya kongresi"ni planlamış bulunmaktadır.

Orta Doğu'da birbirine bağlı ve süratle değişim gösteren gelişmeler, birbirinden ayrılmayan sorunlar, bölgenin ve dünyanın barış ve istikrarını ciddi şekilde etkilemektedir. Ayrıca, enerjiye olan ihtiyacın her geçen gün artması ve kaynakların sınırlı olmasının getirdiği endişe nedeniyle; enerji kaynakları ve bu kaynaklara ulaşım yollarının kontrolü için yapılan güç mücadelesi bölgeyi istikrarsız hale getiren en önemli unsurlardır.

Türkiye, Orta Doğu ile çok köklü tarihi ve kültürel bağlara sahiptir. Bütün Orta Doğu ülkeleri ile tarih boyunca dostca ilişkiler geliştirmeyi her alanda benimsemiştir.

Orta Doğu'da evrensel düzeyde değerlerin yerleşmesi; demokratik ve bilimsel düşünceyi esas alan devlet yapılarının oluşumu ile mümkündür.

Çok Değerli Konuklar,

Orta Doğu; barındırdığı dini ve etnik çeşitlilik, zengin petrol ve doğal gaz rezervleri, sınırlı su kaynakları, kontrolsüz silahlanma, ekonomik sorunlar, olgunlaşmamış siyasi yapılar ve otoriter rejimler gibi iç ve dış aktörlerden kaynaklanan; siyasal, sosyal, ekonomik ve güvenlik konularında çözümler üretmenin güç olduğu bir coğrafyadır.

Günümüzde Orta Doğu'da toplumları yeniden şekillendirme girişim ve arzuları dikkat çekicidir. Bölgede değişik yeni yönetim ve siyasi yapılanma modellerinin geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Orta Doğu'da barış ve istikrarı sağlamak ve sürdürülebilir hale getirebilmek için iç ve dış aktörlerin politikalarını gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk; 1 Kasım 1938'de TBMM'de yapmış olduğu bir konuşmasında; "Barış, ulusları refah ve mutluluğa erdiren en iyi yoldur. Fakat bu kavram bir kez ele geçirilince sürekli özen ve ilgi bekler. Her ulusun ayrı ayrı hazırlığını gerektirir" demektedir. Barış içinde bir orta doğu, tüm dünyanın geleceği için çok önemlidir ve vaz geçilmezdir.

Bu duygu ve düşüncelerle; siz değerli konuklarımıza, konuşmacılara, oturma başkanlarına, kongre'nin yapılmasını teşvik eden ve destekleyen rektörümüz Prof. Dr. Sayın Sezer Şener Komsuoğlu'na, üniversitemizle birlikte bu kongrenin yapılmasına onay veren Kazakistan Avrasya Ulusal Üniversitesi ve Budapeşte Corvinus Üniversitesi rektörlerine ve Bilgesam Başkanı Doç. Dr. Sandıklı'ya, Dekanımız Prof. Sayın Fettahoğlu'na, kongre genel sekreterleri Arş. Gör. Derya Özveri ve İtir Aladağ Görentaş'a, ve emeği geçen tüm dostlarımıza çok teşekkür ediyorum.

Çok Değerli Konuklar,

Kongremize katılmakla bizlere en büyük onur ve gururu yaşattınız. Sizlerin verdiği bu destek ve güçle uluslararası etkinliklerimizi daha çok yoğunlaştıracak ve daha çok çalışacağız.

Kongremizin sizlerle birlikte çok başarılı geçeceği umut, heyecan ve inancıyla hepimize sonsuz başarılar diler, saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

Kocaeli Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve

Uluslararası Orta Doğu Kongresi Başkanı

İÇİNDEKİLER / CONTENTS (VOL I)

SURİYE BAAS PARTİSİ İDEOLOJİSİ	26
İrfan Kaya Ülger	
ORTADOĞU'DA DEĞİŞİMİN DIŞSAL DİNAMİKLERİ	38
Caner Sancaktar	
ORTADOĞU'DA ARAP BAHARI	56
Mevlüt Uyanık	
ORTADOĞU'DA MADUN SİYASETİ: KAZANÇ MI? KAYIP MI?	89
Gülşen Dinçer	
PROPAGANDA VE POPÜLER KÜLTÜR: NASIR DÖNEMİ MİSİR'DA PAN- ARABİZM'İN KÜLTÜREL ARAÇLARININ İNŞASI.....	90
Namık Sinan Turan	
TÜRLÜK BİLİNCİNİN <i>PERVANELERİ</i> EDEBİYATIMIZDA AKIMLARA KAPILANLAR	100
Fundagül APAK	
ORTA DOĞU'DA TÜRK DİLİ.....	183
Serpil Yazıcı	
ABD'NİN ORTADOĞU ENERJİSİ ÜZERİNDEKİ POLİTİKALARI.....	200
Levent Fidan	
HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİ ÜZERİNDEN HALK HAREKETLERİ SÜRECİNDE ORTADOĞU VE KUZAY AFRİKA'YI YENİDEN OKUMAK.....	215
Mesut Şöhret	
THE ROAD TO POLITICAL STABILITY IN THE ARAB WORLD:.....	271
Mohammed. Hasanen.Osmane. Camara	
THE UNION FOR THE MEDITERRANEAN AND ITS INFLUENCE ON THE MIDDLE EAST COUNTRIES.	287
David Ramiro Troitino	

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ: İNİŞLİ-ÇIKIŞLI SEYRİN DİP NOKTASI	288
Atilla Sandıklı-Erdem Kaya	
TÜRKİYE – SURİYE İLİŞKİLERİ VE ORTADOĞU’DA SU SORUNU	308
Bilge Ercan	
ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE İRAN İLİŞKİLERİ	330
Arda Ercan	
21. YÜZYILIN BARIŞ PROJESİ MEDENİYETLER İTTİFAKI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	352
Hayati Ünlü	
ARAP BAHARI VE SURİYE	376
Göktürk Tüysüzoğlu	
WATER ISSUE IN THE MIDDLE EAST FROM AN INTERNATIONAL LAW PERSPECTIVE.....	398
Merve Özkan Borsa	
TURKEY AND THE MIDDLE EAST IN THE POLISH FOREIGN POLICY CONCEPT OF PROMETHEANISM (1920-30)“.....	399
Zaur Gasimov	
POLITICAL UNREST IN THE MIDDLE EAST AND ITS IMPLICATIONS FOR ISRAEL-IRAN RELATIONS: TOWARDS A NEW REGIONAL SECURITY ARCHITECTURE?.....	400
Konstantinos Zarras	
TWO FORMER EMPIRES ARE STRIKING BACK: THE NEW GEOPOLITICAL ALIGNMENT OF RUSSIA AND TURKEY IN THE EXPANDED MIDDLE EAST	401
Alexander Murinson-Orxan Qafarli	
AKP’S FOREIGN POLICY IN THE MIDDLE EAST IN TERMS OF PUBLIC DIPLOMACY	402
Begüm Kurtuluş	
EU AND THE USE OF SOFT POWER IN THE MIDDLE EAST	403
Özgün Erler Bayır	

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKASINDA ORTA DOĞU	404
Mehlika Özlem Ultan	
AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI VE TÜRKİYE'NİN ETKİSİ	419
Pinar Elbasan	
SECURITY GOVERNANCE IN EUROPEAN UNION REGARDING TO THE AFGHANISTAN PARTNERSHIP.....	445
Derya Özveri	
JURISDICTION IN STATE ISSUE: THE PALESTINE CASE.....	446
İtir Aladağ Görentaş	
BÖLGESEL ÇERÇEVEDE İRAN'IN TEHDİT ALGILARI.....	447
Aigerim Shilibekova	
HAZAR DENİZİ KONUSUNDA BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR VE SİLAHLANMA YARIŞI	456
Nurbek Khairmukhanmedov	
ULUSLARARASI HUKUKTA KIRILMA NOKTASI: ÖNLEYİCİ MEŞRU MÜDAFAA HAKKI VE 2003 İRAK SAVAŞI.....	462
Serdar Örnek	

SURİYE BAAS PARTİSİ İDEOLOJİSİ

İrfan Kaya Ülger*

Abstract:

This study summarizes Syrian Ba'ath Party ideology from beginning to present day. Syrian Ba'ath Party was established by Salah el Bitar and Micheal Eflaq and came into power with a coup d'etat in 1963. In first years of the Ba'ath administration internal rivalry and conflict within the party caused great disappointment. From 1970, to present day moderate faction take control under the leadership of Hafız Esad. According to the Baath ideology, Arab homeland is the land inhabited by the Arab Nation extending from the Torus Mountains and those areas of Basra Gulf, the Arab Sea, Ethiopia Mountains, the Greater Sahara, the Atlantic Ocean and the Mediterranean Sea.

Ba'ath Party believes that its main objectives in the resurrection of Pan-Arab Nationalism and the establishment of Socialism can not be fulfilled but through the road of revolution and struggle. In this framework the most important issue is that to struggle against foreign colonialism in order to liberate the entire Arab homeland and establishing solidarity among all Arabs within One Independent State.

Anahtar Kelimeler: Baas Partisi, Suriye, Arap Milliyetçiliği, Hafız Esad,

Baas kelimesi Arap dilinde diriliş anlamına gelmektedir; Baas Partisi de Diriliş Partisi. Ancak partinin adı biraz daha uzun: Arap Sosyalist Diriliş Partisi (Ba'ath Arabi Al-İştiraki). Partinin adında bulunan diriliş ve sosyalizm sözcükleri, Suriye'deki ideolojik yapının temel taşlarını oluşturmaktadır.

Arap Dünyasında Baas Hareketi, Fransız mandası döneminde filizlenmiştir. Bu durum, bir boyutuyla yabancı işgaline tepki niteliği taşımakta ise de Araplar arasında milliyetçi akımların manda öncesi dönemde de güçlü olduğu bilinmektedir. 19. Yüzyılın başında Balkanları etkisi altına alan Fransız devrimi ürünü milliyetçilik, Arap Dünyasına asrın sonunda ulaşmıştır. İlk yıllarda bu akımdan etkilenenler Hıristiyan Araplar olmuştur. Bunların amacı, Avrupa himayesi altında Osmanlı Devletinden bağımsız bir Arap yönetimi tesis edilmesini sağlamak idi. Müslüman Araplar ise milliyetçi düşünceye ilk dönemde mesafeli yaklaşım içerisinde bulunmuşlardır. Bunun nedeni, İslam dininin millet ve milliyetçilik anlayışının Batı ile örtüşmemesidir. İslam dinine göre ayırım inanç esas

---

* Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

alınarak yapılmaktadır. İkinci husus, Arapların Osmanlı idaresi altında “millet-i necip” olarak nitelendirilmesi ve hiçbir şekilde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmemiş olmasıdır.

Araplar arasında milliyetçi düşüncenin güçlenmesinde dış faktörler belirleyici olmuştur. İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliği için izlediği Osmanlı Devleti'ni Orta Doğu'da tutma politikası sona erince, Arap milliyetçiliği açıktan/gizliden kışkırtma politikasına dönüldü. Arap milliyetçileri ise olayın başlangıcının daha gerilere gittiğini öne sürmektedirler. Onların savunduğu görüşe göre, Arap milliyetçiliğinin dayanakları İslam öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Arap ulusunu o dönemde Doğu'da Sasaniler, batıda ise Bizans yönetimi tehdit ediyordu. Arap milliyetçileri, tek tanrılı son din olan İslamiyeti ise Arapları bir arada tutan kültürel bir zenginlik olarak değerlendirmişlerdir.¹

Bu çalışma, Suriye'de 1963'de darbe sonucu işbaşına gelen Baas Partisinin dünya görüşünü ele almayı amaçlamaktadır. Bunun dışında kalan noktalar, kaçınılmaz bağlantılar dışında çalışma kapsamında değildir; partinin ideolojik yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için öne çıkarılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Baas Partisinin kuruluşu ve iktidarı ele geçirme süreci ele alınacaktır. Müteakip bölümde partinin ideolojik yapısı, komünizm ve nasyonal sosyalizmle benzerlik ve farklılıkları üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise Baas ideolojisinin iktidardaki uygulamaları analiz edilecek, uygulama ile ideoloji arasında uyum olup olmadığı incelenecektir.

1. Baas Partisinin Kuruluşu ve “İktidara Gelmesi”

Suriye, Arap dünyasının liderliği için birbiriyle rekabet eden üç ülkeden biridir. Diğerleri Irak ve Mısır'dır. Pan-Arabizmin bayrağını ele geçirme yarışına zaman zaman Kaddafi idaresindeki Libya ve Suudi Arabistan da katılmaktadır.. Bu beş ülke arasında her zaman aktüel olan tartışma genel olarak “Arap dünyasının sahib-i hakikisi kim?” sorusu etrafında yoğunlaşmaktadır. Baas Partisi, Arap dünyasında milliyetçi niteliği ile öne çıkan ve ülke ötesi örgütlenen siyasal teşkilatların başında gelmektedir. Baas ideolojisi, Suriye dışında Irak'da 1970 yılında darbe ile yönetimi ele geçirmiştir. Irak'taki Baas idaresi 2003 yılındaki ABD müdahalesine kadar ayakta kalmıştır. Bununla birlikte Irak ve Suriye Baas Partilerinin ideolojik anlayışları her zaman uyumlu seyir takip etmemiş ve karşılıklı ilişkileri çoğu kez çekişme ve rekabet çerçevesinde şekillenmiştir.

Suriye Baas Partisi, 1946 yılında Mişel Eflak ve Salah El- Bitar tarafından kurulmuştur. Ancak bazı kaynaklar, Arap Sosyalist Baas Partisinin kuruluşunun daha da gerilere gittiğini iddia etmektedir. Bu görüşü savunanlara göre, 1930'lu yıllarda faaliyet gösteren Ulusal Eylem Birliği (Usbat-ı ay-Amal

---

¹ Kemal Karpat, *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, Pall Mall Mali Presse, London, 1968, passim..

al_Qavmi) adlı gençlik teşkilatı, Baas Partisinin hukuki kuruluş öncesi fiili örgütlenmesi olarak değerlendirilmelidir.²

Baas Partisinin kuruluş döneminde askerlerle organik bağlantısı bulunmuyordu. Kurucuların ikisi de Şam doğumlu olup, aynı tarihte (1911) dünyaya gelmişlerdi. Mişel Eflak, Hıristiyan bir aileden gelmekte iken, Salah El-Bitar Müslüman ve Sünni mezhebine mensuptur. Baas Partisinin kurucularının birlikteliği, Fransa Sarbonne'deki yüksek öğrenim ve Suriye dönüşü öğretmenlik yıllarında da devam etmiştir. Sonraki yıllarda partinin içinde ortaya çıkacak çeşitli eğilimlere karşı bu ikili, her zaman ılımlı çizgiyi temsil edeceklerdir.

Partinin ideolojik yapısı temelde Mişel Eflak'ın belirlediği çerçeve içerisinde kalmıştır. Batı karşıtlığı ve anti-emperyalist eğilimlerin sosyalist ve milliyetçi bir söylemle öne çıkarılması, Arap dünyasının son asırda yaşadıkları dikkate alındığında, olağan bir gelişme kabul edilmelidir. 1918 yılında Osmanlı Devletinin kontrolünden çıkan Suriye, 1946 yılına kadar Fransız mandası altında kalmıştır. Fransızların ayrılması ile Suriye'de ideolojik bir boşluk ortaya çıktı. Çeşitli din gruplarının, mezheplerin ve azınlıkların yüzyıllardır bir arada yaşadığı Suriye'de yeni dönemde ulusal birliğe temel oluşturacak ideolojik dayanak yoktu. Ekonomi, o tarihte nüfusun % 14'üne tekabül eden orta sınıfın kontrolündeydi. Üstelik bunların önemli bir kısmını Hıristiyan azınlık oluşturuyordu. Toprağın dağılımındaki adaletsizlik bir diğer toplumsal çelişki noktasıydı. Baas ideolojisi, işte bu koşullarda ortaya çıkan boşluğu doldurmayı hedeflemiştir.

Suriye'de Fransız mandasının sona erdiği tarihten 1970'e kadar, darbeler ve darbe teşebbüsleri birbirini izlemiştir. Özellikle 1948'de İsrail'in kurulmasını takip eden yıllarda yaşanan çatışmalar, siyasal hayatı derinden etkilemiştir. Sadece 1949 yılında üç kez darbe yaşanmıştır. Aslında olan bitenler Fransız mandasının sona ermesinin ardından, temsile dayanan yeni siyasal yapının istikrarsızlığından kaynaklanıyordu. Sömürge yönetiminde kalmış tüm diğer toplumlar gibi Suriye'de de Batı karşıtlığı güçlü bir akımdı. Ülkede üç ana eğilim vardı: milliyetçilik, sosyalizm ve komünizm.

Milliyetçilik, ülke coğrafyasında 400 sene süren Osmanlı idaresinin ardından Fransız devrimi dalgasının bir yansıması olarak ortaya çıkan akımdı. Heterojen bir yapısı olan Suriye'de ulusal birliğin üzerine bina edileceği temelin ne olması gerektiği konusunda toplumda bir konsensus bulunmuyordu. 19. Yüzyılın başından beri Batının ilgisi ülkede yaşayan azınlıklar üzerinde yoğunlaşmıştı. Fransa; Maruniler başta olmak üzere, ülkede yaşayan Katoliklerin hamiliğini yapıyordu. Rusya, Ortodokslarla, İngiltere ise Protestan ve Dürzilerle ilgileniyordu. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Arap ahalî için milliyetçilik yeni bir düşünceydi. Millet sistemine dayanan Osmanlı idaresinde Araplar, "millet-i necip" olarak kabul edilmiş ve devletin kurucusu Türklerle eşit statüde bulunuyorlardı. Osmanlı yönetiminde temel ayırımın dine dayanması, Arapları gayrimüslim ahalîden ayırıyordu.

---

² Sylvia Haim, "The Ba'ath in Syria", **People and Politics in the Middle East**, New Jersey, 1979, s. 132-142

Ancak 20. Yüzyılın başında durum değişti. Suriye'deki Arap ahali arasında bazıları, İngiliz desteği ile Osmanlı devletine isyan başlatan Mekke Şerifi Hüseyin'in peşine takıldı. Bağımsız bir Arap devletinin İngilizlerin desteği ile kurulacağına inanılıyordu. 1918 yılında Şerif'in orduları Şam'a kadar geldiler. Bölgenin geleceğinin ne olacağı o tarihte tam bir muamma idi. İngiltere, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Araplara bağımsızlık sözü vermişti. 1917 devriminin ardından Çarlık yıkılınca yeni Rus idaresi, İngiltere ile Fransa arasında gizli yapılmış olan Sykes-Picot anlaşmasını açıkladı. Gizli anlaşma, Arap coğrafyasının İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmasını düzenliyordu. Öte yandan 1917 yılında İngiliz hükümeti, "Balfour Deklerasyonu" adı verilen bir belge ile Yahudilere Orta Doğu'da "ulusal yurt" oluşturma sözü vermişti. Bölgenin geleceğinin ne olacağı, birbiriyle çelişen taahhütlerin hangisine öncelik verileceği savaş sonunda hemen belli olmadı. 1920 yılında toplanan San Remo Konferansı, uzun zamandır planlanan paylaşımı hukukileştirdi. Buna göre, Suriye ve Lübnan, Fransız mandasına bırakılıyordu. O zamanların Birleşmiş Milletleri olan Milletler Cemiyeti de paylaşımı onaylamıştır.

Suriye ve Irak'ta manda yönetimi tesis eden Fransızlar dini ve etnik yapıyı dikkate alarak bölgeyi parçalara ayırdılar. Lübnan dağları ve Bekaa vadisini içine alan bölge Maruni Hıristiyanlara verildi. Bölgedeki Dürzi gücü bu yöntemle dengelenmiş olacaktı. Yaşanan gelişmeler Araplar bakımından sürpriz olmuştu. Batı karşıtlığı toplumda asgari müşterek, bir başka ifadeyle ortak bir payda olarak güçlenmişti. Manda yönetimi yıllarında genelde illegal olarak faaliyetlerini sürdüren hizipler, 1946'dan sonra sahneye çıktılar. Partiler, Batı karşıtlığı temelinde kısaca milliyetçi ve liberal olarak ikiye ayrılıyordu.³ Bunlardan 1940 yılında kurulan Baas Partisi ile Ekrem Havrani'nin Arap Sosyalist Partisi 1943 yılında birleşti. İslamcılar, 1955 yılında ortaya çıkan Anayasa Cephesi adlı hareket içerisinde yer aldılar. Ayrıca, Mısır'da 1928 yılında kurulmuş olan Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Muslimin) de, Fransız mandasının sona ermesiyle açıktan faaliyet göstermeye başladı.

1952 yılında Mısır'da Krallık yönetimini darbe ile deviren Cemal Abdünnasır, milliyetçilik ve sosyalizmi esas alan bir yönetim tesis etmişti. Suriye ve diğer ülkeler bundan etkilendi. 1955 yılında Suriye'de Şükrü El Kuvvetli'nin işbaşına gelmesi, Nasır yanlısı eğilimin başarısı olarak görülmüştür. Bu arada Mısır ile Suriye arasında 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti deneyimi başladı. İdeolojik bakımdan iki devlet arasında farklılık bulunmuyordu. Ancak, Mısır yönetimi Suriye'yi bir eyalet olarak görmeye başlayınca Birleşik Arap Cumhuriyeti rüyası kabus haline gelmeye başladı. Nasır, 1958 yılında yayınladığı bir kararname ile "Suriye Vilayeti"ndeki bütün siyasal partileri kapattığını duyuruyordu. Bir süre daha sorunlu devam eden birlik, anlaşmazlığın derinleşmesi üzerine 1961 yılında sona ermiştir.⁴ 1963 yılında bu kez Mısır ile Irak arasında birlik tesis edilmesi gündeme geldi. Bu girişim teşebbüs safhasında kaldı. Netice olarak Arap milliyetçilerinin Birleşik Arap

---

³ Michael C. Hudson, **Arap Politics (The Search for Legitimacy)**, Yale University Press, New York, 1977, s.261-267.

⁴ Maurici Harri, **People and Politics in the Middle East**, Princeton Hall, New Jersey, 1962, s. 119-129.

Cumhuriyeti ütopyası başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Mısır ile Suriye arasında yaşanan deneyimi ve Mısır Irak girişiminde yaşanan başarısızlığın sebebi aynıydı; Arap dünyasında liderlik yarışı.

Suriye Baas Partisi, 1950 ortasından itibaren ordu içine sızmaya başladı. Aynı zamanda siyasi parti olarak seçimlere katılan Baas Partisi, bu dönemde elde ettiği bakanlıklar kanalıyla nüfuzunu arttırdı. Suriye, Sosyal Milliyetçi Partisinin kapatılmasının ardından Baas Partisi komünistlerle işbirliği yapmaya başladı. Ancak iktidara gelmesi halk iradesiyle değil, darbe ile oldu. Baas idaresi, darbeden sonra ilk iş olarak silahlı kuvvetler bünyesindeki Nasır yanlılarının görevine son verdi.

1970 yılına kadar Baas Partisi içerisinde ideolojik çatışma ve fırtına dinmedi. Parti içindeki hizipler kavgası, partinin ideolojik yelpazesinin yansımasıydı. Salah El Bitar ve Mişel Eflak'ın da içinde yer aldığı sivil kanat, Arap birliğine (vahde) demokratik yöntemlerle ulaşılabileceği inancındaydı. Silahlı kuvvetler tarafından da desteklenen sol kanat ise Marksist silahlı mücadele yöntemini tek alternatif olarak görüyordu. Sertlik yanlısı kanat, 1966 yılında parti içi darbe ile işbaşına geldi. Partinin kurucuları olan Salah El Bitar ve Mişel Eflak tasfiye edildi. Parti içerisinde 1968 yılına kadar "ilerici" kanadın egemenliği sürdü. Başbakan Dr. Attasi'nin başını çektiği bu hizip dış dünyada SSCB tarafından destekleniyordu.⁵ 1970 yılında Irak'ta yerel Baas Partisi, bir darbe ile yönetimi ele geçirdi, Suriye liderliği tedirgin oldu. İlk önlem olarak kabineyi "milliyetçi fraksiyonu" da içine alacak şekilde genişletti. General Hafız Esad'ın lideri bulunduğu milliyetçi grup ideolojik sorunlarla ilgilenmiyordu. Pragmatik bir yaklaşımı benimseyen Hafız Esad'ın temel hedefi komşu Arap ülkeleriyle ilişkilerin düzeltilmesi ve İsrail'e karşı işbirliğine gitmekti. Suriye'de 1969 baharında komünistleri tutuklama kampanyası başladı. 1970 Kasım ayında Irak yanlısı hizbin başarısız darbe girişimi ardından partideki güç mücadelesi Hafız Esad'ın galibiyeti ile sonuçlandı. Sol kanat temsilcisi Dr. Atassi ve sivillerin sözcüsü Salah Cedit tutuklandı.

Hafız Esad'ın 1970 yılında Baas içinde yönetimi ele geçirmesiyle Suriye'de yeni bir dönem başladı. Baas Partisi içerisinde ılımlı milliyetçi kanadı temsil eden Esad, 1970'den ölümüne kadar ülkenin tek karar vericisi oldu. Hafız Esad, muhaliflere karşı sindirme politikası izledi. İktidarın ilk yıllarında başlayan "temizlik", 1980'li ve 1990'lı yıllarda artarak devam etti.

---

⁵ Elizer Bear, *Army Officer in Arab Politics and Society*, Jerusalem, 1968, s. 401,407.

2. Baas Partisinin İdeolojisi

Baas Partisi tüzüğü, partinin ideolojik yapısının net biçimde tanımlandığı ilk ve muhtemelen de tek belgedir. Mişel Eflak tarafından hazırlanan tüzük 48 maddeden oluşmaktadır.⁶ Baas Partisi, Arap dünyasında ideolojik yapı, etkinlik ve örgütlenme bakımından diğerlerinden ayrılır. Partinin ideolojik temelleri, Batı hümanist düşüncesine dayanmaktadır. Tüzük dışında kapsamlı bir teori oluşmamıştır. Arap Dünyasına özgü bu kurumsal yetersizliği Suriye’de 1960’larda bakanlık yapmış olan Muhammed Hatim şu şekilde ifade etmektedir. “Bizim en büyük özelliğimiz hayatımıza yön verirken teorilerle uğraşmamaktır. Hayat kendi teorisini üretir.”⁷ Mişel Eflak da aynı görüşü paylaşmaktadır. Eflak’a göre, “Teori filozofların istek ve beklentilerinin formülasyonudur. Uygulamaya aktarılmadan ne olduğunu tam olarak anlamak mümkün değildir.”

Arap dünyasında sosyo-kültürel yapının bir uzantısı olan pragmatik bakış açısı Baas ideolojisi konusunda da doğrulanmıştır. Ancak, partinin muhalefette olduğu dönemde formüle edilen temel prensiplerin 1963 sonrasında uygulamaya yansımaları farklı olmuştur.

Baas Partisi tüzüğüne göre, ideolojik yapıya yön veren temel slogan birlik, özgürlük ve sosyalizm (*wahda, hurriya, ishtirakiya*) kelimelerinden oluşmaktadır. Buradaki sıralama bile partinin ideolojik önceliklerini oratya koymaktadır. Birlik kelimesi ile tüm Arap ulusunun tek bir çatı altında toplanması ifade edilmektedir. Özgürlük, birleşmiş Arap ulusunun yabancı hükümler altından kurtulması demektir. Sosyalizm ise Arap ulusuna adalet getirecek olan yönetim tarzıdır.⁸

Parti tüzüğünün dibacesinde bütün Arapların tek bir ulus olduğu, Arap anavatanının siyasi ve ekonomik bakımdan bölünmez bütünlük taşıdığı, hiçbir Arap devletinin diğerlerini dikkate almadan kendi başına tüm Arapların devleti için örgütlenmeye gidemeyeceği ifade edilmektedir. Tüzüğe göre, Arap ulusu arasındaki farklılıklar önem taşımamaktadır; Arap ulusu kültürel bakımdan bütünlük oluşturmaktadır. Arap anavatanı sadece Araplara aittir ve buraların idaresi de münhasıran Arapların tekelinde olacaktır. Yabancılar Arapların iç meselelerine karışmayacak ve doğal zenginliklerine doğrudan veya dolaylı olarak el koyamayacaktır. Parti tüzüğünün başlangıç bölümünde, “Arap ulusunun birliği ve özgürlüğü” prensibi altında ifade edilen görüşler bu şekildedir.

---

⁶ Sylvia G. Haim, “The Party of the Arab Baa’th Constitution”, Arab Nationalism, University of California Press, Los Angeles, 1962, s. 223-241.

⁷ Kamel Abu Jaber, The Arab Ba’ath Socialist Party, Syracuse University Press, New York 1966, s. 97.

⁸ <http://www.baath-party.org/eng/constitution2.htm/>

İkinci prensip, Arap ulusunun kimliği başlığını taşımaktadır. Burada Arap Baas Partisinin Araplar için temel hak ve özgürlükleri garanti ettiği belirtildikten sonra haklar sıralanmaktadır. Dibacenin üçüncü başlığında ise partinin misyonu şu şekilde tanımlanmaktadır: Sömürgecilikle mücadele ve dünya medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunma.

Baas Partisi tüzüğüne genel prensipler başlığını taşıyan bölümünde ise partinin dünya görüşü tanımlanmaktadır. Buna göre, Araplar arasındaki sınırlar yapaydır. Baas; bütün Arapların partisidir ve bu sebeple örgütlenmesi bir ülke ile sınırlı kalmayacaktır. İkinci maddede, partinin genel merkezi açıklanmaktadır. Bu merkez geçici olarak Şam'dır. Arap ulusunun çıkarlarının gerektirmesi durumunda bu merkez bir başka kente taşınabilecektir. Müteakip maddelerde ise partinin ideolojik/örgütsel yapısı üzerinde durulmaktadır.

Baas Partisi, milliyetçi ve sosyalist bir partidir; gücüne halktan alır ve devrimcidir. Partinin amacı, tüzüğüne altıncı maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir: Baas Partisinin amacı, Arap anavatanının tamamını kurtarmak için sömürgecilikle mücadele etmektir. Söz konusu mücadele aynı zamanda bütün Arapları tek bir devlet altında toplamayı da içermektedir. Arap dünyasının bugün var olan ekonomik, sosyal ve politik strüktürü değişecektir.⁹ Baas Partisine göre, Arapların yaşadıkları tüm yerler Arap anavatanıdır. Anavatanın sınırları doğuda Pers Körfezi ve Hind Okyanusuna, batıda Atlantik Okyanusuna, kuzeyde Toros dağları ve güneyde de Afrika'nın ortalarına kadar uzanmaktadır.¹⁰

Tüzüğüne 16. maddesinde bütün Arapların bir araya gelmesiyle kurulacak büyük Arap devletinin bayrağının, 1916'da kurtuluş ve birlik için başlayan mücadelenin bayrağı olduğu yazılmaktadır. Tüzüğüne 10. maddesinde Arab'ın kim olduğu tanımlanmaktadır. Buna göre, anadili Arapça olan, Arap coğrafyasında yaşayan, Arap yaşam tarzını benimseyen ve kendini Arap ulusunun ferdi olarak gören herkes Arap'tır. Baas ideolojisine göre, Arap Birliği tüm Arapların birleşmesiyle tesis edilecektir. Sosyalizm ve milliyetçilikle, Arap Birliği arasındaki ilişkiyi Mişel Eflak şu şekilde izah etmektedir: Öncelikle Arapların birleşmesini istemeyen sömürgeci güçlerle mücadele edilecektir. Uluslararası platformda birlik sağlandıktan sonra, geriye kalan sorunların çözümü için çaba gösterilecektir.

Arap dünyasının iki düşmanı vardır: Sömürgecilik ve İsrail. Son dönemde bunlara komünistler, kapitalistler ve gericiler de katılmıştır.¹¹ Yaşadıkları coğrafyada Arap dünyasını birbirinden ayıran iki engel vardır: Bunlardan ilki, Kızıl Deniz ve Mısır'daki Çöl örneğinde olduğu gibi fiziki engellerdir.

---

⁹ Sylvia C. Haim, op. cit. S.235.

¹⁰ Kemal Karpat, "Foundation and Objectives of the Arab Nationalism", Karpat, **op.cit.** s. 107.

¹¹ Kamal Abu Jaber, **op. cit.**s. 107.

Ancak Arap Birliği önündeki esas engel bunlar değildir. Arap Birliğinin tesis edilmesini engelleyen esas unsur, emperyalizmin bir hançer gibi Arap Dünyasının kalbine sapladığı İsrail devletidir.

Baas ideolojisine göre, sosyalizme geçmeden önce birliğin gerçekleşmesi elzemdir. Bugün Arap ülkelerinde gerçek bir ekonomik kalkınma sağlanamamıştır. Zaten Arap Birliği kurulmadan herhangi bir ülkenin herhangi bir alanda başarılı olma ihtimali bulunmamaktadır. İsrail karşısında Arapların daimî biçimde mağlup olmaları da bunu göstermektedir. Koordineli ve kollektif hareket sağlanması müddetçe bir başarı beklenmemelidir.

3. Baas İdeolojisinin Komünizm ve Nasyonal Sosyalizmden Farkı

Mişel Eflak tarafından formüle edilen Baas ideolojisi, nev'i şahsına özgü nitelikler taşımaktadır. Eflak bu durumu, Arap sosyalizminin bağımsız olduğu ve herhangi bir doktrini takip etmediği şeklinde açıklamaktadır. Bununla birlikte Arap Birliğini gerçekleştirmek için gerekli görülen hallerde diğer ideolojilerden de yararlanılmalıdır.

Baas Partisi, kendi dünya görüşünün kapitalist batıdan ve Marksist doktrinden uzak olduğu inancındadır. Arap dünyasının bugünkü yapısı Batı Avrupa'dan farklıdır. Arap dünyasında günümüzde bile feodal Ortaçağ yapısı egemendir. Bu sebeple Arap coğrafyasını kendine özgü ideolojik bir rehberi olmalıdır. Bu rehber Baas Partisidir.

Baas Partisi, sosyalizmi gelir ve zenginliğin yeniden paylaşımı ve sosyal adaletin sağlanmasında bir vasıta olarak görmektedir. Tüzüğün 5. maddesinde sosyalizmin Arap milliyetçiliği için ideal yapı taşıdığı ve Arap ulusunun ilerlemesinde moral destek sağladığı öne sürülmektedir. Baas Partisine göre, sosyalizm sadece ekonomi ile sınırlı değildir. Evrensel bir doktrin niteliği taşımaktadır. Sosyalizmin başarılı olması, ancak dünyanın her tarafında uygulamaya konulması ile mümkündür. O aşamaya gelinceye kadar güçlü komünist partiler diğerlerini sömürmektedir. Arap Baas Partisi her türlü sosyalist partilerin de zaman zaman Bunun gerçekleşmesine kadar geçen sürede, her şey güçlü sömürüye karşıdır. Baas Partisinin savunduğu sosyalizmin amacı, Arap dünyasında ekonomik kalkınmayı sağlamaktır.

Baas ideolojisine göre, komünizmin felsefesi materyalizme dayanır. Bu felsefe, tarihi ve sosyal gelişmeyi ancak ekonomi ile izah eder. Arap Sosyalist Baas ideolojisi ise materyalist tarih anlayışını onaylamamaktadır. Tam tersine insanlığın tarihi gelişiminde ruhi değerlerin rol oynadığı düşüncesindedir. Bir diğer farklılık ferde ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Komünizmde ferde önem verilmez, özgürlüğü kısıtlanır; önemli olan kitledir. Oysa Baas ideolojisinde özgürlük esastır. Özgür olan kişinin mülkiyet ve teşebbüs hakkı da vardır.¹²

¹² Mişel Eflak, "The Socialist Ideology of the Ba'ath", Kemal Karpat, **op. cit.** s. 185-191

Baas Partisi ideolojisi, Alman Nasyonal Sosyalist Partisinden olduğu kadar ve İtalya Faşist Partisinden de farklılık göstermektedir. Mişel Eflak'a göre, Baas Partisi ırk farklılığını bir üstünlük olarak kabul etmemektedir. Irklardan birinin diğerlerinden üstün olduğunu kabul etmek, saldırganlığa ve kolonyalizme prim verme anlamına gelir. Almanya ve İtalya'daki partiler bu yaklaşımı esas aldıkları için emperyalizme yönelmişlerdir.¹³ Baas sosyalizminin amacı emperyalizm değildir. Onun amacı sınırlıdır. Emperyalizmin çizdiği haritalarla parçalanmış Arapları bir araya getirmek ve adil bir ekonomik sistem kurmak.

4. Uygulamada Baas İdeolojisi

Baas Partisi 1963'de bir darbe sonucu iktidarı ele geçirdi. Parti içerisinde farklı eğilimler arasındaki çatışma, 1963-1970 yılları arasında devam etti. Baas ideolojisinin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda parti içerisindeki hizipler arasında konsensus yoktu. Sık aralıklarla cereyan eden tasfiyeler ve iç çekişmeler, Arap birliğini hedefleyen bir parti için tam bir paradoks oluşturuyordu.

Baas Partisi ideolojik bakımdan Arap ülkeleri arasındaki sınırları kabul etmemektedir. Benimsenen devlet ötesi yaklaşımın bir sonucu olarak değişik Arap ülkelerinde legal ve illegal olarak Baas Partileri kuruldu. Ancak bunların yerellikten uzaklaşıp kendi aralarında network tesis etmeleri mümkün olmadı. Suriye dışında Baas Partisinin başarılı olduğu tek ülke Irak oldu. Bu ülkedeki Baas hareketi, 1968 yılında bir darbe ile iktidarı ele geçirdi. Bununla birlikte Hasan el Bekr liderliğindeki Irak ile Suriye'deki Baasçılar arasında bir düzineye yakın konuda ihtilaf ortaya çıktı. Irak liderliği, Suriye'nin Baas ideallerinin anavatanı olduğu şeklindeki iddiaları kabul etmiyordu. İki ülke arasında 1970'li yıllarda daha da yoğunluk kazanacak olan çekişme, komünist dünyadaki Çin –SSCB rekabetine benziyordu. İki Baas yönetimi arasındaki çekişme bazen ABD ve İsrail karşılığında, bazen da SSCB dostluğunu kazanmada rekabet şekline bürünmekte idi. Rekabetin geçmişi, anılan partilerin muhalefet yıllarına kadar gidiyordu.¹⁴

Baas Partisinin dünya görüşünün ne olduğu bir diğer anlaşmazlık konusuydu. Partinin temel görüşleri konusunda Suriye'de 1950'li yıllarda hazırlanan tüzüğün dışında dikkate değer bir çalışma bulunmamaktadır. Irak Baas Rejimi ise 1980'li yıllarda Arap Birliği konusunda Saddam Hüseyin'in görüşlerini ihtiva eden onlarca kitap yayınlamıştı.

Suriye Baas Partisi içinde 1970 yılında Hafız Esad dönemi başladı. Esad, daha önceden de bahsedildiği üzere Baas Partisi içinde milliyetçi çizgiyi temsil ediyordu. Hafız Esad'a göre, Arap Birliğini tesis etmenin yolu Suriye'nin güçlenmesinden geçiyordu. Bu durum aynı zamanda İsrail'in

---

¹³ Ibid. s. 192.

¹⁴ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Middle East*, Routledge, London, 1992, s. 251-191.

Ortadoğu'da hegemonya kurma çalışmalarına da mani olacaktı. Güçlü bir Suriye bölgede güç dengesini değiştirecek, Suriye'nin başkenti Şam tıpkı Emeviler döneminde olduğu gibi Arap aleminin merkezi haline gelecekti.¹⁵

Baas Partisi içerisinde Hafız Esad'ın temsil ettiği çizginin halk tabanında meşruiyeti yoktu. Kendisi de bir Nusayri olan Hafız Esad'ın rejimi, Suriye nüfusunun % 12'sini oluşturan bu azınlık grubu üzerine bina edilmişti. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünniler bu durumdan memnun değillerdi ve değişik zamanlarda yaptıkları eylemlerle memnuniyetsizliklerini ortaya koyuyorlardı. 1973 yılında Suriye'de yeni bir anayasa yürürlüğe girdi. Laik bir görüşü benimseyen Baas yönetimi, öncekinden farklı olarak yeni anayasada dini kaynaklara gönderme yapmamıştı. Bu durum ilk anda halkın tepkisine neden oldu. Gösterilerin günden güne yayılması üzerine Esad rejimini geri adım atmak zorunda kaldı. Değişiklik sonrasındaki ifadeye göre, Suriye anayasası İslam dininin temel hükümlerine dayanarak hazırlanmıştı. Sembolik bir anlam taşıyan bu revizyon, rejimin halkın iradesine teslim olduğu nadir örneklerden biriydi. Rejimin sınırlı ölçüde tavizi anlamına gelen bu değişiklik, ülkede güçlü olan Müslüman Kardeşleri tatmin etmemiştir.

Hafız Esad döneminde Suriye, Arap dünyasını ilgilendiren tüm sorunlarla yakından ilgilendi. Lübnan'da Suriye'ye bağlı silahlı bir grup (El Saika) yoğun biçimde desteklendi. Suriye liderliğinin FKÖ konusundaki tavrı ise çelişkilerle doluydu. Bir yanda İsrail'e karşı muhalefetin bayraktarlığını Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'a kaptırmamak için Filistinlileri aktif olarak destekleyen Suriye, öte yandan İsrail saldırılarından çekindiği için topraklarına Filistinlilerin göçmesini yasaklıyordu.

Suriye'nin Arap-İsrail barış sürecine ilişkin tutumunda da çelişkiler bulunuyordu. Mısır ile İsrail arasında 1979 yılında imzalanan Camp David anlaşmasının en büyük muhaliflerinden biri olan ve uzun yıllar "red cephesi"nin başını çeken Suriye, daha sonra bu radikal görüşlerden geri adım atarak İsrail'i tanıyabileceğini açıklamıştır. Tanımanın ön koşulu önceleri İsrail'in 1948'de kendisi için öngörülen topraklara geri çekilmesi olarak ifade edilmişti.¹⁶ Sonra, bu şartlar daha da yumuşatıldı. 1993'de Filistin İsrail arasında imzalanan anlaşma ve 1994 yılında Ürdün İsrail anlaşması, Suriye'yi radikal eğilimlerden uzaklaştırıp uzlaşmacı çizgiye getirdi. O kadar ki, Esad yönetiminin son zamanında Suriye rejimi, İsrail'i tanımanın ön koşulu olarak Golan Tepelerinin tahliye edilmesini yeterli kabul etmeye başladı. İsrail ile barışa karşı olan radikal Suriye, yıllar itibarıyla gittikçe uzlaşma yanlısı tutum ortaya koyuyordu. Esasında Hafız Esad da Baas Partisi içerisinde ılımlı kanadın temsilcisi idi. "Önce Suriye" sloganı, Esad'ın Arap Birliği yerine Suriye'ye öncelik vereceğini gösteriyordu.¹⁷

---

¹⁵ Patrick Seale, **Hafız Esad, The Struggle for Syria**, University of Los Angeles Press, California 1988, s. 351-354.

¹⁶ Ibid, s. 495.

¹⁷ Hinnebusch, Raymond A. 'State and Civil Society in Syria.' **Middle East Journal**, Vol. 47, No. 2 (Spring 1993), s. 243-257

Baas ideolojisi ile kabil-i telif olmayan bir başka ilginç gelişme de Suriye- İran yakınlaşmasıydı. Gerçekten de Ortadoğu'da Suriye liderliği, İran yönetimi ile diyalog kuran nadir ülkelerden biridir. İki ülke yakınlaşmasının gerisinde İran'ın İsrail ve ABD karşıtı söylemi dışında rakip rejimle yönetilen Irak ile 1980-1988 yılları arasında savaş yaşaması rol oynadı. İçeride Müslüman Kardeşler'e karşı aşırı şiddet ve baskı uygulayan, Hama'da 1982 yılında kimyasal silah kullanan Baas liderliğinin, Müslüman Kardeşlerle aynı çizgide ve üstelik devrim ihracı politikasına yönelen İran rejimi ile yakınlaşması ideolojik perspektifle izah etmek mümkün gözüküyordu.¹⁸

Sonuç

Baas ideolojisi, tüm Arapların tek bir devlet çatısı altında toplanması düşüncesini en azından söylem düzeyinde korumaktadır. Kendini Arap olarak hisseden ve Arap soyundan gelen herkes Arap milletine mensuptur. Araplar arasında var olan sınırlar emperyalizmin ve sömürgeciliğin mirasıdır. Arap dünyasındaki tüm sorunların temelinde Arap Birliğinin kurulamamış olması yatmaktadır. Baas Partisine göre Birleşik Arap devletinin başkenti Şam olmalıdır. 1200 yıl önce Emeviler döneminde de zaten öyleydi.

Arap Sosyalist Baas Partisi devrimci bir yaklaşımı benimsemektedir. Baas düşüncesine göre, Arap milliyetçiliğinin yeniden dirilmesi ve sosyalizmin tesisi ancak devrimci bir ideoloji ile mümkündür. Mücadele Arap anavatanının tamamının nihai olarak kurtulmasına kadar devam etmelidir. Arap dünyasında mevcut arkaik strüktürü ortadan kaldırmak parti için öncelik taşımaktadır.

1940 yılında kurulan Baas Partisi, Arap dünyasında devlet ötesi örgütlenmiş teşkilatların başında yer almaktadır. Partinin muhalefet döneminde ortaya konulan ideolojik söylem, Suriye ve Irak örneklerinde görüldüğü üzere uygulamaya farklı yansımıştır. 1960'lı yıllarda Arap ülkeleri arasında birlik oluşturma eylemleri ve teşebbüsleri başarısız olmuştur.

Baas ideolojisi temel niteliği bakımından laiktir. Köklerini hümanist Batı felsefesinden almaktadır. Baas ideolojisinin İslam dini hakkındaki görüşü İran'dan olduğu kadar, sosyalist ülkelerden de farklıdır. Baas ideolojisine göre İslam, Arap kültürünün bir unsurudur.

Hafız Esad döneminde Baas idaresi, radikalizmden uzaklaşmış ve giderek pragmatizme / makyavelizme kaymıştır. Irak'ta Baas rejimi 2003 yılında ABD müdahalesi sonucu yıkılmıştır. Suriye'de ise 30 yıl süren Hafız Esad iktidarının ardından yönetimi oğlu Beşar Esad devralmıştır. Suriye'de eskiden beri güçlü olan rejim karşıtı muhalefet, son aylarda Arap dünyasındaki rüzgarın etkisiyle rejim karşıtı gösterilere katılmıştır. Azınlık diktatörlüğünün kanlı yüzü gösterilerin bastırılması esnasında ortaya çıkmış, dünya kamuoyunun tepkisine rağmen silahlı kuvvetler muhalefet

---

¹⁸ Ibid. s. 351.353.

kabul ettiği kitleleri ağır silahlarla katletmekten kaçınmamıştır. Suriye rejimi mevcut koşullarda iktidarı korumayı amaçlamaktadır. Arap Birliği ikinci plana itilmiş, Suriye'ye öncelik verilmesi tercih edilmiştir. Bununla birlikte bu durum Baas Partisinin Arap Birliği tesis edilmesi görüşünü tamamen terk ettiği anlamına gelmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ABU JABER, Kamel Abu Jaber, **The Arab Ba'ath Socialist Party**, Syracuse University Press, New York 1966.

BEAR, Elizer, **Army Officer in Arab Politics and Society**, Jarusalem, 1968.

HAIM, Sylvia G., "The Ba'ath in Syria", **People and Politics in the Middle East**, New Jersey, 1979, s. 132-142

HAIM, Sylvia G., "The Party of the Arab Baa'th Consttution", **Arab Nationalism**, University of California Press, Los Angeles, 1962, s. 223-241.

HARRI, Maurici., **People and Politics in the Middle East**, Princeton Hall, New Jersey, 1962, s. 119-129.

HINNEBUSCH, Raymond A. 'State and Civil Society in Syria.' **Middle East Journal**, Vol. 47, No. 2 (Spring 1993), s. 243-257.

HUDSON, Michael C., **Arap Politics (The Search for Legitimacy)**, Yale University Press, New York, 1977, s.261-267.

KARPAT, Kemal, **Political and Social Thought in the Contemporary Middle East**, Pall Mall Mali Presse, London, 1968.

OWEN, Roger., **State, Power anda Politics in the Middle East**, Routledge, London, 1992, s. 251-291.

SEALE; Patrick, **Hafiz Esad, The Struggle for Syria**, University of Los Angeles Press, California 1988,s. 351-364<http://www.baath-party.org/eng/constitution2.htm/>

ORTADOĞU'DA DEĞİŞİMİN DIŞSAL DİNAMİKLERİ

Caner Sancaktar*

Giriş

Değişimin üç temel özelliği vardır: Değişim, birkaç kişiyi etkileyen “olay” değildir; toplumun tamamını veya geniş bir kesitini etkileyen yapısal nitelikli “olgu”dur. İkincisi; bir değişimden söz edebilmek için belli bir sürekliliğin var olması gerekir. Yani değişime uğrayan sistem kararlılık gösterip devam etmesi gerekir. Sistemde kısa bir süre sonra eski duruma geri dönüş oluyorsa değişimden söz edemeyiz. Değişimin üçüncü özelliği ise uzun vadede toplumun geleceğini etkilemesidir.

Bu üç temel özelliği dikkate alarak toplumsal değişimi, “zaman içinde gözlenebilen geçici olmayan, belirli bir toplumun örgütünü ve işleyişini yapısal olarak etkileyen ve o toplumun geleceğe yönelik akışını değiştiren başkalaşım”¹ olarak tanımlayabiliriz. Böyle bir değişim, sistemin içindeki çeşitli karmaşık dinamiklerden kaynaklanabileceği gibi, sistemin dışındaki dinamiklerden de kaynaklanabilir. Ama değişim genellikle, karşılıklı ilişki ve etkileşim ağlarının son derece güçlü olduğu modern dünyamızda hem içsel hem de dışsal dinamiklerden kaynaklanır.

Bu çalışma, Ortadoğu’da yaşanılmakta olan isyanların, muhalif hareketlerin ve sürmekte olan değişim sürecinin içsel dinamiklerini değil, sadece dışsal dinamiklerini ele alıp inceliyor. Bu amaçla, sırasıyla üç önemli dışsal dinamik üzerinde duracağım: Küreselleşme, kapitalist dünya ekonomisi sisteminde yeniden yapılanma ve Büyük Ortadoğu Projesi.

Küreselleşme

1990’lı yılların başında sosyalist bloğun dağılması ve sosyalist ülkelerin (Küba ve Kuzey Kore hariç) kapitalizme geçmeleri sonrasında küreselleşme, en sık kullanılan kavramlardan birisi haline geldi. Bu kavrama yönelik çok çeşitli tanımlamalar geliştirildi. Bunlardan birisine göre küreselleşme; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasıdır.² Küreselleşmeyi modernleşme ile bir tutmanın yanlış olduğunu düşünen Roland Robertson’a göre küreselleşme, “dünyanın küçülmesi”ni simgeler.³ Antony Giddens ise küreselleşmeyi, uzak yerleşimlerin ve toplumların bir birlerine bağlanması, başka bir

---

* Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1987, s. 298.

² **Küreselleşme, DTP 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s. 3.

³ Roland Robertson, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 21.

ifadeyle, dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması ve sıkılaşması olarak tanımlıyor.⁴ Bir başka tanıma göre küreselleşme, “kültürel homojenlik” ile “kültürel heterojenlik” arasındaki çarpışmayı simgeler ve bu çarpışmanın aldığı biçimi ifade eder.⁵

IMF, yayınladığı bir raporunda küreselleşmeyi, “teknolojinin hızlı gelişmesi ve geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla uluslararası sermaye, mal ve hizmet akışının dünya çapında ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmesi”⁶ olarak tanımlıyor. Küreselleşmeyle birlikte ticaret, sadece birkaç ülke arasında yapılan bir işlem olmaktan çıkmış, coğrafi bakımdan çok farklı bölgelerde bulunan birçok ülke arasında yapılı hale gelmiştir. Sadece mal ve hizmet ticareti değil, aynı zamanda üretim faktörlerinin tümü de küresel hale gelmektedir. Mal, hizmet, sermaye ve emek piyasalarının küreselleşmesiyle birlikte zaman ve mekan boyutunu aşan yeni ağlar (networks) ortaya çıkmıştır. İşte bu ağlar dünya çapında ülkeleri ve toplumları birbirine bağımlı/bağlı hale getirmektedir.⁷

Benzer bir tanımlamayı Joseph S. Nye ve Ian Clark yapıyor: Küreselleşme, dünya çapında karşılıklı bağımlılık ağları(networks)nın ta kendisidir. Bu ağların askeri, ekonomik, sosyo-kültür ve çevresel olmak üzere dört ana boyutu vardır.⁸ Küreselleşme, dünya çapında üretimi, değişim sistemini ve iletişim sistemini içine alan bir küresel “network”tür.⁹ Küreselleşme, daha önceden birbirlerinden ayrı olan toplumların iletişim-ulaşım alanlarında meydana gelen gelişmeler neticesinde birbirleriyle etkileşim içine girmeleri sürecidir ve bu süreç yüzyıllardan beri gerçekleşmektedir. Yani küreselleşme yeni bir süreç değildir. Günümüzde ekonomik alanda yaşanan küreselleşme süreci, özellikle ticari hareketlerde meydana gelen değişimler, çokuluslu şirketlerin/kurumların/kuruluşların faaliyetleri ve uluslararası finans alanında meydana gelen gelişmelerin bir sonucudur.¹⁰

Küreselleşme ile birlikte küresel ekonominin ortaya çıktığını söyleyen Manuel Castells’e göre küresel ekonomi, “temel bileşenleri, dünya ölçeğinde, gerçek bir zamanda veya seçilmiş bir zamanda bir takım olarak çalışabilmek için kurumsal, örgütsel ve teknolojik kapasiteye sahip olan bir

---

⁴ Antony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 67.

⁵ Fuat Keyman, **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 3.

⁶ Abdullah Özkan, **TASAM Stratejik Rapor, No 15: Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 5.

⁷ Martin Setzer, **Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi ve Teknoloji Üzerindeki Etkileri**, Ankara, SODEV Yayınları, 1997, s. 21.

⁸ Bkz.: Joseph S. Nye, “Globalization and American Power”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 112-115.

⁹ Ian Clark, “The Security State”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 180.

¹⁰ Robert Gilpin, “Nation-State in the Global Economy”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 350.

ekonomidir.”¹¹ Küresel ekonominin temel bileşenleri şunlardır: Küresel mali piyasalar; küresel mal ve hizmet piyasaları; enformasyonel üretimin, bilimin ve teknolojinin küreselleşmesi; üretimin uluslararasılaşması; nitelikli emeğin küreselleşmesi.¹² Bir başka yoruma göre ise ekonomide küreselleşme, ekonomik faaliyetlerin uluslararasılaşmasıdır ve bu olgu yeni bir süreç değildir.¹³

Jan Aart Scholte’ye göre ise küreselleşme; uluslararasılaşma (internationalization), liberalleşme (liberalization), evrenselleşme (universalization) ve batılılaşma-modernleşme (westernization-modernization) anlamına gelmez. Küreselleşme, teritoryalliğin ortadan kalkması (deterritorialization) veya başka bir ifadeyle bireyler ve toplumlar arasında teritoryalüstü (supraterritorial) ilişkilerin büyümesi/yaygınlaşmasıdır. Devam eden (tamamlanmamış) bir süreç olan küreselleşme, sosyal alanın doğasını değiştirmektedir ve değiştirmeye devam ediyor. Bu devam eden süreç sosyal ilişkilerin teritoryal özelliğini azaltıyor, ilişkileri teritoryalüstü hale getiriyor. Sosyal ilişkilerin teritoryallığı aşması anlamında küreselleşme, alan-zaman ilişkisini de değiştiriyor ve ilişkiler anlamında tek bir dünya alanı-zamanı yaratıyor. Böylece küreselleşme, sosyal hayatın teritoryalüstü hale dönüşmesi anlamına geliyor.¹⁴

Konuya daha eleştirel bakan Taner Timur’a göre küreselleşme, “çağdaş emperyalizmin dünyaya sunulan yeni adı”dır.¹⁵ Benzer tanımlamayı Korkut Boratav da yapmaktadır. Boratav’a göre küreselleşme, emperyalizmin kendisidir. Küreselleşmeyi yeni bir olgu değil, sadece yeni bir terim olarak niteleyen Boratav, “terim değişikliği ideolojik bir amaç içermektedir. Emperyalizme saygınlık kazandırmak ve emperyalizm karşısında çaresizlik oluşturmak için üretilmiştir” diyor.¹⁶ Bir başka görüşe göre küreselleşme, uluslararası ekonominin gelişimi sürecinde / çerçevesinde kapitalizmin ulaştığı bir aşamadır. Bu aşama, henüz belli bir sona ulaşmamıştır, canlılığını koruyan bir süreçtir.¹⁷ Jill Steans ise küreselleşmeyi, 1974 Krizi sonrasında küresel ekonominin yeniden yapılandırılması olarak açıklıyor.¹⁸

---

¹¹ Manuel Castells, “Global Informational Capitalism”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 311.

¹² A. g. e., s. 311-323.

¹³ Bkz.: Paul Hirst, Grahame Thompson, “The Limits to Economic Globalization”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 335-348.

¹⁴ Bkz.: Jan Aart Scholte, “What is ‘Global’ about Globalization?”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 84-85.

¹⁵ Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s. 69.

¹⁶ Korkut Boratav, “Ekonomi ve Küreselleşme”, **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, Işık Kansu (Ed.), Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 22.

¹⁷ Nazım Güvenç, **Küreselleşme ve Türkiye**, İstanbul, BDS Yayınları, 1998, s. 14.

¹⁸ Jill Steans, “Globalization and Gendered Inequality”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003, s. 455-456.

Amerikalı gazeteci, çevreci ve savaş karşıtı aktivist Diana Johnstone, “Küreselleşme; daha da güçlü şirketler, mali kurumlar ve varlıklı bireylerin hakim olduğu ulus ötesi özel sektörün dünya çapında güçlendirilmesi anlamına gelmektedir” diye yazıyor. “Küreselleşme, egemen iktisadi güçler arasında kural koyucu ve hakemlik rolü üstlenen IMF (Uluslararası Para Fonu) ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) gibi organlar aracılığıyla kurumsal olarak yaygınlaştırılıyor. Bu kurumlar, ister vatandaşların refahı ister çevreyle ilgili olsun, kamu çıkarlarını özel sektörün taleplerinden koruması beklenen devlet yetkilerini katı bir şekilde kısıtlıyor. Aldatmacalı “Çok Tarafli Yatırım Anlaşması” (MAI) daha da ileri gidip muğlak ve seçimle işbaşına gelmemiş bürokratik tahkim kurulları çerçevesinde hareket ederek hayati derecede öneme sahip siyasi karar alma yetkisini özel sektöre kaydırıyor.” Böylece küreselleşme sürecinde “Devletin işlevi, özel yatırımların gerçekleştirilmesi için elverişli koşullar yaratmaya indirildi. Bu da deregülasyon, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi ve toplumsal refaha yönelik kamu harcamalarında kesinti ile gerçekleştirilir.” Küreselleşme arttıkça “Devlet politikaları bütün dünyada, açıkça bu ülkelerin halkları tarafından değil de “piyasalar”, yani her türlü siyasi denetimin dışındaki yatırım sermayesi hareketleri ve mali piyasalar aracılığıyla kararlaştırılıyor, onaylanıyor veya mahkum ediliyor. Politikaları, oy verenlerden çok yabancı yatırımcılar belirliyor.”¹⁹

Görüldüğü gibi “Küreselleşme Nedir?” sorusuna çok çeşitli cevaplar veriliyor, değişik tanımlamalar ve açıklamalar yapılıyor. Bunların bazıları bir birlerine benzer özellikler gösterirken, bazıları oldukça farklı görüşler/önergeler ileri sürüyor. Bununla birlikte, yukarıda yer alan tanımlamaların hepsi bize küreselleşme hakkında önemli bilgiler ve açıklamalar sunuyor. Bu bilgi ve açıklamalardan hareketle küreselleşmeyi şöyle tanımlıyorum: Dünyanın değişik bölgelerinde ve ülkelerinde yaşayan bireylerin, toplumsal grupların ve kurumların değişik araçlar vasıtasıyla daha fazla ve daha yoğun ilişkiler içine girmeleri ve bunun sonucunda ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda çeşitli “ilişki ve etkileşim ağaları”nın oluşması süreci.

Küreselleşmeyi yani ilişki ve etkileşim ağalarını meydana getiren temel araçlar (1) giderek artan ve hızlanan uluslararası mal-hizmet-sermaye-insan hareketleri, (2) giderek hızlanan ve yaygınlaşan iletişi-ulaşım teknolojisi, (3) uluslararası örgütler, (4) sivil toplum kuruluşları ve (5) uluslararası şirketlerdir. Tüm bu araçlar geliştikçe ve bu araçların etkileri arttıkça ekonomik, siyasal, kültürel ilişki ve etkileşim ağaları yani küreselleşme daha fazla geliyor, güçleniyor ve etkili oluyor.

Artık hiçbir bölge, ulus devlet, ulus, toplumsal grup, kurum ve birey bu ilişki ve etkileşim ağalarının dışında kalamıyor. Herhangi bir bölgede / ülkede / toplumda meydana gelen değişim(ler), hepimizi kuşatan ağlar vasıtasıyla diğer bölgelere / ülkelere / toplumlara kolaylıkla sirayet edebiliyor. En güçlü (veya güçlü görünen) iktidarlar dahi, ilişki ve etkileşim ağları yoluyla aktarılan değişim(ler)in kendi ülkelerine / bölgelerine / toplumlarına sirayet etmesini engelleyemiyor artık...

---

¹⁹ Diana Johnstone, **Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları**, Çev. Emre Ergüven, Ergin Bulut, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s. 16, 17.

Kapitalist Dünya Ekonomisi Sisteminde Yeniden Yapılanma

Kapitalizmi, diğer ekonomi tarzlarından ayırt eden dört temel özellik vardır: (1) Kapitalist üretim tarzında temel emek tipi ücretli emek-gücüdür. (2) Ücretli emek-gücünün sömürülmesine dayalı sermaye birikimi, sermaye grupları arası rekabet ve tekelleşme gerçekleşir. (3) Devresel (döngüsel) yapısal krizler yaşanır. (4) Fakat bu krizler, ne kadar genel ve şiddetli olursa olsun kapitalizmi kendiliğinden yıkmaz. Çünkü yapısal krizler “yeniden yapılanma” yoluyla aşılr. Yeniden yapılanma ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel alanları kapsar.

Kapitalist üretim tarzının tarihsel gelişimini üç aşamaya ayırabiliriz. Birinci aşama, 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arası olup ilkel sermaye birikiminin gerçekleştiği merkantilizm aşamasıdır. İkinci aşama, 1800-1880 dönemini kapsayan klasik (tekelleşme öncesi) kapitalizm aşamasıdır. Üçüncü aşama olan emperyalizm (tekelci kapitalizm) 19. yüzyılın son çeyreğinde başladı ve halen sürmektedir. Samir Amin bu üçüncü aşamayı üç alt-aşamaya ayırmaktadır: (1) 1880-1914 emperyalizmin ortaya çıkış aşaması, (2) 1914-1945 dönemini kapsayan emperyalizmin ilk ciddi bunalım aşaması ve (3) 1945 sonrası.²⁰

Kapitalist ekonomi tarzı ilk olarak Batı Avrupa’da 16. yüzyılda ortaya çıktı ve zamanla Avrupa’nın diğer bölgelerine yayıldı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise kapitalizm tam anlamıyla bir dünya ekonomisi haline geldi. Kapitalizm 16. yüzyıldan itibaren gelişip yayıldıkça önce Avrupa içinde daha sonra tüm dünya ölçeğinde “merkez – yarı çevre – çevre” yapılarını meydana getirdi. Merkez kapitalist ülkelerin temel nitelikleri güçlü burjuva sınıfı, gelişmiş sanayi, teknoloji yoğun üretim, güçlü devlet aygıtı ve güçlü işçi sınıfıdır. Çevre kapitalist ülkelerde ise görece olarak daha zayıf burjuva sınıfı, geri sanayi, emek yoğun üretim, zayıf devlet aygıtı ve zayıf işçi sınıfı mevcuttur. Bu iki grup arasında ise yarı çevre kapitalist ülkeler yer alır.

Kapitalist dünya ekonomisi sisteminde çevreden merkeze doğru artı-değer akışı gerçekleşir. Bu akış, merkezi zenginleştirirken çevreyi fakirleştirir. Dolayısıyla, kapitalist dünya ekonomisi sisteminde merkez kapitalist ülkeler sömüren, çevre kapitalist ülkeler sömürülen konumdadır. Yarı çevre kapitalist ülkeler ise, merkez ülkeler tarafından sömürülen ve çevre kapitalist ülkeleri sömüren ülkelerdir. Ayrıca bu yarı çevre ülkeler, merkez ve çevre uçlar arasındaki çelişkileri ve gerginlikleri yumuşatarak sistemin düzgün biçimde işlemesine önemli katkı sağlar. Kapitalist dünya ekonomisi sisteminde merkez-çevre ilişkisi beraberinde gelişmişlik-azgelişmişlik ilişkisini üretir. Merkez gelişirken, çevrede “azgelişmişlik gelişir”.²¹

Merkezdeki kapitalist sınıf ile çevredeki egemen sınıflar (kapitalistler ve büyük toprak sahipleri) arasında var olan işbirliği, çevrenin aleyhine işleyen eşitsiz ilişkilerin sürekliliğini sağlar.

²⁰ Bkz.: Samir Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, Çev. Semih Lim, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997, s. 94-99, 146-149, 156-160.

²¹ Bkz.: Immanuel Wallerstein, **The Capitalist World-Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1980, s. 1-25 ve Andre Gunder Frank, “The Development of Underdevelopment”, **Monthly Review**, no. 18, September 1966, s. 107-111.

Kapitalist dünya ekonomisi sisteminin sağlıklı işlemesi sadece merkezdeki kapitalist sınıfın değil, aynı zamanda çevredeki egemen sınıfların da çıkarınadır. Çünkü kapitalizm, çevredeki kapitalist sınıfı ve büyük toprak sahiplerini zenginleştirip güçlendirir. Bu nedenle çevrenin egemen sınıfları, kapitalist dünya ekonomisi sisteminin sorunsuz bir şekilde işleyebilmesi için merkez ile işbirliği kurar ve üstüne düşen “vazifeyi” büyük bir memnuniyetle yerine getirir.

Merkezin bilinçli-örgütlü-güçlü işçi sınıfı, çevreyi sömüren kendi kapitalist sınıfından yüksek ücret ve kendi devletinden yüksek sosyal hizmetler elde etmeyi başarır. Yani merkezdeki işçi sınıfı, çevreden gelen artı-değerden pay alarak yaşam standardını yükseltir. Geriye çevrenin işçi sınıfı ve köylüsü kalır: Kapitalist dünya ekonomisi sisteminin en dibinde kalan, en fazla sömürülen ve bu nedenle de en yoksul olan kesim bunlardır. Sürüp giden sömürü ilişkilerinin en ağır maliyeti çevre kapitalist ülkelerdeki işçilerin ve köylülerin sırtına çöker.²²

Kapitalizm sürekli yapısal devresel krizler yaşar. Kapitalizm bir dünya ekonomisi sistemi olduğu için krizler de dünya çapında yaşanır. Bu nedenle krizler, hem merkezi hem de çevreyi - değişik düzeylerde - etkiler. Kapitalizmde kriz, kar oranlarının düşmesi ve sermaye birikiminin azalması/tıkanması durumudur. Kapitalizmin tarihinde yaşanılmış olan başlıca krizler 1814-1848 durgunluğu, 1872-1893 durgunluğu ve 1914-1945 durgunluğudur. Her durgunluk dönemini bir genişleme dönemi takip etmiştir: 1848-1872 genişlemesi, 1893-1914 genişlemesi ve 1945-1968 genişlemesi.²³ Yani kapitalizm, her defasında karşılaştığı krizleri aşma ve yeni bir genişleme evresine geçme becerisini göstermiştir. “Kapitalizm, insanlık tarihinde bugüne dek görülen en esnek, en uyarlanabilir üretim tarzıdır ve geçmişte bu tip devresel krizleri aşmayı bilmiştir.”²⁴

Kapitalizm, yaşadığı krizleri “yeniden yapılanma” ile aşar. Yeniden yapılanma, sadece ekonomide değil, aynı zamanda siyasal ve sosyo-kültürel alanlarda gerçekleşir. Yeniden yapılanma, ekonomi alanında birikim rejiminin yeniden yapılanması ve siyasal alanda devlet aygıtının yeniden yapılanması şeklinde olur. Sosyo-kültürel alan ise, ekonomik ve siyasal alanlarda gerçekleştirilen yeniden yapılanmaya uyumlu hale getirilir. Bu da, sosyo-kültürel alanın yeniden yapılandırılmasıdır. Böylece sosyo-kültürel alanın, ekonomik ve siyasal alanlardaki yeniden yapılanmaya direnmesi / tepki göstermesi engellenir veya hiç değilse azaltılır.

Ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel alanları kuşatan geniş kapsamlı yeniden yapılanma süreci merkez kapitalist ülkeler tarafından planlanır ve yönetilir. Bu amaçla merkez kapitalist ülkeler “yeniden yapılanma politikaları” oluşturur ve bunları dünya çapında uygulamaya sokar. Yeniden yapılanma politikaları, sadece krizi aşmakla kalmaz, aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerini yaygınlaştırır ve derinleştirir.

²² Bkz.: Johan Galtung, “A Structural Theory of Imperialism”, (teksir halinde), s. 246-253.

²³ Amin, **Kapitalizmin Hayalefi**, Çev. Cengiz Alagon, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 18.

²⁴ Fredrick James, “Fiilen Varolan Marksizm Üzerine Beş Tez”, **Marksizm ve Postmodern Gündem**, E. M. Wood, J. B. Foster (Ed.), Ankara, Ütopya, 2000, s. 165.

Kapitalist dünya ekonomisi, 1914-1945 durgunluk döneminde iki dünya savaşı ve 1929 Krizi'ni yaşadı. İkinci savaş sonrasında genişleme dönemi (1945-1968) yaşandı. Bu dönemde, merkez kapitalist ülkelerde “fordist birikim rejimi”²⁵ ve çevre kapitalist ülkelerde “ithal ikameci birikim rejimi (alt-fordizm)”²⁶ uygulandı. Bu iki birikim rejimine uygun olarak devlet aygıtı, özellikle merkez kapitalist ülkelerde, sosyal hizmet üreten “sosyal devlet”, ekonomiye çeşitli araçlarla / yöntemlerle müdahale eden “müdahaleci-korumacı devlet” ve kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında arabuluculuk yapan “hakem devlet” olarak yapılandırıldı.

Savaş sonrası genişleme 1968 yılında yavaşlamaya başladı. 1970'lerin ortasına gelindiğinde ise, merkez kapitalist ülkeler 1929 Krizi'nden buyana yaşanılmış en büyük krizle karşılaştı: 1974 Krizi. 1968 sonrasında kar oranları sürekli düştü ve 1970'lerin ortalarına gelindiğinde sermaye birikimi tıkanıp durdu.²⁷ Elerinde biriken stokları eritemeyen pek çok büyük işletme ya iflas edip işçilerine yol verdi ya da üretimi azaltıp/durdurup devletin yardımıyla iflastan kurtuldu. Sermaye birikimi tıkanıp durdu, üretim düştü, işsizlik ve enflasyon ise arttı.²⁸

1974 Krizi, çok basit bir özetle, dört temel nedenden kaynaklandı: Birincisi; aşırı üretim, yani talepten daha fazla üretim ve böylece üretilen ürünlerin satılamayıp elde birikmesi. İkincisi; ücretlerde, sosyal harcamalarda ve sermayenin organik bileşiminde meydana gelen hızlı artışın artı-değer oranının (yani sömürü oranının) artırılması yoluyla dengelenememesi. Artı-değer oranı arttırıldığı sürece ücret, sosyal harcama ve sermayenin organik bileşimi artışları kar oranını düşürmez. Hatta eğer artı-değer oranındaki artış, söz konusu üç kalemdeki artıştan daha fazla olursa kar oranı yükselir. Ama bilinçli-örgütlü-güçlü işçi sınıfının varlığı, merkez kapitalist ülkelerde artı-değer oranlarında artışları sınırlandırdı. Demek ki, 1974 Krizi'nin ikinci nedeni merkez kapitalist ülkelerdeki sınıfsal ilişkiler/mücadeleler ile ilgilidir. Bilinçli, örgütlü ve güçlü işçi sınıfı artı-değer oranında artışı sınırladı. Böylece; ücretlerde, sosyal harcamalarda ve sermayenin organik bileşiminde

---

²⁵ Fordizm hakkında bkz.: Tülay Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”, **11. Tez Kitap Dizisi**, no. 1, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1985, s. 122-130 ve Rhys Jenkins, “Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi”, **Kalkınma İktisadi: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 231-234.

²⁶ İthal ikameci birikim rejimi hakkında bkz.: Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Az gelişmiş Kapitalizm ve Türkiye”, **11. Tez Kitap Dizisi**, no. 3, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1986, s. 96-98 ve Hubert Schmitz, “Az gelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri”, **Kalkınma İktisadi: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 255-267.

²⁷ Amerikan işletmelerinin kar hadleri 1959-1966 döneminde %20-22 iken 1975'te %11'e düştü. Batı Almanya'da işletmelerin brüt gelirlerinde 1968-1973 arasında %25'lik düşüş görüldü. İngiltere'de işletme karlarındaki düşüş 1964-1975 döneminde %40'tan daha fazla gerçekleşti. 1974-1975 mali yılında, Japonya'da en büyük 174 işletmenin brüt karlarında %35,5, net karlarında ise %20,9'luk bir azalma gerçekleşti. Fransa'ya gelince, net kar oranları 1970'te %18,2'den 1976'da % 11,1'e düştü. (Ernest Mandel, **Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul, Koral Yayınları, 1980, s. 34-39).

²⁸ 1974-1975'te kapitalist dünyada %15'e varan üretim düşüşü yaşandı. Japonya'da 1976'da yapılan yatırımlar 1973'teki yatırımların %24 altında gerçekleşti. İngiltere'de üretken yatırımlar 1970'te 2.130 milyon Sterlin iken 1976'da 1.660 milyona düştü. Amerika'da 1971-1975 döneminde GSMH'da %59'luk artış beklenirken, sadece %6,8'lik bir artış sağlandı. 1975'te işsizlerin sayısı OECD ülkelerinde 17 milyona, Amerika'da 10 milyona, Batı Almanya'da ise 1977'de 1 milyona yükseldi. Ayrıca 1974-1975'te dünya ticareti %10 daraldı. (Frank, Mandel, **Ekonomik Kriz ve Az gelişmişlik**, Çev. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 9-10, 12, 15, 22-23, 35).

yaşanılan artışlar artı-değer artırımı ile dengelenemedi. Böyle bir ortamda OPEC ülkelerinin petrol fiyatını yükseltmesi ise krizin üçüncü nedenini oluşturdu. Aşırı üretimden dolayı satışların azaldığı bir ortamda petrol fiyatındaki artış fiyatlara yansıtılmadı ve böylece petrol fiyatının yükselmesi kar oranının düşmesinde etkili oldu.²⁹ Dördüncüsü; merkez kapitalist ülkelerin hükümetleri piyasayı canlandırmak (talebi ve satışları arttırmak) ve zor durumdaki firmaları iflastan kurtarmak için açık kredi ve genişleyici para politikası uyguladılar. Fakat aşırı üretimden dolayı satışların azaldığı bir ortamda bu politika, piyasayı canlandırmak yerine enflasyonu ve bütçe açığını arttırdı. Böylece, “durgunlukta enflasyon” meydana geldi.³⁰

1974 Krizi’ni 1982 Borç Krizi takip etti: Petrol fiyatlarındaki artış OPEC ülkelerinin petrol gelirlerini hızla arttırdı. Elde biriken petrol dolarlarının bir kısmı, yeni yatırımları ve ithalatı finanse etmek için kullanıldı. Geri kalan petrol dolarları merkez kapitalist ülkelerin bankalarına yatırıldı. Bankalarda biriken petrol dolarları, kriz içinde olan merkez kapitalist ülkelerde kullanılmayınca düşük faiz karşılığında çevre kapitalist ülkelere verildi.³¹ Fakat (a) gerektiğinden fazla kredi alımı, (b) alınan kredilerin verimli biçimde yatırıma dönüştürülmemesi, (c) dünya piyasalarında hammadde ve tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi ve (d) merkez ülkelerin çevre ülkelerden yaptıkları ithalatın azalması nedenlerinden dolayı çevre ülkeler borçlarını ödeyemez hale geldiler. İlk olarak Meksika 1982 yılında borçlarını ödeyemeyeceğini açıkladı. Meksika’yı Brezilya, Arjantin, Venezuela, Endonezya, Nijerya gibi diğer çevre kapitalist ülkeler takip etti. Bu durum sadece çevre ülkeleri değil, aynı zamanda merkez kapitalist ülkeleri de zor durumda bıraktı. Çünkü çevreye borç veren bankalar merkezin büyük bankaları idi ve borçların geri ödenmemesi bu bankaları iflasa sürükledi. Bu durum, merkez kapitalist ülkelerde finans-kapitalin iflas etmesi anlamına geliyordu.³²

Yani 1974 ve 1982 krizleri, hem merkez hem de çevre kapitalist ülkeleri kuşatan kapitalizmin genel yapısal kriziydi. Bu nedenle krizi atlamanın tek yolu, kapitalist dünya ekonomisi sisteminin bir bütün olarak yeniden yapılandırılması idi. Söz konusu yeniden yapılanma 1980 sonrasında “neoliberal politikalar” vasıtasıyla başlatıldı. Merkez kapitalist ülkeler tarafından geliştirilen neoliberalizm beş temel politikayı içeriyor:

(1) Emek, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının esnekleştirilmesi. Yani dünya piyasasında sermaye-mal-hizmet akışkanlığını sınırlandıran engellerin (yüksek gümrük tarifeleri gibi) kaldırılması, işçilerin (ücretli emek gücünün) örgütsüzleştirilmesi / sendikasılaştırılması, çalışma şartlarına ilişkin kuralların esnekleştirilmesi ve böylece ücretlerin azaltılması.

²⁹ Bkz.: Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I):...”, s. 131-135.

³⁰ Frank, Mandel, a. g. e., s. 80-81 ve Mandel, a. g. e., s. 75-82.

³¹ Bkz.: Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul, Altın Kitapları, 1997, s. 77-79 ; Heather D. Gibson, Euclid Tsakalatos, “Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 182-183 ve Frank, Mandel, a. g. e., s. 96-99.

³² Bkz.: Pascal Arnaud, **Üçüncü Dünyanın Borçlanması**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 66-74.

(2) Devletin sunduğu sosyal hizmetlerin azaltılması ve böylece sosyal harcamaların kısılması.

(3) Devletin elindeki işletmelerin / tesislerin özelleştirilmesi ve çeşitli sosyal hizmetlerin (eğitim, sağlık, çevre temizliği gibi) özel sektöre devredilmesi. Yani devletin kontrol ettiği üretim araçlarının ve sosyal hizmet alanlarının özelleştirme adı altında kapitalist sınıfa devredilmesi.

(4) Ulusal tarım sektörüne yönelik devlet desteğinin azaltılması.

(5) Yabancı sermaye girişlerini / yatırımlarını teşvik edecek ve yabancı sermayenin haklarını koruyacak yasal ve kurumsal düzenlemelerin - hem ulusal hükümetler hem de uluslararası örgütler tarafından - yapılması.

Bu neoliberal politikalar 1980'lerle birlikte hem merkez kapitalist ülkelerde hem de çevre kapitalist ülkelerde uygulamaya sokuldu. Her yönden emekçi kitlelerin aleyhine olan bu politikaları, bilinçli-örgütlü-güçlü işçi sınıfının bulunduğu merkez kapitalist ülkelerde uygulamak daha zor oldu. Bu nedenle, kapitalist dünya ekonomisi sistemini yeniden yapılandıran neoliberal politikalar, görece daha bilinçsiz-örgütsüz-zayıf işçi sınıfının olduğu çevre kapitalist ülkelerde daha yoğun biçimde uygulandı/uygulanıyor.

Neoliberal politikalar IMF'nin oluşturduğu "İstikrar Politikası" ve Dünya Bankası'nın oluşturduğu "Yapısal Reform Programı" adı altında çevre ülkelere önerildi.³³ IMF, borçlarını ödeyemeyen çevre kapitalist ülkelere, ancak neoliberal politikaları uygulamaları halinde, borçların yeniden yapılandırılacağını ve yeni kredilerin verileceğini söyledi. Bu politikalar uygulanmadığı takdirde ise borçlar yeniden yapılandırılmayacak ve yeni krediler verilmeyecek.³⁴

Sonuç olarak; 1980'lerden başlayarak neoliberal politikalar çevre ülkelere önerildi ve uygulandı. Kapitalizm bu politikalar vasıtasıyla dünya ölçeğinde yeniden yapılandırıldı. Bundaki temel amaç; merkez kapitalist ülkelerin sermaye gruplarına kar oranlarının yükseltilmesi ve sermaye birikiminin hızlandırılması / arttırılması için (a) ucuz emek gücü, (b) ucuz hammadde ve (c) yeni geniş piyasalar sağlamaktır.

Büyük Ortadoğu Projesi

ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi 8 Nisan 2004 tarihinde "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu (Greater Middle East and Central Asia Development Act)"nu kabul etti. Bu kanun kapsamında başlıca şu saptamalar ve açıklamalar yapıldı:

- 11 Eylül terör saldırısı ABD dış politikası için bir dönüm noktasıdır.

³³ Bkz.: Arın, "Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve BM'nin Kalkınma Stratejileri", **Petrol-İş Yıllığı**, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 1995, s. 547-551 ve Boratav, "Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço", **Türk-İş Yıllığı**, cilt 2, Ankara, 1997, s. 31-45.

³⁴ Roger Burbach, "Amerikan Demokrasininin Trajedisi", **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson (Ed.), Çev. Ahmet Fetih, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 134.

- El Kaide ve ona bağılı gruplar Orta Doğu ve Orta Asya başta olmak üzere tüm dünyada bir terörist aç oluşturmuşlardır.

- Terörizmle savaş, Büyük Orta Doğu ve Orta Asya'yı kendi siyasi, ekonomik ve güvenlik dinamikleriyle birlikte stratejik bir bölge olarak ele almayı gerektirir.

- Büyük Orta Doğu ve Orta Asya lkeleri ekonomik kalkınma ve siyasi özgürleşme alanında büyük engellerle karşı karşıydırlar.

- Ekonomik ve siyasi gelişme ile terörizmle mücadele arasında sıkı ilişki vardır. Ekonomik büyüme, serbest ticaretin gelişmesi ve özel sektörün güçlenmesi terörizmle neden olan radikal siyasi eğilimlerin önüne geçilmesine yardımcı olacaktır. Dolayısıyla, ABD ve diğer gelişmiş lkeler³⁵, açık siyaset ve açık ekonomi sistemlerini arzulayan ve bu yolda gerekli reformları gerçekleştirmeye hazır olan Büyük Ortadoğu ve Orta Asya vatandaşlarını, hükümetlerini, partilerini ve sivil toplum kuruluşlarını desteklemelidirler.

- Büyük Ortadoğu ve Orta Asya lkelerinde açık siyaset, açık ekonomi, ekonomik kalkınma, serbest ticaretin gelişmesi ve özel sektörün güçlenmesi hedeflerine ulaşabilmek için Avrupalı ve diğer devletler ile birlikte çalışılmalıdır ve bunun için bir uluslararası mekanizma geliştirilmelidir.

- Güvenlik eksikliğinin giderilmesi ve küresel güvenliğin pekiştirilmesi maksadıyla NATO, stratejik odağını Büyük Ortadoğu ve Orta Asya bölgesine çevirmelidir.

- Büyük Ortadoğu ve Orta Asya bölgesi Arap Birliği'nin 22 lkesini³⁶, Afganistan, İnan, İsrail, Türkiye, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı kapsar.

Kanun ile birlikte üç tüzel kişilik oluşturuldu: Demokrasi Vakfı, Kalkınma Vakfı ve Kalkınma Bankası. Birincisi, demokratik açık toplum ve siyasetin geliştirilmesi; ikincisi, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması; üçüncüsü ise, kalkınma projelerine uzun vadeli düşük faizli krediler verilmesi ile yetkili ve görevlidir. Ayrıca kanun, ABD Başkanı ile Dışışleri Bakanı'na konuyla ilgili geniş yetkiler verdi. Başkana verilen yetkiler şunlardır:

- Ekonomik ve siyasi özgürlüklerin, serbest ticaretin ve özel sektörün geliştirilmesi için adı geçen ülkelere yardım sağlamak.

- "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Bankası", "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Demokrasi Vakfı" ve "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Vakfı"nı kurmak.

- Bölgeye yönelik yardımlar sunmak isteyen diğer devletler ile görüşmeler yapmak ve birlikte çalışmak.

³⁵ ABD dışındaki diğer merkez kapitalist ülkeler kastediliyor: Batı Avrupa lkeleri, Kanada ve Japonya.

³⁶ Cezayir, Bahrein, Birleşik Arap Emirlikleri, Komoros, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Moritanya, Fas, Umman, Filistin Otoritesi, Katar, Suudi Arabistan, Somali, Sudan, Suriye, Tunus ve Yemen. (Faruk Snmezğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 42-43).

- Bölge ülkelerindeki siyasal partiler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları, hükümetler, bürokratlar, iş adamları, şirketler, medya ve medya mensupları, aydınlar, üniversiteler, siyaset ve devlet adamları ile görüşmeler yapmak ve birlikte çalışmak.

- Başkan 31 Ocak 2005 tarihinden itibaren her yıl Kongre'ye bir rapor sunacaktır. Rapor, başlıca şu konular hakkında bilgiler içerecektir: Bölgedeki genel gelişmeler, özel sektörün ve KOBİ'lerin durumu, siyasal ve hukuksal alanlarda yapılan reformlar, bölge içi ticaretin durumu, bölgeye yapılan Amerikan yatırımlarının durumu, bölgede belirlenen hedeflere ulaşabilmek için yapılan kamu - özel kesim işbirliğinin durumu, diğer devletlerin bölgeye yönelik çalışmaları, Demokrasi Vakfı, Kalkınma Vakfı ve Kalkınma Bankası'nın çalışmaları.

Dışişleri Bakanı'na ise, (a) bölgeye yönelik yapılan yardım çalışmalarının koordinatörlüğünü yapma, (b) koordinatör atama ve (c) bu çalışmaların etkinliğini artırmak amacıyla yeni yaklaşımlar geliştirme yetkileri verildi. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı, bu kanunun yürütülmesini sağlamak için 2005-2009 döneminde her mali yıl için bir milyar dolar ödenek ayırmaya yetkilidir.³⁷

“Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu”nun ABD Kongresi'nde kabul edilmesinden iki ay sonra 9-10 Haziran 2004 tarihinde G-8 Zirvesi (ABD, Kanada, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Rusya) toplandı. Zirvenin adı, “Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleriyle İlerleme ve Ortak Bir Gelecek İçin İşbirliği (Partnership for Progress and a Common Future with Countries of the Broader Middle East and Northern Africa)” olarak belirlendi.

Nisan ayında Kongre'den geçmiş olan Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu'nda yer alan “Büyük (Greater)” yerine “Geniş (Broader)” sözcüğü kullanıldı ve “Orta Asya” yerine “Kuzey Afrika” zirvenin kapsamına dahil edildi. Büyük Ortadoğu Kanunu, biraz değişikliğe uğratılarak G-8 Zirvesi'ne taşınmış oldu. ABD bu zirvede, – Büyük Ortadoğu Kanunu'nda belirtildiği gibi – bölgede yapılacak düzenlemeler ve faaliyetler konusunda diğer gelişmiş (merkez kapitalist) ülkelerden destek almaya çalıştı ve aranan bu destek bulundu. Zirve sonunda kabul edilen ve dünya kamuoyuna duyurulan “Reform İçin G-8 Destek Planı (G-8 Plan of Support for Reform)”nın girişinde şu ifade yer aldı:

“Biz (G-8 ülkeleri), bölge ülkeleri liderlerinin reform ve modernleşme sürecine devam etmekle ilgili olarak ortaya koymuş buldukları istek ve vaatleri memnuniyetle karşılıyoruz. Arap Birliği'ni de içine alacak şekilde, bölge liderleri ve halklarıyla istişare ve diyalog yoluyla reformlara destek olmayı amaçlayan bir plan geliştirdik. Bu plan (Reform İçin Destek Planı) bünyesindeki girişimler, destek istedikleri takdirde,

³⁷ Atilla Sandıklı, “ABD'nin Dış Politikası, Güvenlik Stratejisi ve Büyük Orta Doğu Projesi”, **Stratejik Öngörü, no. 2: Büyük Ortadoğu Projesi Özel Sayısı**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004, s. 12-13.

bölge hükümetlerine, iş dünyasına ve sivil toplumuna çok çeşitli olanaklar sunacaktır. Bu, karşılıklı saygıya dayalı dinamik bir süreç olacaktır.”³⁸

“Reform İçin G-8 Destek Planı” üç ana reformu içerdi:

(1) Demokrasinin Yerleşmesini Sağlamak: Güvenilir serbest seçimler yapmak, çok partili rejimler kurup geliştirmek, kadınların siyasete katılımını geliştirmek, demokratik yasalar düzenlemek, medyanın bağımsızlığını sağlamak, yolsuzlukla mücadele etmek, sivil toplumu destekleyip geliştirmek.

(2) Bilgi Toplumu Kurmak: Okur-yazarlığı yaygınlaştırmak, eğitici kitaplar sağlamak, pilot okullar kurmak, eğitim reformu yapmak, dijital bilgi çağını yakalamak, işletme eğitimi vermek.

(3) Ekonomik Kalkınmayı Sağlamak: Finans girişimini geliştirmek (mikro finans olanaklarının sağlanması, Büyük Orta Doğu Finans Şirketi'nin kurulması, Büyük Orta Doğu Kalkınma Bankası'nın kurulması), finansal mükemmeliyet için ortaklık geliştirmek, ticari girişimleri ve girişimciliği desteklemek (ticaret merkezlerinin oluşturulması, Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olunması, iş ve istihdam sahaları yaratmak için teşvik bölgelerinin oluşturulması), Büyük Orta Doğu Ekonomik Olanak Forumları düzenlenmek.³⁹

Tüm bunlar ABD tarafından önerilen reformlardı. Ama ABD, bu reformları tek başına gerçekleştirmek istemiyor, bunun için diğer G-8 ülkelerinin desteğini arıyordu. Çünkü bu reformları tek başına hayata geçirmek ABD'ye büyük maliyet yükleyecekti. Oysa diğer G-8 ülkeleriyle birlikte reformları gerçekleştirmek maliyeti azaltacak ve ayrıca reformların başarılı olma ihtimalini arttıracaktı. Tüm bu reformların hayata geçirilebilmesi için “Reform İçin G-8 Destek Planı”nda yedi çalışma/girişim planlandı: Demokrasi Yardım Diyaloğu, Mikrofinans Girişimi, Okuryazarlık Girişimi, Girişimcilerin Eğitimi Girişimi, Özel Girişimin Geliştirilmesi, Fonlar Ağı Oluşturulması, Yatırım Görev Gücü Çalışmaları.

Zirvede, “Bütün medeniyetlerin ortak çıkarı” için reformların başarıyla gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulandı. Ayrıca, bölgede “barış operasyonları”nı yürütmekle görevli 75 bin kişilik ortak askeri gücün 2010'a kadar oluşturulmasına karar verildi. Zirve sonunda dünya medyasının karşısına çıkan dönemin ABD Başkanı George Bush, “bütün Orta Doğu'da özgürlüğün yayılması çağımızın bir zorunluluğudur” açıklamasını yaptı ve bu “özgürleşme” sürecinin gerçekleşmesinde “Saddam sonrası Irak”ın bir “katalizör görevi” göreceğini vurguladı. Bölgedeki liderlerle birlikte çalışarak Geniş Orta Doğu bölgesinde ortak bir gelecek için işbirliği oluşturduklarını belirten Bush, bu ortaklığın insan

³⁸ Zeynep Sütalan, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Mısır”, **Büyük Orta Doğu Projesi: Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı (Ed.), İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 257.

³⁹ A. e., s. 251-252.

onuruna, özgürlüğe, demokrasiye, hukuka, ekonomik fırsatlara ve sosyal adalete katkı sağlayacağını söyledi.⁴⁰

Haziran 2004'teki G-8 Zirvesi'ne Türkiye "demokratik ortak" sıfatıyla, içlerinde Irak'ın da bulunduğu yedi Orta Doğu ülkesi ise "bölgesel ortaklar" sıfatıyla katıldılar. Zirve sonunda basın açıklaması yapan Bush, Türkiye'yi "demokratik ortak" olarak tanımladı ve "Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi"nin hedefinin Türkiye olmadığını vurguladı. Bush sözlerine şöyle devam etti: "Bu yıl G-8 ülkeleri ve Türkiye, ortak bir hedef etrafında toplandı. G-8 ülkeleri ve Türkiye, enerjilerini ve devletlerinin kaynaklarını, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde özgürlük ivmesine destek için kullandı."⁴¹

Sonuç

Ortadoğu'da yaşanılmakta olan isyanların, giderek güçlenen muhalif hareketlerin ve değişimin üç temel dışsal dinamiği; (1) küreselleşme süreci, (2) neoliberal politikalar vasıtasıyla kapitalist dünya ekonomisi sisteminin yeniden yapılandırılması ve tabii ki (3) Büyük Ortadoğu Projesi'dir.

Küreselleşme süreci ilerledikçe Ortadoğu toplumları hem birbirleriyle hem de Batılı toplumlar ile daha sıkı ilişkiler içine girerek dışa açık toplumlar haline geliyorlar. Böylece küreselleşmenin yarattığı dışa açılma süreci, bölge toplumlarını dış etkilere daha açık hale getiriyor. Artık Ortadoğu'nun – ideolojileri ne olursa olsun fark etmez – diktatörleri, kralları, dini liderleri, aşiretleri ve bir bütün olarak otoriter rejimleri kendi toplumlarını dışarıya kapatamıyor ve dış etkilenmelerden uzak tutamıyor. Batılı toplumlarla daha fazla "ilişki ve etkileşim ağaları" içine girildikçe, Ortadoğu insanı, özellikle de eğitilmiş ve işsiz gençleri, Batı demokrasilerini kendilerine örnek almaya başladılar. Küreselleşmenin yarattığı ağların içine dahil olan Ortadoğu insanı, kendisi için – çok haklı olarak – daha fazla "demokrasi", daha fazla "özgürlük" ve daha fazla "refah" talep etmeye başladı.

Bu talepler, Aralık 2010'da Tunus'tan başlayarak bölge ülkelerinde güçlü kitlesel isyanlara dönüştü. İsyandar ise, Libya ve Suriye'de kısa sürede şiddetli silahlı çatışmalara dönüştü. Libya'da Kaddafi yönetimi/rejimi, NATO'nun saldırısı ve Batılı devletlerden gelen yoğun askeri, istihbarat ve parasal destek sayesinde giderek güçlenen silahlı muhalefet sonucunda yıkıldı. Kaddafi'nin linç edilmesi sonrasında silahlı çatışmalar önemli ölçüde sona erdi ve Ulusal Geçiş Konseyi kısmen de olsa kontrolü ele aldı. Ama tam olarak barış ve asayişin sağlandığını söylemek henüz mümkün değil.

---

⁴⁰ Sandıklı, a. g. e., s. 14-16.

⁴¹ A. e., s. 17.

Çünkü ülkedeki aşiretler arasında Kaddafi sonrası Libya'nın nasıl olması gerektiği konusunda herhangi bir uzlaşmaya varılamadı. Bu nedenle değişik aşiretler arasında güç/iktidar mücadelesi devam etmektedir ve bu mücadeleler zaman zaman sert silahlı çatışmalara dönüşmektedir. Suriye'de ise Esad yönetimi orduyu ve polisi kullanarak muhaliflere karşı sert önlemler aldı. Siviller dahil olmak üzere çok sayıda isyancı öldürüldü. Fakat bu sert önlemler muhalefeti bastırmayı başaramadı. Tama tersine, Esad yönetimi şiddette başvurdukça muhalifler/isyancılar daha fazla silaha sarılıyorlar. Özellikle Türkiye'den, ABD'den ve Batı Avrupalı devletlerden gelen destek sayesinde Suriyeli muhalif/isyancı gruplar giderek daha fazla güçleniyorlar.

Kapitalist dünya ekonomisi sisteminde yaşanan 1974 Krizi'ni ve 1982 Borç Krizi'ni aşmak amacıyla 1980'lerde neoliberal politikalar vasıtasıyla yeniden yapılanma süreci başlatıldı. Sadece ekonomiyi değil, aynı zamanda siyasi ve sosyo-kültürel alanları da kapsayan yeniden yapılanma süreci, merkez kapitalist devletler (ABD, Batı Avrupa devletleri, Kanada ve Japonya) tarafından yönetiliyor. Temel amaç; kar oranlarını ve sermaye birikimini arttırmak için ucuz emek gücü, ucuz hammadde ve yeni geniş piyasalar elde etmektir. Bu amaçla çevre kapitalist ülkeler neoliberal yeniden yapılanma sürecine dahil edildiler. Buna direnen devletlere ve hükümetlere çeşitli ekonomik, siyasi ve askeri baskılar uygulandı/uygulanıyor.

Neoliberal yeniden yapılanma süreci, dünyanın her ülkesinde/bölgesinde aynı zamanda başlamadı ve aynı hızda gerçekleşmiyor. Bunun nedeni, dünyada var olan ülkelerin ve bölgelerin ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel farklılıklar gösteriyor olmalarıdır. Bazı ülkeler/bölgeler yeniden yapılanma sürecine daha çabuk ve daha kolay katıldılar. Bazı ülkelerin/bölgelerin bu sürece dahil olmaları ise daha zor gerçekleşti / gerçekleşiyor. Bu tip ülkelere/bölgelere ABD'nin ve diğer merkez kapitalist devletlerin müdahaleleri daha yoğun ve şiddetli oldu / oluyor. Müdahalelerin şiddeti ve yoğunluğu, aynı zamanda merkez kapitalist devletler arasında yaşanan ekonomik-politik rekabet tarafından da şekilleniliyor.

Ortadoğu ülkeleri, diğer çevre kapitalist ülkeler gibi, neoliberal yeniden yapılanma sürecine dahil edildiler. Yeniden yapılanma süreci, Ortadoğu ülkelerini, (1) ucuz emek gücü deposu, (2) ucuz hammadde (enerji) tedarikçisi ve (3) merkez kapitalist ülkelerin fazla mallarını / sermayesini⁴² emen dışa açık piyasalar haline getiriyor. Bu amaçla da, özellikle SSCB'nin parçalanması sonrasında, başta ABD olmak üzere merkez kapitalist devletler Ortadoğu ülkelerine ekonomik, siyasi ve askeri araçlarla müdahalelerde bulunuyorlar. Bu durum, Ortadoğu'da yaşanan değişim sürecini tetikledi ve tetiklemeye devam ediyor.

Böyle bir küresel yeniden yapılanma süreci devam etmekteyken Büyük Ortadoğu Projesi, ilk defa Nisan 2004'te ABD Kongresi'nde kabul edilen "Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu" ile gündeme getirildi. Bu kanun, ABD tarafından (bazı değişiklikler yapılarak) Haziran

---

⁴² "Fazla mal", iç piyasada tüketilemeyen mallardır. "Fazla sermaye" ise, iç piyasada karlı biçimde yeniden yatırıma dönüştürülemeyen sermayedir.

2004'te G-8 Zirvesi'ne taşındı: "Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleriyle Ortak Bir Gelecek ve İlerleme İçin İşbirliği Zirvesi".

Nisan 2004 tarihli kanunda Orta Asya'daki 5 ülke (Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan) Büyük Ortadoğu Projesi sınırlarına dahil iken, G-8 Zirvesi'nde bu ülkeler projenin kapsamına dahil edilmediler. Bunun nedeni, bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak gören Rusya'nın kararlı muhalefetidir. G-8 Zirvesi'nde sınırları daraltılan Büyük Ortadoğu Projesi, coğrafi olarak 22 Arap ülkesini, Pakistan, Afganistan, İran, Türkiye ve İsrail'i kapsıyor. Bunlardan Türkiye ve İsrail, projenin "hedef" ülkeleri değil, "demokratik ortakları"dır. Yani ABD, bu iki ülkeyi Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında "demokratik ortaklar" olarak görüyor. Geri kalan 25 ülke ise Büyük Ortadoğu Projesi'nin "hedef ülkeleri"dir.

G-8 Zirvesi'nde yapılan bir başka değişiklik sosyo-kültürel alanı kapsayan reformlarla ilgilidir. ABD Kongresi'nde kabul edilen Nisan 2004 Kanunu, sosyo-kültürel reformlara pek yer vermez iken, G-8 Zirvesi'nde yeniden şekillendirilen projede sosyal reformlara daha fazla yer verildi. Bundaki amaç, sosyo-kültürel alanı, neoliberal politikalar vasıtasıyla gerçekleştirilen yeniden yapılanma sürecine uyumlu ve dışa açık hale getirmektir.

Büyük Ortadoğu Projesi, kapitalist dünya ekonomisi sisteminin yeniden yapılandırılması sürecinin önemli bir parçasıdır. Bu proje, "Amerikan menşeli" ve "Batı Avrupa destekli" bir projedir. Amaç; Büyük Ortadoğu Projesi coğrafyasında yer alan 22 Arap ülkesinde, İran, Pakistan ve Afganistan'da neoliberal politikaları "hızlı, sorunsuz ve güvenli" biçimde uygulamaktır. Bu amaçla, sadece ekonomik ve siyasal alanlarda değil, fakat aynı zamanda sosyo-kültürel alanlarda da köklü reformlar ve değişim-dönüşümler yapılmak istenilmektedir.

Büyük Ortadoğu Projesi, bu ülkeleri ve toplumları, kapitalist dünya ekonomisi sisteminin yeniden yapılandırılması sürecine mümkün olduğu kadar çabuk ve "sorunsuz" dahil etmeyi hedefleyen bir projedir. ABD ve diğer merkez kapitalist devletler, kendi çıkarlarına göre bölge ülkelerinin ekonomik, siyasal ve soyo-kültürel yapılarını yeniden yapılandırmayı ve böylece bu ülkeler üzerinde kendi hegemonyalarını kurmayı / sağlamlaştırmayı amaçlıyorlar.

Büyük Ortadoğu Projesi'ne ve neoliberal yeniden yapılanma sürecine bölgeden gelen tepkiler farklılıklar içeriyor. Bölgedeki kimi devletler, hükümetler, partiler ve liderler söz konusu projeye ve yeniden yapılanma sürecine ılımlı ve hatta olumlu yaklaşırken, kimileri çeşitli düzeylerde ve çeşitli yöntemlerle tepkiler gösteriyor. Bu tepkiler, Büyük Ortadoğu Projesi'nin uygulanışını ve yeniden yapılanmayı etkiliyor ve etkilemeye devam edecektir. Bölge devletleri, hükümetleri, partileri ve liderlerinden gelen tepkilerin, Büyük Ortadoğu Projesi'ni ve yeniden yapılanma sürecini nasıl etkileyeceğini zaman gösterecektir.

Sonuç olarak; Ortadoğu'da yaşanılmakta olan değişim sürecinin temel "dışsal" dinamikleri (1) küreselleşme sürecinin gelişip bölge toplumlarını içine çekmesi, (2) kapitalizmde neoliberal yeniden yapılanma süreci ve (3) Büyük Ortadoğu Projesi'dir. Bu üç dışsal dinamik, Ortadoğu'daki

değişimi derinden etkiliyor ve şekillendiriyor. Fakat değişim sürecinin nereye (bağımsız demokratik rejimlere mi, yoksa merkez kapitalist devletlere bağımlı yeni otoriter rejimlere mi?) varacağını şimdiden kestirmek çok zor. Hızlı değişim süreci ve şiddetli isyanlar/çatışmalar halen devam ederken geleceğe ilişkin “kesin” yargılarda bulunmak hem bilimselliğe aykırı olur hem de bizi son derece yanlış sonuçlara götürebilir. Devam etmekte olan değişim süreci, bu çalışmada açıklanan üç dışsal dinamiğin etkisi altında çok sancılı başladı ve sancılı biçimde devam ediyor. Geleceğe ilişkin umudumuz; mümkün olduğu kadar çabuk barışın tesis edilmesi ve sürmekte olan değişim sürecinin “bağımsız demokratik rejimler” doğurmasıdır.

Kaynakça

Amin, Samir: **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, Çev. Semih Lim, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.

Amin, Samir: **Kapitalizmin Hayaleti**, Çev. Cengiz Alagon, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.

Arın, Tülay: “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”, **11. Tez Kitap Dizisi, no. 1**, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1985.

Arın, Tülay: “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye”, **11. Tez Kitap Dizisi, no. 3**, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1986.

Arın, Tülay: “Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve BM’nin Kalkınma Stratejileri”, **Petrol-İş Yıllığı**, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 1995.

Arnaud, Pascal: **Üçüncü Dünyanın Borçlanması**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

Boratav, Korkut: “Ekonomi ve Küreselleşme”, **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, Işık Kansu (Ed.), Ankara, İmge Kitabevi, 1997.

Boratav, Korkut: “Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço”, **Türk-İş Yıllığı, cilt 2**, Ankara, 1997.

Burbach, Roger: “Amerikan Demokrasisinin Trajedisi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson (Ed.), Çev. Ahmet Fetih, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995.

Castells, Manuel, “Global Informational Capitalism”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003.

Clark, Ian: "The Security State", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003.

Çam, Esat: **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1987.

Frank, Andre Gunder: "The Development of Underdevelopment", **Monthly Review**, no. 18, September 1966.

Frank, Andre Gunder; Mandel, Ernest: **Ekonomik Kriz ve Azgelişmişlik**, Çev. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995.

Galtung, Johan: "A Structural Theory of Imperialism", (teksir halinde).

Gibson, Heather D.; Tsakalatos, Euclid: "Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler", **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

Giddens, Antony: **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.

Gilpin, Robert: "Nation-State in the Global Economy", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003.

Güvenç, Nazım: **Küreselleşme ve Türkiye**, İstanbul, BDS Yayınları, 1998.

Hirst, Paul; Thompson, Grahame: "The Limits to Economic Globalization", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003.

James, Fredrick: "Fiilen Varolan Marksizm Üzerine Beş Tez", **Marksizm ve Postmodern Gündem**, E. M. Wood, J. B. Foster (Ed.), Ankara, Ütopya, 2000.

Jenkins, Rhys: "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

Johnstone, Diana: **Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları**, Çev. Emre Ergüven, Ergin Bulut, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004.

Kazgan, Gülten: **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul, Altın Kitapları, 1997.

Keyman, Fuat: **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.

Küreselleşme, DTP 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000.

Mandel, Ernest: **Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul, Koral Yayınları, 1980.

Nye, Joseph S.: "Globalization and American Power", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003.

Özkan, Abdullah: **TASAM Stratejik Rapor, No 15: Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006.

Robertson, Roland: **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Sandıklı, Atilla: "ABD'nin Dış Politikası, Güvenlik Stratejisi ve Büyük Orta Doğu Projesi", **Stratejik Öngörü, no. 2: Büyük Ortadoğu Projesi Özel Sayısı**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004.

Schmitz, Hubert: "Az gelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri", **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Fikret Şenses (Ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

Scholte, Jan Aart: "What is 'Global' about Globalization?", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003.

Setzer, Martin: **Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi ve Teknoloji Üzerindeki Etkileri**, Ankara, SODEV Yayınları, 1997.

Sönmezoğlu, Faruk: **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2005.

Stears, Jill: "Globalization and Gendered Inequality", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, David Held, Anthony McGrew (Ed.), Cambridge, Polity Press, 2003.

Sütalan, Zeynep: "Büyük Ortadoğu Projesi ve Mısır", **Büyük Orta Doğu Projesi: Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı (Ed.), İstanbul, TASAM Yayınları, 2006.

Timur, Taner: **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.

Wallerstein, Immanuel: **The Capitalist World-Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

ORTADOĞU'DA ARAP BAHARI

SİVİL İTAATSİZLİĞİN İFLASI: YEMEN

Mevlüt Uyanık*

Summary

The Arab world is regional influence of an awakening wind that is called "Jasmine Revolution" which started in Tunus. Although the civil war began in Libya and Syria cause this effect, though, they see that other Arabic countries in the region to act more carefully. Saudi Arabia, as a permanent, is emphasized that this process in not a "global awakening"on the contrary it is a Fitna movement" Yemen government also shares the same idea. Arabs thinks that this revival process is the regional projection of revolution began in Europe in 1848 and the continuation of the first awakening. As it is known, in the first awakening process the Arabic world was given the fight or freedom and liberal struggle against the invading forces like United Kingdom, Italy and France. This process of change and revolution is a continuation of the first awakening. Now Arab peoples think it is time for change that allies or representatives of these global states in the Arabic world.

As you know after the First World War, the Ottoman government withdrew from the Arabic region. Arabs called "period of oppression and ignorance" was over and ended. While Arab peoples hoped liberty, equality and justice, the contrary, Western powers invaded encountered. The first process is called the Awakening, the freedom struggles against the invading forces between 1914-1945 in the history. Ottoman administration had based on references in the Islamic Reference in other words, previously there was the Caliphate system. Caliphate This took place states which these were managed the tribal, patrimonyal and secular; secular and socialist or religious references. These states that after a while turned into totalitarian structures. Arab people wanted to get rid of economical and cultural colonies, but more hard and fell into a dangerous spiral-helix.

---

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Now the Arabs out of the Caliphate and patrimonial management approaches are seeking a third way of management: Arab intellectuals are searching for a modern state on the "political reason" (i.e. collective and public intelligence) to be established, in which this model that takes into account religious values. In this state, will be the state of the ordinary people (ummah); not the state of religious doctrine and sectarian belief. For this, it will benefit from the ideas of Hasan al-Banna, founder Iḥvanu'l-Muslims, and his student who is Abdulkadir Udeh and Sayyid Kutub' thoughts. Yusuf al-Kardavi's recommendations to be taken into account. In addition to these will be benefited from de Muslim Thinkers such as Muhammda Abid al-Cabiri, Muhammad Arkoun, Burhan Galyon, Abdullah Urevi, Ridvan Seyyid whose are critical texts published against the challenges of modernism. his contemporary thinkers. Each of these contemporary thinkers has a different philosophical view and the method. This point is important. Because it shows: The difficulty of the quest for a third way. Yes, there is the search for the liberal and democratic state that it is respect the religious values, But the full in the face of it there is only a religious Moreover, this state, namely Iran is based on the concept of a sect of Isna Aṣariyya which it is a different belief from around the Arab world. At this point it must not forget; Iran is trying to be influential in the Arabic Peninsula. United States and Israel are the extremely uncomfortable from this fact

When the U.S. invaded Iraq, two major power left in the Middle East: Egypt and Iran who want to be effective in Arabic world. Egypt affected from the Jasmine Revolution's wind and has a lot of damage.

so it has lost significant power. Iran came to the fore in the region, for this reason it announced that it had sided with resistance and protesters in Egypt. America permanently wanted to be treated carefully for the democratic demands of the resistance fighters in Egypt and other Arabic countries. At this point is remarkable that The U.S. administration should emphasize the opening of the front of some people that are effective in the region. One of them is Abdulmecid Zindani who is also effective in the Arab world and especially in the reigns of Yemen's people.

The question is this: the second wave of awakening in the region by supporting America, existing structures is assisting in the liquidation is going on? Did he really wants to settle the concept of liberal democracy rather than the patrimonial and totalitarian governments in the Arab world? Or Iran wants to be effective in the Middle East and Did the United States wants to prevent to it. In addition, I wonder after the invasion of Iraq in the region to fix the deteriorating image of the United States applies a cold-blooded real politics? Especially Israel's policy towards Palestine and the U.S. occupation of Iraq watched. Because the rulers of Arab countries did not do

anything, but at the same time this is also severe among people is very hard and created a counter-consciousness also. i.e, it is created a great awareness against against the U.S.

However if we add in some countries, poverty and corruption, is coming to burst, it strengthened this counter and opposition consciousness. I wonder second wave of awakening that is it a cold-blooded realpolitik? Thus, with providing support to regional mobility of the awakening United States trying to minimize the uncertainties of this counter and opposition consciousness that it may emerge. According to me, this feels like the right? If you ask why, can not be right first. This attitude can not expect to be consistent. Because the countries intervene in what came to democracy, nor was the more free the peoples, i.e People did not live in a free and prosperous peoples.

Tunisia focused on water, but the new administration will provide a really social justice?

Do you have projects to eliminate poverty and corruption i. e. Cleoprotasi?

Mubarak went to the called. He, Anwar Sadat's policies continued in a different lane, the new management (I can not say, because the sameteam), seems to do "Mubarakism without Mubarak" People understood this; I think, got into action again in Egypt. Al-Baraday have his say, but let's look at the history of him. See and ask: Is He able to generate policies in the region despite the active forces?

In Yemen, the situation is the same. Need to know this fact though, President Salih saying you will not manage this country a difficult week without me. Against the USA's expression that it should be careful to the demands of the demonstrators he wants to do what's going on. What happens to America and Israel, why is our internal affairs are mixed? But the next day, taking a step back, saying I was mistaken. However, for management to intimidate supporters opened fire on the opposition in March 8 at midnight. Sermons in the Yemen, "peaceful change" to talk about. Tunisia, Libya and Egypt called examples should avoid.

Yemenis to carry out a peaceful and bloodless form of the fourth solution should be stressed.

Head of State had a meeting with broad participation on 10 March. He said that the separation of powers, including the new constitution to do everything, But these suggestions by the opposition were not convincing. They say that Ali Abdullah Saleh must go out strictly; so certainly do not trust him.

Tens of thousands of people on Friday, March 11, in front of the square of the San'a University and the streets filled up. Funeral worship are prayed for th martyrs. Events began again on March 18 after Friday prayers. This is called Al-Yavm al- Inzari, i.e Warning Day; Opponents would show a yellow card to the president for warning. More than fifty people died in clashes. Demonstrators showed the red card. Despite this strong warning pperformances continue to increase the participation of women and children. On Friday March 25 it is called al-Yavm al-Irhali (i.e.departure or get out day) requested separation of the State Presidency. But Salih, the same day, responded with a larger demonstration. Was not any violence. Both sides have announced that they are seeking a peacefulway and are talking about a peaceful breeding.Saleh said that, the country will be like Somalia, civil war will come and that three or four pieces are separated. Problem is locked. Dialogue and negotiations stopped.

How will reduce the tension between South and North Yemen? is there any plans for the deteriorating purchasing power of population increase? How to overcome poverty and corruption? Briefly, do they have a project to provide social justice? On the other hand, do they have any projects that it will transform the tribal structure to the corporate democracy? Do they have a suggestion or different solution from the current administration about the problem of Huthi in northern Yemen? As is known, Huthis are Zaidi; Head of State also has the same belief. Their teachings or doctrines very different from the teachings of the twelve imams (Isna asariyya). They are close to Hanafi's doctrines rather than the Jaafari belief. At the same time the opposite of the United Statesand Israel. This is where the common points with Iran. The main opposition party suggested a different solution to solve this problem, how is there? The Justice Parti (Hizbu'l-Haq) is one of the important elements of the opposition and Huthis support this party.

Another important point is this: The opposition consists of many different groups. Is an important part of the opposition does not trust the main opposition party. Because the main opposition party controlled by the tribe Ahmar. Ahmar tribe for many years have been familiar and intimate with the existing power. They are very rich.Reasons such as this, there is not hopeful newfuture government. Quite a lot of pessimists who said will not change much. That is it why, I said: "The problem is not resolved, on the contrary is locked"

Conclusion:

It seems that, these regional movements are not called a second wave of awakening. The situation is going worse and worse in Libya. Regional events, in my opinion, are the real political need. In other

words, It is taking place due to a cold-blooded realpolitik. And the new faces, new administrations will come. But It will not be much change the basic policies, at least in the near term.

Giriş:

Arap dünyası, Tunus'ta "Yasemin Devrimi" adı altında başlayan Mısır'da ivme kazanan ve Libya'da iç savaşa dönüşen dünya ölçeğinde en fazla bireysel silahlanmanın olduğu Yemen'de ise "sivil itaatsizlik" eylemleriyle başlayıp kabile-yönetim ve terör (El-Kaide) savaşlarına dönüşen bölgesel bir uyanış/diriliş rüzgârının etkisindedir. Araplar bunu "2. Arap Baharı" diye isimlendiriyor ve 1848 yılında Avrupa'da başlayan uyanışın bölgesel izdüşümü olarak görüyorlar. Ortadoğu bölgesindeki bu direnişlerin I. Dünya savaşından (1914–1945) sonra Arap dünyasını paylaşan İngiltere, İtalya, Fransa gibi istilacı güçlere karşı verilen 1. uyanışın devamı olduğunu, 2. uyanışla bu küresel güçlerin bakiyelerinin de giderileceğini iddia ediyorlar.¹

Soru(n): Bildiride, Yemen'de San'a Üniversitesi önündeki meydana 11 Şubat 2011 Tarihinde Mısır'da Hüsnü Mübarek istifasını kutlayan ve "Bizim de yapmamız gereken budur" "Yaşasın Mısır" diye başlayan olaylar analiz edilecektir.² Daha sonra sistematize "Sivil İtaatsizlik" eylemlerine dönüşen direnişin boyutlarını ve geldiği iç savaş riski aşamalarını tahlil ederek, şu soruların cevabını arayacağız:

- Gerçekten 2. Arap uyanış dalgasıyla küresel güçlerin ve küresel sermayenin temsilcileri konumunda olan kavmiyetçi-patrimonyal yönetimlerin tasfiye mi ediliyor?
- Yoksa hem İran'ın dünyanın önemli enerji merkezi olan Ortadoğu'da etkin olmasının önünü kesmek hem de bölgede Irak işgalinden sonra iyice bozulan Batı imajını düzeltmek için soğukkanlı bir reel politika mı izleniyor?
- Çünkü mevcut durum, dünya petrol rezervlerinin 3/2 bulunduran Ortadoğu'da özgürlük, hürriyet ve liberal değerlere yönelik taleplerin öne çıkmasını sağlayan

---

¹ I.Dünya savaşı sonrasında müttefikler tarafından kurulan ve iki savaş arasında sembolik olarak bağımsızlıklarını ilan eden ülkeler, II. Dünya savaşından sonra sömürgeci Batı devletleri tarafından çizilen yapay sınırlar temel alınarak birer birer bağımsızlıklarına ulaşmışlardır. Ömer Turan, "Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu" Yenişafak, İstanbul 203.s.293.

² Yemen'de direnişin başladığı gün Sevr (Devrim) gazetesinde Hüsnü Mübarek'in kesinlikle çekilmeyeceğini söylüyordu. Gazetenin "Din ve Hayat" başlıklı Cuma ekinin kapağında Rebiu'l-evvel'in Peygamber efendimizin doğduğu ay olması nedeniyle Ulemanın "Müslümanlar arasında tevhibi (birlik) korumaları ve fitneden kaçınmaları" gerektiği belirtiliyor. Din'in mevcut yapılara meşruiyet sağlayan bir tarzda konumlanıyor, direniş hareketleri "fitne olarak" nitelendirilmesi için aynı gazetede "Güvenlik imandan öncedir" diye bir yazı vardı. Suudi Arabistan müftüsünün "gösteriler Arap devletlerinin parçalanmasına yöneliktir" diye bir haber de direnişin resmi birimlerce nasıl gözüktüğünü ve sonraki olacakları haber veriyor gibiydi.

demokrasi rüzgârlarının tersine estiği ve totaliter yapıların daha da baskılarını artırıp kitle ölümleri yaptığını göstermektedir.

- Nitekim Suriye'nin yaptığı kitle katliamlarına dünyadan gelen tepkilere karşılık Rusya'nın mevcut yönetime destek vermesi, burada yaşananların soğuk savaş döneminden beri yapılan mücadelenin izdüşümü olduğu izlenimini vermektedir.³

Yemen'in Konumu: Yemen Cumhuriyeti Kuzey Yemen'deki Yemen Arap Cumhuriyeti ile Güney Yemen'deki Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin birleşmesiyle Mayıs 1990 yılında kurulmuştur. Fakat Kuzey ve Güney şeklindeki bu tasnif daha öncelerine aittir. İngilizler Hint yolu üzerindeki stratejik konumundan dolayı Yemen ile yakından ilgilenmişler ve 1839 yılında Aden'i, 1880–1890 yılları arasında ise bütün Güney Yemen'i işgal etmişler, 1905 yılında Osmanlı ile yaptığı anlaşma gereği ikiye bölmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin 1916 yılında Yemen'den çekilmesiyle Kuzey Yemen İmam Yahya'nın egemenliğine geçmiştir. İngiliz hükümlerindeki Güney Yemen ise 1967 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur.

Uzak doğu, Yakınoğu ve Ortadoğu kavramı modern tanımlamalardır. Kültürel, siyasi, stratejik ve iktisadi çerçevelere göre değişen dönemsel ve bağlamsal özellikler taşımaktadır. **Afroavasya anakıtası** içinde merkezi bir konuma sahip olan ve Ortadoğu diye sunulan coğrafyanın kuzeyinde Türkiye; güneyinde Yemen bulunmaktadır. Her iki ülke de gerçekten stratejik konuma sahipler. Arap Yarımadası'nın Afrika'ya bakan güney ucunda yer alan Yemen, kuzeyden Suudi Arabistan, doğudan Umman, güneyden Hint Okyanusu (Aden Körfezi), batıdan Kızıldeniz'le çevrilidir. Yani Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu dolayısıyla Afrika ve Asya kıtalarını; bölgesel olarak ise Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu stratejik eksenlerini birleştirmektedir. Babu'l-Mendeb Boğazı, Kızıldeniz'in ve dolaylı olarak da Akdeniz'in Hint Okyanusuna açılma noktasıdır. Bu da Yemen'i, en önemli petrol arz noktalarından biri kılmaktadır. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra stratejik önemi yeniden artan Aden Körfezinin Basra Körfezi'nden çıkan petrolün Avrupa'ya taşınmasının yanı sıra Hint Okyanusu'nun ve Uzak Doğu'nun Avrupa'ya bağlandığı en kısa yol olduğunu belirtirsek, Yemen'in önemi iyice artıyor. Dünyadaki dokuz önemli boğazdan üçünün burada, diğer ikisinin de İstanbul ve Çanakkale olduğunu da unutmamak gerekiyor.⁴

---

³“Soğuk savaşın step devri SSCB'nin sıcak denizlere inme politikası ile ABD'nin çevreleme (containment) doktrinini en yoğun çatışma alanı Ortadoğu olmuştur. ABD yönetimi Türkiye'nin kuzeydoğusundan başlayan İran ve Pakistan'ın kuzeyinden Afganistan'a uzanan ABD çıkarlarını **koruyucu kalkanın stratejik mihver**i olarak görürken, SSCB aynı yıllarda tarihi jeopolitik stratejisinin doğrultusunda bir taraftan Basra körfezini çevreleyen Afganistan-Suriye-Güney Yemen-Etiyopya hattında sağlam bir jeopolitik zemin kurmaya planlamakta diğer taraftan Türkiye-İran ve Irak'taki iç politika dengelerini zorlayarak Kafkasya'dan Basra'ya kadar iniş yollarını aramaktaydı.” Bkz. Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslar arası Konumu, Küre Yay. İstanbul 2009, s.135. Körfez savaşı ile başlayan ve Irak işgali ile devam eden bölgede ABD'nin hâkimiyetini pekiştirmiştir. Avrupa ülkeleri ile olan gerilim için bkz. age. s.345–348.

⁴ Basra körfezini Hint okyanusuna bağlayan Hürmüz Boğazı, Akdeniz'i Hint okyanusuna bağlayan Süveyş Kanalı, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Çanakkale ve İstanbul boğazları burayla dolaylı irtibatlı Cebelitarık Boğazı ve Malakka, Sunda, Lombok,

Amaç: Yemen’de sivil itaatsizlik ile başlayan direniş, nasıl oldu da kabile ve El-Kaide ile mevcut yönetim arasındaki bir savaşa dönüştürüldüğünün incelenmesi birinci hedefdir. Dünyanın en fakir 48 ülkesinden biri olan Yemen’de bugünlerde halkın yaşam kalitesi gittikçe kötüleşmekte, iç savaşı andıran çatışmalar yaşanmakta, her gün ölüm olmakta, ama Türkiye ve Dünya’nın gündemi sadece Suriye, Libya’da yaşananlardan oluşmakta; Yemen göz ardı edilmektedir.

Yöntem: Arap baharı ve/ya Yasemin Devrimi adıyla özgürlük, eşitlik ve liberal değerleri öncelenmek istenmesini, reel politik ve yapılandırıcı (konstrüktivist) ve yapısalcı teori açısından değerlendirmek gerekiyor. Öyle görünüyor ki, masa başında yapılan akademik kuramlar ile reel politik arasında gittikçe büyüyen bir uçurum söz konusudur. Bu riske rağmen realist, liberal ve yapısalcı yöntemlerin hepsinden faydalanarak pratik için kuramlar geliştirmektir. Bölgeye olası katkı için basit de olsa bir neden-sonuç duygusuna, gerçekliği basitleştirme ve yorumlama aracına ihtiyaç vardır. Özellikle realist ve liberal yaklaşımların açmazları üzerinde duran yapısalcı yöntem, uluslararası politikanın gerçekliğini ve söylemini şekillendirmede kültürün ve fikirlerin önemi üzerinde durur.⁵ İncelenen ve analiz edilmeye çalışılan alan Ortadoğu olunca gizil bilimler ve aşırı yorumların da devreye girdiğini düşününce, yapılacak çalışmanın zorluğu da ortaya çıkar.⁶

Dünya petrolünün 3/2 içeren bölgede reel politik gereği birbirleriyle savaşmış, şu anda halklarıyla savaşan yönetimlerin bulunduğu Ortadoğu’yu anlamak, dış küresel güçlerin ve devlet dışı aktörlerin (çok uluslu şirketler, OPEC, Arap Birliği, İslam Konferansı Teşkilatı vb) etkinliğini analiz etmekle mümkün olabilir. Zira çift kutuplu dünyada Sovyet ve Batı çekişmesi bölgenin ekonomik ve siyasal

---

Mataram boğazlarının tamamı bir şekilde İslam Konferansı Örgütü üyesi ülkelerin kontrolü altındadır. Davutoğlu, age, s.121,129–135, 255; Turan, age.s.16–20,359–362, 326, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-yemen-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

<http://www.yemenkonsoloslugu.com/yemenhakkinda-1.html>

http://www.yementimes.com/defaultdet.aspx?SUB_ID=34339

⁵ Joseph S.Nye, Jr ve David A Welch, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, çev. Renan Akman. İş Bankası Yay. İstanbul 2010. XVI. 6–13.15.92 vd; Haydar Çakmak, (der.) Ulusal arası İlişkiler, Platin Yay. Ankara 2007, s.138–160 (Realizm, Neorealizm, Liberalizm ve Yapılandırıcı Yaklaşımlar bölümleri yazarı Yücel Bozdağlıoğlu,); Deniz Ülke Arıboğan, Uluslar arası İlişkiler Düşüncesi, İstanbul 2007, s.243 vd.

⁶ Bölgeyle ilgili gizil örgütlerinde hedefleri olabileceğine dair değerlendirme için bkz. Serdar Turgut İlluminati neye hazırlanıyor? (24/10/2011)

[Tavistock](http://www.tavistock.com) görünürde bir düşünce üretme merkezi olarak kendini gösteriyor. Ama aslında dünyanın çeşitli yerlerindeki ülkelerin yönünü belirlemek için çalışıyorlar. Bir klinikleri de var, burada özellikle Freud’un beyin yıkama yöntemleri üzerine çalışıyorlar ve bu yöntemlerin kitleler üzerine nasıl kullanılacağını araştırıyorlar. Ve sonunda dünyanın her bölgesindeki farklı kültürlere ve farklı siyasi iklimlere yönelik yöntemleri çıkarıyorlar. Bu tür gizli bilimlerle uğraşanlar son olarak Arap Baharı’nın da birdenbire çeşitli ülkelerde ortaya çıkmasını, bu örgütün çalışmalarına bağlıyorlar. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/672552-illuminati-neye-hazirlaniyor>

yapılarına doğrudan etki etmiştir.⁷ ABD hegemonik sistemi, Körfez ve Irak savaşlarından sonra yenedünya düzeni ve imparatorluğunu merkezileştirme projesinin en önemli adımı⁸ analizimizde aklımızda tutarken, buna ilaveten Ortadoğu’da yaklaşık beş yüz yıl kalmış Osmanlı’nın bakiyesi olan bir “entelektüel-siyasi elit” mevcut ve potansiyel etkinliğini de unutmamak gerekir. Bu tarihi birikimin ürün toplumlararası bir jeo-kültürel bütünlük en yoğun Yemen’de bulunmaktadır.

Bu bağlamda hedefimiz Yemen’deki direniş hakkında birinci elden bilgiler vermek; böylece Ortadoğu’da “Mutlak hâkimiyet ve/ya mutlak terk” politikasını bırakan⁹ ve “güç dengesi sisteminin yapısına yani güç dağılımının olduğu kadar işleyişine” de dikkat eden bir Türkiye açısından olası çözüm önerilerine katkıda bulunmaktadır. Çünkü bölgedeki olaylar analiz edilirken “Avrupa karşısında doğrudan hâkimiyet kurmuş yegâne medeniyet havzasının siyasi yapılanması” olan Osmanlı birikimi ve bu tarihi mirasın eseri olan Türkiye Cumhuriyetinin stratejileri olmadan tutarlı analiz yapılamaz.

Bunu söylemek “Neo Osmanlılık” değildir bilakis Türkiye’nin ulaşabileceği güç potansiyeli olabileceğinden daha düşük düzeyde gösterilerek Türkiye dışında oluşmuş bulunan güç merkezilerine endeksli politikalara karşı olası çözüm önerileri üretmeye çabalamaktır. Bunu gerçekleştirmek mümkündür çünkü “Türkiye, bu asrın başında Avrasya üzerinde hâkim olan sekiz çok uluslu imparatorluk yapısından (İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, Çin ve Japonya) birini oluşturan Osmanlı Devleti’nin mirası üzerine kurulmuş modern bir ulus-devlettir.”¹⁰

Bölgede en uzun parlamenter sistem arayışına sahip olan laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak Avrupa Birliğine girme uğraşısı veren Türkiye, bu özellikleriyle “Medeniyetler Savaşı” teziyle oluşturulmaya çalışılan jeo-kültürel kutuplaşma ve dışlanma tuzağını bozacak potansiyelle sahip tek

---

⁷ Nye ve Welch, age, s.15, 295; John Simmons “Economics” The Study of Middle East”. Ed.Leonard Binder, New York 1976, s.571.

⁸ Mehmet Akif Okur, Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk, a kitap, Ankara 2010, s. 18, 20,25, 52.

⁹ Davutoğlu, age, s.56–57,66.

¹⁰ Davutoğlu, age, 7, 45, 137, 556. Bu tarihsel birikim Orta Asya’dan gelen hareketli ve dinamik bir kültürü İran’ın yerleşik kültür süzgecinden geçirerek Anadolu’ya taşıyan Selçuklu birikimi üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti’nin yeni siyasi yapının çekirdeğini Anadolu’da kurulmasını önceleyerek, yine Anadolu’ya çekilmiş ve yeni devletini kurmuştur. Böylece Osmanlı’nın temerküzünü Balkanlarda gerçekleştirmesinin stratejik açılımının da Batı istikametinde Orta Avrupa’ya, Doğu istikametinde Mısır ve Hint okyanusuna doğru gerçekleştirmesinin avantajlarını koruyabilecektir. Bakınız. Aynı eser. s.428–429.

ülkedir.¹¹ Uluslar arası yapılanmaları anlamak ve analiz etmek için geçmişi temel almak ama geçmişin tuzağına, şanlı tarih sendromuna düşmemek şarttır.

I. Arap Yarımadası /Ortadoğu’da Patrimonyal Yapı Ve Yasemin Devrimi

Ortadoğu, ateş altında yaklaşık on sekiz ülkenin halkları önemli değişim ve dönüşümler yaşıyor. Aslında yeni modern bir terim olan “Ortadoğu” kavramını tarifinde bile anlaşmazlık vardır. Fakat genel olarak kuzeyinde Türkiye, güneyinde Yemen, doğusunda İran, batısında Mısır var. Yemen, dört yüz yıla yakın Osmanlı yönetimi altında kaldı ama Memlûklular döneminden beri Mısır’ın etkisi yoğun olarak hala hissediliyor. Ortadoğu bölgesinin şekillenışı o kadar yapay ki bayrakları bile aynı renklerden oluşuyor. Sadece Mısır, Irak ve Suriye bayraklarında farklı figürler ufak bir fazlalık olarak bulunuyor.

Ortadoğu, Yakındoğu, Uzakdoğu gibi kavramlar, I. Dünya Savaşı’yla birlikte İngilizler tarafından kullanılmaya başladı. II. Dünya Savaşı sonrasında iyice sosyo-politik açıdan kabullenildi. Bunlar bir zamanların üzerinde güneş batmayan imparatorluğu olan İngiltere’nin dünyadaki kontrol ve egemenliklerini sürdürmek için kullandığı jeo-politik kavramlar ve hepimizde sorgusuz sualsiz benimsemiş gözüküyoruz.

Sykes-Picot Antlaşması

1916’da İngiltere temsilcisi Sir Mark Sykes ile Fransa temsilcisi M. F. George Picot arasında imzalandığı için adına “Sykes-Picot Antlaşması” denilen metin gereği, Osmanlı topraklarını mezhep

---

¹¹ Ahmet Davutoğlu, *Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat Yılmaz, Vadi Yay. Ankara 1995, s. 179–185; Mevlüt UYANIK, *Osmanlı Düşünce Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyetin Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler*, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/2, s.47–60; *a.m.f. Osmanlı İslahatlarının Nihai İfadesi Olarak Üç Tarz-ı Siyaset Ve Türkiye Cumhuriyeti’ne Etkisi*, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye, Ankara. 2002, 14/790-800; *Türkiye’nin Uluslaşma/Yeni Kimliğini Oluşturma Sürecinde Osmanlı Kültürünün Yeri*, *Dini Araştırmalar Dergisi Osmanlı Düşüncesi Özel Sayısı*, c.2./5. (1999); UYANIK Mevlüt, *Medeniyetler Arası Diyalogda Modern Türkiye’nin Konumu ve Önemi*, Yeni Türkiye 2/9, (1996); ICAPA [International Conference of the Asian Philosophical Association] *The Path to Alliance of Civilisations*, University of Indonesia, Cakarta.4-6 November 2009; *Günümüzde Medeniyetler Arası Çatışma Tezleri Ve Doğu-Batı Algılamaları*” Millî Eğitim Bakanlığı Hizmetiçi Eğitim Etkinlik Programı Kültürlerarası Saygı, Hoşgörü Ve Diyalog Eğitimi Kursu 16-20 Mart, 2009, Mersin, Erzurum, 30 Mart-3 Nisan 2009, 27 Nisan-1 Mayıs Rize, Mevlüt UYANIK, *Medeniyetlerarası Uyumun Simgesi: Türkiye*, *Yenişafak Gazetesi*. 4 Ekim 2003; Huntington, Samuel P. (2006) *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, *Okyanus Yay. Çev.M.Turhan, Cem Soydemir*, İstanbul. Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslar arası İlişkiler Düşüncesi*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s.291 vd; Umut Uzer, *Medeniyetler Çatışması*, Haydar Çakmak, (der.) *Uluslararası İlişkiler*, Platin yay. Ankara. 2007.

ve kabile farklılıkları temel alınarak olası çatışmaları sürekli gündemde tutacak şekilde İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya arasında paylaştırıldığı malumdur.¹²

Osmanlı yönetimi I.Cihan Harbinde bölgeden çekildi. Jeopolitik olarak çekirdek konumunda olan Ön Asya'ya yani Anadolu'ya çekilip yeni bir devlet kuruldu. Arap dünyası “Zulmet ve cehalet dönemi” diye düşündükleri Osmanlı sonrasında özgürleşeceğini düşünürken Batılı güçlerin istilasıyla karşılaştı. Önceden Osmanlı zamanında hilafet ve İslam dini referanslı yönetim yerine, kavmiyetçi- seküler veya aşiret ve dini referanslarla yönetilen ama küresel siyasi ve ekonomik güçlerin himayesinde varlıklarını sürdüren totaliter yapılara dönüştürüldü. Fiili ve fikri sömürgeci kurtulalım derken daha sert bir sarmalın içine düştüler. Özellikle Yasemin devriminin başladığı Tunus, ivme kazandığı Mısır ve şu an bütün dünyanın gözü önünde sivil katliamların yapıldığı Suriye'nin yapısına bakıldığında zaman sosyalist zihniyet belirgindir. Baasçı zihniyetin karşısında ise Arap milliyetçiliği (Nasırcılık) başta Mısır olmak üzere diğer Arap ülkelerinde baskındır.¹³

Demokrasi, Cumhuriyet, Sosyalizm ve İslam kavramları her yeri kaplamış ama kimse ataerkil ve patrimoniyal yapıdan vazgeçmek istemiyor. Irak'ın durumu malum her gün muhtelif şehirlerde bombalar patlıyor ve onlarca insan ölüyor.¹⁴ Libya ve Suriye'de kardeş kardeşi öldürüyor. Yakınoğru diye isimlendirilen bölgedeki Afganistan ve Pakistan'ın durumlarının farklı olmadığını görünce soğukkanlı reel bir politik ile bölge yeniden dizayn edilmeye mi çalışılıyor, sorusu akla geliyor. Çünkü gelişmeler demokrasi, insan hakları, yoksulluk ve yolsuzluğu ortadan kaldıracak bir sistem arayışını göstermiyor.¹⁵ Tersine dünyada üretim, hammadde ve enerji ihtiyaçlarının karşılanması Çin'in olağanüstü güçlenmesi karşısında yapılan bir nevi “ön alıcı” savaş olduğunu düşündüğümüz zaman bölgede demokrasi, insan hakları ve liberalizm gibi kavramların nasıl örtücü bir şekilde

---

¹² Turan, age, s. 15, 31–32.

¹³ Simmons. Agm, s.371/372; İbrahim M. ABU-RABİ Arap Dünyasındaki İslami Uyanışın Göze Çarpan Özellikleri: Çok Boyutlu Bir Yaklaşım Doğru , http://medeniyetmektebi.org/mm/index.php?option=com_content&task=view&id=41717&Itemid=40

¹⁴ Sabah Gazetesi. 16.08.2011. <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/08/16/irakta-12-ayri-yerde-bombali-saldiri-66-olu> Suriye ordu halkına karşı her gün silahlı operasyon yapıyor. <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/08/16/lazkiye-ates-altinda>

¹⁵Uyanık,Mevlüt, <http://www.haberlotus.com/2011/04/ii-arap-uyanisi-mi-sogukkanli-reel-politik-mi/>. Bunun en iyi örneği, bölgedeki olayları anında bütün dünyaya duyuran el-Cezire kanalının da sahibi olan Katar devletidir. Orada da farklı bir yapı yok, ama ABD başkanının mikrofon açık olduğunu unutup söylediği üzere kişi başına düşen ekonomik gelirin fazlalığından dolayı, Katar ve bazı emirliklerde karşı hareketler bulunmuyor. Ya da Bahreyn örneğinde olduğu gibi görmezlikten geliniyor.

kullanıldığını gözlemek mümkündür. Çünkü hegemonya zihniyetinin ahlaki hiçbir değere bağlı olmaz ve hile aldatma üzerine kuruludur.¹⁶

Halk on yıllardır süren totaliter rejimlerin yolsuzluk ve yoksulluk getiren politikalarından bıktı ve değişiklik istiyor ama nasıl? Totaliter rejimler, Arap dünyasındaki azınlık ve/ya mezhep farklılıkları üzerine kurulu, kabilevi-patrimonyal hâkimiyetini iyice pekiştirmiş ve asla bundan vazgeçmeyecek gibi gözüküyor.¹⁷ Hz. Muhammed'in yüzyıllar önce ortadan kaldırmaya çalıştığı yapının Haşimi kabilesinden Emeviler tarafından yeniden ihdas edildiği malumdur. O zaman itibaren bölgenin kabile ve aşiret yapısı dikkate alınmadan yapılan analizlerin tutarlı olamayacağı açıktır. Çünkü kabile ve mezhep farklılıkları jeo-kültürel parçalanmayı daha mikro bölünmelere ve kutuplaşmalara götürmüştür¹⁸. Osmanlı bölgeden çekildikten sonra her biri bir aşiretin veya önemli bir aşiret destekli liderler tarafından uzun yıllardır yönetiliyorlar. Kimse elindeki yetkiyi devretmek istememektedir.

Örneğin Ürdün Haşimi Krallığı, Suud Arap Krallığı, Saltanat-ı Umman (Oman), Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap ve Katar devletleri de kabilevi yapılarıdır. Ayrıca cumhuriyet ve sosyalizm kavramlarını kullanan devletler de vardır. Tunus Cumhuriyeti, Irak Cumhuriyeti, Mısır Arap Cumhuriyeti, Suriye Arap Cumhuriyeti, Sudan Cumhuriyeti gibi. Ama olayların yoğunlaştığı Cezayir ve Libya, hem Sosyalist, hem Cumhuriyet hem Demokratik nitelermelerini birden resmi olarak kullanan devletlerdir. Özgün adlarını verirsem durumun vahametini daha iyi anlarız: el-Cumhuriye el-Cezairiyye ed-Demokratiyye eş-Şa'biyye el-İştirakiyye; el-Cemahiriyye el-Arabiyye el-Libiyye eş-Şa'biyye el-İştirakkiyye el-Uzma.

---

¹⁶ Okur, age, 18, 20,25, 52,259, 289,309

¹⁷ Mevlüt Uyanık, <http://www.stargazete.com/acikgorus/kabilecilik-degismeden-arap-dunyasi-degismez-haber-337461.htm>

¹⁸ Davutoğlu, age, s.330. Nitekim **Başbakan Erdoğan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada**, Sömürgeci-kolonyalist dönemin ve o dönemin değişik biçimlerde, farklı versiyonlarda sürmekte olan anlayışının dünyaya yaptığı tahribat, hatta kötülük üzerinde durmuştur. Çünkü sömürgeci-kolonyalist dönemin ve süregelmekte olan anlayışının küresel düzende halklara ödetmeye devam ettiği ağır faturadan bahsetmesi önemlidir. Özellikle Sykes-Picot anlaşmasıyla Osmanlı coğrafyasında yapay devletler, emirlikler, krallıklar oluşturdular. Aslında bu, o yapay devletlere sömürgeci-kolonyalist güçlerle eski düzenin farklı senaryoyla sürdürülmesine imkan verecek hanedanlar dayatmasından başka bir şey değildir. Böylece doğal kaynaklarının, yer altı zenginliklerinin dayatılan hanedanlıklar sayesinde eski sömürgeci güçlere aktarılmasını güvence altına aldılar. Milletın egemenliğine dayanmayan hiçbir yönetimin meşru olmayacağı sözü, buradaki sömürgeci güçlere hizmet eden hanedanlara yönelik ciddi bir eleştiridir. Yerleşik dünya düzenini sorgulan ve küresel eşitlik, küresel adalet ve küresel özgürlük vurgusu, Fransa ve İngiltere yöneticilerin ucuz petrol siyasetine nasıl yenik düştüklerini ironik bir şekilde gözler önüne sermiştir. Erdal Şafak; New York'ta tarihe not. <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2011/09/24/new-yorkta-tarihe-not>, Okan Müderrisoğlu, Kilit ülke, anahtar lider: <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/muderrisoglu/2011/09/24/kilit-ulke-anahtar-lider>

Bu durumu görünce bölgede yaşanan onca baskı, zulüm ve haksızlığa niçin Petrol ihraç Eden Ülkeler Örgütü, Arap Birliği, İslam Konferansı Teşkilatı, Körfez işbirliği Konseyi gibi yapılanmaların ciddi bir itirazlarının olmamasının sebebi de ortaya çıkmış oluyor. Özellikle Suudi Arabistan bölgedeki olaylardan çok rahatsız ve bunun bir Arap Baharı değil, bir fitne ve fesat hareketi olduğunu söylüyor ve buna yönelik politikalar geliştiriyor. “Karşılıklı bağımlılık” ilkesi gereği Suudi Arabistan, ABD’nin bölgedeki politikasını destekleyici konumdadır.¹⁹

ABD’nin de bölge demokratik bir hayat gibi bir tahayyülünün dahi olmadığı Körfez ve Irak savaşlarıyla zaten ortaya çıkmıştı. Yeni Dünya Düzeni’nin ilk uygulama alanı burası olmuştu. Uluslararası düzen ABD’nin hukuki ve reel politik patronajlığında yeniden yapılacak, bir nevi imparatorluğunu merkezileştirmeye çalışmaktadır. Üstelik bunun maliyeti, bu düzenin oluşturduğu güvenlik ile ekonomik-politik güç elde eden aktörlerce ortaklaşa paylaşılacaktır.²⁰

Sorun; bölgede ataerkil ve neo-patrimonyal yapıyı modern terimlerle aynen devam ettirmekten kaynaklanmaktadır. Liberal, çoğulcu ve hesap veren bir demokrasi söz konusu değildir. Her yönetici adı ne olursa monarşik yapının korunmasını; iktidarın babadan oğla geçmesini istemektedir. Arap dünyasının içinde bulunduğu durumu görünce bu patrimonyal yapının son tahlilde bölge halklarının lehine olmadığı ortadadır.

Halk değişiklik istiyor ama gerçekten demokratik bir yönetim gelecek ve kaynakları azami oranda halkın ihtiyaçları için kullanacak mı? Öyle görünüyor ki bu zor; çünkü en son Mısır örneğine baktığımız zaman ”Mübareksiz bir Mübarekçilik” söz konusu gibi. Yargılanma süreci başladı ama Mübarek ekibinin Mısır yönetimindeki ağırlığı apaçık ortadadır.

Araplar değişiklik istiyorlar ama bunu din merkezli yani bir nevi İslamcılık şeklinde olmasını istemiyorlar. Zaten oldukça muhafazakâr olan yapıya dini yorumlarla meşruiyet sağlanıyor. İktidar tarafı, Başkanlık sarayı önündeki Seb’in caddesinde kılınan Cuma namazı hutbesinde toptan ‘Allah’ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin’ diyor fitne ile ilgili hadisleri okuyorlar. “Allah’a, Hz. Peygambere ve sizden olan Emir’e itaat edin, eğer ayrılığa düştüğünüz bir husus olursa Allah’a götürün” ayetini vurguluyorlar. Allah’ın sabredenlerle beraber olduğunu ve ayrılığa düşüp enerjiyi boşa harcanmaması gerektiğini söylüyorlar. “İsyan’ul Medeni” denilen itaatsizliğin hayatı kilitlediğini, yolları kesmenin,

¹⁹ Welch ve Nye, age, s.376.

²⁰Davutoğlu, age, s.139, 314 vd, Ortadoğu’nun ABD’nin tekelinde olduğu mesajı, körfez savaşı öncesinde ABD karşılığı ile bilinen Irak ve İran gibi bölgesel güçlere sıkı işbirliğinde olan ve onlara silah yardımı yapan Avrupalı güçleridir. Aynı eser, s.345; Okur, age, s.18, 20,25, 52, 259,289–291, 309.

gazı kesmenin fitne olduğunu anlatıyorlar. Nitekim Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih²¹ de muhalefeti yol kesici, terörist ve müfsitler olarak niteledi. Meydan okumalarına aynı meydan okumayla cevap vereceklerini söyledi. Kendisine 32 yıl iktidarda olduğunu söyleyenlerin, üç ay içinde memleketi felakete sürüklediğini belirtmesi tam bir paradokstu. Yani mevcut durumun iyi olmadığını o da kabul etmektedir. Nitekim İstanbul'da dünyanın en fakir 48 ülkesinin durumunu görüşmek için yapılan uluslararası toplantıda Yemen var. Buna karşılık, muhalefette önemli ölçüde ayetlerden hareket ediyor ve silahsız bir direnişi öncelediklerini söylüyorlar.²²

Özgür ve demokratik bir yönetimin olabilirliği için de Türkiye'yi örnek gösteriyorlar. Türkiye'de son onlu yıllarda İslami değerleri önemseyen muhafazakâr bir yönetim var ama Batı ile ilişkilerini geliştirmek isteyen, demokratik değerleri evrensel kriterler ölçüsüne yükseltmek için Avrupa Birliğine girme sürecini hızlandıran bir ülke olarak görüyorlar. Başbakan Erdoğan 1990'lı yıllarda İstanbul belediye başkanlığı döneminden bu yana yaptıklarıyla “pozitif örnek” olarak sunuluyor.²³

²¹ Ali Abdullah Salih'in 32 yıllık siyasi geçmişi ana hatlarıyla şöyledir:

21 Mart 1946 yılında doğdu, aynı zamanda iktidar partisi Genel Halk Kongresi'nin lideridir. 1958 yılında Yemen Silahlı Kuvvetlerine, 1960 yılında da Askeri Akademiye giren Salih, Yemen'de devrimden önce (Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesi [yerel adı ile "VAHDE"]) gerçekleşen tüm savaşlara katılmış; Sana'nın Güney Yemen kuşatması altında olduğu 70 gün süren savaşta istihbaratçı olarak görev yapmıştır.

Ali Abdullah Salih'in Geçici Başkanlık Konseyi üyeliğine ve Genelkurmay Başkanı Yardımcılığı'na atanması eski Devlet Başkanı Ahmed Bin Hüseyin el Hamdi'nin 24 Haziran 1978'deki suikastı sonrasında gerçekleşmiştir. İlk kez Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey Yemen) Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanlığına 17 Temmuz 1978'de seçilen Salih, 17 Eylül 1979'da Albay rütbesine terfi etmiştir. 1982'de Genel Halk Kongresi Genel Sekreteri olduktan sonra, 1983'te Danışma Konseyi tarafından yapılan seçimle, ikinci kez Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmiştir. Şura Konseyi, 20 Mayıs 1990'da Salih'e General rütbesini Yemen'in birleşmesi için üstün çabalarından ötürü vermiş ve Salih iki gün sonra Kuzey ve Güney'in yeniden birleştiğini ilan ederek Yemen Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Bundan 3 yıl sonra ilk parlamento seçimlerinde 16 Ekim 1993'te Cumhurbaşkanlığını yeni bir seçimle pekiştiren Ali Abdullah Salih, Yemen'in yeniden ayrılmasına yönelik her türlü harekete sertlikle müdahale etmiştir. 1994'te yaptığı anayasal değişikliklerle birlikte, bir kez daha cumhurbaşkanı seçilen Salih'e, 1997'de parlamento tarafından Mareşal unvanı verilmiştir. 24 Haziran 1997'de, oyların %96,2'sini alarak Yemen Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiştir. 2006 yılında yapılan seçimlerde ise, rakibi Faysal Bin Şamlan %21,8 oranında kalırken, Ali Abdullah Salih oyların %77,8'sini alarak makamını korumuştur. ANADOLU AJANSI - SİNAN YİTER - SANA-YEMEN

²² UYANIK Mevlüt, <http://eilahiyat.com/alphacontent/esz-mainmenu-272/esz--272/2170-yemen-bcak-kemie-davand.html>; <http://www.corumhakimiyet.net/YazarlarDetay/2599/YEMEN-BICAK-KEMIGE-DAYANDI.aspx> Din Hegomonik Bir Siyasetin Aracı Olamaz, Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet, edit. Mümtaz'er Türköne, Ufuk Kitapları İstanbul. 2007. s.43-63.

²³ AB bakanı Egemen Bağış bu hususu şöyle açıklıyor: **Ortadoğu, Türkiye Gibi Olmak İstiyor**

Türkiye'nin Ortadoğu'daki popülaritesinin arkasındaki en büyük sebep demokrasisidir. Oradaki insanlar demokrasi uğruna hayatlarını tehlikeye attılar. Talepleri Türkiye gibi olmaktı. On binlerce insanı gece Kahire Havaalanı'na götüren, Başbakanımızın kendi milleti tarafından üç kere demokratik seçimlerle liderliğini ilan etmesiydi. Demokrasi en büyük gücümüz. Milleti tarafından tekrar tekrar güçlenerek iktidara taşınmış bir lider olduğu için Başbakanımıza bu muhabbet var.

— **Arap Baharı olarak nitelendirilen süreç için ne diyebilirsiniz?**

Yıllarca halka zulmeden diktatörlerin yıkılmasının sembolik bir anlamı var. Daha önemlisi buradaki demokrasi mücadelesi. Halkların canları pahasına demokrasi talebini haykırması demokrasi kavramına yeniden hayat veren bir süreç. Burada tarih yeniden yazılıyor ve küresel düzen yeni bir durumla baş başa kalıyor. İşte o yüzden Türkiye'nin Avrupa Birliği süreci önemli. Yıllardır Türkiye'nin AB üyelik sürecinin 1,5 milyarlık İslam coğrafyası tarafından yakından takip edildiğini söylüyorduk. Şimdi ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılıyor. Tunus'ta 26 yaşındaki bir seyyar satıcının yaktığı kıvılcım nasıl oluyor da bütün bölgeyi kaplayan bir ışığa dönüşüyor? Çünkü demokrasiye, özgürlüklere büyük ihtiyaç var. Çünkü Türkiye modeline ihtiyaç var. Oradaki halkların taleplerine bakın, hepsinin ortak bir noktası var. Hepsinde de Türkiye gibi olmak istiyor.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ziyareti ve buralarda hiç rastlanılmayan halkın arasına karışıp onlarla görüşmesi, pozitif örneği iyice pekiştirmiştir. Bireysel bu tutumların örneğinde tabii ki Türkiye'nin başta Filistin ve Gazze ablukasına yönelik siyasi tutumları, Suriye ve Libya'da sivil halka yönelik uygulamaların kaldırılmasını talep etmesi, Somali de olduğu gibi açlık gibi toplumsal ve insani dramda çözüm için çabalaması, uluslararası alanda sürekli mazlumun yanında olup, saldırganı kınamasının oluşturduğu minnettarlığın büyük etkisi vardır.²⁴

Yemen'den, Arap yarımadasının stratejik noktasından Türkiye demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak gelişmesini örnek alınan bir yapı olarak gözüküyor²⁵ Çünkü İslam âleminde en uzun

---

<http://www.aksam.com.tr/perezi-dinlemeyi-kendime-yakistiramadim--68250h.html> bu tezi daha rasyonel değerlendiren İliber Ortaylı için bkz.

Başbakan Erdoğan'ın Ortadoğu turu çok ilgi çekti. Erdoğan'ın Mısır'ın en önemli liderlerinden Nasır ile kıyaslanmasını nasıl yorumluyorsunuz?

Bence, Erdoğan Nasır'dan çok daha başarılı ve tutarlı. Çünkü Nasır'ın arkasında böyle bir Türkiye yoktu. Nasır'ın arkasındaki Mısır nüfus artışı ve patlamasının sınırına gelmiş; eğitim ve sağlıkta inanılmaz sorunları olan, Arap dünyasına sahip çıkamayacak kadar fakir ve boyundan büyük yük altına giren bir Mısır'dı. Nasır'ın çözümü küçük maaşlarla herkese iş vermek oldu. Birtakım çözümleri çok çocukça, birtakım yerlerde de çok iddialı ideolojileri vardı. Arkasındaki Suriye, Mısır bir hiçti. Tayyip Erdoğan'ın arkasındaki Türkiye mukayese kabul etmez o dünyayla. Türkiye'de birçoğunun beğenmediği bir ordu, bir yönetici sınıfı, bir Dışişleri, bir kültür var. Arkamızda 1940'larda, 50'lerde halledilen bir sağlık devrimi var ve iyi kötü bir şeyler becerilmiştir. Bunlar çok önemlidir. Bunların hiçbiri o dünyada yok. <http://www.aksam.com.tr/pacozlasma-var-ama-sokak-dili-kullanmazdim--67978h.html>

²⁴ Thukydides zamanından bu yana uluslar arası politikada bu husus çok etkilidir. Welch ve Nye, age, s.31

²⁵ Mahir Arar, Yemen Times, 10.02.2011:6. Mevlüt Uyanık Türkiye Siyasetine Dışarıdan Bakmak, <http://www.haberlotus.com/?p=2439>. Nitekim Başbakan Erdoğan, Mısır ziyaretinde laiklik ilkesinin önemini özellikle vurgulamıştır. Laiklik din karşıtlığı değildir, Müslümanlar iktidar olduklarında, Hristiyanlar, Yahudiler ve ateistler de eşit yurttaşlar olarak saygı gösterilmelidir. Laiklikten korkunuz olmasın" demiştir. Sabah gazetesi. 15.9.2011:22. <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/kahraman/2011/09/19/misirda-laiklik-tartismak>.

<http://www.timeturk.com/tr/2011/09/19/arap-bahari-nda-islam-ve-laiklik-tartismasi.html>. Türkiye'de laiklik karşıtı diye Anayasa Mahkemesi'ne kapatılması talebini düşündüğümüz zaman dinci-laiklik, Kemalist- Osmanlıcı gibi ayrımların ne kadar tutarlı olduğunu, gelinen aşamaları ayrıca analiz etmek gerek. Ömer Taşpınar. <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/taspinar/2011/09/19/kahire-washington-hattinda-turkiye-analizleri>. Bu bağlamda Müslümanlık ile laiklik arasında bir çelişki olmadığını Başbakan Erdoğan göstermek istemiştir. "Gerekçesi ortada: insan diyor kendi hayatında laik olmak zorunda değildir, bir Müslüman olarak onun akaidi çerçevesinde yaşayabilir. Fakat devlet laik olmalıdır; olursa bu Müslümanlığa bir kısıtlama teşkil etmez. Böyle bir irdeleme benim baştan beri **pozitif laiklik** dediğim koşulla ilgilidir. Yani, **laik devlet**, yurttaşlarının **din ehli olmasını engelleyen** bir devlet niteliği taşımaz. Tersine, **"ihtida"ya / dönmeliğe (proselytism)** davet etmeyen bir anlayışla tüm yurttaşlarının din vecibesini yerine getirmesine olanak veren bir devlettir, laik devlet. Eğer bir devlet din vecibesinin ifasında engel oluşturuyorsa, "yapma" diyorsa, bu da gene bir laiklik anlayışıdır ama **negatif laikliktir**. Türkiye'de **Laikçilik** denilen husus bir manada budur.

İkinci nokta şu: **bir Müslüman laik olabilir mi?** Olabilir. Şartını yukarıda belirttim. Sadece toplumsal alanda ve bir başkasının dini vecibesine şu veya bu biçimde mani olmamak koşulu dahilinde. Onun ötesinde **özel** olarak tanımlanan bir laiklik ne Müslümanlık için ne de bir başka din ehli için söz konusudur. Son kertede din ehli kutsal kitabın ve enbiyanın buyruğu doğrultusunda hareket eden insandır. Bu bakımdan şahsın ahlakına, iç dünyasına dönük, ona müdahale eden bir laiklik anlayışı bu bağlamda kabul edilemez, bir "inanç" insanı için. Ve gene bu değerlendirmeden, laikliğin bir devlet sistematigi olarak anlaşılması zorunludur diye bir sonuç çıkarmak gerekir.

Üçüncü noktaya geelim: **pozitif laiklik** bir **toplumsal sözleşme** olarak demokrasinin vazgeçilmez unsurudur. Çünkü demokrasi bir mesafe ve özgürlük rejimidir. Bir "karışmama" yani **nötr olma** durumudur. Tanımını kendimce verdiğim pozitif laikliğin uygulayan devlet bu pozisyonadadır. Dolayısıyla farklı kesimlerin, inançların, tercihlerin toplumsal düzlemde bir

parlamentar sisteme sahip devlet geleneğini devam ettiren Türkiye, bu sarmalın içine çekil(e)mezse, bölgesel barışın ikinci kez temininde önemli katkılar yapabilir. Eğer bölgede yeniden bir barış imkânından söz edeceksek, yapay isimlendirmelerle değil, gerçekten “Afrikalı, Avrupalı, Asyalı, Balkanlı ve Kafkasyalı” bir geleneğin ürünü olan Türkiye Cumhuriyeti’nin olası katkıları göz ardı edilemez.²⁶ Fakat bunu “model ihracı veya model devşirmesi” olarak görmek tutarlı değildir. Belki yeni modernleşme tecrübelerini, bölge halklarının adalet, eşitlik ve özgür bir gelecek kaygılarına cevap verecek şekilde değerlendirme çabası olabilir. Türkiye’nin son yıllarda demokratik çoğulculuk ve ekonomik gelişmelerle pekiştirdiği tarihsel-kültürel birikiminin bölgesel ve küresel istikrara katkı sunan bir karşılaştırma söz konusu vardır denilebilir.²⁷

---

arada yaşayabilmesi eğer demokrasiye, pozitif laiklikle demokrasi birbiriyle tamı tamına örtüşür. Böyle bir laiklik anlayışı laikliği demokrasinin bir parçası olarak görür. Oysa negatif laiklik / laikçilik, demokrasiye laikliğin içinde eritme önceliklidir. Toplum / devlet önden laik olursa demokrasiye geçileceğine inanır ve iki olgu arasındaki öncelik sonralık ilişkisini tersine çevirir. Bunun yanlış olduğunu bir daha belirtmeye gerek yok. Bir toplumun önceliği demokrasiye laikliğe gitmek zorundadır ama laiklik "içinden" bir demokrasi kurmak anlamsız ve işlevsiz bir zorlamanın içine düşmektir. Böylece şu şaşırtıcı noktaya geliyoruz: Erdoğan bu mesajıyla **Türkiye modelini** vurguladı. Yani, laikliğin Müslüman bir ülkede yaşayabileceğini ve anlamını ifade etti. Bu mesaj Avrupa’ya idi, Arap dünyasına olduğundan daha fazla. Laikliği biz **Fransa**’dan aldık. Onlar da bunu 20. yüzyılın başında biçimlendirdiler ve maalesef bir **negatif laiklik** olarak tanımladılar. Aldığımız modelin "yanlışı" buradaydı, laikliğin özünde değildi. Hasan Bülent Kahraman: <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/kahraman/2011/09/21/iki-laiklik-arasinda-namazli>

²⁶ Ortadoğu diye çizilen haritanın ‘Batı’ında Mısır ve ‘Kuzey’inde Türkiye var. Mısır, son olaylarda etkin konumunu yitirdi. Haritanın ‘Doğu’unda yer alan İran bölgede mezhep merkezli bir yayılma politikası güttüğü için daima şüpheyle bakılıyor. O halde tıpkı I. Kadeş Barış antlaşmasının Mısır’a M.Ö.1280’de imzalayan Hitit devletinin işlevini görecektir şekilde Türkiye, Ortadoğu’daki “Köşe devlet”lerin hepsiyle de ekonomik ve kültürel açıdan ilişkilerini geliştirerek önemli işlevler üstlenilebilir. Sebeplerine gelince; II. Dünya Savaşı sonrasında, dünyayı Kuzey, Güney ve Gelişmekte olan ülkeler diye ayıran soğuk savaş stratejisine karşı direnç oluşturmak için Türkiye; NATO, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, AGİT gibi kurumlarla ilişkisini güçlendirerek yönünü insan hakları ve demokrasiye doğru olduğunu gösterdi. 1991 yılı itibarıyla “Çift Kutuplu Dünya” yerini tek kutuplu “Yeni Dünya Düzeni”ne bırakmaya başladı. 11 Eylül 2001 olayları vesile edilerek Ortadoğu ve Yakın Doğu diye isimlendirilen yerlerdeki enerji kaynaklarına yönelik müdahaleler başladı.

Türkiye bu yeni durumlara hemen gerekli refleksleri göstererek “özne” olmaya çalıştı. Yakın çevresiyle olan Orwelvari, herkes düşman politikası yerine “sıfır problem” adıyla ilişkilerini ekonomi ve kültür merkezli iyileştirmeye başladı. Vizeler kaldırıldı ve neredeyse kimlikle geçilebilecek kardeş ülkeler oluşmaya başlamıştı. İran ve Suudi Arabistan petrol merkezli bir ekonomik büyüme sağlarken Türkiye, önemli oranda petrol ve enerji ithal eden bir ülke olarak bölgede en büyük ekonomik kalkınmayı sağlayan devlet olarak bölgede tarihsel gücünü güncelledi.

Yakın bölgeyle yetinilmeyip Rusya ile de vizeler kaldırıldı. Çin, Hindistan gibi ekonomik ve siyasi açıdan önemli ama hep ihmal edilmiş güçlü devletlerle yeniden ilişkiler kurulmaya başlandı. Afrika’nın birçok ülkesine ve Latin Amerika’ya ulaşılma çabaları arttı. Böylece Türkiye’nin uluslararası siyasette görünürlüğü artmaya başladı. Bu etkinliklerin sadece resmi olarak değil STK ve ekonomi birlikleriyle ortaklaşa yapılması ülkemizin gücünü daha da artırdı. Velhasıl Türkiye’ye bölgesel barışı “Merkezi Devlet” olarak temin etmede önemli rol düşmektedir. Abdullah Türkmeni, Taazumu’d-Devri’l-İklimi Li’t-Turkiya, Tunus 2010; al-Mustakbelu’l-Arabî, sayı.384.Şubat, 2011/2:158–162 (Hadi Gayloni’nin kitap tahlili), <http://www.corumhakimiyet.net/Yazarlar/Detay/2549/ORTADOGU-DA-BARIS-ICIN-2-KADES-ANLASMASI.aspx>. 25. Reinhard Baumgarten <http://www.timeturk.com/tr/2011/09/20/sessiz-ve-derinden-ilerleyen-adam-abdullah-gul.html>

²⁷ Cemal Haşimi, Yeni Türkiye ve Avrupa Devrimleri Birbirini Besliyor. Sabah. 24/10/2011:24

I. Yemen’de Kirilgan Yapı

Yemen’e Türkler, ilk defa Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde 11. yüzyılda gelmiştir. Yavuz Sultan Selim, başka bir Türk devleti olan Mısır Memluklarıyla yaptığı 24 Ağustos 1516 da Mercidabık savaşıyla Suriye ve Filistin; 22 Ocak 1517’de Ridaniye savaşıyla Mısır ve Hicaz’ı ele geçirerek bölgede önemli bir dönüşümü de başlattı. Yemen hâkimi Baybars, Selim Han adına hutbe okuttu. Baybars öldürülünce Çerkez İskender Bey Yemen’e hâkim oldu. Osmanlı Devleti dönemin önemli sömürge güçlerinden olan Portekizlilere karşı ilk savunma hattını burada oluşturdu. Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise Yemen’de ilk Osmanlı yönetimi başladı (1539). Buraya Yemen Beylerbeyliği adı verildi.²⁸

Osmanlı Yemen’i kontrol altına alınca, İslam âleminin en önemli merkezleri olan Mekke ve Medine’yi koruma altına aldı. Ayrıca stratejik olarak Hicaz’ın korunması, Suriye ve Anadolu’nun korunmasını da sağlamıştı. Bundan dolayı dört yüz yıl, buraya her türlü desteği verdi. Osmanlı Devleti parçalanma sürecinde bile bütün imkânsızlıklarına rağmen 7. kolordusunu burada tuttu. Ekonomik ve Siyasi açıdan oldukça zor dönemler yaşadığı sıralar Hicaz demiryolu ve (1888 İstanbul Anlaşması) Kızıldeniz ile Akdeniz’i birbirine bağlayan Süveyş kanalı projelerini hayata geçirmeye çalıştı. Bu iki proje bile günümüz dünyasının enerji üretim ve arz merkezlerinden olan Arabistan bölgesine verilen ehemmiyeti göstermektedir.²⁹

Dünyanın dokuz önemli boğazının beşini kontrolünde tutan bir cihan devletinin projelerini bu bağlamda bir kez daha düşünmekte fayda var. Bu bağlamda tarihte Sünni Osmanlı-Şii Safevi devleti ile günümüzde kültürü ve sosyal dokusu İslam ağırlıklı olmasına rağmen bütün dini inanışlara karşı eşit mesafede durmaya çalışan Laik Türkiye Cumhuriyeti ile şii İran devletinin bölgedeki etkinliğinin

---

²⁸ Turan, age,s,57-59,67-68. krş. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-yemen-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

²⁹ Nitekim 18.4.1922 Tarihinde toplanan Meclis-i Vükela, Hariciye Nezaretinin Yemen’de yaklaşık kırk aydır maaş alamayan görevlilerin durumunu görüştü. Osmanlı Hükümeti ile İtilaf devletleri arasında kesinlik ve geçerlik kazanmış bir antlaşma mevcut olmamasına ve hukuken *Osmanlı Devleti’nin hiçbir parçasının terk edilmiş ve ayrılmış sayılmayacağına göre, her türlü maddi ve manevi bağlarını korumakta olan Yemen’in, Osmanlı Devleti’nden ayrılmış sayılmasının caiz olamayacağı* deklere edildi.

Bu nedenle Yemen’de bulunup da, Mondros Mütarekesi’nden sonra üstlerinin izniyle orada kalan komutan ve subaylarla, askeri memurların maaşlarının derhal ödenmesi için Harbiye Nezaretinden gelen yazı üzerine, gerekli işlemin derhal başlatılması konusunda Maliye Nezaretine talimat verilmesini karar altına almıştı. Metin Ayışığı, Osmanlı’nın Son Vilayeti Yemen: XIII. Uluslar Arası Türk Tarih Kongresine sunulan bildiri (4–8 Ekim 1999 Ankara <http://w3.balikesir.edu.tr/~metinay/yemen.htm>, ayrıca bkz <http://www.stargazete.com/gazete/yazar/sedat-laciner/turkiye-nin-guvenligi-yemen-den-gecer-323250.htm>

devam ettiğini³⁰ unutmada n yorumlar yapmakta fayda var. Buna bir de Mısır'ı ilave edecek olursak, bölgede tarihsel-kültürel etkinliğini sürdüren üç devlet bulunmaktadır. Çünkü bölgede, Hitit-Asur-Mısır, Bizans-Selçuklu-Fatimi-Osmanlı-Safevi-Memluklu ilişkilerine kadar götürülebilecek bir denge faktörü vardır.³¹

Mevcut Kırılga n Yapı

Yemen Cumhuriyeti, dünyanın en fakir ülkelerinden birisidir. Ortalama ömür yaşı 50 olup okuma yazma oranı bölgede en düşük ülkedir. 1990 yılında Kuzey ve Güney Yemen birleşip tek devlet olduktan 4 yıl geçince Güney Yemen, haksız paylaşım iddiasıyla yeniden ayrılmak istedi. Kısa sürede bu istek bastırılmasına rağmen mevcut direnişte ayrılma riski iktidar tarafından sürekli gündeme getirildi. Zeydi Husiler ile sürekli çatışmalar oluyor ve Arap Baharını destekleyen Ali Muhsin Salih, Husilere karşı savaşan birliklerin lideriydi ve altı kez şiddetli çatışmalar oldu. Suudi Arabistan kendi sınırına yakın yerlerdeki Şii bu yapıdan rahatsız. İran tarafından desteklendiklerini iddia ediyor. Suudi Arabistan, Husilere yapılan operasyonlarda yardımcı olduğu gibi direnişin başladığı aylarda sürekli olarak Ali b. Abdullah Salih yönetimine destek verdi. Suudi Arabistan, sürekli olarak “Küresel bir uyanış” değil, bir “Fitne hareketi” olduğunu vurgulamaktadır. Yemen'deki yönetim de sürekli olarak aynı husus üzerinde durmaktadır.

Yemen'in geleceğinde etkili güçler: Kuzey Hareketi; Şii yani Husi Hareketi ve ayrılıkçı diye nitelendirilen Sünni Güney Hareketi; yani El-Kaide. Aslında Husileri tam olarak İsna Aşeriyye yani On İki İmam Şiiliği diye adlandırmak doğru değil bunlar ülkenin %45'ini oluşturan ve Sünniliğe en yakın mezhep olan Zeydilerin bir kolu ama biraz da Caferiliğe yakınlar, yani genel Zeydi yapı ile On İki İmam Şiiliği arasında bir yerde duruyorlar. Yemen'de küresel güçlerin ilgisini çeken hususlardan birisi de Yemen'in Usame bin Ladin'in baba yurdu olması ve ona yönelik herhangi bir hareketin karşısında olunacağını açıklanmasıdır. Ama temmuz ayı sürecinde Güney Yemen'de insansız savaş uçaklarıyla birçok operasyon yapılıyor ve onlarca insan öldürülüyor.

İran Faktörü

Amerika'nın Irak'ı işgaliyle birlikte Ortadoğu'da etkin olmak isteyen iki önemli güç kaldı: Mısır ve İran. Mısır, son rüzgârla epey hasar aldı ve İran daha öne çıktı. Bu sebeple olsa gerek Arabistan yarımadasındaki her yerde direnişlerin safında yer aldığını açıkladı. Arap dünyasının genelinden farklı

---

³⁰ Turan, age, s.121–126

³¹ Davutoğlu, age, s.353 vd, Mevlüt Uyanık <http://www.corumhakimiyet.net/YazarlarDetay/2549/ORTADOGU-DA-BARIS-ICIN-2-KADES-ANLASMASI.aspx>

bir akideye İsna Aşeriyeye Şiiliği öğretisine sahip olan İran'ın dünyanın önemli enerji üretim ve arz merkezlerinden biri olan bölgede etkili olmaya çalışmasından ABD ve İsrail'in son derece rahatsız olduğu malumdur.³²

İran, Yemen'deki az sayıdaki Şiilerin önünü açmak istiyor ama bunu dolaylı yoldan “vekil” kullanarak yapmaya çalışıyor; yani yine Zeydi olan devlet başkanına karşı sürekli ayaklanan Zeydi Husileri desteklediği iddiaları var. İran'ın ülkedeki Şiiler yerine “vekil” gibi Husileri desteklemesi etkili midir bilemiyorum ama yönetimin Husilerle çatışmalarında Suudi Arabistan'dan ile işbirliğini arttığı ve destek aldığı iddia ediliyor. Hâlbuki 1. Körfez savaşında Irak tarafında yer aldığı için Yemenli bir milyona yakın işçi tazminatları bile ödenmeden sınır dışı edilince Yemen ekonomisi zor anlar yaşamıştır.

Kırılğan yapının en önemli unsurlarından olan Husilik meselesi üzerinde biraz daha duracak olursak³³ soracağımız soru şudur: Devlet başkanı da Zeydi olmasına rağmen Husilerin altı kez ciddi çatışmaya girmelerinin gerekçesi nedir? Husiler, devlet başkanının (halifenin) Kureyş kabilesinden olması gerektiğine inanıyorlar. “İmamlar Kureyşten Olmalıdır” hadisini-sözünün (mevzu) tutarsızlığına rağmen dinin hegemonik güç olmasındaki yerini göstermesi açısından önemli bir veridir.³⁴ Yemen'de

³² El-Siyasiye, Yemen; 6.3.2011:7, 17

³³ Zeydiler, önemli oranda Yemen'de yaşıyorlar. Şiiler ve Hanefilere en yakın mezheptir. Resulullah (a.s.), h. 9 yılında da Hz. Ali (r.a.)'yi halkını İslâm'a davet etmesi için Yemen'e göndermesinin bunda etkisi var mı bilemiyorum ama h. 820'den itibaren burada fiilen etkililer. Ziyadiler 1022 yılına kadar iktidarlarını sürdürmüşlerdir. Zeydiyye mezhebinden olan Ressiiler ise 1300 yılına kadar hüküm sürdüler.

1517'den sonra Yemen Osmanlı Devletine bağlandı ama Zeydi imamların dini otoriteleri devam etti. 30 Ekim 1918'e kadar Osmanlı yönetiminde kalan Yemen'in yönetimi Zeydi imamlara geçti. Zeydilerin dini lideri olan İmam Yahya 1924'te kendisini Yemen kralı ilan etti. İmam Yahya Yemen'in İtilaf devletleri tarafından işgaline razı olmadığı gibi Osmanlı birliklerinin kesinlikle teslim olmasını istemiyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında gerek hükümet ve gerekse ordu nezdinde siyaseten ve maddeten çok büyük yardımlarda bulunmuştu. Bu süre içinde hiç bir yabancı devlet veya Osmanlı Devleti'ne düşman bir devletle münasebete geçmedi. İmam Yahya yabancılar tarafından yapılan her türlü teklifi reddetti.

Zeydiler hukuk anlayışı olan **Fıkhu'l-Hadevi Caferi Fıkhdan Farklıdır**. 14 temel şartı taşıyan ve Hz. Ali soyundan olan herkes imam olabilir, masumiyet sadece Hz. Ali, Hz.Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin içindir. Bunlar haricinde herkes günah ve sevabına göre değerlendirilir. Müslüman dosdoğru olmalı, takiyye diye bir şey olamaz, derler. Savaş ve benzeri durumlardaki ruhsatın takiyye ile karıştırılmaması gerektiğini, yalan ile farkının net bir şekilde belirli olduğunu belirtirler. Direnişi destekleyen Zeydiler, yönetimle çatışan ve İran tarafından desteklediği iddia edilen grup olan Husilerin kesinlikle Caferi, İran Şiiliği'yle alakası olmadığını, Hadevi fıkhiyle amel ettiklerini ama yönetimle siyaseten ters düşüklerini söylüyorlar. Amerika ve İsrail karşıtlığı ve Suudi Arabistan'ın resmi öğretisi olan Vehhabiliği en büyük tehlike olarak gördüklerinden dolayı böyle denildiğini düşünüyorlar. Üniversite meydanında yönetim karşıtı gösterilerde yolsuzluk ve yoksulluk had safhada, zalim yönetime karşı direnişi (huruç) önemsediklerini ama kesinlikle Caferi Şiiliğiyle Husilerin karıştırılmaması gerektiğini vurguluyorlar.

Nitekim İran'da bu iddiaları ret ediyor. İranlı yetkili Abdulkerim Musavi Erdebili, Yemen yetkililerin Husilere İran'ın dini gerekçelerle yardım ettiği iddiasına karşı Kuzeyde Saada bölgesinde Husilere karşı yapılan savaşın Şiilere karşı olmadığını belirtmiştir. Husiler ile el Kaide militanları arasında irtibat bulunduğunu söylemiş. Saada eyaletinin bağımsızlığını isteyen Husiler imamet ilkelerine göre yönetim istiyorlar. 2004 yılında Husili lider Huseyin el-Badreddin Husi öldürülünce takipçiler silahlara sarılmış ve Yemen güvenlik güçleriyle savaşmaya başlamıştı. (Yemen Observer, 15.11.2009:1, www.yobserver.com

³⁴ <http://www.stargazete.com/acikgorus/yemen-de-sii-sunni-hatti-haber-331353.htm>

selefi söylem de etkilidir. Camiuatu'l-İman Üniversitesi mezunları bu bakış açısına yakın görüldüğü için ABD tarafından takip edilecekler listesine alınıyormuş. Nitekim Selefi lider, Başkan Salih'in yerine gelecek yeni yönetimin el-Kaide ile savaşmasının İslami olmadığını açıkladı ve uyardı. Abdulmacid ar-Raimi, muhalefet partileri sözcüsünün ABD ve diğer batı ülkeleriyle işbirliği yapabileceklerini söylemesini sert sözlerle eleştirerek bunun İslam inancına aykırı olduğunu söyledi³⁵

Kısacası, Arap Baharı adı altında başlayan eylemlerin neticesinde Yemen'deki kırılğan yapı başarısız devlete dönüşmektedir.³⁶ ABD merkezli insansız uçak destekli operasyonlar, daha demokratik ve insanca bir hayat isteyen Yemen halkının durumunun iyice kötüleştiğinin göstergesidir. Hâlbuki yoksulluk ve devlet gelirlerinden yoksunluk, bölgede terörist grupların eleman bulmalarını kolaylaştırdığı bir gerçek. Üstelik Yemen'de El-Kaide üç parça ve her biri diğerine hükümran olmaya çalışıyor. Özellikle iki yan grup Usame b. Ladin'in kurucu olduğu ve şu an Nasır el-Vahaiş'inin liderliğini yaptığı ana birimi etkilemeye çalışıyor.³⁷

Değişim devrimi ve değişimin adresi: San'a Üniversitesi

San'a üniversitesi önündeki meydanda 11.02.2001 tarihinde başlayan direniş hareketin ilk günlerinde iktidar partisi Genel Halk Kongresi taraftarı da gösteri yapıyordu. Daha sonra Mısır'da Tahrir Meydanı gösterilerinin etkinliğini görmüş olsalar gerek ki, San'a'daki Tahrir meydanı Yönetim taraftarlarının merkezi olmaya başladı. Böylece olası çatışmaların da önüne geçilmiş oldu. Üniversitelerin açılması ertelendi. Üniversite önünde muhalifler, Tahrir meydanında yönetim taraftarları gösterilerini sürdürmeye başladı.

Üniversite'nin önündeki meydandaki direnişi birçok sivil toplum kuruluşu ve muhalefet partileri organize etti. Ama gençliği ve kadınlar arasında etkili olan Yemen Islah Birliği (et-Tecemmu' el-Yemeni li'l-İslahi) ise muhalif ana parti olarak öne çıktı. Sünni ve İhvan-ı Müslimin'e yakın bir siyasi

---

³⁵ Çarşamba günü (14.4.2011) yayınlanan "Bizim İsteğimiz Şudur: Uyarıyoruz." Sana'daki selefi ekol adına konuşarak Emen Müslüman Kardeşler partisi olan Islah'ın bütün gücünü Salih'in görevden uzaklaştırılmasına yoğunlaştığını, bu hususta kendilerinin de aynı fikride olduklarını fakat esas krizin bu gerçekleşince olacağını ve önemli olanın İslamiyet'in uygulanması gerektiğini vurguladı.

Eğer Islah, şeriata dayanırlarsa sorun biter. Oysa Kuzey ve Güney'deki muhalifler sadece Salih'in gitmesi gibi yanlış bir ilkeye dayanıyorlar. Kuzeydoğu Yemen ise ayrılık planları yapıyor, bunların hepsi yanlış, herkes Şeriata dayanmalıdır. 1990'da demokrasinin kabulü ile Müslüman Kardeşlerin karanlık bir tünele girdiğini söyleyen ar-Raimi, Yemenlilerin demokrasi bırakmaları gereklidir. Bu hususu önemle hatırlatıyor ve uyarıyoruz, diyor. Çünkü problem siyasi değil, temel adalet ve şeriatin yokluğudur. (Yemen Observer, 16.4.2011:Cumartesi. S.1,3) demiş. Uyarı mı, tehdit mi artık ona siz karar verin.

³⁶ Kırılğan ve başarısız devlet terimleri için bkz. <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/yemen.pdf> ve <http://www.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/iran-gulf/yemen/102-popular-protest-in-north-africa-and-the-middle-east-II-yemen-between-reform-and-revolution.aspx>

³⁷Islamist radicalism in Yemen Julie Cohn (The Council for Foreign Relations (USA) http://www.yementimes.com/defaultdet.aspx?SUB_ID=34468, Muhammed b.Selam, el-Kaeda in the Arabian Peninsula, Yemen Times, 17.2.2011:5; Noah Browning, Yemen, Ancestral Home of Osama bin Laden, National Yemen,13.2.2011:6) Mevlüt Uyanık]Yemen'de tarihe tanık olmak <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1100095>

duruş sergileyen parti, üniversiteyi "Değişimin Adresi" olarak ilan ediyor.³⁸ İngilizce ve Arapça "Fasit Yönetim Defol", "Adalet, özgürlük ve eşitlik istiyoruz" "Fakirlerin Devrimi", "Ya Ali Defol, Yeter Artık", "Akademiya Gençliğin Devrimini Destekliyor" gibi pankartlar her tarafa asılmıştı.

Diğer muhalif büyük siyasal grup ise Yemen Sosyalist Partisi (el-Hizbu'l-İştiraki) olup eski Güney Yemen'de güçlüdür. Parti Başkanı Dr. Numan mustakbel cumhurbaşkanı olarak görülüyor.³⁹ Bunların dışında Zeydi Hak Partisi (Hizbu'l-Hak) önemli işleve sahiptir.⁴⁰ Ayrıca Adalet Partisi (Hizbu'l-Adl) var. Nasırcı bir çizgide olan Birlik Partisi ve genel olarak sosyalist fikirleri taşıyan Ulusal Arap Sosyalist Partisi de direnişe destek veriyor. San'a üniversitesi önündeki en büyük destekçi ise Başkan'ın kardeşi olan Ali Muhsin Salih, Husilerle önemli çatışmalarda bulunmuş bu komutan askeri birliğiyle muhaliflerin korumasını yapıyor.⁴¹

İktidar taraftarları ise Tahrir Meydanı'nda gösterilerini sürdürüyorlar. Peki, bu "kontrollü gerilim politikası" ne kadar devam edecek? Bir tarafta dünyada bireysel silahlanmanın en üst sınırdaki Yemen'de nüfusun üç katı silah var ve kabilevi yapı çok önemli olup ağır silahlara sahiptir. Son yıllarda El-Kaide bağlantısı veya diğer nedenlerle terör eylemleri ile ön plana çıkan Yemen'de sivil itaatsizlik eyleminin başlatılması çok önemli bir aşamadır.

---

³⁸ Yemen İslah Birliği Sahve (Uyanış) diye bir günlük gazete çıkarıyor. 24.2.2011 sayılı nüshasında Aden, Taiz ve Sana'daki gösteriler hakkında bilgiler veriliyor. Taiz, "Şimdi Değişim Zamanı" diye sesini yükseltiyor, "Yeni bir ruh ile hürriyet istiyor" başlığıyla günlük yorumlar, "Kültür kavramı ve değişim" diye akademik yazılar var. Kaddafi'ye tam sayfa yer ayrılmış. "Dizinin Son Bölümü: Tarzan Libya'da" başlığıyla yorum haberleri var. El-İslah ve El-Menâr (Aydınlık) adlı iki yayını daha var.

³⁹ DR. YASİN SAİD NUMAN- Halk ayaklanmalarının başlaması ile kurulan muhalefet koalisyonunun ve Yemen Sosyalist Partisinin lideri Yasin Said Numan, 1947 yılında güneyin ekonomi başkenti Aden'e 40 kilometre uzaklıktaki Lahj bölgesinde doğdu. Eski Güney Yemen Sosyalist Cumhuriyeti döneminde başbakanlık yapan Numan, Macaristan'da ekonomi doktorası yaptı ve Aden üniversitesinde yıllarca görev aldı. 1990 yılında Güney ve Kuzey Yemen arasında yaşanan geçiş döneminde önemli bir rolü olan Numan, yine 2009 yılında iktidar partisi Genel Halk kongresi ile yapılan "diyalog ve reform" görüşmelerindeki dört üyeden biriydi. Numan birçok Yemenli yazar ve siyaset yorumcularına göre "Batılı ve bölgesel güçlerin gizli ajandalarına bağlı kalmayan tek Yemenli siyasetçi" olarak nitelendiriliyor. . 22/06/2011 –AA. Sinan Yiter

⁴⁰ HASAN ZAİD- Şii El Hak partisi lideri Hasan Zaid geçiş konseyi üyeliği için adı geçen bir başka siyasi lider. Kuzeydeki Husi ayaklanmalarına desteği ile tanınan Hak Partisi 2005'den beri süren Husi ve ordu arasındaki savaşların savunuculuğunu yapıyor. Sana üniversitesi Felsefe ve Psikoloji bölümü mezunu Zaid birçok devlet okulunda görev yaptı. . 22/06/2011 –AA. Sinan Yiter

⁴¹ Kuzey ordularının generali Ali Muhsin, Salih'ten sonra en güçlü askeri lider olarak biliniyor. 1961 yılında Yemen Kuzey Ordusuna katılan Muhsin, 1974 yılında Kahire Nasır Askeri Akademisinde eğitimini tamamladı. General Muhsin'in askeri serüvenleri ve başarıları hep Salih'in etrafında gerçekleşti. Yakın bir zamana kadar Salih'in en çok güvendiği askeri figürlerden olan Muhsin, Salih'in Kuzey Yemen'e başkan seçilmesinden önceki birçok ayrılıkçı ve sosyalist ayaklanmaların bastırılmasında ve yine 1994' teki iç savaş mücadelelerinde Salih'le omuz omuza savaştı. 2004 yılında patlak veren Suudi Arabistan sınırındaki Şii Husi ayaklanmaları ile güvenlik güçleri arasındaki savaşları komuta eden Muhsin, Wikileaks belgelerinde "Salih'in birkaç defa ortadan kaldırmayı denediği general" olarak geçtiği iddia ediliyor. 18 Martta güvenlik güçlerinin Sana Üniversitesi önündeki rejim karşıtı göstericilerin üzerine ateş açılmasıyla 52 kişi ölmüş ve 3 gün sonra 21 Mart'ta Muhsin, tüm askeri gücü ile birlikte muhalifleri desteklemeye ve korumaya başlamıştı. 24.6.2011. AA. Sinan Yiter

Devrim Güncesi:

1. Mart 2011 Gazap Günü. Ülkede ve Arap yarımadasında önemli etkisi olan ve Camiatu'l-İman rektörü Abdülmecid Zindani muhalefeti destekleyen bir konuşma yaptı⁴². 20 binden fazla kişinin katıldığı bir protesto eyleminde yaptığı konuşmada değişimin kardeşkanı dökülmeden, şiddete başvurulmadan ve diyalog yoluyla yapılmasını istemesinin ve herkesi akliselime davet etmesinin, protestoların bundan sonraki seyri açısından ipuçları vermesi açısından önemli bir konuşmaydı.⁴³ Muhalifler, “Zafere Kadar Barışçı Devrim” için gerekçelerini anlatıyorlar. Nitekim 29.4.2011, ŞEHİTLERE VEFA CUMASINDA SEVRETUNA SİLMİYYE: (Devrimimiz Barışçıdır” başlıklı bir bildiri dağıtıldı: Niçin Halk Düzenin Değişmesini İstiyor? Diye soruyla başlıyor. Çünkü bu yönetim:

1. Ülkeyi yönetmede başarısız oldu. Siyasi ve iktisadi krizleri yönetemedi. Yüce Halkımızın fertleri arasında hoşnutsuzluk ve nefret kültürünü besledi. Dini gruplar arasında gerginliği yaydı ve hızla yükseltti.
2. Demokrasi, cumhuriyet ve devrimin ilkelerini bireysel ve aile yönetiminin ilkelerine dönüştürdü.
3. Modern bir devlet kurmada başarısız kalındı. Kanun, düzen ve modern medeni toplum gerekliliklerini yerine getirmedi.
4. Milletin malı ve ülkenin gelirleri kendisi, ailesi ve çevresi tarafından talan edildi. Bunlar devlet içinde her türlü fesadı işleyenlerdir.
5. Düzen rüşvetle işliyor ve aracısız iş yapılamaz hale geldi.
6. Ülkenin gelirlerini (petrol, balık, gaz, turizm vb) gasp ettiler, halk sürekli bir yoksulluk içinde yaşadı.
7. Kötü yönetim, idari ve mali bozukluklar fesad) iyice arttı. Hukuk bağımsızlığı diye bir şey yok.
8. Salih'in döneminde ülke eğitim, sağlık ve ekonomi vb. açısından tehlikeli konuma getirildi.
9. Daha iyi bir gelecek için değişim isteyen barışçı devrim gençliğinin kanını döktü.

Son olarak, işte sebepler bunlar: “Yemen Yönetiminde kalmayı Hak ediyor mu?” diye bitiriyor bildiri. Gene cuma günü dağıtılan “Hür Ses” diye dört sahifelik küçük bir bültende “**Kim Zelil**

⁴² ABDÜLMECİD ZİNDANİ: İslah Partisi üyesi ve Yemen'in en büyük Radikal İslamcı lideri Abdülmecid Zindani 1942'de Taiz'in kuzeyindeki İbb kentinde doğdu. Aden Üniversitesi'nde başladığı eczacılık eğitimini Mısır'da tamamlayan Zindani, Mısır'daki İhvan-ı Müslimin hareketlerinin benzeri olan İslah Partisi'ne yakınlığı ile biliniyor.1980'li yıllardaki Afgan-Sovyet savaşlarında Afgan mücahitlere katılan Zindani, Usame bin Ladin ve Filistin Kurtuluş Örgütü liderlerinden Dr. Abdullah Azam'a olan yakınlığı ile dikkat çekiyor. Zindani Yemen'e döndükten sonra tamamen ücretsiz olarak eğitim veren ve rektörlüğünü yürüttüğü İman Üniversitesi ile kendini Yemen gençliğinin eğitimine adadı. Sadece İslami ilimlerin öğretildiği İman Üniversitesi, ABD tarafından faaliyetleri yakından takip ediliyor.2004 yılında ABD tarafından "Uluslararası Teröristler Yetiştiren Lider" ilan edilen Zindani, Yemen'deki tüm batılı kültürlerle savaş açmış durumdadır. İngilizce eğitimine karşı olan Zindani'nin İman Üniversitesi'nde eğitim gören Kenyalı bir öğrenci, İngiltere'ye yönelik bir uçak kaçırma eyleminde bulunmuştu. 24/06/2011 –AA. Sinan Yiter

⁴³ Mevlüt uyanık, Yemen halkı barışçı bir değişim istiyor http://www.yeniasya.com.tr/haber_detay2.asp?id=6203

Bir Hayat Yaşamak İster” diye bir başyazı var. Burada devrimin üç hedefi olarak şunlar sunuluyor:

1. Mevcut yapının (Başkan, Hükümet ve Parlamento) tamamen gitmesi şarttır.
2. Demokratik, sivil bir devlet kurulmalıdır. Güçler ayrılığı ilkesi üzerine kurulu Demokratik ve sivil bir Parlamenter sistemin tesisi gereklidir.
3. Ülke ekonomisinin ziraat, sanayi ve ticaret temelleri üzerine kurulması elzemdir.⁴⁴

Buna karşılık iktidar taraftarları ise mevcut yapının bölgedeki birçok ülkeden iyi durumda olduğunu söylüyorlar. Her gün resmi gazete işlevi gören gazetede devrimin ilkelerinin korunduğunu iddia ediyorlar. Bu ilkelere bakınca değişim ve süreklilik ikilemini bölgede görebilirsiniz. Parmenides’in öğretisinin ironik bir şekilde yaşandığını, hiçbir şeyin değişmeden nasıl kalabildiğini görmek, yaşamak mümkündür. 33 yıl önce tespit edilen ve her gün tekrar edilen ilkeleri bir okuyunuz ve yukarıda muhaliflerin tespitleriyle karşılaştırınız bunu siz de göreceksiniz.

Yemen Devrimin altı ilkesi şunlardır:

1. İstibdat ve sömürden kurtulmak, adil bir cumhuriyet yönetimi ikame etmek, halk katmanları arasındaki imtiyazları ve farkları izale etmek.
2. Devrimini kazanımlarını korumak için Milli ordu oluşturmak
3. Halkın kültürel, siyasi, içtimai ve iktisadi açıdan seviyesini yükseltmek.
4. İslam’ın nezih ruhundan beslenen düzenli kurumlar oluşturarak adil dayanışmayı sağlayarak demokratik toplum oluşturmak.
5. Bütün Arap dünyasının birliği çerçevesinde vatanın birliği ve bütünlüğünü sağlamak için çalışmak.
6. Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Kuruluşların ilkelerine saygı göstermek, Uluslararası barışın sağlanmasına ve Milletlerin barış içinde yaşamalarını sağlayan ilkelere bağlı kalarak katkıda bulunmak⁴⁵

⁴⁴ Mevlüt Uyanık, Yemen: Uzlaşma için Son Fırsat. http://medeniyetmektebi.org/mm/index.php?option=com_content&task=view&id=41698

⁴⁵ Uyanık, Mevlüt, Yemen: Uzlaşma İçin Son Fırsat <http://www.corumhakimiyet.net/YazarlarDetay/2559/YEMEN-UZLASMA-ICIN-SON-FIRSAT-1.aspx>http://medeniyetmektebi.org/mm/index.php?option=com_content&task=view&id=41698 Orta boy ve renkli olarak basılmış bir bildiri de Devrim Hakkında Âlimlerin Görüşleri naklediliyor. Abdülmecid b. Abdulaziz Zindani, Yusuf Karadavi ve Süleyman b. Kahd el-Avde’nin resimleri ve dönemin artık gençlere ait olduğunu, bunların siyasi ve ahlaki olarak başarıya ulaşacak güçleri olduğuna dair sözleri yazmışlar. [13.5.2011] Uyanık, Mevlüt. <http://eilahiyat.com/alphacontent/esz-mainmenu-272/esz--272/2170-yemen-bcak-kemie-dayand.html>

Tekrar devrimin güncesine dönerek sivil itaatsizlik eylemleri ve bunun boşa çıkarmak için ortaya konulan tutumları analiz etmeye devam edelim. Sivil itaatsiz tutumun Tunus, Mısır, Libya'dan farklı bir muhalefet tarzı olduğunu gören resmi birimler, 8 Mart 2011 gece yarısı muhaliflerin üzerine ateş açıldı, 3 ölü ve yaklaşık 70 yaralı direnişçileri silahlı karşılığa itemedi. Bunun üzerine 10 Mart 2011 yönetim geniş katılımlı bir toplantı yapıyor ve kuvvetler ayrılığı, yeni anayasa dahil olmak üzere her şeyin yapılacağını deklere ederek tansiyonu düşürmeye çalıştı fakat bu, kabul görmedi. 11 Mart 2001 Cuma günü onbinlerce insan, San'a Üniversitesi önündeki meydanı ve caddeleri doldurdu. Şehitlere cenaze namazı kılındı ve yönetimin gitmesi gerektiği vurgulandı.

18 Mart 2011 Cuma gününü muhalifler Yevmu'l-inzari yani uyarı gün ilan ettiler ama çok sert bir karşılık gördüler. Açılan ateş sonucunda 56 kişi hayatını yitirdi. Buna karşılık sivil itaatsizliğe devam edileceği vurgulandı. Her evde en az üç silahın bulunduğunu düşünülecek olursa bu tepkinin ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkar. Bu çerçevede, 25 Mart 2011 Cuma günü ise "Yevmu'l-irhal" yani "yönetimden gitme günü" olarak ilan edildi.

İktidar taraftarları ise Seb'in caddesinde Cuma namazlarını kılıp, muhalifleri fasit, bozguncu ve küresel güçlerin işbirlikçisi olarak ilan etmeye devam ettiler. Kuran'dan ayetler okuyarak fitnenin ne kadar olumsuz olduğunu vurguladılar. Nitekim 6 Nisan 2011 uzlaşma veya diyalogun bittiği Ali Abdullah Salih tarafından ilan edildi. Muhalifler terörist, yobaz ve yol kesiciler diye nitelendirildi, görevden resmi süresi yani 2013 kadar çekilmeyeceğini söyledi.

Muhalifler ise 8.4.2011 Sebat cuması diye ilan ederek Körfez İşbirliği Konseyi üyesi Suudi Arabistan, Kuveyt, İmarat, Uman, Katar, Bahreyn'in hazırladıkları Başkan Ali Abdullah Salih'in görevi bırakmasını öngören plandan dolayı teşekkür eden broşürler dağıtıldı. Barış planı, muhalefetin bir uzlaşma hükümeti kurmasını ve Salih'in bir ay içinde görevini bırakmasını öngörüyordu.

Plan, Salih ve çevresine dokunulmazlık tanırken Salih'in istifasından sonra iki ay içinde devlet başkanlığı seçimi yapılmasını ve referanduma sunulmak üzere yeni bir anayasanın hazırlanmasını içeriyordu. İktidar ise bu planı tanımadığını bir kez daha açıkladı. Muhalefet, tek şartlarının yönetimin gitmesi gerektiğini 15 Nisan 2011 gününe, "Cumatu'-ısrar" ismi vererek gösterdi. Gene bir ilerleme olmadı

22 Nisan 2011: “Son Fırsat Cuması” diye güya bir fırsat daha verildi. Cumatu’l-fırsati’l-ahire: ar-Rahili fevri; Matlubu’l-Muctema”); yani hemen git, daha doğrusu defol, toplumun istediği bu, Son Şansın diyor muhalefet ama durum hiç de olmadı. Çünkü Başkan Salih, geçen hafta yaptığı açıklamalarda stratejik ve zekice bir çıkış yaparak kendisine tanınan iki haftalık süreyi reddetti. İktidarı istiyorsanız oy sandığına gideceksiniz, değişim anayasal çerçevede olacak, komploları ve darbeleri reddediyoruz dedi. Yani seçimle gelemeyeceğini bildikleri için bunu yapıyorlar diyerek muhalefete yüklendi. Bu oldukça makul bir öneri gibi gözüküyordu ama muhalifler, mevcut yönetim altında yapılan bütün seçimlerin tek galibin Salih olacağını ve bu tuzağa düşmeyeceklerini belirttiler.

23 Nisan 2011: Muhalefet, genel grev çağrısı yaptı. Güneyde, özellikle Aden’de buna uyulduğu söyleniliyor. Tüp gaz sıkıntısı had safhaya vardı. Normal fiyatı 1200 riyal olan tüp, karaborsada beş liraya yükseldi. 27 Nisan 2011 Suudi Arabistan’da iktidar ve muhalefet tekrar bir araya geldi. Herkes bir çözüm önerisi çıkabilir diye beklerken, aynı gün sabahleyin Sana Üniversitesi arka taraflarında silah sesleri gelmeye başladı. Görüşmeler ülke içinde sabote edildi ve ümitler görüşmeler başlarken söndürüldü.

1 Mayıs Pazar günü yapılan barış toplantısı da başarılı olamadı. Körfez ülkelerinin hazırladığı plana Devlet Başkanı olarak değil de iktidar partisi başkanı olarak imzalamak istediğini söyledi. Sonra bundan da vazgeçti. Muhaliflerin kendi sarayında kendi önünde antlaşmayı imzalaması gerektiğini vurguladı. Muhalefet ise bunun ne anlama geldiğini iyi bildiği için kesinlikle yanaşmadı.

Başkan Salih, kendisi giderse Güney Yemen’in ayrılacağını Somali gibi olunacağını, El-Kaide terör örgütünün ülkeye musallat olacağını vurgulayınca muhalifler, bunların hepsinin yönetimin oyunu olduğu belirtti.⁴⁶

6 Mayıs 2011 “Güney’e Vefa Cuması” diye isimlendirdiler. İktidar taraftarlarının güney ayrılmak istiyor tezine reddiye olarak bu isim verildi ve birlik mesajı yayımlandı.

---

⁴⁶ Benzer kaygıları çok önceden Yemen Post (21.11.2009) başyazarı da belirtmiş. Kasım 2009 ortalarında Abyan bölgesinde El-Kaide militanlarına yönelik operasyonlarda ölen 62 insanın çoğu sivil, kadın ve çocuklardan oluşuyormuş. Bu nasıl oluyor, bir kaç militan öldürülüyor, geri kalanların tamamı sivil, böylece bir kamuoyu mu oluşturuluyor? Diye akla geliyor. Çünkü bu insanların evlerinin yakınlarda El-Kaide’nin kamplar kurduğunu herkes biliyordu. Yönetim hiç bir şey yapmadı bu zamana kadar, bu nasıl açıklanacak diye soruyor ve başarısızlığın sebebini soruyordu. Mevlüt Uyanık, Yemen Gezi Notları VI. http://medeniyetmektebi.org/mm/index.php?option=com_content&task=view&id=41686

10 Mayıs 2011. Muhaliflere ateş açıldı. 12 ölü, onlarca yaralı olunca, karşı silahlı direnişe girilmedi.

13 Mayıs 2011 “Cum’atu’l-Hasm” Yani bıçak kemiğe dayandı diye isimlendirilen Cuma namazında yönetimin gitmesi isteği tekrar vurgulandı. Taiz ve Aden’de başlayan Sivil İtaatsizlik eylemleri olarak işyerlerini kapatılması, toplu taşıma araçlarının çalışmaması gibi uygulamaların başkent Sana’da başlamasına karar verildi. Ama uygulamada diğer iller gibi başarılı olunamadı. KİK hazırladığı barış planında Salih’in yargılanmaması şartını bile kabul ettiklerini belirten muhalefet yetkilileri, yönetimin zaman kazanmak için adımlar attığını, halkı gaz, benzin ve gıda sıkıntısına sokarak muhalefete destek vermemelerini temin etmeye çalışmakla itham etti.

Tabii iktidar tarafı da cumalara isimler veriyordu, bu felsefe tarihinde meşhur nominalizm (isimcilik) ve realizm (gerçekçilik) tartışmasını hatırlatıyordu. Ali Abdullah Salih, muhalefetin bütün isimlendirmelerini realist ama doğru-adil olmayan yöntemlerle boşa çıkarıyor ve adeta kedinin fareyle oynadığı gibi insanlar ve geleceğiyle oynuyordu.

18 Mayıs 2011 Körfez İşbirliği Konseyinin ve bazı Batılı delegelerinde onayı almış yenilenmiş antlaşma metni imzalanacaktı. Fakat son anda Salih, tekrar vazgeçmiş. Başkan, yani köşe kapmaca oyunu devam ediyor.

Bununla birlikte 19 Mayıs 2011 Cuma’nın adı, “Yemen Halkının Birliği” denilerek bir ümit beslendi. Çünkü 22 Mayıs İki Yemen’in birleşme gününde yönetimsiz ilk ciddi birleşme bayramını kutlayacaklarını vurguladılar. Bunun için olsa gerek 20 Mayıs 2011 günü devlet başkanlığı sarayına “İkna Yürüyüşü” kararı alındı ama uygulamaya geçilmedi.

22 Mayıs 2011: el-‘îdu’l-Vahde Birleşme Bayramı alternatif bir şekilde kutlandı. Yemen halkının dünyaya terörist diye gösterilemeyeceği, gerek Husi gerekse Güney’deki terör eylemlerinin arka planında resmi birimlerin olduğu, halkın demokratik bir yapıyı sivil itaatsizlikle barış içinde istedikleri belirtildi.⁴⁷

---

⁴⁷ Nitekim Abyan ve Zencibar bölgesinde el-kaide’ye yönelik diye başlayan operasyonlardan sonra 180 bin kişinin göç ettiği, ortaya çıkan ölü ve yaralıların niteliğine bakıldığı zaman da halkın demokratik taleplerinin üstünün örtüldüğünü ve bütün dünyaya El-Kaide ile sadece biz mücadele edebiliriz mesajı verildiğini bölge yetkilileri AA verdiği açıklamalarda belirtmişlerdi. 16.06.2011. AA Sinan Yiter

Bu açıdan bireysel silahlanmanın en yüksek olduğu bu ülkede, sivil itaatsizliğin denenmesi önemliydi. 22.Mayıs 2011 Körfez işbirliğinin önerdiği anlaşmayı muhalefet kabul etti, Salih de imzalayacağını söyleyince gerçekten çifte bayram olacağı varsayıldı. Ama akşama doğru imzalamayacağını açıkladı. Üstelik ertesi gün ana muhalefetin önde gelenlerinden Sadık el-Ahmar'ın evinde yapılan arabuluculuk görüşmelerinin ağır silahlarla basılması üzerine çatışmalar başladı. Ahmar kabilesi ile yönetim birlikleri arasındaki çatışmaya rağmen üniversite önündeki gençlik, barışçı direnişe devam etmeye kararlı olduklarını söylüyor. Kendi güvenlik yetkilisini görüşmeye gönderdi ve oradayken füze ile mekânı vurmasıyla istediğini elde etti. Ahmar ailesine bağlı silahlı güçler Hasaba mıntikasındaki devlet dairelerini ele geçirdiler ve yönetim güçleriyle sokak çatışmaları başladı.

İç savaş gibi devam eden çatışmalar sürecinde San'a Üniversitesi önündeki sivil itaatsizlik eylemleri de devam etti. 3 Haziran Cuma günü devlet başkanı Ali Abdullah Salih Cuma namazında füze ile yaralanmasıyla sokak çatışmaları zirvesine ulaştı.⁴⁸ Ağır yaralanan Salih, Suudi Arabistan'a götürüldü, ameliyat geçirdi. Hala orada, ama oğlu ve aile hala yönetimde ve geri gelmesi için elinden geleni yapıyor. Nitekim sanki hiçbir şey olmamış gibi davranıyorlar ve siyasi krizin çözümü için iktidar partisi ve tedavisi Suudi Arabistan'da devam eden Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih 8.9.2100 tarihinde düzenleyeceğini söylüyor.

Bir ay önce de bunu söylemişti. Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) barış planını yeniden devreye sokma kararı aldığı bildirildi. Daha önce birçok defa askıya alınan KİK barış planını yeniden devreye sokma kararı alındığı halkın ekonomik krizine çözüm aranacağını söylemesi karşısında muhalefet ise bu çocuk oyunlarından bıktıklarını bir kez daha tekrarlıyor⁴⁹ ve 9.9.2011 Cuma günü halkı tepki vermeye çağırıyor. Cumanın isminin "Nasrun minellah ve fethun garip" yani "Yardım Allah'tandır ve fetih yakındır" ayetiyle isim verilmesi hala bir ilerleme olmadığını, halkın iyice yoksulluklaştığını ve bezgin hale geldiğini göstermektedir. Devrim taleplerini barışçı yöntemlerle olacağını Mısır, Libya ve Suriye olmayacaklarını söyleyen Yemenliler, ⁵⁰daha kötü bir duruma düştüler ve örtülü bir iç savaş sürüyor, üstelik de dünya kamuoyundan gizlenerek. Devrimin başlamasından yaklaşık yedi ay

---

⁴⁸ Mevlüt Uyanık, Arap Uyanışı mı, Soğukkanlı Reel Politik mi? Eski-Yeni Düşünce Dergisi, Yıl: 2011, Sayı: 21, Sayfa:106; <http://www.timeturk.com/tr/2011/04/07/yemen-devrimi-tikandi.html>

<http://www.haberpusula.com/sivil-itiatsizligin-iflasi:-yemen-haberi-516106.html>

<http://www.haberpan.com/haber/sivil-itiatsizligin-iflasi-yemenhttp://www.timeturk.com/tr/2011/05/25/sivil-itiatsizligin-iflasi-yemen.html>

⁴⁹ Sinan yiter, SANA (A.A) - SANA (A.A) - 11.08.2011 ve 08.09.2011 - <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/04/08/korfez-ulkeleri-salihe-arabuluculuk-onerdi>. <http://www.usakgundem.com/haber/63240/yemen-39-de-gostericiler-Imzalanmasi-beklenen-kik-baris-planina-temkinli-yaklasiyor.html>.

⁵⁰ Mevlüt Uyanık, Yemen Halkı barışçı devrim istiyor. http://www.yeniasya.com.tr/haber_detay2.asp?id=6203, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-29145-213-yemen-libya-olmak-istemiyor.html>

geçmesine rağmen muhalefetin gözle görülür bir başarı sağlayamaması, Ali Abdullah Salih'in zekice manevralarla, ulusal ve uluslar arası dengeleri kullanması sonucunda halk yöneticilerin istediği aşamaya geldi ve devrimcilere olan desteklerini zorunlu olarak kesmeye başladı.⁵¹ Fakat sivil

⁵¹ ADEN/SANA (A.A) - 06.09.2011 - Sinan Yiter. Bu tespitleri daha Arap baharının başlangıcında yapmış ve kamuoyuna sunmuştu. Mevlüt Uyanık, Yemen'de devrim tıkandı. <http://www.forumgazetem.com/2011/04/dr-mevlut-uyanik-yemende-devrim-tikandi-ve-ulkede-karamsar-bir-tablo-olustu/>

<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=231808>, <http://www.75main.com/hot-news/50-hot-news/51554-yemen-devrimi-tkand>

Sana- Yemen'de Sana Devlet Üniversitesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mevlüt Uyanık, 32 yıldır iktidarda bulunan Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih aleyhine başlayan protestoların seyrini değerlendirdi. Dünyanın önemli stratejik merkezlerinden biri olan Yemen'in bölgedeki diğer Arap ülkelerinden farklı olarak kendi kendine yetebilecek kaynaklara sahip olması nedeniyle önem arz ettiğini ifade eden Uyanık, buna rağmen Yemen halkının "yoksulluk ve yolsuzluk" ile karşı karşıya olduğuna işaret etti.

Hayat standartlarının çok düşük olduğu ve bir kişinin ortalama maaşının 100 ile 150 dolar arasında değiştiğini kaydeden Uyanık, Yemen halkını "çok temiz, mütebedeyin ve Ortadoğu coğrafyasında Türkiye ve Türklere karşı en yakın millet" diye tanımladı. Yemen'de Osmanlı dönemini anımsatan Uyanık, "yıkılmakta olan bir devlet ile yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin neden buraya önem verdiğini ve 7. Kolordunun neden burada tutulduğunu anlamak için buranın stratejik öneminin iyi anlaşılması gerektiğini" söyledi.

'Yemen bir serhat şehriydi'

Kendisini "Hadim-ül Haremeyn" (kutsal toprakların hizmetçisi) olarak adlandıran Osmanlı'nın dönemin küresel güçlerine karşı Yemen'i güvende tutarak Hicaz bölgesini güvende tutacağına, Hicaz'ı güvende tutarak kutsal toprakları ve Suriye'yi güvende tutacağına ve dolayısıyla Anadolu'yu güvende tutacağına inandığını belirten Uyanık, "Yemen Osmanlı için bir serhat şehri olmuştur" dedi. "Yemen'de cereyan eden olayları ele alacak olursak, Arap dünyasının aşiret yapısını iyi analiz etmemiz lazım" diyen Uyanık, İslam peygamberinin bu aşiret anlayışını kaldırmak için uğraştığını, bunun Muaviye dönemi ile tekrar ihlas edildiğini, ama Osmanlı döneminde bölgenin "Yemen Beylerbeyliği" diye adlandırılması nedeniyle aşiret yapısının uzun bir süre hissedilmediği görüşünü savundu. Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi ile Fransa, İngiltere ve İtalya'nın bölgeyi yeniden şekillendirdiğini ve aşiret reislerinin idare ettiği küçük "sultanlıklar" oluşturduğunu kaydeden Uyanık, "Araplar Osmanlı hâkimiyeti bittikten sonra oldukça demokratik ve özgür bir yapıya kavuşacaklarını sanırken daha sert bir sarmalın içine düştüler" dedi.

'Devrim tıkandı'

"Yemen devrimi tıkandı ve ülkede karamsar bir tablo oluştu" diyen Uyanık, sözlerini şöyle sürdürdü: "Burada Kuzey ve Güney problemi var. 1990'da bunlar birleştiler, ama 94'te Güney Yemen bağımsızlığını ilan etti ve çok sert bir şekilde bastırıldı. Eğer bu gerçek kaçırılırsa, bugün sosyalist yapıya sahip güney illerinde cereyan eden hadislerde önemli bir noktayı atlamış oluruz. Çünkü Güney Yemen, Kuzey Yemen'i besliyor. Buna rağmen Güney, Kuzeyin kendisine adaletli dağıtım yapmadığından şikâyetçi. Devrimin neden bu kadar uzadığı meselesinde şunu söylemek gerekir ki, Yemen, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi bastırılmış ve sindirilmiş bir muhalefete değil de, daha rahat, organize ve özgür bir muhalefet sistemine sahip. Burada ana muhalefet partisi mecliste temsil ediliyor ve her birinin yayın organları var. Dolayısıyla nispi bir temsil var burada. Fakat 32 yıllık bir tecrübesi olan Salih'in buradaki muhalif hareketlerin belli bir çıkmaza girdiğini gördükten sonra soğukkanlı bir reel politik ile süreci uzattığını ve insanları kötümserliğe ittiğini gördük. Ana caddeler trafiğe kapatıldı, esnaflar dükkanlarını açamadı, tüp gaz sıkıntısı baş gösterdi ve bir yıldırma politikası sisteme sokuldu. Kısacası buradaki durum hükümet lehine devam ediyor ve kilitlendi."

Husi meselesi

Prof. Dr. Uyanık, Kuzey-Güney sorununun dışında bir de Husi meselesinin olduğuna işaret ederek, Suudi Arabistan sınırında 2004'ten itibaren Husiler ile yönetim arasında altı tane önemli çatışmanın olduğunu ve çatışmaların ara sıra devam ettiğini söyledi. Husilerin İran'daki Şii yapısı ile karıştırıldığını ifade eden Uyanık, bu kavramları şöyle tarif etti: "Aslında yönetimin mensup olduğu 'Zeydilik' mezhebi Şiiliğin bir koludur ve Husiliğin temelinde ise kendilerinden olmayan bir kabileden gelen devlet otoritesine karşı olunması gerçeği yatar. Bu işin teolojik temelidir. İkincisi mevcut yönetimin yoksulluk getirdiğini ve yolsuzluğa battığını söyleyen Husiler, şu anda dışarıda devam eden gösterilerde muhalefet arasında 'Hizb-ül Hak', yani 'Hak Partisi' olarak yerlerini alıyorlar. Burada Sana Üniversitesi'nde görevli öğretim üyesi zeydi dostum Üstat Murtaza ile yaptığım görüşmede, 'Biz Şia'ya, yani İsne Aşara'ya (On İki İmama) uzağımız hatta Türkiye'deki Sünni Müslümanlığa daha yakınız' ifadesini özellikle vurguladı."

itaatsizliğin başarısız kalması, hükümetin başarısı anlamına da gelmedi, direnişçilere katılım çoğaldı, silahlı çatışmalar artmaya başladı.

Yemen'de eğitimli gençlerin çoğunluğunu oluşturdu Taiz'de güvenlik güçlerinin göstericilere ateş açması sonucu 3 kişi ölü, çok sayıda yaralı olduğunu (15.09.2011) ertesi günü cuma gösterileri tekrar ayaklanmanın ilk günleri gibi oldu. "Sadakat ve sözünde durma Cuması" olarak isimlendirilen günde Cuma öncesi ve sonrasında büyük gösteriler yapıldı. General Ali Muhsin'e bağlı değişik askeri birliklerden moral desteği geldi. Gittikçe artan yoksulluk, düşük hayat standartları ve yolsuzluklar karşısında pes etmesi beklenen halk, direnişlerini yedinci ayını doldururken, sivil itaatsizliğin başkent Sana ve çevresinde büyük çatışmalara katılmaya başladı. Sana'ya 40 kilometre mesafede olan ve Salih'in oğlu Ahmed Salih'e bağlı birliklerin yüzde kırkının bulunduğu Arhab bölgesinde yoğun çatışmalar oluyor.

Üzücü olan taraf kesinlikle şiddet taraftarı olmayan Abdülmecid Zindani'ye bağlı insanlarda silaha sarıldı. Mısır'daki "İhvan-ı Müslimin" hareketlerine yakınlığı ile bilinen "Islah" cemaatinin üyeleri de artık doğrudan Ahmed Salih'in birlikleri arasındaki şiddetli çatışmalar devam ediyor.⁵² 18.9.2011 günü Cumhuriyet özel muhafızlarının gösteri yapan direnişçilere ateş etmesiyle başlayan çatışmalarda 26

Ülkenin aşiret yapısına da değinen Uyanık, devrim hareketinin kilitlenme nedeninin burada yattığı fikrinde. Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in çok zekice davrandığını belirten Uyanık, "Salih üç ayrı kabileden eş alarak her şeye rağmen bu aşiretlerin desteğini sağlamış oluyor" dedi. Prof. Dr. Uyanık, Salih'in diyalog çağrılarının muhalefet tarafından "Yine siyasi manevra yapıyor" diyerek çevrildiğini, bununla birlikte muhalefetin çözüm önerilerini ortaya koymadığını belirtti. Muhalefetin "Salih gitsin sonrasına bakarız" havasında olduğunu kaydeden Uyanık, Salih'in ise mevcut dengeleri gözetebildiği için iktidarını koruyabildiğine inanıyor. Uyanık, "Bu yüzden Salih sonrası için Yemen'in Somali olabileceği ihtimalleri telaffuz ediyor" dedi.

'Yemen'de El Kaide var mı?'

"Gerçekten El Kaide Yemen'de sanıldığı kadar etkili mi?" sorusuna net bir cevap veremeyeceğini bildiren Uyanık, halkın El Kaide'nin izlediği terör ve şiddet politikasına sıcak bakmadığını ifade etti. Bu görüşünü, 18 Martta göstericilerin kampında düzenlenen kanlı saldırıya şiddet yoluyla karşılık verilmediğine işaret eden Uyanık, dün Sana'da ve evvelki gün Taiz'de cereyan eden şiddet olaylarına da bir misilleme yapılmamasının temelinde "din adamlarının ve muhalif kalemlerin barış ve kardeşkanı dökülmemesi" çağrısının yattığını söyledi.

Dünyada oluşan El Kaide algısı hakkında ise Uyanık, "Usame bin Ladin'in babası Yemenli ve terörü en çok besleyen etken yoksulluk. Fakat buna rağmen halk El Kaide faaliyetlerine çok prim vermiyor. El Kaide yapılanmasının Yemen'de yaygın olduğu izlenimini dünyaya yayan en önemli unsur, bu topraklarda meşhur bir karakter olan İman Üniversitesi Rektörü Abdülmecid Zindani'nin 'El Kaide'ye yapılacak Batı menşeli saldırı bize yapılmış bir saldırıdır' açıklaması olmuştur" dedi.

El Kaide'nin Yemen'de "çok parçalı, dağınık" bir yapıya sahip olduğunu kaydeden Uyanık, "Bu parçaların arasında güç savaşları var. Bunu da Ali Abdullah Salih çok iyi kullanıyor. Mesela bundan birkaç gün önce güneyde Abyan kentinde bir mühimmat fabrikasında patlama oldu ve 150'ye yakın kişi hayatını kaybetti. Bu patlama kara propaganda ve buradaki giriftar yapıya iyi bir örnektir" dedi. Bu patlamayı yönetimin El Kaide'nin yağmalama olayı olarak lanse ettiğini hatırlatan Uyanık, muhalefetin ise olağanüstü hale ve her yerde sıkı güvenlik önlemlerine işaret ederek oradaki yağmalamadan devleti sorumlu tuttuğuna işaret etti.

7 Nisan 2011. AA. Sana.

⁵² Sinan Yiter, Anadolu Ajansı. 15-16.2011 SANAA

kişi hayatını kaybetti. Ali Muhsin Salih'e bağlı askerler de direnişçilere yardım etmeye çalıştı.⁵³ Ölü sayısı 53 ulaştı ve Suudi Arabistan tankları tıpkı Bahreyn'e olduğu gibi Yemen'e de girdi. Yemen savaş uçakları da Sana çevresindeki köyleri bombalamaya başladı. Muhaliflerin kampına füzeler fırlatmasıyla ölü sayısı 57'ye ulaşmıştır. Öyle gözüküyor ki daha da artacaktır.⁵⁴ En az sekiz milyon insanın açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir ülke ve yöneticilerinin halkını bu derecede katledilmesinin hiçbir izahı olmadığı ortadadır.

Sana ve çevresinin bombalandığı, Hasaba mıntıkasında Haşid kabilesi lideri Ahmar ve askerleriyle cumhuriyet birliklerinin savaştığı bir zamanda Ali Abdullah Salih geri döndü. (23/9/2011) Bunun bir iç savaş ilanı olduğu düşünen, Cuma gününü son günlerde yüze yakın öldürülen insan için vefa günü olarak nitelendirirken, yönetim taraftarları ise kutlamalar yapıyorlar.⁵⁵ Ali Abdullah Salih, sanki hiçbir şey olmamış gibi tekrar diyalog çağrısı yaptı, ABD görev ve yetki değişimi önerdi, ama geldiği günün ertesinde yoğunlaşan çatışmalar sonunda 40 kişi öldürüldü. Böylece bir hafta içinde ölenlerin sayısı yüzelliye ulaştı.⁵⁶

Arap Bahari Mi Soğukkanli Reel Politik Mi?

Muhalifler, Arap yarımadasında hareketlenmeleri 2. Uyanış/diriliş olarak görülüyorlar. 1848 yılında Avrupa'da başlayan uyanışın bölgesel izdüşümü ve Arap dünyasını paylaşan İngiltere, İtalya, Fransa gibi istilacı güçlere karşı verilen 1. uyanışın devamı olduğunu, 2. uyanışla bu küresel güçlerin bakiyelerinin de giderileceğini iddia ediyorlar. Şimdi bu önermelerin tutarlılığını analiz edelim:

⁵³ Sinan Yiter SANA (A.A) - 18.09.2011. <http://www.aa.com.tr/tr/aktuel-haberler-aa-sicak-bolgede/93953-yemende-catismalar-siddetleniyor> . <http://www.timeturk.com/tr/2011/09/19/yemen-de-agir-bilancio-26-olu.html>

⁵⁴ Sabah Gazetesi. 20/10/2011:23. <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/09/20/suudi-tanklari-53-kisinin-oldugu-sanada>, <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/09/20/yemende-tansiyon-yukseliyor>, <http://www.timeturk.com/tr/2011/09/19/yemen-de-ateskes.html>

⁵⁵ Sinan Yiter, SANA (A.A) - 23.09.2011. http://www.yementimes.com/defaultdet.aspx?SUB_ID=34505

<http://www.aa.com.tr/tr/kategoriler/dunya/94600-salihin-donusu-kutlaniyor>

<http://www.hurriyet.com.tr/planet/18808117.asp>, <http://www.timeturk.com/tr/2011/09/23/yemen-de-binler-salih-in-donusunu-protesto-etti.html>

⁵⁶ Salih, gerek Körfez İşbirliği Konseyi (KİK); Suudi Arabistan ve ABD ile işbirliği içinde olmaya hazır olduklarını söyledi. Hükümetin feshi ve yetkilerinin devri için herkesi masa başına davet eden Salih, söz konusu geçiş ve devrin barıştan yana olan insanlara verilmesi gerektiğini ifade etti. Gençlik devrimini başlatıp sürdüren gençlere seslenen Salih, "Sizler kurbansınız, devletten nemalanan ve yıllardır bu ülkenin sırtından geçinenlerin piyonu oldunuz" dedi. Hükümet olarak ülke genelinde yaşanan çıkar kavgalarından galip gelenin kendilerinin olacağını belirten Salih, iktidarın değişimini isteyenlere "gelin diyaloga açığız" çağrısında bulundu.<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/09/25/salihin-donusu-yemeni-kana-buladi> ; SANA (A.A) - 25.09.2011 - Sinan Yiter. <http://www.haberler.com/devlet-baskani-salih-ulusa-seslendi-3016223-haberi/>

Arap Uyanışı (mı?)

Osmanlı yönetimi 1. dünya harbinde bölgeden çekildi. “Zulmet ve cehalet dönemi” diye düşündükleri Osmanlı sonrasında Arap dünyası özgürleşeceğini düşünürken, Batılı güçlerin istilasıyla karşılaştı.⁵⁷ 1. Uyanış dedikleri 1914–1945 arasında bu güçlere karşı özgürlük mücadeleleri vermeleridir. Önceden Osmanlı zamanında hilafet ve İslam dini referanslı yönetim yerine, kavmiyetçi- seküler veya kavmiyetçi ve dini referanslarla yönetilen totaliter yapılara dönüştü. Fiili ve fikri sömürgeci kurtulalım derken, daha sert bir sarmalın içine düştüler. Kabile ve mezhep farklılıkları jeo-kültürel yapıyı daha mikro bölünmeleri ve kutuplaşmaları pekiştirdi.⁵⁸ Mevcut karmaşa ve kaos önemli oranda bu yapının ürünüdür.

“Siyasi (ortak) akıl”

Yasemin devrimi adı altında yaşanan gelişmeler de Arap aydınları hilafet ve kavmiyetçi yapıların dışında 3. yönetim tarzını arıyorlar: “**Siyasi (ortak) akıl**” modeliyle kurulacak dini değerleri dikkate alan modern bir devlet zihniyeti geliştirmeye çalışıyorlar. Onlara göre, bu, halkın/ümmeğin devleti olacaktır, akide/dini öğretinin devleti değil. İhvanu’l-Muslimin kurucusu Hasan el-Benna, talebesi Abdülkadir Udeh, Seyyid Kutup’un fikirlerinden; Yusuf Kardevi’nin önerilerinden istifade edilecek. Bunların yanı sıra modernizemle yüzleşen Muhammed Abid Cabiri, Muhammed Arkun, Burhan Galyon, Abdullah Urevi, Rıdvan Seyyid gibi oldukça farklı yelpazedeki âlimlerin fikirlerine başvurulacağından bahsedilmektedir. Bu arayışlar bağlamında cevabını aradığımız soru/n tekrar hatırlayalım:

Soru(n); gerçekten ABD, 2. uyanış dalgasıyla küresel güçlerin ve küresel sermayenin temsilcileri konumunda olan kavmiyetçi-patrimonyal yönetimlerin tasfiyesine yardım mı ediyor? Yoksa hem İran’ın dünyanın önemli enerji merkezi olan Ortadoğu’da etkin olmasının önünü kesmek, hem de bölgede Irak işgalinden sonra iyice bozulan imajını düzeltmek için soğukkanlı bir reel politik mi izliyor?

---

⁵⁷ Sömürge eğitiminden geçen Arap elitler, Selçuklu-Osmanlı dönemini tarih dışına itildiğini söyleyerek bu dönemi tarihsizlik olarak nitelendirmişlerdir. 1258 Bağdat’ın ele geçirilmesiyle fiilen sona eren Abbasi (kabilevi) yapının sona ermesiyle Arap ulus devletlerinin doğduğu dönemi bu şekilde nitelendirilmesinin yanlışlığını Albert Hourani şöyle açıklamaktadır. 1516–1918 arasında dair Arap tarihiyle ilgili bir şey bulamazsınız. Eğer Osmanlı egemenliği olmasaydı Arap Dünyasının yıkıcı Batı sömürgeciliği ile belki de birkaç asır önce yüzleşmek zorunda kalacağı ve muhtemelen de aynı dönemde sömürgeci idareler altında kalan diğer birçok bölge gibi yoğun bir tasfiyeden geçeceği ihtimali göz ardı edilmektedir. Osmanlı egeğnliğinin Arap Dünyasının gelişmesini engelleyen sömürgeci bir yapı değil bu asırlarda dünyanın bir kasırga gibi kültür tasfiyesinden geçiren Batı sömürgeciliği karşısında korucuyu bir kalkan olduğu anlaşılmasızın sömürge eğitiminden geçen Arap aydınlarındaki anti Osmanlı imajını kırmak çok güçtür. “The Ottoman Background of the Modern Middle East” den nakleden Davutoğlu, age, s.408

⁵⁸ Davutoğlu, age, s.330

Özellikle İsrail'in Filistin'e yönelik politikalarını ve ABD'nin Irak işgalini Arap halkları seyretti ama bu aynı zamanda müthiş bir karşı bilinç de oluşturdu. Türkiye, İsrail ilişkilerinde Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Gemisinde yaşananlar sonucunda ortaya çıkan Birleşmiş Milletler raporu, Türkiye'nin itirazı, uluslar arası gerilimler ve Mısırlıların Kahire İsrail büyükelçiliğini basmasıyla ortaya çıkan gelişmelerle zirveye ulaştı.⁵⁹ Buna bir de çoğu Arap ülkesinde yoksulluk ve yolsuzluk getiren, öncelikle küresel sermayeye ve kendi çevresine hizmet eden "Kleptokrasiler" in totaliter uygulamalarını ilave edersek bu bilinç iyice güçlendi. Çünkü mevcut yapı, "üretimsizlik" üzerine kurulmuştur. 450 milyar dolar rezervi olmasına rağmen Suudi Arabistan başta olmak üzere, zengin-fakir Arap ülkeleri tüketim üzerine kurulmuştur. İlber Ortaylı'nın ifadesiyle söyleyecek olursak, "Üretemeyen toplumlar örgütlenemezler. Böyle toplumlar 50 tane bahar yaşasalar, arkasından kızgın yaz sıcağı ve soğuk gelir. Evvela toplumun üretmesi lazım. Bu olmadıkça, buralara bahar kolay gelmez."⁶⁰

2. Uyanış dalgası diye de isimlendirilen gelişmeler, acaba mevcut kavmiyetçi yönetimler ve onların şahsında küresel güçlere, özellikle ABD'ye karşı oluşan bu "karşı bilinç" in ortaya çıkaracağı belirsizlikleri en aza indirmek için desteklenen soğukkanlı bir reel politik gereği olan bölgesel hareketlilik olabilir mi? Bana bu daha tutarlı gibi geliyor.

Soğukkanlı reel politik ve Sivil İtaatsizliğin İflası

Tunus'da sular duruldu ama yeni yönetim diye sunulanın hakikaten demokratik ve sosyal adaleti sağlayacak, yolsuzluk ve yoksulluğu kaldıracak projeleri var mı? Mübarek gitti deniliyor. O, Enver Sedat'ın politikalarını nasıl bir başka kulvarda devam ettirdiyse, yeni gelenler (diyemeyeceğim; çünkü aynı kadro) "Mübareksiz bir Mübarekçilik" yapacak gibi gözüküyor. Halk bunu anladı galiba, yeniden hareketlendi Mısır'da. El-Baraday var, diyeceksiniz ama O'nun da geçmişine bakınca, bölgede etkin güçlere rağmen politikalar üretebilecek biri mi diye sormak gerekiyor.

Yemen'de durum aynı, bu gerçeği bildiğinden olsa gerek, Başkan Salih, bensiz bir hafta zor idare edersiniz diye muhaliflere rest çekmişti. Amerika'nın göstericilerin taleplerine dikkat edilmeli sözünün olası çözüm önerilerinin reddi anlamına geldiği için "Amerika kim oluyor, kendi işine

⁵⁹ Mevlüt Uyanık, Türkiye'ye Politik Turlar <http://www.corumhakimiyet.net/Yazarlar/6/MEVLUT-UYANIK.aspx>, <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/09/12/arak-baharinin-ruhu-tahrir-meydanidir>;

<http://tr.euronews.net/2011/09/10/buyukelcilik-baskini-sonrasi-kahire-gergin/> Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı iki uçak dolusu iş adamıyla birlikte 12 Eylül 2011 akşamı Mısır'a gitti. Doğu Akdeniz'de dengeler bakımından Mısır'ın oldukça kritiktir konumda olduğunu ve tarihi işbirliğimizi gündeme getiren Başbakan Erdoğan, stratejik işbirliğini artıracaklarını söyledi. 5 Mısırlı askeri öldürmesi ve akabinde Kahire büyükelçiliğinin basılmasıyla Ortadoğu'da iyice zor duruma düşen İsrail'e yönelik izalosyonun daha artacağı, Filistin'in BM devlet olarak tanınma başvurusu İsrail yönetimine yönelik eleştirileri İsrail içinde artırdı. Haarets (12.9.2100 tarihli başyazıda ulusal onur ve prestijle alakalı boş sloganları bırakmalı denildi. Sabah.13.9.2100:1, 16

⁶⁰ <http://www.aksam.com.tr/pacozlasma-var-ama-sokak-dili-kullanmazdim--67978h.html>

baksın” diye bir karşı çıkış yapmak istedi. Ama hemen ertesi gün, yanlış anlaşıldım diyerek geri adım atması mevcut yapıların siyasi konumlarını belirlemek için önemli veriler.

Yemen yönetimi, sivil itaatsizliği kırmak için devrim güncesinde görüleceği üzere birçok kez görevden çekilebileceğini, Körfez İşbirliği Konseyi'nin önerilerine açık olduğunu, kabul edeceğini söyledi ama her defasında vazgeçti. Artık halkın sinir uçlarıyla oynamaya başladı, her türlü tahriki yaptı. Ölüm ve yaralanma ile sonuçlanan eylem yaptı. Ama buna karşılık görmeyince ana muhalefeti oluşturan liderlere yönelik kışkırtmalara başladı. Uzlaşma veya diyalogun bittiği (6.5.11) resmen Ali Abdullah Salih tarafından ilan edildi. Muhalifler terörist, yobaz ve yol kesiciler diye nitelendirildi, görevden resmi sürecisi yani 2013 kadar çekilmeyeceğini deklere etti.⁶¹

SONUÇ: Bütün dünyanın gözü önünde gerçekleşen sivil katliamlar, Suriye ve Libya'daki olaylar tarafından örtülendi. Hâlbuki bireysel silahlanmanın dünyada en fazla olduğu ülkelerden biri olan Yemen'de yapılan ve oldukça başarılı olan sivil itaatsizlik eylemleri, yönetim-kabile ve yönetim-El-Kaide adı altında yapılan çatışmalarıyla başarısızlığa uğratıldı.

Burada önemle durulması gereken husus, Gandhi örneğinde görüldüğü gibi bir başarı sağlayamaması, istilacı güçlerin yabancı olmaması, neo-patrimonyal (yöneticilerin ve elit bir tabakanın) yıllardır devletin gelirlerini aralarında paylaşımı, halkın yoksulluk ve her türlü demokratik hak ve özgürlüklerinden yoksunluğunu getirdi.

1990 yapılan devrim öncesi ve sonrasında nasıl önemli bir gelişme sağlanamadıysa maalesef Arap Baharı öncesi ve sonrasında özgürlük, demokrasi ve liberal değerler adına bir kazanım olmadı. Üstelik halkın yaşam kalitesi daha düştü, gıda fiyatları iyice arttı, paranın değeri daha düştü. Yüzde 40'ının açlık sınırında yaşadığı Yemen halkı, 7 ayı geçen halk ayaklanmalarının oluşturduğu ekonomik ve siyasi krizle mücadele ediyor. Belki yeni isimler gelecek, yeni programlarla bölgede etkili olacak, ama yakın dönemde halkın refah durumunda önemli bir gelişme olmayacak gibi gözüküyor.

Bununla birlikte Arap dünyasında başlayan değişim ve dönüşümün sadece bölgesel olacağı ve buralarda gösterilen direnişlerin ve sivil itaatsiz eylemlerin küresel boyuta taşınmayacağı anlamına gelmeyeceğini vurgulamak gerekir. Nitekim İngiltere, İspanya, Yunanistan, İsrail ve en son ABD görülen eylemler, mevcut ekonomik eşitsizliklere, haksızlıklara, yoksulluğa başkaldırıdır. Kahire ile Madrid, Londra, Kudüs ve New York arasında adil bir yönetim, ekonomik istikrar, iş ve gelecekte ümit var olma kaygısındaki gençlerin anarşist eğilimler taşıyan sivil itaatsizlik eylemlere dönüşmektedir.

⁶¹ Mevlüt Uyanık, Yemen: Uzlaşma için Son Fırsat
http://medenyettektebi.org/mm/index.php?option=com_content&task=view&id=41698

Tunus, Mısır, Libya, Yemen’de demokrasi yok, totaliter yapılar mevcut, ama diğer batı ülkeleri demokrasinin yılmaz savunucuları gözüküyor, fakat gençlerin sorunları aynı, işsizlik, fakirlik, gelecekte hiçbir ümidin kalmamasından bunalan gençler, oralarda değişim ve dönüşüm istiyor.⁶² Nitekim 17 Eylül 2011 dünya finansının sembol caddesi ve New York Menkul Kıymetler Borsasının bulunduğu "Wall Street" te ekonomik sömürüye karşı başlayan gösteriler ABD'nin Los Angeles, Chicago, Denver ve Seattle gibi kentlerine de yayılmaya başladı. Brooklyn köprüsünü trafiğe kapattıkları gerekçesiyle 700 kişinin şiddetle bastırılarak gözaltına alınmasına rağmen gösteriler devam ediyor. Arap dünyasındaki gösterilere karşı demokratik olunmasını isteyen ABD yönetimi, kendi ülkesinde aynı tavrı göstermiyor.

Sonuç olarak, tikel olarak incelemeye çalıştığımız Yemen’de organize eylemlerle sivil itaatsizliğin bütün iyi niyetli çabalara rağmen başarısızlığa uğraması, eş zamanlı olarak dünyanın farklı bölgelerinde görülmeye başlayan ve haksız uygulamalara yönelik direnişlerin sivil itaatsiz boyutlarının ihmal edilmesini gerektirmiyor.

---

⁶² Tolga Tanış, “Arap Baharı yok, bu küresel bahar”

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/18879697.asp>.. <http://www.medya73.com/quotwall-street-karsitlarinin-gosterileri-suruyor-haberi-778235.html>

ORTADOĞU'DA MADUN SİYASETİ: KAZANÇ MI? KAYIP MI?

Gülşen Dinçer*

Özet

Ortadoğu'daki "Arap Baharı"na ilişkin değerlendirmeler yapılırken Şarkiyatçı söylemlere dair tartışmaların yeniden gündeme geldiğini gördük. 1792 yılında Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesine kadar geriye götürebileceğimiz Şarkiyatçı bilgi birikimine göre Ortadoğu, tembel insanlarla dolu olan, kaosun hüküm sürdüğü, kaderci, ehlileştirilmesi gereken bir coğrafya olarak genelleştirilmektedir. Bölgeye ait bu söylem bugün dahi Ortadoğu toplumlarının, ülkelerindeki diktatör yönetimlere karşı duramayışlarını açıklamada temel argüman olarak kullanılırken, söylemin devamında Ortadoğu toplumlarının kendiliğinden bir değişim sağlayamayacakları ve bu coğrafyada demokrasinin yerleşmesinin hayal olduğuna ilişkin değerlendirmeler de görülmektedir. Tam da buradan hareketle yapılmaya başlanan Ortadoğu'daki maduniyet çalışmaları ise bu söylemlerin asılsızlığı üzerinden "sokak siyaseti"ni ön plana çıkarmaya çalışmaktadır.

Çalışmanın amacı; konumlandığı coğrafyada yöneten-yönetilen ilişkilerinin şekillenmesinde aktif bir rol üstlenen ve bu doğrultuda, kesinlikle, siyasal bir söylem olarak yorumlanması gereken şarkiyatçılığa alternatif olduğu iddiasıyla yapılan "sokak siyaseti"nin de, iktidarın söyleminde değişim yaratabilecek güçte olmadığını vurgulamaktır. Buna göre "Sokak Siyaseti"nin, madunların, kamusal alanın gerçek sözcüleri olmak üzere bu alanı işgal etmesi yerine, kendi, özel alanlarında bir takım hukuksal boşluklardan yararlanmalarını salık vermenin ötesinde bir siyaset yapma biçimi olmadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

---

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı Doktora Öğrencisi

PROPAGANDA VE POPÜLER KÜLTÜR: NASIR DÖNEMİ MİSİR'DA PAN-ARABİZM'İN KÜLTÜREL ARAÇLARININ İNŞASI

Namık Sinan Turan*

Mısır'da 23 Temmuz 1952'de bir grup subayın hükümete karşı gerçekleştirdiği darbe yalnızca ülkenin değil tüm Ortadoğu'nun tarihi kırılmalarından birini oluşturuyordu. Öncelikle bugüne kadar hep başkalarınınca yönetilmiş olan bir ülke ilk kez kendi kaderini ele alacak bir misyon üstleniyordu. Osmanlı 19. yüzyılının Mısır'ın tarihinde yeni modern çağların başlangıcını oluşturduğu söylenebilir. Mehmet Ali ve ardılları döneminde Mısır tarımsal anlamda dönüşürken, kentlerin yapısı ve nüfus hacmi genişledi. Avrupa kapitalizmine gittikçe bağımlı hale gelen ülke bir yandan reformlarla modernleşirken, yatırım harcamalarının neden olduğu ekonomik borçlanma 1882'de İngiliz işgaline giden gelişmelerin başlangıcı oldu.¹ 1925'de kurulan krallık döneminde İngilizlerin etkisi artarak sürdü. 1936'da imzalanan antlaşma Mısır egemenliğine kısıtlamalar getirmişti. Hükümetin İngiltere'ye bağımlılığı ve parlamentoda büyük toprak sahiplerinin ağırlıklı yeri ülke içindeki gerilimlerin başlıca nedeniydi.

Kral Fuad ve Kral Faruk dönemlerinin politikaları, kişisel prestijlerinin -özellikle Faruk döneminde- skandallarla sarsılmış olması², Vefd ve diğer parti önderlerinin ülke içinde ciddi bir problem teşkil eden toprak reformunu yapmaya yanaşmamaları, nihayet 1948'de İsrail karşısında alınan yenilginin sorumlularının toplumun gözünde gittikçe yok olan prestijleri savaş sonrasında yönetici sınıfa karşı olan önyargıları artırdı. Mısır'daki siyasal krize karşı gittikçe güçlenen İslami muhalefet toplumsal anlamda Müslüman Kardeşler hareketini kitleleştirerek eylem boyutuna geçirdi. Yönetime karşı muhalefet yalnızca İslami kaynaktan beslenmiyordu. Kırsal alanda topraklarını yitiren ve borç yükü altında ezilenler, işçiler ve nihayet üniversite gençliği hem İngiliz yönetimine hem de içerideki ortaklarına karşı muhalefet dozunu gittikçe yükseltti.

---

* Doç. Dr. İÜİF., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Timothy Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleşmesi*, çev. Zeynep Altok, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, Khaled Fahmy, *Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakolu, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2010 ayrıca bkz. Afaf Lutfi Al- Sayyid, *Egypt and Cromer: A Study in Anglo- Egyptian Relations*, Frederic A. Praeger, New York 1969.

² Bu dönemde Mısır'da diplomatlık görevi yapan Mahmut Dikerdem'in deyişiyle "20. yüzyılın ortasında onun gibi bir Kral ancak operetlerde görülebilirdi." *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, Cem Yayınları, İstanbul 1990, s.47.

Mısır'ın yönetiminde geleneksel güçleri temsil eden Faruk ve Nahhas gibi merkezlerin karşısında Muhammed Necib ve Cemal Abdül Nasır gibi yeni bir Mısır hayal eden subay grubunun gerçekleştirdiği darbe ülkede yeni bir dönemi başlatmıştır. 1954'de Devrim Komuta Konseyi içinde Necib ve Nasır arasında daha belirgin hale gelen iktidar mücadelesinden Nasır'ın galip çıkmasıyla birlikte ülkenin yönetimini eline almıştır. Otoriter bir tek parti rejiminin yanında millileştirilen ekonomi, 1956'da hazırlanan yeni anayasa, toprak reformu (1952 Eylülünde gerçekleşmişti) rejimin içeriye yönelik ana eksenini biçimlendirirken dış politikada daha sorunlu bir süreç başlamıştır. İki kutuplu sistemin mücadele alanı içinde eski sömürgeci güçlere karşı mesafeli davranan Nasır en önemli sınavını 1956'daki Süveyş'in millileştirilmesi kararı sonrasında vermişti. Aslında 1954'te imzalanan İngiliz-Mısır Antlaşması'yla İngiltere yirmi ay içinde Kanalı boşaltmayı kabul etmiş ve 1956'da bu süreç tamamlanmıştı. 1956 yılının 26 Temmuzunda Nasır'ın kanalı millileştirdiğini açıklaması Arap dünyasında emperyal Batıya karşı bir başkaldırı olarak değerlendirilip heyecan dalgası yaratırken, İngiliz ve Fransız cephesinde oldukça sert bir karşılık bulmuştu. İngiltere, Fransa ve İsrail'in ortak olarak yürüttükleri askeri hareket Nasır için yenilgiyle sonuçlansa da siyasi bir zafere dönüşmüştü. Mısır'a yönelik saldırı Amerika ve Rusya tarafından kınanmış iki eski imparatorluk devleti diplomaside yalnız kalmıştı.³

1956 Süveyş Krizi Nasır'ın siyasal kariyerinde Araplar arası bir yükseliş yarattığı gibi Mısır'a tarihsel bir misyon yüklemiş oldu. Bundan sonraki 10 yıl Mısır'ın Pan-Arabizm'in merkezi Nasır'ın ise hareketin liderliğine dönüşümüne tanıklık edecekti. Bu süreç içinde Nasır kendinden haz etmeyen bazı Arap rejimlerinin dışında Arap dünyasında hayal edilen her şeyin ifadesi konumuna sahip olacaktı.⁴ Arap milliyetçiliğine yönelim aynı zamanda Mısır'ın yeni dünya düzeni içinde kendisine yeni bir rol ve konum arayışının da sonucuydu. Haziran 1956'da halkoyuyla kabul edilen anayasa Mısır'ı bir Arap ülkesi ve aynı zamanda Arap milletinin parçası olduğunu belirtiyordu. Bu Mısır'a Firavunlardan beri gelen bir tarihsel geçmiş dekoru arayışındaki yaklaşımdan oldukça farklı bir yönelimdi. Araplar arasındaki sorunların çözümünde Mısır aktif bir rol üstlenirken Nasır politik olarak Araplar arası dayanışma ve daha ötesinde birleşmeye yönelik söylemini güçlendirdi. Eisenhower Doktrini Amerikan'ın Sovyetlere karşı yeni bir işbirliği arayışını ifade ederken Mısır'ın Bağdat Paketi'nin dışında kalmasıyla belirginleşen yönelim yeni bir işbirliğini gündeme getirdi. 1958'de Assuan Barajı'nın inşasının neden olduğu ekonomik sorunları çözebilmek için Sovyetlerle yakınlaşma askeri

---

³ Süveyş Krizi ve yansımaları için şu çalışmalara bakılabilir. Michael Adams, *Suez and After: Years of Crisis, Beacon 1958*, Hugh Thomas, *Suez 10 Years After Suez, Questions are still being asked*, Harper & Row, New York 1967, Charles Beatty, *De Lesseps of Suez the Man and his times*, Harper & Brothers, New York 1956.

⁴ Suudi yazar Türki El-Hamad'ın romanında gizlice radyo başına toplanarak Nasır'ın söylevlerini dinleyen Suudi gençlerden söz edilir. Bkz. *Adama*, çev. Hira Doğrul, Kanat Yayınları, İstanbul 2006.

ve ekonomik olarak Mısır üzerindeki Sovyet etkisini artırdı. Nasır'ın denge oyununda Sovyetler bundan sonra önemli bir güç haline dönüştü.⁵

1958 tarihi Nasır'ın Pan-Arabizm'in gelişiminde önemli bir kırılmaydı. Mısır-Suriye birleşmesiyle oluşan Birleşik Arap Cumhuriyeti sorunlu bir doğum olsa da Arap dünyasında milliyetçilerin coşkulu desteğini almıştı. 1958 Lübnan Krizi, Irak'taki hükümet darbesi birleşmenin yol açtığı politik dalganın, Nasır yanlıları ve karşıtları arasındaki çatışmanın sonuçlarıydı. Yarattığı heyecana karşılık Birleşik Arap Cumhuriyeti Mısır'ın birlik içindeki baskın askeri ve politik konumunun Suriye'de oluşturduğu tepki sonucunda 1961'de dağılacaktı. Başarısızlık Nasır'ın politik kariyerine gölge düşürmüştü. Benzer biçimde 1962'de Yemen'de krallığa karşı ayaklanan orduya verdiği destek onu Suudi Arabistan ve müttefikleriyle karşı karşıya getirecekti. Tüm bu gelişmeler Araplar arasında sorunsuz bir birliğin hayal olduğuna işaret ediyordu. 1965 yılına gelindiğinde yaklaşık 70 bin Mısır askeri Yemen'de askeri rejim saflarında savaşıyordu. Gerillaların Mısır'a verdirdiği ağır kayıplar Nasır'ın da prestijine üst üste darbeler indiriyordu. Arap dünyası Suudi rejimi ve Mısır devlet başkanı arasındaki hakaretleri takip ederken Nasır Pan-Arap hareketin liderliğini daha ustaca kurgulayabileceği araçları yeniden gözden geçirecekti.⁶

Politik bir hareket ya da söylemin kitleleşmesinde propagandanın etkisini son derece doğru değerlendiren Nasır ilk andan itibaren kitle iletişim araçları ve medya üzerinde denetim ağını geliştirmişti. Bunda kişisel karizması kadar kullandığı cebri yöntemler de etkiliydi. 1961 BAC başarısızlığı sonrasında ülke içinde toplumsal ve ekonomik reformların gündeme gelişi, daha çok devlet kapitalizmi olarak değerlendirilebilecek Arap Sosyalizminin benimsenmesi, sanayileşme ve kalkınmaya yönelik planlar, nihayet toprak reformuyla gerçekleştirilecek sosyal refah politikalarının hız kazanması onun iktidarının temellerini sağlamlaştırma girişimleriydi. Mısır'ın kalkınması ve zenginleşmesine yönelik her girişim onu Arap ülkeler ailesi içinde daha prestijli kılacaktı şüphesiz. Ancak bu prestiji dış Arap kamuoyunda artıracak başka araçlara duyulan gereksinim de inkar edilemez bir gerçeklikti. Mısır ve Nasır'ı savaşlar ve diplomatik krizlerin dışında kamuoyu önüne taşıyacak daha az maliyetli ancak bir o kadar etkili propaganda öğeleri yaratılmalı, var olanlar daha rasyonel bir akılla kullanılmalıydı.

---

⁵ Robert McNamara, *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East 1952-1967*, Frank Cass Press, London 2005, s. 64-92.

⁶ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 349-350.

Entelektüel birikim olarak Mısır Arap ülkeleri içinde en şanslı konuma sahip olanıydı. Bu birikimde ülkeyi Batıya açan Napoleon sonrası gelişmelerin etkisi büyüktü. 19. yüzyılda Kahire Arap dünyasında basın ve kitap yayıncılığında önemli merkezlerden biri haline gelmişti. Basın özellikle düşünsel gelişmeler üzerinde etkili bir araç rolü üstlenmişti. Yerli ya da misyoner nitelikli eğitim kurumları dışı açık bir aydın grubun oluşumunu sağlamıştı. Bunun etkileri sonraki dönemde görülecekti. 1947 yılına gelindiğinde Kahire’de on dört günlük gazete ve yirmi üç haftalık yayın çıkıyor bunların bir kısmı komşu Arap ülkelerine dağıtılıyordu. Popüler kültür anlamında tiyatro, sinema ve müzik sektörünün Arap dünyasındaki kalbi Kahire’ydi. 1925’te ilk özgün Mısır romanı *Zeynep*’i temel alan yine ilk özgün Mısır filmi yapılmıştı. Aslında daha 1914 yılında Kahire başta olmak üzere başka kentlerde sinema yaygınlaşmıştı. 1932’de Mısır’da ilk sesli film yapıldı ve 1939’a gelindiğinde Mısır filmleri bütün Arap dünyasında gösterilir hale geldi. Aynı şekilde söyleşi, müzik ve haber yayını yapan yerel radyo istasyonları ilgi görmeye başladı.⁷ Mısır müzikal olarak da yeni biçim ve geleneksel tarzların rağbet gördüğü bir kültürel dağıtım rolünü üstlendi. Plak endüstrisinin Yakınoğu’ya yönelişi 19. yüzyılın sonlarından itibaren gerçekleşmişti. 1894’te ilk ses kayıt cihazları ve gramofonlar Mısır’da görülmeye başlanmıştı.⁸ Kahire’nin yüzyılın başında sahip olduğu kozmopolit yapı bu ilgede pay sahibiydi. Geleneksel müziğin yanında popüler Avrupa müziğinin yer aldığı plaklar, askeri marşlar ve klasik müzik kayıtları buralarda işitiliyordu. Bu durum Mısırlı ses yıldızlarının da bölge üzerinde tanınmasına hizmet ediyordu. 1903 yılında Alman mühendis Franz Hampe’nin Kahire’de yaptığı ilk kayıtların ardından Mısır Arap plak sektörünün merkezi haline gelmişti.

1940’lı yıllara gelindiğinde film ve müzik sektörü popüler bir Mısır tarzının yaratılması ve bölgeye ihracında önemli bir paya sahipti.⁹ Kemal el-Şenavi, Clark Gable kadar sevilmekteydi; İsmail Yasin, Bob Hope ve Danny Kaye’den daha büyük bir komedi ustasıydı. Fatin Hamama ve Leyla Murad, Vivien Leigh ve Doris Day’dan daha popüler kadın oyuncular. Muhammed Abdülvahap, Abdülhalim Hafız ve Nejad el-Sagira gibi besteci ve ses yıldızları tüm Arap ülkelerinde yakından takip edilmekteydi. Özellikle efsanevi Ümmü Gülsüm müzikal olarak Arap dünyasında rakipsiz bir fenomen haline dönüşmüştü.¹⁰ Nasır Mısır’ın popüler olarak sahip olduğu geniş imkanları kültürel

⁷ Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples*, Harvard University Press, Cambridge, 1991, s. 338-340.

⁸ Yakınoğu ve Mısır’da kayıt sektörünün gelişimiyle ilgili olarak bkz. Cemal Ünlü, *Git Zaman Gel Zaman; Fonograf-Gramafon-Taş Plak*, Pan Yayınları, İstanbul 2004.

⁹ Mısır film ve müzikleri yalnızca Arapça konuşulan bölgelerde değil Türkiye’de de takip edilmekteydi. Özellikle savaş nedeniyle Avrupa ve Amerika’dan film ithalinin imkansız hale geldiği 1940’larda Türkiye sinemalarında Asmahan, Leyla Murad ve Ümmü Gülsüm filmleri çok popüler bir hale gelmişti. Levent Cantek, *Cumhuriyetin Buluş Çağı Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar 1945-1950*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008; ayrıca *agy.*, “Türkiye’de Mısır Filmleri”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 2000, c. 34, sayı 204, s. 31-38.

¹⁰ Adeed Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century*, Princeton University Press, New Jersey 2003, s. 142-143.

üstünlüğünü öne çıkaracak biçimde kullanacak, Arap milliyetçiliği özellikle 'sihirli kutu' radyo aracılığıyla Arap dünyasına yayılacaktı.

Nasır radyonun gücünü keşfetmede çağdaşı tüm Arap liderlerden daha şanslıydı. Hitabet gücünün üstünlüğü onu rakipleri arasında benzersiz bir yere taşımıştı. Klasik Arapçaya hakimiyeti tamdı; bunun yanında kitleleri harekete geçirerek onlara heyecan ve coşku verecek bir üsluba sahipti. Yetenekli bir hatip olarak radyonun gücünden etkin biçimde yararlanma yoluna gitti. Radyo yayınları genişletilirken bunun için büyük bir mali kaynak tahsis edildi. Haziran 1953'de "Arapların Sesi" Arap dünyasına yönelik yayınlarına başladı. Dawisha bu zamanlamayı manidar bulurken haklıdır. İki aydan az bir süre önce John Foster Dulles'in Batı ittifakı fikrini geri çeviren ve bunun daha esnek Arap rejimlerince kabul edilebileceği endişesini taşıyan Nasır, Arapların Sesinin yaratılmasıyla Pan-Arabizm'e ideolojik bir bağlılıktan çok faydacı bir yaklaşım sergiliyordu. Yeni radyo istasyonunun yayın süresi Ocak 1954'te üç katına çıkarıldı. Radyo açık biçimde Arapların adına konuşuyor ve Mısır'ın Arapların hizmetinde olduğunu sıklıkla vurgulayan yayınlar içeriyordu. Nasır'ın propagandasında radyo başlıca araçtı. Ülke içindeki Kahire Radyosu'nun yayın frekansı da çevre ülkelerden dinlenecek kadar genişletildi. 1934 yılında kurulmuş olan Mısır Ulusal Radyo'su 40'lı yıllardan itibaren yüksek frekansı nedeniyle yalnızca Arap ülkelerinde değil Türkiye gibi çevre ülkelerden de takip edilebilmekteydi.¹¹ Araplar arası meselelerde radyo propagandası büyük ölçüde etkili oluyordu. Arapların Sesi 1960'lara geldiğinde neredeyse yirmi dört saate çıktı. Mısır'ın radyo yayın gücü 1952'de 72 kilovat iken, 1962'de 1.642 kilovata yükselmişti. Haftalık radyo akışı açısından Mısır 1960'da ABD, Sovyetler Birliği, Çin, Batı Almanya ve Britanya'nın ardından altıncı en büyük uluslararası radyo yayıncısıydı.

Nasır'ın radyoyu Pan-Arabizm'in en güçlü propaganda silahına dönüştürmesinde üç faktör önemliydi. Bunlardan ilk ikisi onun kişisel öngörüsü ve yeteneklerinde gizliydi. Her şeyden önce radyonun gücünü keşfetmede çağdaşı Arap liderlerini geride bırakmıştı. 1950'lerden 1970'lerin başına kadar olan süreçte hiçbir Arap ülkesi radyo yayıncılığında Mısır'ın gücüne ulaşamamıştı. En güçlü rakip Irak'ta bile değil bölgesel düzeyde bir yayın ülke içi yeterlilik dahi tartışılır durumdaydı. İkinci faktör Nasır'ın kitleyle kurduğu diyalogda kullandığı dildi. Klasik Arapçaya hakimiyetini halkın gündelik dilindeki pasajlarla harmanlayan lider duyguları ayağa kaldıracak bir etki yaratıyordu. Arapların şanlı geçmişine yönelik vurgu zamanın çalkantılı ortamında emperyalistlere karşı koyma mesajıyla birleştiğinde Nasır'ın sesi Irak'tan Fas'a kadar en tanınmış Arap liderin sedasına dönüşebiliyordu.

---

¹¹ Mısır müziğinin Türkiye'deki müzik kültürü üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesiyle ilgili olarak şu çalışmalara bakılabilir. Nazife Güngör, *Arabesk: Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1990, Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, Martin Stokes, *Türkiye'de Arabesk Olayı*, çev. Hale Eryılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Radyo propagandasında etkiyi genişleten son unsur Mısır'ın kültürel üstünlüğünde gizliydi. Mısır radyosunun ürettiği komediler, radyo temsilleri ve konserler Arap dünyasının bütününde izleniyordu. Mısırlı ses yıldızları Arap dünyasında en geniş popülariteye sahip olanlardı. En ünlü Arap erkek şarkıcılar Abdülvahhab ve Abdülhalim Hafız, Nasır temalı şarkılar okumaktan geri kalmamışlardı. Bundan sonrası kültürel malzeme arasına politik mesajlar yerleştirecek olan bürokratların maharetine kalıyordu.¹²

Nasır'ın propagandasında kültürel etmenler arasında özellikle üzerinde durulması gereken isim ona yakınlığıyla tanınan Mısır'ın ve tüm Arap Ortadoğu'sunun en büyük sesi kabul edilen Ümmü Gülsüm'dür. Uzun sanatsal kariyeri boyunca büyük bir saygınlık ve üne kavuşmuş olan Ümmü Gülsüm'ün müzikal yeteneği ve kitleyle kurduğu olağanüstü bağ onu başta Mısır'ın sonrada tüm Arapların sesi haline getirmişti. O yaşadığı süre içinde Araplar arası politik çekişmelerin üzerinde en ortak değer haline dönüştü. Hiç şüphesiz bunda kitle iletişim araçlarının kullanımı etkiliydi. 1920'lerden itibaren yaptığı plaklar, 1930'larda daha çok Arap tarihi ve toplumuna dair konuları içeren filmleri kendisine *Kevkab el-Şark* unvanını kazandırmıştı. 1937'de Kahire radyosuyla imzaladığı sözleşme gereği her ayın ilk Perşembe günü gerçekleştirdiği ve beş saat süren konserleri Bağdat'tan Kazablanka'ya kadar Arapça'nın konuşulduğu her yerde hayranlıkla izleniyordu. Ümmü Gülsüm Nasır'ın kültürel alandaki ortaklarından biri olarak onun önünde birçok engel bulunan Arap birleşmesi şeklindeki politik hayalini kültürel alanda sesiyle gerçekleştirebilmişti.

Ümmü Gülsüm ve Nasır arasındaki ilişkinin 1952 öncesi henüz aydınlanabilmiş değil. Bazı kaynaklarda 1948 yenilgisinin yarattığı psikolojik yıkımı tamir için ünlü yıldızın tertip ettiği bir toplantıda tanıştıkları belirtiliyorsa da burada bir netlik yoktur. Hür Subaylar Darbesi sonrasında eski rejimi anımsatan bütün unsurlara karşı başlayan tepkisel hareket Ümmü Gülsüm konserlerine kadar uzandığında Nasır'ın müdahalesiyle bu karar geri alınmıştı. Bundan sonraki dönemde Mısır'ın politik lideri ile kültürel lideri arasında yakın bir dostluk başlamıştı. Ümmü Gülsüm Nasır'ın deyişiyle *Mısır'ın dördüncü piramidiydi*.¹³ Mısır halkıyla kurdukları ilişkide benzer noktalar vardı. Her ikisi de yoksul alt sınıflardan geliyorlardı. Mısır'a ve Araplığa dair her konuda özel bir hassasiyet taşıdıkları görülüyordu. Ümmü Gülsüm bir yönüyle *bint el-rif* denecek kadar yerel ve Mısır'a aitken; Arapça ve müzik gibi kültürel bir köprü aracılığıyla da tüm Arap dünyasına aitti.¹⁴

---

¹² Dawisha, *age.*, s. 147-149.

¹³ Namık Sinan Turan, "Mısır'da Ulusal Bir Sembolün Oluşumu: Mısır'ın Dördüncü Piramidi Ümmü Gülsüm", *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, c. 12, sayı 46, Ankara 2006, s. 291-311.

¹⁴ Virginia Danielson, *Mısır'ın Sesi: Ümmü Gülsüm, Arap Şarkısı ve Yirminci Yüzyılda Mısır Toplumunu*, çev. Nilgün Doğrusöz/ Cem Ünver, Bağlam Yayınları, İstanbul 2008, s. 283-286.

Kariyerin ilk dönemlerinde Ahmet Şevki gibi İngiliz sömürmesine karşı mücadele veren şairlerin şiirlerden yapılan besteleri de okuyan Ümmü Gülsüm'ün kimi şarkıları bağımsızlık yanlısı üniversite gençliğinin dilinde adeta marşa dönüşmüştü. Onun radyo konserlerinin halk arasında yarattığı etki Amerikan'ın Kahire'deki büyükelçisinin raporlarında yer bulacak kadar önemsenmekteydi. 1952 Temmuzundan sonra şair Ahmet Rami'nin şiirine el-Sunbati'nin yaptığı besteyi okuyarak *Mısır düşüncemde ve kanımdasın* demişti (*Mısır Allati fi Khatiri wa fi Damı*) Bununla da kalmamış yeni yönetimini desteklemek için birçok şarkı sipariş etmişti. Yeni rejim için Arap dünyasında büyük şöhrete sahip Mısırlı divanın müziğinden yararlanmak kaçırılmaz bir fırsattı. Ümmü Gülsüm'ün vatan ve Araplar arası ittifak düşüncesini işleyen içerikteki şarkıları Nasır'ın Pan-Arabizm siyasetinin en etkili popüler silahı haline dönüşecekti.¹⁵

Müzik insanlar arasında esinleyici etkisiyle bireysel farklar ötesinde, içlerinde uyuklayan, özdeş eğilimlerin birbirine karıştığı, ortak bir durum yaratmaya çok elverişli bir araçtır. Bu durumun etkileri gelişmiş bireylerde dahi görülebilmektedir. Söz konusu coşkunluk ve kaynaşma ulusal marşta, bir partinin ya da ulusun simgesel şarkısında en yüksek noktasına ulaşır. Birlikte şarkı söylemek ya da ortak duygu ve beklentileri ifade eden bir şarkıyı birlikte dinlemek bir kalabalığı tek bir kitle durumuna getirmenin, onda tek bir varlık oluşturduğu duygusunu uyandırmanın en güvenilir yoludur. Marşlar, şarkılar, kesik kesik ve düzenli biçimde haykırımlar, kısacası bütün bu “sesli zehirler” kalabalığa taşkınlık vermek için kullanılan ana ilaçlardır.¹⁶ Ezginin müzikal niteliği ne olursa olsun yarattığı eşzamanlılık birbirine tamamen yabancı insanları aynı dizelerde buluşturur. Benedict Anderson'a göre “tek bir tında buluşma, hayali cemaatin gerçekliğini yankıda bulma imkânı demektir.” Aynı anda farklı yerlerde birbirlerinden habersizce yaşamlarını sürdüren bireyler tek bir tında birleşebilirler. Aralarında ortak bir bilinci yaratan insanları bağlayan hayali bir sesin dışında hiçbir şey yoktur.¹⁷ Ümmü Gülsüm'ün müziği bu anlamda Arap birliği ve dayanışması temasını kalabalığın bilincinde canlı tutmanın en önemli aracı olmuştur.¹⁸

Fransız edebiyatçı Tournier'e göre Ümmü Gülsüm Mısır'ın ve tüm Arap dünyasının ruhuydu. “Doğrusu kendisini bir bakıma tüm Arap halkının eşi olarak görüyordu, bir tür Madonna, hayatını duygusal olduğu kadar vatan hizmeti olarak gördüğü sanatını uygulamaya vakfetmiş bir Vesta

¹⁵ Virginia Danielson, “Performance, Political Identity, and Memory: Umm Kulthum and Gamal Abd al-Nasir”, *Images of Enchantment: Visual and Performing Arts in the Middle East*, Ed. Sharifa Zuhur, The American University in Cairo Press, Cairo 1998, s. 111-114.

¹⁶ Jean-Marie Domenach, *Politika ve Propaganda*, çev. Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, İstanbul 1995, s. 74.

¹⁷ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul 1995, s.163.

¹⁸ Turan, *age.*, s. 302-303.

rahibesiydi."¹⁹ Ümmü Gülsüm 1952-1973 arasında patriyotik içerikli 36 şarkı söylemişti. Bunlar çoğunlukla Mısır hakkındaydı; ancak 1954'te söylediği Riyad el-Sunbati'ye ait olan "*Ya Jamal, ya Mithal al-Wataniya*" adlı şarkı doğrudan Nasır'a ithaf edilmişti. Yine Irak ve Kuveyt için Sunbati'ye sipariş ettiği dört şarkıyı seslendirmişti. Araplar için ulusal sorun haline gelen Filistin meselesi üzerine yaptığı kayıtlar büyük ses getirmişti. 1967 Haziran Savaşı'nın ardından Arap ülkelerini içeren konserler düzenlemiş, Mısır'ın kültür elçisi unvanıyla gittiği her yerde en yüksek protokolle karşılanmıştı. 1971 yılında hükümete 2.530.000 dolar bağışlamıştı.²⁰

Propaganda Arap milliyetçiliği düşüncesini kitlelere yayma konusunda en etkili silahtı ve yeni teknolojik gelişmelerin yardımıyla büyük önem atfedilen bir misyonu yerine getiriyordu. 1950'li ve 60'lı yıllar iletişim olanaklarının geliştiği, radyonun yanı sıra sembolleri yalnızca ses olarak değil biçimsel olarak da aksettirebilen televizyonun kitleleri tutsak almaya başladığı yıllardı. Televizyon yayınları bu dönemde Arap ülkelerinde kamuoyu oluşturmayı sağlayacak etkinlikten yoksundu; ancak çok sayıdaki sinema binlerce insanın ilgisini çekmekteydi. Özellikle Mısır filmleri Arap ülkelerinde yüksek gişe başarıları sağlıyorlardı. 1959'da Kahire'de altmış kadar film yapılmıştı. Bunların çoğu sinemanın başlangıcından beri yapılan türden müzikal filmler olmakla birlikte aralarında toplumsal içerikli birkaç film de bulunmaktaydı. Albert Hourani'nin deyişiyle bu filmler "*bir imge stokunu, Mısır seslerini, Mısır konuşma dilini, Mağrip'teki Endülüs müziğinin yerini almakta olan bir popüler Mısır müziğini her yere yayarak ortak Arap bilincini*" geliştirmişlerdi.²¹

Sanat daha çok işlevi, yeri, kamusal veya özel alanda biçimlendirilmesi, başka tür nesne ve faaliyetlerden oluşan ağla bağlantısı sonucu propagandaya dönüşür. İdeolojik bir ifade yaratmanın sayısız yolu vardır. Mimarlık, tiyatro, müzik, spor, kıyafet ve saç politik bir düşünce iletebilir. İletişimin bir hükümet veya politik hareket tarafından kullanılan türlü biçimleri genellikle sistemli bir programa göre oluşturulmaktadır. Sanat da sıklıkla filmler, dergiler, reklamlar, popüler müzik ortamında yer alan imgelerle yakın ilişki içinde bu sistemde yerini almaktadır. Bu açıdan ister Sovyet Komünizmi ister Alman Nazizmi olsun tüm popüler kültür öğelerini propaganda aracı olarak kullanmışlardır.²² Bu kimi zaman bir poster kimi zaman bir slogan kimi zaman da bir şarkı ya da marş

¹⁹ Michel Tournier, *Altın Damla*, çev. Mustafa Balel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, s. 181.

²⁰ 1968 yılında Mısır hükümetinin verdiği diplomatik pasaportun yardımıyla ünlü sanatçının seyahatleri resmi gezilere dönüştü. Kahire havaalanına kadar kendisine eşlik ediliyor, gittiği yerlerde ise yüksek rütbeli görevliler tarafından karşılanıyordu. Kültürel etkinliklere katılıyor, tarihi önemi olan yerleri ziyaret ediyordu. Bu geziler medyada geniş yer buluyordu. 1970 yılına gelindiğinde Tunus, Libya, Fas, Lübnan, Sudan ve Kuveyt'teki konserlerini tamamlamıştı. Bu ülkeleri Irak, Bahreyn, Abu Dabi ve Pakistan izlemişti. Danielson, *age.*, (2008), s. 316-317, *agy.*, (1998), 116.

²¹ Hourani, *age.*, s. 393.

²² Toby Clark, *Sanat ve Propaganda: Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*, çev. Esin Hoşsucu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s. 19-20.

olarak biçimlenebilmiştir. Nasır'ın Pan-Arabizm'i de kitle üzerinde benzer öğelerin gücüne başvurmuştur. Okuma yazma oranının düşük olduğu toplumlarda en belirgin propaganda aracı olarak görsel ve işitsel medyanın gücüne başvurulmuştur.

1959'da Mısır'da 850.000, Fas'ta yarım milyon kadar radyo vardı ve bunlar halk tarafından kahvelerde ya da köy meydanlarında dinleniyordu. Dönemin tüm gelişmeleri zaferler, yenilgiler, umutlar ve hayal kırıklıkları radyolardan tüm Arap dünyasına yayılarak kolektif bir bilinç oluşturuyordu. 1952 yılında günlük yayın saati 33 iken bu, 1964'te 394 saate çıkmıştı. Kahire Radyosu'ndan Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtalarına hitaben yirmi ayrı dilde yayın yapılmaktaydı. 1964'te ülkede faal bulunan üç televizyon kanalı günlük 28 saat yayın programına sahipti. Ülkede 300 bin televizyon alıcısı bulunmaktaydı. Bu hesaplara bin kişiye 12 televizyon alıcısı düşüyordu.²³ Mısır radyo ve televizyonu Mısır popüler kültürüne dair unsurları filmler ve müzik eşliğinde yayarken Mısır lehçesini de Levant'ın ortak lehçesi haline dönüştürmüştü.²⁴ Radyo'nun 1950'lerde Mısır ve Irak'taki devrimciler için taşıdığı anlam Cezayir ve Yemen'de televizyon tarafından ifade edilecekti.

Mısır'da ve Arap dünyasında 1950'lerin ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlayan ve özellikle 1960'larda nihai halini alan bir ideoloji olarak Nasırcılık Arap halkının belleğinde Batı'yı ve Batı düşüncesini yerle bir eden, bağımsızlığı ve Arap birliğini sağlayacak, Filistin'i ihya edecek bir harekettir. Nasırcılık öteki Arap ülkelerindeki milliyetçi akımları da derinden etkilemiştir. Bu etki ortaya konan programlar, Nasır'ın fenomen haline gelen konuşmaları, yasa ve anayasa çalışmaları ve Mısır'ın aynı dönemde yaşadığı ekonomik ilerlemelerle yayılmıştır. Bununla birlikte Nasırcılığın radikal milliyetçilik ve sosyalizm karışımı olan düşünce uygulamalarının teorik tutarlılık ve bütünlükten uzak olduğu belirtilmelidir. Nasırcılığın Mısır'ın iç ve dışında karşılaştığı zorluklar ideolojik zaafının yanında pratikte de kendini gösteriyordu.²⁵ Nasır'ın Ürdün Kralı Abdullah'a sahip olduğu ordunun Araplarının bütün rüyalarını gerçekleştirecek güçte olduğunu söylerken duyduğu güven karşı karşıya olduğu zorlu koşulları ortadan kaldırmıyordu. Bu dönemde Arap dünyasında halklar arasındaki liderlik imajını güçlendiren Nasır'ın Mısır'ı ve kendisini sürekli gündemde tutacak çabalara ihtiyacı vardı. Politik ve askeri manevraların yüksek maliyetine karşın popüler kültür unsurları bunun daha uygun koşullarda ve bir o kadar da sürekliliği içerecek biçimde gerçekleşmesini sağlıyordu. Kitle iletişim araçları konusunda Mısır'ın diğer Arap ülkelerine göre sahip olduğu

²³ Peter Mansfield, *Mısır İhtilali ve Nasır*, İstanbul 1967, s. 83.

²⁴ Arap dünyasında isim yapmak isteyen ses ya da film yıldız adayları için Kahire dışında var olabilme imkanları gittikçe azalmıştı. Lübnan'lı ya da Suriye'li şarkıcılar ancak Kahire'de plak kaydı yaptıklarında ve Mısır radyolarında yer edindiklerinde tüm Arap dünyasında tanınır hale geliyorlardı. Dawisha, *age.*, s. 144.

²⁵ E. Zeynep Güler, *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, Yazılama Yayınları, İstanbul 2011, s. 191-192.

imkanlar, tiyatro, sinema, m¼zik alanlarında elindeki kıyaslanamayacak ¼st¼nl¼k Nasır ve Mısır'ın Arap d¼nyasının b¼t¼n¼ne ve dış d¼nyaya reklamını yapan araçlara d¼n¼řt¼r¼lmesini kolaylaştırıyordu.

TÜRKLÜK BİLİNCİNİN *PERVANELERİ*:

EDEBİYATIMIZDA AKIMLARA KAPILANLAR

Fundagül APAK*

Özet

Tanzimat döneminde başlayıp ulusal savaşım (millî mücadele) yıllarında süren ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşuyla meyvelerini veren Türkçülük akımı; hem ideolojik hem de bilimsel açıdan inceleneceği yerde, genellikle, siyasal açıdan ele alınmış, ontolojik olarak irdelenmemiştir. İdeolojik olarak “öz”ün odağa alındığı Türkçülük akımında, dildeki “öz”e dönüş, aşırı bulunur. Oysa ki Atatürk, Türk ulusunun kimliğini belirlerken dilde ne fesahatçi ne de Türkçü, ama “tasfiyeci” olmuş, yabancı kökenli sözcüklerin hepsine Türk dilinden, “öz” karşılıklar bulmaya çalışarak, günümüzdeki duru dilin oluşmasını sağlamıştır.

Türkçülük akımında yaşanan çelişkiyi, bir Türkçü olan Müfide Ferit Tek de “arada kalış” olarak yansıtır satırlara. Yazar, Kurtuluş savaşı sonrasında, işgal güçleri İstanbul’u boşaltırken, Türklerin yaşadığı topraklarda süren manevî işgali ve bu gizli işgalin başlangıcını, gelişmesini ve sonucunu *Pervaneler* adlı yapıtında anlatır. Azınlık olarak başka bir din ve dilin hüküm sürdüğü yabancı topraklarda yaşayan kişilerin bir ışık, bir kurtuluş olarak algıladıkları vatan ötesi topraklarda nelerle karşılaştıklarını; ışığın kaynağını ya da neliğini sorgulamadan, ona doğru uçup sonuçta, benliğini ve bilincini yitirerek kanatlarını yakan ve öylece yok olup giden “pervane”lere benzeterek verir. Bu bağlamda, Türkiye’ye gelip yerleşen azınlıklarla Amerika’ya benzer umutlarla giden Türk gençlerinin açmazı, bir ontik bütünün iki yarısı gibi, “ben”in “öteki” olarak yeniden algılanmasına, gerçeğin bir bütün olarak sorgulanmasına yol açar.

Pervaneler’den yola çıkarak Kurtuluş yıllarında Doğu’nun Batı’ya, Batı’nın da Doğu’ya bakışını, art ve eş süremlî bir bakış açısıyla ve örnekler ışığında, ontolojik değerlendirmeden geçirmek; bu çalışmadaki amacımızdır.

---

* Yrd.Doç.Dr.

Anahtar Sözcükler

Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, azınlıklar, oryantalizm, oksidentalizm, milliyetçilik

Nedir hâl-i pervâneyi anla sen

Ki mahrûm ola şem'-i rahşendeden

Nadirî

Pervanenin (sevenin) durumu nedir; sen anla!

Ki mumun (sevgilinin) ışığından mahrum kalmıştır.

Yıkılmakta olan Osmanlı devletiyle kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Batı'yla Doğu'nun, moderniteyle geleneğin, yeniyle eskinin, rezillikle erdem, gidenle henüz gelmemiş olanın, "ben"le "öteki"nin, bireyle toplumun, Türk olanla olmayanın arasında kalışı; hamlığı, pişmeyi, yanmayı ve olmayı anlatır *Pervaneler*.

Bu yapıt; Türk Ocağı'nın kurucularından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk içişleri bakanı olan Ahmet Ferit Tek'le (1878-1971) evli Müfide Ferit Tek (1892-1971) tarafından 1924 yılında ve *Yedigün* dergisinde, tefrika olarak yayımlanan "tezli" bir romandır.

Hem babasının hem de eşinin görevi gereği yaşamının büyük bölümü yurt dışında geçen Müfide Ferit Tek, gerek Türkiye'nin gerekse yurt dışında yaşadığı yerlerin (Tıbralgarp, Fransa, İngiltere, Japonya, Polonya) geçirdiği kültürel (sosyal, siyasal, teknolojik...) değişimleri yakından tanıma olanağı elde etmiş bir kimliktir. Eğitim-öğretim yıllarının ve eşiyile birlikte yurt dışında bulunduğu 20 yılı aşan sürecin getirdiği bir zorunlulukla Arap, Fars, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Japon dillerini de öğrenerek bu kültürlerin edebiyatlarına ait bilgiye ilk elden ulaşır.

1918'de yayımlanan ve Turan düşüncesini konu edinen romanı *Aydemir*'in yarattığı etkiden sonra kaleme aldığı *Pervaneler*'le Türkçülük düşüncesine katkıda bulunan Tek'in *Cumhuriyet* gazetesinde ve 1925 yılında tefrika olarak basılan *Leyla* adlı bir romanı daha vardır. Yurt dışında bulunduğu yıllarda yazdığı ve Kurtuluş savaşı yıllarını konu edindiği romanı *Affolunmayan Günah* ise Alman dilinde ve 1933'te yayımlanır. Bunun yanı sıra, *Hayat Hanım* (1913), *Edirne'den Bursa'ya*

(1913), *Şat Sahillerinde* (1914) ve *Gonca Kalfa* (1923) adlı öyküleri¹; Balkan savaşları ile Tırablusgarp'ı yaşayan Osmanlı toplumundaki kadınların durumuna ışık tutması açısından önem taşır.

Müfide Ferit Tek'in yaşadığı yılların ilk çeyreği; Tanzimat döneminden önce başlayıp Kurtuluş savaşına kadarki süreçte Batı uygarlığına, devlet eliyle öncesinde askerî ve siyasal,

sonrasındaysa sosyal açıdan yapılan düzenlemelerle yönelen bir kültürel evrilişin Osmanlı toplumunda tetiklenip 18. yüz yılda Fransız devrimiyle yayılan özgürlük ve bağımsızlık düşüncelerinin bütün çok uluslu yönetim biçimlerini dağılmaya ve ulusal yönetim biçimlerini kurmaya yönelttiği ayaklanma, işgal, uyanış ve ulusal savaşımın getirdiği bireysel ve toplumsal çalkantılar içinde yeni kimliklerin oluştuğu sancılı aşamalarla doluydu. Müfide Ferit Tek; “bağımsızlık” yanlısı bir subay olan babası Şevket beyin görevi dolayısıyla Tırablusgarp'ta bulunduğu yıllarda, İstanbul'daki Harp okulunda yasa dışı eylemde bulunduğu gerekçesiyle eniştesi Yusuf Akçura'yla birlikte Fizan'a sürülen,

Ahmet Ferit Tek'le tanışır. Paris'teki Versailles lisesinde öğrenciyken, babasının ricasıyla ona göz kulak olan Ahmet Rıza beyse bir Jön Türk'tür. Tırablusgarp'tan kaçarak Paris'e gelen Ahmet Ferit Tek'le evlenen Müfide Ferit, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönse de İttihat ve Terakki partisine muhalefetinden dolayı Sinop'a sürülen eşiyle birlikte, Sinop'a ve bir süre sonra da Bilecik'e gider. Yurdun düşman işgali altında bulunduğu yıllarda yazmış olduğu makaleler nedeniyle İngilizler tarafından aranınca Anadolu'ya geçer. Ulusal savaşım yıllarında da *İfham* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerindeki yazılarıyla toplumsal uyanışa destek olan düşünürler arasında yerini alır. 1948 yılına gelindiğinde “en iyiye ulaşmayı amaçlayan kadınlar” birliğini kurma gayretleri sonucunda, Türkiye'deki ilk soroptimist kulübünün kurucusu olur.

Ulusal savaşım yıllarındaki kadınları, içinde buldukları durum ve eylemleri bakımından birkaç gurupta toplayan, Müfide Ferit Tek'i de Türklük bilincini uyandıran yazarlar arasına koyan Enginün, bu ayrımı dört bölüm altında ele alır:

1. İşgal bölgesinde kalan kadınlar. Maruz kaldıkları tecavüz ve taarruzlar dolayısıyla erkekleri göreve çağıran mazlum kadınlardır. Bunlar sadece mevcudiyetleriyle değil, hazin akıbetlerinin ebedileştirdiği ruhlar olarak da milleti uyandırmışlardır. Falih Rıfkı'nın “Pasin Kızları”, Tedkik-i mezalim raporları ve raporları hazırlayanlar arasında bulunan Halide Edip ve Yakup Kadri'nin “röportaj-hikâyeleri”.

¹ Bkz. Cemal Demircioğlu, *Müfide Ferit Tek ve Romanlarındaki Milliyetçilik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. V.

2. Bizzat eline silah alarak savaşa katılanlar. Bunlardan bazılarının adları bize ulaşmıştır. Bu kahramanların maceraları henüz yazarlarımız tarafından işlenmemiş, ham bir malzeme yığını oluşturmaktadır.

Savaşa nakliye hizmetinde çalışarak, Hilâl-i Ahmer’de ve seyyar hastahanelerde görev yaparak katılanlar da pek çoktur. Ayrıca ordunun ihtiyacı olan malzemeyi hazırlayan, istihali durdurmayanlar arasında adlarını bilmediğimiz nice nineler ve çocuklar da bulunur. Kimisi oturduğu köşesinde ördüğü eldivenler, çoraplarla katkıda bulunmuştur.

3. Geniş kitleyi uyandırmak için, dernekler vasıtasıyla veya yazı faaliyetiyle seslerini duyuranlar. Bunlar içinde en meşhuru Halide Edib’tir. Ayrıca Nakiye Elgün, Müfide Ferid Tek de bu devrin faaliyette bulunan, millî ruhu uyandırıcı yazılar yazan kalemlerindendir.
4. Bunların dışında bu faaliyete biraz moda diye bakan ve o yüzden katılan, İstanbul sosyete hanımları ile bu faaliyetin dışında kalanlar da vardır. Onlar, bu kutsal mücadelenin ateşini ve mânâsını anlayamamış kişilerdir.²

Divan edebiyatının yanı sıra, Dünya edebiyatını ve Tanzimat döneminde köklenen yeni Türk edebiyatının oluşum aşamalarını bilen, hem Doğu hem de Batı dillerinin ve dolayısıyla kültürlerinin bilgisine hakim olan Tek; “pervane” sözcüğünün taşıdığı anlamla bu anlama yüklenen ve biçilen değerlerin de ayırındadır. Fars dilinde “kanat” anlamına gelen *per* sözcüğünün bu dilde aldığı {-van} ve {-e} sonekleriyle oluşan anlam, Türk diline “kanatlı”³ olarak çevrilebilir. Işığa yönelen ve ona yaklaştıkça yayılan sıcaklık ve aydınlığa dayanamayarak körleşip yanan bu kanatlılar; ister bir kelebek ister bir sinek olsun, çekimine girdikleri ışığın aydınlık ve sıcaklığından kaçamayınca ona tutsak olup bütün özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını kaybederler. Bu kanatlılar için ışığa yakalanıp sonuçta yok olmamanın tek yolu, daha uzaktan gördüklerinde, ondan kaçmaktır.

Divan edebiyatında bu yak(ın)laşma, hem bedensel hem de tinsel (ruhsal) olabilir. Dolayısıyla, bir Divan edibi için fiziksel evrende duyumsanan bir nesne, tinsel evrende de duyumsanabilir. Bu bakış açısı, içinden geçtiği süreçlerde hem bedensel hem de tinsel açılardan

² İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2004, s. 504-505.

³ Bkz. Mürsel Öztürk, *Farsça Dilbilgisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 158-165.

oluşunu tamamlayan bir kimliğin karşılığı olarak, gerek Doğu gerekse Batı mitolojilerinde karşımıza çıktığı gibi İslam mistik düşüncesi olan Tasavvuf anlayışında da bulunur. Öncesinde larva, ardından tırtıl ve en sonunda kanatlanıp kelebek olan bu beden-tin birliği, edebiyatta, yerden göğe erenlerin de göstergesidir. Mevlana gibi “Hamdım; piştim; yandım; oldum.” diyen erenler; Arap dilinde “aşağılık” ya da “aşağıdaki yer” anlamına sahip Dünya’da karşılaştıkları bedensel ve tinsel engelleri aşıp “ol”duklarında, hem bedensel hem de tinsel açıdan pek çok kez yanmış olurlar.

İşte, Müfide Ferit Tek’in *Pervaneler* adını verdiği bu yapıtta da “oluş”un bu ikili karşıtlık içeren bütünlüğünde bilinçli-bilinçsiz, birey-toplum, doğru-yanlış, iyi-kötü, güzel-çirkin, Doğu-Batı, tin-beden gibi birbirine bağlı olan değerler, “ben-öteki” karşıtlığı içinde verilmiştir. Romanın bütün aşamalarında benin kendini ötekinde, ötekinin de kendini bende hem doğru hem de yanlış olarak tanımladığı ve böylece “(sözde) bilinç” kazandığı kimlikler kurgulanır. Yazarın gözönüne serdiği gerçek, romanın da tezidir:

“Ulusal kimliğini sevip koruma bilinci ailede verilmeyen ve içinde yetişmediği başka kültürlerle özenerek kendi ulusunu küçümseyenlerin sonu; kendi kültüründen dolayısıyla kendinden kaçıp uzaklaşan, ona kurtuluş gibi gösterilen ışığa bilinçsizce yönelen, sonuçtaysa yanıp yok olan pervaneninkine benzer: Işık olacağı yerde, ışığın tutsağı olup onda tükenir.”

Hecl-i ruhunla irteye çıkmayı yazdı şem’

Bir pâre yummadı gözin
olinca tâ seher

Necatî

(Ey sevgili!)

Mum; senin ruhundan (yanağından) ayrılmanın acısıyla

ertesi güne çıkamayacak durumda.

(Mum); seher oluncaya kadar (acı çekip, yanıp erimekten)

bir parça olsun gözünü yummadı.

***Pervaneler*'deki Yabancılaşma: “Ben” ve “Öteki” Arasında**

16. yüz yıl Divan edebiyatı ediplerinden Necatî'nin yukarıdaki dizelerde sözünü ettiği mum; pervaneleri, kendi ışığına çekip yakacağı yerde, sevgilisinden ayrı olmanın verdiği elem yüzünden, o derece erir ki neredeyse sabaha çıkamayacak duruma gelir. Burada, Divan edebiyatı geleneğinde ışığın ya da aşkın kaynağı olan sevgiliye (maşuk) benzeten “mum” imgesinin, tersine, yani ki ışığın ya da aşkın çekimine kapılarak sevgiliye doğru kanat açan, ona yükselen ve onda yanıp yok olan âşığa, “pervane”ye benzetildiği görülür. Necatî'nin bu dizelerinde “ben”, kendisi olmaktan çıkıp “öteki” olmuş; aşkın ateşi içinde, sevgili (maşuk) ile seven (âşık) birbirine dönüşmüştür.

Bu bağlamda, “ben”liğin bilinçli ya da bilinçsiz olarak “öteki”leş(tiril)mesi, benliğin kendine “yabancı”laşmasıdır. “Ben ve ‘öteki’ bilinci, kültürden kaynaklanan farklı sosyal davranışın sonucudur. İnsanlar arasındaki ‘öteki’, ayrı bir kültüre mensup olan insan veya gruptur. Ayrı bir kültür ve yaşam tarzı geliştiren grup, benden farklı olandır, ‘öteki’dir. Kültür kompleksi ne kadar gelişmiş ise farklılık, ben ve ‘öteki’ bilinci o kadar derin ve güçlü olur.”⁴

Pervaneler'in “yabancılarla evlenme ve yabancı kültürle küçük yaşta karşılaşmanın kişiyi, kendi toplumuna nasıl yabancılaştırdığını anlatan veya teşhir eden bir roman” olduğunu söyleyen Enginün'e göre “Aile çevresinin millî kültüre önem vermemesi, çocuğun anneden ilk millî terbiyeyi almaması ve yabancı okullarda çocukların okutulması onları Türklüklerinden ve dinlerinden uzaklaştırmaktadır. Yazar eğitim kurumları arasında protestanlık propagandası yapan Amerikan koleji ile katolik propagandası yapan Dame de Sion'un menfi tesirlerini belirtmeye çalışır.”⁵

1925 yılında Hıfzı Tevfik, yapıtta üzerinde durulan “yabancılaşma” konusunda şunları söylemiştir:

⁴ Halil İnalçık, “Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün”, *Doğu-Batı*, s 2, 1998, s. 20.

⁵ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 279.

Görülüyor ki Müfide Hanım *Pervaneler*'le memleketin en derin bir yarasına dokunmuştur. Nazarların Şark'ı terk ederek Garp âleminde Garp medeniyetine teveccüh ettiği günden beri bir kısım Türklerin nasıl feci bir galat ve vahime içinde kendi benliğini ve kendi mevcudiyetini unuttuğunu ve bunun neticesi olarak nasıl vatansız ve milliyetsiz insanlar ve hakir paryalar gibi süründüğünü öğrenmek için *Pervaneler*'in coşkun sayfalarını her Türk'ün yalnız okuması değil, hattâ ezberlemesi lâzımdır. Garp medeniyeti!.. Şüphesiz buna müftakiriz; fakat millî ruhumuzun asaletini hiçbir şeye feda etmemek şartıyla!..

Halbuki maatteessüf böyle olmadı. Bir zamanlar nasıl Acem ve Arap kisvesi altında millî ruhumuzu zevahire öylece teslim ettik... Frenk mekteplerinin kendi memleketlerinden bile tard edilen Hristiyan terbiyesi altında çocuklarımızın genç ruhlarını karanlığa ve benliklerini Beyoğlu'nun levanten muhitine çevirdik... Bir zaman geldi ki genç kızlarımız için bonmarşe camekanları önünde üç buçuk Frenkçe kelimeyi telaffuz etmek en büyük şeref ve meziyet yerine geçti ve terbiyenin gayesini bu Frenk mekteplerinin karşıdan çok muazzam duran çatısı altında öğreneceğimize iman ettik... Sonunda ne oldu? Sonunda işte böyle üzerine koştugu ateşin nasıl yakıcı ve öldürücü olduğunu hesap edemeyen bir sürü pervane yetiştirdik... Bu zavallılar uzaktan çok cazip görünen bu ateşe koşular ve nihayet hepsi kanatları koparak serser ve hakir düştüler...⁶

Mustafa Şekip de bu görüşe paralel olarak şu sözlerle anlatmıştır kişinin kendinden, kültüründen ve ulusundan yabancılaşmasına parmak basan *Pervaneler*'in önemini:

Bu küçük ve mütevazı eser, milletten gelmek, millette yaşamak ve millette fena bulmak aşkının ruhiyat ve felsefesini gıpta edilecek bir muvaffakiyetle telkin ediyor. Hem de öyle bir telkin ki mebdelerini çok sade, çok yaşanan ve er geç duyulan hakikatlerden, yani nâkabil-i mukavemet şerhiyetlerde alıyor. Irk, cemiyet ve terbiye mefhumları altında bu mebdeler, ferdin mukadderatına sağır ve merhametsiz bir kudretle hakimdir. Her kim ki kendi ırkı, kendi cemiyeti ve bunların terbiyesinden kopup ayrılırsa bir “pervane” olmaya, yabancı medeniyetlerin fanusu dibinde baygın ve ta kalbinden yanmış bir halde düşüp sönmeye mahkumdur. Romanın hemen bütün kahramanları bu “pervane”lerin iç sıkıntıları, sayıklayan ve marazilemiş hassasiyetleri, felce uğrayan zekâ ve iradelerini yaşıyor.⁷

⁶ Hıfzı Tevfik, “Pervaneler”, *Vakit*, s 2647, 12 Mayıs 1925, s. 4.

⁷ Mustafa Şekip, “Pervaneler”, *Millî Mecmua*, s 36, 1341 [1925], s. 588.

“Cihanda en tali’siz insanlar yaşadığı cemiyetin hislerinden, duygularından ayrılan, yaşayacakları muhite müessir olabilmek için bütün kuvvetlerini kaybediverenlerdir.” diyen Mehmet Emin’e göre de “*Pervaneler*’in mevzuu, bu zavallıların yanırları, kendi milletleri, hattâ insaniyet için kayboluşlarıdır [...] Bu eser sadece bir hikâye, bir roman değildir. Terbiyenin her gün yaptığı, yarattığı eserlerin tenkididir. Öyle olduğu için memleketin bütün muallimlerini bütün ailelerini alâkadar etmesi lâzım gelir. Müfide Ferit Hanımefendi birçoğumuzun gördüğü, fakat anlayamadığı ve duyamadığı bir tehlikeyi sanatkâr gözüyle ortaya koyuyor.”⁸

Yapıtın Türk edebiyatındaki öneminin altını çizen yazarlardan bir diğeri de Mehmet Rauf’tur ve anlatıda, kendi ortamında yabancılık çeken “pervane”lerin kimliğini şöyle betimler:

Pervaneler? Amerika mekteplerinde okuyup o memleket medeniyetiyle kamaşarak aileleri, muhitleri, memleketleri için yabancılaşan Türk kızları [...] Belli başlı iki pervane tasvir olunuyor: Nesime, Leman. Bunların ikisi de Amerika tahsili ile yetişmiş, Amerikan tipine müştak ve meftun olmuş ve en nihayet biri bir Amerikalı zabitin aşkına takılarak, anasını, babasını, ailesini terk edip memleketinden kaçıyor; diğeri Hristiyanlar Cemiyeti’nin vaatlerine kapılarak bir Mevlevî şeyhi olan babasını ve içinde büyüdüğü tekkeyi bırakıp gizlice firar ediyor. İşte vak’a bu...⁹

1974 yılına gelindiğinde, annesi Müfide Ferit Tek gibi birden fazla dili ve kültürü bilen sanat tarihçisi Emel Esin, bu yapıtın önemini “Osmanlı devletinin yıkıldığı dönemde kendini Türk bilenlerin elemiini saptaması”nda görür; Türklük bilincini yok etmek isteyenlerin her zaman bu yolda çalıştığı görüşünü savunanlara değinerek Türkleri kendi kendilerine, kültürlerine ve içinde yaşadıkları topluma “yabancı” kılmak için yapılanları aşağıdaki sözlerle özetler:

Pervaneler’in yabancı kültürü Türk gençliğinin benliğini yakmak ile itham eden sahifelerinde Osmanlı Devletinin yıkılış yıllarındaki hezimetlerin açtığı yaraların izleri henüz şifa bulmamıştı. Türk-İslâm kültürü ile Avrupa medeniyetini o devirde bugünden daha derin bir uçurum ayırmakta idi. Birine girmek artık öbürüne dönememek demektir. Millî varlığını teyid etmiş Türkiye Cumhuriyeti devrinde, milletlerarası mücadelelerde daha insanî ölçülerin hiç olmazsa bir gün var olabileceği tasavvurunun belirlediği bir dünyada

⁸ Mehmet Emin, “Pervaneler”, *Millî Mecmua*, s 35, 1341 [1925], s. 569, 570.

⁹ Mehmet Rauf, “Müfide Ferit Hanımefendi’nin Pervaneleri”, *İkdam*, s 10079, 27 Nisan 1341[1925], s. 3.

yaşayan bizlere, Müfide Ferid'in 1924'de yabancı kültürü tehlikesine karşı mülâhazaları mübalâğalı gelmez mi?.

Bu endişeme karşı şöyle diyenler oluyordu: Müfide Ferid'in 1924'de işaret ettiği Türklüğü kemiren ecnebi kültür nüfuzu hakikatte o tarihten çok önce başlamıştı ve hâlâ da sürüp gitmektedir. On sekizinci yüzyılda Osmanlı Devleti inhitata yüz tutunca Türk bayrağının dalgalandığı geniş sahayı aralarında paylaşmak isteyen diğer devletler, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan Türk-İslâm mefkuresini yıkmak ve böylece Osmanlı Devleti'ni can evinden vurmak için, o devirden beri, kültür politikası metotları ile savaşa geçmişlerdi. Yüzyılı aşan ve muhtelif cephelerden gelen bu kültür savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'ni yaşatan ideoloji çöktü. *Pervaneler*, bu çöküş anında, kendini Türk bilenlerin elemiini tespit eder.¹⁰

Pervaneler'i özetlerken aslında, yapıt boyunca altı çizilen, yabancılaşmayı da özetlemiş olur Hıfzı Tefvik:

Burhan Ahmet Bey millî duyguları şuurlu bir surette hisseden genç bir doktordur. Fransa'daki tahsilinin en canlı hediyesi de Fransız karısıdır. Genç doktor hayatı ile şuurunun tezdâdında ezilirken hemşiresi Leman'ın Bizans Kolej'den aldığı hiçbir şeye benzemeyen kozmopolit terbiyenin netayiciyle karşılaşılıyor. Leman, mektep arkadaşları Nesime ve Bahire ile beraber Türklüğe karşı lâkayt ve mekteplerinin verdiği terbiye ve telkin neticesi olarak Amerika'ya karşı perestişkârdırlar. Görmedikleri, fakat işide işide anavatanlarından çok sevdikleri Amerika için çıldırıyorlar. Nihayet günün birinde, bir şeyh kızı olan Nesime, bir Protestan sıfatıyla Amerika'ya firar ederken Leman'ın da bir Amerikan zabiti ile beraber aile ocağını terk ettiğini öğreniyoruz.¹¹

Romanda, Türklük bilincini çarpıtıp özellikle Türk gençliğini, Amerikan kültürünün hem hayranı hem destekleyicisi hem de üyesi yapan ya da yapmaya çalışsan, bu genç beyinlerin Türk dili ve tarihiyle olan bağlarını koparıp onları kendi özlerine, kültürlerine yabancılaşmış bireylere dönüştürmede en

---

¹⁰ Emel Esin, "Pervaneler ve Türk Kültürü", *Türk Edebiyatı*, c.3, s 32, 1974, s. 23.

¹¹ Hıfzı Tefvik, a.y.

önemli odak noktalarından biridir “yabancı okullar” ve yapıtta konu edilen bu okullardan biridir Heybeli’deki “Bizans Kolej”¹²:

Bu mektepte Ermenilerin hususi bir mevkii ve imtiyazları vardı. Diğer bütün kızlar için Amerikalılıktan başka bir milliyet bahis konusu olmadığı halde Ermenilik hemen hemen Amerikalılığa yakın bir mevcudiyet sahibi idi. Çünkü mektebin kuruluş sebeplerinden biri de Ermeniliği ve Ermenileri himaye etmekte.

Protestan Amerika’nın, Protestanlığı ve Amerikan nüfuzunu genişletmek için insaniyet ve muavenet adı altında Şark’a gönderdiği cemiyetlerinde daima birinci gaye ve dayandıkları, Ermeniler olmuştur. Çünkü Ermeniler, kolaylıkla Protestan oluyorlar. Amerika kültürünü ve nüfuzunu kabul ediyorlar ve Amerika’nın inkişafına itaat eden aletler oluyorlardı. Ermeniler de kendilerine siyasi ve iktisadi menfaatler temin eden bu hayırseverliği pek faydalı bulmuşlardı. İşte bu müşterek menfaatten Bizans Kolej doğdu ve İstanbul’un tam karşısında tıpkı müstakil ve hakim bir devlet gibi, Heybeli’nin tepesine yerleşti. Kolejin eski derebeylik kasırlarına benzeyen muhteşem binasının himaye kanadına da büyük bir Ermeni kolonisi toplandı. Burası âdeta bir Amerika-Ermeni ülkesinin başkenti idi. Türkiye’nin bütün Ermenileri, hareket tarzlarının emrini buradan alırlar, buradan yardım görürler ve buradan himaye edilirdi.

İsmi Amerika olan bu mekteplerde, gariptir, Amerikan çocuğuna tesadüf edilmez. Müesseseye büyük ücret mukabilinde diğer milletlerin çocuğu da kabul olunur; fakat Ermeniler geniş nispette bedava okutturulur. İşte bunun içindir ki, esasen gülünç derecede mağrur olan Ermeniler, koleji bütün manasıyla benimserler ve burada kendilerine başkalarının üstünlük göstermesine tahammül edemezlerdi.¹³

Yengin; 19. yüz yıla gelindiğinde, Osmanlı devletinde ayrıcalık kazanan Amerika’nın ülkemizde açtığı okullarla neleri hedeflediğini şöyle açıklar:

¹² Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, haz. Recep Duymaz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002, s. 42.

¹³ Müfide Ferit Tek, a.y.

Ekonomik düzlemde, doğuya açılan Amerikan ticaret gemileri 1830'da Osmanlı ile yapılan bir anlaşmayla diğer devletlere tanınan ayrıcalıklara sahip olmuşlardır.

1856 Islahat Fermanı'ndan sonra, Osmanlı azınlıkları ekonomik, ticari ve sosyal alanlarda daha fazla ayrıcalıklar kazanmışlardır. Bu durum İngiltere, Fransa, Amerika... gibi batılı devletleri azınlıklar yoluyla Osmanlı içişlerinden daha fazla yararlanma yoluna götürmüştür. Bu meyanda daha çok Osmanlı Ermenileri ile diyalog kuran Amerika, Osmanlı coğrafyasında Ermeniler'in bulunduğu, ekonomik çıkar sağlayacak şehirlerde Amerikan okulları açmıştır. Her ne kadar Monroe doktrininden sonra yayılcılık yavaşlamış görünse de bu durum; kültürel misyonerlik, Oryantalist yayılcılık olarak devam ettirilmiş görünmektedir.

Toplumları yönlendirmenin en etkili yolu eğitimden ve kültürel hayattan geçiyor. Bu anlayış XIX. yüzyılda Batının kullandığı en önemli silahlar arasında görünüyor. Buna ister misyonerlik deyin, ister Oryantalizm veya sömürgeciliğin keşif kolu. Hepsi aynı kapıya çıkıyor anlayacağınız. Sonuçta Osmanlı Devleti ile ekonomik çıkar ilişkilerini sürdürmek amacıyla kullanılan yollar.¹⁴

Enginün de bu konuda şu yorumu yapar:

Romanda bilhassa bir “insan fabrikası” olan ve Hazreti İsa (J.C) cemiyeti ile birlikte Protestanlığı ve Amerika sevgisini yayma vasıtası olarak görülen Bizans Kolej (Heybeli Kolej) üzerinde uzun uzun durulur. Bu okulda Ermenilerin özel yeri olduğu, okulun kuruluş sebeplerinden birinin de Ermeniliği ve Ermenileri himaye etmek olduğu belirtilir. Kolej Amerikalı misyonerler ve eski mezunlardan onların ağına düşmüş olanlarla birlikte propaganda faaliyetini yürütür. “Fakir Türkiye'nin ortasında Amerika zenginliği, rahatı ve sonsuz zevklerini getirip bir istihza gibi yayan bu mektebin maddî teşkilâtı bile, genç dimağlar üzerinde Amerika hâkimiyetini tesise kâfi geliyordu”¹⁵

Akdemir'in açıklaması da bu yorumu destekler:

---

¹⁴ M. Naci Yengin, *Türkiye'de Ulus Devletin Dinamikleri*, İstanbul, Birharf Yayınları, 2006, s. 171.

¹⁵ İnci Enginün, “Romanımızda Yabancı Okullar”, *Mukayeseli Edebiyat*, b.2, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1999, s. 244.

Eser, İstanbul'da Hristiyanlığı telkinle vazifeli bir kolejin içyüzünü ve bu kolejde bütün manevî değerleri yağma edilen bir neslin dramını anlatır.

Müfide Ferit Hanımefendi, İslâm Birliği'ni yıkmak, Türk'ün öz ruhunu dejenere etmek ve kaleyi içten zapt etmek için İstanbul'da açılan bu koleji müstear bir isimle “Bizans Kolej” olarak vasıflandırmaktadır. Ama kolejin hangi kolej olduğunu tahmin etmekte güçlük çekmiyoruz. Mektep, yüzlerce sene evvel, Salıp'in gölgesini şarka yaymak için çırpınan mutaassıp misyonerler tarafından İstanbul'da kurulmuş, Amerika'dan akıtılan oluk oluk paralarla beslenen Hristiyan kültürünün tezgahında şahsiyetinin bütün çizgilerini kaybetmiş tipler yetiştirmekle vazifeli bir “insan fabrikası”dır.

Bu “insan fabrikası”, kilisesi, havrası, zengin kütüphaneleri, dans salonları, eğlenceleri, baloları, festivalleri, müstesna imkânları ile Türk çocuklarını ağma alacak, günün yirmi dört saatinde propaganda teknesinde yoğuracak, kültürü ile büyüleyecek, zenginliği ile şaşırtacak, devamlı telkin ile bütün kıymet mefhumlarından sıyrıp alacak, sonra boş bir bardağı doldurur gibi, felsefesi, edebiyatı, dini, dünya görüşü ile şekillendirecek ve bambaşka bir insan imal edecektir. Muhitlerinden koparılan, başka bir kültürün potasında eğitilen gençler, çift tabiiyetli insanlar gibi, birbirine zıt iki âlemin makasında sıkışıp kalacaklar, madde mana ile boğuşacak ve gözleri kamaşanlar uzaktan bir cennet gibi gördükleri Amerika'ya doğru kanatlanıp uçacaklardır.

“İnsan fabrikası”, Türk'ün ateşle imtihan olduğu günlerde, Türkiye'nin Amerikan mandası olması için ellerinden geleni yapan insanlar yetiştirecektir.

“İnsan fabrikası” (Bizans Koleji), Kur'an yerine İncil okuyan, camiden önce kiliseyi tanıyan, Halay'dan önce Fokstrot'u öğrenen, Christmas şarkıları ile büyüyen bir gençliğin fideliği olacaktır.

“İnsan fabrikası”nda irfan(!) sahibi olan gençler için Anadolu bir harabeler diyarı, ışksız, yolsuz, cansız, şiirsiz bir çöldür. Medeniyetin beşiği Amerika'dır. Orada insanlar ileri, geceler ışıklı, gökler aydınlıktır. Nezaket orada, kültür orada, insanlık oradadır.

Kanatlanır kanatlanmaz her şeyi terk ederek bu karanlıklar yurdunu, bu ışksız semayı, bu tozlu sokakları, ailelerini, yuvalarını, mabedlerini yüzüstü bırakarak Amerika'ya gidecekler, medeniyetin kucağına atılacak, kendilerini insanîyetin hizmetine adanarak J.C. Cemiyeti için çalışacaklardır. Hayallerindeki Amerika bir çiçek bahçesidir. Bir medeniyet pınarıdır. Orada hayatları huzur içinde, zevk içinde, ferah fahur geçecektir. Zengin fabrikatörlerin,

centilmen bankerlerin eşleri olacaklardır. Garden-Party'ler, av eğlenceleri, konserler, sergiler bütün günlerini dolduracaktır.¹⁶

Osmanlı devletinin çöküşünü hazırlayan kurumlardan biri olup günümüze kadar gelen yabancı okulların bir ülkeyi “sömürge”leştirmedeki rolüne değinen Enginün şunları da ekler sözlerine:

1839da Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra birbiri peşi sıra açılmaya başlayan yabancı okullar, kendi politikaları dışında, Türk Müslüman toplumu arasında farklı şekillerde kabul edildiler. Bu yabancı okulları her şeyden önce misyoner bir gaye güdüyorlardı. Hristiyan mezhepleri arasındaki geçimsizlik, Osmanlı Devleti'nin çöküşünden yararlanmak sevdasındaki Hristiyan ülkelerin kendi aralarındaki rekabetleri, bu okulların sayılarının artmasını geciktirmiştir.

Batılı yazarların ve okul işlerinde çalışmış misyonerlerin hatıralarında Türkiye'deki kültür sömürgeciliğinin tezahürüne dair çok ilgi çekici ifşaat bulunmaktadır.

Çöken imparatorluğun yeni bir canlılığa kavuşmasında, Batı kültürü ve medeniyetinin rolüne inanan Osmanlı aydını, çocuklarını bu okullara göndermekte birbiriyle adeta yarışmıştır. Gerçekten de kendi köklerine sahip gençler, yabancı eğitimden geçerken kendi değerlerinin kendi milliyetlerinin şuuruna varmışlar: köksüz ve buhran içindekiler ise yabancı bir dine ve iklime taşınmışlardır.

Yabancı okullardan yetişmiş, millî şuura sahip aydınlar, bir tepki uyandırmamış ve Türk toplumu tarafından benimsenmişse de, dilini değiştiren veya Türkiye'yi terkedenlere karşı duyulan kızgınlık, adeta bu okullara teşmil edilmiştir.¹⁷

Sömürgeci ve yayılmacı Batı'ya karşı verilen Kurtuluş savaşından büyük bir yengiyle çıkan Türk ulusunun kurmakta olduğu cumhuriyetle birlikte Atatürk ilke ve devrimlerini koruyabilmesi, yeni kuşakların nereden nereye geldiğini unutmaması için “bilinç”lendirilmesi çok önemliydi. O nedenle, yalnızca ekonomi ve sağlığın değil, eğitim-öğretimin de “ulusal” olması ve eğitim kurumlarındaki derslerin Osmanlı medreselerindeki gibi Arap ve Fars değil, Türk diliyle verilmesi gerekliydi:

---

¹⁶ Rıza Akdemir, “Pervaneler Hakkında”, *Millî Kültür Dergisi*, c.1, s 5, 1977, s. 76.

¹⁷ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 241.

Pervaneler, Cumhuriyet'in ilânından hemen sonra basılmış bir romandır. Ülkemizde Millî Mücadele'nin kazanılması ve Cumhuriyet'in ilân edilmesiyle düşman maddî yönüyle mağlup edilmiş ve vatanımızdan kovulmuştur; ancak işimiz bunlarla bitmemiştir. Bu sefer kazandığımız vatan toprakları üzerinde sağlıklı, kültürlü ve haysiyetli bir hayat yaşamının mücadelesi verilmeye başlanmıştır. Bu mücadelenin asıl malzemesi silah değil, bilgidir. Bilgi de eğitim kurumlarından elde edilir. Eğitim kurumlarının verdiği bilgilerin çağdaş ve yerli olmaları esastır[...]

Eğitim kurumlarımızın verecekleri bilgilerin yerli olması, millî kültürümüze öncelik verilmesi demektir. Her millet, eğitim kurumlarında kendi dilini, tarihini, müziğini, güzel sanatlarını, kısacası kültürünü yeni nesillere özgün yanlarını göstererek incelikleriyle öğretir ve giderek sevdirmeye çalışır. Böylelikle onlara bir “kültürel kimlik” kazandırır. Kültürel kimliklerini kazanmış bir milletin bireyleri, artık giderek küreselleşen dünyamızda, farklı bir millet oluşturduklarının bilincine ulaşır ve benliklerini koruyarak milletler topluluğunda lâıyk oldukları yeri alırlar. Eğitim kurumlarında kendi kültür değerlerini ihmal eden, hele “küçümseyen” bir program uygulayan milletlerin bireylerinin ise “kültürel kimlik”lerinin bilincine ulaşmaları mümkün değildir. Kültürel kimliklerinin bilincine ulaşamamış bir milletin bireyleri, köklerinden sökülmiş birer bitki gibi boşlukta kalırlar. Onlar eğitimi, teknolojisi ve kitle iletişim araçları güçlü olan yabancı bir milletin çekim alanına kolaylıkla girebilir ve kendi dünyalarından kopabilirler. Artık onlar, çekim alanına girdikleri ülkenin – bilerek veya bilmeyerek– kişiliksiz birer bireyi olurlar. Hepsinden acısı, hayatları boyunca o ülke için çalışırlar!..¹⁸

Ulusal sınırlar içindeki yabancı okulların sömürgeleştirmeye hizmet etmelerinin yanı sıra, önemli bir işlevi daha vardır: Türk gençlerini, kendi kültürlerinden soğutup uzaklaştırmak ve sonuçta, kendi toplumlarına “yabancı” kılmak.. Romanda, bu durumun kısaca verildiği yerlerden birinde şöyle bir betimleme yer alır:

...Ve Leman gibi, Nesime, Bahire gibi, daha kaç kız, fakir Türkiye'nin mahrum çocukları, Amerika'nın, bu Protestanlık mabedinde, Hristiyanlık taassubuna karşı eğlence ve zevk havasında, skandal korkusundan başka hiçbir kaidenin tahdit etmediği serbestlik sınırsızlığı içinde onları esaslarından uzaklaştırmayı vazife bilen hocaların nezareti altında, bedbaht olmaya hazırlanıyorlardı.

---

¹⁸ Recep Duyamaz, “Pervaneler Üzerine”, *Pervaneler*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002, s. 8-9.

Hepsi bedbaht oluyor! Fakat hepsinin seçtiği yol, ahlâkına ve istidadına göre değişiyordu: Kimi Leman gibi eğlence, zevk ve süs perestîşkârı oluyor; kimi, mutaassıp bir hocanın tesiriyle, dar kafalı bir Protestan müdafîi ve Amerika âbidi kesiliyor, bazıları, evlenmeyen bir ihtiyar muallimenin kin dolu kalbine baka baka, erkeklerle harbe kalkışıyor, diğer bir kısmı spordan başka bir hayat, adaleden başka bir kuvvet kabul edemez oluyor; fakat hepsi el ve gönül birliğiyle Amerika'dan başka bir dünya tasavvur edemez hale geliyorlardı.

Bunların hepsinin, Amerika ibadetinden sonraki seçkin sıfatları, şımarıklıktı. Memleketin en mükemmel mektebi tasavvur ettikleri zengin kolejden çıkmak gururu, bir ecnebi lisanı ve biraz da ecnebi edebiyatı öğrenmek muvaffakiyeti, onlar için, ilmin ve insanlığın son sözü idi.

Artık hayatları çığrından çıkmıştı. İstikballerinin yolunu, aldıkları terbiye çiziyordu. Nesime bu yolu mümkün olduğu kadar ciddi bir tahsil ile mükemmel yapmak istiyordu. Leman da mümkün olduğu kadar bu yolun zevk ve sefa içinde eğlenceli olmasına çalışıyordu...¹⁹

Enginün'e göre "Türk okullarında okuyan öğrenciler, şehirde halkla bir arada gösterilirken, kolej öğrencileri geniş bahçeler içindeki güzel yapıda, toplumdaki uzaklıklar. Çevreleri sadece kendilerinden ibarettir. Toplumunu harekete ve heyecana getiren bayramlar, gösteriler onlara hiç tesir etmez, hatta bunları küçümserler. Dıştan çok sıhhatli ve ideal görünen bina ve imkânlar bile, gençleri kendi toplumlarına yabancı kılma teşebbüsünün bir delili olarak kullanılır."²⁰

Bu durum "her şeyi bilen yazar" tarafından şöyle anlatılmıştır romanda:

Amerika hayatı! Dünyada bundan başka saadet var mıydı? Nasıl ki dünyada Amerikalılardan mükemmel insan yoktu.

Akılsız pervaneleri ölüme çeken meşale gibi, Amerika terbiyesi ve Amerika aşkı da onları çekiyor, sevinçle ateşinin alevine götürüyordu.

Hemen hayaller kurmaya başladılar. New York'un kırk katlı evlerinin sema katında ikisi bir oda tutacaklar, Leman dans edecek, gezecek, Nesime tiyatrolara, kütüphanelere gidecekti.

---

¹⁹ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 50.

²⁰ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 243.

Âdeta yüksek sesle konuşarak sevinç telâşî içinde, hızlı hızlı Türbe'ye, tramvay bekleme yerine giderken, Bezm-i Âlem'in kapısı önünde mektepten çıkan talebelerle karşılaştılar. Bezm-i Âlemliler, üstlerinde kara önlükler, başlarında kara örtü, kollarında ağır çantalar, küçük küçük gruplar halinde gidiyorlardı. Arkadan hocalar çıktı. Koyu tayyörler içinde soluk benizleri görülen, ciddi tavırlı hoca hanımlar...

Nesime, Leman'a yan gözle mektebin loş avlusunu gösterdi. Leman, omuzlarını silktili. İki dudaklarında müstehzi bir tebessümle kızlara bakıyorlardı:

– Ne bücür şeyler... Renkleri de ne sarı! İnsandan maada her şey... Besbelli, hapis gibi mekteplerde büyüyen zavallılar. Hiç serbestlik ve spor yüzü görmemişler.

– Spor yapıyorlarmış galiba! Fakat biçareler! Bu mekteplerde nasıl spor yaparlar?.. Hele şu kıyafetlerine bak...

– Hocalar da talebelere benziyor...

İkisinin de gözleri önüne, Türkiye'de Protestanlığı yaymak için namütenahi dolarla gönderilen misyonerlerin yarattıkları muazzam mektepler, muhteşem malikâneler geldi. Teneffüs zamanı bahçeye fırlayan, Rum, Ermeni, Bulgar, hele Yahudi talebelerin zengin kıyafetlerini düşündüler. Gürbüz vücutlu, al yanaklı hocaları hatırladılar.

Daha sonra kalplerini dolduran Amerika! Gözleri önünde, New York'un muazzam hürriyet heykeli yükseldi; medeniyetin, insanlığın ve eğlencenin vatanı büyük Amerika, onları tabîî hayatın haricine çeken bir fanus gibi, kalplerinde tekrar parladı ve başlarını kaldırarak Türkiye mektebinde yetişen, Türk toprağında büyüyecek ve kök salacak olan küçük Türk kızlarına istihfaf ve merhametle bakıp geçtiler.²¹

Bu bakış açısı, benliğin kendi olmaktan çıkıp ötekileşerek, aynadaki kendine bir yabancıymın gözleriyle bakması gibidir. İçinden çıktıkları yumurtayı beğenmeyen tırtıl benzeri bu iki genç kızdan Leman; doktor ağabeyi (Burhan Ahmet) bir Fransızla (Claire) evlenmiş olan, miralay bir babayla eğitilmiş bir anneden oluşan modern bir ailenin çocuğudur. Diğer yandan, Nesime de mimar olan ağabeyi (Sami) yine bir yabancı kadınla, Lehli bir sanatçıyla (Andrée) evlenen; annesi o doğarken ölen ve babası da Mevlevî tarikatı şeyhlerinden olan bir ailenin çocuğudur. İster modern ister geleneksel bir ailede yetişmiş olsun, bu iki gencin eksikliğini en çok duydukları şeydir “sevgi” ve sevginin yokluğunda kendine güveni olmayan, maymun iştahlı, eğriyle doğruyu birbirinden ayıramayan,

²¹ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 61.

çelişkiler içinde yaşayan, dolayısıyla, kendilerine ideal olarak gösterilen her olgu ya da bireyin ardından kanat çırpın pervanelere dönüşme potansiyeline sahip kimlikler olarak betimlenirler anlatı boyunca. Leman, sevgisiz ve ilgisiz büyütülmüş olsa da hem bir anneye sahiptir hem de güzeldir; ama, sevgi ve ilgi yokluğuna ek olarak, Nesime'nin ne anneciği vardır ne de güzelliği:

Nesime, hiç şüphesiz fena bir kız değildi; fakat bedbahttı. Saadetten mahrum her insan gibi onun da hırçın ve iyi olmayan dakikaları vardı. Zaten annesiz büyüyen bu çocuğun, iyi kötü bütün huyları, hattâ beğenilmek hırsı bile, bedbaht ve kimsesiz olduğu için inkişaf eden bir teselli ihtiyacından, üşüyen kalbini avutmak lüzumundan doğuyordu.

Sakin ve küçük saadatlere bir türlü razı olamayan muhteris Nesime için, güzel olmamak üzüntüsü onu hayatında en çok harap eden bir teessürdü; fakat kalbini gizli bir yara gibi kemiren bu güzellik hüsrannı kendi kendine bile itiraf edemezdi. Zaten seneler geçtikçe bu telâkki yavaş yavaş şeklini değiştirdi. Bir nevi gurur ve tenezzül etmeme halini aldı. Bütün mahrumiyetleri kemâle götüren, parlak istikbali yaratacak mukadder sebepler halinde görmeye başladı.

Zeki olmamasına rağmen, çalışkanlığı ve hafızasının kuvvetiyle, mektebin en iyi talebelerinden olmuştu; fakat kimse onu kıskanmazdı. Uysaldı, yumuşaktı. Hoca, talebe, herkes onu ehemmiyetsizliği için severdi. Ekseri haftalar mektepte verdiği konferansların ukalâlığıyla alay için arkadaşları ona misyoner çırağı diye isim taktılar.²²

Bizans Kolej'de aldıkları eğitim sonucunda, kendi kültürlerine ait okullarda yetişen öğrenci ve öğretmenleri küçümseyen, onlara acıyan ve onları gelişmemiş bulan Leman'la Nesime için bir Amerikalı olmak "ideal"leştirilen her türlü olanağın yani ki "kurtuluş"un karşılığıdır. Dolayısıyla bu iki gencecik Türk beyni, gittikçe, hem kendi ulusuna hem de kendi kendilerine yabancılaşmaya başlar. Amerika'ya gitme hayaliyle çaldıkları her kapıda karşılaştıkları Amerikan misyonerlerinin ardına ve sözlerine takılıp onlar tarafından biçilen kimliklere bürünürler. Adeta, kendi kendilerine ördükleri, sahte düşlerle dolu bir koza içinde pupa durumunda beklerler kelebeğe dönüşerek kanat açıp uçmayı.

Balkan savaşlarıyla daha da hızlanan Osmanlı devletinin dağılma sürecinde, Türkçülük düşüncesinin dildeki önderlerinden Ömer Seyfeddin bu tehlike karşısında şöyle seslenmiştir Türk gençliğine:

---

²² Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 87.

Ey gençler! Ey bugün eski devirden kalma mekteplerin dar dersanelerindeki kuru sıralar üzerinde müstakbeli kazanmak için çalışan gençler, sizi bekleyen vazifeler pek ağırdır. Siz, bütün dünyaca siyasî ve içtimaî mevcudiyeti silinmek istenilen bir milleti kurtaracaksınız. Evet bütün dünyaca... Avrupalıların hilâl ve salıp nâmına yaptıkları haksızlıkları şüphesiz biliyorsunuz... Unutmayınız ki etrafımızdaki Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan hükümetleri ihtizar dakikalarımızı beklediklerini saklamıyorlar. Rumların, Bulgarların, Sırpların Osmanlılık vatanındaki mektepleri meydanda... Oralarda şiddetli bir Türk düşmanlığı talim olunuyor ve bunu bütün dünya biliyor, gazeteler yazıyor. O halde korkmayınız, sizin bilmenizde bir beis yoktur. Mehmed Ali'nin çocukları bir vakit Mısır'da "Türkçe"nin tekellümünü nasıl men edip Türklüğü oradan tardeyledilerse bugün Suriye'de de lisanımıza karşı buna benzer bir istiğna görüyor, oralarda "İstiklâl Fırkası" nâmıyla bir Arap cemiyeti olduğunu hattâ cemiyetin reisinin Avrupa gazetelerine muhabirlik ettiğini anlıyoruz.²³

Türkçülüğün o dönemdeki siyasal önderlerinden biri olan Yusuf Akçura da medenî ülkelerin, geri kalmış ülkelerdeki servet kaynaklarını üç yolla elde etmek istediğini belirtir:

1. Sömürge durumuna getirmek,
2. Koruma altına almak,
3. Etki altına almak.

Ona göre Avrupalı medenî milletlerin Osmanlı Devleti'ne "musallat" olmalarının sebebi, sahip olduğu servet kaynaklarını, kendi ellerine geçirme arzularıdır. İçlerinden birinin tek başına Osmanlı Devleti'ni sömürge durumuna getirmesine veya koruma altına almasına razı olmadıkları gibi, aralarında taksim edilmesi hususunda da anlaşamamaktadırlar. Geriye üçüncü yol kalmaktadır. O da Osmanlı Devleti'ni "müşterek iktisadî nüfuzları" altına almaları yoludur. Osmanlı Devleti'ne karşı uygulamakta oldukları siyasetin özü bundan ibarettir.²⁴

Roman incelendiğinde görülen odur ki "her şeyi bilen anlatıcı" olarak Tek; yapıt boyunca, Batı kültürünün (Amerikan) Türk toplumu üzerindeki "etki"sini iki açıdan ele alır.²⁵ Bunlardan biri;

²³ Ömer Seyfettin, "Yeni Lisan", *Dil Konusunda Yazılar*, haz. Muzaffer Uyguner, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s. 30.

²⁴ Recep Duymaz, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004, s. 47.

²⁵ Bkz. İnci Enginün, a.y.

Bizans Kolej’de okuyan ve Protestan misyonerlerine kapılıp aile, yurt ve ulusal değerlerinden kendi isteğiyle uzaklaşan Türk gençlerinin yaşadıklarıdır ki Leman ve Nesime’nin başından geçenlerle romana taşınırlar. Diğeri de Batılılarla evlenip bir de çocuk sahibi olanların (doktor Burhan Ahmet, mimar Sami) üzerindeki olumsuz etkilerdir. Türklerle evlenen yabancıların (Claire, Andrée) durumu da bundan farklı değildir.

Enginün bir yabancıyla yapılan evliliğin sonuçları konusunda şunları söyler:

Meşrutiyet’te Avrupa’ya tahsile giden Miralay oğlu Burhan ciddî bir gençtir ve Paris’in eğlence hayatına girmeden ciddiyetle çalışır, fakat bütün iyi niyetlerine rağmen, ev sahibi şarapçının kızı Claire’le evlenmekte gecikmez. Karısının kusurlarını ancak, on üç yıl sonra farkeder. Zira, o başlangıçta bütün ırkların birbirleriyle kardeş ve dost olduğuna inanmaktaydı. Serbest fikirli olduğu için de din, âdet ve itiyat farklarının hepsini müsamaha ile karşılamıştı.

Claire içinse genç, parlak bir doktorla evlenmek cazipti. Burhan, Claire ile evlenmesini istemeyen ailesinin tepkisinde “gayrişuurî bir milliyet hissi” bulmaz ve onları “mutaassıp, dar zihniyetli” sanır. Claire de kocasının ailesine ısınmaz. Burhan’ın uyanması millî felâketlerin yaşanmasından sonra olur.²⁶

Müfide Ferit Tek bu uyanışı “Memleketi bedbaht oldukça dünyanın haksızlığını öğrendi ve nihayet Balkan harbinden sonra en mutaassıp bir milliyetçi kesildi. Artık Ermeni ve Rum kardeşler (!) bitmişti. İnsaniyet dostu İngilizler, Fransızlar hep ölmüşlerdi... Bedbaht Türk’ten başka kalbinde kimseye yer kalmadı.”²⁷ sözleriyle dillendirir. Enginün’ün yabancılarla evliliğin neden olduğu sorunlarla ilgili yorumlarına dönelim. Doktor Burhan Ahmet’in eşi ve çocuklarıyla olan ilişkisi konusunda şunları söyler Enginün:

Ancak herkese karşı duyguları değişen Burhan, karısı Claire’e karşı hiç değişmez. “Çocukların milliyetçi bir baba ile biraz kindar Katolik bir anne arasında aldıkları iki yüzlü terbiyenin vahametini de kâfi derecede anlamadı. Geçer, geçer, büyüdükçe sağlam Türk olurlar dedi.” Çocuklarsa anne ve babalarını darıltmamak için, hep ikisinin de hoşuna giden sözleri söyleyerek, “iki arada, sinsî ve samimiyetsiz” olurlar.

---

²⁶ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 243.

²⁷ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 31.

Mütareke, Claire'nin mesut devridir. Etrafı Fransızlarla çevrilidir. Burhan'ın evi bir Fransız muhiti olur ve Burhan evinden uzaklaşır. Fransızların İstanbul'u terkettikleri "millî" günde Claire hasta olacak kadar muhtardır. Burhan ise Fransızların gitmesini, bir batı âdetiyle, şampanya içerek kutlar. Ama karısının kendi saadetine katılmaması onu üzer ve asistanı Cemil'e "ırkına yabancı bir kadınla sakın evlenme, ecnebi tesirindeki bir kızla da evlenme" diye nasihat eder. O, Heybeli Koleje giden kızkardeşi Leman'ın da diğer benzerleri gibi, "aileleri, muhitleri ve memleketleri için yabancı" bir "Amerikan mukallidi" olacağına kanidir. Nitekim Burhan'ın bu korkusu gerçekleşir ve Leman danslardaki kusursuzluğu sayesinde bir Amerikalıyla evlenmeyi başarır.

Kardeşinin, Rum, Ermeni ve erkek arkadaşlarını yadırgayan, onun serbestçe gezip dolaşmasından hoşlanmayan Burhan, Leman'a annesinin yardım etmesini ister. Halbuki onun çocukları üzerinde hiç bir tesiri yoktur. "Sen en usluları idin, sana Claire'i alma, dediğim zaman dinledin mi? Nadire'ye, Hasan'a varma dediğimiz zaman dinledi mi? Hâlâ da pişman olmadığını söylüyor. Gerçekten, o da tıpkı kocasına döndü, geçen gün dans müsabakasında birinci olmuşlar..." [...] Burhan, oğullarını Türk okuluna verirse de evde Türk terbiyesi almamış olmaları, Türkçelerinin yetersiz oluşu devamlı problem yaratır. Bütün umudunu bağladığı kızı Seveda ise Katolik olur.²⁸

Burhan Ahmet'in yaptığı evliliğin yanlışlığını, çocuklarını yetiştirme konusunda ne kadar yetersiz kaldığını, onların Fransız kültürüne yakın ama, Türk kültürüne uzak birer yabancı olarak büyü(tül)düğünü anlaması üzerine, içine düştüğü çaresizlik yürek burkucudur:

Fransızlar, dört senedir, işgallere, hücumlara rağmen vuramadıkları kat'i darbeyi o gün hezimetleriyle indirdiler. Claire artık, alenen onların tarafına geçmiş ve kocasının milliyetini reddetmişti. Birden Burhan kendini yapıyalmız, bedbaht ve kimsesiz hissetti. Kendi kendine acıdı.

Felâkete bu kadar açılan bir göz, her şeyi görmeye namzettir. Burhan da çocuklarındaki yabancılığı, samimiyetsizliği, iki ruhluluğu ilk defa olarak bütün ciddiyetiyle fark etmeye başladı ve kalbinde derin bir yara sefaleti duydu. Bu en acısı idi. Kendisi nasıl olsa sonuna kadar çekecek... Artık hayatı bitmişti. Leman, iyi bir adamla evlenirse belki Amerikalılığı unutabilirdi. Fakat çocuklar, kendi çocukları?.. Onlar nasıl yetişecekler, ne olacaklar? Yarı kara yarı su hayvanları gibi, iki yüzlü, iki milliyetli, iki kanlı insanlar mı olacaklar? Vatan tanımayan, millî terbiye bilmeyen, ebedî serseriler, ebedî bedbahtlar mı olacaklar?

²⁸ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 244.

Burhan uzun uzun içini çekti. “Her evliliğin vazifesi ve gayesi çocuklardır. Ben bunu nasıl düşünmedim?” dedi ve bir kere daha Claire’in resmini eline aldı. Bu saf bakışlı mütebessim kızın bu kadar felâkete sebep olması kabil miydi? Kendisine galip gelmesi, çocuklarını elinden alması mümkün mü idi? İkisi müştereken çocuklarının istikbalini hazırlayacaklarına, bilâkis iki düşman gibi karşı karşıya geçmiş mücadele ediyorlardı ve bu mücadelede annenin galip gelmesi tabîi idi.²⁹

Claire’in yanı sıra “Romanda bir Türkle evlendiği için bedbaht olan bir Leh kızı da vardır. Andrée, Mevlvî ailesinin oğlu Sami Bey’in karısıdır. O bir sanatkârdır ve İstanbul’a gelince Türkleri tanımak istemiştir. Andrée en çok kayınpederi ile anlaşır. Zira ikisi de sanatkârdır.”³⁰ Andrée “Büyük bir maharetle piyano çalan bir sanatkârdır ve ailesi de ülkesinde hayli tanınmıştır. Paris’te mimarlık tahsil eden Sami ona âşık olmuş ve evlenmişlerdir. Fakat Andrée İstanbul’a geldikten sonra, adeta ikliminden koparılmış gibi solmuştur.”³¹

Andrée; içine girdiği Türk kültürünü benimsemeyi reddettiği için mutsuz olan Claire’in tersine, içine sonradan girdiği bu yabancı kültürü anlamak ve o kültürün de bireyi olabilmek için çaba harcamasına rağmen, kendi kültürü ile Türk kültürü “arasında kalan” bir kimlik(siz) olarak acı çeker. Bu noktada, daha çok içsel deneyimlerle evreni algılayan Mevlvî şeyhlerinden Âmir Çelebi ile gelini Andrée arasında kurulan bağ konusunda şunları söyler Enginün:

Andrée bu yabancı ülkede, kendisine en yakın şahıs olarak kayınpederi Âmir Çelebi’yi bulur. Aynı dili bile konuşmadıkları halde kayınpeder ile gelini arasındaki yakınlık, onlar gibi sanatkâr olmayanlarca anlaşılabilir. Andrée yedi yıl boyunca İstanbul’da “hakikaten” sadece kayınpederini anlayıp sevmiştir: “Aynı dili konuşmayan bu ihtiyar Türk Çelebi ile bu genç ve güzel Leh kızı, aralarındaki ırk, tahsil, terbiye, din ve görenek gibi bunca farkların nihayetsiz uçurumları üstünden birbirlerini anlamışlardır. Belki Âmir Çelebi, bu ince endamlı, yeşil gözlü kızda, mukaddes âhengin bir zerresini, dünyevî bir timsalini buluyordu... Lehli kız da onda sanat mefhumunun kemale ermiş bir imanını duyuyordu... Fakat daha doğrusu, ikisi de sanatkârdırlar!.. Esasen sanatkârlar, milliyet farkının, din

²⁹ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 33.

³⁰ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 245.

³¹ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2004, s. 581.

ayrılığının üstüne çıkmış, bedîî kanunlardan başka kanun tanımayan, ahenk ibadetinden ve cazibesinden başka râbîta kabul etmeyen, çocuk insanlar değil midirler?...”

Onların arasındaki bu anlaşmayı, “geveze, şekilperest, basit, laubali” bir şarapçının kızı olan ve bir Türk doktorla evlenerek İstanbul’a gelmiş bulunan Fransız Claire de çekemez. Andrée’nin muztarip olduğu ruh rahatsızlığını doktorlar tedavi edememiştir. Andrée papazlarla ilgisini çoktandır kestiğinden onlara da gidemez. Kayınpederi ile olan münasebetini, aslında kendisini anlaması pek mümkün olmayan Claire ve kocası Doktor Burhan ile kendi kocası Sami’ye şöyle açıklar:

“Benim ruhum arayıcıdır... Meraklıdır ve pek aç gözlüdür. Bir türlü doymaz, razı olmaz, mütemediyen yeni ihtiyaçlarla çırpınır, bilmediği şeyleri arar, her şeyi öğrenmek ister ve nihayet vücudumu bu gördüğünüz hale kor. Her şeyi ihtiva eden sonsuz bir hasretin ateşiyle, yakıp sıska yapar[...] Bazan kayınpederimle, başbaşa otururuz. Şimdi artık ben biraz Türkçe konuşabiliyorum. Fakat ekseri konuşmayız. O tesbihini çeker, okur ve anlayış dolu gözleriyle arada bir bana bakar... Ve o zaman ondan doğru gelen huzur ve sükûnla kalbimin dinlendiğini, ateşinin söndüğünü duyarım. Tevekkülün şifâsını bulurum... Başka hiç bir kimse bana bu sükûnu vermedi. Hattâ kocam bile. En çılgın bir aşkla onun kollarına atıldığım zamanlarda da bunu duymadım. Kalbim yalnız bir hissin esiri olamadı.. Hep, ‘daha, daha’ diyen bir şey kaldı...”³²

Tek; yabancı birinin, yabancı bir kültür ve ülkenin çekimine kapılıp ona doğru sürüklenen, evlendikten sonra iki apayrı kültür arasında sıkışıp kalan Andrée ile doktor Burhan Ahmet arasında geçen bir konuşmada “öteki”ne “ben” ve “ben”e de “öteki” gözüyle bakıp analiz yaparken “öteki-ben” sentezinin nasıl oluştuğunu da gösterir okurlarına:

Andrée silkindi ve fena bir kâbustan kurtulmak ister gibi Burhan’ın karşısında durdu. Dudaklarıyla gülmeye çalışarak:

- Doktor, benliğimi kaybetmemek için de bir ilâç isterim!
- Seyahat ediniz.
- Yağma yok. Bir kere aldandım. Ben uzaklaştıkça, Sami bensiz hayata alışıyor ve benim ihtiyacımı az duymaya başlıyor. Onun bensiz yaşamaya alışmasını istemiyorum!

---

³² İnci Enginün, a.y.

Sonra yine oturdu; ciddi ve meyus bir tavırla:

– Doğrusu doktor, bizi alanlar da bedbaht, biz de bedbaht. Bizden olan çocuklar da daha bedbaht. İki kafalı harikalar gibi bedbaht! Size bir şey söyleyeyim mi? Sakin ve mesut olmak isterseniz, memleketinizin kaideleri ve yaşayacağınız hayatın tarzı haricine çıkmayınız. İnsan gördüğü terbiyeye muhalif bir hayatta mümkün değil mesut olamıyor. Ben, hattâ kızlarınızın yabancı terbiye almalarını bile makul görmüyorum. İleride hayatlarında bulamayacakları, belki lüzumsuz, birçok şeylerin, maddi, manevi ihtiyaçların tutkusunu onlara öğretmeye ne lüzum var?

Gayri tabii bir terbiyeden sonra tekrar her şeyi unutarak tabii hayata girmelerini istiyorsunuz. Artık mümkün mü? O zaman ne oluyorlar?

Bizim gibi bedbahtlar. Onlarla bizim hayatımız zaten birbirine bazen benziyor. Onlar da, biz de toprağınan sökülmiş, köksüz avare insanlarız. Ruhlarımızda bir yangın izi saklayan zavallıdırız. Hepimizi, sizin teşbihinizle her hangi bir ateşin ışığı çekiyor. Düşüncesiz pervaneler gibi, kimimiz aşkın ateşine, kimimiz, terbiyesini aldığı memleketlerin serabına, hepimiz meçhul hayatlara, hayalî saadetlere diyerek, uça uça ateşe gidiyoruz. Kanatlarımız kavrulup uzun can çekişmeler içinde çırpına çırpına yanıncaya kadar tehlikeyi göremiyoruz... Pervanelere acıyınız!..

Andrée elini kutuya uzattı; aldığı iki sigaranın birini doktora verdi; öbürünü mangaldan tam bir Türk hanımı vaziyetiyle yaktı. Artık söyleyeceğini bitirmiş gibi tekrar dumanı seyre daldı...

Doktor, karşısında esen bu elem ve acı rüzgârından kalbi yanarak susuyordu... Uzun müddet sessiz kaldılar. Burhan şimdi, Andrée'yi unutmuş, kendi ailesini düşünüyordu. Karısı, çocukları... kardeşi, hepsi, hepsi... Bütün sevdiklerini şimdi alevini gördüğü bu ateşe kendisi atmıştı. Kendi eliyle hepsini bedbaht birer parya yapmıştı... Ondan sonra da karşılarında acizle kıvrılmaktan başka bir şey yapamıyordu.³³

Lehli olan Andrée; Mevlevîliğin değerleriyle donanmış, Leh kültürüne yabancı bir ailenin içine gelin olarak girmesine rağmen, Türk toplumunun ve ülkenin kültürel değerlerini benimsemeye çalışırken, görüncesi olan ve Mevlevî kültürü içinde büyüyen Nesime de baba ocağında aldığı bu eğitimi dışlayıp o kültürün dışında, bambaşka biri olduğuna kendini ve de çevresini inandırma çabası

³³ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 116.

içine girer. Bu “ben”lik kopuşunun rahatsız ediciliği, o dereceye varır ki Andrée; bir sema gösterisinin ardından Nesime’nin yaşadığı yabancılaşma konusunda, eşini ve aile dostlarını uyarır; çünkü Nesime, Mevlvî devranı olan “sema”yı “tango”ya benzetmiştir:

Ney son bir ah ile biterken, bütün dervişler, kanatları kırılmış kuşlar gibi, devrildiler... Fezalarından yavaş yavaş indiler ve kayboldular. Onlar dururken, Burhan da, anlayamadığı Claire’den ayrı düştüğünü hissetti ve o da uzun bir ah ile içini çekti.

Bir müddet sustular. Ruhları cazibeye tutulmuş gibi uzakta idiler... Neden sonra Sami silkindi ve ilmî bir mesele halleder gibi devran hakkındaki fikirlerini söyledi. Onu ruhuyla, susmuş benliğiyle hissederek severek değil, fakat matematik kafasıyla muhakeme ederek beğeniyordu. Andrée bembeyaz simasıyla döndü Burhan’a:

– Ne günah, dedi. Sonra çok feci bir şey anlatır gibi geçen gün küçük Nesime’nin büyük devran esnasında babasının manzum adımlarına bakarken birden hayretle:

– Yenge, ne kadar tangoya benziyor, dediğini hikâye etti.

Andrée sözlerinde pek samimi idi. Bir sanatkar olarak bedî her güzelliği takdis ediyor ve anlamayana hiddetleniyordu. Sami:

– Doğrusunu istersen Andrée, bu kabahat babamda. Ben böyle şeylerden anlamam; fakat babam biraz bizimle meşgul olsaydı bu derece yabancı kalmazdık, dedi.³⁴

Sami’nin sözleriyle aile bireyleri arasında kurulamayan iletişim, sevgi ve ilgi yokluğuna yapılan vurgu, dikkat çekicidir. Nitekim, kişiler; sevgi ve ilgi yokluğunda, kendilerini bu eksikliği kapatacağına inandıkları nesne, özne ya da olgulara yönlendirirler. Bu konuşma sonrasında Andrée’nin söyledikleri; benliğinden büsbütün uzaklaşıp ötekileşen Nesime’nin kendi kültürüne nasıl olup da bir yabancıymın gözüyle bakabildiğini, ironik biçimde anlatması yönünden önemlidir:

Andrée yine tenkit eder bir vaziyetle:

³⁴ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 73.

– Baban gibi bir şairin, böyle senin gibi matematikçi, Nesime gibi Protestan zihniyetli çocukları olması ne gariptir? Maamafih içinizde yine babana en yakını Nesime'dir; fakat o da sofî ruhunu, nedense bir ahenk tekkesinde doyuramıyor ve gidiyor. Amerikalıların muhitinde tatmine çalışıyor. Ben buna bir nevi yoldan çıkma diyeceğim. Güzelliği alıştığı muhitte değil, alışmadığı, sun'î, gayri tabîî şekilde aramak! Lâkin yine hakkın var. Bu çocukla uğraşan olmamış. O derece ki eve gelmek istemiyor. Burada oturmaktansa meselâ elinde İncil, C.J.'ye kâtime olmayı tercih ediyor. Hattâ tuhaftır, kendi memleketinin güzelliklerini bile, dost gözlerle değil, yabancı bir nazarla tıpkı harikuladeliği arayan Amerikalı gözleriyle seyrediyor.³⁵

Bunların da ötesinde, romandaki kişiler arasında yaşanan en büyük yabancılaşma, bir çekirdek ailede yetişen iki kardeş arasında olanıdır. Leman, bir yabancıyla evli olan ağabeyi Burhan Ahmet'in uyarılarını ve yalvarışlarını hiçe sayarak, kimliği belirsiz bir Amerikalı zabıt (Jack Peterson) için evini terketmek üzereyken iki kardeşin birbirine karşı olan söylem ve tutumları, yabancılaşmanın da ötesinde bir "kopuş"un betimlenişidir:

Burhan dinlemeye tahammül edemedi:

– Budala kız, Amerika, senin gibi bir küçük kıızı değil, milyonlarca insanları, dünyanın her tarafından gelen bin bir milleti yutmuş ve hazmetmiş bir memleketidir. Sen orada Türk çocukları yetiştireceksin!.. Vah zavallı!.. Sen orada kendin ne olacaksın, ondan haberin var mı? Onlara benzemeye uğraşan fecî bir yıkıntı! O serseri Peterson'dan hakaret gören, sefalet içinde sürünen, kim bilir daha hangi ıstıraplarla çırpınan, yaşamak için ağlayarak uğraşan, reddolunmuş bir parya olacaksın...

– Düşün hangi meçhuliyet için, memleketini, anneni, temiz istikbalini ve sıcak yuvanı bırakıp gidiyorsun?

– Rica ederim, Peterson'un aleyhine bir şey söyleme. Hem ben Türk'ten ziyade Amerikalı oldum...

Burhan fena halde sinirlendi:

– Ne çabuk... ne çabuk... Birkaç sene yarı Amerikalı, yarı Ermeni bir mektebe gitmekle ne çabuk milliyetini unuttun...

– Ya sen, ne çabuk Fransız kadını ile evlenecek kadar Fransız olmuştun...

³⁵ Müfide Ferit Tek, a.y.

İki kardeş birbirlerine baktılar... ve tıpkı birer yabancı gibi birbirlerini anlamadıklarını hissettiler... Aynı zamanda birer düşman gibi birbirinden nefret ettiler.³⁶

Gerek Leman ve Nesime'nin gerek Claire ve Andrée'nin gerekse Burhan Ahmet ve Sami'nin kendi kendilerini, çevrelerini ve içlerinde yetiştikleri toplumu eleştirirken kendi "ben"liklerine "öteki"nin gözüyle baktıklarını ve sonuçta bir "öteki-ben" sentezine ulaştıklarını Burhan Ahmet ve Andrée'de çok güçlü, Nesime ve Claire'de daha az duyumsarken, Leman ve Sami'de yalnızca seziyoruz. Dolayısıyla, Müfide Ferit Tek; Burhan Ahmet ve Andrée'yi "değişen"; Nesime'yi kimliği henüz oturmamış olsa da iki arada kalmaktan dolayı acı çektiği ve kendi kültürüyle bağını kesip uzaklaşmak üzereyken eyleminden ötürü pişmanlık duyduğu ama geri adım atmadığı için "yuvarlak"; Leman, Sami ve Claire'i de olayların akışı boyunca, bakış açıları ya da kimliklerinde herhangi bir değişim olmadığından "durağan" bireyler olarak biçimlendirmiştir. Bu yapıtı, "mum-pervane-Araf"³⁷ imgeleriyle açıklayan Topaloğlu'na göre, roman boyunca Araf'ta kalanların karşılığı olarak verilen kimlik; Burhan Ahmet'tir. Oysa ki anlatı boyunca bu kimliklerin her biri, farklı düzeyde acı çeken ve(ya) ikilemde kalan kişiler olarak anlatılmıştır yazar tarafından.

Bu bireylerin hepsinde ortak olan; kendi kendilerine, kültürlerine, ulusal kimliklerine ve giderek kendi yurtlarına "öteki" kimliğiyle uzaktan bakıp eleştiren, sonuçta "ben"liklerinden kopup "yabancı"laşan, arada kalıp acı çeken kimlik(siz)lere dönüşmeleridir. Bu durum, onların yaşarken ölmesidir; iyiye, güzele, doğruya, dürüstlüğe, adalete kısacası, erdeme ait bütün umutların pervanelerin ışık ve ateşe kanat açtığına yok olup gitmesi gibi, tükenip gitmesidir. Ya aşka ya toplumsal açıdan sınıf atlamaya ya varsıl ve ünlü olmaya ya Amerika'da yaşama isteğine ya da yeni bir ülkenin kültürel atmosferi içinde yaratıcılıklarını geliştirmeye kendilerini kaptırarak benliklerinden uzaklaşıp ötekinin çekim alanı içinde, kendilerini tüketirler.

Sonuçta, her biri; kendince ayrı akımlara, isteklere, ışığa kapılan birer pervane olup çıkar.

³⁶ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 123.

³⁷ Bkz. Yüksel Topaloğlu, "Pervaneler Romanının Yapısı ve Anlamı Üzerine", *Turkish Studies*, v 6/3, 2011, s. 1211-1228.

Büyük Atatürk!

Bir gün, dünya milletleri, senin koyduğun

“Yurtta sulh, cihanda sulh!” prensibini

anlayacak ve uygulayacaktır.

Henry Kissenger, Amerika Eski Dışişleri Bakanı

Pervaneler’de “Öteki”ne Bakış: Oryantalizm, Oksidentalizm ve “Türk” İmgesi

“Ben”in “öteki”ni taklit etmesi, ötekine herhangi bir katkıda bulunmaması anlamına gelir. Oysa “öteki”nin isteği, kendinden “farklı” olana ulaşabilmek, ondan kendine “fayda” sağlayabilmektir. Böylesine bir isteğe sahip olan öteki, kendini taklit edenden bir fayda

gelmeyeceğini, üstelik, onun kendini bulamamış bir “ben”lik olduğunu bildiği için ona önem vermez; saygı göstermez; onunla ilişkisinde hep bir yapaylık olur ve onu çevresinde istemez. O, kendi isteğini karşılayacak olanın, kendinde olmayanı ona verebilecek ya da eksikliğini giderebilecek bir başka “öteki”nin ardındadır. Bu durum; güç dengesi bozulmadığı, eşitlik ortadan kalkmadığı, sömürüye dayanan bir

düzeneğe dönüşmediği ölçüde, kimlikleri koruyup yükselten bir özellik taşır. Ben, ötekinin; öteki de

benin faydası için var olduğu sürece, bu denge korunur. Ancak, bu evrende, denge de karşıtı olan dengesizlikle birlikte vardır ve güç dengesi, sürekli olarak değişime uğrar. İyi, kötüyle; doğru, yanlışla; güzel, çirkinle; başarı, başarısızlıkla; tin, bedenle; varlık, yoklukla; gerçek, gerçek dışıyla; Doğu, Batı'yla... birlikte, hem karşıtlık ilişkisi hem de bir bütünlük içinde oluşur.

Yüzlerce yıl, Osmanlı Türkçesi üzerinden Arap bilimiyle Fars edebiyatını kendi kültürlerine çeviren Batı, çevirilerle edindiği bilgiyi 15. yüz yılda düşünce süzgecinden geçirerek Aydınlanma çağına girmiş, 18. yüz yıla geldiğindeyse İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere'de kurulan "dil birliği"yle birlikte, bu toplumlar "ümme" anlayışından "ulus" olma bilincine yükselmiş, İngiltere'deki "Sanayi devrimi"yle hız kazanan kentleşme sürecinde, kişiler, "birey" oluşun sancılı aşamalarını deneyimlemiştir. Bunun yanı sıra, kent yönetimlerini ele geçiren ticaret ehli, özerk yetkileri olan tüzel kuruluşların oluşumuna öncülük etmiş ve bu örgütlenme biçimi; Batı toplumunun, devleti dışlamadan ve devletten bağımsız olarak kazanç elde etmesini sağlayan bir yapılanmayı biçimlendirmesine neden olmuştur. Böylece, modern (yeni) Batı'nın toplumsal açılımında "politik" toplumdaki (devlet) "farklı" bir yapılanma oluşur; kendi kendini "gerçek"leştiren bu oluşum, "sivil toplum"dur. Sivil toplum böylece politik toplumdaki bağımsız, bağımsız olduğu ölçüde ona egemen olabilecek bir örgütlü güç olarak gelişir; gerektiğinde, devleti destekleyebilen ve(ya) onu uyarabilen bir "öteki" benliktir. Bu; "ben"liğin kendi gereksinimleri doğrultusunda, ortama uyum sağlayarak yeni bir oluşu, "karşıtı"yı üretmesidir ve bu karşıtlık, hem "ben"in hem de "öteki"nin varlığı için şarttır. Birbirlerinin taklidi değil, var olmaları için gerekli "neden"leri ve "sonuç"larıdır ve birbirlerine "ayna" olurlar. "Ben"in kendini tanıması, ne isteyip istemediğini ya da ne olup olmadığını anlayabilmesi için "öteki"ne gereksinimi vardır; "öteki"nin de "ben"e. Biri diğerini yok ettiğinde, kendi de yok olur. Bilimsel verilere göre, evrende birbirine yüzde yüz benzeyen bir başka oluş biçimi yoktur; her yaratık, eşsizdir. O hâlde, aklın ve bilimin öne geçtiği Aydınlanma çağında benzerliklere değil, "fark"lılıklara yapılan vurgu önem taşır.

Aydınlanma sürecinde, Avrupa'da başlayan kültürel "uyanış" (Rönesans) bu kıtada varlık gösteren toplumların kültürel açıdan diğer kıta toplumlarının önüne geçmesine neden olur ve ben ile öteki arasındaki denge ilişkisi değişir. Batı, Doğu'nun önüne geçer. Avrupa toplumları güçlenirken diğer toplumları sövmeye başlar. Böylece, ben ile öteki arasındaki ilişki; sömürenle sömürülen, egemen olanla boyun eğen, eğitenle eğitilen, efendiyle köle ilişkisine dönüşür. Taraflardan biri yarar sağlarken diğeri, sürekli zarar görür. Bir süre sonra, sömüren taraf; kendi "üstün"lüğünü ilan eder; bu, kendini "yöneten" ötekini ise "yönetilen" olarak belirlemek ya da biçimlendirmek anlamına gelir. Sonuçta, 19. yüz yıla geldiğinde Avrupa, diğer bütün kıtaların kültürel ve doğal kaynaklarını sömüren, birey, toplum ve ulusları yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendiren bir yöneticiye evrilir.

"Bir kültür ve uygarlık alanı olarak Avrupa'nın tarihsel gelişiminin başlangıcı çoğunlukla [...] Herodotos'un Avrupa-Asya ayırımına değin götürülür. Yunan mitolojisindeki aktarımlara göre, Fenike

Kralı Agenor'un 'kızı' ve 'yeryüzü tanrıçası' olan 'Europe', kendisine âşık olan ve aşkını kanıtlamak için bir 'tanrıya ve boğaya dönüşen Zeus' tarafından Girit'e, yani, Batı'ya kaçırılır." ³⁸ diyen Kula, Avrupa'nın adıyla kimliğinin "Asya'ya göre" belirlendiğini vurgular. Bu saptamaya göre, Avrupa'ya kimliğini veren Asya'dır; Batı, Doğu esas alınarak belirlenmiştir ve Batı'yı Batı yapan Doğu'dur:

Bu mitolojik anlatıya dayanılarak, Asya'nın batısında bulunan yerler Avrupa diye adlandırılır. Asya'ya göre batıda bulunan "kara parçasının" adı olarak Avrupa, MÖ 7. yüzyıldan bu yana kullanılır.

Semitik (Doğu) dillerinde "ereb" kökünden türetilen Avrupa, "güneşin battığı ülke ve karanlık" anlamlarını taşır. Günbatımı, coğrafi yön olarak batıyı simgeler; karanlık ise günbatımından sonraki durumun yanı sıra, mesafe ve ürküntü imgesi olarak tasarımlanır.

Eski Yunanlılar, kendi coğrafi konumlarına göre akşam yönünde bulunan İtalya'yı, daha sonra da İspanya'yı anlatmak için, "Hesperia" sözcüğünü kullanmışlardır. "Hesperia" kökünden gelen "Hesperien" kavramına karşılık olmak üzere, Almancada "akşam ülkesi" anlamında "Abendland" kavramı kullanılır. 1400'lü yıllardan beri belli bir kültür ortamını nitelemek için kullanılan "Abendland" (akşam ülkesi) kavramı, ortaçağın imgesel birikimine de gönderme yapmak amacıyla, güncel Almancada "Batı" kavramıyla eş anlamlıdır. Bu kavramın karşıtı olarak geliştirilen "Morgenland" (sabah ülkesi, Doğu ya da Şark) kavramı Doğu, Asya, İslam ve Türk kültür karışımını anlatır. Batı uygarlık tarihinde sabah ülkesi kavramı belirgin bir "ötekileştirme eğilimi" taşır [...] "Europe" efsanesinden türetilen Avrupa kavramı, "coğrafyadan çok kültürden doğmuştur." Antikitede Yunanlı yazarlar ve düşünürler, Avrupa kavramını, Akdeniz'in kendi taraflarındaki kısmını Asya'dan ayırmak için kullanmıştır. Dolayısıyla, Avrupa kavramının kökeninde bir "ayırma" düşüncesi yatar.³⁹

Batı'yı Doğu'dan ve yeryüzündeki diğer kıtaları (Asya, Afrika, Amerika, Avustralya, Antartika...) Avrupa'dan "ayırma" bu bakış açısında, ben ile öteki arasındaki ilişkide kurulması gereken "fayda" dengesi, "aydınlanan"(!) Avrupa'nın diğer kıtaları kendi çıkarları doğrultusunda "sömürme"ye yönelen girişimleriyle değişmiş olur:

---

³⁸ Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm - I*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 1-2.

³⁹ Onur Bilge Kula, a.y.

Aydınlanma, bir yandan bilim, akıl ve bireyin özgürleşmesi ve özerkleşmesine ortam hazırlayarak, sadece Avrupa'nın değil, tüm insanlığın gelişmesine kalıcı bir katkı sağlamıştır.

Öte yandan da, Aydınlanma, birlikte getirdiği teknolojik üstünlük sayesinde Batı'nın Doğu'yu sömürgeleştirmesine yol açarak, dünyanın bu bölgesinin geri kalmasına ve bilimsel-teknolojik yarıştan büyük ölçüde kopmasında neden olmuştur.

Sömürgeleştirilmesi sonucu, bilim ve teknoloji alanında Batı'nın gerçekleştirdiği atılımları gerçekleştiremeyen Doğu, dünya sorunlarını dünya yöntemleriyle çözme anlamında "akılcılaşıma" konusunda da Batı'nın gerisinde kalmıştır.

Bu durum Batı'nın Doğu'yu kendi yaşam tarzı ve çıkarları açısından oluşturması veya kurgulamasına ortam hazırlamıştır. Böylece Batı, Doğu'nun nasıl olması gerektiğini belirleme ve Doğu'yu temsil etme hakkını kendinde görmeye başlamıştır.

Bu gelişme, Avrupa felsefesinde "Doğu yazgıcılığı", "Muhammedanizm" ve "Avrupalı akıl üstündür" sözleriyle özetlenebilecek bir anlayışta ve sömürgeciliğin meşrulaştırılma girişiminin bir türevi olan "oryantalizm" kavramında açık biçimde gözlemlenebilir.⁴⁰

Böylece, Batı'nın Doğu'yu değerlendiren, eleştiren, eğiten, sorgulayan, yargılayan, biçimlendiren, yönlendiren, yöneten ve de sömüren bakış açısı "Oryantalizm" adı altında gündeme gelir. "Oryantalizmi, Said, 'hepsi birbirine dayalı bir çok şey' olarak anlamakta ve genel kabul gören anlamlarını 'en kolay kabul gören akademik manası'ndan başlayarak sıralamaktadır"⁴¹ diyen Bulut; Şarkiyatçılık olarak da bilinen Oryantalizm adı yerine, günümüzde neden "Doğu İncelemeleri" karşılığının kullanıldığını Edward Said'den yaptığı alıntılarla açıklar:

"Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dil bilimci olsun, özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse Şarkiyatçıdır (oryantalist) ve yaptığı şey Şarkiyattır (oryantalizm)... Zenginliği, nakil usulü, ihtisas sahaları ve iletimi kısmen bu kitapta ele alınacak olan bu

⁴⁰ Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İstanbul, 1998, s. XVIII.

⁴¹ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul, Yöneliş, 2002, s. 18

'bilimsel gelenek' için Oryantalizm'in daha geniş bir manası vardır: Oryantalizm 'Doğu' ile 'Batı' arasında ontolojik ve epistemolojik ayırma dayalı bir düşünüş biçimidir... Şimdi oryantalizmin üçüncü anlamına geliyorum: Bu anlamda oryantalizm, diğer ikisinden ziyade 'tarihi ve maddi' biçimde tanımlanmıştır. Onsekizinci yüzyıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek, Oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskan eder, yönetir; kısacası 'Doğu'ya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için 'Batı'nın bulduğu bir yoldur.”

Artık uzmanlar, oryantalizm yerine “doğu incelemeleri” ismini tercih etmektedirler. Bu tercihin sebebi, “terimin [oryantalizmin] hem belirsiz ve çok genel olması, hem de Avrupa sömürgeciliğinin 19. ve 20. asrın başındaki 'insana yüksekte bakan' yönetici tavrını çağrıştırmasıdır.”⁴²

Adı, ister Oryantalizm ister Şarkiyatçılık isterse Doğu İncelemeleri olsun, Batı'nın Doğu'ya yaklaşımını tanımlayan bu bakış açısının sınırlarını belirleyen Said'e göre “Yazar, hayatın şartları ile sınırlıdır. Doğu'yu inceleyen kişi ister Avrupalı, ister Amerikalı olsun 'kendi' gerçeğinin zorladığı temel kuralların dışına çıkamaz. Şunu bilmek zorundadır ki, Doğu'yla öncelikle Avrupalı veya Amerikalı olarak karşı karşıya gelmekte, onu daha sonra tek başına incelemektedir. Bu şartlar altında bir Avrupalı yahut Amerikalı olmak da büsbütün boşuna değildir.”⁴³ Bu bağlamda, Batı'nın Doğu'daki çıkarlarının “politik” olduğuna değinerek oryantalizm terimiyle ne anlatmak istediğini aşağıdaki saptamayla ortaya koyar Said:

Ben kendi hesabıma bazı açık tarihî gerçeklere dayanarak burada sergilemeye çalıştığım biçimde, önce Avrupa'nın daha sonra Amerika'nın Doğu'daki çıkarlarının politik olduğunu düşünüyorum. Ancak bu çıkar ilişkilerinin yarattığı kültür halkası dinamiktir. Sert politik, ekonomik ve askerî gerekçelere dayanır. Bu halka Doğu denen değişken ve kompleks varlığı yaratmıştır. Benim “Oryantalizm” adını verdiğim konu budur.

Anlaşıldığına göre oryantalizm kültür, bilim ve kurumlar tarafından sessizce meydana çıkarılmış basit bir tema yahut politik bir alan değildir. Doğu üzerine yazılmış eserlerin geniş ve yaygın bir koleksiyonu da değildir... Batı'nın “Doğu” dünyasını ezmeye yönelik hain bir “emperyalist komplosu” da sayılmaz ve bu görüşü temsil etmez. Oryantalizm

---

⁴² Yücel Bulut, a.y.

⁴³ Edward Said, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Nezih Uzel, b.4, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1998, s. 25.

estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile “aktarılmaya” çalışılan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm coğrafi bir ayırım değil –dünya Doğu ve Batı olmak üzere eşit olmayan iki bölüme ayrılmıştır– bir seri “çıkarlar” toplamıdır. Bu çıkarlar sadece yaratılmış şeylerdir. Aynı zamanda bilimsel keşifler, filolojik çalışmalar, psikolojik analizler, manzara tarifleri ve sosyolojik açıklamalarla ayakta tutulmaya çalışılan müesseselerdir. Bu sistem açıkça ayrı bir dünyanın yönlendirilmesi, kullanılması, hatta eritilmesi için gösterilen gayretlerin tamamını kapsar. Oryantalizm bilhassa brüt politik iktidarla ilişkili gibi görünmeyen bir hitap şekli, fakat çeşitli iktidarların kuvvet farklarından doğan ve varlığını öylece sürdüren dengesiz bir alışveriş düzenidir.⁴⁴

Oryantalizm, yine Said’in betimlemesiyle “her şeyden önce ‘çeşitli erk biçimleriyle üretilen ve varlığını sürdüren bir söylemdir.’ Belirli ölçüde ‘siyasal erk’ (sömürgeci, emperyalist yönetim erki), ‘düşünsel erk’ (karşılaştırmalı dilbilim, anatomi, siyasal bilimler, felsefe), ‘kültürel erk’ (ortodoksiler, beğeni ve değerler kanonu/koşunu) ve ‘ahlaki erk’ (biz ne yapıyoruz, onlar ne yapmıyorlar veya anlayamıyorlar gibi ideler) tarafından biçimlendirilir.”⁴⁵ Dolayısıyla, gerek siyasal gerek düşünsel gerek kültürel gerekse ahlakî olsun her bilgi düzeyi, iyiye ve(ya) kötüye yarar sağlamak için kullanılabilir. Sömürmek için kullanılan bilgi, kötülüğün çıkarınadır ve “ben”i efendi, “öteki”ni de köle durumuna getirir. Bu konuda şöyle der Parla:

Edward Said’in kitabı yayımlandığı zaman şarkiyatçılar arasında büyük bir tepki yarattı. Uğraşlarını meşru bir bilim dalı olarak gören şarkiyatçılar, yaptıkları işin bilinçli ya da

bilinçsiz yanlılığı üzerine kurulmuş bu incelemeyi reddettiler. Oysa biliyoruz ki Batı edebiyatının en eski temalarından biri, kudretle bilginin tehlikeli özdeşliğidir. Orta Çağ Avrupa’sında Kilise’nin resmi bilimi dışında bilgi yasaklanmış ve aydınlanma çağına dek, yasak bilgiye öykünen bir dizi Faust cehennemi

boylamıştır. Rönesans’ta bile, Rabelais’in ölümsüz yapıtında, baba dev Gargantua,

⁴⁴ Edward Said, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁵ Onur Bilge Kula, *a.g.e.*, s. 7.

kendinden de devasa oğlu Pantagruel'e "vicdansız bilgi ruhun ölümüdür" uyarısında bulunarak bilgiyi bir kudret aracına dönüştürmemesini öğütler. Ne var ki Edward Said *Orientalism*'deki tezinde haklı görünmektedir. Doğu hakkında bilinçli ve maksatlı olarak üretilen bilgi Batı'da vicdani bir değerlendirmeye konu olmamıştır. Bunun nedeni de sömürgeciliktir. Doğu Batı'nın sömürgesi olduğu sürece, zaten kurulu efendilik-kölelik ilişkisi Doğu'ya ilişkin metinlerin belli bir doğrultuda üretilmesiyle pekiştirilecekti. Bilimin iyi amaçlar için olduğu kadar kötü amaçlar için de kullanılabileceğini bilen ve bu konuda özdenetimini on beşinci yüzyıldan beri belli bir duyarlılıkla sürdüren Avrupa, bu tür bir denetimi şarkiyatçılığa uygulamamıştır.⁴⁶

Oryantalizmin, Batılı bir eylem olduğuna ve araştırmancının "nesnesi" yerine araştıran "özne"yi ifade ettiğine değinen Hanefi de emperyalist, ırkçı, nazist, faşist bakış açılarının Batı sömürü kültürüne ait olduğunu ve Avrupa'nın diğer kıtalara, bilgi gücüyle egemen olduğunu belirterek şunları söyler:

Bir çalışma alanı olarak oryantalizm, Batı'da Rönesans'tan itibaren modern zamanlarda ortaya çıkmıştır. Oryantalizm, klasik dönem olan Patristik dönem, Orta Çağ, Skolastik dönemden sonraya tekabül eden Batı tarihinin ikinci döngüsü boyunca ortaya çıkmıştır. On dokuzuncu yüzyılda zirvesine ulaşmış ve rasyonalizm, tarihsicilik ve yapısalcılık gibi farklı Batılı düşünce okullarıyla paralel devam etmiştir.

Oryantalizm, ortaya çıkış süreci itibarıyla anlam ve niteliklerine pek de dikkat edilmeksizin yapılan titiz ve mikroskobik analizler yoluyla vücut kazanan tarihsiciliğin

Kurbanı olmuştur. Oryantalizm, "araştırmancının konusunu" tanımlamaktan ziyade "araştıran özneyi" ifade etmektedir. Bu hâliyle Doğu'nun Ruhunu

yansıtmaktan daha çok Batı'nın aklını açığa çıkarmaktadır. Doğu'nun ülkeleri, insanları ve toplumları hakkında bir araya getirilen onca bilginin şiddetli acısı oryantalizmi beslemiştir.

⁴⁶ Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, b.4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 22.

Batı, kendi coğrafi sınırlarını aşarken kendinden olmayı daha çok hakimiyet altına almak için onu daha çok anlamak istemiştir. Çünkü bilgi güçtür. Klasik oryantalizm; emperyalizm, ırkçılık, nazizm ve faşizm gibi ideolojiler ve Avrupa üstünlüğü esasına dayalı Batı sömürge kültürüne aittir. Yani Batılı bir eylemdir; kendi ile öteki, Batı ile Batılı olmayan, Avrupa ile Avrupa dışı, klasik dünya ile yeni dünya ve kadim zamanlarla modern zamanlar arasındaki güç ilişkisinin nasıl olacağını tanımlayan Batılı bir Yaşam Kaynağı (Elan Vital) ifadesidir.⁴⁷

Tarihsel süreçte, öznenin ve nesnenin sürekli yer değiştirdiğini, benden ötekine ve ötekinden de bene olan evrilişin “odak”ta olanla “kıyı”dakinin rolleriyle (taşınan, yüklenen, biçilen) ilgili olduğunu saptayan Hanefi; moderniteyle birlikte yükselişe geçen oryantalist söylemin 20. yüz yılda, odaktan kıyıya kayarak yerini oksidentalizme bıraktığını, modernite sonrası deneyimleyen günümüzün Postmodern dünyasında ben ile ötekinin konumlan(dırıl)ışındaki değişime değinir. Günümüzün yönelişi, kıyıda Batı’nın odaktaki Doğu tarafından değerlendirilmesi, eleştirilmesi, sorgulanması, yargılanması ama sömürülmemesi temelinde yükselen, Doğu’ya ait yapıcı ve eşitlikçi bir bakış açısının gelişmesine doğrudur. Bu konuda şöyle der Hanefi:

Buna mukabil oksidentalizm, Üçüncü Dünya’da, sömürsüzleşme süreçlerini tamamlamak üzere ikame edilmiş bir yaklaşım biçimidir. Askerî, ekonomik ve siyasal sömürsüzleşme, kültürel ve bilimsel sömürsüzleşme olmaksızın her zaman eksik kalırdı. Sömürülen ülkeler özgürlüklerinden önce veya sonra bilimsel nesne olmaya devam ettiği sürece sömürsüzleşme hâlâ bitmiş sayılmaz. Oryantalizmdeki çalışma nesnesi oksidentalizmin çalışan öznesi, oryantalistteki çalışmayı yapan özne, oksidentalizmdeki çalışma konusu olmaktadır.

Dolayısıyla insanlar ve toplumlar arasındaki güç ilişkilerine bağlı olarak aslında daimi bir çalışma konusu ve çalışmayı yapan özne yoktur. Roller, tarih boyunca hep değişmiştir. Kadim dünyada, Çin’de, Hindistan’da, İran’da, Babil’de ve Mısır’daki toplumlar hep çalışmanın öznesi olmuşlardır. Bu toplumlar ve klasik İslam kültürleri yine merkezdeki özneler konumundalardı; aynı dönemlerde Avrupalılar çalışmanın konusu olmaktadır. Modern dönemlerle birlikte bu süreç tam tersine döndü ve Müslüman dünya çalışmanın konusu hâline geldi. Günümüzde oryantalistin sonu ve oksidentalizmin başlangıcı, üçüncü kez bir değişim anlamına gelmektedir. Artık Batı, özne olma vasfını kaybetmeye ve yavaş

---

⁴⁷ Hasan Hanefi, “Oryantalizmden Oksidentalizme”, çev. Hakan Çopur, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*

Bildirileri, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2007, s. 79.

yavaş nesne olmaya başlamıştır; bunun tersi de Doğu için geçerlidir. Nesnel idealizm, Batılı sömürgeci modern zamanlardan üçüncü dünyacı sömürgecilik sonrası yeni zamanlara doğru kaymaktadır. Batı'nın bilen bir özne olduğunu ilan eden “cogito ergo sum”ı (Düşünüyorum, öyleyse varım) *üçüncü dünyanın* “studio ergo sum”ı (çalışıyorum, öyleyse varım) hâline gelmiştir[...]

Eğer oryantalizm merkezin bir ürünü ise oksidentalizm de çevrenin bir ürünüdür. Merkez, bilim, sanat ve kültür tarihi açısından daha fazla ayrıcalığa sahipken çevre marjinalleştirilmiştir. Merkez üretmekte, çevre ise sadece tüketmektedir. Merkez süreçleri okumakta ve onları kavramsallaştırmaktadır. Merkez efendidir; çevre ise itaat eder. Merkez eğitmen, çevre ise eğitilendir. Oksidentalizm ise yeni bir bilim olarak bu ilişkiyi tam tersine evirerek ilişkinin taraflarının rollerini bugünkünün tersine çevirecektir [...] Oksidentalizm, “ben” olarak Batı ile “öteki” olarak Doğu arasındaki bu ilişki tarzını düzelterek Doğu’yu “ben” Batı’yı ise “öteki” hâline getirmektedir. “Ben” ile “öteki” arasındaki ilişki, bir üst alt ilişkisi yaratmadan özneler arası eşit, musavi ve akli başında bir ilişki olabilir. Yapıcı oksidentalizm, yıkıcı oryantalizmin yerine geçecek bir karşılıktır.⁴⁸

Oksidentalizmin, oryantalizmin olumsuz yönlerini yok edip dengeyi yeniden kurmak üzere ortaya koyulmuş bir yaklaşım olduğunu belirten Arlı da bu ereğe ulaşmak için oksidentalizmde iki unsurun başat olduğunu vurgular. Bunlardan biri “sümürü karşıtı” olmak diğeryise “ulusçuluk”tur:

Oksidentalizm [...] oryantalizmin yarattığı bilgi nesnesi olan “Doğu”nun bir tür karşıtı olmaya aday Batı bilgisi *arayışıdır*. Fakat bu bilgi etkinliği, oryantalizmin belirleyip işaretlediği anlamları zorunlulukla referans almak durumundadır. Bu anlamların beslendiği kaynakların başında ise, anti-sömürgeci mücadelenin hakim ideolojisi olan milliyetçilik gelmektedir [...]

Oksidentalizmin belki de oryantalizm ile hiçbir zaman karşılaştırılmayacak özelliği, onun emperyal bir siyasetin aleti ve üreticisi olmamasıdır. Oksidentalizm, daha çok bir ‘bilişsel travma’ ile başa çıkmaya çalışan bir söylemdir. Bu

⁴⁸ Hasan Hanefi, *a.g.e.*, s. 80, 82.

anlamıyla da oryantalizmin narsisizminden uzak, belirli düzeyde bir simgesel şiddetle de yüzleşmiş olan bir tarihî sürecin ürünüdür.⁴⁹

Arlı; ben ve ötekinin birbirine bakışı olan oryantalizm ve oksidentalizm arasında yaptığı bir diğer karşılaştırmada, oksidentalist bakış açısının saldıran değil kendini “savunan” ve yıkıcı değil “yapıcı” bir düşünce düzeneği olduğunu altını çiziyor:

Oryantalizm ile oksidentalizm, farklı türde, bir başka deyişle farklı sorulara farklı cevaplar arayan söylemlerdir. Oksidentalizm dağınık ve apolojetik yönleri güçlü bir zeminden konuşurken, oryantalizmin hakim söylemi sistematik ve dışlayıcı olan bir zeminden hareket etmektedir. İki söylem biçimini birbirinden ayıran en temelli fark Batı'nın emperyalizm tecrübesinin oryantalizmi şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır. Oksidentalizmin öfkesi, çoğunlukla, bu sorunun duygusal ekonomisi içinde kilitlenip kalmaktadır. Çünkü, bütün toplumsal sistemin (kültür, kişilik ve siyasal sistemi) alt yapısını tahrip eden sömürgeciliğe verilen tüm tepkiler oksidentalizmin mantığını belirlemiştir. Yine de oksidentalizmin oryantalizm kadar tahripkâr bir söylem olmadığı söylenebilir. Oksidentalizm bir savunma hali olup özünde temel olarak hiçbir yıkıcılık ve saldırganlık taşımaz.⁵⁰

Oksidentalistler için iki Batı vardır: “sömüren” Batı ile “benzersiz” Batı.. Bu anlamda, bir karşıtlar bütünü olan Batı; kendini değerlendiren Doğu'yu bir “çelişki süreci”ne sürükleyerek Batı-dışı toplumlarda “tarihsel gecikme psikolojisi” oluşmasına neden olur. Bu durumu şöyle açıklar Arlı:

Oksidentalist söylemin içeriğinde ise, üçüncü dünya milliyetçiliğinin belirgin izleri vardır. Siyasi tecrübeler temele alınarak tanımlanan “emperyalist Batı”, “hunhar Batı” ile kültürel ve teknolojik gelişmeler temele alınarak tanımlanan “benzersiz Batı” imajları bu söylem biçiminin temel eksenini şekillendirmiştir. Emperyalist Batı'nın ideolojik tasallutuna karşı, ulusal ve modern bir kültür inşa edilerek emperyalizm karşıtı bir direniş alanı oluşturulmaya çalışılırken, benzersiz Batı'nın bilimsel ve kültürel ürünleri, ‘öz’ olarak Batılı olan modern bir kültürün inşasında alınıp kullanılması gereken değerler olarak tanımlanmıştır. Bu, Batı-dışı toplumlarda, klasik anlamıyla “kültür-medeniyet çatışması” adının konduğu yerel ve evrensel düzlemde ikici bir karşıtlık içeren ve iki düzlem

⁴⁹ Alim Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, b.2, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s. 77, 78.

⁵⁰ Alim Arlı, *a.g.e.*, s. 73.

arasındaki boşluğun felsefi olarak doldurulamadığı siyasi düşünce ve etkinliklerde cisimleşen işlevsel bir çatlaktan kaynaklanmaktadır. Bu çatlak, Batı-dışı toplumların bilim-dışı düşünce alanları ve sosyal bilim faaliyetleri ile ‘yaşayan ve sürekli yeniden oluşan toplum’ arasında derinden derine işleyen bir değer çatışması ve çelişkisini de beraberinde getirmiştir. Her iki söylemin olduğu ‘söz’ ortamında ortaya çıkan bilinç durumu, hiç de iç açıcı olmamıştır. Bunun nedeni “iki paradigma arası çelişki zamanı”nı yaşayan Batı-dışı toplum biçimlerinin tecrübe ettiği “tarihsel gecikme” psikolojisi ve mantığı ile ilişkilidir.⁵¹

Günümüzde, oksidentalizm; Batı’nın Doğu için öne sürdüğü bütün ön yargılı ve olumsuz söylemlere bir “başkaldırı” olarak, oryantalizmin karşısındaki yerini almıştır. Bu karşı çıkışın nedenlerini, Hanefi şu sözlerle açıklar:

Oksidentalizm, Doğu’da Batı’yı Batılı olmayan bir dünya görüşünden yola çıkarak geliştirebilecek bir karşı çalışma alanıdır. “Ben”de öteki, her zaman bir imgedir. Bu, bir imge, her zaman hedefi vurmaya yarayan bir karikatürdür. Oryantalizm Doğu için siyahlar,

sarılar, Doğu despotizmi, ilkel akıl yürütme, vahşi düşünce, Sami aklı, Arap aklı, şiddet, fanatizm, az gelişmişlik, ayrılıkçılık, gelenekselcilik ve muhafazakârlık gibi pek çok imge yaratmıştır. Zaten bir kere öteki karikatürleştirilirse “ben”in her eylemi meşrulaştırılacağından onunla ilişki kurmak ve anlaşmak da kolay olur. Böyle bir algı, “ben”in “öteki”ni hedef olarak

vurmasını da mümkün kılar. Bu sürece ilaveten “ben” kendi varlığını daha bariz bir biçimde göstermek için kendine ilişkin kimi noktaları da vurgular: Beyazlar, Batı, demokrasi, mantıksal akıl yürütme, uygarlık, aryanizm, barış, tolerans, gelişmişlik ve hatta fazla gelişmişlik, bağımsızlık, sekülerizm, modernizm, ilerleme. Kitle iletişim araçlarının Batılı ellerde sahip olduğu güç yoluyla ben, “öteki”ni silahsızlandırırken kendisini aynı hızla silahlandırır. Böylece Batı ile Doğu arasında bir üstünlük aşağılık kompleksi ilişkisi kurmak ve bunu kalıcı hâle getirmek mümkün olacaktır.⁵²

⁵¹ Alim Arlı, *a.g.e.*, s. 12.

⁵² Hasan Hanefi, *a.g.e.*, s. 81.

Batı'nın yüzlerce yıl yeniden üretip kurduğu, sonrasında yıkıp yeniden ve yeniden biçimlendirdiği “gelişmemiş” Doğu imgesi, oryantalist söylemde “ideal”leştirilen Avrupa toplumlarının bilincinde acaba nasıl oluşturuldu? Bu noktada, Doğu'nun Batı tarafından “yeniden kurgulanış”ında “romantik mitkurucu”luğun önemine dikkat çeken Parla, Doğu mitinin nasıl oluştuğunu şöyle açıklar:

Önce, Doğu miti nedir? Romantik arayışın on sekizinci yüzyıl akılcılığına ve burjuva tekdüzeliğine başkaldırırken ürettiği birçok mitem biridir. Orijinallik arayışında her şeyi denemeye hazır romantiklerin, orijinal olanı bulduklarında paradokslu bir tavırları vardır.

Orijinal bir fikir, yapıt, konu onları heyecanlandığı ölçüde kışkandırır ve mutlaka daha orijinal olmaya iter. Örneğin Shelley, Ufizzi galerisinde gördüğü Medusa resminden çok mu etkilendi, bu etkiyi dile getiren şiiri mutlaka Medusa'nın olağandışılığını aşmalıdır. Yılan saçlı bu kadın kendi içinde yeterince orijinal sayılmaz, ta ki dehşet, korku ve ölümün güzelliğinin bir simgesi haline getirebilsin. Ölüm aşkı, korku ve dehşetin çekiciliği, romantiklerin klasik mitolojiye kattıkları ikinci bir mitik

düzlemdir. Dokundukları her şeyi mitleştiren mityapıcılarıdır romantikler. Klasik mitolojiyi bile yeterince “mitik” bulmayıp yeniden mitleştirmeyi başarmışlardır. İncil bile ellerinden kurtulamamıştır. Şeytan kötüydü belki, fakat kötülüğü ölçüsünde çekici, isyankârlığı ölçüsünde kahramandı romantikler için. Doğu da romantiklerin mit tezgâhından geçmek zorundaydı ve geçti de. Delacroix'nın tabloları Doğu hakkında mıdır, yoksa duyusal ve tüyler ürpertici bir egzotizmi mi sergiler? Saba Melikesi Belkıs, Salome, Kleopatra Doğu tarihinin ünlü simaları mıdır yoksa karanlık güçlerle bezenmiş, felaket ve ölüm getiren meşum kadınlar mı?

Romantik mitkuruculuğu olağandışı bir estetik yaratmak için mitlerden yararlanıyordu, ama bunu yaparken mitlerin oluşumuna ilişkin bütün tanımlamaları da çiğniyordu. Bilim öncesi mitlerin, varoluşun çözümlenmemiş yönlerini, insanın yönetemediği doğa güçlerini açıklama, olağanlaştırma, evcilleştirme güdüsüyle yaratıldığını biliyoruz. Bu mitik öyküler korkutucu ve gizemli olanı insanlaştırarak ve evcilleştirerek daha az gizemli daha az korkulu hale getirmeyi amaçlıyordu. Romantik mitkuruculuğun amacı ise bunun tam tersiydi; olağan, güncel ve açık olanı yadsımak, olağandışı, ilkel ve gizemli olanın peşinde koşmak; bunlar bulunduğu zaman bile orijinallik uğruna bunları bir kat daha yabancılaştırmak. İşte romantikler on sekizinci yüzyıl şarkiyatçılığını böyle bir uğraş içindeyken ele aldılar. Ve Doğu onların elinde olabildiğince yabancılaştırıldı,

gizemleştirildi, kişiselleştirildi. Öyle ki Doğu'yu konu almış ne kadar romantik yazar varsa o kadar da Doğu belirdi on dokuzuncu yüzyıl romantik yazınında.⁵³

Böylece, hem oryantalistlerin hem de romantik mitkurucularının elinde “gerçek-dışı”na kayan bir söylemler zinciriyle, yeniden ve yanlı bakış açılarıyla kurulan Doğu imgesi; beraberinde, “ben”in karşısında, ona engel olarak görülüp gösterilen bir “tehlike” konumuna getirilir. “Doğu” terimi içinde sınırları oldukça geniş olan bu Batı “karşıt”ı imge; 1071’den itibaren, düzenli olarak Anadolu’ya gelip bu coğrafyayı yurt tutan ve Müslümanlığı kabul ederek örgütlü bir düzeneğe dönüşen bir “din-dil” birliğinin, “Türk” kimliğinin karşılığı olarak kullanılmaya başlar. Kula, bu tarihsel süreci kısaca, şöyle betimler:

Türkler, Anadolu’ya yerleşmelerinin daha başından itibaren ilkin Anadolu Hıristiyanlığı,

daha sonra da Avrupa tarafından tehlike olarak değerlendirilmiştir [...] Erk ve egemenlik alanlarını Avrupa içlerine doğru genişleten

Türkler, Avrupalı ulusların savunma yeterliliklerini geliştirme ve genişletme gereksinmelerini artıran bir etmen olmuştur. Bu gereksinmenin nasıl giderileceği sorusuna yanıt arama uğraşı, Avrupalılara kimliklerinin ortak

yönlerini öne çıkarma ve belirginleştirme ortamı hazırlamıştır. Bu bağlamda Türkler, anlatım yerindeyse, “karşıt güç” olarak Avrupalılar açısından ortak kimliğin oluşması ve yerleşmesi bakımından önemli bir etken olan “öteki” işlevi görmüşlerdir.

Ortaklığın veya birlikteliğin temeli olan “biz” anlayışının gelişebilmesi için, “öteki”nin belirlenmesi ve ayırt edilmesi gerekir. Ortak kültürel kimliğin oluşmasında etken olan “biz ve öteki”, bir başka deyişle, “öz ve yabancı” söylemi, Batı’da tarihin akışının katkısıyla daha 12. yüzyıldan itibaren giderek artan ölçüde Avrupa-Türkiye karşılığı üzerine oturtulmuştur. Bu yaklaşım olağan bir durum gibi gösterilerek, Avrupa kamuoyunun önemli bir bölümünün belleğine yerleştirilmiştir. Avrupa-Asya veya Doğu-Batı ayrımını “biz” ve “öteki” ayrımı üzerine kurma süreci, bütün yazınsal türleri kapsar.⁵⁴

⁵³ Jale Parla, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁵⁴ Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm - I*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 4.

Batı'nın karşısındaki öteki olarak kimlik "biçilen" Doğu'nun, Türk imgesiyle özdeşleştirilmesi konusunda, Baharoğlu da şunları söyler:

Dünyanın mağrur efendisi Batı, iktidar ve güç merkezini ele geçirdikten sonra sabit çift terimli Batı-Doğu ayrımı emperyalist ve radikal bir boyut kazanmıştır. Büyük İskender'in İ.Ö. IV. yüzyıldaki Doğu seferiyle başlatılan "öteki karmaşası" nam-ı diğer Doğu-Batı ayrımı, XVI. yüzyıla Batı lehine sonuçlanınca; Batı, Doğu'ya yönelik dinî, siyasî ve tarihî kiniyle yoğurduğu planlarını uygulamaya başladı.

Doğulular Osmanlı'yı hiçbir millete mal etmeden, multi-etnik bir siyasî tezle savunadursun, Batılı gözünde Osmanlı=Türk imajı en yaygın görüş olarak kabul edildi. Batılı Hıristiyan milletlerin ensesinde dört yüz yıl at koşturan Osmanlı Türkleri nam saldıka Doğu'nun efendiliği mevkiini de ele geçiriyordu. Dolayısıyla dünya üzerinde Doğu-Batı ayrımının nüfuz alanı, önemli oranda Türkler üzerinde yoğunlaştı. Çünkü Batı'ya her zaman en büyük darbeler Türkler tarafından vurulmuştur. Bu nedenle Batı, hedef aldığı Doğu dünyasında uygulamaya çalıştığı entrika ve intikam projelerini Türk gerçeğinin eksenini çevresinde değerlendirmiş ve yoğunlaştırmıştır. Öyleyse Doğu-Batı ayrımının en önemli öznesi, Türk gerçeğidir.⁵⁵

Sonuçta, "gelişmiş" Batı'nın "gelişmemiş" karşılığı olarak imlenen Türk kimliği, yüzlerce yıl sürece bir evrilişte, aşağılanıp dışlanarak sindirilecek bir "düşman" biçiminde sunulur Avrupa toplumlarına. Öteki olarak belirlenen Türk imgesine, öteki olan Müslüman imgesi de eklenince, ben olarak odakta konumlanan Hıristiyan Batı toplumları için kıyıda Müslüman Türkler; "kötülük kaynağı" oluverir ve Avrupa Hıristiyanlığı, Anadolu'daki Hıristiyanların yardımına çağırılır. Tarihte, Müslüman Türk tehlikesine karşı yapıldığı bilinen ilk yardım çağrısı, Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'a aittir ve bu çağrı; kimi araştırmacılara göre 1270 kimilerince de 1291'de Akka'nın düşüşüyle sona eren, Haçlı akınlarını başlatır:

⁵⁵ Ömer Baharoğlu, *Oryantalizm, İslâm ve Türkler: Batının Kirli Yüzü.. Misyonerliğin Casusluk Boyutu*, İstanbul, Toker Yayınları, 2006, s. 11.

Biz ve öteki söylemi en açık biçimde din alanında, yani, Hıristiyanlık-İslam karşıtlığında belirginleştirilmiş ve gerekçelendirilmiştir. Tarihsel açıdan söz konusu söylemin belirginleşme sürecinin bazı önemli yapıtaşları ve aşamaları şöyle betimlenebilir: Avrupa Hıristiyanlığını yardımına çağıran Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'tur. Anılan imparator 1088 yılında Flandre Kontu Robert'e bir mektup yazarak, Doğu Hıristiyanlığını Türklere karşı koruma konusunda destek istemiştir. Anılan imparator bu mektupta Türklerin Hıristiyanların kutsal yerlerini ve kadınlarını kirlettiklerini, Hıristiyanları acımasızca öldürdüklerini öne sürmüştür.⁵⁶

Kula, Bizans imparatorunun 1088-1100 yılları arasında Avrupa'ya yazdığı mektuplarda geçen "Türk imgesi" hakkında şu bilgiyi verir:

Haçlı Seferleri Mektupları adlı kaynakta yer alan ve 1088-1100 tarihleri arasında çoğunluğu Anadolu'dan Avrupa'ya yazılan mektuplarda da Bizans imparatorunun Türklere ilişkin bazı yargıları yinelenerek pekiştirilmiştir. Doğulu olarak nitelendirilen Türkler için "acımasız", "arkadan vuran", "vahşi", "korkak", "kutsal değerleri yok eden", "ırza geçen", "barbar", "yakıp yıkan", "sinsi", "inançsız", "kibirli", "karşısındakini yok sayan" ve aynı zamanda "kolay boyun eğen", "dönek", "istenci zayıf", "güvenilmez", "şehvet düşkün", "et yığını" gibi nitelemeler kullanılmıştır.⁵⁷

Bunun yanı sıra, bütün mektuplar ele alınıp incelendiğinde, "ben" olarak konumlandırılan Batı ve "öteki" kabul edilen Doğu için yapılan değerlendirmede, Kula'nın betimlediği tablo şöyledir:

Oryantalizm ve Türk imgesi bağlamında anılan mektuplar ele alındığında, öne çıkan anlatımlar şöyle sıralanabilir: Türkler "yakıcı-yıkıcı", "acımasız-öldürücü", "cart renklere eğilimli", "mütevazı", "konutlarına özen göstermeyen", "tütün kullanımı bakımından ölçsüz", "erki ele geçirmek için hile ve entrikaya başvuran", "kadınları dış dünyadan soyutlayan ve örtünmeye zorlayan", "şehvet düşkün", "hayvanları seven", "yalın", "tutumlu", "gösterişe düşkün olmayan", "ayrımcılık bilmeyen", "yapışkan" ve "henüz tam uygarlaşmamış" insanlardır.

---

⁵⁶ Onur Bilge Kula, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁷ Onur Bilge Kula, *a.g.e.*, s. 8.

Asya-Avrupa karşılaştırması bağlamında Asya, Doğu ya da İslam “yıkıcı”, “gereksinmesiz”, “yetingen”, “yavaş”, “gösterişe ve dışa dönük”, “ilgisiz”, “durağan”, “pis”, “hukuk tanımaz”, “bireye saygı duymaz”, “duygusal”, “tembel”, “devinimsiz”, “aldırışsız”, “vurdumduymaz”, “yeniliğe kapalı” gibi niteliklerle ötekileştirilir.

Buna karşılık, Avrupa, Asya için sayılan imgesel değerlendirmelerin tam tersi imgelerle, örneğin, “yapıcı”, “akılcı”, “uygar”, “hukuk ve bireye saygılı”, “kadın bireyselliğine saygılı”, “temiz”, “çalışkan”, “yeniliğe açık”, “uygar”, “devingen” ve “sürekli yeni gereksinimler geliştiren” insanların yarattığı kültür alanı olarak belirginleştirilir.⁵⁸

1394'te İstanbul'u kuşatan Yıldırım Beyazıt; 1444'deki Viyana ve 1448'deki Kosova yengilerinin komutanı II. Murat; sonrasında, İstanbul'u 1453'te ele geçirip Bizans İmparatorluğu'nu

yıkarak Yeni çağı başlatan, 1454 ve 1480 yılları arasında Avrupa'ya yaptığı akınlar sonucu Sırbistan krallığının ortadan kaldırılması, Mora'nın fethedilmesi, Eflak'ın Osmanlı eyaleti yapılması, Bosna-Hersek'in Osmanlı egemenliğine geçmesi, Boğdan ve Arnavutluk'un ele geçirilmesi, Venedik deniz savaşlarının yanı sıra, İtalya ve Maceristan'da kazanılan başarılarla Osmanlı egemenliğini Batı'ya sürekli duyumsatan Fatih Sultan Mehmet; Avrupa'nın içlerine ilerlemeyi sürdürüp 1521'de

Belgrad'ı alan, 1522'de Rodos'u fetheden, 14. yüzyılda kurulup 15. yüzyılda gelişmeye başlayan Akdeniz'deki Türk donanma gücünü 16. yüzyılda Kızıldeniz'e kadar genişletip Türkleri “denizlerin efendisi” konumuna getiren, 1526'da Mohaç'ta aman vermediği Avrupa'ya yardım çılgınlıkları attıran ve 1529'daki Viyana kuşatmasında nefesini Batı'nın ensesine bırakan Kanunî Sultan Süleyman ve nice başarılı Türk komutanı, devlet yöneticisi ve aydını; Türklerin ne yapılırsa yapılsın yenilemediğini, Türk'ün kültürel varsılıktan (bilim, devlet düzeni, sanat, savaş yeteneği, hamam, kahve, nargile, Türk mutfağı...) ideolojiye kadar pek çok alanda Avrupa'nın üzerinde büyük bir erke sahip olduğunu göstermiş, böylece, kaçınılmaz olarak “Türk” imgesi; “Tanrı'nın kırbağı” söylemiyle gündeme gelmeye, Batı'yı, işlediği günahlardan dolayı cezalandıran, acı ve yılgınlık getiren, Gog ve Magoglardan (Yecüc ile Mecüc) oluşmuş bir gazap topluluğu olarak benimsetilmeye başlamıştır; o hâlde, Batı için “Türk” demek, “korku” demektir. “Türk korkusu”⁵⁹ bir paranoyaya dönüşüp Batı toplumlarını sardığında, Türk askeri de “şeytan” olarak anılmaya başlar. Dolayısıyla, Batı'lı demek

⁵⁸ Onur Bilge Kula, *a.g.e.*, s. 10.

⁵⁹ Bkz. Özlem Kumrular, *Türk Korkusu*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

“Türk”ün karşıtı olan demektir ve Doğu’nun Batı karşısında “öteki” olma işlevi, yerini, bütünüyle “korkunç ve görkemli” Türk imgesine bırakır. Bu bakış açısının getirdiği yaklaşımda Doğu, Türk’tür ve Batı; ötekini, hayranı da olsa “korktuğu, tiksindiği, nefret ettiği ve kurtulmak istediği Türk”ü hiçbir zaman “ben” olarak benimsemeyecektir.

Pervaneler’in Burhan Ahmet’i, Türklük bilincine sahip olarak yetiştirdiğini düşündüğü büyük kızı Sevda ile yaptığı bir konuşmada kızının, yabancılardan ve eşi Claire’den dinleyerek edindiği Türk imgesi hakkında duydukları karşısında irkilir; ancak Sevda, bir Türk olan babasının üzüntüsünü, ikiyüzlü davranışıyla, kaygılarını da sahte bir söylemle giderir. Bu konuşmanın ilk aşamasında, Sevda’daki Türk imgesinin genelde olumsuz olduğunu; yazarın, babasını dinlerken Sevda’nın düşüncelerini aktardığı yerlerden öğreniyoruz:

Sevda babasını teselli etmeyi pek istiyordu. Çünkü anne derecesinde olmasa da babasını pek severdi. Babasını memnun etmek için elinden geleni yapacak, fakat babası ne istiyor? Onu anlayamıyordu. Devamlı Türkleri methediyor. Evet hakkı var. Şüphesiz Türkler iyi insanlar. Babası ne kadar iyidir ve küçük kalbi gururla doluyor. Hattâ büyükbaba bile, bağırsa da yine çok iyidir. Ya grandmaman... ne yumuşak...

Lâkin bütün Türkler... İyi olmakla beraber, daha medeniyet bilmiyorlar. Bunu maman söylemeden kendisi görmüş ve fark etmişti.

Sonra inkâr edilemez ki Türkiye, Fransa ile kıyas edilemez. Orada parlak güzel caddeler, şehir gibi büyük mağazalar var... Burada bir şey yok. Sonra Fransız zabıtları, eve geldikleri zaman, ne güzel konuşuyorlar ve dans ediyorlardı. Hem Fransızlar üç renkli bayraklarıyla Almanları yendiler... fakat zavallı Türkler yenildiler. Çünkü kuvvetli Fransa’dan ayrılmışlardı...

Sevda, Türkleri de seviyor; lâkin nasıl annesini babasından çok seviyorsa, annesinin galip vatanını da babasının mağlup memleketinden çok seviyor.

Babası söyledikçe o, bunları düşünüyor; babasının mantığını anlamıyordu.⁶⁰

Konuşmanın bir sonraki aşamasında, Sevda’nın onu anlamadığını düşünen Burhan Ahmet, Türklerin yüceliğiyle tarihteki başarılarından söz etmeye başlar; o anda, Sevda’nın düşüncelerini sözcüklere dökmesi, Burhan Ahmet üzerinde büyük bir endişe ve çaresizlik yaratır; çünkü kızı, Türk olmaktan

---

⁶⁰ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 34.

değil, Fransız olmaktan dolayı onur duymaktadır; Sevda, Türklük hakkında tam bir oryantalist gibi konuşur:

Burhan, kızının yüzünden, anlamadığını fark etti. O da, vatan muhabbetini uyandırmak için, çocukların hayalinde o kadar yer tutan ihtişam tutkunluğundan yardım istedi ve ona Türklüğü anlatmaya başladı: Irkın cesaretinden, parlak tarihinden bahsetti. Bütün dünyayı atlarının dörtlü yürüyüşüyle fetheden büyük reisleri Cengiz'i, Attila'yı saydı.

Sevda, birden haykırdı:

– Biliyorum, baba! Fakat onlar vahşilerdi. Adam kellelerinden ehram yaparlarmış... Attila, Paris'i bile işgale gelmiş; fakat Sainte Genevié onu dua ile savmış... değil mi? Bana bunları Masoeur Madeleine anlattı. Burhan başını tuttu. Beyni çatlayacak zannetti; fakat bir türlü ümidini kesmeye razı olamadı. Bir gayret daha, dedi ve yine anlattı, anlattı... Osmanlı tarihi(ni) söyledi. Çocuğun parlak şeylere gösterdiği zaafıtan istifade için, gözünün önünde Fatih'i, Selim'i canlandırmaya çalıştı.

Kız yine haykırdı:

– Biliyorum, Soliman le magnifique. Fakat bizim On Dördüncü Lülü derecesinde değil ki! Güneş Kral. Ne güzel isim, baba. Güneş gibi dünyayı aydınlatmış.

Burhan, dolan gözlerle kızına bakıyordu: Kızı?.. Kızı?..⁶¹

Bu konuşmanın son aşamasında, babasını söyledikleriyle bir şekilde üzdüğünü gören Sevda'nın nasıl da “olmadığı gibi görüldüğü” verilir yazar tarafından; dili ve dini birbirinden farklı olan bu iki kültürlü ailenin çocuğu olarak büyüyen Sevda da “paramparça” bir kimliktir; diğerleri gibi o da “Batı” ile “Doğu” ya da “Avrupa” ile “Türk” kültürü arasında kalmıştır; ancak, annesi Claire'in telkinleriyle gönlü, Fransız olmaktan yanadır:

Sevda, babasının sükûtu üzerine başını kaldırdı ve onun yüzündeki nihayetsiz elem ve ıstırap manasını gördü. Yanlış bir şey söyleyerek babasını üzdüğünü anladı ve korktu... fakat bu korkuda biraz acımak da vardı. Babasına bakıyordu. Babası kendisinden ne istiyor?

⁶¹ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 35.

Türkleri beğenmek ve sevmek değil mi? O halde babasını üzmemek için Türkleri seviyor ve beğeniyor görünmeye karar verdi. Zavallı baba, ne meyus, ne meyustu! Herhalde onun gülmesi ve kendini sevmesi lâzım.

– Baba, dedi. Ankara muharebelerini anlat, onları çok seviyorum.

Burhan'ın gözünde bir sevinç kıvılcımı gözüksü. En meyus olacak devirde, bilâkis ümide kapıldı. Çünkü inanıyordu: Kızının kendisini aldatacağı hiç aklına gelmedi.

Ve o akşam baba ile kız birbirinden mumnun ayrıldılar.⁶²

Claire'in Burhan Ahmet'le yaptığı evlilikte en mutsuz olduğu süreç, Fransız işgal güçlerinin Türk yengisiyle sonuçlanan Kurtuluş savaşı ardından Türk yurdundan çekilmesiyle başlayıp çocuklarının eşi tarafından bir Türk okuluna yazdırılması arasındadır. Çocuklarının, ona göre uygarlık yarışında geri kalmış olan Türklerin okulunda okumasını asla kabullenemez. Claire için çocuklarının Türk okulunda okuması, deliliktir ve “deli” olmak, Türklerin özelliğidir. Claire, Burhan Ahmet'i bu yüzden hiç affetmez. Öte yandan, Fransız kültürüne hayran olarak büyütülen çocuklar da gittikleri Türk okulunda mutsuz ve başarısız olurlar. Claire mutsuzdur; çocuklar mutsuzdur; Burhan Ahmet'se mutsuzluğunun yanı sıra, umutsuzdur; üstelik, bütün umudunu çocuklarının Türklük bilinciyle yetişmesine bağladığı için bu hiç beklemediği gelişmeler karşısında, yaşama sevincini de yitirmek üzeredir. Yazar, aile içinde yaşanan bu yıkımı şöyle betimler:

Claire için hayat bütün neşesini kaybetmişti. Hangi taraftan baksa artık kendine yeisten ve mahrumiyetten başka bir hisse göremiyordu; çünkü bir kere kocasına karşı mağlup olmuştu. Evlilik hayatında ilk defa olarak Burhan'a istediğini yaptıramadı. Bütün ricalarına, ısrarlarına ve kavgalarına rağmen Burhan, iki oğlunu Türk mektebine verdi.

Türk mektebine!.. “İstanbul'da bu mektep bolluğu içinde, bütün milletlerin, Fransız'ından, İtalyan'ından, İngiliz'inden tut da Ermeni ve Yahudi'sine kadar hepsinin birer model mektepleri varken, çocukları alıp İstanbul Lisesi denilen bir yere vermek! Bu deliliği yapmak! Bunun için Türk olmak lâzım”.

Hakikaten, Burhan bu sefer tam bir Türk inadı göstermişti. O ne söylediye, hepsine Burhan: “Hayır! Artık Türkiye'yi bir Babil Kulesi'ne çeviren bu yabancı lisanlı, ecnebi usullü, bin bir milletin mekteplerine çocuklarımı veremem. Şimdiden sonra Türk çocuklarının Türk yetişmeleri lâzım!” demişti. Tahsil ve terbiye anarşisine nihayet vermeliymiş! Demek

---

⁶² Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 36.

Burhan'ın, millî gaye, Türk dayanışması, öğrenim birliği ve intizamı diye bin bir isimli hayalleri için kendi çocukları feda edilecekti.⁶³

Gerek tarihsel süreçte gerekse roman boyunca karşımıza çıkan Türk imgesi, 19. yüz yılın sonunda, bütün olumsuzlukları üzerinde toplayan bir mıknaş gibi idi. Bununla birlikte, Türk'e hakkını veren, onun tarafında olup olumlu görüş belirtenler, bir şekilde yolu Osmanlı topraklarına düşen, Türklerle birlikte yaşayıp zaman geçiren düşünürler, araştırmacılar ve aydınlar da yok değildi. İngiliz yazar Julia Pardoe (1806-1862) bunlar arasında yer alır. Kula, bu konuda şöyle der:

1836 yılında, subay olan babasıyla birlikte İstanbul'a gelen ve dokuz ay bu kentte kalan İngiliz kadın yazar Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul* adlı seyahatnamesinin “Türk

Karakteri” adlı bölümünde Batılı gezginlerin Doğu’yu anlamak yerine keyfi bir Doğu kurguladıklarını ironik bir dille anlatır. Pardoe, o dönemde Türkiye’de yaşayan Avrupalıların ve Türkiye’ye gelen gezginlerin bu ülke hakkındaki bilgisizliklerini vurgular ve kendi anlatımıyla “Şarka dair anlatılanların hepsinde *Şehrazat*’ta olduğu gibi, cinler

ile büyücülerin yer aldığı efsaneler silsilesi olmasını” söz konusu belirsizliğe bağlar.

Anılan İngiliz kadın yazar ve gezgin aynı yerde “Şark’ın esrarları, Batınlığı ve ihtişamı” hakkında söylenenlerin, Batılıların bilincini ve kolektif belleğini güdülediğini, “alışılmış eski fikir kalıplarının” varlıklarını sürdürmelerini sağladığını belirtir. Pardoe, çok yerinde bir saptamayla “yüzeysel ve öznel izlenimlerin” ne denli yanıltıcı olduğunu altını çizer.⁶⁴

Fıransız Alphonse de Lamartine (1790-1869) ise Türkler konusunda, hem olumlu hem de olumsuz söylemlere sahiptir. Doğu’ya yaptığı gezilerde, Türklerin büyük sıkıntılardan kolaylıkla sıyrılma nedeninin “inanç” düzenekleri olduğunu düşünen Lamartine; kızını tüberkülozdan kaybedişinin ardından, onsuzluğun acısına, Türklerin en belirleyici özelliği olarak övgüyle bahsettiği “Eyüp sabrı ve tevekkülü”yle katlandığına değinip şöyle der:

⁶³ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁴ Onur Bilge Kula, *a.g.e.*, s. XXXII.

İnsan bu adamların (Türklerin) kimseden saklıları olmadığını seziyor: Onlar güçlü oldukları için açık yüreklidirler; güçleri de hiçbir zaman kendi yeteneklerine güvenmemelerinden, her zaman kader dedikleri ve her şeyi yönettiğine inandıkları Tanrı'ya bel bağlamalarından ileri geliyor. Bir Türkü on Avrupalı'nın arasına koyun, onu her zaman asaletinden, fikrinin yüz hatlarına sinmiş ciddiyetinden, sade ve asil ifadesinden tanıyabilirsiniz.⁶⁵

“Türkler’e bu övgüyü yazdığı sıralarda Lamartine Doğu Sorunu üzerinde de düşünüyordu. 1833’de, Osmanlı İmparatorluğu’nun nasıl bölüneceğine ve hangi Avrupa devletlerinin nerelerde koloni kuracağına ilişkin bir proje yazdı ve bu projeyi Batı’nın Doğu’yu koruma ve kurtarma misyonu retoriğiyle çağdaşlarına sundu.”⁶⁶ diyen Parla; Lamartine’in bu kolonizasyon önerisini Fransız parlamentosuna nasıl anlattığını da onun sözleriyle verir; şöyle seslenmiştir Lamartine, Fransız parlamenterlere:

Gelecek, genel olarak zamanla ve olaylarla ortaya çıkıp açıklığa kavuşan, fakat bizim zamanında çözemediğimiz harflerle geçmişte yazılıdır. Avrupa, bir zamanlar var olan düzeni eski haline dönüştürecek, yerini aldığı Roma İmparatorluğu’nun gerçekleştirdiği yapıyı değişik bir fetih ruhuyla yeni baştan kuracaktır. İzlerine bir zamanlar Küçük Asya’nın bütün kıyılarında yükselen Roma sitelerinin yıkıntılarında rastladığı Roma dünyasını yeniden canlandıracaktır. Bu eski dünyayı, bu evrensel imparatorluğu silah zoruyla, kısır şan, şöret hırsıyla değil, ışığın doğal üstünlüğü, cömertliği ve insan sevgisiyle yeniden yaratacaktır. Modern Avrupa eski Roma’dır. Özelliği çalışkanlık ve uygarlıktır. Roma’ninkinden de üstün yüce bir özelliktir bu. Baylar, Avrupa kendini iyi değerlendirsin, onu engellemek isteyen kıskanç ve kısır politikaya sırtını dönüp Asya ve Avrupa’yı kolonize etsin; bu terkedilmiş kıyılara, çalışkanlığının ürünleriyle, soylu tutkularıyla, uygarlığıyla ve ilerici diniyle yayılsın. Ve siz, baylar, Doğu’nun dört bir yanında filizlenmeye başlamış olan ve önünüze ilk kez getirmekten gurur duyduğum bu fikirleri benimseyerek bu kutsal insanlık zaferinin başına geçin.⁶⁷

---

⁶⁵ Jale Parla, *a.g.e.*, s. 71.

⁶⁶ Jale Parla, *a.g.e.*, s. 72.

⁶⁷ Jale Parla, *a.y.*

Parla'ya göre bu sunuş “Lamartine’in yüzeydeki Doğu hümanizmasının nasıl siyasi planda somut bir şarkiyatçılığa dönüştüğünü gösterir. Bu, kültür emperyalizmi için bütün terimleri tamam bir Haçlı çağrısıdır Lamartine’in konuşması. Kafasındaki Batı şimdiden Doğu’nun efendisidir.”⁶⁸ Doğu düşünün büyük bir egemenlik tutkusuna dönüştüğünü gördüğümüz Lamartine; Osmanlı devletinin, Batılı devletlerce yıkılmasının ardından nasıl paylaşılacağını da düşünmüştür:

Yapılacak şey şudur: Osmanlı İmparatorluğu ile sınırı ve Akdeniz’de çıkarı olan büyük kuvvetler bir kongre kurmalı ve hem prensip hem de uygulamada bir anlaşmaya varmalıdır. Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu’nun içişlerine hiçbir şekilde karışmayacak ve her şeyi kendi haline bırakacaktır. İmparatorluğun yıkılması halindeyse (ister İstanbul’daki bir ayaklanma ister parçalanma sonucunda) Avrupa kuvvetlerinin her biri Osmanlı topraklarının Kongre’nin öngördüğü bir bölümde protektoratlar kuracaklardır.⁶⁹

Beyzadeoğlu’nun saptamasıyla “Batılı’lar kötü niyetli siyasetlerini gizli yürütürler. Loyd George, Lordlar Kamarasının gizli toplantısında: ‘Türkiye hakkında tatbik edeceğimiz esasları, evvelen kendilerine hissettirmeyeceğiz.’ demişti.”⁷⁰

Böylece, Batı’nın Türk’ü kötüleme kampanyası yüzlerce yıl sürer. Mardin, Türkleri kötü gösterme kampanyası içinde, Sir Charles Eliot tarafından yazılıp 20. yüz yılın başında, 1900’de *Turkey in Europe* başlığıyla basılan betikten (kitap) Türk’ü kötüleyen şu sözleri alıntılar:

Türk hiç bir şey vücade getiremez. Yağma yoluyla ne alabilirse alır. Hazır bulduğu evlerde yaşar. Sanat ve ticaretle, imalatla uğraşmanın kendisini küçülteceğine inanır. Bir ülkeden ayrıldığı zaman arkasında bıraktıkları sadece çukurlar, çadır izleri ve çöplerdir. Türk hiçbir şeyle ilgilenmez, hiçbir şeye merakı yoktur. Başlıca özelliği tembelliği ve uyşukluğudur. Bir çok şeylere elini sürmiyecek kadar mağrur, bir çok şeyleri de yapamıyacak kadar aptaldır. Türkün hareketsiz oturma ve hiç bir şey yapmama yeteneği eşsizdir. Katliam, casusluk, jurnalcılık, bozuk idare Türk tarihinin belli başlı özelliklerini oluşturur.

⁶⁸ Jale Parla, a.y.

⁶⁹ Jale Parla, a.g.e., s. 78.

⁷⁰ Yusuf Z. Beyzadeoğlu, “Türk Düşmanlığı ve Atatürk”, *Hisar*, s 245, 1978, s. 15.

İslâmlığın ilerlemeye set çeken karakteri Kur’andan doğmaktadır. Muhammed’in ortaya koyduğu kanunların çoğu sadece uygarlıkla değil bir devletin yürütmesi gereken ticaret ve iş anlayışıyla da bağdaşmamaktadır. Türk bir eliyle insanı okşayacak olsa, öbür eliyle tokatı indirir.⁷¹

Müslüman Türk imgesi hakkında ortaya atılan bütün bu olumsuz söylemler ve Türk varlığını sindirip yok etmek üzere hazırlanan gizli pırojeler; oksidental bir söylemi ya da savunma biçimini kaçınılmaz kılar Türkler için. Böylece, Osmanlı devletindeki Türk aydınlarınca, Türklük bilincini ortadan kaldırma çabasındaki Batı tarafından aşağılanan Türk toplumuna, sahip olduğu erki hatırlatmak ve(ya) Müslüman Türk kimliğini, Batı’nın maddî ve manevî saldırılarından korumak için bir kurtuluş olarak görülür “Türkçülük” akımı.

1270’de Sicilya kralı II. Charles’ın projesiyle başlayıp 1913’e gelindiğinde Balkan savaşlarındaki Türk yenilgisiyle sonuç veren ve Osmanlı devletinin Avrupalı devletlerce bölünüp paylaşılarak Müslüman Türk kimliğinin tarihten silinmesini sağlayacak olan Batı’lı “100 yıkım projesi”⁷² nin bu ön görülen ereği; önce Türkçülük akımının neden olduğu “bilinç”lenme, sonrasında “Türk ulusçuluğu” ve ardından “Mustafa Kemal” engeline çarpar.

Sonuç olarak, Osmanlı devleti içinde, yüzlerce yıl bastırılan Türklük bilinci; Türkçülük akımıyla sürekli gündeme getirilen “yurt ve ulus sevgisi” sayesinde uyanışa geçip kendi “ben”liğini anımsayarak, özündeki o “dinamik ve güçlü” kimliğe dönüşür.

Ne mutlu “Türk’üm.” diyene!

Mustafa Kemal ATATÜRK

Pervaneler’de Türklük Bilincinin Uyanışı: Türkçülük

---

⁷¹ Yusuf Mardin, “Türk’ü Kötü Gösterme Kampanyası”, *Hisar*, s 246, 1978, s. 8.

⁷² Bkz. Trandafir G. Dyuvara, *Türkiye’nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje*, çev. Pulat Tacar, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1999.

Batı'ya göre, Batı'nın "ötekisi" olan Türk; ne yazık ki Batı'nın hakkı olan "Anadolu'nun da iyesidir (sahibi). "19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Batı emperyalizmi [sömürgeciliği], Anadolu'yu ele geçirme gerekçesi olarak (Türkiye'ye) üç ad verdi."⁷³ diyen Ucuzsatar bu adları şöyle sıralar:

1. Anadolu (Türkiye), kutsal toprakların kendisidir (Holy Land),
2. Anadolu (Türkiye), Avrasya'nın ortasında ve kalbindedir (Heart Land),
3. Anadolu (Türkiye), dünyanın merkezidir (The Center of The World).

Gerçekten, Musevîliğin, Hıristiyanlığın ve İslâmiyetin tüm kutsal değerlerini bağrında barındıran ve konumuyla Tanrı'nın İbrahim Peygamber'le ilkelerini ortaya çıkardığı "Tek Tanrılı-Göksel (Semavî)" dinlerin kutsal varlıklarının bitişiğinde bulunan Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika uluslarının birbirleriyle olan kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerinde geçit görevi yapar, bu ilişkilerin etkisi altında kalır ve uranyum, bor, petrol, doğalgaz gibi yaşamsal kaynakları kontrol eder.

İşte, yersel (coğrafi) konumu bu derece önemli olan Anadolu'nun bağrında kurulduğu için Batı'nın ele geçirme isteğiyle yüzlerce yıl "böl, ayır, yok et" yöntemleri kullandığı Osmanlı devleti; bağrında besleyip yaşattığı azınlıkların, 1789 Fıransız devrimiyle dünyaya yayılan "özgürlük" ve "bağımsızlık" düşünceleri sonucu ayaklanmasıyla bölünüp ayrışmaya ve dağılıp yok olmaya yüz tutar.

Osmanlı devletinde III. Selim (1761-1808) tahta çıktığında, Fıransa'da 1789 devrimi gerçekleşmiştir. Osmanlı sürekli olarak toprak kaybetmektedir; o nedenle padişah, ilk olarak askerî alanda yenilikler yapmaya başlar; ordunun adını "Nizam-ı Cedid" (Yeni Düzen) olarak değiştirmesi ve ardından resmî düzeyde yeniliklere girişmesi, belirli kesimlerde rahatsızlık yarattığı için 1807 yılında çıkartılan Kabakçı Mustafa isyanında boğdurulur. Sonrasında tahta çıkan II. Mahmut (1785-1839), III. Selim'in başlattığı yenilik hareketlerini sürdürse de devlet dairelerindeki memurların giyim ve kuşamlarını Batı'ya göre yeniden belirlediği için kendine "gavur padişah" denmesine engel olamaz. Babası II. Mahmut'un genç yaşta tüberkülozdan ölmesiyle tahta geçen I. Abdülaziz (1823-1861), Mustafa Reşit paşayla Tanzimat fermanını halka bildirdiğinde, önce askerî, ardından resmî düzeyde başlatılan Batı'ya yöneliş, yapılan yeniliklerin halk katmanlarını da içine almasını sağlayan bir düzeye ulaşmış olur ve istenilen "toplumsal değişim" Batılı anlamda başlar. Kültürel alanda özellikle edebiyat ve sanatta, Batı'dan gelen yeni türlerle karşılaşır Osmanlı toplumu: Tiyatrolar açılır; gazete ve dergiler basılmaya başlar; eleştiri, deneme, anı, mektup, öykü ve roman gibi yeni edebî türlerle karşılaşan Osmanlı toplumunda kişi, "birey" olduğunu anlayıp evreni sorgulamaya ve kendi

⁷³ Necati Ulunay Ucuzsatar, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Tehdit*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s. 25.

kaderini belirleme dürtüsüyle toplumsal yanlışların eleştirisini yapmaya girişir. Böylece, yüzlerce yıl kendi kimliğine yabancılaştırılıp sindirilen Türkler, padişahın “sürüsü” olmadıklarının bilincine varmaya başlar.

1853'te Rus çarı I. Nikolay'ın “hasta adam” ilan ettiği Osmanlının Batı yayılcılığı karşısındaki yenilgisini ve çöküşünü önleyebilmek için Batıcılık, Medeniyetçilik, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Sosyalizm gibi düşünce akımları çevresinde birleşmişse de III. Selim'den II. Abdülhamit'e (1842-1918) kadar geçen politik çalkantılarla dolu dönemde, devletin dağılışı önlemek için alınan bütün önlemler yetersiz kalmış, bu doğrultuda yapılan yenilikler de Batı'nın kendi içinden ürettiği “sivil toplum” yapısını gerçekleştirmede yeterli olmamıştır. Dolayısıyla, kendi kültürünün gereksinimleri içinde dönüşemeyen, ama Batı'ya özenip onu örnek alan Osmanlı toplumunda “sömürge aydınları” çıkmıştır ortaya. Bu topluluk, kendilerini Batı kültüründen sayarak, Osmanlı topraklarını sömürüp yutmayı düşleyen Batı ülkelerini, anavatanları kabul etmiştir.

Sömürge aydınlarının temsilcisi olarak *Pervaneler*'de verilen kimlik; Cemile hanımdır:

Bu arada mabeyn kâtibi olan babası menfaya gönderildi. Konağı, serveti yıkıldı. Fakat Cemile Hanım eşyalarını alınca Heybeli Kule'ye taşındı ve oradan ilk Meşrutiyet devrinin politika kargaşalığı içinde kendini yükseltmek için bir basamak aradı. O zaman Türklerin hakimiyet cömertliği ve israfiyla ilân ettikleri kardeşlik ve eşitlik sapıklıkları arasında Cemile Hanım, azınlıklara da hakimiyet isteyen bir cemiyete dahil oldu. Memleketin hakim ekseriyetine karşı, azınlıkları birleştirmek fikriyle hepsinin vaziyetlerini birleştiren bu “Hürriyet” cemiyeti bir de gazete kurdu. O devrin politika anarşisi içinde yegâne prensibi ve taraftarlığı malum gazete “Hürriyet” oldu. Ekalliyetlerin menfaati dolayısıyla Amerika taraftarı ve serbest ticaret savunucusu idi. O zamanlar henüz Türk ekseriyeti, karşısındaki tehlikeyi anlamadığı için çok geçmeden Cemile Hanım'ın idare ettiği bu gazete yerleşti, ve tuhaftır, Türklerden de taraftarları oldu.

Amerika mektebinde okumuş bütün erkek, kız, gençler bu gazete etrafında toplandılar. Amerika muhabbetini yaydılar. Memleketteki eski Alman ve İngiliz taraftarlıklarına mukabil şimdi de bir Amerika cereyanı başlamıştı. Belki Amerika'nın bundan haberi yoktu; fakat misyonerler pek âlâ biliyorlar ve mükemmelen de istifade ediyorlardı.

İki taraf da memnun devam ederken, harp geldi. Cemile Hanım'ın zekâsı, harbe, İttihatçılara ve o zamanın millî cereyanlarına rağmen, gazeteyi muhafaza etmiş, prensipleri biraz değiştirerek zamana uydurmuştu. Mütareke ile iş değişti. Damarlarında Türk kanının alevini duymayan bütün insanlar gibi, “Hürriyet” Fırkası da Türk hayatından umudunu kesti ve gazeteleriyle Amerika himayesini istemeye başladı.

Fakat o arada Türk, yaşamak için dövüşüyordu. Osmanlı İmparatorluğu çökmüştü; azınlık meselesi kalmamıştı; yeni genç Türkiye uyanıyordu. Milliyet hissinin en galeyanlı devirleri, hayat ve memmat günleriydi. Bu esnada, himaye kelimesi, milleti çıldırtan bir şüphe, bir hakaret şeklinde idi.⁷⁴

Büyük düşünürlerimizden sosyolog Ziya Gökalp de bu topluluk hakkında şunları söyler:

Bir zamanlar, türlü kavimlerden olan memuriyetçilerin bir “ikbâl kabilesi” olan Bizans'ta şehirli bir sınıf oluşmuştu. Bu kimseler, kendi kendilerine bir san aramış, sonunda “Şehrî” sözünde karar kılmıştı. Şehrî'nin ulusallığı yoktu. Sürurî'nin Refi-i Âmedî'ye seslendiği;

“Men ü tü her du ne Şehrîyem

Ki men Türk ü tü Kürd”

(Ben ve sen, her ikimiz de Şehirli değiliz

Ki, ben Türk'üm, sen de Kürt)

dizelerinden de anlaşıldığı gibi, “Şehrî” ne Türk, ne Kürt, ne Arap, ne Arnavut'tu. Bütün uluslara düşman bir topluluk. Bu topluluk Arap'ı beğenmez, Kürt'ü küçümser, Lâz'la eğlenir, Türk'ü aşağılardı.

Ahmed Vefik Paşa'nın *Müntahabât-ı Durûb-ı Emsal*'ini açarsanız, kavim adları karşısında bir takım yakışsız nitelermeler görürsünüz. Şehrî'lerden çıkan bu

⁷⁴ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 59.

sözler, sahiplerinin ruhsal durumuna en açık belgelerdir. Bunlardan yalnız Türklerle ilgili olanları aktarıyorum:

“Türk, atına binince bey oldum sanır.”

“Türk olana şehir içi zindan olur.”

“Türk, pohpohu; Acem, pehpehi sever.”

“Türk işi, ödünçtür.”

“Türk danışmend olur, adam olmaz.”

“Türk ne bilir bayramı, lâk lâk içer ayrı.”

“Türk ve tosun, çünkü doğdu anadan; öğüt aldı eşek ile danadan.”

“Türk’ün aklı sonradan gelir.”

“Türk derneği olmaz.”

“Türk’e beylik vermişler, önce babasını öldürmüş.”

Bu Şehrî’lerin tarih kitaplarında kavim adları, hep “Etrâk-i bî-idrâk”, “Ekrâd-ı bednihâd”

gibi aşağılayıcı biçimlerde yazılırdı.

Bu durum, ulusallık duygusunun duyulmadığı zamanlarda o kadar dikkati çekmiyordu; ama son yüzyılda ulusallık duygusu büyük bir etki kazandıktan sonra, Türkler dışındaki kavimler, bu aşağılamalara dayanamamaya başladılar. Bir yanda Hıristiyan kavimler özerklik

isteklerinin peşinde koşarken, öte yandan da İslâm kavimleri ulusallıklarıyla övünmeye, kavimlerinin aleyhinde söz söyletmemeye yöneliyorlardı. Ulusallık düşüncesini İslâm dünyasına ilk getirenler, Araplarla Arnavutlardır.⁷⁵

⁷⁵ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, haz. Muhammet Cüneyt Özcan, İstanbul, Kitapzamanı, 2008, s. 35-36.

Oflaz da Osmanlı'nın güçlü olduğu dönemlerde, Türk sözcüğünün nasıl kullanılmış olduğunu bir kez daha anımsatır; bu söylemler şöyledir:

- “Etrak-i bi idrak” - (İdrakten yoksun Türkler)
- “Eşirra Etrük” - (Türkler şer getiricidir.)
- “Etrak-i nâ pak” - (Pislik - murdar Türkler)
- “Etrak-i bi akl u din” - (Akılsız ve dinsiz Türkler)
- “Cemaat-ı kallâş” - (Kalleş topluluk)
- “Türk-bed lika” - (Türk çirkin yüzlüdür.)⁷⁶

Türklüğün özellikle Osmanlı devletinin son dönemlerinde içinde bulunduğu bu ortamı, ebeveynlerinden birinin Kürt diğerinin de Arap kökenli ama, kendisinin Türk olduğunu söyleyen Gökalp “acıklı bir durum” olarak betimler:

Türklükle övünen tek bir kişi yoktu.. “Türk” sözcüğünü ayıplı sıfatlar gibi kimse üzerine almıyordu. “Türk”, Doğu Anadolu’da “Kızılbâş”; İstanbul’da “kaba ve köylü” anlamlarına geliyordu. Naim Bey’in en ateşli arkadaşlarından ikisi, soyca Türk oğlu Türk’tü. Bunların telkinleriyle Türk olduklarına asla şüphe olmayan kimi Diyâribekirli ve Harputlu doktorlar da kendilerini Kürt sanıyorlardı.

Tarihte bu acıklı duruma, bir ikinci örnek gösterilemez. Dışta Avrupa, Türkiye’deki kötülüklerden dolayı yalnız Türkleri suçluyor; içte, Müslüman olan ve olmayan bütün kavimler sarayın baskı yönetiminden, memurların zalimliğinden, hükümetin yolsuzluğundan ancak Türk kavmini sorumlu tutuyordu. Oysa Türk kavmi, “Ben varım”, demiyordu. Ortada yüklenen bir sorumluluk yükü vardı ki onu kabul eden bir omuz yoktu.⁷⁷

⁷⁶ Umar Oflaz, *Oğuzname: Köklere Giden Yol*, Hückelhoven, Verlag Anadolu, 2007, s. 678.

Türk yurdunda kurulmuş olan “Bizans Kolej”de, küçümsenen Türklük düşüncesi ve Türklük bilinci, istenmeyendi. Müfide Ferit Tek; bu okuldaki Türk kızlarının, Türklük bilincinden nasıl uzaklaştırıldığını “öğretmen” unsuruna yaptığı vurguyla ve genel bir anlatımla şöyle vermiştir:

Hocalar gayeden başka her şeye lâkayt, Amerikalılık çarkının iyi işlemesine yüksekten nezaret ediyorlardı... Hakikatte çarklar pek iyi işliyorlar ve gaye artık yolunu tutmuş yürüyordu. Marmara'nın ortasında Kolej, İstanbul'un zarafetiyle eğlenen korkunç bir değirmen gibi, mütemadiyen dönüyor, içine düşmek felâketine uğrayan Türk kızlarını alıp, terbiye çarkları arasında evire çevire Türklükten sıyrıyor, biraz Amerika rengine, biraz kozmopolit şekline sokuyor, memleket için ölmüş, hayat için zararlı, şahısları için bedbaht birer mahluk yaparak ortaya fırlatıyordu...⁷⁸

Yapıtın bir başka sayfasında, Tek; Türk öğrencilerini Türklük bilincinden uzaklaştırmanın, sözlere dökülmeden, davranışlarla ve söz konusu okulda Türk'e ait olan bir tek kültürel unsura yer verilmeksizin kurgulanan ortamda nasıl gerçekleştirildiğini, ailede bilinçlendirilmemiş Türk gençlerinin Amerikan varsılığı karşısında nasıl baştan çıkıp Türklüklerinden utandıklarını ve Amerika(n) hayranına dönüştürüldüklerini okutur bizlere. Burhan Ahmet, Sami ve de Andrée, kendilerine hiçbir bilgi verilmeksizin Nesime ve Leman'ın okul yönetimince Amerika'ya gönderilmek üzere seçildiğini öğrendiklerinde, telaş içinde Bizans Kolej'e giderler; bu, o okula ilk gidişleridir; koleji görünce akılları başlarına gelse de artık, çok geçtir. Türk toprakları üzerinde kurulmuş olan Bizans Kolej'in Türklüğe geçit vermeyen ortamı, hepsinin tüylerini ürpertir:

Uzun taş merdivenlerden çıktılar; taş koridorlardan geçtiler. Büyük aydınlık dershanelere girdiler. Mrs. Haçaturyan tam bir Çiçeron tavrıyla, onlara, mektebin taşını ve toprağını bile gösteriyordu.

– Taşları da Amerika'dan getirtmişler. Hepsini hepsini... Zaten buranın hiçbir şeyini beğenmezler, hepsini Amerika'dan getirtirler.

Andrée, duvarlarda ve dershanelerde asılı olan levhalara bakıyordu. Bunlar, bütün dünyanın sanat şaheserlerini çocuklara öğretmek için seçilmiş fotoğrafı ve litografilerdi: Apollon de

---

⁷⁷ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 38.

⁷⁸ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 104.

Belvédere'den Memnon devine, New York'un hürriyet heykeline kadar, Akropol'den, Capitole'dan, Karnak mabetlerinden, Westminster Sarayı'na kadar, şimalin birçok Gotik derebeylik kasırları da dahil olmak üzere küçük büyük en meşhur eserlerin birer levhası vardı... Yalnız Türkiye'ye dair hiçbir şey yoktu...

Zaten burada büyük pencerelerden ziya ile birlikte içeri giren bol mavi havadan başka Türk olarak ne vardı? Andrée gözleriyle aradı aradı, sonra pencereye yaklaştı: Uzakta batmak üzere olan güneşin önünde, pembe sema ile Marmara'nın sedef harelerle titreşen mavi suları arasında, uçmaya hazır, kanatlı ve muhayyel bir levha gibi duran İstanbul'un cami ve minarelerden mürekkep çok ince eflâton çizgisine baktı... Yegâne Türk levhası bu manzara idi.

Daha sonra etnografik müzeye gittiler. Orada da Ermeni, Rum, Rus, Bulgar, Sırp her yerin, her memleketin bir eseri olduğu halde, Türk olarak hiçbir şey yok... Daha doğrusu birkaç Türk hesap-(iş) çevreleri, Antep havluları, lâkin onların da isimleri Ermeni işi olmuş. Türk etiketi altına alınacak bir şey bulamamışlar!.. Ne bir Türk seccadesi, ne bir antika çini, ne bir yıldızlı cilt, ne bir Fatma'cığın taze çiçeğe benzeyen oyası, ne bir arşın bürümcek... Nasıl ki öbür taraflarda, Selçukların köprüleri, kasırları, Bursa'nın yeşili, Edirne'nin Selim'i, İstanbul'un Süleymaniye'si unutulmuşsa, burada da, yine Türk inkâr edilmişti.

Andrée, misafirperverliğini kabul ettikleri bir memlekete hıyanet eden bu zihniyet karşısında hayretler duyuyor ve görünmesi gibi daha ne kadar kızların, neden Türklüklerini hatırlamadıklarını şimdi anlıyordu. Üçü de anlıyorlardı.⁷⁹

Dolayısıyla, Bizans Kolej'e "Türk olarak girilse" bile "Türk olarak çıkılamaz"dı. Bu noktada, Türk yurdunun her türlü varlığından ve Türk halkının da hoşgörüsünden yararlanıp haince düzenlenmiş projelerini, uygun ortam bulduklarında uygulamaya koyarak sömürü düzenine hizmet edenleri kınadığı yerlerde de Türk'ün ve Müslümanlığın nasıl dışlanıp yok sayıldığını şu sözlerle dillendirir Tek:

– Burada kim çalışıyor? diye sordu.

⁷⁹ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 95.

- Bizim doktor Stanislav Vedov. Kansere çare arıyor.
- Rus mu?
- Hayır, Bulgar.
- Bulgar?
- Mr. Desmoulins de muavinidir.
- Bulgar ve Fransız.

Kaç Türk doktorun böyle bir laboratuvarında çalışmakla bahtiyar olacağını Burhan düşündü; fakat ihtimali yok. Amerikalıların dar Hristiyan kafalarında mümkün değil Türklere yer olamıyor. Amerikan! Bulamazlarsa, Ermeni sevgili millet! O da olmazsa Rus, Bulgar, ne olursa olsun, tek Hristiyan olsun! Yalnız Hristiyan. Daima Türk'ü inkâr etmek sistemi. Memleketlerine gelip her şeyinden istifade ettikten sonra, medeniyetini, hayattaki, tarihteki mevkiini, sanattaki varlıklarını inkâr etmek usûlü.

Arnavut olan kapıcısından ve ruhlarını, milliyetlerini emmek için aldıkları talebelerden başka, buraya ne Türk, ne Türklük giremezdi... Yahut ki onlara cansız bir alet olsun; Amerika bebeği rolünü oynayacak birer itaatli gölge olsun!.. Miss. Gölge gibi... Hakikatte “buraya Türk giremez” demek doğru değildi. Türk girer; fakat “Türk çıkmaz”. Dante'nin: “Buraya girerken bütün umudu bırakınız” dediği gibi buraya da girerken bütün Türklüğü bırakınız, demek lâzımdı.⁸⁰

“Egemenlik hiç kimsece, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik; güçle, erkle ve zorla alınır.”⁸¹ diyen Mustafa Kemal Atatürk; Osmanlı devleti çökerken Türk toplumunun içinde bulunduğu durumu şu sözlerle anlatmıştır:

Osmanoğulları, zorla Türk ulusunun egemenliğine el koymuşlardır. Bu yolsuzluklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk Ulusu bu saldırganlara “Artık yeter” diyerek ve bunlara karşı ayaklanıp egemenliğini eylemli olarak kendi eline almış bulunuyor... İşte baylar, Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kalkma töreninin son evresi böyle geçmiştir.⁸²

---

⁸⁰ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 96.

⁸¹ Umar Oflaz, *a.g.e.*, s. 679.

⁸² Umar Oflaz, *a.y.*

Kimliğine yüklenen bütün bu kötü söylemler altında ezilen Türk; bir türlü ulus olma bilincini edinemiyor, Balkan savaşlarıyla birlikte Osmanlı topraklarından birer birer ayrılan azınlıkların Arnavutluk, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Avusturya, Macaristan, Romanya ve Girit gibi toprak parçalarını yurt edinip konuştukları “halk dili”ni, uluslarını oluşturan en önemli unsur düzeyine getirdiklerini algılayamıyordu. “Türkler,

dillerinin gerçekten ‘üç dilin birleşiminden oluşan Osmanlıca’ olduğuna inanarak, halk sözcükleriyle konuşmayı ve yazmayı bir gericilik saydılar. Tanzimat ruhu, Meşrûtiyet’le, halka, kullanmaya hazırlanmadığı bir egemenliği verdiği halde, çok iyi kullandığı dilini vermiyordu. Ulusallığından, ulusal tarihinden söz etmeye, doğal olarak, hiç dayanamayacaktı.”⁸³ diyen Gökalp; “Türkçülük” akımının ortaya çıkışını şöyle anlatır:

Türk gençliği, bir yandan dil ve edebiyat yalınlaşmazsa, ulusal bir ülkü ruhlarda coşku ve özveri uyandırmazsa, ulusal bir ekonomi hayat mücadelesinde yabancı öğelerden kurtulmayı sağlamazsa, Türklüğün ve aynı zamanda Osmanlılık ve İslâmlığın yok olacağını anladı. Öte yandan, bu yalancı örtüyü atmadıkça hiçbir halkı ruhunun içtenliğine inandıramayacağını ve bundan dolayı da tebaanın birleşmesi amacının kesinlikle gerçekleşmeyeceğini gördü. Bunlardan başka, bütün ulusallıklar oluşmuşken, Türk övünçlerinden söz edilmemesinin, Türk gençlerinin öteki kavimcilik öğretileri tarafından temsil edilmesiyle sonuçlanacağını da gözden uzak tutmadı. Sonunda, bu üç sebebin etkisiyle Türklük ülküsü patlak verdi. Bu yeni ulusallığın ortaya çıkışını, bütün kavimlerin ulusçuları sevinçle karşıladılar. Yalnız “Şehri” ve “Tanzimatçı” tiplerinden olanlar memnun olmadı.⁸⁴

Müfide Ferit Tek; Burhan Ahmet, Claire, Sami ve Andrée arasında geçen bir tartışma ortamı oluşturarak “ben” ve “öteki”nin hem Türkler ve Türkçülük hem de birbirleri hakkında ne(ler) düşündüğüne de yer verir; konuşmanın bir kısmı Andrée ile Sami arasında geçer:

⁸³ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 39.

⁸⁴ Ziya Gökalp, *a.y.*

– Bütün Türkler tuhaftırlar; ya insanı istihfaf ederler, ya taklit. Türkçülerle asıl halk birinci kısımdandır. İkincisi de kozmopolitler. Bir de üçüncüsü var ki onlar sanatkârlar ve fen adamları. Onlar milliyetin üstüne çıkmış, enternasyonel insanlardır.

– Kayın pederiniz gibi...

– Evet, sonra Doktor Ali Mümtaz gibi...

– Fakat Doktor Ali Mümtaz Türkçü'dür.

– Malum, lâkin evine gidiniz, karısıyla geçinmesine bakınız, Türkçülüğü kalbinden değil, şuurlu bir surette cebren kabul ettiğini derhal anlarsınız. Onun için karısı, bir Alman değildir; bir kadındır. Çok da sever. Kendisi de Türk değil, bir erkektir, bir alimdir ve kendisidir. Kızı da çocuğudur. Milliyetten tecerrüt etmiş insanlar oldukları için bu derece iyi geçinebiliyorlar...

Çok okumuş, çok anlamış insanlar, tıpkı primitiflere, iptidailere benzerler. Berikilerin anlamadıklarını, öbürleri çiğner geçerler.

Sami biraz kızdı:

– Ya zatiâliniz, hanımefendi? Harpten sonra Lehistan ihya olunurken sevincinizden duramıyordunuz; halbuki artistsiniz yahut bu iddiadasınız.

– Ne idim? Bilmiyorum. Ne olursa olsun, insan vatanını tabîi sever; fakat tabîi sevmekle körü körüne gayri tabîi surette sevmek arasında fark vardır. Birine vatanperverlik, öbürüne şövenlik derler.⁸⁵

Türkçülük akımıyla birlikte, Türklük bilincinde oluşan uyanışı “Atalarımız: ‘Bir belâ bin nasihat değer...’ demişler. Son uğradığımız felâketler de bizi uyandırdı. Türkler, milliyetlerini idrâke başladılar. Bu millî idrâki görmeyen, inkâr eden mutaassıplara lâf anlatmağa kalkmak boştur.”⁸⁶ sözleriyle dillendiren Ömer Seyfeddin, Türk dilini kullanmanın bu topraklardaki Türk varlığının sürebilmesi için ne kadar önemli olduğunu şöyle açıklar:

– İstanbul Türk değildir. Türklük cereyanı sun’î ve yalandır, diyenlere, iki üç sene içinde pek çok değişen pây-ı tahtımızın sokaklarını göstermeli. Ne kadar Tûran lokantaları, Yeni Tûran biçki yurtları, Kızıl Elma bakkal mağazaları görecekler... Yeni doğan çocukların

⁸⁵ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁶ Ömer Seyfeddin, “Türkçeye Karşı Enderunca”, *Dil Konusunda Yazılar*, haz. ... s. 63.

adları hep Türkçe isimler... “Boy scout”u bile “izcilik” kelimesiyle tercüme ettiler.

Bu millî uyanıklıktan vatan muhabbeti, vatan muhabbetinden de lisan muhabbeti doğuyor. Milliyetimiz nasıl Türklük, vatanımız nasıl Türkiye ise lisanımız da Türkçedir. Türkçe bizim mânevî ve mukaddes vatanımızdır [...] Fakat bir millet lisanını bozar, kaybederse hattâ siyasî hâkimiyeti bâkî kalsa bile tarihten silinir. Esirleri onu yutar. Yazık ki bizim lisanımız bu konuştuğumuz güzel Türkçe de hemen hemen kaybolmağa yüz tutmuş. Eğer uyanmamız biraz gecikseymiş tamamıyla kaybolacaktı.⁸⁷

“Bundan başka, dikkatle bakılınca din, ahlâk, hukuk, siyaset, ekonomi, bilim, güzel sanatlar gibi toplumsal etkinliklerin biricik özünün, dil olduğu görülür. Bu etkinliklerin değer bulması, dilin önem kazanması demektir.”⁸⁸ diyen Gökalp’e göre “Dil, toplumsal hayatın zemini, maneviliklerin dokusu, kültür ve uygarlığın temelidir. O halde, hangi toplulukla ve hangi etkinlikle ilgili olursa olsun gelecekteki bütün toplumsal akımlar, her zaman dil topluluğunu yoğunlaştıracak ve her bunalımdan, kesinlikle daha canlı ve daha güçlü olarak, ulusçuluk ülküsü fişkıracaktır.”⁸⁹ O hâlde “dil” demek, her şeyden önce “kültür”, “ulus”, yani ki “yurt” demektir. Her ulusun kültürü, var olabilmek için bir ortama, yere, yurda gereksinme duyar ve dil; kültürün, çağlar içindeki sürekliliğini sağlayan “tek” unsurdur. Bu nedenle, dinlerini değil ama, dillerini kaybeden uluslar tarihten silinip gider. Türk ulusu da tarihsel süreçte, birden fazla toplumun kaynaşmasıyla oluşan engin kültürünü, yapay olan yazı diliyle (Osmanlı Türkçesi) değil ama, konuştuğu dille, Türk diliyle koruyabilmiştir. Timurtaş “din-dil-ulus” ilişkisi bağlamında, Gökalp’in düşüncelerine katılır ve şöyle der:

Milliyetçilik meselesinde zaman Gökalp’in haklı olduğunu göstermiştir. Çünkü aynı dine sahip olmak, insanları tek bir devlet halinde ve tek bir bayrak altında tutamıyordu. Esasen Türkçülük cereyanı Osmanlı İmparatorluğu içindeki müslüman azınlıkların (Arnavut, Arap, Çerkes, Kürt) milliyetçilik hareketlerine karşı müdafaa maksadıyla ortaya çıkmıştır. Türk milliyetçiliği, Türklüğü ve Türk kültürünü korumak için çalışmış; siyasî bakımdan birleştirici olmuştur.⁹⁰

---

⁸⁷ Ömer Seyfettin, a.y.

⁸⁸ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 75.

⁸⁹ Ziya Gökalp, a.y.

⁹⁰ Faruk K. Timurtaş, “Âkif, Gökalp ve Fikret”, *Bilgi*, s 236-237, 1967, s. 15.

Batılı sömürgeci devletlerin elindeki en büyük silahlardan biri de “dil sömürüsü”dür; üstelik, en tehlikeli ve sinsî olanıdır; çünkü dil, bilincin kontrolünü elinde tutar: Dille, düşünür; dille, üzülür; dille, ister; dille, düşler; dille, iletişim kurar; dille, anlaşır; dille, bilim yapar; dille, sanat yapar; dille, yaşam kurtarır... ve dille, kimliklenip onunla yaşarız. Bu açıdan dili kaybetmek, yaşamı ve de kimliğimizi kaybetmek anlamına gelir. O hâlde, ulusal birliği, kimliği ve yaşamı kurtarmak ve(ya) kurmak isteyen her ulusun ana diline dönmesi kaçınılmazdır. Tıpkı İtalyanların, Fransızların, İngilizlerin ve Almanların “ümme” bilincinden “ulus” bilincine yönelirken yaptığı gibi Türkler de yaşamlarını ve kimliklerini sömüren Batılı devletlerin elinden “öz”gürlükleriyle “bağ”ımsızlıklarını savaşarak geri aldıklarında, “Türkiye” adını verdikleri yerde “dil birlik”lerini sağlamak üzere, yine Atatürk’ün önderliğinde “dil devrimi”ni gerçekleştirmişlerdir. Artık, kendine Batılılar tarafından yüklenen ve biçilen olumsuz anlamlarla dolu bir kimliğin ezici ve sindirici yükünü taşıyan değil, Türklüğünden utanmayıp tam tersine Türk olmakla övünen ve ulus birliğini kurup Türklüğü yok oluştan kurtaran “önder”leri Mustafa Kemal’e “Atatürk” yani “Türk’ün babası” soyadını verip Türklük bilincini hak ettiği düzeye getiren bir Türk ulusu vardır.

Bu noktada, Gökalp’in Atatürk ve Türkcülük hakkındaki düşünceleri çok önemlidir:

Türkcülükle ilgili bütün bu hareketler ürünsüz kalacaktı, eğer Türkleri Türkcülük ülküsü çevresinde birleştirerek büyük bir yok olma tehlikesinden kurtarmayı başaran büyük bir dâhî ortaya çıkmıyorsa! Bu büyük dâhînin adını söylemeye gerek yok; bütün dünya, bu gün Gâzi Mustafa Kemal Paşa adını kutsal bir sözcük sayarak her an saygıyla anmaktadır. Eskiden Türkiye’de, Türk Ulusunun hiç bir konumu yoktu. Bu gün, her hak Türk’ündür. Bu topraktaki egemenlik Türk egemenliğidir; siyâsette, kültürde, iktisatta hep Türk halkı egemendir. Bu kadar kesin ve büyük devrimi yapan kimse, Türkcülüğün en büyük adamıdır; çünkü düşünmek ve söylemek kolaydır, ama yapmak ve özellikle başarı ile sonuçlandırmak, çok güçtür.⁹¹

“Ziya Gökalp Batı’ya gitmemiş, fakat Batı’yı bilimsel gücüyle okumuş, kavramış ve bilmişti. Behçet Kemal Çağlar: ‘Bize Batı, Paris’ten değil, Diyarbakır’dan gelmiştir.’ demişti.”⁹² Ancak bu geliş, düşünce düzeyinde kalmıştı. Beyzadeoğlu’nun dediği gibi “Atatürk’te Batı, bilimsel anlayış olarak ilkelerinin temelini meydana getirir. Bu, soyut bir fikir biçiminde değil, bütün devrimlerine; bilim, fen ve akıl olarak yerleşir; yasalar halinde eylemleşir. Böylece biz de diyebiliriz ki, Batı, Türk milletine

⁹¹ Ziya Gökalp, *Türkcülüğün Esasları*, haz. Kemal Bek, İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2005, s. 40.

⁹² Yusuf Z. Beyzadeoğlu, “Atatürk İlkeleri ve Ziya Gökalp”, *Hisar*, s 143, 1975, s. 9.

büyük önderi Atatürk'le Ankara'dan-Çankaya'dan gelmiştir.”⁹³ Dolayısıyla, kuramla uygulama, ancak Atatürk'le birlikte meyvesini vermiştir.

Bu noktada, Türk egemenliği üzerindeki Batı yayılcılığının durdurulmasıyla hevesleri kursaklarında kalanların Gökalp ve Atatürk'e yaptığı saldırıları da gündeme getirir Beyzadeoğlu:

Ziya Gökalp, “Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim.” diyerek Doğu ile Batı'nın birleştirilme formülünü ortaya koymuştu. Kendi dilimizle ibadet etmemizi, ezanın, duaların Türkçe olmasını istiyordu. Bunun için O'na “Haçlı Ziya” “Zındık Ziya” demişlerdi. Ölümünde de: “Enis oldu cehennemde Ebuçehle Ziya Gök kelp” [Arkadaş oldu Cehennem'de Ebuçehle Ziya Gök köpek] diyerek, O büyük insan, islâmiyetin karşısına çıkan Ebuçehil'e ve köpeğe benzetilmişti [...]

O güne kadar dini, politikada çıkar sağlamak için kullananlara engel olmak için “laiklik” ilkesini getirip din işlerini devlet işlerinden ayıran Atatürk'e aynı çevrelerin “Ulu put” ve “Deccal” dediğini de belirten Beyzadeoğlu'nun saptamasına göre “Ziya Gökalp, ilk hedef olarak Sevr denilen paçavranın yırtılmasını, son ve ebedî yurdumuz olan Anadolu'nun düşmandan temizlenmesini istiyordu: Önce yaddan temizlensin yurdumuz / Yuvasında yalnız kalsın kurdumuz” diyordu.⁹⁴

Türkçülüğün 20. yüz yılın başında, dil konusunda başardığı iş; üç aşamalı olarak gerçekleşmiştir; “Farisî, Arabî ve Türkçeden mürekkep bir lisan azabü'l-beyândır.” [Farsça, Arapça ve Türkçe'den oluşan bir dil; duygu, düşünce ve istekleri anlatırken azap çekmektir.] diyen Ömer Seyfeddin ve arkadaşları, Türk yazı dilinin nasıl durulaştırılması gerektiğinin yolunu şöyle açıklarlar:

- 1) Her lisan bir lisandır, üç lisandan mürekkep bir lisan olamaz.
- 2) Her lisan başka bir lisandan kelimeler alabilir, fakat kaide alamaz.
- 3) Her lisan diğer bir lisandan aldığı kelimelerin telaffuzunu bozar, kendi tecvidine, kendi selikasına uydurur.⁹⁵

---

⁹³ Yusuf Z. Beyzadeoğlu, a.y.

⁹⁴ Yusuf Z. Beyzadeoğlu, a.y.

⁹⁵ Ömer Seyfettin, “Türkçeye Karşı Enderunca”, *Dil Konusunda Yazılar*, haz. Muzaffer Uyguner, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s. 64.

Türkçülük akımındaki bu birinci ilkeye göre, Türk dili; Türk ulusunun dilidir. Biyolojik ve tinsel açıdan Arap ulusunun ya da Fars ulusunun ürettiği bir dil değildir. Gırtlak yapımız, kültürümüz, yaşadığımız topraklar ve iklim; ne Arap ne de Fars toplumundur. Ancak, yüzlerce yıl, Osmanlı Türkçesi denen “yapay” yazı dilinde Arap, Fars ve Türk dilinden oluşan karma bir “ses” düzeneği kullanılmış; Türk halkı, özellikle 10. yüz yıldan sonra, kitleler hâlinde Müslüman olduğu için kutsal betiğin ve bilimin dili olan Arapça’dan geçen sözcükler ile sanat ve edebiyatın dili olan Farsça’dakiler, Türk dilinde kullanılagelen sözcüklere tercih edilip “öz”ümüzden, Türk dilinden gelen sözcükler, yüzlerce yıllık süreçte unutulmuş ve bir köşede, “öteki” yapıp sanki düşmanmış gibi sevgisiz ve ilgisiz bırakılmıştır.

İkinci ilkeye göre, Türk dili; tarihsel süreçte, yabancı dillerden özellikle, Arap ve Fars dillerinden sözcükler almıştır. Bütün diller için “gerektiğinde” bir başka dilden sözcük almak, doğaldır; doğal olmayansa o yabancı dilin “kural”ını alıp kullanmaktır. Yani, yine bu ilkeye göre bir Türk; Arap dilinden aldığı “şey” sözcüğünü çoğaltırken “şey+ler” diyeceği yerde, Arap dilindeki çoğul yapma vezni olan “ef’âl” kalıbını kullanmış ve sözcüğü Arap dilindeki biçimiyle, “eşya” olarak çoğul yapmıştır. Türk dilindeki çoğul yapan {-IAr} eki yerine, Arap dilindeki çoğul yapma vezni olan “ef’âl”i kullanmıştır. Kendi kültürüne alıp benimsediği Arap dilindeki sözcükleri, Arap dilinin kurallarıyla oluşturmuştur. Bunun gibi gerek Arap gerekse Fars dilinden onlarca kural alınmış ve Osmanlı Türkçesi’nde böyle yüzlerce “yamyamca yapı” üretilip türetilmiştir. Birçok sözcük, Arap ve Fars dilinde olmadığı hâlde, Türk dilinde, yine o dillerin kurallarıyla var edilmiştir.

Üçüncü ilkeye göre, Türk halkı; Arap ve(ya) Fars dilinden aldığı sözcükleri, kendi sesletimine uygun olarak söyleyip yazmış ve bu durum, devletin sınırları içinde yaşayan Araplarla Türklerin ya da Farslarla Türklerin birbirini sözcük düzeyinde bile anlayamamasına yol açmıştır. Örneğin Arap dilinden alınan “terceme” sözcüğünün yanlış sesletilmesi sonucu oluşan karşılığı, doğru olanına tercih edilmiştir. Bugün, Arap dilindeki “terceme” sözcüğüne yanlış olarak “tercüme” diyoruz. Bunun gibi Fars dilinde bir tamlama olarak karşımıza çıkan “**neverd-i bam**” göstergesi, Türk kültüründe “**merdiven**”e dönüşmüştür. İngiliz dilindeki “**television**” sözcüğünü, ne yazarken ne de söylerken o dildeki biçimiyle kullanıyoruz; Türk kültüründeki biçimiyle “**televizyon**” olarak yazıp öylece sesletiyoruz. Böyle örnekler, pek çoktur.

Bu düşüncelerle yola çıkılan Türkçülük akımında, yazı dilinde, İstanbul’da konuşulan Türk dili kullanılacak, ulus olma bilincine ulaşan her Batılı toplum gibi, Türkler de kendi dillerinin bilincine varıp yazdıkları yapay dili, Osmanlı Türkçesi’ni bırakıp İstanbul ağzında korunan Türk dilini hem “yazı dili” hem de “resmî dil”leri yapacaklardı. Bunun için Arap ve Fars dilinden Türk kültürüne giren “tamlamalar”dan aşama aşama kurtulmak, öncelikli işleri olacaktı; dilbilgisinde yapılacak değişiklikler, Ömer Seyfeddin tarafından şöyle açıklanır:

Arabî ve Farisî terkipler atılacak. Hangileri müstesnâ olacak? Evvelâ şunu söyleyelim ki, ilmî, fennî ve edebî ıstıhlara şimdilik dokunamayız. “Muhitü’l-maarif” heyeti teşekkül etti. Bütün ıstıhlara kat’î bir şekil verecek. Biz onları bir kelime gibi kabul edeceğiz. Terkip nazarıyla bakmayacağız. Bakınız, sonra nasıl:

- 1- Arabî ve Farisî kaideleriyle yapılan bütün terkipler terkolunacak. Tekrar edelim: Fevkalâde, hıfzû’s-sıhha, darb-ı mesel, sevk-i tabî gibi klişe olmuş şeyler müstesnâ....
- 2- Türkçe cem’ edatından başka katıyyen ecnebi cem’ edatları kullanılmayacak: İhtimalât, mekâtib, memurîn, hastegân yazacak yerde ihtimaller, mektepler, memurlar, hastalar yazacaksınız. Tabîî kâinat, inşaât, ahlâk, müslüman gibi klişe haline gelmişler müstesnâ...
- 3- Diğer Arabî ve Farisî edatları da atacaksınız! Eya, ecil, men, an, ender, bâ, berây, bî, nâ, ter, çi, çent, zihî, âlâ, fi, kâin, gâh, kâr, gîn, âsâ, veş, ver, nâk, yâr... gibi edatlar terkolunacak; ancak tekellüme girmiş, tamamiyle Türkçeleşmiş olan ama, şayet, şey, keşki, lâkin, nâşi, hemen, hem, henüz, bari, yani... gibileri kullanılacak. Unutmayalım ki, terkolunmasını arzu ettiğimiz bu edatlar kullanılsa bile terkip kaideleri gibi lisanın tekellümüne giren “sanatkâr” gibi kelimeleri serbestçe söyler ve yazabiliriz.⁹⁶

Birinci uygulamaya göre, günlük iletişimde sürekli kullanımda olup Arap ve Fars dillerinin kurallarıyla oluşturulan yabancı tamlamaların korunup daha az kullanılanların Türk kültüründen atılması, bilimsel değildir; ama, o dönemin savaş ortamında, anlaşmayı sağlamak öncelikli olduğu için medrese ve(ya) “sömürge aydını” tarafından kullanılanlar değil, halkın günlük dilde kullandığı tamlamaların korunmasına ve Arap-Fars kaynaklı diğer bütün tamlamaların Türk kültüründen atılmasına çalışılmıştır.

İkinci uygulamaya göre, Türk dilindeki çoğul ekinin yabancı sözcüklere eklenmesi ve yabancı sözcüklerin kendi kuralları içinde üretilip türetilmemesi de bilimsel değildir; saçmalaktır. Çünkü, örneğin İngiliz dilindeki “girl” sözcüğünü nasıl Türk dilindeki çoğul ekini kullanarak “girl+ler” biçimiyle kullanamazsak, bu, dilbilgiselliğe nasıl aykırıysa Arap dilindeki “memur” sözcüğünü de “memur+lar” olarak çoğaltmak; bilime aykırıdır. Kökü Arap ya da İngiliz dilinden olan bir yapıya Türk dilinden bir biçimbirim ekleyerek yeni bir yapı üretilip türetmek “melez” ya da “iki arada” kalan biçimler oluşturmak anlamına gelir. Bu kuyruğu ve kanatları olan bir kişi oluşturmak gibidir ki bu yeni oluşum, ne hayvan ne de insandır. Hayvan ve insana ait unsurlar edinmiş, başka bir yaratıktır.

⁹⁶ Ömer Seyfettin, “Yeni Lisan”, *Dil Konusunda Yazılar*, haz. Muzaffer Uyguner, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s. 27.

Dolayısıyla, ortaya çıkan bu sözcükler de ne Türk dilinde ne de diğer dillerdendi. Bir parçası o dilden bir diğeri de bu dilden koparılarak, yamyamca oluşturulmuş kimliksiz yapıları. Osmanlı Türkçesi'ndeki "yapay" sözcüklerden kurtulmak için yapılan bu öneride ortaya çıkan bu "şizoid" sözcükler de onları kullananların "arada" kalmasına neden oluyordu. Üstelik çoğunluk, dilin kurallarını ve yabancı dilleri bütünüyle bilmediği için ne yazıp söylediklerinin de bilincinde değildi. Yine de hiç olmazsa yabancı bir dilin kuralları yerine Türklük bilincine yönelmenin sonucu olarak, sözcük yapımında Türk dilinin kuralları işletilmeye başladı. Bununla birlikte, günlük dilde halk tarafından sıklıkla kullanılıp alışılan sözcükler, bu uygulamanın dışında tutularak diğerlerine "patlıcan"mış gibi davranılacaktı. Türk dilindeki bu yöneliş, o dönemin koşullarına göre, çok önemli bir aşamaydı; ancak, bilimsel değildi.

Üçüncü uygulamadaysa Türk halkı tarafından sık sık kullanıldığı için "Türkçeleşmiş" kabul edilen sözcükler, yine korunacak, ama diğerlerine "patlıcan"mış gibi davranılacaktı. Bu da bilim dışıydı. Bir "kuş"un bedensel ve tinsel açıdan "ceylan" olması nasıl olanak dışıysa "Fars"a ait olan, Fars dilindeki kök ve eklere sahip bir yapının da "Türk(çe)"leşmesi olanak dışıdır. Kuş, kuştur; ceylan da ceylan; her iki yaratığın da bedensel ve tinsel düzeneği birbirinden farklıdır. Kuş sesinin bu evrende, kendiliğinden ceylan sesine dönüşmesi olanaklı mıdır? O hâlde "Türkçeleşmiş, Türkçe'dir." söylemi de olanak dışıdır; bilimsel değildir; saçmadır. Türk'ün ses düzeneği ve dilinin kuralları, diğer toplumlarınkinden doğal olarak farklıdır. Örneğin, Türk dilinin en büyük özelliklerinden biri "ses uyumu"dur. Ses uyumuna uyan sözcükler, Türk dilindedir; ancak, bu uyumun yanı sıra, sözcükteki kök ve ek de Türk dilinden olmalıdır. Eğer "televizyon" sözcüğü Türk dilindeki ses uyumuna uymadığı hâlde "Halk onu kullanıyor." diye "Türkçeleşmiştir." dersek, bilime aykırı davranır, saçmalamış oluruz. Dolayısıyla, yabancı bir dildeki herhangi bir yapı Türkçeleş(e)mez; ya Türk dilindedir ya da değildir. İngiliz dilinde acaba "çocuk+s" ya da "worl+lar" gibi bir ve(ya) birkaç yapının varlığı, hele ki kullanımı gözlenmiş midir ki bir İngiliz bu sözcüğe "İngilizceleşmiştir; dolayısıyla, İngilizce'dir." demiş olsun; bir tane örnek var mı? Ne yazık ki Türk dilinde, günümüzde bile bunlar gibi pek çok örnek var! Demek ki böyle bir uygulama da bilimsel değildir; saçmalıktır. Ancak, o günün koşullarında atılmış büyük bir adımdır; çünkü, Arap ve Fars dilinden Türk kültürüne girerek, Türk dilindeki sözcükleri kullanılmaz kılan pek çok yabancı ilgeç (edat) ve bağlaç, böylece, dilimizden çıkarılmıştır.

Unutmayalım ki bir dilin varsıllaşması, ancak o dildeki kök ve eklerden yine o dilin kurallarına göre üretilip türetilen sözcüklerle olanaklıdır. Bu bağlamda "dil" ve "kültür" kavramlarının birbirinden farklı olduğunu anımsayalım: Bir kültürde, yabancı bir kültürün içinde kullanılan herhangi bir dile ait sözcük(ler) bulunabilir; bu, doğal bir durumdur. Ancak, kaynak kültürden gelen bu sözcükler, erek kültürün konuşma dili yerine, yazı diline girip bir süre sonra ev sahibi (erek) dilin sözcüklerini kapı dışarı ederse bunun adı ya "dil istilası" ya da "dil sömürüsü" olur. Doğal olmayan, budur. Bizler; 10. yüz yıldan Türkiye cumhuriyetinin kuruluşuna ve günümüze kadar geçen süreçte, Türk dilindeki sözcüklere bakıp onları koruyup, sevip, üretip, türetilip, düşlerimizle giydirip, yan

anamlarla çoğaltacağımıza, yabancı dillerin kök ve ekleriyle oluşan yabancı sözcükleri sevip, koruyup, üretip, türetip, düşlerimizle giydirip, yan anlamlarını çoğlatarak ne başka dillere ne de kendi dilimize hizmet etmişiz. Yani ki Türklüğü, dolayısıyla, Türk dilini işlevsiz duruma getirip sömüren yabancı sözcüklere övgüler dizdikten sonra, Türk dilinin; bu kökü, eki ve de türetme kuralları Türk'ün olmayan yamyamca yapılarla "varsıl"laştığını şakıyıp durmuşuz; uyumuşuz. Düşünen beyinler, bilim kişileri, aydınlar ve Türk halkının pırıl pırıl olan bilinci, önce bulandırılıp sonrasında uyuşturulmuş. Uyanışsa ne yazık ki yine büyük felaketlerin yaşanmasıyla ve büyük acılar çekilip kanların dökülmesiyle gerçekleşmiş!

Türk'ün kendi diline, kimliğine geri dönüp onu iyelenme bedeli, binlerce kilometrelik toprak ve milyonlarca insan kaybıdır; tarihsel süreçte, bu vatan topraklarının bedeli hep kanla ödenmiştir. Yani ki hamlaş(tırıl)mış olan Türklük bilinci; önce pişmiş, sonra yanmış ve yüzlerce yıllık gazaptan sonra, ola ola ancak kendine gelebilmiştir.

Pervaneler'deki Burhan Ahmet, dilin, ulus kimliğini taşıyan en önemli unsur olduğunu bilse de Türkiye'de, üstelik İstanbul'da yaşayan çocuklarının, annelerinin dili olan Fransız dilini Türk dilinden çok daha iyi bilmeleri, ironik bir durum olarak verilir roman boyunca. Çocuklar, babaları Burhan Ahmet'le yaptıkları bir konuşmada, bazı sözcüklerin Türk dilindeki karşılığı yerine, Fransız dilindeki biçimini kullanırlar; bazı sözcüklerinse sonuna kişi ve(ya) iyelik eklerini ekleyemezler bir türlü:

Babalarının sesini duyan iki oğlan da koşular ve ceplerini bir kere muayene ettikten sonra en küçüğü Cevat, babasının kulağını aradı ve:

– Baba, Maman hasta, Fransızlar gidiyor diye, dedi.

Burhan bir kere irkildi. Sonra gülererek oğlanın kulağını şaka ile çekti.

– Hiç öyle şey olur mu? Baba Türk, çocuklar Türk, olunca anne de elbet Türk olur ve Fransızların gitmesine sevinir.

Çocuk aynı tavırla:

– Fakat baba, görsen ne ağladı, ne ağladı. Zabitler adiyö demeye gelmişlerdi, onlar gittikten sonra anne yattı.

Burhan düşündü. Hakikaten bu akşam Claire'in yüzü kahrolmuş düşmanların yüzüne ne kadar benziyordu!⁹⁷

---

⁹⁷ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 25.

Çocukların gerek okulda ve gerekse çevrelerindeki kişilerle olan ilişkilerinde, Türk dilini yeterince bilmemeleri çeşitli sorunlara neden olur ve Türklükleri yerine, Fransızlıkları için kavga ederler. Bu durum, Burhan Ahmet'in tinsel durumu anlatılırken "Halbuki Burhan'ı sevindirecek ortada hiçbir sebep yoktu. Bilâkis, iki aydır Türk mektebine giden oğulları hakkında bir gün memnun olacak bir haber almamıştı. Devamlı, müdür, küçüklerin Türkçe bilmemelerinden ve arkadaşlarıyla Türklük-Fransızlık kavgaları yapmalarından şikâyet ediyordu."⁹⁸ sözleriyle verilir.

Burhan Ahmet'in yanı sıra, kız kardeşinin geleceği hakkında Bizans Kolej'in müdiresiyle yaptığı görüşmede, Sami'nin endişeleri arasında, Nesime'nin bu okulda aldığı eğitim sonucu, ana dili olan Türk dilinin yozlaşp İngiliz dilinin etkisiyle bozulabileceği düşüncesi de vardır. Sami; Nesime'nin dil bilincini kaybettiğinde, ulusal kimliğini kaybedeceğinin de farkındadır:

Müdire ayakta durdu ve Sami'ye bakarak:

– Beyefendi, dedi. Size bir fikir vermeme müsaade eder misiniz? Nesime en iyi talebelerimizden biridir. Geliniz onun istikbalini kırmayınız. Bırakınız tahsilini bitirsin.

Sami:

– Bitirince ne olabileceğini, ne yapacağını düşünüyorsunuz? diye sordu.

– Hoca olur.

– Nerede?

– Burada yahut nerede isterse... Sonra gazeteci olur.

– Nerede?

– Burada...

– Hangi Türkçe'yle? Sizden öğrendiği Türkçe kâfi gelmez.

– Kâtibe olur.

– Kime?.. Ve yine nerede?

İki taraf da birbirinden gayri memnun ayrıldılar.⁹⁹

Romanda, yabancı bir kültür içinde yaşayıp dilini kaybeden kişilerin çok mutsuz olacağını düşünen bir diğer pervane de Andrée'dir. Bu durum, Burhan Ahmet'le aralarında geçen bir konuşmada şöyle verilir:

---

⁹⁸ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 64.

⁹⁹ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 100.

- Sanatkâr mübalâğası buna derler!
- Gülmeyiniz doktor, eski zamanda paşalarının yabancı memleketlerden getirip vatanlarını unutturdukları cariyeler başka ne idiler?
- Biraz gayret etseniz, Sudanca’yı unuttuğu halde, Türkçe’yi öğrenmeyen dadımı da misal getireceksiniz.
- Zavallı! Lisansız mı?.. Ah zavallı!.. Kim bilir ne mustarıptır?¹⁰⁰

Fıransa’da yalnızca bir “ev kadını”yken Burhan Ahmet’le evlenip İstanbul’a yerleştiğinde Fıransız işgal güçlerinin kentte bulunduğu çevrelerde, Burhan’ın işi sayesinde “öğretim üyesi bir doktorun eşi” kimliğiyle boy gösteren Claire; ironiktir ki toplum içindeki konumunu yükselten eşinin ulusu olan Türklerden hoşlanmıyor ve onlarla herhangi bir ilişki kurma gayreti göstermiyordu. Üstelik, Fıransız kimliğini korumak için ve(ya) Türkleri küçümsediğinden Türk dilini de öğren(e)memişti:

Claire, Frenklerin okuyan, münevver kısmından değildi. Babasının dükkânında annesi kasada oturur, babası hizmet eder, Claire de evlerinin işlerine bakardı. Ev kadını idi...

Fransızların İstanbul’dan geçişi onu cemiyet hanımı yapmıştı. Frenklere karşı bir muallim ve doktor karısı rolünü tutmak mühim bir şeydi. Şimdi bu zevki eksileli, artık hayatın hiçbir tadı kalmıyordu...

Zaten Claire, öteden beri Türklerle görüşmeye, anlamaya özenmemişti. On üç senede Türkçe öğrenememesi bunun en büyük deliliydi.¹⁰¹

Dil sömürüsü dışında, Türk ulusunu bölerek yok etmek isteyen Batı’nın kullandığı bir diğer araç da Türk dilinde “köken” yerine, yanlış bir karşılık olarak kullanılan “ırk”a dayalı ayrımcılık uygulamaktır. Ömrünün 20 yılı, kılıcıyla Balkanlarda, kalemiyle de dil sömürüsüne karşı savaşmakla geçen ve onun yazdıklarından yararlanarak Türk toplumunun diline yani ki kimliğine yön veren Atatürk’ün önderliğinde gerçekleştirilen “dil devrimi”ni göremeden, çok genç yaşta aramızdan ayrılan Ömer Seyfeddin; Batılı devletlerin bu konuda başarılı olabilmek için Türk ulusunun yurt tuttuğu topraklarda “nüfusu arttırma” yoluna gittiklerinin altını çizerek “Kendi memleketlerinde ‘insaniyet’ ve ‘beynelmileliyet’ [medeniyetçilik] fikrine isyan eden bu meş’um cereyanı durdurmağa çalışan ve bir cihetten muvaffak olan Avrupalılar, bizim memleketimiz için bu vebayı teşvik ederler. Dikkat ediniz,

---

¹⁰⁰ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁰¹ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 64.

vatanımızda beynelmilel gizli cemiyetler teşkil eden, beynelmilel gizli gayeler takip olunmasını takdir eden hep Avrupalılardır.”¹⁰² der.

Pervaneler'in kurgusunda, Asya ve Afrika'daki yan kuruluşlarının yanı sıra, Türkiye'de de kurulan bu gizli cemiyetlerden biridir J.C. (Hazret-i İsa) cemiyeti ve görünen (sözde) görevi “insanlık” ya da “medeniyet”i yaymak, görünmeyen (gerçek) göreviyse Türk gençliğindeki “yurt ve ulus sevgisi”ni ortadan kaldırıp Protestanlık ve Amerika(lı) sevgisini çoğaltarak “Türk-Müslüman” kimliğini “Amerikalı-Protestan”a çevirmektir:

Zaten, bu hayırsever kulüplerin lütfundan bu suretle faydalanan yalnız İstanbullular değil, dünyanın gençleridir. Çünkü J.C. Asya ve Afrika'nın her köşesine ağını kuran, en muazzam ve en muvaffakiyetli Protestan cemiyetidir. Oraya gidenler zahiren insaniyetperverlikten ve hayırseverlikten başka bir şey göremezler: İngilizce öğrenecekler! Amerika edebiyatını okuyacaklar ve eğlenecekler!

Maksatları ise “insan yapmak!” Bundan daha iyi ne olabilir!

Diğer Hristiyan cemiyetleri, meselâ Katolik papazları, talebelerini, zahiren olsun, ne kadar sert ve mutaassıp bir kayıt altına alırlarsa, burası aksine o derece geniş, hudutsuz bir serbestlik verir. Çünkü, içgüdüleri başı boş bırakan bu serbestlik onlarca, “insanlığı inkişaf ettiriyor; insan yapıyor”. Bizans Kolej'in terbiye programı zaten bu değil midir? Onun çocuklara tatbik ettiğini burası büyüklere, gençlere teşmil ediyor.

Bu şartlar dahilinde, pek tabii olarak cemiyete az zamanda nihayetsiz azalar geliyordu ve bu azalar hakikaten, çok geçmeden insan oluyorlar: Serbestliğe âşık, maddi kuvvete âşık, artık hiçbir milliyet bağıyla mukayyet olmayan, bütün bağları koparan, muhitlerini yüksekten, soğuk bir hafifsemeyle seyreden, serbestliğin büyük vatani Amerika'ya hayran, insan yapan Protestanlığa ibadet eden, serbest fikirli insanlar oluyorlar.¹⁰³

Müfide Ferit Tek; roman boyunca, sömürülen ülkelerdeki “insanlık” ve “medeniyet” söyleminin nasıl kullanıldığına vurgu yapar. Misyonerlerce “ideal”leştirilen Amerikan kültürü ile

¹⁰² Ömer Seyfettin, “Vatan! Yalnız Vatan...”, *Bütün Eserleri-Makaleler I*, haz. Hülya Argunşah, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001, s. 146.

¹⁰³ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 45.

“bayağı”laştırılan Türk kültürü arasında sıkışıp sevgi, saygı ve ilgi eksikliğinin de verdiği küçüklük duygusuyla yücelttiği ve oraya ait olduğunu düşündüğü Amerika’da kurmak istediği yeni yaşamda, Bizans Kolej’de eğitilen Nesime’nin anlamını bilmese de kendine biçtiği görev; Amerika ya da bir başka ülkede “insanlık” ülküsünü yaymaktır:

Kendisini, tıpkı Miss Jones gibi, dünyadan alâkasını kesmiş, insanları terbiyeye adanmış bir mürşit halinde tahayyüle başladı.

Bu hülyaların doktoru, nedense Amerika oluyordu. Türkiye’de onu anlayacak bir muhit tasavvur edemiyor ve ancak yeni dünyanın münevver ve hür toprağını kendine müsait buluyordu.

Lâkin orada ne neşredecek? Tabîî Hristiyanlık değil! O halde?.. İnsanlık, evet insanlık neşredecekti!

İnsanlıktan maksat nedir? Orasını pek derinleştirmiyor. Zamanı gelince elbette gayesini düşünür. Hele bir kere Columbia Üniversitesi’ne gidebilsin, şahadetnamesini alsın, konferansçı olsun, ötesi kolay! Ve hülyalar başlıyordu. Bazen dekor değişiyor. Amerika yerine Japonya oluyor: Sarı yüzlü binlerce insanların doldurduğu muazzam bir meydan; mini mini gülleri, cüce çamları, pembe çiçekli ufak kiraz ağaçlarıyla harikulade bir park. Nesime alkışlar içinde ve krizentem yağmuru altında kürsüde söz söylüyor. Çünkü Miss Jones ona Japonya seyahatini anlatmıştı.¹⁰⁴

Batı’nın bu konudaki gerçek niyetini, şöyle açıklar Ömer Seyfeddin:

Hâlbuki onların fikirleri sarihtir: Bizi yutmak! Fransa’nın fahrî sefirlerinden Mösyö Jules Armand *İstimlâk ve İstismar* unvanlı eserinde: “Afrika’nın zencilerden ibaret olan vahşî kavimlerini tahakküm altına almakta büyük ve iktisadî bir fayda yoktur.” diyor. “Mademki istimplâk ve istismardan maksat mağlûp kavimleri çalıştırıp onların sa’yinden istifade etmektedir. O hâlde Asya’nın medenî ve sa’ye alışkın kavimlerini tahakküm altına almak daha faydalıdır...”

Evet, bütün Avrupa kavimleri “emperyalizm”, istilâ gayesini takip ediyorlar. Lâkin istilâ ve istimplâkin de şekli değişti. Tarih bu tahavvülü pek vazih gösteriyor. Eskiden Romalılar bir

---

¹⁰⁴ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 88.

usul bilirlerdi: Milletleri silâhla mağlûp etmek, memleketlerini zapt etmek, kuvvetlerini esir gibi satmak... Bu tarz tamamıyla terk olundu. Şimdi bir nüfuz mıntıkası peyda ediliyor. Oradaki ahalinin milliyet fikri uyuşturuluyor. İktisadî ve içtimaî membalar ele geçiriliyor. İstilâ temin olunuyor.¹⁰⁵

Acaba, Anadolu'daki Türk nüfusu az mıdır ve herhangi bir kökene bağlı olmak, binlerce yıl kanları birbiriyile karışa karışa çeşitlenmiş kişioğlu için olanaklı mıdır? “Hâlbuki ecnebi eserleriyle bile sabittir ki nüfusumuz bedbinlerin söyledikleri gibi az değildir. Anadolu'nun her köşesinde yüzde doksan ekseriyet hep Türktür. Ermenek gibi kocaman kasabalar vardır ki içerilerinde ilâç için olsun bir tek Hristiyan bulunmaz.”¹⁰⁶ diyerek bu konuyu açıklamaya başlayan Ömer Seyfeddin sözlerini şöyle sürdürür:

Türk nüfusunu az göstermek isteyenlerin bir metot, bir usulü vardır. “Eski ırk nazariyesi”ni bir hakikat gibi ortaya atmak... İlmin son hareketi bize dünyada “ırk” kalmadığını sarahatle gösterdi. Jean Finot *Irkların İhtizarı* unvanlı küçük eserinde bu meseleyi kökünden halletmiştir.

Şimdi dünyada “ırk”lar yok, fakat milletler vardır. Meselâ Fransa'da bir Fransız milleti yaşıyor. Bir millet ki “dini, dili bir” (...) gayesi bir [...] Beş yüz yıl evvel Türkler, Hristiyanların “harsî istiklâl”lerini kabul etmişlerdir. Bu sayede onlar memleketin en zengin, en müterakki bir unsuru hâline girmişlerdir. Anadolu'daki İslâm kitlesinin ana lisanı Türkçedir. Dinleri birdir. İhtimal, diğer ırklardan muhaceret gibi sebeplerle aralarına yabancı fertler de karışmış ise de asırlar içinde erimişler, Türk milletine mal olmuşlardır. İki yüz sene evvel Türkiye'ye gelip İslâm olan bir Fransızın bugünkü torunları Fransızlıktan ne kadar uzaktır! İşte Anadolu'daki Türk varlığının rakamla, adetle parlayan sarahatinden ürkenler son manevra olarak bize “ırk” nazariyesini tatbik etmeye kalkarlar. Falan, üç yüz sene evvel Türkiye'ye gelmiş filânın torunu imiş! Onun için Türk değilmiş!¹⁰⁷

Pek çok sözcükte olduğu gibi “ırk”ta da sözcüğün “taşıdığı” değil, ona “yüklenen” ve(ya) “biçilen” anlamlara göre düşünmeye alışan Türk halkı, bu sözcüğün taşıdığı anlamı yani ki “çekirdek” anlamını

¹⁰⁵ Ömer Seyfettin, a.y.

¹⁰⁶ Ömer Seyfettin, “En Mes’ut Memleket”, *Bütün Eserleri-Makaleler 2*, haz. Hülya Argunşah, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001, s. 133.

¹⁰⁷ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 134.

bilmediği için yanılır. Eski Türklerde, evrendeki “kozmojik ideogram”ların karşılığı olarak kullanılan “ırk”ın gerçek anlamı ve kullanımını konusunda Esin’e kulak verelim:

Evrensel iki ilkeli kâinat düşüncesinin kriptografisi (yazılı işaretleri) de vardı ve bunlara Çince *kua* ve Türkçe *ırk* denirdi [...] Aslında hem Çinliler, hem Türkler *ırk*’ları daha çok fala bakmak için kullanıyorlardı. *İrk*’ların şekli, doğa güçlerinin gerilemekte ve ilerlemekte oluşlarını ifade ediyordu (üst çizgiler görünürde hâkim olan kavramı, alt çizgiler ilerlemekte bulunan ve galip gelecek kavramı gösteriyordu). Falcılar, bu şekilde *ırk*’lardan insani planda anlamlar da çıkarıyorlardı. Türkçe *İrk-bitig* denen yazmalardan anlaşıldığı gibi, noktalı ve çizgili *ırk* sistemlerinin ikisi de Türklerde yaygındı.¹⁰⁸

“Özgürlük ve bağımsızlık” söylemini maşa olarak kullanan Batı’nın Osmanlı devletindeki azınlıkları “dil” ve “köken” ayrımcılığı üzerinden kışkırtarak ulusu ayrıştırıp bölme yoluna gittiğini Fıransa’daki öğrencilik yıllarında gören Yusuf Akçura’nın 15 Mart 1904’te *Türk* gazetesinde yayımlanan *Üç Tarz-ı Siyaset*’i; Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük adıyla ortaya atılan düşünce akımlarının sınırları ve olabirliği üzerinde Ali Kemal, Ahmed Ferid, Hüseyinzade Ali tarafından öne sürülen görüşlerin de tartışıldığı ve “milliyetçilik” kavramının irdelendiği bir düşünce ortamı yaratır. Bu bağlamda, şunları söyler Duymaz:

Paris’te daha öğrenciyken “milliyetçilik duygusu”nun imparatorlukları parçalayabilecek kadar güçlü bir duygu olduğunu sezmiştir. Osmanlı Devleti’ndeki Müslüman olmayan unsurların, başta Rusya olmak üzere, Batılı devletler tarafından da desteklendiklerini görünce imparatorluğumuzun yakın gelecekteki akıbetini sezer gibi olmuştur. Yine de devletimizin mevcut yapısıyla varlığını devam ettirmesinin yollarını aramaya devam etmiştir. Kendisine göre bulduğu yol, Hristiyan unsurlara “self government”larını kurmalarına izin vermek yoludur. Bu yolu, “umde-i esasiye”lerine aykırı bulan Genç Türkler kabul etmedikleri gibi, devleti idare edenler de kabul etmemişlerdir.¹⁰⁹

Bir Türk devleti olan Osmanlı’nın bu görüşü kabul etmesi olanak dışıydı; ancak, tarihsel süreçte bu topluluklar, Akçura’nın öngördüğü gibi kendi ulus devletlerini “demir ve ateşle” kurma

¹⁰⁸ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001, s. 27, 28.

¹⁰⁹ Recep Duymaz, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004, s. 65.

yoluna giderek başarılı oldular; çünkü, 18. ve 19. yüz yıl, ulus devletlerinin oluşma evresiydi. Böylece, Türkler de bu evrime uymak zorunda kaldı.

Türk varlığını yok etmek isteyen sömürgeci Birleşik Batı güçlerinin yenilgisiyle sonuçlanan Kurtuluş savaşının ardından... yıl 1936: Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk; Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki ilk işlerden biri olarak, Ankara'da "Dil-Tarih-Coğrafya" fakültesini kurdurur. Acaba neden?

Çünkü "millet" oluşun tarih içindeki öyküsüne kısaca değinen Hilmi Ziya Ülken'in de belirttiği gibi, bir ulusu "ulus" yapan en önemli üç unsurdan biri "tarih" bilinci, diğeri kültürün taşıyıcısı olan "dil" birliği, bir diğeri de içinde yaşanan kültürün varlığını sağlayan "yurt"tur. Demek ki dilini, tarihini ve yurdunu kaybeden bir ulus, kolayca yok edilir; tarih sahnesinden silinir:

Dünya yüzünde kültürler yaratarak meydana çıkan millet dediğimiz cemiyet çok yeni bir teşekküldür. Eski çağlarda millet yoktur, ancak onu hazırlayan başka içtimaî şekiller ve başka medeniyetler vardır. Meselâ eski Mısır'da bir Memfis milletinden, Yunanda Atina ve İsparta milletlerinden bahsedilemez. Ortaçağda bile feodal cemiyetler, geçici hânedanlar, hilâfet teşkilâtı birer millet olmaktan çok uzaktır. W. Sombart bu kelimeyi çok geniş bir mânâda, âdeta cemiyet yerinde kullanıyor. Ona göre eski Atina, Babil, Roma, ilâh.. birer millettir. Halbuki aşiret imparatorlukları, siteler ve site imparatorluklarında görülen teknik ve manevî vasıflarla modern millî cemiyet arasında çok büyük farklar vardır: Gerek aşiret gerek sitede imparatorluk hâkim birkaç aşiret veya bir site tarafından idare edilir ve asıl cemiyet bu hâkim kuvvetlerden ibaret görülürdü. Millette ise, onu meydana getiren bütün kavmî unsurlar kaynaşır, aynı tarihî şuur sayesinde aynı kültüre sahip olur. Bundan dolayı milletlerin şuur kazanması bir kaç asırlık bir hâdise ise de, bu şuurun uzandığı tarih oldukça derindir. Milletler eski kavimlerin bölünmesinden veya birkaç kavmin birleşmesinden doğar. Fakat onları ayırd eden en esaslı vasıf bütün bu etnik, filolojik, teknik ve dinî âmillerin belirli bir tarih zarfında çizilmiş, katî ve sarîh bir vatana dayanmasıdır. Tarih şuurunu vatani o kadar sarîhleştirir ki bütün öteki unsurlar onun içinde hususî birer rol alırlar ve birbirleriyle karışır, kaynaşırlar; yeni bir içtimaî tip olan milleti meydana getirirler. Bu kaynaşmada hâkim bir dil, bir kavim veya bu kavmin bir parçası tarafından başka kavimlere kabul ettirilir; bu dille ifade edilen bir kültür bir çok içtimaî safhalar içerisinde derece derece inkişaf ederek modern millî teşekkülün temellerini atar.¹¹⁰

¹¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, "Türk Milletinin Teşekkülü", *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, haz. Gülseren Ülken ve Sait Maden, İstanbul, Ülken Yayınları, 2006, s. 411.

Romanda yurdundan, ulusundan ve(ya) kültüründen kaçıp Amerika'ya gitme özlemiyle yanıp tutuşan kız kardeşleri Leman ve Nesime'nin içinde buldukları durumu tartışan Burhan Ahmet ve Sami; bu kaçışın, kız kardeşlerinin tinsel olarak ölmesi anlamına geldiğini, yurdundan kopuşun ulusal bilinçten ve kimlikten de kopup yok olmak anlamına geldiğini biliyorlardı; bununla birlikte, o güne kadar ilgisiz kaldıkları Leman ve Nesime'ye bunu anlatmak için çok geç kalındığının da bilincindeydiler. Kardeşleri konusunda, uyuyakalmışlardı; elleri, kolları ve bilinçleri uyuşmuş olarak şaşkın şaşkın düşünüyorlardı; onları Türkiye'de tutabilmek için umutsuzca bir çıkış yolu arıyorlardı:

– Sami, bu kızlar bir de Amerika'ya giderlerse artık bizim için ölmüş olacaklar.

Sami de aynı şeyi düşünmüştü:

– Dünyanın en yabancı bir Amerikalının parasıyla geçinmek onlara nasıl ağır gelmeyecek? Hayret ediyorum. Bize ne kadar uzak, ne kadar yabancı olmuşlar da haberimiz yok. Türklük nedir? İzzet-i nefis nedir? Millet aşkı nedir? Vazife nedir? Hiç anlamıyorlar. Henüz milliyetin çağırın ve bağlayan sesini kalplerinde duymamışlar.

Burhan acı acı arkadaşını tasdik etti:

– Böylelerine ışık bile zarar veriyor. Her parlayana kapılarak lâmba şişelerine yapışıp yanan kör pervanelere benziyorlar...

Sami hiddetle:

– Bunu men etmeliyiz, dedi.

– Nasıl?

Onu ben de bilmiyorum. Babama söyledim; fakat bir baba ne yapabilir? Annemiz sağ olsaydı belki men ederdi.

– Bizim annemiz var ne faydasını gördük.¹¹¹

Türk yurdu ve *Pervaneler*'in İstanbul'u... Lamartine'nin "Dünya'ya bir kere bakmak zorundaysan sadece İstanbul'a bak!" tümcesi tarihe geçmiştir. Olup bitenlerin ayırdına çok geç varan Leman ve Nesime'nin ailesi, bu gençlerin birçok

Batılın "dünyanın en güzel kenti" olarak kabul ettiği İstanbul'dan kopup Amerika'ya kaçışlarını engelleyemez. Türk olmaktan koşarak kaçan bu iki gençten, Nesime; bindiği gemide Amerika'ya doğru yol alırken İstanbul'un büyüünden etkilenip "yanlış" bir karar verdiğini anlasa da geri

¹¹¹ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 75.

dönmeye cesaret edemez. Yalnızca İstanbul'u değil, İstanbul'un toprağına karışmış olan annesini de terk ettiğini o anda anlar. Pişman olacağını bile bile Amerika'ya, yanmaya gider:

Akşam!.. Vapur kalktı... Nesime, güverteye çıkıp uzaklaşan İstanbul'u seyretmek cesaretini kendinde bulamadı.

Kamarasına sımsıkı kilitletti. Uzakta bir servilik görmekten korkuyor. Dargın beyaz mezarlardan ürüyor.

Fakat terk edilen vatanın sesi kamarasına kadar girdi... Kalbinde mi bu ezan sesi?.. Hayır, İstanbul'dan geliyor... Akşam ezanı!.. Öyle ya! Akşam! Ezan vakti oldu. Çark ve makine gürültüleri arasında onu nasıl fark etti? Vatandan kaçan kızı çağırılmaya gelmiş gibi, ne berrak ve hazin duyuluyor! İşitmemek için, Nesime, pencereyi kapatmaya kalktı; fakat başını pencereye yaklaştınca, dışarıda yeni bir ayın henüz koyulaşmayan mavi Marmara üstüne serptiği gümüş ve pırlanta yolu gördü: Gümüş servi!.. Ya oradaki siyah serviler?.. Beyaz mezarlar? [...]

Gurbet! Ya daha sonra? Bu gurbette, bu yabancı insanlar arasında, bir lokma ekmek için, yaşamak hakkı için mücadele... Kim bilir nasıl izzet-i nefis yaraları... Belki hakaretler... Şüphesiz gözyaşları... Daha sonra... Muhakkak ebedî pişmanlık...

Nesime, kalbini dolduran bütün umutların eridiğini duydu. Onu uçurup götüren, bütün hülyaların kanatları kırıldı... ve oraya, beyaz yastığın üstüne yaralı bir pervane gibi düştü...¹¹²

Türk ve Müslüman kimliğini dışlayıp Fransız ve Hıristiyan kimliğini benimseyen kızı Sevda'nın bu gizli inkarı karşısında, bütün umutları ve yaşama gücü yok olan bir diğer pervane de Burhan Ahmet'tir. Bu tükeniş, şöyle verilmiştir yapıtta:

Mektup ateş harflerle Burhan'ın beynine yapıştı...

¹¹² Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 140, 142.

Rahipler mektebinde Hristiyan çocukların çoğunlukla yaptıkları gibi günahlarını affettirmek için İsa'ya yazılmış bir tazarrunameydi. Burhan okuyamadı.

Kandili bıraktı. Mektup da elinden düştü; tekrar almak için eğildi; fakat alamadı. Tespihin yanına, resimlerin üstüne gitti. Burhan onların yanına yığıldı ve rahibeler gibi uyuyan kızının beyaz yatağına başını dayayarak bir ölü karşısında ağlar gibi hıçkırma hıçkırma ağladı.

Ölen, yalnız kızının milliyeti miydi? Bütün emekleri, umudu, gayesi ve bütün hayatının eseri, hepsi bitmişti. Artık bundan sonra, ne evladı, ne ailesi, ne kanından kimsesi, ne de onu zararlı insan olmaktan kurtaracak bir dayanağı, bir umudu, hiç, hiçbir şeyi kalmamıştı. Doktor Burhan Ahmet ölmüştü.¹¹³

Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Batı sömürgeciliği ile yayılmacılığını önlemek ve yurt dışına kanat açan nice Türk gencinin Türklüğünden kopmaması için Batılı devletlere karşı yapılan savaşlardan yorgun ve yoksul olarak çıkan Türkiye'de kültürel kaynaşmanın yeniden gerçekleştirilip çağdaş ve uygar uluslar düzeyine ve de ötesine bir an önce ulaşmak gerekiyordu. Bunun yanı sıra, yalnızca "Türkiye"de değil, ulus devleti olmuş, farklı yönetim biçimlerini kullanan diğer toplumlarda da tarihsel süreçlerde oluşan "kültürel kaynaşma"lar (dil, din, bilim, teknik, sanat, gelenek, görenek...) söz konusuydu. Bu konuda, *AnaBritannica*'da yer alan "Birleşik Krallık" başlığına bir bakalım:

Angıllar, Saksonlar ve Cütelerden oluşan Germen kabileleri 5. yüzyıl ortalarından başlayarak Britanya'nın doğu ve güney kıyılarına ve ırmak ağzlarına yerleştiler. Britonlar 500'lerde üstün süvari gücüyle bu ilerlemeyi durdurdularsa da, 6. yüzyıl ortasında yeni bir göç dalgası karşısında Dumnonia (Cornwall ve Devon) ile Gal bataklıklarının batısına çekilmek zorunda kaldılar. Aralarındaki ayrımlar çok geçmeden silinen Germen kabileler, birkaç krallığa bölünmüş olmalarına karşın, yerli uygarlığın etkisi altına girmeyerek güçlü bir birlik oluşturdular. Humber'ın güneyindeki krallıklar *bretwalda* olarak adlandırdıkları tek bir hükümdara bağlandılar. 5. yüzyıl sonlarında *bretwalda* görevini üstlenen Sussex'li Aelle'in yerini sırasıyla Wessex'li Ceawlin ve Kent'li Aethelberht aldı. 597'de Roma'dan gelen keşiş Augustinus öncülüğündeki bir misyoner grubunun etkisiyle Kent, Hristiyanlığı kabul eden ilk krallık oldu. 669'da tek yönetim altında toplanan kilise birleştirici ikinci bir etken oldu. 7. yüzyılın sonlarında "İngiliz kavmi" bilinci gelişti.¹¹⁴

---

¹¹³ Müfide Ferit Tek, *a.g.e.*, s. 134.

¹¹⁴ *AnaBritannica*, "Birleşik Krallık", *AnaBritannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1987, s. 221.

Birleşik Krallık'taki kültürün taşıyıcısı olan "İngiliz dili"nin tarihsel öyküsü de kısaca şöyle:

Britanya Adalarının yaşayan en eski iki dili Kelt kökenlidir. Bunların biri İrlanda Gaelcesiyle Man Adası ve İskoçya Gaelcesinin doğduğu Goidel dili, öbürü de eski Cornwall diliyle çağdaş Galceye kaynaklık eden Briton dilidir. Çağdaş Kelt dilleri arasında en yaygını Galcedir; Galler'de oturanların dörtte biri bu dili de konuşur. İrlanda Denizine bakan kıyılarda ise bu oran yüzde 70'e kadar çıkar. Kuzeybatı Highlands'de hâlâ kullanılan İskoçya Gael dili, ulusal bir dil olmaktan çıkmıştır. Kuzey İrlanda'da Gael dili çok sınırlı olarak konuşulur. 1870'lerde Man Adası halkının yarısının konuştuğu Man dili de benzer biçimde gerilemiştir. Cornwall dili ise daha 18. yüzyıl başlarında unutulmuştur.

[...] Çağdaş İngilizce İS 5. yüzyılda Britanya'ya yerleşen Angıllar, Saksonlar ve Cüteler ile 790'lardan sonra bir dizi akına girişen Danların konuştuğu dört ayrı Germen lehçesinden doğdu. Humber Koyu zamanla gerek dil, gerekse coğrafya açısından önemli bir sınır haline geldi. İngilizce konuşanların oturduğu topraklar Northumbria ve Southumbria bölgelerine ayrıldı. 8. yüzyılda edebiyat ve kültür alanında önde gelen Northumbria'nın yerini kısa bir süre Mercia, ardından da Wessex Krallığı aldı. Daha sonra Britanya'ya giren Normanlar, gene Viking kökenli olmalarına karşın Danlardan çok yadırgandı. Norman ve Angevin kralları döneminde İngiltere kara Avrupa'sının bir bölümünü de içine alan bir imparatorluğun parçası oldu. Fransa'yla yakın ilişkiler İngilizce üzerinde kalıcı etkiler bıraktı. İngilizce-Fransızca karışımı melez bir dil resmî dil olarak kabul edildi ve 14. yüzyıla değin zaman zaman resmî belgelerde Latincenin yerini aldı. Bu tarihten sonra İngilizcede birçok değişiklikler olduysa da, Britanya'ya giren son önemli dilsel topluluk Normanlardı.¹¹⁵

Tarih içinde, dinsel açıdan Birleşik Krallık'ta yaşananlara bakalım bir de:

Birleşik Krallık'taki çeşitli Hıristiyan mezhep ve tarikatları kilisedeki bölünmelerden doğmuştur. Bu bölünmelerin en önemlisi 16. yüzyılda VIII. Henry'nin papanın mutlak üstünlüğünü reddetmesiyle ortaya çıktı. Bu kopma bazı Protestan ilkelerinin benimsenmesi ve hâlâ ülkenin resmî kilisesi olan Anglikan Kilisesi'nin kurulmasına yol açtı. İskoçya'da ise Reform hareketinin etkisiyle Presbiteryen mezhebi ortaya çıktı. İrlanda genel olarak Katolik yapısını korumakla birlikte, bugünkü Kuzey İrlanda Anglikan ve Presbiteryen kiliselerinden önemli ölçüde etkilendi. 17. yüzyılda tapınma biçimlerinin ve kilise yönetiminin

¹¹⁵ AnaBritannica, *a.g.e.*, s. 212.

basitleştirilmesini savunan Püriten hareketiyle birlikte İngiltere Kilisesi yeni bölünmelere uğradı. Bu dönemde Baptist ve Kongregasyon kiliseleri gibi sayısız bağımsız kilise ve Quaker tarikatı kuruldu. 18. yüzyıl ortalarında Galler’de bir tür Protestanlık olan ve günümüze değin etkisini sürdüren Kalvenci Metodist mezhebi yayıldı. 18. yüzyılda John Wesley gibi din adamlarının öncülük ettiği Evanjelik akım özellikle sanayi bölgelerinde Metodist kiliselerinin kurulmasına yol açtı. Salvation Army gibi Fundamentalist akımların güçlendiği 19. yüzyılda ABD kökenli yeni mezhepler ortaya çıktı.

19. yüzyılda Britanya’daki Musevilerin de sayısı arttı. 1290’da ülkeden kovulduktan sonra 17. yüzyılda geri dönerek Londra’da ilk cemaatlerini kuran Museviler, 19. yüzyılda öteki önemli kentlere de yerleşmeye başladılar. 20. yüzyılda Hindistan ve Pakistan’dan gelen göçmenler ülkeye çeşitli Doğu dinlerini getirdiler.

Çeşitli cemaatlerin tuttuğu istatistikler ayrı temellere dayandığından Birleşik Krallık’ta dinsel mezheplerin dağılımını kesin olarak belirlemek güçtür. Bununla birlikte önemli azınlıkların ve hiçbir mezhebe bağlı olmayanların varlığını göz önünde tutmak koşuluyla, İngiltere’nin Anglikan, İskoçya’nın Presbiteryen, Galler’in Kalvenci Metodist ve Kuzey İrlanda’nın Katolik olduğu söylenebilir.¹¹⁶

“İngiltere” adıyla bilinen ve Birleşik Krallık’taki “kültür”ün odağı olan bu siyasal birliğin ülke içindeki konumunu okuyalım son olarak:

İngiltere, [...] Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı’nın önde gelen ülkesi. Kuzeyde İskoçya, batıda İrlanda Denizi, Galler ve St. George Kanalı, doğuda Kuzey Denizi ile çevrilidir[...]

İngiltere’nin anayasal varlığından söz edilemez; “Büyük Britanya, Kuzey İrlanda ile Öteki Ülke ve Bölgeler Birleşik Krallığı” hükümdarının ünvanında adı geçmez. İskoçya ve Galler kendi bakanlıklarına sahip, Kuzey İrlanda da iç işlerinde özerkken İngiltere’nin kendine özgü hak ve kurumları bulunmaz. Dış ticaret, vergi ve savunmayla ilgili resmî istatistikleri Birleşik Krallık’a ait istatistikler içinde yer alır; adalet ve eğitim ile çeşitli toplumsal hizmetlerin yönetimi ise Galler’le birlikte yürütülür. İngiltere’ye özgü tek kurum İngiltere Kilisesi’dir. Gene de nüfusun beşte dördünden fazlasını barındıran İngiltere, Birleşik Krallık içinde

---

¹¹⁶ AnaBritannica, *a.g.e.*, s. 213.

egemen bir konumdadır. Hatta günlük dilde çoğu kez Birleşik Krallık'la eşanlı kullanılır.¹¹⁷

Ülken'in dediği gibi "Millî teşekkül Garp medeniyetinin eseridir. Bu medeniyeti benimseyen, onun tekniğini, ruhunu alan başka cemiyetler de gittikçe millet halini almaktadır. Bu militleşme hareketlerinin başında millî iradeyi temsil eden İstiklâl savaşları gelmekte ve bu suretle kendi tarihlerine çevrilen şurla kültürlerini meydana getirmektedirler."¹¹⁸ Bu oluşuma, şu örnekleri verir Ülken:

Yakın Doğu'daki bir çok yeni cemiyetleri, Japonyayı, İran ve Afganistanı bu arada gösterebiliriz. Modern medeniyet kendi kültürünü yaratma kudretinde olan milletler medeniyetidir. Bununla beraber, bu hareketin karşısına geçen, onu durdurmak isteyen, millî kültürlerin yaşama hakkını tanımayan saldırgan başka bir hareketle de karşılaşırız. Bu hareket her milletin kendi vatan sınırları içindeki şahsî kültürünü tanımak istemiyor. Tarih şurlarını inkâr ediyor. Zamanımızda medeniyetin en büyük dâvâsı bu tehlike önünde birleşmek ve şahsî yaradışları eritmek isteyen bu cereyana karşı, bilâkis millî şahsiyetlerin istiklâlini koruyan bir milletler birliği kurmaktır.

Türk milletinin nasıl teşekkül ettiğini görmek için onu meydana getiren âmillere kadar çıkmak lâzımdır. Fransız milletini vücuda getiren âmiller Galya memleketinin Sezar tarafından zaptı, muhtelif kavimlerin bir idare altında toplanışı, Lâtin kültürünün hususileşerek bu memlekete hâkim olması, başta Franklar olmak üzere Cermen kavimlerin yerleşmesi, Hıristiyanlığın kabulü ve feodal kuvvetlerin bir merkez etrafında toplanması olduğu gibi; Türk milletini vücuda getiren âmiller de Anadolu'nun uzun bir tarih boyunca siyasî ve medenî bir birlik kazanması, Oğuzların birkaç asır içinde derece derece islâmlaştıktan sonra bu vatana yerleşmesi, onu takip eden bir çok müdafaa ve istilâ hareketleri ile vatan sınırlarının ve Türk kültürünün çizilmesidir.¹¹⁹

O hâlde, bu görüşe göre, Türk ulusu "etnik bakımdan Orta Asya Turanî kavimlerinden olan Oğuz kavmine, vatan bakımından tarihî bir teşekkül olan Anadolu ve bir kısım Rumeli'ye, din bakımından İslâmiyet'e, medeniyet bakımından modern milletler medeniyetine bağlı olan; fakat bu unsurları

¹¹⁷ AnaBritannica, "İngiltere", *AnaBritannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.11, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1988, s.571.

¹¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 411.

¹¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *a.y.*

yanyana getirmeye lüzum olmayacak surette, bin seneden fazla bir zamanda onların kaynaşmasından, bir vatan üzerinde kültür birliğinin kurulmasından doğmuştur.”¹²⁰

Bu bağlamda, Türkçülük akımı, dağılmakta olan Osmanlı toplumunda siyasal ve toplumsal açıdan bir çatı altında toplanmayı sağlamış olsa da “Türk dili”nin dolayısıyla “kimliği”nin geleceği açısından bilimsel olarak uygulanması, var olan yanlışları arttıracığı için Atatürk ve arkadaşlarınca uygun bulunmamış, Türkçülük yerine Tasfiyecilik (Durulaştırma) düşüncesi tek çıkar yol olmuştur. Ulus devleti olarak kurulan Batı ülkelerinde yapıldığı gibi Türk diline giren bütün yabancı sözcüklere tarama, derleme, türetme, birleştirme, birden fazla sözcükle karşılama, anlam aktarımı gibi yöntemlerle Türk dilindeki kök ve eklerden oluşan karşılıklar bulunmuştur. Yalnızca Atatürk döneminde yapılan tarama ve derleme çalışmaları sonucunda, Türk dilinden olan sözcüklerin sayısı yaklaşık 500.000 olarak saptanmıştır. Bugün yazı ve konuşma dilinde kullandığımız, Türk dilinden olan sözcükleri, Atatürk ve çalışma arkadaşlarının dil devrimiyle gerçekleştirdiği çalışmalara borçluyuz. O dönemde, siyasal ve toplumsal açıdan toplayıcı ve birleştirici olan Türkçülük düşüncesini üretip yayanlar ve bu düşüncüyü başarılı sonuçlara taşıyan Atatürk’le çalışma arkadaşlarının dilde uyguladıkları durulaştırmalar sayesinde bugün, okullarda “Bir müselle sin mesaha-i sathiyyesi, kaidesiyle irtifanın hâsıl-ı darbının nısfına müsavidir.”¹²¹ demek yerine “Bir üçgenin alanı, tabanı ile yüksekliğinin çarpımının yarısına eşittir.”¹²² diyebiliyoruz. Üstelik “üçgen, alan, taban, yükseklik, çarpım, yarısı, eşit” sözcüklerini Türk dilinden bulup çıkararak ve ne söylendiğini anlamamızı sağlayan da Mustafa Kemal Atatürk’ten başka bir bilim kişisi ya da bir başka dâhî değildir.

Pervaneler; Türkçülük ve ulusçuluk düşüncesinin geniş kitlelere anlatılıp yayılmasında, önemli bir rol oynamıştır. Bu yapıt; Türk’ün, kendi kimliğine dönmediği ya da kendi kimliğinin iyisi ve koruyucusu olmadığı sürece, düşman devletler tarafından nasıl yok edileceğini ya da kontrol altında tutulacağını duyumsayıp anlaması, uyanışa geçiş varlığının ön koşulu olan “yurd”unu koruyup kurtarması gerektiğini, “kurtuluş savaşı” vermesi gereken her zaman diliminde anımsayıp unutmaması için yazılmış, edebî bir köşe taşıdır; “kim”liğin her türlü kabullenişin ötesinde, nasıl bir “bilinç”lenme işi olduğunu anlatır “ben” ve(ya) “öteki” olamamışlara, “öteki-ben”lere, “arada”kilere...

KAYNAKÇA

¹²⁰ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 412.

¹²¹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Geometri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. [7].

¹²² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *a.y.*

- Alim Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, b.2, İstanbul, Küre Yayınları, 2009.
- AnaBritannica, “Birleşik Krallık”, *AnaBritannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1987, s. 208-250.
- AnaBritannica, “İngiltere”, *AnaBritannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.11, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1988, s. 571-572.
- Cemal Demircioğlu, *Müfide Ferit Tek ve Romanlarındaki Milliyetçilik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Edward Said, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Nezih Uzel, b.4, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1998.
- Emel Esin, “Pervaneler ve Türk Kültürü”, *Türk Edebiyatı*, c.3, s 32, 1974, s. 23-24.
- _____, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Faruk K. Timurtaş, “Âkif, Gökâlp ve Fikret”, *Bilgi*, s 236-237, 1967, s. 14-15.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Geometri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Halil İncalcık, “Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün”, *Doğu-Batı*, s 2, 1998, s. 13-35.
- Hasan Hanefi, “Oryantalizmden Oksidentalizme”, çev. Hakan Çopur, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2007, s. 79-90.
- Hıfzı Tevfik, “Pervaneler”, *Vakit*, s 2647, 12 Mayıs 1925, s. 4.
- Hilmi Ziya Ülken, “Türk Milletinin Teşekkülü”, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, haz. Gülseren Ülken ve Sait Maden, İstanbul, Ülken Yayınları, 2006, s. 411-424.
- İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2004.
- _____, “Romanımızda Yabancı Okullar”, *Mukayeseli Edebiyat*, b.2, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1999, s. 241-246.
- Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, b.4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

- Mehmet Emin, "Pervaneler", *Millî Mecmua*, s 35, 1341 [1925], s. 569-570.
- Mehmet Rauf, "Müfide Ferit Hanımefendi'nin Pervaneleri", *İkdam*, s 10079, 27 Nisan 1341 [1925], s. 3.
- M. Naci Yengin, *Türkiye'de Ulus Devletin Dinamikleri*, İstanbul, Birharf Yayınları, 2006.
- Mustafa Şekip, "Pervaneler", *Millî Mecmua*, s 36, 1341 [1925], s. 588-590.
- Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, haz. Recep Duymaz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002.
- Mürsel Öztürk, *Farsça Dilbilgisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Necati Ulunay Ucuzsatar, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Tehdit*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.
- Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm - I*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- _____, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Ömer Baharoğlu, *Oryantalizm, İslâm ve Türkler: Batının Kirli Yüzü.. Misyonerliğin Casusluk Boyutu*, İstanbul, Toker Yayınları, 2006.
- Ömer Seyfettin, "En Mes'ut Memleket", *Bütün Eserleri-Makaleler 2*, haz. Hülya Argunşah, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001, s. 133-135.
- _____, "Türkçeye Karşı Enderunca", *Dil Konusunda Yazılar*, haz. Muzaffer Uyguner, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s. 63-68.
- _____, "Vatan! Yalnız Vatan...", *Bütün Eserleri-Makaleler 1*, haz. Hülya Argunşah, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001, s. 141-158.
- _____, "Yeni Lisan", *Dil Konusunda Yazılar*, haz. Muzaffer Uyguner, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s. 20-32.
- Özlem Kumrular, *Türk Korkusu*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

- Recep Duymaz, "Pervaneler Üzerine", *Pervaneler*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002, s. 7-12.
- _____, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004.
- Rıza Akdemir, "Pervaneler Hakkında", *Millî Kültür Dergisi*, c.1, s 5, 1977, s. 76-79.
- Trandafir G. Dyuvara, *Türkiye 'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje*, çev. Pulat Tacar, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1999.
- Umar Oflaz, *Oğuzname: Köklere Giden Yol*, Hückerhoven, Verlag Anadolu, 2007.
- Yusuf Mardin, "Türk'ü Kötü Gösterme Kampanyası", *Hisar*, s 246, 1978, s. 7-9.
- Yusuf Z. Beyzadeoğlu, "Atatürk İlkeleri ve Ziya Gökalp", *Hisar*, s 143, 1975, s. 9-10.
- _____, "Türk Düşmanlığı ve Atatürk", *Hisar*, s 245, 1978, s. 15-16.
- Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul, Yöneliş, 2002.
- Yüksel Topaloğlu, "Pervaneler Romanının Yapısı ve Anlamı Üzerine", *Turkish Studies*, v 6/3, 2011, s. 1211-1228.
- Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, haz. Muhammet Cüneyt Özcan, İstanbul, Kitapzamanı, 2008.
- _____, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Kemal Bek, İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2005.

ORTA DOĞU'DA TÜRK DİLİ

Serpil Yazıcı*

Özet

Türk dili, geçmişten günümüze kadar farklı coğrafyalarda, değişik kültürlerde kullanılmış en eski dillerden biridir. Bugün, batıda Balkanlardan Büyük Okyanus'a; kuzeyde Kuzey Buz Denizinden, güneyde Tibet'e kadar uzanan Türk dili, çok geniş bir coğrafi alanda konuşulmaktadır. Bu geniş coğrafi dağılım, bir yandan Türk dilini zenginleştirmiş diğer yandan dış etkenler sebebiyle Türkçenin diyalektlere, farklı kollara ayrılmasına neden olmuştur. Güney Asya'da tarihsel ve kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu bölgeye verilen ad olarak tanımlanan Orta Doğu bölgesi ise Türk dilinin tarihî derinliği ve coğrafi yaygınlığını gösteren bölgelerden yalnızca birini oluşturur.

Bu çalışmada, Orta Doğu bölgesinde Türk dilinin yayılma sahasını (coğrafyasını), Türk dilinin kısaca bölgedeki tarihsel gelişimini ve konuşulma oranını vermeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Orta Doğu, Türk Dili (Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Halaç Türkçesi, Horasan Türkçesi... vs.)

Giriş

Orta Doğu bölgesi tanımı; coğrafi, politik, tarihî ve kültürel olarak farklı yönlerden tanımlanmaya çalışıldığından bölgenin sınırları ele alındığı zemine göre değişiklik göstermektedir. Orta Doğu, güneybatı Asya'da, tarihsel ve kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu Akdeniz'den Pakistan'a kadar uzanan ve Arap Yarımadasını kapsayan coğrafi bölgeye verilen addır. “*En eski uygarlıkların ve üç semavî dinin doğduğu, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan stratejik bölge*”¹ diye de tanımlanabilen Orta Doğu adı, XX. yüzyılın başlarında ortaya atılmış yeni bir coğrafi kavramdır. İlk defa 1902 yılında Amerikalı bir deniz subayı tarafından kullanılan bu tabir (middle east) II. Dünya Savaşı yıllarına kadar fazla benimsenmemiştir. 1939'da Amerika'da kurulan *Middle East Supply Center* adlı ekonomik kuruluş Orta Doğu ifadesini kullanılabilir hale getirerek bu tarihten sonra birçok uluslararası kuruluş tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Genel olarak kabul edilen Orta Doğu bölgesi; Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap

* Arş.Gör., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serpil.yazici@kocaeli.edu.tr.

¹Gökhan Çetinkaya, *Ortadoğu*, TDVİA, c.33, s. 403, Ankara 2007.

Emirlikleri'ni içine alan bölgedir. Batı Şeria, Gazze, Filistin, Irak, İran, Suriye bu gruba dahil edilen ülkeler arasındadır. Orta Doğu, Lübnan ve Ürdün'ü de içine almasına rağmen Türkiye ele alınan zemine göre bu bölgeye dahil edilir ya da edilmez.

Orta Doğu kavramı genişletilerek Büyük Orta Doğu (The Greater Middle East) ya da Yeni Orta Doğu (The New Middle East) politik terimleri de kullanılmaktadır. Bu çalışmada, geleneksel tanımlamaya uygun olarak dar anlamıyla Orta Doğu ülkelerini ele alacağız. Geleneksel tanımlamaya göre Orta Doğu ülkeleri; Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İran, İsrail, Katar, Kıbrıs, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Türkiye, Umman, Ürdün, Yemen²'dir.

Bu çalışmamızda, söz konusu ülkelerdeki Türk Dilinin kısa tarihsel seyrini, yayılma sahasını ve konuşulma oranlarını vermeye çalışacağız.

1. Afganistan

1.1. Afganistan'da Türkler:

Afganistan, coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca çeşitli istila ve işgale maruz kalan ülkelerden biri olmuştur. İlk defa İranlılarca işgal edilen bölge daha sonra Büyük İskender tarafından ele geçirilmiştir. Arkasından bölgede Baktiriana Devleti kurulmuştur. Baktiriana Devleti kuzeyden gelen baskılar sonucunda yıkılmıştır. Bölgede Türklerin ilk varlığı 50-125 yılları arasında Türk asıllı oldukları tahmin edilen İskitlerle ortaya çıkmıştır. Bölge bu tarih itibariyle 125-480 yılları arasında Kuşanların hâkimiyeti altına girmiştir.

480 yılından sonra Afganistan'ın yeni hâkimleri, başka Türk kavimleri olmuştur. Önce Akhunlar bu topraklara yerleşmiş; ancak Göktürklerin baskısı sonucu 4. yüzyılda hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir.

İşgal edilmeye devam edilen bu topraklarda daha sonra Akhunlar bölgede kalmış ve Halaçlar olarak yaşamayı sürdürmüşlerdir. 7. yüzyıl sonlarına doğru bölge İslamiyet'i yaymaya çalışan Arap ordularının saldırısına uğramıştır. İslamiyet'in yayılmasıyla burada Samâni, Gazneli, Büyük Selçuklu Devleti ve Harzemşahlar gibi Türk devletlerinin hâkimiyetleri görülmüştür.

1220'den sonra Moğollar, Afganistan'ı istila edip bir buçuk asra yakın ülkeye hâkim olmuşlardır. Moğol hâkimiyeti, Afganistan'da yaşayan Türk boylarını Anadolu'ya göç etmeye zorlamıştır. Bölgedeki Moğol egemenliği, 14. yy sonlarında Timur ordularınca sona erdirilmiştir. Timur'un kurduğu devlet, ölümünden sonra dağılmışsa da torunlarından Muhammed Bâbü'ün bölgede kurduğu Türk devleti uzun süre yaşamıştır.

---

² http://en.wikipedia.org/wiki/Middle_East , 15 Ağustos 2011.

Bâbürlü devletinin kurucusu olan Bâbü'rün Afganistan'ı merkez yaparak kurduğu devlet, sadece buraya, Afganistan'a değil Hindistan'a da Türklerin tekrar yerleşmesini sağlamış³; Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da 1858'e kadar⁴ varlığını sürdürmüştür. Bilindiği gibi Afganistan, Çağatay Edebiyatı'nın ilk eserlerine merkezlik etmiştir. Çağatay Edebiyatı'nın kurucusu Ali Şir Nevâyî ve Hüseyin Baykara Herat'ta doğup büyümüş ve Çağatay Edebiyatı'nın temelini bugünkü Afganistan topraklarında atmışlardır. Ali Şir Nevâyî ve Hüseyin Baykara'nın yanı sıra Çağatay Edebiyatı'nın Nevâî'den sonra en mühim şahsiyeti⁶ olarak kabul edilen Bâbü'r Şah da Türk dilinin önemli dil yadigârlarının verildiği bu dönemde yazdığı Bâbü'rname adlı eseriyle Türk diline, edebiyatına ve tarihine eşi benzeri olmayan bir eser bırakmıştır. Bâbü'rname, Türk hatıra edebiyatının ve Çağatay nesrinin şaheseri, devrin olayları hakkındaki en önemli tarihî kaynaklarından biridir.

Bâbü'r Devletinin, Afganistan'ı hâkimiyet altında tutmakla birlikte Hindistan ve Afganistan arası dengeyi sağlayamaması nedeniyle ağırlığı Hindistan'a kaydırmıştır. Bu durum; kuzeyden Özbek ve kuzey-batıdan da Safevîlerin Afganistan'a inmesine sebep olmuştur. Böylece 17. yy ortalarına doğru Abdali ve Galzay adını almış olan Halaçlar, dağlık bölgelerden Kandehar ve Zemindaver'in daha verimli bölgeleri olan Tarnak Argandap vadilerine göçmüşlerdir.

18. yy'da Bâbü'r Devleti'nin zayıflaması üzerine, Afgan kabileleri de bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bu durumda Gılzay gibi bazı kabilelerin Bâbü'r, Abdaliler gibi bazılarının da İran tarafında yer almaları, ülkedeki karışıklığı artırmıştır. Bu esnada Nadir Kulu komutasındaki Türkmen ordusu Afganistan ve İran'ı yönetim altına almış; Hindistan Bâbü'r Türk Devletini de vergiye bağlamıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra yönetime geçen Ahmet Şah, Hindistan'daki Bâbü'r Devleti'ni hâkimiyeti altına almıştır (1756-1757)⁷. Böylelikle Afganistan'daki Türk hâkimiyeti sona ermiştir.

Söz konusu kısa tarihî seyir içerisinde Afganistan'daki Türk varlığına baktığımızda Afganistan topraklarında devlet kurup uzun yıllar orada yaşayan Türk topluluklarını görmekteyiz. Afganistan tarih boyunca Türk topluluklarının yayılma alanları içinde kalmış, günümüze kadar bu hareketlilik devam etmiştir. Günümüzde de Afganistan'da varlığını sürdüren Türk toplulukları, Halaçlar, Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar ve Afşarlar⁸dir. Bu toplulukların dili Türk dilinin modern/günümüz lehçeleri (diyalektleri) yani Halaçça, Özbekçe, Türkmençe, Kazakça, Kırgızca ve Azericenin bir kolu olan Afşarcadır. Afganistan'daki nüfus sayımının düzenli yapılmaması bölgede yaşayan Türklerin sayılarının kesin olarak verilememesine neden olmaktadır. Bilindiği gibi Afganistan'da konuşulan üst dili Peştuca ve Farsçadır. Söz konusu edilen bu iki üst dilin Afganistan

³ <http://en.wikipedia.org/wiki/Afghanistan>, 17 Ağustos 2011.

⁴ A. Bican Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, s. 419, Ankara 2010.

⁵ Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başlarına dek Batı Türklüğünün sınırlarını çizen Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran'ın kuzey ve doğusunda kalan ve Müslüman olan bütün Kuzey ve Doğu Türklüğünün dilidir.

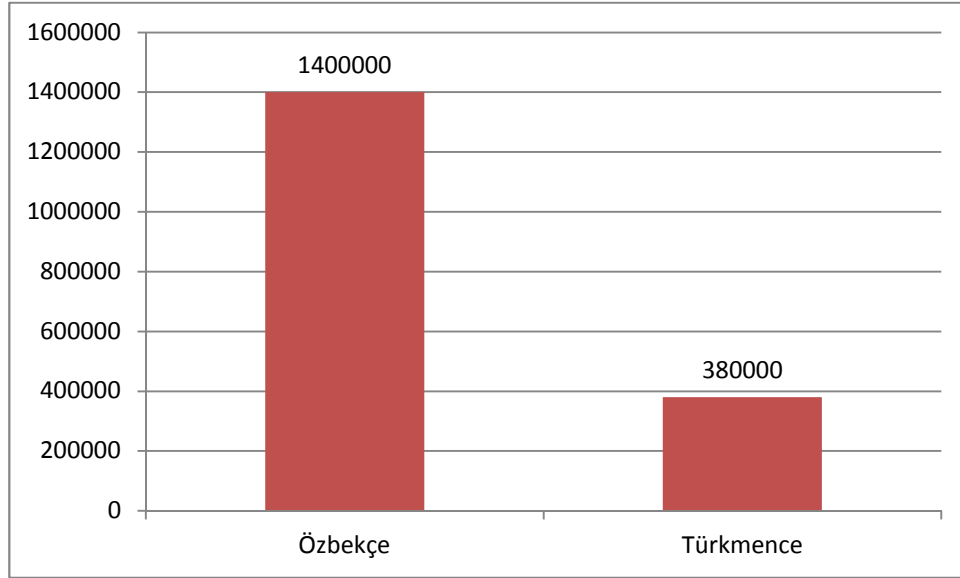
⁶ Köprülü, M. Fuad, *Çağatay Edebiyatı*, TDVİA, 3. cilt, s. 270-323, Ankara 1945.

⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Afghanistan>, 17 Ağustos 2011.

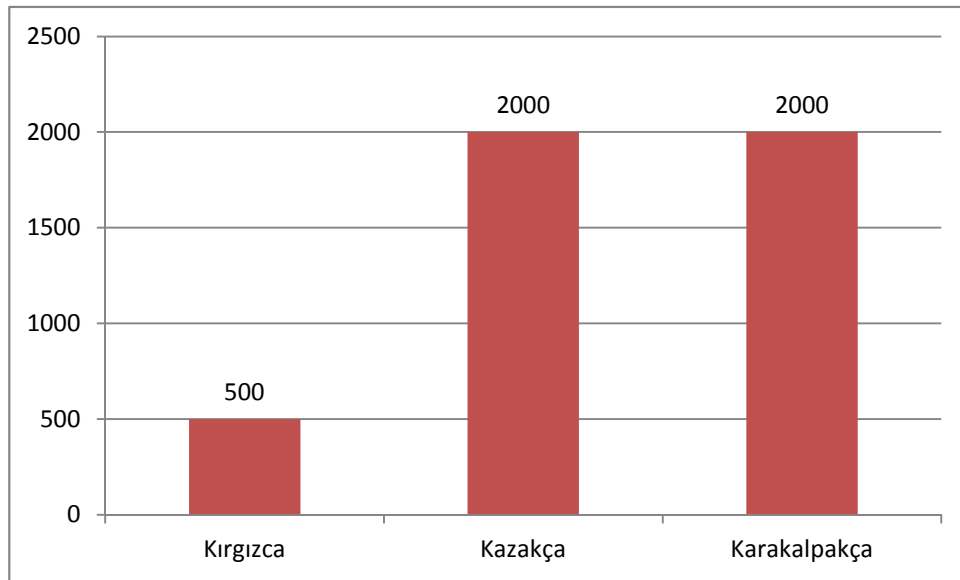
⁸ Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, T. C. Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri/252, Ankara 2002.

bölgesindeki diğer Türk dillerine oranına bakarsak, tarihî seyrinde de görüldüğü gibi azımsanmayacak ölçüdedir.

Afganistan'daki Türk Dilleri 1⁹

Afganistan'daki Türk Dilleri 2

⁹ Bildiride Türk dillerinin konuşanların sayıları H. Boeschoten "The Speaker of Turkic Languages", *The Turkic Languages*, Lars Johanson/Eva Csato, 1998, s. 1-5)'e dayanılarak verilmiştir.

2. Irak

2.1. Irak'ta Türkler:

Bölge, erken dönemden itibaren çeşitli dalgalar halinde buraya göç eden Türk gruplardan kaynaklanan sürekli değişken bir yerleşim tarihine sahiptir¹⁰. En eski doğu medeniyetlerin doğuşuna tanıklık etmiş olan Mezopotamya bölgesi 1055 yılından itibaren Selçukluların hâkimiyeti altına girmiştir. Bu olay, aynı zamanda Türklerin varlığını bu topraklardaki ilk izlerini göstermektedir. 1258 yılından itibaren Moğol istilasına uğramış ve iki yüzyıl onların kontrolünde kalmıştır. Daha sonraları Akkoyunluların hâkimiyetine (1444-1467) giren Irak, 1499-1508 yılları arasında Safevîlerin istilasına uğramıştır. Irak, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile İranlı hanedanları arasındaki hâkimiyet mücadelesine tanıklık etmiştir. Bu mücadele 1534'te Osmanlıların lehine sonuçlanmış ve ülke 1917'ye kadar bu bölge Osmanlı yönetiminde kalmıştır.¹¹ 1534'de Osmanlılar *Irak*'a hâkim olması ile birlikte son Türkmen dalgası da *Irak*'a girmiştir. Irak Türkmenleri; iktisadî, coğrafî ve siyasî sebeplerle *Türkistan, Buhara, Semerkand, Kafkas, Azerbaycan, Özbekistan, Dağıstan* ve *Irak*'ın çevre bölgelerinden gelen Türklerin torunlarıdır.¹²

2.2. Irak'ta Türk Dili:

Irak veya Kerkük Türkçesi

Irak Türkçesi, yarım milyon-bir milyon kişi olan ve Azeri Türkçesiyle konuşan Irak Türklerinin ana dilini teşkil eder.¹³ Bölgede yaşayan Türk topluluklarının Irak üzerindeki dilsel etkileri günümüze kadar ulaşmıştır. Modern Türkçenin etkisi, 1930'da Arapça yeni resmî dil oluncaya kadar güçlü olmuştur. Belli bir Türkiye Türkçesi-Irak Türkçesi iki dilliliği hala gözlenebilmektedir.

Irak'ta yoğun olarak konuşulan Çağdaş Türk dillerinin başında Türkmençe gelir. Bölgedeki Türkmenlerin varlığı %5-6'dır. Azeri Türkçesinin bir parçası olan Irak ya da Kerkük Türkçesi de Irak'ta konuşulan Türk dilleri arasında yer alır. Irak Türklerinin merkezi Kerkük şehri olduğundan Irak Türklerinin diline Kerkük Türkçesi denir.

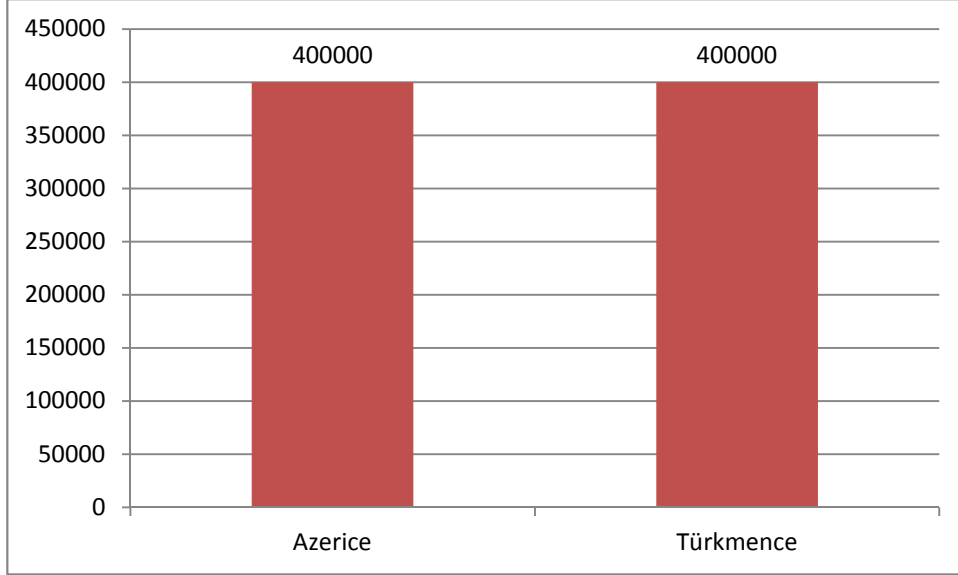
¹⁰ Johanson, Lars, *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*, Çeviri: Nurettin Demir-Emine Yılmaz, Grafiker Yay., 3. Baskı Eylül 2009, Ankara.

¹¹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Irak>, 10 Eylül 2011.

¹² Altan Çetin, *Irak Türkmenleri Tarihi*, Nüsha, Yıl: 11, Sayı: 6, Yaz 2002, s. 147.

¹³ Cevat Heyet, *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 318, TDK Yay., 2008 Ankara.

Irak'daki Türk Dilleri

3. İran

3.1. İran'da Türkler

IX. yüzyılın giderek zayıflaması, Horasan ve Mâverâünnehir'de İran asıllı ailelerin kurduğu mahallî hânedanların ortaya çıkmasına imkân hazırladı. Tâhirîler, Safârîler, Sâ mânîler ve Büveyhîler gibi hanedanlar görünüşte Abbasî halifelerinin yönetimini tanımakla birlikte gerçekte kendi hâkimiyetlerini güçlendirmek ve yaymak için çalıştılar. Bu hânedanlardan ilki Horasan'a hâkim olan Tâhirîler'dir (821-873). Saffârîler (867-1003) Sîstan, Mekrân Sind ve Kirman'ı ele geçirip Horasan'daki Tâhirî yönetimine son verdiler. Sâ mânîler (819-1005), Mâverâünnehir'deki hâkimiyetlerini artırarak Saffârîler'i Horasan ve Orta İran'dan çıkarmayı başardılar ve sınırlarını Taberistan'a kadar genişlettiler. **Karahanlıların** Mâverâ-ünnehir'i ele geçirmeleri, İran'da yaklaşık dokuz asır devam edecek olan bozkır kavimleri ve Türk yönetiminin ilk habercisidir. Ancak Karahanlılar Horasan'a girmeyi başaramadılar.

Sâ mânîler'in ardından **Gazneniler** (963-1186), uzun mücadelelerden sonra Irâk-Acem'den (Cibâl) Hindistan'a kadar uzanan geniş bir alanda hâkimiyet kurdular. Dandanakan'daki mağlubiyetlerinin (431/1040) ardından Horasan ve Sîstan'ı Selçuklulara terk etmek zorunda kalan

Gazneniler, bugünkü Afganistan'da yönetimlerini yaklaşık bir buçuk asır daha devam ettirdiler. Hazar denizinin güneybatı sahilindeki Deylem bölgesinde ortaya çıkan Büveyhîler (932-1062), Irak-ı Acem'de otoriteleri artık iyice sarsılan Abbâsiler'i İran'dan söküp atmayı başardılar.

Selçuklular, Mâverâ-ünnehir ve Hârizm'deki uzun mücadelelerden sonra Horasan'a girerek Sultan Mesud'u Dandanakan'da mağlûp ettiler (431-1040). Savaş sonrası düzenlenen kurultayda fethedilecek topraklar Tuğrul ve Çağrı beylerle amcaları Mûsâ Yabgu arasında paylaşıldı. Başta Nîşâbur, Merv ve Herat olmak üzere Horasan şehirleri çok direnmeden Selçuklu yönetimine girdi. Tuğrul Bey'in anne bir kardeşi İbrâhim Yinal Bey, Kazvin ve Hemedan gibi Orta İran şehirlerini kısa bir sürede ele geçirdi. Hânedanın diğer üyesi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd Bey ise babasına tâbi olmak üzere Kirmân'a hâkim oldu. Tuğrul Bey önce Kâkuye (Kâkeveyn) hânedanın idaresinde bulunan İsfahan'ı ele geçirdi (443-1051). Ardından Bağdat'a girerek buradaki Büveyhî hâkimiyetine son verdi (447-1055). Böylece Sâsânî Devleti'nden sonra ilk defa el-Cezire'den Mâverâ-ünnehir'e kadar bütün İran coğrafyası tek bir devletin sınırları içerisinde birleşmiş oldu. Sultan Alparslan Malazgirt zaferiyle Bizans direnişlerini kırarak Selçuklu Devleti'nin sınırlarını daha da genişletti. Melikşah zamanında ise devlet Orta Asya'dan Akdeniz'e, Aral gölünden Mısır'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline geldi¹⁴.

Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra İran'da siyasî hâkimiyet küçük hanedanların eline geçti. Harzemşahlar ile (1097-1231) Gurlular (1000-1215) arasında Selçuklu mirasını paylaşım için uzun mücadeleler başlamıştır.

Harzemşahlar 1218'te Harezmşahlar Devleti'nin doğu bölgeleri olan Maveraünnehir ve Horasan Cengiz Han'ın istilasına uğradı. Başkentini Semerkand'da kuran başka bir fatih olan Timur onu takip etti. Bu yıkım dalgaları etkileri Nişabur gibi birçok şehrin bu saldırılar öncesi nüfuslarına yeniden kavuşmasını sekiz yüzyıl kadar; 20. yüzyıla kadar engelledi. Ancak hem Hülagû Han hem de Timur ve onların takipçileri kendi tarzlarını ve gelenekleri fethettikleri yerinkilere göre değiştirip tamamen Pers kültürüne uygun yaşadılar.

Safevî Hanedanı İran'da ilk Şii İslam devleti Şah İsmail tarafından Safevî Hanedanı (1501 ile 1736 arası) yönetiminde kuruldu. Safevî Hanedanı Türk bir aileydi ve Erdebil'de yaşıyorlardı. Erdebil tıpkı Azerbaycan bölgesi gibi Türklerin yaşadığı bölgedir. Safevîlerin en güçlü oldukları zaman I. Abbas'ın hükmettiği dönemdir.

Afşar Hanedanı

Nadir Şah

Ancak 1736'da Nadir Şah başarılı bir şekilde Afgan isyancıları İsfahan'dan çıkardı ve Afşar Hanedanı'nı kurdu. 1738'de aralarında Taht-ı Tavus, Işık Dağı elması ve Işık Denizi elmasının da

¹⁴ A. Engin Beksaç, *İran*, TDVİA, c. 22, s.393-437, İstanbul 2000.

bulunduğu kraliyet hazinelerini güvence altına alacak bir sefer yaptı. Ne var ki hükümdarlığı çok uzun sürmedi 1747'de bir suikast sonucu öldü. Ölürken yanında bulunan karısı Kenya kökenli El Fatıma ya İran tahtını bıraktı. El Fatıma'nın zenci olması nedeniyle İran halkı bu kadın şahı kabul etmedi ve yarı zenci olan Nadir şahın küçük kızı El Hebübe'ye tahtı bırakmak zorunda kaldı. El Habübe Afgan şahı Şeyhsüvari El Hamd ile evliydi, dolayısıyla İran tahtı iki Türk kadından sonra Afgan hanedanına geçerek siyasî varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Kaçar Hanedanı

Zend hanedanı Lutf Ali Han Ağa Muhammed Han Kaçar tarafından idam edilinceye kadar üç kuşak sürdü ve yeni hükümdar Tahran'ı 1794'te Kaçar hanedanı'nın doğuşunu gösterecek şekilde başkent yaptı. Kaçar hanedanı döneminde İran Rus-İran Savaşları sonucunda Rus İmparatorluğu ve İngiliz İmparatorluğuna karşısında Gülistan Antlaşması, Türkmençay Antlaşması ve Akhal Antlaşması ile topraklarının neredeyse yarısını kaybetmiştir. Sürekli tekrarlanan dış müdahaleler ile Kaçar yönetimi zayıflamıştır.

Kaçar Hanedanı İran tarihindeki son Türk hanedanıdır. Bu tarihten sonra Türkler bir daha devlet denetimini ele geçirememişlerdir.¹⁵

3.2. İran'daki Türk Dilleri

Azerbaycan Türkçesi (Azerî): Azerbaycan Türkçesi, İran'ın dili Türkçe olan (Türkmenler hariç) diğer yerleri halkının ana dilidir.¹⁶ İran'da konuşulan Azerbaycan Türkçesine bu yaygın kullanımında dolayı İran Türkçesi de denir. İran'ın kuzey-batısında birçok milyon kişi tarafından konuşulmaktadır, konuşulduğu bölgedeki en önemli şehir Tebriz'dir. İran'daki Türk dilleri arasında en fazla tanınan bu dildir.¹⁷

Eynallu ve Kaşkay dilleri: Bu diller Azerbaycan Türkçesine oldukça yakındır. Azerbaycan Türkçesinin şiveleri olarak da gösterilebilirlerdi. Bu diller Şiraz'ın güney-doğusunda (Eynallu) ve kuzey-batısında (Kaşkay) konuşulmaktadır. Türkmençe ise İran'da Azeri Türkçesi'nden sonra en çok konuşulan Türk dilidir. İran Türkmençesi de bu diller içinde daha az açılmıştır.

Halaçça (Halaç Türkçesi): Tahran'ın güneybatısında konuşulmaktadır. 1968 yılında Türkolog Gerhard Doerfer tarafından kendi tanımıyla "*bir Azerbaycan şivesi, hatta özel bir Türk dili de değil fakat özel bir Türk dili grubu*" olduğunu ispat etmiştir. 20000 kişi tarafından 46 köyde konuşulan bu dil Türk dili gruplarının en küçüğüdür fakat Doerfer'e göre Çuvaşça ile birlikte en önemli gruptur, çünkü en eski özellikleri gösterendir.

¹⁵ <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran>, 10 Eylül 2011.

¹⁶ Cevat Heyet, *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 282, TDK Yay., 2008 Ankara.

¹⁷ Gerhard Doerfer, *İranda'ki Türk Dilleri*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk dil Kurumu Yayınları: 302, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 1, 1969 Ankara.

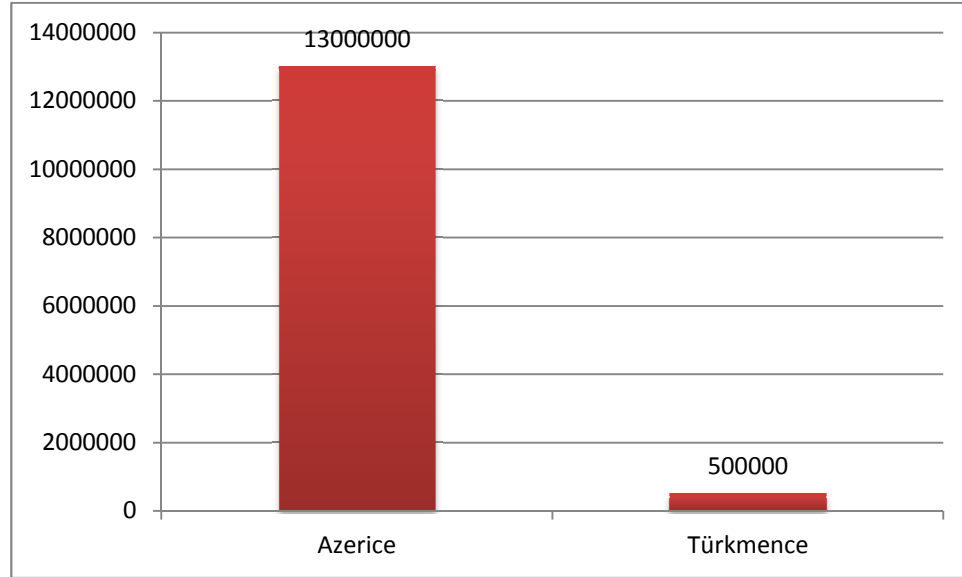
Türkmençe: Bu dil Türkmenistan Cumhuriyetinin güney kısmında ve (yaklaşık olarak Gurgan'dan başlayarak) Hazar denizinin güney-doğu kıyısındaki geniş bir kuşaktan Afganistan sınırına kadar uazana bölgede ayrıca Afganistan içerisinde konuşulmaktadır.

Horasanî (Horasanca): Bu dil 800.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Horasan'da ve özellikle Horasan'ın doğu kısmında konuşulmaktadır. Türkmençe ile beraber Türkçenin Doğu Oğuz kolunu oluşturur. (Batı Oğuz kolu: Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi). Sungurlunun ana dilidir.

Sungur Türkçesi: İran Türk dillerindedir ve Kirmanşah'ın kuzeydoğusunda yer alan küçük Sungur şehri ile onun çevresindeki köylerde yaşayanların ana dilidir. Sungur Türkçesi 40-50 bin Sungurlunun ana dilidir.¹⁸

Afşar Türkçesi: İran Afşarları Kasımlı, İymanlı (İnallı), Araşlı, Gündüzlü, Tekeşlü, Kehgilüye (Kırklü), Tekelu, Eymirlü boylarından oluşur. Bu boylar Suriye'den gelen gündüzlü ve Köpeklü ile Orta Asya'dan gelmiş olan Afşarlardan meydana gelmişlerdir.¹⁹ Afşar Türkçesi de İran Türk dilleri arasındadır ve İran Afşarları tarafından konuşulmaktadır.

İran'daki Türk Dilleri

4. İsrail

¹⁸ Cevat Heyet, *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 314, TDK Yay., 2008 Ankara.

¹⁹ a.g.e., s. 317, TDK Yay., 2008 Ankara.

Asya ve Afrika ülkelerinin kesiştiği bölgede yer alan İsrail'de²⁰ Türk boylarından biri olan Karayların yaşadığı bilinmektedir.²¹ Karay dili dünyada yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan dillerden bir tanesidir. Yaklaşık 50.000 Karaylıdan 2000'e yakınının Türk asıllıdır; Karayca konuşanların 50 kişiden azdır.²²

5. Kıbrıs: Kıbrıs, Akdeniz'de Sicilya ve Sardunya adalarından sonra üçüncü büyük adadır. Kıbrıs'ı yöneten aynı zamanda Akdeniz'i yöneteceğinden ilkçağlardan itibaren Akdeniz'de askerî ve ticarî üstünlüğe hâkim olan devletin idaresine geçerek çok sık istilâlara uğramıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve İran seferleri, Kanuni Sultan Süleyman'ın Akdeniz'i Osmanlı İmparatorluğu'nun bir gölü haline getirmiştir. 1571'de Kıbrıs'ı fethederek Doğu Akdeniz'in tamamına sahip olan Osmanlı Devleti, Karaman'dan göç ettirdiği Türkleri Kıbrıs'a yerleştirerek, bölgenin ilk Türk sakinlerini oluşturmuşlardır.²³ Kıbrıs bu tarihten itibaren Türkleşmeye başlamış, 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Harekâtı sonrasında da 1976'da Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuş ve Türkler Kıbrıs'taki varlıklarını bir kez daha pekiştirmiştir.

5.1. Kıbrıs'ta Türk Dili:

Kıbrıs Türkçesi, Kıbrıs adasındaki Türklerin dilidir. Günümüzde Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Türkiye Türkçesinin yoğun olarak konuşulduğu görülmektedir. Üst dili de Türkçe olan Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Türkçe konuşanların sayısı 150.000'dir.

6. Suriye:

6.1. Suriye'de Türkler

Suriye'de Türklerin varlığı 11. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Suriye Türkleri, Selçuklu sultanı Alparslan'ın Malazgirt Savaşından önce belirli oranlarda Rakka ve Halep bölgesine yerleşmeye başlayan ardından Anadolu'nun fethiyle bölgeye genel anlamda yerleşmeye başlayan Haçlı seferlerine karşı önemle yerleştirilmiş Oğuz boylarıdır²⁴. Osmanlı Devleti o toprakları kaybettiğinde Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bunlar Selçuklu ve Osmanlı döneminde kutsal bölgelere özellikle Müslümanlar için Hac yolunu korumak amacıyla yerleştirilmiş Türkmenlerdir.

Suriye Türkleri, günümüzde Halep, Lazkiye ve özellikle Lazkiye'ye bağlı Basit (Bucak) Bayır yöreleriyle Halep'e bağlı Carablus bölgesine yaşarlar ve kendilerini Türkmen diye adlandırırlar. Suriye Türklerinin dili Anadolu lehçesine ve Carablus Türklerinin lehçesi de Türkmenceye benzer.

²⁰ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Karaylar>, 10 Eylül 2011.

²¹ Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi/252, s. 563, Ankara 2002.

²² <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s20/direkci.pdf>, 10 Eylül 2011.

²³ <http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1br%C4%B1s>, 14 Ekim 2011.

²⁴ http://tr.wikipedia.org/wiki/Suriye_T%C3%BCrkleri, 20 Ekim 2011.

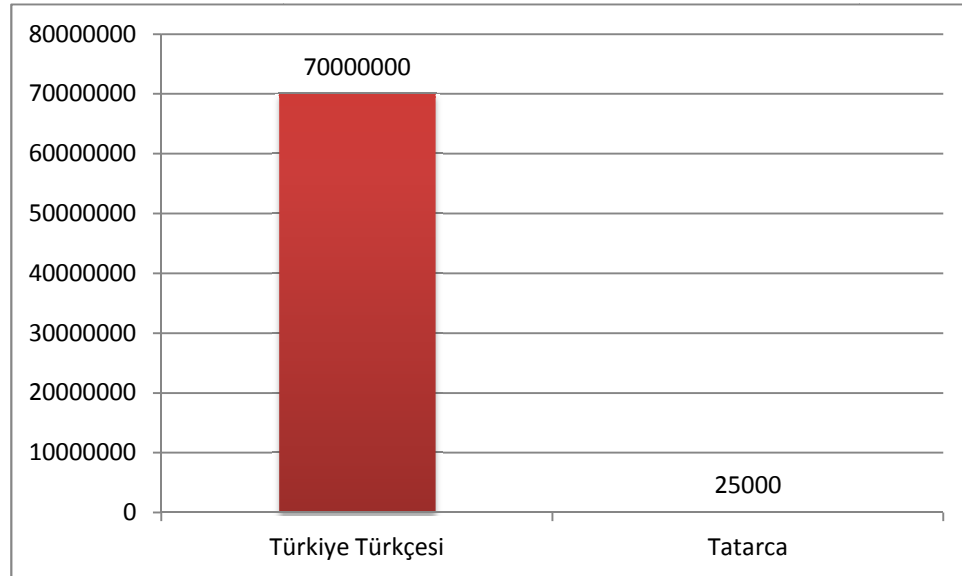
7. Türkiye:

Türklerin Orta Asya'da başlayan serüveni, 1071 yılı Malazgirt zaferiyle beraber yönünü Anadolu topraklarına çevirmiş ve bu serüven batıya doğru ilerlemekle devam etmiştir.

Bugünkü Türkiye Türkçesinin yazılı tarihî gelişimini Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren başlatabiliriz. Eski Anadolu Türkçesi veya eski Oğuz Türkçesi olarak adlandırabileceğimiz bu tarihî devre 13 ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu'da yerleşen Oğuz Türklerinin kendi lehçeleri temelinde kurdukları yazı dilidir²⁵. Günümüzde Türkiye'nin üst dili Türkçe yani Türkiye Türkçesi'dir. Türkiye topraklarında bu dili konuşan kişi sayısı 70.000.000'dur. Dünyanın en eski dillerinden biri olan Türk Dili, Türkiye topraklarında en yüksek temsili Türkiye Türkçesi ile bulmaktadır.

Türkiye Türkçesi dışında Türkiye'de konuşulan diğer Türk dillerinin başında Tatarca gelir. Tatarcanın dışında Türkmen, Azeri, Kumuk, Karaçay-Balkar, Ahıska... gibi Türk boylarının küçük gruplar halinde dillerini koruduğu ve yaşattığı bilinmektedir.

Türkiye'deki Türk Dilleri

Sonuç:

Türk dilinin geniş coğrafi dağılımı, bir yandan Türk dilini zenginleştirirken diğer yandan dış etkenler sebebiyle Türkçenin diyalektlere, farklı kollara ayrılmasına neden olmuştur. Türk dilinin

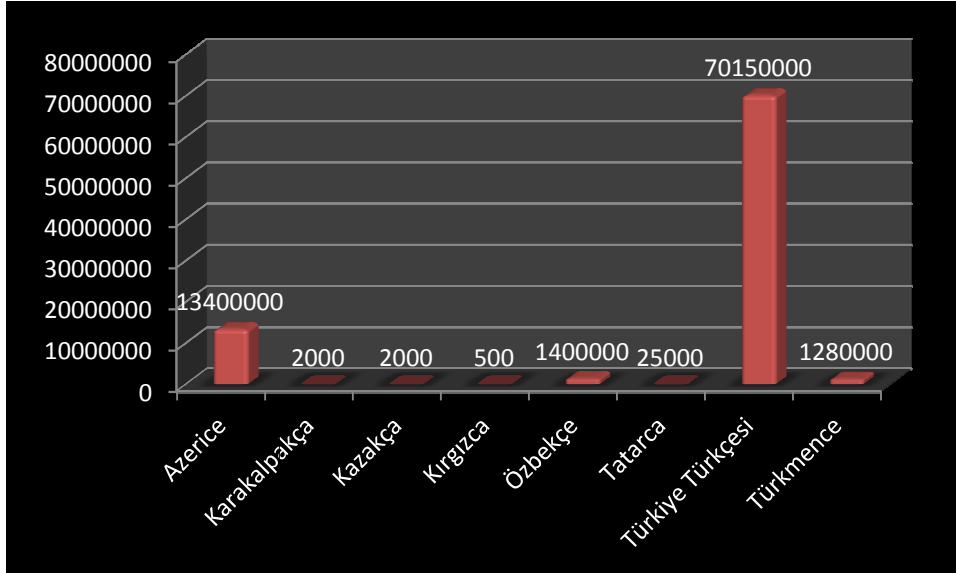
²⁵ http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozyetgin_tarihten_bugune_turkdili.pdf, 15 Ekim 2011.

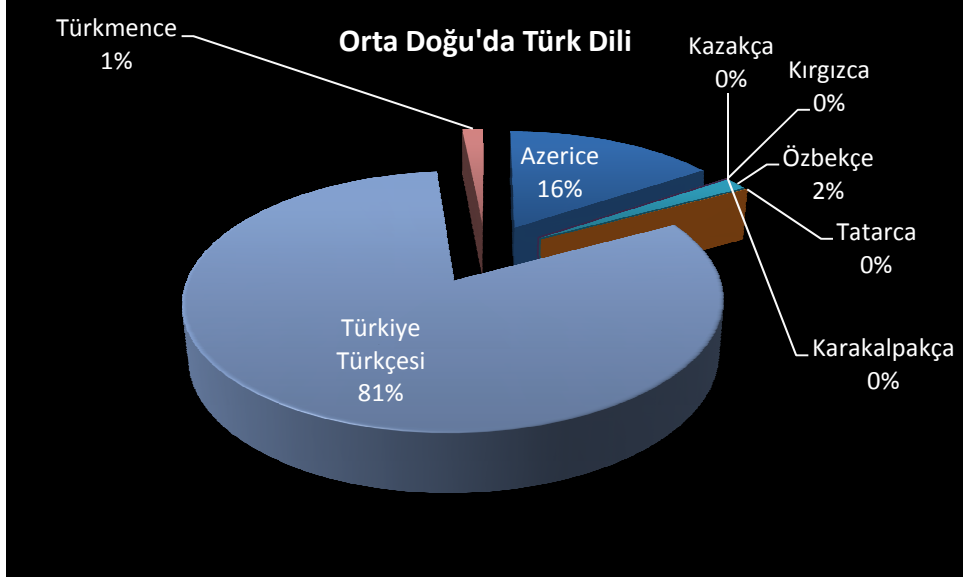
tarihî gelişimine baktığımızda bu geniş coğrafi dağılımın büyük kollarından birini de Orta Doğu bölgesinde konuşulan Türk dillerinin oluşturduğunu görmekteyiz.

Orta Doğu bölgesinde, Türk dilinin Güney-Batı (Oğuz), Güney-Doğu (Uygur-Karluk), Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunun içinde yer alan Türk dilleri konuşulmaktadır. Bu dağılım, Orta Doğu coğrafyasında tarih boyunca üst dillerin etkisine rağmen, Türk dilinin varlığını sürdürerek günümüze kadar geldiğini göstermektedir. Çalışmamızda Türkçenin günümüzde yoğun olarak konuşulduğu Orta Doğu ülkelerinin Afganistan, Irak, İran, Kıbrıs, Suriye ve Türkiye olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkelerdeki Türkçenin konuşulma oranlarının tarihsel süreçle paralel olarak arttığı gözlemlenmiştir. Orta Doğu ülkelerindeki Türk dilinin konuşulma oranlarına baktığımızda; Türkiye’de Türkiye Türkçesi; İran’da, Azerbaycan Türkçesi (Azerî), Eynallu (İnallu) ve Kaşkay dilleri, Halaçça (Halaç Türkçesi), Türkmençe, Horasanî (Horasanca Türkçesi), Sungur Türkçesi, Afşar Türkçesi; Irak’da, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi; Afganistan’da, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız ve Karakalpak Türkçesi; Kıbrıs’ta ise Türkiye Türkçesi’nin yoğun olarak konuşulduğunu görmekteyiz.

Aşağıda verilen grafik, araştırmacıların bu konuda yaptığı izahların ve elde edilen son bilgilerin tanıklığında; Orta Doğu bölgesinde, Türk dillerinin konuşulma oranlarının genel dağılımını göstermektedir. Grafiği incelediğimizde, Orta Doğu’da en çok konuşulan Türk dili Türkiye Türkçesi; en az konuşulan Türk dilinin ise Kırgızca olduğu görülmektedir.

Orta Doğu’da Türk Dili

Harita²⁶ 1: Türk Dillerinin Konuşulduğu Bölgeler

²⁶ <http://titus.uni-frankfurt.de/didact/karten/turk/turklm.htm>, 15 Ekim 2011.

Harita²⁷ 2: Orta Doğu

²⁷ <http://www.gotterdammerung.org/books/subjects/middle-east.html>, 15 Ekim 2011.

KAYNAKÇA

A. Bican Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 419.

A. Engin Beksaç, *İran*, TDVİA, c. 22, s.393-437, İstanbul 2000.

Gerhard Doerfer, “İranda’ki Türk Dilleri”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk dil Kurumu Yayınları: 302, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969 Ankara, s. 1.

Altan Çetin, *Irak Türkmenleri Tarihi, (Abdullatif Benderoğlu’nun Târihu’t-Turkmân fi’l-Irak, Bağdat 1972, adlı eserinden tercümedir)*, Nüsha (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi), Yıl: 11, Sayı: 6, Yaz, 2002.

Cevat Heyet, *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008 Ankara.

Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, T.C. Kültür Bakanlığı, 2020 Ankara.

Gökhan Çetinsaya, Ortadoğu, TDVİA, c.33, 2007 Ankara, s.403-407.

Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, Londra: Phonix, 1994 (Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600, çev: Ruşen Sezer, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, İlk basım 2003).

Hidayet Kemal Beyatlı, “Irak Türkmen Türkçesi”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 664, 1996 Ankara, s.12-20.

Lars Johanson, *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*, çev: Nurettin Demir-Emine Yılmaz, Grafiker Yayınları, 3. Baskı Eylül 2009 Ankara, s. 34-38.

M. Fuad Köprülü, “Çağatay Edebiyatı”, TDVİA İslam Ansiklopedisi, 3. cilt, Ankara 1945, s. 270-323.

Mehmet Ölmez, “Halaçlar ve Halaçça”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk dil Kurumu Yayınları: 302, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969 Ankara, s. 15-16.

Nevzat Özkan, “Irak Türk Edebî Dilinin Tarihî Gelişimi”, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/8 Fall 2009.

http://en.wikipedia.org/wiki/Middle_East

<http://en.wikipedia.org/wiki/Afghanistan>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Bahreyn#Tarih>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Irak>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran>.

<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pfdergi/s20/direkci.pdf>

<http://www.gotterdammerung.org/books/subjects/middle-east.html>

ABD’NİN ORTADOĞU ENERJİSİ ÜZERİNDEKİ POLİTİKALARI

Levent Fidan^{*}

Özet

Devletlerin sanayileşmesi enerji taleplerini kesintisiz olarak devam ettirebilmelerine bağlıdır. Dünyadaki çatışmaların nedeni, enerji kaynaklarının dünya üzerinde dengesiz dağılımından kaynaklanmaktadır. Mevcut enerji kaynaklarının %60’ının Ortadoğu’da bulunması nedeniyle, bu coğrafyayı hegemon güçler kontrol etmek istemektedirler. Bu açıdan dünyada enerjiye en çok gereksinim duyan ülke, ABD, bu coğrafyadaki enerji kaynaklarının piyasaya arz edilmesini, fiyatının belirlenmesini ve enerji güvenliğini rakiplerine karşı dış politikasında baskı unsuru olarak kullanmaktadır. Bu bakımdan ABD, günümüzde diğer güç merkezleri olarak kabul edilen Çin, Hindistan, AB ve Rusya ile rekabet halinde olduğundan, söz konusu Ortadoğu coğrafyasının önemi her geçen gün artmaktadır. ABD’nin bu bölge üzerindeki hedef ve stratejileri 2000’li yılların başında uygulamaya koyduğu Büyük Ortadoğu Projesi ile belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Orta Doğu, enerji güvenliği, enerji hâkimiyeti, Büyük Orta Doğu Projesi

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı, Dünya enerji kaynaklarının % 60’ı üzerinde bulunan Orta Doğu coğrafyasında, ABD’nin enerji politikalarını incelemektir. Çalışma, Ortadoğu petrolünün ABD politikalarındaki yerini kapsamakta, diğer önemli güç merkezlerinin enerjiye olan gereksinimlerini sayısal olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda çalışma, Orta Doğu’nun neden bu kadar önemli olduğunun incelenmesiyle başlayacak, Soğuk Savaş sonrası ABD’nin Orta Doğu politikası, Enerji Hakimiyeti Teorisi, Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) ve Orta Doğu enerjisi anlatılacak ve son olarak da 21.yüzyılda Amerika’nın Orta Doğu enerjilerine yönelik politikaları tartışılacaktır.

2.Orta Doğu Enerjisi Neden Bu Kadar Önemli?

Devletlerin gelişebilmesi için sanayileşmesi gerekmektedir. Sanayileşme ile enerji birbirine bağlıdır. Enerji kaynaklarına sahip ülkeler hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Rusya gibi enerji konusunda dışa bağımlı olmayan ülkeler, hızlı ve sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleştirerek güçlü

---

^{*} Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

ekonomileri ve sahip oldukları kaynaklarla dünya piyasasında ağırlıklarını hissettirmektedirler. Enerji konusunda dışa bağımlı olan devletlerin, ihtiyaç duydukları enerjiyi finanse edebilmek için mal ve hizmet üretip, bunları ihraç etmeleri gerekir¹.

BP verilerine göre dünyadaki ispatlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 60'ı Orta Doğu ülkelerindedir ve bu ülkelerin dünya petrol üretiminden aldıkları pay, yaklaşık yüzde 30'dur. Kuzey Amerika'nın dünya rezervlerinden aldığı pay yalnızca yüzde 5,6 olup, üretimden aldığı pay ise yaklaşık yüzde 16'dır. ABD petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü Kanada'dan, Meksika'dan ve Venezüella'dan karşılamaktadır. Bu yüksek üretim oranı, ABD'nin petrol ihtiyacından dolayı üretim baskısını yansıtmaktadır. ABD dünya petrol rezervlerinin yalnızca yüzde 2,4'üne sahip iken, dünya petrol üretiminin, yaklaşık yüzde 8'ine sahiptir. AB'nin rezerv payı yüzde 0,5 iken, üretimden aldığı pay yüzde 2,7'dir. Çin'in dünya petrol rezervlerinden aldığı pay yüzde 1,2 iken, üretimden aldığı pay yaklaşık yüzde 5'tir. Bu oran hızla büyüyen Çin'in rezervlerini hızla kullandığını göstermektedir. Rusya'nın rezervleri dünya petrol rezervlerinin yüzde 6,3'üne karşılık gelirken, dünya petrol üretimi içerisindeki payı yüzde 12,4'tür².

ABD'nin dünya petrol tüketimi içerisindeki payı yüzde 22,5 iken, dünya petrol üretimindeki payı ise yaklaşık yüzde 8'dir³. Bu oranlar dikkate alındığında, ABD'nin petrol bağımlılığının şiddeti ortaya çıkmaktadır. Dünyadaki ispatlanmış petrol rezervlerinin yüzde 60'ının Orta Doğu'da olması, ABD'nin enerji açlığıyla beraber değerlendirildiğinde, bölgenin ABD için ne kadar önemli olduğu ve yaptığı askeri müdahalelerin gerekçeleri daha iyi anlaşılmaktadır.

AB'nin petrol rezervleri dünya rezervlerinin yüzde 0,5'i iken, petrol tüketiminin dünya tüketimi içerisindeki payı yaklaşık yüzde 18'dir⁴. Oranlar, AB'nin de Orta Doğu petrolüne bağımlılığını ortaya koymaktadır.

Çin'in toplam dünya petrol tüketimi içerisindeki payı yüzde 9,6 olup, dünya petrol rezerv payı yüzde 1,2'dir⁵. Çin büyümesinin devamı için enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda, ABD'nin küresel mücadelede rakibi Çin'e karşı Orta Doğu petrollerinin kontrolü konusunda çekişmesi kaçınılmaz gözükmektedir.

---

¹ Harun Öztürkler, "Ortadoğu Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Öneminin Ekonomi-Politik Bir Değerlendirmesi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt.1, Sayı 7-8 (Temmuz- Ağustos, 2009, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009730_harun09807.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s.75.

² BP Report, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf (Erişim 15 Kasım 2010)

³ BP Report.

⁴ BP Report.

⁵ BP Report.

Önemi artan diğer bir birincil enerji, doğal gazdır. Kuzey Amerika dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 4,8'ine sahip olup, dünya üretiminin yüzde 26,7'sini gerçekleştirmektedir. ABD ise dünya rezervlerinin yüzde 3,6'sına sahip iken dünya üretiminin yüzde 19,3'ünü gerçekleştirmektedir. Ortadoğu Dünya rezervlerinin yüzde 41'ine sahipken, dünya doğal gaz üretiminin yalnızca yüzde 12,4'ünü gerçekleştirmektedir. Bu oran, Orta Doğu'nun gelecek yıllarda doğal gaz açısından öneminin artacağına işaret etmektedir. AB ise dünya doğal gaz rezervlerinin yalnızca yüzde 1,6'sına sahip olup, dünya doğal gaz üretiminin yüzde 6,2'sini gerçekleştirmektedir. Rusya dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 23,4'üne sahip olup, dünya doğal gaz üretiminin yüzde 19,6'sını gerçekleştirmektedir⁶.

ABD dünya doğal gaz tüketiminin yüzde 22'sini gerçekleştirmektedir. ABD'nin doğal gaz üretimindeki yüzde 19,6'lık payı, ABD'nin doğal gazda dışa bağımlılığının çok yüksek olmadığını göstermektedir. AB dünya doğal gaz üretiminin yüzde 6,2'sini, dünya tüketiminin ise yüzde 16,2'sini gerçekleştirmektedir. Bu durum AB'nin Rusya ve Ortadoğu doğal gazına olan bağımlılığını ortaya koymaktadır. Çin ise dünya doğal gaz üretiminin yüzde 2,5'ini; tüketiminin ise yüzde 2,7'sini gerçekleştirmektedir⁷. Çin'in artan ihtiyacı göz önüne alındığında doğal gaz piyasasının kontrolü mücadelesinde dengeleri kendi lehine çevirecek politikaları uygulayacağı değerlendirilmektedir.

Orta Doğu ülkelerinde çıkan petrol ve doğal gazın büyük bir kısmı gelişmiş ülkelere ihraç edilmektedir. Bu ülkelerin başında ABD, AB ve Çin gelmektedir. Özellikle Çin'in büyüyen ekonomisine paralel artan enerji ihtiyacı Orta Doğu bölgesindeki rezervlerin önemini arttırmıştır. Enerjiye ihtiyaç duyan ülkeler arasında, enerjiye sürekli ve güvenli ulaşılması konusunda rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabetin ABD, Çin, AB ve Hindistan arasında olacağı değerlendirilmektedir.

Enerjinin sürekli, ucuz ve güvenli olarak tedarik edilmesi devletlerarası ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Orta Doğu, enerji kaynaklarının yoğunluğu sebebiyle ABD, Çin, AB, Hindistan ve Rusya gibi ülkelerin çıkarları doğrultusunda şekillenecek bir bölge olacaktır. Orta Doğu ülkeleri, Rusya'nın yaptığı gibi enerjiyi kalkınma aracı olarak kullanabilirse, enerji bakımından kendilerine bağımlı ülkelerin politikalarını etkileyebilirler⁸.

3. Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Orta Doğu Politikası

Orta Doğu Bölgesi stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok devletin dikkatini çekmiş, uluslararası çekişmelerin nedeni olmuş ve güç dağılımını etkilemiştir. İkinci Dünya

---

⁶ BP Report.

⁷ BP Report.

⁸ Öztürkler, ag.m. , s. 79.

savaşından sonra ABD Orta Doğu'da ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. ABD-SSCB rekabeti Orta Doğu Politikalarını etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde, SSCB'nin Orta Doğu üzerinde etkinliğini engelleyecek, özellikle Orta Doğu petrollerinin güvenli ve uygun fiyatlarla akmasını sağlayacak politikalar ABD'nin bölgedeki yaklaşımının temelini oluşturmuştur. İki süper güç arasındaki mücadele, politikaları etkileyerek Orta Doğuda bölgesel “soğuk savaş” yaşanmasına sebep olmuştur⁹.

Soğuk Savaş sonrası yaşanan Körfez Savaşı, Orta Doğu'da yeni değişimlerin başlangıcını oluşturmuştur. ABD'nin, Birleşmiş Milletler (BM) şemsiyesi altında meşruiyet kazandırdığı Irak Savaşı sonucunda, Irak'ın yenilmesiyle yeni bir aşamaya gelinmiştir. Körfez Savaşı, Orta Doğu enerjisi geleceğinin şekillendirilmesinde ateşleyici olmuş, ABD'nin istediği şekilde yeni bir Orta Doğu düzeni yaratılmaya başlanmıştır. Clinton yönetimiyle ABD'nin Orta Doğu stratejisi, Arap İsrail barış süreci, çifte kuşatma politikası, siyasi ve ekonomik reform üzerine oturtulmuştur¹⁰. ABD'nin, çifte kuşatma politikasında hedef Irak ve İran olmuştur. ABD Soğuk Savaş Dönemi'nden Körfez'de İran ve Irak arasında güçler dengesine dayanan politikasını, İran'ı ve Irak'ı birbirine karşı kullanmayı terk ederek bu ülkelere tecrit politikalarını uygulamaya koymuştur. ABD yeni politikalarıyla Körfez'de yeni askeri üsler elde ederek buradaki askeri varlığını, güç dengeleri üzerinde kullanmıştır. ABD ekonomik reformlarla bölge ülkelerini, petrol dışındaki alanlarda da dünya ekonomisiyle bütünleştirmeyi desteklemiştir¹¹.

Ocak 2001'de George W. Bush yönetimi “ABD'nin küresel liderliğine” dayanan politikalarını uygulamaya koymuştur. W. Bush dönemi politikalarda ABD, küresel lider konumuna ulaşmak ve bu konumu korumak için askeri gücü kullanmaktan çekinmemiştir. 2002'deki Ulusal Güvenlik Stratejisi, Bush yönetiminin yeni politikalarının ilkelerini ortaya koymuştur. Amerikan hegemonyası için kuşatma politikası yerine, önleyici savaş doktrini uygulamaya konulmuştur. Bush yönetiminin güvenlik ve dış politika yaklaşımında Orta Doğu, merkezi bir konumda bulunmaktaydı. Orta Doğu Bölgesi dünya petrol rezervlerinin yüzde 60'ını barındırmasından, Avrupa, Japonya ve Çin gibi küresel rakiplerin Orta Doğu petrollerine olan bağımlılığı ABD'nin burada etkin olmasını gerektirdiğinden ve ABD'nin de bu bölgenin enerjisine bağımlı olmasından dolayı Orta Doğu, Amerikan politika ve stratejilerinde kilit konumdadır. Hazırlanan raporlarda ABD'nin ithal petrole olan bağımlılığının artacağı ve Körfez enerjisinin önemli bir kaynak olacağı belirtilmiştir¹².

⁹ Malcolm Kerr, *The Arab Cold War: Gamal ABD-al Nasir and His Rivals, 1958-1970*, London, New York, Published for the Royal Institute of International Affairs by Oxford University Press, 1971'den Meliha B. Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 1, Sayı 1 (Temmuz, 2009), http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2009918_meliha.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s. 70.

¹⁰ Meliha B. Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt1,Sayı1 (Temmuz,2009), http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2009918_meliha.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s. 71.

¹¹ A.g.m. , ss. 72- 73.

¹² A.g.m. , ss. 74- 75.

Bush yönetimi, Orta Doğu'nun demokratikleşme ve ekonomik reformlarla şekillenmesini içeren Büyük Orta Doğu Projesi'ni uygulamaya koymuştur. BOP demokratikleşme ve ekonomik liberalizm için gerekirse güç kullanılması esasına dayanmaktadır.

Bush politikaları, bölgedeki istikrar politikaları yerine Orta Doğu'nun demokratikleşmesine yönelik politikalara ağırlık vermiş, otoriter yönetimlerin altında ezilen halkların ve sosyal hareketlerin Amerikan karşıtlığını oluşturduğunu iddia etmiştir. Demokrasi ve özgürlüklerin terörizmin panzehiri olduğu ve Orta Doğu'da rejim değişikliklerinin gerekliliği üzerinde durmuştur. ABD'nin yukarıda ifade edilen politikalarının uygulamaya konulduğu yer, Irak olmuştur. Özgürlüğün getirildiği Irak, Orta Doğu için bir model olacak ve domino etkisiyle liberal dönüşüme direnç gösteren Orta Doğu'da fitili ateşleyecektir¹³. 2010 yılında Afrika'da Tunus'la fitili ateşlenen halk ayaklanmaları Mısır, Libya, Yemen, Suriye'ye sıçramış, halk iktidarda bulunan rejim liderlerinin görevlerini bırakmaları talebinde bulunarak Domino etkisi Afrika'da başlamış ve diğer dikta rejimlerine yayılmıştır. Amerika, zengin enerji kaynaklarını kontrol etmede araç olarak kullandığı Orta Doğu politikasının gereği olarak, halk ayaklanmasına karşı direnen Kaddafi'ye karşı askeri operasyon başlatmıştır. Suriye hükümetinin halkına karşı silah kullanmasını bahane ederek Suriye'ye yapılacak askeri müdahaleyle kendi politikaları doğrultusunda Suriye'nin şekillenmesini sağlayabilir. Bu yeniden şekillendirmelerdeki amacı, bağımlı olduğu Orta Doğu enerjisi üzerindeki hegemonyasını devam ettirmek, askeri ve politik gücüyle Çin, AB, Hindistan, Rusya gibi rakiplerine gözdağı vermektir.

4. Enerji Hâkimiyeti

Dünya hâkimiyetinin nasıl sağlanacağına dair, geliştirilen jeopolitik teoriler Deniz Hâkimiyet Teorisi, Kara Hâkimiyet Teorisi, Hava Hâkimiyet Teorisi ve Kenar Kuşak Teorisi olup 20. yüzyılın sonlarından itibaren ABD, jeopolitik teorilerden ayrı olarak dünya enerji havzalarını çevreleme esasına dayalı, yeni bir stratejiyi uygulamaya koymuştur.

Dünya hâkimiyetinin nasıl sağlanacağına dair geliştirilen jeopolitik teorilerin başında İngiliz Amiral Alfred Thayer Mahan'ın (1840-1914)Deniz Hâkimiyet Teorisi gelir. Deniz Hâkimiyet Teorisi'ne göre denizlere hâkim olan Dünya'ya hâkim olacaktır. Mahan, İngiltere'nin deniz aşırı sömürgelerini elde tutabilmesini, deniz kuvvetlerinin gücüyle denizlerde sağlanacak kontrol vasıtasıyla olacağını ileri sürmüştür¹⁴.

---

¹³ A.g.m. , s. 77.

¹⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, İstanbul: Alfa Kitapevi, 2002, s. 220-221.

İngiliz bilim adamı Sir Halford J. Mackinder (1861-1947) tarafından geliştirilen Kara Hâkimiyet Teorisi'ne göre Dünya, Avrupa, Asya ve Afrika'dan oluşan "Dünya Adası'ndan" oluşmaktadır¹⁵. Dünya Adası, Dünya'nın Kalbidir (heartland). Dünya Adası'na sahip olan, Dünya'nın kalbine sahip olur. Dünya'nın merkezindeki mücadelede galip gelen karacı bir millet, Dünya Adası'nın bütün zenginliklerinden faydalanacak ve Dünya'ya hâkim olacaktır.

Havacılık alanındaki gelişmeler neticesinde, hava gücüne dayanan Hava Hâkimiyet Teorisi geliştirilmiştir Hava vasıtaları ile dünyadaki uzak mesafelere kolayca ulaşılabacağından, hava kuvvetleri yeterli olmayan devletler Kara Hâkimiyet teorisinde belirtilen Dünya'nın Kalbini ele geçiremez. Hava kuvvetleri zayıf olan bir devlet, Dünya'ya hâkim olamaz.¹⁶

Amerikalı Uluslararası İlişkiler Profesörü Nicholas J. Spykman (1893 - 1943) tarafından geliştirilen Kenar Kuşak Teorisi'ne göre Avrupa, Asya ve Afrika'dan oluşan Dünya Adası'na hâkim olabilmek için bu bölgeleri çevreleyen kuşağa hâkim olmak gerekir¹⁷. Kenar Kuşak Teorisi'ne göre, Kara Hâkimiyeti'nde geçen Heartland değerini yitirmiş, Heartland'i çevreleyen kuşak devletlerin önemi artmıştır. Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi, genelde ABD'nin tüm jeopolitik hedef alanlarını ortaya koyarken, asıl hedef Rimland Bölgesindeki enerji politikalarının yönlendirileceği Orta Doğu'yu işaret etmektedir¹⁸.

20. yüzyılın sonlarından itibaren ABD jeopolitik teorilerden ayrı olarak dünya enerji havzalarını çevreleme esasına dayalı, yeni bir stratejiyi uygulamaya koymuştur. Enerji kaynaklarını kontrol edenin, Dünya'yı kontrol edeceği esasına dayalı bu strateji, 21.yy'deki küresel mücadelelerin temel nedeni olmuştur¹⁹. Enerji havzalarını çevrelemeye dayanan yeni küresel hâkimiyet kurma stratejisi, ABD tarafından Orta Asya'yı ve Ortadoğu'yu kapsayacak şekilde uygulanarak, yeni bir bölgesel etki alanı oluşturulmuştur²⁰. ABD, Orta Asya ve Orta Doğu'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarını ve enerji akışını kontrol etmekte, enerjinin güvenliğini kendisine bağımlı hale getirerek enerji hâkimiyetine dayanan stratejisinin meyvelerini toplamaktadır.

---

¹⁵ İsmail H. İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s. 60-63.

¹⁶ A.g.e. , ss. 21- 24.

¹⁷ Murat Büyükbaş, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.9.

¹⁸ Bilgehan Emeklier ve Nihal Ergül, "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik", *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 3, s. 61, 2010, http://www.bilgestrateji.com/eng/store/dergi3/emeklier_ergun.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011)

¹⁹ Abdullah Ural, "ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu6%20makale/abdullah_ural.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s.137.

²⁰ Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, Çev. Tayfun Evyapan, Ankara: METU Press, 2002, s.127-130'den a. g. m., http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu6%20makale/abdullah_ural.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s. 138.

Yukarıda da belirtildiği gibi ABD'nin enerji hâkimiyeti kurmasının nedeni, enerjiye olan ihtiyacı ve küresel iktidar mücadelesinde rakiplerinin bu enerjilere olan bağımlılığını kullanarak, güç dengesini her zaman kendi lehinde tutmaktır. ABD'nin başarısı kendinden daha güçlü bir devletin ortaya çıkıp çıkmamasına bağlıdır²¹. ABD enerji kartını, potansiyel güç mücadelesine girebilecek ülkelere silah olarak kullanarak rakiplerini pasifize eden stratejik politikaları uygulamaktadır.

Brzezinski, National Interest dergisindeki "Hegemonik Bataklık" (Hegemonic Quicksand) adlı makalesinde Ortadoğu'nun potansiyelinin Avrupa ve Asya ekonomilerini denetim altında tutma gücüne değinmektedir:

"...Bölgenin enerji kaynaklarına ilişkin veriler, ABD'ye buraya egemen olmaktan başka bir alternatif bırakmamaktadır. O nedenle ABD, Ortadoğu'yu kendi stratejik çıkarlarına uygun olarak şekillendirmelidir. Bu bölgeye egemen olmak ABD'ye başka bir stratejik manivela da sağlamaktadır: Bu, ekonomileri, bölgeden güvenli petrol akışına bağımlı olan Avrupa ve Asya ekonomilerini denetim altında tutma gücüdür. Bu bölge o kadar önemlidir ki, ABD herhangi bir bölgesel gücün beklenti ve önceliklerini buraya dayatmasına izin vermemelidir"²².

ABD'nin enerji hâkimiyetini elinde bulundurmak istemesinin nedenlerinden biri de mevcut ekonomik düzeni devam ettirmek istemesidir. Avrupa ve Orta Doğu, ürettiklerinin çoğunu ABD'ye ihraç etmektedir. ABD bu ülkelerin başka pazarlar bulmalarını istememekte, bu ülkelerin mallarını alarak kolayca borçlanabilmektedir. Enerjinin kontrolü sayesinde, ABD'nin enerjiye olan bağımlılığını kullanarak ABD'nin politikalarını kendi amaçları doğrultusunda şekillendirecektir. ABD'nin sanayileşmesine paralel olarak enerjiye olan ihtiyacı da artmaktadır. Enerji kaynaklarının kontrolü ve dağıtımında ön plana çıkan devlet, küresel hâkimiyeti sağlayacaktır. Bu sebeple Orta Doğu'nun Amerikan çıkarları doğrultusunda şekillendirilmesi, Amerikan hâkimiyetinin devam ettirilmesi için son derece önemlidir²³. ABD'nin geliştirdiği Büyük Orta Doğu Projesi'nin altında yatan ve uygulanan politikaları şekillendiren ana neden, bölgenin enerjisine bağımlı olan küresel rakip olabilecek potansiyel devletleri, enerji hâkimiyeti ile kontrol altına almaktır.

²¹ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, Çev. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1998, s. 5-6'den a. g. m. , s. 139.

²² Zbigniew Brzezinski, "Hegemonic quicksand", *National Interest*, Winter 2003/04, <http://www.kas.de/upload/dokumente/brzezinski.pdf> (Erişim 9 Mayıs 2011), s. 8.

²³ Ural, a.g.m. , s. 141-142.

5.Büyük Orta Doğu Projesi ve Orta Doğu Enerjisi

1928’de imzalanan Kırmızı Hat Anlaşması sonunda ABD, Orta Doğu petrollerinden ilk payı elde etmiştir²⁴. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD petrol rezervlerinin tükenmesi nedeniyle 1945’ten itibaren kendi petrol rezervleri dışında, Orta Doğu’da bulunan petrol rezervlerine de yönelmeye başlamıştır. Bu stratejiyle ABD, Basra Körfezi’nde ekonomik ve askeri anlamda daha etkin bir rol oynamıştır. 1973 petrol krizi, İran Devrimi, 1980-1988 İran Irak Savaşı, SSCB’nin Afganistan’a müdahalesi, 1991 Kuveyt Krizi, Orta Doğu’yu sürekli sıcak tutmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, enerji arz güvenliğini Dünya çapında ele almıştır²⁵.

BOP, bölgenin ekonomik ve demokratik anlamda geri kalmışlığına, yapılacak yardımlarla çözüm bulmayı öngörmektedir. İzlenen politikalardan BOP’un altında yatan temel hedefin, bölgeye ekonomik hassasiyet veren enerji rezervleri ve İsrail’in güvenliği olduğu anlaşılmaktadır. ABD’nin kurguladığı BOP’ta hangi ülkelerin rejimlerinin demokratikleşme yoluyla değiştirileceği, bu ülkelerin kapılarını Amerikan sermayesine açıp açmamalarına, enerjinin ticaretinde Dolar yerine Euro’ya geçme olasılıklarına kısaca, Amerikan çıkarlarına ne kadar uyumlu olduklarına bağlıdır. Orta Doğu bölgesinde Suudi Arabistan, Katar, Yemen, Ürdün, Bahreyn, Umman, Kuveyt, Cezayir ve Fas gibi ülkeler ABD ile iyi ilişkiler içersindedir. Sudan, Suriye, İran ve Irak ise Amerikan yönetiminin ekonomik, dolayısıyla küresel hâkimiyetinin önünde engel olarak gördüğü ülkelerdir ve bu ülkeler, ABD’nin hedefi olmuştur²⁶. Bu ülkelerden Irak etnik ve mezhepsel olarak ayrılarak sözde demokratikleştirilmekte, sıradaki ülkeler ise sırasını beklemektedir.

Körfez Savaşı’yla ortaya atılan daha sonra BOP ile Orta Doğu’yu yeniden şekillendirmenin altında yatanı anlamak için dünya petrol rezervlerinin coğrafi dağılımına bakmak yeterlidir. ABD’nin rezervleri incelendiğinde her geçen dönemde rezervlerinin azaldığı görülmektedir. 1980 yılında 36,5 milyar varillik bir rezerve sahip olan ABD’nin 1995 yılında petrol rezervi 29,8 milyar varile gerilemiştir. Daha sonraki dönemlerde ABD’nin rezervlerindeki bu düşüş devam etmiş, 2005 yılında 29,3 milyar varil olarak tespit edilmiştir. ABD’nin rezervlerinde meydana gelen azalma, ABD’yi petrol üreten diğer ülkelere bağımlı hale getirirken, petrol vasıtasıyla dünya piyasalarında oluşan sermayeden alacağı payın azalmasının, ABD’nin diğer ülkeler üzerindeki etkisini zayıflatacağından,

²⁴ Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol Dolar, Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, İstanbul, Kavram Yayınları, 1996’dan Cenk Sevim, “Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği Ve Paradigma Değişimleri” *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13 (Mayıs 2009), s. 95 http://vizyon21yy.com/documan/genel_konular/Milli%20Guvencik/Dogal_Kaynaklar_Enerji/Gecmisten_Gunumuze_Enerji_Guvenligi_ve_Paradigma_Degisimleri.pdf (19.05.2011)

²⁵ Cenk Sevim, “Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri” *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13 (Mayıs 2009), http://vizyon21yy.com/documan/genel_konular/Milli%20Guvencik/Dogal_Kaynaklar_Enerji/Gecmisten_Gunumuze_Enerji_Guvenligi_ve_Paradigma_Degisimleri.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s.96.

²⁶ Tayyar Arı, “*Irak, İran, ABD ve Petrol*”, <http://www.altinicizdiklerim.com/ozetler/Irak,%20Iran,%20ABD%20ve%20petrol.pdf>, (Erişim 19 Mayıs 2011), s. 1- 2.

ABD'nin petrol zengini Orta Doğu ülkelerine karşı geliştirdiği politikalar, güçler dengesini etkilemektedir²⁷.

Ülkelerin dış ticaretlerini finanse etmek için ulusal rezervlerinin büyük bir kısmını dolar olarak tutmaktadır. Merkez bankalarında bu denli yüksek miktarda dolar saklanması nedeni, petrolün dolar bazında fiyatlandırılmasıdır. Çünkü dünyadaki önemli mal ve hizmet satışları güvenilir para ile yapılmaktadır. Petrol satışından elde edilen gelirler (petro- dolar) güvenli piyasalar olarak Amerikan mali piyasalarında değerlendirilmektedir. Böylece Amerikan Hazinesinin bastığı Dolarlar tekrar ABD'ye dönmekte, bu durum ülkenin mali riskini, faiz oranlarını ve borsayı olumlu etkilemektedir²⁸. Günel (2011) bu konuda şu yorumu yapmıştır:

“.....Projenin kapsama alanı içerisine alınan 23 ülkenin (Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suriye, Türkiye, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, İran, Pakistan ve Afganistan) hepsi de ABD'nin “stratejik enerji kaynaklarının ve ulaştırma hatlarının denetim altında tutulmasına yönelik” ulusal çıkarları ile örtüşen ülkeler olduğu dikkat çekicidir.”²⁹

6. 21. Yüzyılda Amerikan'ın Orta Doğu Enerjilerine Yönelik Politikaları

Fukuyama “*Tarihin Sonu*” tezinde dünya sistemsel olarak evrimini tamamlayarak mutlu sona ulaşmıştır. Samuel Huntington “*Medeniyetler Çatışması*”³⁰ adlı eserinde yaşananların son olmadığını, sistemin ve çatışmaların sadece boyut değiştirdiğini belirterek, Soğuk Savaş Dönemi'ndeki siyasi ve iktisadi sistemsel bölünmelerin, yerini kültür ve medeniyetler arasındaki ilişkilere bırakacağını iddia etmiştir. Medeniyetleri; Batı, Konfüçyan, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri olarak gruplandırmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'ndeki ideoloji temelli oluşturulan ittifakların yerini, ortak din ve medeniyetlerin bütünleştirici özelliklerine dayanan ittifaklar alacaktır.

Huntington'un sorunlu bölgeler olarak belirlediği coğrafyalar, ağırlıklı olarak Kafkasya, Orta Doğu, Güney Amerika ve Afrika gibi petrole sahip veya petrol potansiyeli olan coğrafi mekânlardır. Bu coğrafyaların özelliği sınırlarının büyük güçler tarafından çizilen, halkları birbirine karıştırılmış devletlerden oluşmasıdır³¹. Coğrafya'nın bu özelliği ABD'nin bu bölgelere müdahale etmesine ve

²⁷ Mustafa Atiker, “Orta Doğu, Petrol ve ABD”, <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/ortadogu.pdf> (Erişim 19 Mayıs 2011), s. 1- 8.

²⁸ A.g.m. , s. 16.

²⁹ Altuğ Günel, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, <http://www.eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-S1-2-%20M15.pdf> (19.05.2011), s. 159.

³⁰ Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

³¹ Emekler ve Ergül, a.g.m. , s. 63.

küresel düzeydeki politikalarını uygulamasına zemin hazırlamıştır. Küresel güçler tarafından yaratılan kimya, bu güçlerin çıkarları doğrultusunda yeniden değiştirilerek, oluşturulan yeni kimyanın kazançlarını toplamaktadırlar.

Petropolitikğin uluslararası ilişkilere yansımaları; savaşlar, darbeler, böl-yönet stratejisi, havuç sopa stratejisi ve petrol üreten ülkelerin petrolü kalkan olarak kullanılması şeklindedir³².

Yaşanan iki Körfez Savaşı, İran'ın petrolerini millileştirmek istemesi neticesinde Musaddık'ın darbeyle görevden uzaklaştırılması, Osmanlı'nın parçalanmasında Orta Doğu'nun sınırlarının küçük devletlerden oluşacak şekilde çizilmesi, böylece büyük bir alanı kontrol etmek yerine küçük küçük bölgeleri, devletleri, kontrol ederek alanın tamamında hâkimiyet kurma stratejisi, ABD'nin Irak ve İran'a ambargo uygulayarak tecrit ederken çıkarları doğrultusunda hareket eden Suudi Arabistan'ı kullanması, petrol üreten ülkelerin (OPEC) petrolü ekonomik ve baskı aracı olarak kullanması yukarıda ifade edilen petropolitikğin araçlarına örnek olarak verilebilir.

Enerji güvenliği ile ulusal güvenlik arasında yakın bağ vardır. Enerji konusunda bağımlı olmak, ulusal güvenliği tehdit eden bir olgu olarak kabul edilmektedir. Ülkeler enerji bakımından dışa bağımlılığı azaltacak politikalar takip etmeye çalışırken, bu politikaların uygulamaya konulması ulusal ve uluslararası güvenliği tehdit edecek engelleri de beraberinde getirmektedir³³.

ABD öz kaynaklarının dışındaki enerji kaynaklarına bağımlılığı, petrolün ekonomik ve politik bağlantıları nedeniyle, Amerikan ulusal güvenliği ile yakından ilgilidir. ABD'nin Orta Doğu'ya ilgisi ekonomik, politik ve stratejik nedenlerden dolayıdır³⁴.

Soğuk Savaşın sonuna kadar ABD'nin Orta Doğuya yönelik politikalarının amacı, bölgedeki petrol sevkinin sürekliliğinin ABD kontrolünde olmasını sağlamak, bölgedeki petrolün başka güçler tarafından kontrol edilmesini önlemek, petrol üreten ülkeleri kontrol ederek petrolü Batı'ya karşı kullanmalarını önlemek, Körfez'deki ABD ile işbirliği içinde olan rejimleri koruyarak desteklemek, böylece mevcut istikrarın devam etmesini sağlamak, İsrail'in egemenliğini ve güvenliğini tehdit eden unsurları ortadan kaldırmak için gerekirse askeri güç kullanmaktır. ABD politikaları için tehdit olarak gördüğü İran ve Suriye gibi devletleri terörist ülke olarak göstererek onları dünya sistemi dışında bırakacak politikaları uygulamaktadır. ABD'nin bölgedeki ekonomik çıkarları bölge ülkelerine silah satışından da kaynaklanmaktadır. ABD silah satan ülkeler sıralamasında yüzde 67'lik payla ilk sırada

---

³² A.g.m. , s. 64.

³³ Zafer Akbaş, "Küresel Ekonomik Krizlerin Önemini Artırdığı Enerji Kaynakları Üzerinden Yaşanan Rekabetin Uluslararası İlişkilere Etkisi", <http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/2.pdf>, (Erişim 19 Mayıs 2011), s. 24.

³⁴ A.g.m. , s. 25.

yer almaktadır. Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'nin toplam silah ithalatı dünya silah ithalatının yaklaşık yüzde 28'ine denk gelmektedir³⁵.

ABD, bölgede kendisine tehdit olarak gördüğü İran'ı tecrit edip ekonomik anlamda çöküntüye uğratarak dize getirmeyi amaçlamıştır. ABD, mevcut rejimin yıkılarak Irak benzeri yeni bir yönetimle ilişkileri geliştirmeyi, İran'ın da diğer Orta Doğu ülkeleri gibi Amerikan çıkarlarına hizmet etmesini sağlamayı istemektedir. ABD petrolün millileştirilmesi girişimlerine karşı İran'da gerçekleşen darbeyi desteklemesinin altında, millileştirmeden önce bol ve ucuz çıkarılan petrolün arz ve fiyatında yaşanacak sorunlar yatmaktadır. ABD İran- Irak savaşında, İran'daki rejimi Amerikan çıkarlarına aykırı görmesinden dolayı Irak'ı desteklemiştir³⁶.

ABD, Bab-al Mandab Boğazı'nı kontrol etmek için, Boğaz'a kıyısı olan Somali'de, Cibuti'de ve Yemen'de terörle mücadele bahanesiyle askeri varlığını arttırarak Cibuti'de askeri üs kurmuştur. Somali'de 2007 Mart ayında Etiyopya Ordusu aracılığıyla başlatılan askeri operasyon sonucunda Somali'deki Amerikan karşıtı hükümet devrilerek Boğaz, Amerika tarafından kontrol altına alınmıştır. Somali'de çıkan petrolün en büyük alıcısının Çin olması Somali'nin jeostratejik ve jeopolitik özelliğini arttırmaktadır. Somali'nin ve Boğaz'ın denetimini sağlayan Amerika, Çin'in bu ülkeden petrol alımını da denetlemiştir. Malaca Boğazı, Çin açısından çok önemlidir. Bab-al Mandab ve Hürmüz Boğazı'ndan çıkan Japonya ve Çin'e petrol taşıyan tankerler bu boğazı kullanmaktadır³⁷.

ABD'deki düşünce kuruluşu CSIS'in (Center for Strategic and International Studies) uzmanı Anthony Cordesman, Ortadoğu coğrafyası ile ilgili 2005 yılında yayınladığı "*ABD'nin Değişen Dengeleri ve Ortadoğu Enerji İhracatına Olan Global Bağımlılık*" başlıklı raporunda 2001 ve 2025 yılları arasında petrol talepleri Kuzey Amerika için yüzde 91, Japonya için yüzde 50, Çin için yüzde 570, Pasifik ülkeleri için yüzde 104, Batı Avrupa için yüzde 62 artış göstereceğini bildirerek, yakın ve orta vade de ABD'nin Ortadoğu ve Afrika petrollerine bağımlılığının azalmayacağını belirterek, enerji politikasını kullanarak küresel ekonomiyi ve küresel güç dağılımını şekillendireceği bölge olarak Orta Doğu'yu işaret etmiştir. Brzezinski'nin dile getirdiği gibi dünya hâkimiyeti için Avrasya, Avrasya hâkimiyeti için de Ortadoğu'yu kontrol etmek gerektiğini fark eden ABD, bu yolda stratejik bir madde olan petrol ve ona ulaşım yolları üzerinde egemenlik tesis ederek, gerek temin gerekse fiyatlandırma konularında, rakipleri karşısında stratejik üstünlük kurmayı amaçlamaktadır. Bu stratejik güç vasıtasıyla Euro veya başka para biriminin dünya ticaretine hâkim olması önlenecektir³⁸.

³⁵ Arı, "Irak, İran, ABD ve Petrol", a.g.m. , ss. 6- 8.

³⁶ A.g.m. , ss. 8- 11.

³⁷ Mete Göknel, "Enerji Güvenliği ve Ortadoğu (2)", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 22 (Ekim, 2010), http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/20101025_36_pdfsam_sayi22_WEB.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s.37.

³⁸ a.g.m. , s. 38.

ABD Jeolojik Araştırma Programı (USGS) tarafından Doğu Akdeniz’de Levant Ba seni olarak adlandırılan yaklaşık 83,000 km² alanı kapsayan bölgede yaklaşık 122 trilyon cu. ft/3,4 trilyon m³ teknik olarak üretilebilir doğal gaz, 1.7 milyar varil/250 milyon ton petrol olduğu bildirilmiştir. Levant Havzası'nın toplam 716 trilyon 759 milyar dolar değere sahip olduğu değerlendirilmekte olup, Gazze kıyıları gaz rezervlerinin yüzde 60'ının Filistin’e ait olması gerekmektedir³⁹. Küreselleşme Araştırma Merkezi’nden (CRG) araştırmacı yazar Michel Chossudovsky, Gazze işgalinden sonra “*War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza’s Offshore Gas Fields*” adlı yazısında, İsrail kuvvetleri tarafından Gazze Şeridi’nin işgali ve kontrolünü stratejik offshore gaz rezervlerine sahiplilikle doğrudan ilişkilendirmektedir⁴⁰. İsrail’le yakın ilişkisi bulunan ABD, Orta Doğu’daki bu zengin enerji rezervini kendi kontrolünde dünya enerji piyasasına arz edecek politikalar ortaya koyacaktır. Filistinlilerin bu zengin kaynaktan istifade edip gelişmesini istemeyen İsrail, ABD ile ortak hareket ederek Filistin’in yapacağı enerji antlaşmalarını engellemektedir.

7. Sonuç:

Orta Doğu bölgesi dünya enerji rezervlerinin yüzde 60’ını üzerinde bulundurmaktadır. ABD ve Çin gibi kalkınmalarında hız kesmek istemeyen ve küresel belirleyici vasfını elinde bulundurmak isteyen devletlerin enerjiye ihtiyaçları sürekli arttığı için Orta Doğu dikkatlerin üzerinden çevrilemeyeceği bölge olarak kalmaya devam edecektir. Orta Doğu, sahip olduğu özellikten dolayı küresel güçlerin askeri, ekonomik ve güvenlik politikalarını etkilemiştir. Bu güçler bölgenin ekonomik, sosyal ve siyasal dinamiklerini etkilemiştir.

ABD, petrolün denetimini elinde bulundurarak rakiplerinin rekabet güçlerini zayıflatmakta, böylece daha geniş coğrafyada etki sağlamaktadır. Rakiplerine karşı bu denetim gücü sayesinde, kalkınmaları enerjiye bağlı olan ülkeleri kendi amaçları ve politikalarıyla uyumlu hale getirme stratejisini uygulamaktadır. ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda uluslararası örgütleri de kullanarak yaptığı askeri harekâtları meşrulaştırması, bu etkinliğinin gücünü gösterir.

ABD'nin Orta Doğu petrolleriyle güvenliğini eş tutmakta, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda uygulanan petrol ambargosu petrolün artık siyasal ve ekonomik silah olarak kullanılabilceğinin göstergesi olmuştur. ABD petrolün kendisine siyasal bir baskı aracı olarak kullanılmasını güvenliğine tehdit olarak görmekte ve bölgeye uyguladığı ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal politikalarla bu tehdidi ortadan kaldırmaktadır.

³⁹ a.g.m. , s. 38- 39.

⁴⁰ Michel Chossudovsky, “War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza’s Offshore Gas Fields”, Global Research, 8 January 2009, www.globalresearch.ca ‘dan Göknel a.g.m. , s. 39.

Dünyadaki petrol ticaretinin Dolar üzerinden yapılıyor olması Amerikan ekonomisi için güven kaynağı olmaktadır. ABD, petrolün Euro bazında işlem görmesine müsaade etmemekte, bu girişimlere karşı hegemonik gücünü kullanmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Harun Öztürkler, “Ortadoğu Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Öneminin Ekonomi-Politik Bir Değerlendirmesi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt.1, Sayı 7-8 (Temmuz- Ağustos, 2009), s.75, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2009730_harun09807.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011)
2. BP Report, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf (Erişim 15 Kasım 2010)
3. Malcolm Kerr, *The Arab Cold War: Gamal ABD-al Nasir and His Rivals, 1958-1970*, London, New York, Published for the Royal Institute of International Affairs by Oxford University Press, 1971’den Meliha B. Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 1, Sayı 1 (Temmuz, 2009), s. 70, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2009918_meliha.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011)
4. Meliha B. Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt1,Sayı1 (Temmuz,2009), s. 71, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2009918_meliha.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011)
5. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, İstanbul: Alfa Kitapevi, 2002, s. 220- 221.
6. İsmail H. İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları” , *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s. 60-63.
7. Murat Büyükbaş, *Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.9.
8. Bilgehan Emeklier ve Nihal Ergül, “Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik”, *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 3, s. 61, 2010, http://www.bilgestrateji.com/eng/store/dergi3/emeklier_ergun.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011)
9. Abdullah Ural, “ABD’nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi” , *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s.137,

- http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu6%20makale/abdullah_ural.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011)
10. Henry Kissinger, Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?, Çev. Tayfun Evyapan, Ankara: METU Press, 2002, s127-130'den Abdullah Ural, "ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s.138, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu6%20makale/abdullah_ural.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011)
  11. Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, Çev. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1998, s. 5-6'den Abdullah Ural, "ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s.139, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu6%20makale/abdullah_ural.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011)
  12. Zbigniew Brzezinski, "Hegemonic quicsand", *National Interest*, Winter 2003/04, s. 8, <http://www.kas.de/upload/dokumente/brzezinski.pdf> (Erişim 9 Mayıs 2011)
  13. Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol Dolar, Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, İstanbul, Kavram Yayınları, 1996'dan Cenk Sevim, "Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği Ve Paradigma Değişimleri" *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13 (Mayıs 2009), s.95 http://vizyon21yy.com/documan/genel_konular/Milli%20Güvenlik/Dogal_Kaynaklar_Enerji/Gecmisten_Gunumuze_Enerji_Guvenligi_ve_Paradigma_Degisimleri.pdf (19.05.2011)
  14. Cenk Sevim, "Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri" *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13 (Mayıs 2009), http://vizyon21yy.com/documan/genel_konular/Milli%20Güvenlik/Dogal_Kaynaklar_Enerji/Gecmisten_Gunumuze_Enerji_Guvenligi_ve_Paradigma_Degisimleri.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s.96.
  15. Tayyar Arı, "Irak, İran, ABD ve Petrol", <http://www.altinicizdiklerim.com/ozetler/Irak,%20Iran,%20ABD%20ve%20petrol.pdf>, (Erişim 19 Mayıs 2011), s.1- 2.
  16. Mustafa Atiker, "Orta Doğu, Petrol ve ABD", <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/ortadoğu.pdf> (Erişim 19 Mayıs 2011), s. 1- 8.
  17. Altuğ Günel, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", <http://www.eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-S1-2-%20M15.pdf> (19.05.2011), s. 159.
  18. Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
  19. Zafer Akbaş, "Küresel Ekonomik Krizlerin Önemini Artırdığı Enerji Kaynakları Üzerinden Yaşanan Rekabetin Uluslararası İlişkilere Etkisi", <http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/2.pdf>, (Erişim 19 Mayıs 2011), s. 24.

20. Mete Göknel, “Enerji Güvenliği ve Ortadoğu (2)”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 22 (Ekim, 2010),
http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20101025_36_pdfsam_sayi22_WEB.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s.37.
21. Michel Chossudovsky, “War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza’s Offshore Gas Fields”, Global Research, 8 January 2009, www.globalresearch.ca ‘dan Mete Göknel, “Enerji Güvenliği ve Ortadoğu (2)”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 22 (Ekim, 2010),
http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20101025_36_pdfsam_sayi22_WEB.pdf (Erişim 19 Mayıs 2011), s.39.

HEGEMONİK İSTİKRAR TEORİSİ ÜZERİNDEN HALK HAREKETLERİ SÜRECİNDE ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA'YI YENİDEN OKUMAK

Mesut Şöhret*

Özet:

Uluslararası ilişkilerde son yıllarda meydana gelen hızlı değişim ve dönüşümler dünyanın belli coğrafyaları üzerinde beklenmedik halk hareketlerinin ve devrimlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm süreci son olarak yıllardır otoriter rejimlerle yönetilen Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkarak tüm bölgeyi etkileyen bir halk hareketine dönüşmüştür. Yıllarca kötü yapılandırılmış ekonomik sistem içinde sıkışmış birçok özgürlükleri ellerinden alınmış, sistemik yozlaşma içindeki ülkelerin halkları iktidara meydan okuyabileceklerinin farkına varmışlardır. Bu süreci başlatan ve yönlendiren iç dinamikler önemli olduğu kadar dış dinamiklerinde önemli olduğu görülmektedir. Bu noktada özellikle 2. Dünya Savaşından sonra hegemonik güç olarak uluslararası sistemde yer alan ABD'nin yaklaşımları bu hareketlerin yönünü belirleyen etken olmuştur. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki 2010 yılının sonlarında başlayan halk hareketlerini Hegemonik İstikrar Teorisi üzerinden inceleyen bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Hegemonik İstikrar kuramının çeşitli yaklaşımları ve temel varsayımları ile tarihsel süreçte yer alan hegemon güçler ve bunların özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde, günümüzün hegemon gücü olarak kabul edilen ABD'nin hegemonyasının ortaya çıkışı ile Soğuk Savaş ve 11 Eylül sonrası süreçlerdeki özellikleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan halk hareketlerine giden süreçte ABD'nin izlediği politika ve stratejileri ile bu bölgelerin sosyo-ekonomik yapıları incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise halk hareketleri sonrası hegemon gücün bölge üzerindeki olası yaklaşımları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Hegemonya, Hegemonik İstikrar Teorisi, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Halk Hareketleri

---

* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

Abstract:

The rapid changes and transformations in International Relations have led to unexpected people movements and revolutions in certain geographies of the world in recent years. This process of change and transformation finally has occurred in the Middle East and North African countries, that ruled generally authoritarian regimes, the process affected the entire region and has turned into a popular movement. The people of these countries have recognized the challenge against to their ruling governments and leaders, they were stuck in a bad economic system in a structured systemic corruption and they lost many freedoms for a long time. This important process has started and directs the internal dynamics as well as external dynamics is seen to be important. At this point, the approaches of the hegemonic power USA in international system after the World War II are key factors for determination of directions of such popular movement. This study examines popular movement of Middle East and North African countries since the end of 2010 through Hegemonic Stability Theory and consisting from 4 parts excluding introduction and conclusion. In the first part, the different approaches of the Hegemonic Stability Theory, basic assumptions and also hegemonic powers in history were examined. In the second part, emerging of USA hegemony after cold war and also features of this hegemony during Cold War and after September 11 were analyzed. In the third part, the USA policy and strategies were examined through popular movement process in Middle East and North Africa and also socio-economic structures of these countries were analyzed. In the fourth part, the possible approaches of the hegemonic power after popular movements in the region were estimated.

Key Words:

Hegemonia, Hegemonic Stability Theory, Middle East and North Africa, Popular Movement

Giriş:

Uzun yıllardan beri monarşik ya da diktatör rejimlerle adeta demir yumrukla yönetilen Ortadoğu ve Kuzey Afrika son zamanlarda yaşanan halk isyanları ve bu isyanların sonucunda devrilen ya da kendini dönüştürmeye çalışan rejim görüntüleriyle uluslararası toplumun gündemine gelmektedir. Öyle ki dünyanın adeta canlı yayında izlediği 17 Aralık 2010 tarihinde 26 yaşındaki üniversite mezunu Tunuslu Muhammed Buazizi'nin tezgâhına pazarda güvenlik güçlerinin el koyması üzerine Buazizi'nin hiçbir yetkili ile görüşmemesi ve çaresizliğini kendini yakarak göstermesi Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki halk kitlelerini harekete geçirerek bölgede bir domino etkisi oluşturmuştur. Bu etki öyle büyük olmuştur ki 30 – 40 yıldır neredeyse tek başına ülkelerini yöneten liderler, ya yönetimi terk etmek ya da halkların talepleri doğrultusunda rejimlerini reform etme durumunda kalmışlardır.

Bölgede ortaya çıkan yeni siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapının şekillenmesi sürecine kuşkusuz dış güçlerin ve en önemlisi hegemonik güç olan ABD'nin de büyük katkısı olmuştur. Öyle ki, yıllardır arkasında durdukları ve destekledikleri yöneticilerin tasfiye edilme ve halkların yönetimi ele geçirme sürecine direkt ya da dolaylı katkıda bulunmuş ve bulunmaya devam etmektedirler. Tabii ki dış güçlerin ve özellikle de ABD'nin bu katkılarının sırf bu bölgedeki halkların yaşadıkları kronikleşmiş işsizlik, demokrasi ve insan haklarından yoksunluk gibi oldukça uzun vadeli sorunlara çözüm bulmak için yaptığını düşünmek doğru olmayacaktır. Çünkü isyanların çıktığı ülkelerin ortak özelliklerine büyük resimden bakıldığında aslında bu ülkelerin uluslararası sisteme eklenen hatta ABD ve batılı güçlerin yarı sömürgeleri durumunda bulunan, Müslüman otoriter/totaliter rejimler oldukları bunun yanında petrol ve diğer yeraltı zenginlikleri bakımında büyük potansiyele sahip olan ülkeler oldukları görülmektedir.

Peki, ne olmuştu da, sanki bir el düğmeye basarak batı ile bu kadar entegre olmuş bugüne kadar halklarını adeta demir yumrukla yönetmiş rejimlerin ipini çekmişti? Ne olmuştu da bunca yıldır baskı ile yönetilen halk kitleleri demokrasi istemeye başlamıştı? Ne olmuştu da bu bölgede yaşayan insanların bunca yıldır görmezden gelinen ya da bastırılan demokratik hak talepleri neden şimdi Batı tarafından desteklenmişti? Elbette bu ve benzer sorulara çeşitli bakış açılarıyla, ideolojik yaklaşımlarla ya da kuramlarla farklı farklı cevap vermek mümkündür. Ancak tüm bu farklı yaklaşımların üzerinde uzlaşacakları ortak nokta Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da artık geri dönülmez bir değişimin başladığı ve bölgeyi dönüştürdüğüdür.

Bu sorulara hegemonya ve hegemonik düzen kuramı üzerinden cevap arandığında ise mevcut hegemonik sistemde bir kırılmanın meydana geldiğini ve bu bölgelerdeki yapının artık hegemon gücün çıkarlarına uygun yapılar olmadığını bu nedenle uygun şekilde dönüştürülmesinin gerektiğini söylemek mümkündür. Çünkü Soğuk Savaş döneminde kimi zaman Batı düşmanı, kimi zaman da Sovyet bloğunun yanında yer alan ya da çok fazla Batının kapitalist sistemine eklenmeyen bu ülkeler Soğuk Savaş sonrası dönemde genel olarak hala otoriter yapılarını korumakta ve demokratik sistemden uzak siyasal rejimler olarak varlıklarını sürdürmekteydiler. Hatta Mısır gibi bazı ülkeler hegemon gücün bölgedeki en büyük müttefiki olsa bile Batı değerlerini ve demokratik kültürü yansıtmıyordu kuşkusuz bu durum Soğuk Savaş dönemindeki çevreleme politikasının yerini alan genişleme politikasına ters bir durum teşkil ediyordu.

1990 sonrası dönemde Serbest piyasa ekonomisi, demokrasi ve sivil toplum değerlerinin artık küreselleştiği ve bu değerler temelinde yapılan devletlerin uluslararası ilişkilerde normal devletler olarak yer alabileceğine ilişkin geniş bir kabul oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu değerlerin ve ilkelerin batılı modelde değişen varyasyonlarının var olduğu kuşkusuzdur. Bu nedenle dünyanın öteki bölgelerindeki devletlerin de bu model doğrultusunda kendilerini yenilemeleri hegemonik istikrar açısından bir gereklilik haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu beklentinin geri planında; söz konusu ilkelere göre düzenlenmiş devletler arasında savaş ihtimalinin azalacağı ve dünyanın daha barışçıl hale

geleceği düşüncesi bulunmaktadır. Ancak, gelişmiş ülkeler dışındaki bölgelerdeki devletlerin bu doğrultuda nasıl dönüştürüleceği önemli bir sorundur. Bu sorunu aşmak için söz konusu gelişmekte olan ülkelerin iç yapılarının değişimi gerekmektedir. Bu durum çoğunlukla şu günlerde Tunus ve Mısır'da yaşanan rejim değişikliği şeklinde olmakta ya da bazı durumlarda hegemon güç tarafından izlediği iç ve dış politikasını değiştirmeye zorlanmaktadır.¹

Bunun dışında Ortadoğu'da yaşanan eylemlerin nasıl adlandırılacağına ilişkin bir kafa karışıklığının olduğu görülmektedir. Bu halk eylemlerin terminolojik olarak hangi konseptte oturtulacağına dair iki görüş öne çıkmaktadır. Bazıları bu durumu bir "halk hareketi" ya da "sosyal hareket" olarak adlandırırken, kimileri bu eylemleri en başından beri "devrim" olarak nitelendirmeyi tercih etmektedir. Ancak bölgede yaşanan bu olayları sosyolojik açıdan devrimden çok "halk hareketi" olarak nitelendirmekte fayda vardır. Çünkü bir sosyal hareketin devrim olarak nitelendirilebilmesi için belirli bir ideolojisinin ve liderinin olması gerekmektedir. Ayrıca mevcut kurulu düzene ve otoritenin yerine maddi ve manevi açıdan yeni değerleri olan bir düzen getirme hedefini taşıması gerekmektedir. 1789 Fransa, 1917 Rusya, 1911-1949 Çin ve 1979'ta İran'da yaşanan süreçler üzerinde varılan konsensüsün aksine, Ortadoğu'da yaşananların devrimsel niteliğinin tartışmalı bir konu olarak kalması olasıdır.²

Buna karşılık Halk ayaklanmaları ise daha çok bölgesel ölçekte başlayan ve sonrasında geniş yankıları olabilen toplumsal eylemlerdir. Bu hareketler isyan ve direnç hareketleri olarak da nitelendirilmektedir. Bu nedenle Tunus'ta başlayan ve Mısır'a sıçrayan ve bugün neredeyse tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da devam eden olaylar, halkın politika yapım süreçlerine geniş çaplı katılımı, demokrasi arayışı ve rejimin baskılarına son verme çabasının sonucu olarak halk hareketleri şeklinde kendini göstermiştir. Halk hareketinin oluşmasına zemin hazırlayan süreçleri ise ülkede kaynaklara erişimin eşitsiz dağılımı, yoğun işsizlik, yüksek eğitilmiş kesimlerin haklarını arama konusunda gösterdikleri direnç olarak sıralamak mümkündür. Talep edilen şey, sistemi tıkayan yolların açılması ve rejimlerinin çağa uymasındadır. Bu hareketlerin hemen hepsinin temel amacı önemli oranda birey olma talebidir. Şimdiye kadar "din" ya da Arap milliyetçiliği için sokağa çıkan insanların, artık kendileri için sokağa çıkmalarının Arap dünyasındaki etkisi ve önemi bundan sonra da görülecektir.³

---

¹ Birinci Körfez Savaşı ile 1990'ların ortasında Sırbistan'a yapılan müdahaleler bu kapsamdadır. Her ikisinde de amaç, hedef ülkenin iç yapısı değil, komşularıyla ilişkilerinin normalleştirilmesidir. Oysa Afganistan ve İkinci Körfez Savaşı doğrudan doğruya söz konusu ülkelerin iç yapılarının değiştirilmesini ve bölgede birer model yaratılmasını hedeflemiş, modelin tanımlanmasında ise demokrasiye vurgu yapılmıştır.

² Gamze Coşkun, Ortadoğu'da Devrim Mümkün mü? (28.02.2011), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1956> (07.05.2011)

³ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, "Tarih Makas Değiştirirken Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Değişim Arzusu", **USAK Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi Yayınları**, Rapor No: 11- 02 Nisan 2011, s. 43

1. BÖLÜM

1. HEGEMONİK İSTİKRAR KURAMI

1.1. Hegemonya ve Hegomonik İstikrar Kavramları

Hegemonya Yunanca "hegemonia" kelimesinden gelmektedir. Bir sistem içerisindeki bir elemanın diğerlerinden üstün, baskın olduğunu belirtir. Bir devletin, toplumsal kümenin ya da liderin öteki devlet, küme ya da kişi üzerindeki egemenliği, üstünlüğünü ifade eder. Bu bakımdan hegemonya kelimesi "güç" ile yakından ilgili bir anlam taşımaktadır. Hans Morgenthau'ya göre uluslar arası alanda geçerli olan tek gerçek, "güç" unsurudur. "Güçlü olan üstün duruma geçer ve sözünü geçirir yaklaşımı esastır. Bundan dolayı uluslararası arenada sürekli olarak bir güç mücadelesi hüküm sürer. Realizme göre, uluslararası düzenin varlığı, güçlerden bir ya da birkaçının ötekileri, "onlardan etkilendiğinden daha fazla etkileyebilecek" düzeye yükselmesi ve bir güçler hiyerarşisinin oluşmasına bağlıdır. Bu hiyerarşinin doğal sonucu da daha fazla güce sahip olan devletin diğerleri üzerinde hegemonik konuma yerleşmesidir."⁴ Ancak Uluslararası düzen ve dünya kapitalist sistemi literatüründe hegemonya'nın birbiriyle iç içe geçmiş en azından dört kavramsallaştırma olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar:

1) Uluslararası tahakküm olarak hegemonya

Uluslararası İlişkiler, dünya siyaseti ve Uluslararası Siyasal Ekonomi'nin realist geleneğinde hegemonya, etkin tahakküm ya da "hegemonizm" tarafından desteklenen egemenlik olarak anlaşılır. Bu yaklaşımda hegemonya kavramı belirli bir coğrafi alanda veya bir faaliyet alanında bir devletin diğerleri üzerinde kurduğu hakimiyeti belirtmek için kullanılır. "Bu hâkimiyet ekonomik ve/veya askeri kaynaklar ile sağlanmaktadır, kültürel boyut veya bağımlı aktörlerin rızası dikkate alınmaz. Güçlü aktör kendi isteklerinin yerine getirilmesi için güç kullanımı ile veya tehdit göstererek diğer devletleri zorlayabilir. Bir başka deyişle zorlama işbirliği vardır. Bu görüş benimsendiğinde analiz düzeyi devlet ve uluslararası sistemdir."⁵

Bu nedenle soğuk savaş boyunca eski Sovyetler Birliği Doğu Avrupa üzerinde, ABD ise kapitalist dünya üzerinde hegemonya uyguluyordu. "Hegemonya kavramı, burada, özellikle askeri olmak üzere dünya gücünün sahip olduğu ve dünyanın geri kalan kısmına bir dizi kuralı ve düzenlemeyi dayatmasını ve böylece uluslararası sistemde istikrar yaratmasını sağlayan materyal güçlerle tanımlanan bir "tahakküm" ilişkisi anlamına gelmekte; hegemonun düşüşü ise sistemin

⁴ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 96 – 97

⁵ Nilüfer Karacasulu, "Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı:4, Yıl: 2009, s. 57 – 58

istikrarsızlığının ön koşulu olarak ifade edilmektedir.⁶ Realist yaklaşımın uluslararası hegemonyaya bakışı, maddi kaynaklar temellidir ve bu yaklaşımca uluslararası sistemin istikrarı için hegemon bir devletin varlığının gerekli olduğu ileri sürülür. “Tahakküm” kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılan realist hegemonya kavramı, tahakküm altındaki ülkelerin dünya üzerindeki egemenliğini sağlama amaçlı olarak hegemonlara verdikleri “rızanın” oluşturulmasını ve imalini dikkate almaz.

2) Devlet hegemonyası olarak hegemonya

Dünya sistemleri (World Systems Perspective) ve Uluslararası İlişkiler literatürünün geniş kısmında ortaya çıkan gevşek anlamda hegemonya, çekirdeğin içindeki bir hakim ulus devletin dünya kapitalist sisteminin güvenlik ve istikrarını sağlaması ya da devletler arası sistemin işlemesine izin veren kural ve uygulamaları dayatmasına dayanır. Bu yaklaşıma göre, Kapitalist dünya ekonomisi 16. yüzyılda kurulmuştur. Avrupa’da başlamış ve dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır.

Kapitalist dünya ekonomisi çekirdek, çevre ve yarı çevre alanların hiyerarşisi üzerine kurulmuştur. “Çekirdek alanlar karmaşık tarım ve seri üretim yapan endüstriler gibi gelişmiş ve kompleks ekonomik aktiviteleri barındırır. Bu aktiviteler burjuva tarafından kontrol edilir. Çevresel alanlar hiyerarşinin en alt basamağında yer alır. Bu alanlar şeker, tahta gibi yarı mamul malları üretir. Zorla çalıştırılan iş gücü vardır. Çok az endüstriyel aktivitede bulunurlar. Yarı çevre alanları ekonomik olarak karışıktır ve üst ile alt düzeyler arasında yer alan orta düzeyde ülkelerdir. Kapitalist dünya ekonomisinde eşitsiz alışveriş vardır. Ekonomik kazançlar çevreden çekirdek alanlara transfer edilir. Bu transfer aynı zamanda çekirdek alanda güçlü ve çevrede ise zayıf devletlerin oluşmasına yol açar. Güçlü devletler zayıf devletleri eşitsiz alışverişe zorlayabilir. Bundan dolayı, yalnızca işverenlerin işçilerden kazançlar elde etmesine değil, çekirdekte yer alan devletlerin kazançlar elde etmesine de yol açar. Bu eşitsiz değişim nedeniyle bu sistemde gerginlikler oluşur. Fakat ikisinin arasında yer alan yarı çevre bu gerginliklerini azaltır ve çekirdek ülkelerin doğrudan bütünleşmiş bir karşı koyma ile karşılaşmasına engel olur.”⁷ Devletler çevreden yarı çevreye ve çekirdeğe geçebileceği gibi bunun tersine doğru gelişim de görülebilir. Genel olarak Marksist ve dünya sistemi yaklaşımları, diğer geleneksel yaklaşımlar gibi İngiltere veya ABD gibi devlet hegemonyasını incelemektedir.⁸

Kısacası Dünya Sistemci yaklaşım hegemon konumdaki devletlerin tarihteki varlıklarını kapitalizm içindeki uzun döngülerin bir parçası olarak görmektedir. Bu nedenle dünya kapitalizminin

⁶ Fuat E. Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, (Çev: Simten Coşar), Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul, 2000, s. 159

⁷ Nilüfer Karacasulu, a.g.e., s. 58

⁸ Immanuel Wallerstein, “The Inter-State Structure of the Modern World-System”, **International Relations: Critical Concepts in Political Science**, (Ed: A. Linkater), Routledge, 2001, London, New York: pp. 1361–1377

tarihinde bir hegemonik güçler sırası geçiş yaşanmıştır, örneğin Hollanda hegemonyasını İngiltere'ye ve İngiltere'de 2. Dünya Savaşından sonra hegemonyasını ABD'ye devretmiştir. ABD ise günümüzde bu hegemonyasını devam ettirmektedir. Bu yaklaşıma göre kapitalist sistem içinde özel bir güç, yani bir "hegemon" mutlaka olmuştur.

3) Rızaya dayalı tahakküm ya da ideolojik hegemonya

Antonio Gramsci'nin ortaya koyduğu ve Robert Cox'un uluslararası ilişkilere taşıdığı "hegemonya" kavramı, realist kuramdaki "hegemonya" kavramından farklı bir anlam taşımaktadır.⁹ Cox'a göre "hegemonya devlet-sivil toplum karşılıklı ilişkilerinin bir uzantısı olan kurulmuş dünya düzenini, diğer bir deyişle kapitalist üretim tarzının uluslararasılaştırılması sürecine anlam verir. Böylece hegemonya, dünya düzeni, toplumsal güçler ve devletler arasında "bir eklemlenme noktası" olarak tanımlanır."¹⁰ Cox'un önermesi hegemonik dünya düzeninin, küresel ilişkilerin kurucu öğeleri olan toplumsal oluşumların içsel dinamiklerinden ayrıştırılamayacağına işaret eder. Cox, hegemonyayı, Uluslararası İlişkilerdeki alışlagelen, güçlü bir devletin daha az güçlü olanlarla ilişkisi anlamında değil, devletlerle birlikte devlet dışı kuruluşların da yer aldığı, uluslararası sistemin tümüne nüfuz eden bir düzene ilişkin değerler yapısını tanımlayacak biçimde kullanmaktadır. Bu değer ve anlam yapısının altında, bir devletin diğerlerinden daha baskın olduğu bir güç yapısı yatmaktadır. Tek başına baskın (dominant) güç, hegemonya için yetersizdir. Hegemonya, baskın devletin veya devletlerin egemen tabakalarının eylem ve düşünme biçimlerinden beslenir; ancak, bu eylem ve düşünme biçimlerinin diğer devletlerin egemen tabakalarınca da benimsenmiş olması şarttır. Hegemonyanın temelini bu açıklama ve meşrulaştırma pratikleri ve ideolojileri oluşturmaktadır.¹¹

Gramsci'nin ortaya attığı hegemonya kavramı, kapitalist bir toplumda belirli bir egemen sınıfın başka sınıflarla ittifaklar kurarak ve siyasal uzlaşmalar gerçekleştirerek egemenliğini topluma kabul ettirebilmesi ve yönetici konumunu sürdürebilmesi anlamına gelmektedir. Bir sınıfın, bir kapitalist toplumda hegemonik konuma gelebilmesi için kendi sınıf kültürünü, kendi fikirlerini ve dünya görüşünü toplumun diğer sınıflarına ve katmanlarına kabul ettirmeyi başarması gerekmektedir. Bu durumda, toplumun tüm katman ve sınıfları söz konusu hegemonyayı doğal, gerekli ve vazgeçilmez olarak algılamaktadırlar. Bu nedenle de, egemen sınıfın iktidarını devam ettirebilmek için zora başvurmasına, baskı uygulamasına gerek kalmamaktadır. Hegemonya oydaşma (concensus) yaratan bir sınıf iktidarı anlamına gelmektedir.¹² Bu şekilde modern kapitalist toplumlarda burjuvazi,

⁹ Robert Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", (Ed: Stephen Gill), **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s.64

¹⁰ Fuat E. Keyman, a.g.e, s. 246

¹¹ Burcu Bostanoğlu, a.g.e, s. 189

¹² Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s.79

her ne kadar 20. yüzyıldaki dünya savaşları ve bir dizi ülkedeki otoriter yönetim dönemleri gibi kriz dönemleri sırasında bu hegemonya çökse de, istikrarlı yönetim dönemleri boyunca hegemonyasını elde etmeyi başarmıştır.¹³

Gramscici hegemonya kavramını değerli kılan, hem tahakkümü hem de rızayı hegemonyanın iki temel boyutu olarak kapsayabilmesidir. Gramsci “tahakküm” sorununa iki ayrı açıdan yaklaşır. Bir açıdan, zora dayalı siyasal bir kontrol biçimi olarak, ideolojik manipülasyona ya da rızaya dayanan hegemonyadan ayırtırmaya çalışır¹⁴ Gramsci-Cox çizgisinde hegemonya, zorlama sonucu değil, devletlerin güç odakları etrafında o gücün etkisini kabul ederek kendi rızaları ile oluşturdukları bir ilişki sistemidir. Böyle bir sistemde hegemon gücün değişmesi, karşıt–hegemonik bir gücün ortaya çıkması yoluyla olabilmektedir. Karşıt hegemonik güç, maddi ve ideolojik unsurlarıyla birlikte önce insanların zihinlerinde oluşmaktadır. Karşıt–hegemonik güç, ikincil düzeyde bulunan bir grubun maddi kaynaklara daha kolay ulaşmaya başlaması ve var olan oydaşmanın meşruluğuna giderek artan bir şekilde meydan okumasının sonucunda hegemon güç konumuna gelebilecektir. Cox’un hegemonya kavramına atfettiği anlam, ABD’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturduğu ve uyguladığı siyasetinin açıklanması bağlamında kullanılabilir.

4) Bir toplumsal formasyonun tarihsel bloklarının içindeki liderlik uygulaması olarak hegemonya

Gevşek anlamda dünya sistemi içindeki üstün devlet erkini, daha özgül anlamda belirli bir tarihsel proje çevresinde rızanın inşası ya da ideolojik liderliği birleştiren bir hegemonya görüşüdür. Böylece ABD, küresel politik ekonomi içinde ekonomik tahakkümünün ve askeri gücünün desteklemesinden çok ABD kapitalist sınıfının liderliği altında uluslararasılaşan Fordist-Keynesyen birikimin toplumsal yapısının bir sonucu olarak 2. Dünya Savaşı sonrasında hegemonya elde edebilmiştir.

Tek bir dünya gücünün baskınlığından daha geniş anlamı olan hegemon terimi, baskın devletin ideolojik olarak gerçekte liderlik eden devlet ya da devletlerin ve liderlik eden sosyal sınıfların sürekli üstünlüğünü fakat aynı zamanda daha az güçlünün bir ölçüde ya da tatmin olma olanağı veren genel prensiplere göre işleyen geniş bir rıza ölçüsüne dayalı bir düzen oluşturan hakimiyetin özel bir biçimi anlamına gelmektedir. Böyle bir düzende, belirli ülkelerdeki üretim, dünya ekonomisinin mekanizmalarıyla bağlanmış ve dünya üretim sistemleriyle birleştirilmiş hale gelmiştir. Baskın ülkenin sosyal sınıfları diğer ülkelerdeki sınıflar içerisinde müttefikler bulmuşlardır. Belirli devletleri yakınlaştıran tarihsel bloklar, farklı ülkelerdeki sosyal sınıfların karşılıklı çıkarları ve

¹³ William I. Robinson, “Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller”, **Praksis** 8, pp. 125 – 168 <http://www.praksis.org/files/008-05.pdf> (07.05.2011)

¹⁴ Fuat E. Keyman, a.g.e, s. 159

ideolojik bakış açıları yoluyla bağlanmış ve global sınıflar oluşmaya başlamıştır. Yeni oluşmaya başlayan dünya toplumu devletlerarası sistem çevresinde, ortaya çıkmıştır ve devletler, kendileri mekanizmalarını ve politikalarını dünya düzeninin ritimlerine uydurarak uluslararasılaşmışlardır.¹⁵

1980'lerde Gramsci'den esinlenen Robert W. Cox, Gramşiyen yaklaşımı geliştirmiştir. Cox, gelenekselcilerin devlet merkezli ve ahistorik yaklaşımlarına karşı, küresel düzeyde devlet/sivil toplum bağlantısı üzerine ve "tarihsel bloklara" odaklanmıştır. En önemli argümanı güç ve otoritenin küresel sivil toplumda uygulanmasıdır; küresel düzeyde otoritenin kurulması için maddi kaynaklar ve güç önemli olsa da, onlar kadar önemli olan bir diğer unsur da fikirsiz toplumsal oyaşmadır. Dolayısıyla Cox, Gramsci'nin ortaya koyduğu genel kavramsal çerçeveye dayanarak uluslararası alanda hegemonya faaliyetlerini ve dünya düzenindeki değişimi açıklamaya çalışmıştır.

Cox'un analizi Gramsci'nin ortaya koyduğu "tarihsel blok" ile başlar. Tarihsel bloğun oluşmasında Marksistler yalnızca maddi kapasitelere bakarken, Cox maddi kapasitelerin yanı sıra fikirlere ve kurumlara da önem vermiştir. Bir başka deyişle, tarihsel blok içinde bu üç unsurun birbirleriyle etkileşim içinde olduğunu belirterek, tarihe yalnızca ekonomik çerçeveden bakmamıştır. Maddi şartlar, hem üretimin fiziksel olanaklarını, hem de toplumsal ilişkileri kapsar. Üst yapıdaki fikirler ve politik kurumlar, üretimin fiziksel olanaklarının ve toplumsal ilişkilerin gelişmesini etkilerken, aynı zamanda onlardan da etkilenir. Fikirler, "inter-sübjektif anlamları" ve "kolektif imajları" kapsamaktadır. "İnter-sübjektif anlamlar", yaygın olarak paylaşılan fikirlerdir. Örneğin, eski çağlarda insanlar feodal beyler tarafından yönetilmeyi, modern tarihte ise devletler tarafından yönetilmeyi kabul etmişlerdir. "Kolektif imajlar", var olan güç ilişkilerinin meşruluğu, adalet ve toplumsal düzenin anlamı gibi konular hakkında toplumdaki çatışan fikirlerdir. Dolayısıyla, bir tarihsel blok içinde "inter-sübjektif anlamlar" paylaşılsa da, "kolektif imajlar" birbirleriyle çatışabilir veya farklı olabilir. Cox, tarihsel blok içinde kurumlara da yer vermiştir. Fikirler ve kurumlar arasında karşılıklı etkileşim görülmektedir. Maddi kapasiteler, fikirler ve kurumların belli bir şekilde bir araya gelmesi ile hegemonik dünya düzeni kurulur.

Dünya düzeninin kuruluşu ve yeniden üretimi sürecinde önemli bir role sahip olan ideolojik biçimler ve söylemsel pratiklerin sadece ulus devletler tarafından yaratıldıkları söylenemez. Cox, uluslararası örgütlerin, ABD'nin hegemonyası altında, bu düzenin ayrılmaz parçaları olduklarını ileri sürer. Böylelikle, dünya düzeninin temel ideolojileri ve söylemsel normları bu örgütler vasıtasıyla ve bu örgütlerin içinde üretilmiş ve evrensel olarak tanıtılmıştır.¹⁶ Bununla birlikte başat aktör konumundaki ülkeler, ideolojik olarak yeni üyeler kazanmış ve Üçüncü Dünya ülkeleri içinde anahtar pozisyonlarda bulunan ajanlar/örgütler bulmuşlardır. Uluslararası sermayenin bu ülkelere akışı

---

¹⁵ Kemal Çiftçi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: "Rıza"ya dayalı "Hegemonya"dan İmparatorluk Düzenine", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s.206

¹⁶ Fuat E. Keyman, a.g.e, s. 114

sayesinde, hegemonik düzen içerisinde, hegemonun kurallarını toplumlarına yayan merkez bankaları ve ekonomi bakanlıkları gibi kurumlarda, “ortak değerleri” paylaştıkları insanlar bulmuşlardır. Bu insanlar çoğunlukla gelişmiş kapitalist ülke üniversitelerinden mezun olmuşlardır ve çoğunlukla IMF Kurumu ve uluslararası sermaye/finans çevreleriyle kişisel temas içerisindedirler.

Önemli bir bölümü eğitim gördüğü ülkenin toplumsal düzenini kendi ülkesinin toplumsal düzeninden üstün görmekte ve kendi ülkesine yabancılaşmaktadır. Kendi ülkesine geldiğinde devlet mekanizması ve toplum içerisinde söz sahibi olabilmekte, Batı hegemonyasının ortak değerler ve ortak çıkarlar şeklinde sunularak toplumun yönlendirilmesinde etkili olabilmektedirler. ABD hegemonyasının kurulmasında Amerikan üniversitelerinde eğitim görmüş kişilerin katkıları olmuştur. Daha genel olarak ele alırsak Batılı ülke üniversitelerinde ve kurumlarında eğitim görmüş kişiler ülkelerinde cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, dışişleri bakanlığı gibi görevlere gelebilmişlerdir. Elbette ki bu liste müsteşar, danışman, merkez bankası başkanı, general, gazete ve televizyon genel müdürü gibi görevler şeklinde uzatılabilir. Bu kişiler, istisnalar olmakla birlikte, düşünsel olarak benimsemiş oldukları ve içselleştirdikleri Batılı düzenin ve konumuz bağlamında ABD hegemonyasının, kendi ülkelerinde ortak değerler ve ortak çıkarlar şeklinde bir rasyonelleştirmeyle, pekiştirilmesine katkıda bulunmuşlardır.¹⁷

1.2. Hegemonik İstikrar Kuramının Temel Varsayımları

Hegemonik İstikrar Kuramı (Hegemonic Stability Theory) uluslararası sistemin ve dünya ekonomisinin, tek bir devletin hegemonyası altında iktisadi istikrara kavuşacağı düşüncesi üzerine geliştirilmiş; realist, liberal ve tarihsel yapısalcı perspektifleri kullanan teorik bir çerçevedir. Realist Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşım içinde sayılan bu kuram, uluslararası sistemin sürdürülebilmesi için kural koyan ve bu kuralların işlemlerini sağlayan bir hegemonun varlığına ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir. Dünya ekonomisinde bir düzenden bahsedebilmek için hegemon gücün sistemi düzenlemesi ve yönlendirmesi gerekmektedir. Kurama göre, malların, hizmetlerin ve sermayenin dolaşımının serbest olduğu açık bir uluslararası ekonomi, tek bir başat güç ya da hegemonik gücün sistemi istikrara kavuşturduğu ve güçlü bir rejim oluşturduğu durumda işleyebilmektedir.¹⁸Bir başka deyişle, dünya sistemine dahil olan ve sistemin önde gelen ülkeleri arasında gerçekleşecek koordinasyon, hegemonik bir devlet olma özelliği taşıyan tek bir ülkenin önderliğinde kendini göstermeli ve işlemelidir. Bu duruma yönelik karşı duruşlar söz konusu olursa da, hegemon devletin, zorla da olsa, bu karşı duruşu tersine çevirecek güç ve yeteneği olmalıdır.

---

¹⁷ Kemal Çiftçi, a.g.e., s. 208

¹⁸ Stephen D. Krasner, “State Power and the Structure of International Trade”, (Ed: Jeffry Frieden ve David A. Lake), **International Political Economy, Perspectives on Global Power and Wealth**, Londra, Routledge, 2000, s. 12

Realist varsayımlara bağlı Hegemonik İstikrar Kuramı, uluslararası ilişkilerin doğasını anarşik olarak nitelendirmektedir. Realizmin genel kabulü, uluslararası sistemin temel aktörleri sayılan ulus devletlerin, kendi çıkarlarını gözeten birimler olduğu yönündedir. Bu çatışma dünyasında güç, siyasetin nihai amacıdır ve devletlerarası sistemde, rakip devletler arasında ilişkilerin yapısını ulusal güç kaynaklarının dağılımı belirlemektedir. Anarşiden kastedilen diğer ulus devletlere etki edebilecek ve düzeni dayatabilecek bir dünya devleti tarafından sağlanacak küresel bir gücün eksikliğidir.

Bu noktada hegemonik istikrar teorisine göre, dünya sisteminde ve dolayısıyla dünya ekonomisinde sözü edilen işleyişin gerçekleşebilmesi, hegemon bir devletin varlığını zorunlu kılmaktadır. Duruma bu açıdan bakıldığında, hegemon devletin olmazsa olmaz niteliğinde olan kimi özelliklere sahip olması da, söz konusu teorik yaklaşımın kaçınılmaz çekirdeği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, bir devletin hegemonik bir devlet niteliğinde olduğundan söz edilebilmesi için gerekli olan şu asgari özellikleri taşıması gerekmektedir.¹⁹

- Sistemin kurallarını uygulatabilme yeteneğine sahip olmalıdır
- Bunu gerçekleştirebilme azmi ve gücü olmalıdır
- Önde gelen ülkelerin çıkarına olacak biçimde algılanacak bir sistem yaratılmasını sağlamalıdır

Bundan daha önemli olarak hegemonik bir devlete ait olan, belirtilen özelliklerin temel taşı niteliği olarak değerlendirilmesi gereken “yetenek” kavramı ise, birkaç unsurla kendini gösterir bir özelliğe sahiptir. Bir başka deyişle, hegemonik bir devlete ait yetenek kavramıyla kastedilen unsurlar, üç başlık altında sıralanmaktadır.²⁰ Bunlar:

- 1) Büyük ve giderek daha da büyüme özelliğine sahip bir ekonomik yapı
- 2) Öncü niteliğine sahip teknolojik ve iktisadi sektörlerde hâkimiyet²¹
- 3) Askeri güçle desteklenen politik güç

Bu noktada, Robert O. Keohane, hegemonun askeri gücünü doğrudan ekonomik amaçları doğrultusunda kullanamayacağını belirtir. Askeri güç kullanımı yerine, “kompleks karşılıklı bağımlılık” üzerinde durur. Keohane, devletlerin gittikçe birbirlerine daha bağımlı hale geldiğine inanmaktadır. Keohane’e göre, “karmaşık karşılıklı bağımlılığın” dört özelliği vardır.²²

---

¹⁹ Nilüfer Karacasulu, a.g.e., s. 58

²⁰ Fatih Koşak, Hegemonik İstikrar Teorisi ve ABD Politikaları, (14.02.2011), <http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-tr/makale-dizimi/fatih-kosak/1472> (07.05.2011)

²¹ Hegemon gücün ham maddeleri, sermaye kaynaklarını ve pazarı kontrol etmesi, katma değeri yüksek malların üretiminde rekabetçi avantaja sahip olması ve devletlerarası ekonomik ilişkileri yönetebilmek için diğer bütün devletlerden daha güçlü olması gerekir.

²² Robert O. Keohane, ve Joseph. S. Nye, **Power and Interdependence**, Longman, New York, 2001, s. 20 – 31

- 1) Devletler ve devlet dışı aktörler arasında artan ilişkiler
- 2) Düşük ve yüksek önemdeki politika konuları arasında fark olmadığını kabul eden yeni uluslararası konular ile ilgili gündem
- 3) Ulusal sınırlar ötesinde aktörler arası ilişki için birçok kanalın kabul edilmesi
- 4) Askeri gücün etkinliğinin azalmasıdır.

Bir başka deyişle toplumlar arasında birçok ilişki kanalı ve farklı birçok konu ile ilgili ilişkiler vardır. Bu bağlamda, hegemon ortadan kalksa da işbirliği sürecektir. Başlıca kapitalist devletlerin ortak çıkar ilişkileri olduğu için işbirliği sürme olasılığı çok güçlüdür. İşbirliğinin kurulma aşamasında hegemon güç önemlidir, fakat uluslararası örgütler kurulduktan sonra işbirliğinin sürdürülmesi ve kalıcı olması rejimlere bağlıdır. Örneğin, ABD hegemonik güç olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ticari ve mali alanlarda uluslar arası işbirliğinin kurulmasına yardımcı olmuştur. Fakat ABD'nin gücünün azalmasından sonra da işbirliği sürmüştür. Bir başka deyişle, hegemon eskisi kadar güçlü olmasada, gerekli uluslararası örgütler kurulduktan sonra bu örgütler ayakta kalır ve işbirliği sürer. İşbirliğinden ortak çıkarları olan ülkeler uluslararası rejim içinde çalışmalarını sürdürür.²³

1.3. Hegemonik İstikrar Kuramı Çerçevesinde Tarihte Hegemon Güçler

Hegemonik bir devlet özelliğine sahip olarak dünya sistemini ve buna bağlı olarak dünya ekonomisini yönlendirmenin niteliklerine tarihsel süreç içinde sahip olan ülkeleri de ortaya koymamız konuyu aydınlatması açısından yararlı olacaktır. Söz konusu teorik yaklaşımı tarihsel süreç içinde ele aldığımızda, belirtilen özellikler nedeniyle adı hegemonik devlet olarak ifade edilecek ülkeleri kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Portekiz 1494–1580

Bu 86 yıllık dönemde denizcilikte olan üstünlüğü nedeniyle ön plana çıkan hegemon güç Portekiz olmuştur. Bu dönemde yapılan coğrafi keşifler ve yeni bulunan yerlerden getirilen değerli madenler bu ülkenin öne çıkmasını sağlamıştır. Buna karşılık İspanya ise, bu dönemde bu statüyü tehdit eden (challenger) bir ülke niteliğindedir. Burada ilginç olan nokta ise Challenger olan İspanya'nın hegemonya'yı devralamamasıdır. Bunun nedeni ise İspanyol imparatorluğunu yöneten Habsburg hanedanlığının bu dönemde ve sonrasında Avrupa'da egemenlik kurmak için neredeyse tüm Avrupa'ya karşı giriştiği savaşlarda hem askeri hem de ekonomik olarak kendini tüketmesidir.

2) Hollanda 1580–1688

---

²³ Nilüfer Karacasulu, a.g.e., s. 58

Söz konusu 108 yıllık dönemde hegemonik devlet olma özelliği Hollanda'nın eline geçmiştir. Hollanda'nın hegemonik devlet olması, para ve kredi piyasalarındaki hâkimiyetinden gelmektedir. İngiltere ise, bu dönemde (challenger) tehdit eden ülke konumundadır. Hollanda güçlü finansal büyüklüğünün yanında bu dönemde Avrupa'da en güçlü donanma ve deniz ticaret filosuna sahip ülke konumundaydı.

3) İngiltere 1688 – 1792 (1. dönem)

Hegemonik güç özelliği, bu 104 yıllık dönemde arası İngiltere'nindir. Bu hâkimiyetin temelleri, tekstil ve açık denizlerdeki üstünlüğüdür. Bu dönemde İngiltere'nin rakibi (challenger) de Fransa'dır.

4) İngiltere 1815–1914 (2. dönem)

İngiltere'nin hâkimiyeti altında geçen ikinci dönemse, 122 yıl sürmüştür. Bu ikinci hegemon dönemi oluşturan nedenler ise, sanayi ve demiryollarında yakaladığı üstünlüktür. Özellikle, 1850–1914 arasında İngiltere dünya ekonomisine serbest ticaret rejimi, altın standardı ve donanmasının yardımıyla belle époque (güzel dönem) yaşatmıştır. İngiltere'nin bu dönemdeki rakibi ise, Almanya'dır. Ancak burada önemli olan nokta, İngiliz hegemonyasına meydan okuyan Almanya olduğu halde, ikisi de bu mücadelede gücünü kaybetmiş ve Amerika aradan sıyrılıp hegemon olmuştur. Diğer bir nokta ise Yaklaşık olarak 40 yıl süreyle hegemonik bir devletten bağımsız olarak kapitalist sistem işlemiştir. Aslında İngiltere, 1920'lerle 1930'larda da bu hegemon olma görevini üstlenmek istiyordu; Fakat, artık bu rolü oynayacak gücü yoktu. İngiltere bundan dolayı altın standardını yeniden uygulamaya sokmayı başaramamış, ulusal korumacılığa dönmek zorunda kalmış, kapalı ekonomik bloklara yönelmişti. ABD bu dönemde hegemon güç olma potansiyeline sahipken hegemon güç olmayı tercih etmemiştir.

5) Amerika Birleşik Devletleri 1945 – Günümüz

Dünya sistemi ve dünya ekonomisi, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD'nin hegemonik güç olarak ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir. "Hegemonik istikrarın teorisyenleri, ABD'nin savaş sonrası dünyasında oynadığı rolü, İngiltere'nin bir zamanlar üstlenmiş olduğu role benzeterek meşrulaştırdılar. Hiçbir ülkenin bu rolü üstlenmemiş olduğu 1920'ler ile 1930'lar, daha sonra, uluslararası devletler sistemi için bir felaket dönemi olarak görülmüştü. Gelecekte ekonomik yıkım tehlikesinden ve militarizmden kurtulmak ve refah, özgürlük ve demokrasi için en iyi koşulları sağlamak amacıyla ABD'nin bu hegemonik rolü üstlenmesi kaçınılmaz görünüyordu. Hegemonik istikrar teorisyenleri bu rol ile bir imparatorluk rolü arasında fark olduğuna ilişkin fikirlerini korumaya

devam ettiler. Bu teorisyenlere çekici gelen, 19. yüzyılda dünyanın en büyük coğrafi temelli imparatorluğu olan İngiltere'nin başat konumda olması değil, İngiltere'nin dünyanın en büyük mali merkezi ve takas merkezi olması, serbest ticarete, sağlam paraya, laissez-faire'e ve hukukun üstünlüğüne bağlılığıyla örnek teşkil etmesiydi.

Dünya, yeni bir hegemonik gücün denetiminde varlığını 1971 yılına kadar aktif olarak sürdürmüştür. Bu tarihte yaşanan ekonomik krizle birlikte ABD'nin hegemon gücü azalmaya başlamıştır. Bu dönemde ABD'nin hegemonik bir devlet olarak ortaya çıkmasını tetikleyen gelişmeler ise, bu ülkenin petrol ve içten yanmalı motorlarda sağladığı üstünlük temelinde yükselmiştir. SSCB ise, ABD'nin iktidarını tehdit eden (challenger) ülke olarak söz konusu dönemde kendini göstermiştir. Ancak Sovyetler 1990'larda fiilen ortadan kalkmıştır buna karşılık günümüzde ABD hegemonyasına rakip olarak şu aşamada Çin ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapılan tahminlere göre Çin'in ekonomik büyüklüğü mevcut durum korunduğu takdirde 2016 yılında ABD'yi geçecektir. Ancak askeri ve politik açıdan bu ülke ABD'yi geçebilecek durumda değildir.

ABD şu anda dünyadaki bütün önemli gelişmeleri etkileyebilme gücü, irade ve yeteneğine sahip olarak bir hegemondur, ancak tarihe baktığımızda hiçbir hegemon gücün bu konumunu sürekli koruyamadığını, çünkü gücünün önemli bir kısmını bu hegemonluğu korumak için harcayarak, sonuçta kendisini tükettiğini ve Challenger'ların ortaya çıkmasına neden olduğunu görebiliriz.

Tarihsel süreç incelendiğinde Büyük Gücün ekonomik yükselişi ve çöküşü ile önemli bir askeri (ya da dünya imparatorluğu olarak gelişimi ve gerilemesi arasında uzun vadede çok açık bir bağlantı vardır. Bu da hiç şaşırtıcı değildir, çünkü birbiriyle bağlantılı iki olgudan doğmaktadır. Bunlar birincisi geniş çaplı askeri yapının desteklenebilmesi için ekonomik kaynakların gerekli oluşudur. İkincisi ise uluslararası sistem söz konusu olduğunda zenginlik ve gücün her zaman için nispi oluşu ve böyle görülmeleri gereğidir. 300 yıl önce Alman yazar von Hornigk şu yorumu yapıyordu. "Bir ulusun bugün için kudretli ve zengin olup olmaması gücünün ve zenginliğinin büyüklüğüne ya da sağlamlığına değil esas olarak komşularının aynı şeylere kendisinden daha çok ya da daha az sahip olmasına bağlıdır."²⁴

1.4. Hegemonik İstikrar Kuramının Ortaya Çıkışı

Hegemonik İstikrar Teorisi, Charles Kindleberger tarafından 1930'ların dünya ekonomik krizini açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Teori, 1929 Bunalımı'nın uzun sürmesinin nedenini uluslararası sistemde önde gelen hiçbir ülkenin sistemi istikrara kavuşturacak bir role soyunacak yetenekte ve istekte olmaması olarak açıklamaktadır. Bu dönemde hegemon olmaya Birleşik

---

²⁴ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri:16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar**, (Çev: Birtane Karanakçı), İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, İstanbul, s. 21

Krallık'ın gücü yetmemiş, Amerika Birleşik Devletleri de yeterli gücü olmasına rağmen bu rolü üstlenmek istememişti. Kindleberger, sistemi istikrara kavuşturacak devletin sorumluluklarını şöyle sıralamıştır.²⁵

- Normal mallar için bir piyasa sağlamak
- Sermaye akışını sağlamak
- Finans sistemi tıkanıldığında likidite sağlamak
- Kur oranlarını düzenlemek ve ulusal mali politikaları koordine etmek.

Dünya ekonomisinin istikrarlı olması için, bu politikaları uygulayacak ve bu görevleri üstlenecek bir ülkenin olması gerekliliği Kindleberger'in tezinin temelinde yatmaktadır. Ancak Kindleberger bu pozisyondaki devleti "hegemon" olarak adlandırmaktan rahatsızdır. Bu rolü, hegemonya olarak değil liderlik olarak değerlendirmekte ve "hegemonya" kavramının baskı, güç ve tehdide aşırı vurgu yaptığını düşünmektedir. Liderliği mutlaka güç kullanımına dayandırmamakta ve bir ailedeki babanın konumuna benzeterek hegemon olmadan lider olunabileceğini söylemektedir. Liderliği sömürüye dayalı ilişkiden ayırmaktadır ve uluslar arası sistemde liderlik konumunun sağladığı faydanın yanında külfetinin de herhangi bir devletin kaldıramayacağı büyüklükte olduğunu ileri sürmektedir.

Hatta lider devletin, ittifaklarda diğer müttefiklerden her zaman daha fazla yükün altında kaldığını, 1870- 1913 arasında Britanya'nın ve 1945-1971 arasında ABD'nin altın ve kur standardını yönetmesinin bu devletlere yüklediği maliyetin yüksek olduğunu örnek göstererek anlatmaktadır. Lend-Lease uygulamasını ve Marshall yardımlarını lider devletin çıkarı olmadan yaptığı jestler olarak algılamak ve lider olmayan bir devletin böyle yükleri kaldıramayacağını söylemektedir.²⁶

Hegemonik istikrar teorisinin en önemli varsayımına göre, dünya düzeni sadece bir dünya ekonomisi değil, embriyon halinde bir dünya politikası idi ve istikrarlı bir uluslararası para birimi, son ikraz mercii, ticaret kurallarının ve mülkiyet haklarının uygulanması gibi bazı kamusal hizmetlerin sağlanmasını gerekli kılıyordu. İngiltere'nin 19. yüzyılda yöneticiliğini yaptığı türde liberal bir uluslararası ekonomik düzen için, bu düzenin istikrarını sağlayacak ve

---

²⁵ Gamze Nazan Bedirhanoğlu, *Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Rollerini*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, 2006, s. 34

²⁶ Charles Kindleberger, "Dominance and Leadership in the International Economy: Exploitation, Public Goods, and Free Rides", *International Studies Quarterly*, Volume 25, No 2, June 1981, s. 248

onu yönetecek bir hegemonia ihtiyaç olduğu dile getirilmişti.²⁷ Hegemonik İstikrar Teorisi'nde hegemon devletin uluslararası alanda yaptığı düzenlemeler ve üstlendiği sorumlulukların algılanış şekli, iktisat teorisindeki "kamu malları" kavramına yakındır. Kamu malları, kârlı olmadıkları için piyasa tarafından sağlanmayan, ancak devlet tarafından sağlanması gereken, bölünmesi ve fiyatlandırılması güç olan mallardır.²⁸

Kindleberger'in değerlendirmesiyle 1850–1914 arasında İngiltere dünya ekonomisine serbest ticaret rejimi, altın standardı ve donanmasının yardımıyla belle époque yaşatmış; ABD ise dünyaya istikrar getirecek konuma 1945–1968 yılları arasında gelmiştir. Bunun yanında, Amerikan liderliğinin sona ermesini ya da gerilemesini, dünya ekonomisinde istikrarsızlığa neden olacağı için sorun olarak görmektedir. Teori, sadece hegemon devletin varlığıyla dünya ekonomisinin durumu arasında bir ilişki sunmakla kalmamakta, normatif bir önermeyle hegemon bir devletin varlığının da gerekli olduğunu eklemektedir.²⁹ Bu şekliyle Hegemonik İstikrar Kuramı, ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrasında üstlendiği yeni rolü meşrulaştırırken, İngiltere siyaset sınıfının gücünü ve üstünlüğünü yitirmiş olma durumuna uyum sağlamasına da yardımcı olmuştur. İngilizler, dünyanın hâlâ ilk önce kendi ülkelerinin yerleştirmiş olduğu ilkelere uygun olarak yönetilmekte olduğu fikri ile kendilerini avutabilirlerdi, ABD ise dünyanın geri kalan kısmı için kamusal bir görevi yerine getiriyor olmanın tadını çıkarabilirdi.³⁰

Kindleberger, hegemon ihtiyacını sadece ekonomik temellere dayanıyor gibi sunmakta ve ekonomik istikrarın (kullandığı liberal önermelerle aynı zamanda refahın) önkoşulu olarak ele almaktadır. Oysa hegemon devletlerin istikrarı nasıl sağladığına örnek verirken İngiliz donanmasının oynadığı rolden de bahsetmektedir. Dolayısıyla, teoride ele alındığı şekliyle olması gereken hegemon, ekonomi dışı araçları da kullanacaktır.³¹

1.5. Hegemonya Modelleri

1.5.1 Uluslararası Ticaret Modeli ve Hegemon Güç

---

²⁷ Andrew Gamble, Keynes, Anglo-America and the Theory of Hegemonic Stability/ Keynes, Anglo-Amerika ve Hegemonik İstikrar Teorisi, (Çev: Oktay Etiman), **Genel Teori'den 70 Yıl Sonra Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Mülkiye Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 256, Ankara, 2006, s. 39 (pp. 31 – 44)

²⁸ İktisatta ordu tarafından sağlanan milli güvenlik ya da otoyolların ışıklandırılması gibi hizmetler bu grupta ele alınmaktadır. Piyasa güçleri tarafından kârlı olmadığı için verilmeyecek, ancak elzem olan bu hizmetleri devletin vermesi gerekmektedir. Hegemon konumdaki devletin uluslararası ekonomi için yaptığı düzenlemeler de, başkaları tarafından yapılamayacak, ancak üst otorite konumundaki birisi tarafından mutlaka yapılması gereken hizmetler olarak sunulmaktadır.

²⁹ Gamze Nazan Bedirhanoğlu, a.g.e., s.34 – 35

³⁰ Andrew Gamble, a.g.e., s. 40

³¹ Gamze Nazan Bedirhanoğlu, a.g.e., s.35

Bu modelde serbest ticaret rejiminin oluşturulması ve sürdürülmesi için lider bir gücün uluslararası sistemde hegemon olmasının gerekli olduğu savunulmaktadır. Serbest ticaretin uluslararası sistem için faydalı olduğunu ve çatışmaları önlediğini varsayarak, böyle bir ticaret sistemi ve hegemonun varlığı arasında kurduğu bağlantıyla, uluslararası istikrarın sağlanacağını ileri sürmektedir. Bu varsayımı savunan Hegemonik İstikrar Teorisi'nin savunucularından Stephen Krasner, varsayımını doğrulamak için 1820–1879, 1879–1900, 1900–1913, 1918–1939, 1945–1970 yılları arasındaki dönemlerde uluslararası ticaretin yapısını incelemiş ve bu yapıyı hegemon devletlerin bu dönemlerdeki konumlarıyla ilişkilendirmiştir. Bu yıllardaki tarife düzeyleri, ticaret payları, bölgesel ticaret ortakları ile devletlerarasındaki gücün dağılımını incelemiştir.³² Bu incelemeye göre şu bağlantıları kurmuştur.

- 1820–1879 arası dönem: uluslararası ticarete serbestliğin arttığı ve İngiliz hegemonyasının yükselişte olduğu dönemdir.
- 1880–1900 yıllarında ticaret, önceki döneme göre daha sınırlıdır ve İngiliz gücünde görece bir düşüşe sahne olmuştur.
- 1900–1913 arası dönem: uluslararası ticarete ticaret payları artmış, gümrük tarifeleri sabit kalmıştır. Ancak bu dönemde İngiltere halen en büyük ekonomik güç olmakla birlikte, hegemon konumunu yitirmektedir. Artan ticaret payları ise olağanüstü savaş ekonomileriyle açıklanmıştır.
- 1919–1939 arası dönem: kapalı bir ekonomik sistemin yanında ticaret bölgeselleşmiştir, tarife seviyeleri dengesizdir. İngiltere bu yıllarda hegemonik konumunu sürdürmeye çalışmış, ancak yetersiz kalmış; Amerika ise hegemon olmaya hazırlanmış, ancak bu konuma savaş sonrasında gelmiştir.
- 1945–1960 arası dönem: düşük tarife seviyelerinin olduğu, ticaret paylarının arttığı, tam serbestlik olan bir dönemdir. Bu yıllar aynı zamanda Amerikan hegemonyasının en güçlü dönemi olarak değerlendirilmiştir.

Krasner'a göre, uluslararası ticaret ulusal hedeflerini maksimize etmeye çalışan devletlerin çıkarları ve güçleri tarafından belirlenir. Bu yaklaşıma göre, potansiyel ekonomik gücün hegemonik dağılımı, açık bir ticaret sistemini doğurmakta ve bu sistemin işleyişini mümkün kılmaktadır. Buna örnek olarak Büyük Britanya ve ABD'nin hegemonik liderlik dönemleri, uluslararası ticaretin düzenleyicileri olduğu iddia edilerek, gösterilir.³³ Bu modele göre, hegemonik bir sistemde, ekonominin açık bir sistem şeklinde işleminin hegemon devlet tarafından tercih edileceğini; çünkü bu durumda hegemon devletin ulusal gelirinin, büyüme oranlarının ve siyasi gücünün artacağını;

---

³² Stephen Krasner, a.g.e., s.19

³³ Stephen Krasner, a.g.e., s.19 – 20

uluslararası ekonomiye daha az müdahale edeceğini ve sosyal istikrarsızlığın engelleneceğini öne sürmektedir.³⁴

Diğer taraftan hegemonik bir uluslararası sistemin üyeleri olan küçük devletler de toplam ulusal gelir ve ekonomik büyüme avantajları büyük olduğu için açık ekonomiyi savunurlar. Bu devletlerin siyasi güçleri ne yaparlarsa yapsınlar sınırlıdır. Orta boy devletlerin davranışları, hegemonik gücün kaynaklarını nasıl kullanacağına bağlıdır. Hegemon devlet ise diğerlerini açık ticaret sistemine ikna edecek güce sahiptir. Sembolik olarak hegemon devlet, ekonomik başarının nasıl yakalanacağını örneğidir. Diğer devletlere uygun olmasa da politikaları taklit edilir. Arada büyük asimetri varsa zayıf devletleri açık ticaret sistemine zorlamak için askeri güç kullanılabilir. Kuvvet kullanımı, ekonomik politikaları değiştirmek için pek etkili bir yöntem değildir ve orta boy devletlere uygulanmaz.

Daha da önemlisi, hegemonik devlet açık bir ekonomik yapı oluşturmak için elindeki ekonomik kaynakları kullanabilir.³⁵ Kendi geniş iç pazarına ve ucuz ihraç mallarına erişimi açabileceği gibi, dış yardım yapmayarak ve üçüncü dünya ülkelerinin piyasalarında bu devletlerle rekabete girerek diğer devletleri mecbur bırakabilir. Hegemon, istikrarlı bir uluslararası para sistemi için güven yaratabilirse ve parası açık sistem için likidite sağlayabilirse ikna ediciliği artar. Sonuçta, açık sistem hegemonun yükseliş zamanlarında gerçekleşir. Bu durumda devletin düşük tarifler, yükselen ticaret hadleri ve daha az bölgeselciliğe ihtiyacı olduğundan, çıkarları açık ekonomiden yana olur.

1.5.2 Hegemonik İstikrar ve Uluslararası Rejim Modeli

Bir devletin hegemon olduğu dönemde oluşturduğu ve kendi çıkarlarını yansıtan kurumların, hegemonun gücü azaldıktan sonra da işlemeye devam edeceğini ileri süren Robert Keohane, hegemonik bir liderin uluslararası sistemde düzeni sağladığı yönündeki Realist varsayımı kabul etmekte, ancak hegemonyanın olmadığı bir ortamda da işbirliği ve istikrarın olabileceğini eklemektedir.

Keohane, Hegemonik İstikrar Teorisi'ni sınamak amacıyla, 1967–1977 dönemini mamul malların ticareti, uluslararası finansal ilişkiler ve petrol ticareti açısından değerlendirilmiştir. “Uluslararası rejim” olarak adlandırdığı bu alanlardaki işleyişin, eğilimin ve kuralların istikrarının

---

³⁴ Stephen Krasner, a.g.e., s.23

³⁵ Gamze Nazan Bedirhanoğlu, a.g.e., s.38

hegemonyyla ilişkisini sorgulamıştır. Bu yıllarda azalan Amerikan hegemonik gücünün uluslararası rejimleri nasıl etkilediğine bakmıştır. Üç alan da bahsedilen yıllarda zayıflamış, ancak rejim değişikliği en çok petrol alanında, en az da mamul mal ticaretinde olmuştur. Hegemonik İstikrar Teorisi'nin varsayımları bu yıllar arasında doğrulanmış gözükse de, Keohane bu bulguların bu yıllar için geçerli olduğuna, genel geçer doğruluk taşıması konusuna şüpheli yaklaşılması gerekliliğine dikkat çekmiştir.³⁶ Keohane'in 1970'lerde geliştirdiği rejim teorisi, Amerikan gücünün düşüşünün küresel sonuçlarının sistem için kötü olmayacağını göstermek için kullanılmıştır.³⁷ Hegemonik İstikrar Teorisi bir taraftan hegemonik bir yapının varlığını meşrulaştırmaya hizmet ederken, diğer taraftan da dünya ekonomisindeki krizlerin Amerikan hegemonyasının düşüşünü simgelediğini gösterir.

Hegemonik İstikrar Teorisi'ne getirilebilecek önemli bir eleştiri, neden-sonuç ilişkisini hatalı kurmakta ve nedenlerle sonuçları karıştırmakta olduğudur. Liberal yaklaşımlarda uluslararası ekonomik örgütler anlatılırken belirtildiği gibi, Cox'un "kuramın her zaman birisi ve bir amaç için" olduğu görüşünü takip ederek, Realist Hegemonik İstikrar Teorisine yönelik olarak da Amerikan hegemonyasını meşrulaştırmak amacını gözettiği söylenebilir. Ayrıca, hegemon devletin ya da daha iyimser bir tahminle merkez ülkelerin ekonomik çıkarını gözetten durumlar, tüm dünyanın yararınaymış gibi sunulup meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır.³⁸

2. BÖLÜM

2. ABD HEGEMONYASI DÖNEMİ

ABD, 2. Dünya Savaşı sonrasında liberal düşünce ve demokratik değerlerin temsilcisi olarak kendisini sunmuş ve rızaya dayalı hegemonyasını dünya genelinde kurmayı genel olarak başarmıştır. Amerikan hegemonyası, liberal düşünce ve değerlerin Batı Avrupa ve Üçüncü Dünya ülkeleri elitlerince büyük ölçüde benimsendiği; öte yandan da bunları reddeden "karşı kamp"ın etkin biçimde çevrelendiği 1945 sonrası dönemde kurulmuştur. "ABD'nin üstün maddi kaynakları yanında ideolojik yönden liberal retorik ile desteklenen hegemonyası, kurumsal etkinlik ile de kuvvetlendirilmiştir. Marshall Planı, Batı Avrupa'da aşamalı bir biçimde, 1946'da öngörülen açık ekonominin yürürlüğe girmesi için, temel koşullar olan ticaretin serbestleştirilmesi ve döviz konvertibilitesine öncülük etmiştir."³⁹

---

³⁶ Robert O. Keohane, "The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1967-1977", (Ed:George T. Crane ve Abba Amawi), **The Theoretical Evolution of International Political Economy**, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 245-263

³⁷ Gamze Nazan Bedirhanoglu, a.g.e., s.39

³⁸ Gamze Nazan Bedirhanoglu, a.g.e., s.39

³⁹ Robert W. Cox, **Production, Power, And World Order**, Columbia University Press, New York. 1987. s. 215

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan güç dengelerinin örgütü olarak ortaya çıkan Birleşmiş Milletler'in (BM), organizasyon yapısı içerisindeki Güvenlik Konseyi'nin daimi beş üyesinden birisi olan ABD, BM bütçesinin %23'ünü karşılarken, Güvenlik Konseyi'nin bir diğer daimi üyesi Çin bütçesinin ancak %2'sini ödemektedir.⁴⁰ BM bütçesine mali katkı paylarının hesaplanmasında temel kriter, GSMH, kişi başına milli gelir gibi faktörleri dikkate alan bir formülle belirlenen ödeme güçleridir. Aynı durum Uluslararası Para Fonu (IMF-International Monetary Fund) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD-International Bank of Reconstruction and Development) içinde geçerlidir. ABD, her iki örgütte de oy verme gücü bakımından önde gelmektedir. Örneğin, IMF'deki oy verme gücü % 16,80 iken en yakın takipçisi Japonya'nın %6,25 üçüncü Almanya'nın % 5,83, İngiltere ve Fransa'nın da % 4,30'dur.⁴¹

ABD'nin oluşturduğu güvenlik ittifakları sisteminin görünür amacı, "karşı kamp" olarak sunulan Doğu Blok'undan gelebilecek tehdidi sınırlamaktır. Ancak, bu ittifaklar, aynı zamanda ABD'nin hegemonik baskınlığını kabul ettirdiği bölgelerdeki çıkarlarını kollamanın da aracı olmuştur. ABD, bu konuda, başta İngiltere olmak üzere, rekabetlerini alt ettiği müttefiklerini, kendi ekonomik ve güvenlik çıkarlarına ve bunların korunmasına ortak yapmıştır. Özellikle Batı ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin her ekonomi için yararlı olduğu savı ekonomik bir ideoloji olarak yayılmıştır.⁴²

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkilere damgasını vuran askeri, ideolojik ve siyasi temellerde oluşan, iki kutuplu sistem ve soğuk savaş sona ermiştir. Bunun sonucunda SSCB'nin etkisi altındaki bütün coğrafi alt – sistemlerde meydana gelen bu jeopolitik ve jeostratejik güç boşluğu, Zbigniew Brzezinski'nin kavramsallaştırmasıyla "kara delik"⁴³, dünyanın tek süper gücü konumunda kalan ABD tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. ABD, eski rakibi SSCB'nin egemenlik alanlarını politik ve ekonomik bakımdan, hegemonik potansiyeline katmıştır. Bir yandan da ekonomi alanındaki en büyük rakipleri olan müttefikleri Almanya ve Japonya'yı denetleyebilecek durumdadır.

2.1. Soğuk Savaş Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Hegemonya

Yeni Dünya Düzeni terimi, Irak'ın Kuveyt'i 1990 Ağustos'unda işgali sonrasında Irak'a karşı ABD politikasını haklı göstermek için, bu dönemde, ilk kez 11 Eylül 1990'da George Bush tarafından

⁴⁰ NTVMSNBC, AB BM ile Yakın İşbirliğine Gidiyor,(26.05.2009) <http://www.ntvmsnbc.com/news/84972.asp> (08.05.2011)

⁴¹ IMF, (2011), "IMF Executive Directors and Voting Power", (3 Mart 2011 Tarihi itibarıyla geçerli olan Oy Hakkı Oranları) (<http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/eds.aspx>) (08.05.2011)

⁴² Burcu Bostanoğlu, a.g.e., s. 249

⁴³ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri** (Çev: Yelda Türedi), İstanbul, İnkilap Kitabevi, 2005, s. 127.

kullanıldı.⁴⁴ Başkan Bush ve ABD yönetimi, SSCB'nin etkisinin kaybolduğu dünya siyasetinde ve özellikle dönemin kritik noktası olan Ortadoğu'da, dengelerin ABD lehine değişmekte olduğunu fark etmiş, aynen daha önceki ABD başkanları gibi, ABD'nin dünyada liderlik edeceği bir düzenin yaratılmasını hedeflemiştir. Başkan baba Bush, "siyasi özgürlük, insan hakları ve demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün geçerli olacağı ve bölgesel çatışmaların diplomatik yollardan çözümleneceği istikrarlı ve güvenli bir dünya düzeninin kurulacağını düşünüyordu."⁴⁵

Bush'tan sonra 1992'de ABD başkanı olan Bill Clinton dönemi dış politikası "Pax Americana" ilkelerine dayanıyordu. Bu dönemde ABD, küresel kapitalizm, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkeleri çerçevesinde küresel barışın garantörü ve barış koşullarını denetleyen polis gücü görevine soyunmuştu. Birleşmiş Milletlerin desteğini de arkasına alarak ülkeler arasındaki sorunlar kadar iç savaş ve kargaşanın önüne geçilmesinde de aktif bir rol üstlenmişti. Günümüzde çok tartışılan insani müdahale kavramı da aynı dönemin ürünüydü.⁴⁶

1990–2000 dönemi her alanda "küreselleşmenin" yaşandığı, yine ABD'nin savunduğu ekonomik ve politik modellerle bunların sosyal uzantılarının tüm dünyada etkili olmaya başladığı topyekûn bir geçiş dönemi idi. Bu yıllarda, ABD, başta Kuveyt, Bosna ve Kosova'da olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen gerginlik ve çatışmalara kimseye ihtiyaç duymadan neredeyse tek başına müdahalelerde bulundu.⁴⁷

2.2. 11 Eylül Sonrası Hegemonyanın Yeniden Tanımlanması

Kasım 2000'deki Başkanlık seçimlerini kazanan oğul George W. Bush ve ile birlikte, Clinton yönetiminin dış politikasına muhalefet eden ve Irak'ta rejim değişikliği stratejisinin savunucuları olan "muhafazakâr-şahinler" karar verici makamlara geldiler. Uzun zamandır en muhafazakâr ABD yönetimlerinde bile hüsrana uğramış olan şahinler nihayet Amerikan politikasına hükmetmeye başladılar. Şahinler'e göre, iki nedenden dolayı ABD emperyal bir güç olarak hareket etmelidir: Birincisi, ABD bunun altından kalkabilir. İkincisi de, Washington gücünü kullanmazsa, ABD gittikçe marjinalleşecektir.⁴⁸Bu yaklaşımla Bush göreve gelişinin ilk günlerinde ABD'nin Clinton dönemindeki dış politika anlayışında esastan bir değişikliğe gideceğinin sinyallerini verdi. Oğul Bush

⁴⁴ Michael Cox, "Rethinking the End of the Cold War", *Review of International Studies*, 1994, Vol. 20, No:2, s. 187

⁴⁵ Ramazan Gözen, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi", *Liberal Düşünce*, 1997, Cilt 2, Sayı 7, s. 74–91

⁴⁶ Aykut Çelebi, "Inter Arma Silent Leges: 'Haklı Savaş' ve Amerikan Entelektüellerinin 'Sonsuz Adaleti' ", *Düşünen Siyaset*, 2003, Sayı 17, s. 15 – 16

⁴⁷ Çağrı Erhan, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Mantıksal Çerçevesi", *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (Ed: İdris BAL), Alfa Yayınları, 2001, İstanbul, s. 117

⁴⁸ Immanuel Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, (Çev: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul. 2004, s. 27

yönetimi ABD'yi doğrudan ilgilendirmediğini düşündüğü sorunlar karşısındaki ilgisizliği ile "Pax America"nın bittiğini dolaylı yollardan ilan etmişti.

11 Eylül 2001 tarihinde, ABD'nin New York kentindeki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine ve Washington kentindeki Savunma Bakanlığı'na (Pentagon) yapılan uçaklı intihar saldırıları ABD'nin ulusal güvenlik konusundaki algılarını altüst etmiştir. 11 Eylül uluslararası ilişkilerde yeni bir döneme girildiğinin işareti olarak değerlendirilmektedir. ABD terörizm deneyimini yaşamasına rağmen bu, genelde yurtdışındaki ABD tesislerini hedef almıştı. Etkisi genel anlamda sembolikti ve ABD içindeki yaşamları ve "uygar toplumu" tehdit edememişti. Bu saldırılar, Amerikan yaşam biçimine ve hegemonyasına karşı yapılmış olan saldırılardı.⁴⁹

11 Eylül saldırılarının ilk şokunun atlatılmasının ardından, saldırıların arkasında hangi ülkenin ve terör örgütlerinin bulunduğu konusu gündeme gelmiştir. Artık ABD'nin hedef tahtasında, terörle mücadele ve saldırıları gerçekleştirdiğine inanılan El-Kaide örgütü ve bu örgüte yataklık eden Afganistan'daki Taliban rejimi vardı. 20 Eylül 2001'de ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada Bush, terörizme yardımcı olan ülkelere "ya bizimlesiniz ya da terörizmle" diye sert bir uyarıda bulunmuştur. Bütün işaretlerin Usame bin Ladin'in örgütü El-Kaide'yi gösterdiğini söyleyerek, ABD'nin terörle savaşının, El-Kaide ile başlayacağını ve dünyadaki bütün terörist grupların köklerini kurutuncaya kadar süreceğini, bundan sonra, terörizme destek veren bütün ülkelerin, "düşman devlet" olarak görüleceğini de belirtti.⁵⁰

Diğer taraftan Başkan Bush 1 Haziran 2002 günü ABD Harp Akademisi West Point Konuşması'nda ipuçlarını verdiği konuşmasının ardından Eylül 2002'de yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ile Soğuk Savaş'ın başlamasından beri sürdürmekte olduğu "çevreleme" ve "caydırıcılık" stratejisinin yanına "önleyici müdahale" (preemptive strike) stratejisi yeni güvenlik stratejisi getirmiş oluyordu. Bush yönetiminin 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılar karşısında verdiği acil yanıt, küresel terörizme karşı aynı zamanda ABD hegemon gücünün yayılması açısından bir meşrulaştırma biçimi olarak da hizmet edecek olan, evrensel ve sürekli bir küresel savaşı başlatmak oldu. "2002 Ulusal Güvenlik Stratejisinde"⁵¹ en dikkat çekici unsurlar şu şekilde özetlenebilirdi.

- 1) Herhangi bir devletin ABD'ye eş ya da ondan daha güçlü askeri yetenekler geliştirmesini engellemek;

---

⁴⁹ Henry Kissinger, **Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var Mı?**, (Çev. Tayfun Evyapan), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, Ankara, 2002, s.263

⁵⁰ Sarah E. Spring and Joseph Clayton Packer, "An Address To A Joint Session of Congress and The American People" (20 September 2001), **Voices of Democracy** 4, 2009, pp. 120 – 131 <http://umvod.files.wordpress.com/2010/08/spring-packer-bush.pdf>

⁵¹ The National Security Strategy of the United States of America, September 2002. <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf> (08.11.2010)

- 2) ABD, dostlarını ve müttefiklerini sonuç olarak tehdit edebilecek yeni askeri yetenekler geliştirmekte olan devletlere karşı “önleyici” (pre-emptive strike) vuruşların yürütülmesi
- 3) ABD görevlileri ile askeri personelinin herhangi bir uluslararası savaş suçları mahkemesi karşısındaki dokunulmazlığı konusunda ısrar edilmesi.
- 4) Demokrasiyi tüm dünyaya yayma

Bu yeni strateji Bush yönetiminin 11 Eylül 2001 sonrasında terörle savaşımının stratejisini ortaya koyan ve Bush doktrini olarak anılan stratejinin, en çok tartışılan yönlerinden birini oluşturmuştur. Bu doktrin içinde yer alan “haydut devlet” tanımı hegemonik gücün yeni dönemdeki parametrelerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bush Doktrini’nin, ilk kez, bir haydut devletin detaylı bir tarifini verdiğini belirtmek gerekir. Clinton yönetimi, ilk kez “haydut devlet” terimini kullanırken, hiçbir zaman onun niteliklerini tanımlamamıştı. Oysa Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde, “haydut devlet” söyleminin detaylı bir tanımı verilmiştir. Haydut devletlerin özellikleri şu şekilde tanımlanmıştır.⁵²

- Kendi halklarına merhametsizce davranan
- Uluslararası hukuka saygısı olmadığını gösteren
- Komşularını tehdit eden
- Katı bir şekilde tarafı oldukları uluslararası antlaşmaları ihlal eden
- Kitle imha silahlarını elde etme azminde olan
- Dünya çevresinde terörizmi destekleyen
- Temel insani değerleri reddeden
- ABD’den nefret eden” devletler olarak ifade edilmiştir.

ABD’nin ulusal güvenlik anlayışında, “11 Eylül 2001 sonrası, konvansiyonel ve nükleer tehdidin yanı sıra, kitle imha silahları ve söz konusu silahları kullanan, devlet dışı aktörler yani terör örgütleri, yine ABD’nin bakış açısıyla ‘haydut devletler’ ya da ‘başarısız devletler’ öncelikli tehdit haline gelmişlerdir. Öyle ki, 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından toplanan NATO Olağanüstü Zirvesi’nde, terör, öncelikli tehdit algılaması kapsamına girmiştir. Yani, ABD, ulusal güvenliğini NATO zemininde, dost ve müttefikleri çerçevesinde küreselleştirmiştir. 2002’deki Afganistan işgali bu tehdide dayandırılmış, uluslararası kamuoyunda kabul görmüştür. ABD, Eylül 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi kapsamında, uluslararası hukukta yer almayan ‘önleyici savaş’ kavramını, Afganistan ve Irak işgali dahil, uluslararası pek çok operasyonda ulusal güvenliği açısından meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanmaktadır.”⁵³

Söz konusu Bush doktrininden ve haydut devlet tanımlamasından sonra, ABD karar vericilerinin, küresel terör ile savaş retoriği içerisinde BM ve diğer uluslararası kuruluşları dışladıkları

⁵² Hakan Tunç, “Preemption in the Bush Doctrine:A Reappraisal” *Foreign Policy Analysis*, 2009, Vol. 5, No. 1, s. 7 pp. 1–16

⁵³ Deniz Tansi, “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı ve Türkiye”, *Cumhuriyet Strateji Eki*, (01.11.2005)

ve “imparatorluk” düzenlerini hatırlatan yeni bir paradigma geliştirdikleri ileri sürülmeye başlanmıştır.

3. BÖLÜM

3. ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA'DA YAŞANAN HALK HAREKETİNE GİDEN SÜREÇ VE HEGEMON GÜÇ'ÜN POLİTİKALARI

Hegemon güç olarak ABD'nin tarih sahnesine çıktığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dayandığı temel strateji Amerikan hegemonyasının kurulması, yerleştirilmesi ve devamlılığının sağlanmasıdır.⁵⁴ Bu anlayışın temelinde ABD'nin sahip olduğu ekonomik, askerî ve siyasî üstünlüğünü tüm dünyada koruyabilmesi ve sürdürebilmesi için bu üstünlüğe meydan okuyabilecek başka bir gücün veya güçlerin ortaya çıkmasının engellenmesi yatmaktadır. Bu temel hedef, Soğuk Savaş'tan sonra yayınlanan Savunma Planlama Rehberi, Dört Yıllık Savunma Planları, Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi ve Bush Doktrini'nin de temelini oluşturmuştur. Elbette bu temel hedefe ulaşma konusunda ABD farklı dönemlerde farklı araçlara yönelmiştir. Araçlar arasında “çevreleme”den (containment) “önleyici saldırı”ya kadar değişik yöntemler göze çapmaktadır. Fakat temel hedefleri açısından bakıldığında genel olarak 1946'dan Bush Doktrini'ne kadar uzanan bir süreklilikten söz edilebilir.⁵⁵ Ancak bu doktrinden sonra söz konusu bu süreklilik ortadan kalkarak yeni bir boyut kazanmıştır.

3.1. 2000'li Yıllarda ABD'nin Hegemonya Hedefleri

Soğuk Savaş'tan sonra uluslararası sistemi etkileyen “Küreselleşme”, “Yeni Dünya Düzeni” ve “Büyük Orta Doğu Projesi” gibi birçok kavram ortaya atılmıştır. Günümüzde “ABD'nin hegemon güç görünümü, enerji bölgeleri (petrol ve doğal gaz) üzerindeki egemenliği nedeniyledir. ABD'nin küresel askeri ve politik hegemonyasının 21. yüzyılda da sürmesi, küresel kapitalist sistemin ABD tarafından yönetilmesi, ancak petrol ve doğal gaz bölgelerinde ABD egemenliğinin sürmesi ile mümkündür. Ortadoğu, Orta Asya ve Kuzey Afrika bölgelerinde petrol yataklarının kimin kontrolünde olacağı ve bunların güvenli olarak Batı pazarlarına taşınması ABD ile diğer güç merkezleri arasındaki sürtüşmenin ana konusunu oluşturmaktadır.”⁵⁶ Bir hegemon güç olarak

---

⁵⁴ Christopher Layne, “Rethinking American Grand Strategy: Hegemony or Balance of Power in the Twenty-First Century?” *World Policy Journal*, Summer 1998, s. 8 pp. 5-51

⁵⁵ Christopher Layne, a.g.e, s.9

⁵⁶ Şener Üşümezsoy, “Petrol Şokunun Dünya Ekonomik Sistemine Etkisi”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Aralık 2002 Cilt:3, Sayı:32, s. 72

ABD'nin bu bölgelere dışarıdan bir güç olarak gelmesi ve burada kendisine bir meşruluk sağlamasının belli bir strateji çevresinde gerçekleştiğini ve politikalarını bu doğrultuda şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Hegemon gücünün farkında olan ABD'nin yeni yüzyılda nasıl bir dünya düzeni hedeflediği, Aralık 1999'da yayımlanan "Yeni Bir Yüzyıl için Ulusal Güvenlik Stratejisi"⁵⁷ olarak adlandırılan belgede açıklanmıştır. ABD, "Engagement and Enlargement - Angajman ve Genişleme" olarak tanımlanan bu stratejide, milli çıkarlarının ve değerlerinin geliştirilebileceği hedeflere seçici şekilde ilgilenme yolunu benimsemiştir. Bu noktada, ABD çıkarlarının yoğunlaştığı ve ilgilendiği bölgeler; Varşova Paketi ve SSCB'nin dağılmasından sonra güç boşluğu oluşan Orta ve Güneydoğu Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu'dur.⁵⁸

Söz konusu belgede yer alan genişleme stratejisi bu bölgelerde oluşan güç boşluklarını doldurmak ve bu bölgelerde Serbest piyasa ekonomisini uygulayan demokratik toplumların geliştirilmesine yönelik üç temel hedefinin olduğunu söylemek mümkündür.

- 1) Totaliter veya otoriter ülkelerde transformasyonun sağlanması
- 2) Sorun oluşturan ülkelerde insan hakları, demokrasi ve serbest piyasa sisteminin geliştirilmesinin teşvik edilmesi, gerektiğinde bu ülkelerin zorlanması
- 3) Demokratik değerlere ve serbest piyasa ekonomisine sahip toplumlarda bu kavramların sürdürülmesinin sağlanması

Hegemonyanın ortak kültürel formlarla korunabileceği veya pekiştirilebileceği düşünüldüğünde gelişmekte olan ve gelişmemiş bölgelerdeki siyasal kültürün serbest piyasa ve demokratikleşme yoluyla batılı ideale yaklaştırılması ve ortak bir kültürel taban yaratılması amaçlanmaktadır.⁵⁹ Bu nokta büyük oranda iletişimle ilgili bir konudur. Küresel ölçekte şiddet içermeyen iletişim biçimlerinin geliştirilmesi için muhataplar arasında ortaklıklar yaratılması zorunludur. Bu kapsamda zihniyet, kültür, dil ve iletişim araçları gibi öğeler ortaklaştırılabildiği takdirde; hem hegemonyanın selametinin temin edileceği, hem de hegemonyanın sürdürülme maliyetinin asgariye indirileceği varsayılır. Bir taraftan serbest piyasa yoluyla küresel pazara eklemlenen bölgeler, diğer yandan demokratikleşme yoluyla hegemonyanın sahip olduğu kültürel

---

⁵⁷ ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, "A National Security For A New Century" December 1999, <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-1299.pdf> (07.05.2011)

⁵⁸ Atilla Sandıklı, Tunus ve Mısır'daki Gelişmeleri Anlamak, (03.02.2011) http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=946 (07.05.2011)

⁵⁹ Trine Flockhart, "Uses and Abuses of Hegemony: Socialization of Democratic Norms in Post- War Germany and Post-War Iraq", Discussion Paper No 27/2004, **Spirit**, Aalborg University, 2004, s.3

nitelikleri kazanacaktır. Böylece uluslararası siyasal örgütlenme, hegemonyanın iç politikasındaki yapıya benzetilmiş olacaktır.⁶⁰

3.2. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın ABD Hegemonik Politikalarındaki Yeri

Hegemon güç olan ABD'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu ile ilgili politikalarının genel olarak Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi kapsamında şekillendiği üzerinde genel bir görüş vardır. 1990'lı yıllarda öncelikli konulardan biri olarak gündeme getirilmiş olan bu proje ile ABD'nin batıda Fas, Moritanya, doğuda Orta Asya ve Moğolistan, kuzeyde Kafkasya ve Türkiye, güneyde Arap Dünyası'ndan Somali'ye kadar uzanan bir coğrafyada yer alan 23 ülkeye yönelik birçok unsuru içermektedir. Bu proje söz konusu bölgelerde siyasi, hukuki, bilgi/egitim, ekonomi, sosyal ve güvenlik boyutlarını içeren kapsamlı bir "İslam coğrafyası" dönüşüm stratejisi olarak görülmekte ve bu alanlarda uzun vadeli bir değişimi hedeflemektedir. ABD'nin Donald Rumsfeld, Dick Cheney, Paul Wolfowitz, Richard Perle ve William Kristol öncülüğünde, 1997'de oluşturduğu "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi"nin bir alt unsuru olduğu söylenebilir.

ABD dış işleriyle yakın ilişkide olan bu kuruluşlardan RAND Corporation'da 1993'te Genişletilmiş Ortadoğu diye bir bölüm oluşturuldu. Bu coğrafyanın tanımını yaparken, Afganistan'dan başladılar, Hazar'ın doğusu, Kafkasya, geleneksel Orta Doğu coğrafyası, Kuzey Afrika'yı da içine alan bir hat çizdiler. Henry Kissinger, 19 Aralık 1994'de Washington Post'daki bir yazısında ABD'nin hayati çıkarlarının bulunduğu alanı Hindistan'ın batısından başlayan ve Akdeniz'e uzanan bir bölge olarak tanımlıyor ve NATO'ya Hindistan'ı da içeren bir rol verilmesini öneriyordu.⁶¹ Bu coğrafya enerji kaynaklarının da yoğun olarak yer aldığı çoğunlukla İslam coğrafyası olarak görülüyordu. Batı'nın Arap ülkelerine demokrasi, pazar reformları ve insan hakları doğrultusunda çaba göstermek için destek vermesi öngörülüyordu. Prof. G. John Ikenberry demokrasinin neden ihraç edilmesi gerektiğini tartışırken bu yöntemle Amerika'nın değerlerini yaymakla kalmadığını, çıkarlarını da koruduğunu belirtirken, bunun Amerikanın gizli stratejisi olduğunu ifade ediyordu.⁶²

Genişletilmiş Büyük Ortadoğu Projesi aslında Kuzey Afrika'yı da içermekteydi. Burada büyük oranda İslam coğrafyası da diyebileceğimiz Büyük Ortadoğu coğrafyası, yeni sistemde hegemonyayı sürdürmek için gerekli olan malı kaynağın sağlanması açısından en uygun ürün olan ve

---

⁶⁰ G. John Ikenberry, **After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and The Rebuilding of Order After Major War**. Princeton, Princeton University Press. 2001, s.209 – 211

⁶¹ Henry Kissinger, "Expand NATO Now." *Washington Post*, 19 December 1994, p. A27. aktaran http://www.fas.org/man/eprint/aurora_29/part04.htm#N_56

⁶² G. John Ikenberry, "Why Export Democracy?: The Hidden Grand Strategy' of American Foreign Policy", **The Wilson Quarterly**, Vol. 23, No.2, Spring 1999 <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/exdem.htm> (09.05.2011)

bu nedenle günümüzde hegemonya için yadsınamaz hayati bir rol oynayan enerji kaynaklarını ve özellikle de petrolü barındırması nedeniyle öne çıkmıştı.

Bu geniş coğrafya, dünya enerji kaynaklarının çok büyük bir bölümüne sahiptir. Bu anılan geniş bölgede farklı uluslar, kültürler, diller ve dinler yaşamaktadır. Bu alanlarda ABD hegemonyasında bir “düzen ve istikrarı” kurmak ve egemen kılmanın, bir bakıma dünya egemenliğini büyük bir dayanağa ve güvenceye kavuşturmak anlamına geleceği kabul edilmektedir. Başta petrol olmak üzere doğalgaz, su gibi temel maddelerin denetim altına alınması, nakil yollarının denetlenmesi demek, aynı zamanda, olası rakip devlet veya devlet gruplarının önünün kesilmesi anlamına geleceğini söylemek mümkündür.

Bu nedenle ABD ekonomik gücünün temel kaynağı olan enerji ihtiyacının karşılandığı bölgede güvenlik ve istikrarı bu bölgelerde sağlamaya mecbur olduğunun farkındadır. Çünkü bu bölgelerde bundan sonra yaşanacak her türlü etnik, dinsel, askeri ya da ekonomik çatışmalar zaten 2008’den sonra iyice kırılğan hale gelen küresel kapitalist sisteme ve dolayısıyla bu sistemin koruyucusu ve yöneticisi olan ABD’ye büyük hasarlar verebilecektir. Öyle ki, İsrail’deki Bar-Ilan Üniversitesi’ne bağlı “Begin-Sadat Stratejik Çalışmalar Merkezi” (The Begin-Sadat Center for Strategic Studies - BESA) için yapılan Aralık 2003 tarihli rapor şu noktalara dikkat çekiyordu.⁶³

- 1) ABD’nin büyük stratejisi, “egemen güç üstünlüğünü” esas alır. Egemenlik, bir devletin askeri gücüyle kalanlara hakim olduğu uluslararası politika şartlarıdır. Amerikan egemenliği, diplomatik – ekonomik – askeri çıkarlarını geliştirme, uluslararası ortamı şekillendirme ve düşünceleri yayma yeteneği kazandırır.
- 2) Tarihte de olduğu gibi, petrol endüstrileşmiş demokrasilerin ekonomilerinin ve askeri sistemlerinin en kritik unsurudur.
- 3) Ortadoğu küresel enerji kaynaklarının en önemli merkezi ve ihracatçısıdır. Bölgenin sahip olduğu mevcut potansiyel şu şekildedir.
  - Dünyanın kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin ise % 34’ü de Ortadoğu’dadır. Ortadoğu dünya petrol rezervlerinin %65,4 üne sahiptir. Bu rezerv 1.047 milyar varildir.
  - Ortadoğu’nun potansiyel rezervleri ise 252,5 milyar varildir.
  - Ortadoğu’daki petrol rezervleri, %36 ile Suudi Arabistan’da, %16 ile Irak’ta, % 13 ile İran’da, % 14 ile Birleşik Arap Emirlikleri’nde ve %13 ile Kuveyt’te yoğunlaşmıştır.
  - Mısır, Cezayir, Libya ve Tunus rezervleri de eklenince toplam, rezerv dünya rezervlerinin % 69,6 sına ulaşmaktadır.
  - 2002 Yılında Ortadoğu küresel petrol ihtiyacının %41,4 ünü karşılamıştır.

⁶³ Bradley A. Thayer, **The Pax Americana and the Middle East: U.S. Grand Strategic Interests in the Region After September 11**, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Ramat Gan, December 2003, pp. 1 – 58

- Geleceğin küresel petrol ihtiyacını karşılayabilecek ve bu maksatla üretimi artırabilecek bölge Ortadoğu'dur.
  - Dünya Petrol tüketimi 2003'te günde 66 milyon varilken, 2020'de 119 milyon varil olacaktır. Ortadoğu petrolünün kalitesi bir hayli yüksek ve maliyeti de ucuzdur.
  - Kuzey Amerika'nın 2025'e dek Ortadoğu'dan alacağı petrol % 85 artacak, bunun büyük bir kısmı ABD'de tüketilecektir.
  - 2025'e kadar Avrupa'nın Ortadoğu'dan petrol alımı % 57, Japonya'nın %50, Pasifik'teki gelişmekte olan ülkelerin % 100 ve Çin'in ise % 500 artacaktır
- 4) ABD, Ortadoğu'da, bölgesel değişiklik için güç kullanarak rejimleri değiştirmelidir.
  - 5) ABD, rakip güçler ortaya çıkmadan hedeflerini ve nüfuzunu geliştirmelidir.
  - 6) ABD gücü, liberal düşünceyi, Amerikan politik ve ekonomik sistemini yaymalıdır.
  - 7) Amerikan gücünü kullanmanın esası, çıkarları korumak, üstünlüğü sürdürmek ve Amerikan prensiplerini yaymaktır.

Bu açıdan Büyük Ortadoğu projesinin bir "kaynakların kontrolü" projesi olduğu söylenebilir. Söz konusu kaynaklar ise enerji, su ve insan kaynaklarıdır. Bölge insanının inancı ve milliyetçilik duyguları, Amerikan yönetimi tarafından, diğer kaynakların kontrol edilebilmesi ve hegemonyanın sürdürülmesi için bir gerekçe olarak kullanılacaktır.

3.3. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın Dönüşüm Öncesi Sosyo-Ekonomik Yapısı

Washington, Büyük Ortadoğu Projesi'ni hazırlarken, bir grup Arap entelektüelin 2002 ve 2003'te Birleşmiş Milletler için hazırladığı Arap İnsani Kalkınma Raporu'ndaki verilerden önemli ölçüde yararlanmıştı. Dönüşüm için üzerinde durulması gereken ve strateji üretmeye olanak sağlayabilecek bazı maddeler aşağıda verilmiştir.⁶⁴

- Arap Birliği üyesi 22 ülkenin toplam gayri safi milli hâsılası İspanya'nın kinden azdır.
- Arapların %40'ı (65 milyon kişi) okuma yazma bilmemekte, kadınlar bu sayının üçte ikisini oluşturmaktadır.
- 2010'da 50 milyon, 2020'de ise 100 milyon genç iş hayatına girecektir.
- Bunun için her yıl en az 6 milyon yeni istihdam yaratılması gerekmektedir.
- Bölgedeki işsizlik oranı aynı hızla devam ederse 2010'da 25 milyon işsiz olacaktır.
- Bölge halkının sadece %6,1'i internet kullanabilmektedir.
- Kadınların parlamentodaki temsil oranı sadece %5,3'dür.
- Gençlerin %51 'i dışarıya göç etmek istemektedir.

Bu ülkelerdeki nüfusun yaş oranları dikkate alındığında, çok önemli bir kesiminin genç kuşaktan oluştuğu anlaşılır. 15 yaşından küçük olanların genel nüfus ortalaması içerisindeki oranı

⁶⁴ Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Büyük Ortadoğu Projesi ve Ülkelerin Bilgi Profilleri, Ankara, Mayıs 2004 <http://www.kosgeb.gov.tr/Pages/UI/Yayinlar.aspx?ref=8&refContent=93> (09.05.2011)

yaklaşık olarak %33'tür. 30 yaş sınırına kadar alındığında bu oran yüzde 55'i bulmaktadır. İran, Türkiye, Mısır, Cezayir, Fas, Tunus, Cezayir, Yemen, Sudan gibi ülkelerde nüfus artışı dünya ortalamasının üzerindedir. Tarihsel, sosyal, kültürel ve dinsel faktörler dikkate alındığında bu artış oranının devam edeceği görülüyor.

2009 yılı verilerine göre söz konusu olan bölge ülkelerinin GSMH, dünya GSMH' sinin %3,2'si, yani 2 trilyon 34 milyar 128 milyon \$. Genel ortalama olarak düşük gibi görünen bu rakam, bölgesel kaynaklar ve kar oranları hesaplandığında uluslararası sermaye için çok önemli bir rakam oluşturmaktadır. Suudi Arabistan 390 milyar \$ GSMH ile dünyanın ilk 20 ekonomisi içerisinde yer almaktadır.

2010 verilerine göre Dünya çapında kişi başına düşen milli gelir ortalama olarak 7.438 \$. Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesini kapsayan ülkelerin tamamında, kişi başına düşen milli gelir yaklaşık olarak 3.480 \$. Örneğin bölgenin en kalabalık nüfusuna sahip Mısır'da kişi başına düşen GSMH 2.114 \$, Fas'ta 2.731 \$, Tunus'ta 3.732 \$, Katar'da 84.969 \$, BAE'de 24.730 \$, Kuveyt'te 46.964 \$, Suudi Arabistan'da ise 19.096 \$ olarak gerçekleşmiştir.⁶⁵

Bu verilerinde ortaya koyduğu gibi bu bölgeler arasında bazı temel farklılıkların olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bu farklılık iki grupta ele alınabilir. Petrol üreticisi ve bunu ihraç eden ülkelerin GSMH'da kişi başına düşen payı endüstrileşmiş gelişmiş kapitalist ülkelerin genel ortalamasına yakın olup dünya ortalamasının çok üzerinde bir oranı oluşturmaktadır. Ancak Petrol üreticisi olmayan diğer ülkeler dikkate alındığında, kişi başına düşen milli gelirin dünya ortalamasının çok altında olduğu görülür. Fas, Tunus, Suriye, Mısır gibi ülkeler genel sıralamada, GSMH'nın kişi başına düşen payı bakımından fakir ülkeler kategorisine yakın olarak görülmektedirler. GSMH çok yüksek olmasına rağmen bunun toplumsal dağılımı ise tam bir tezat oluşturmaktadır. Öyle ki Milli gelirin çok önemli bir kesimi devleti temsil eden ailelerin (hanedanların) ellerinde toplanmakta olup toplumun diğer kesimleri de buna karşılık çok ciddi bir yoksulluk içinde yaşamaktadır. Kısacası yönetimde olan aileye yakın olanlar ülkelerinde çok iyi şartlarda ve lüks içinde yaşarken bundan yoksun olanlar ise tam anlamıyla yoksulluk içinde çok düşük standartlarda yaşamlarını sürdürmektedirler.

Sadece istatistikler gözden geçirildiğinde dâhi bölge ülkelerinin birçok eksikliğini olduğu anlaşılmaktadır. Economist Intelligence Unit'in demokrasi indeksi incelendiğinde, söz konusu bölge ülkelerinin çoğunun sıralamada 110'un altında kaldığı görülmektedir. Transparency International'ın yolsuzluk algılaması indeksi de bu ülkelerin 50, hatta kimilerinin 100'ün altındaki sıralamalarda yer aldığını göstermektedir. Freedom House'ın basın özgürlüğü indeksi de bölge ülkelerinde ifade

---

⁶⁵ Mustafa Peköz, Küresel Ortadoğu ve Bölgesel Devrim, (27.02.2011) http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35794 (09.05.2011)

özgürlüğünün ne seviyede seyrettiğini rakamsal olarak ortaya koymaktadır. Bu sıralamaya göre Tunus 186, Mısır 130, Libya ise 192. sırada yer almaktadır.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Ülkelerin Gelişmişlik Performansları								
	Liderin iktidarda bulunduğu süre	25 yaş altı nüfus (%)	Nüfus (milyon)	25 yaş altı nüfus (milyon)	Kişi Başına GSYİH (Satın Alma Paritesi, \$'000)	Demokrasi (167 ülke içinde)	Yolsuzluk (178 ülke içinde)	Basın Özgürlüğü (196 ülke içinde)
Katar	16	35,3	1,7	0,6	66,842	137	19	146
Kuveyt	5	10,6	3,5	1,3	40,560	114	54	115
Birleşik Arap Emirlikleri	7	31,3	6,7	2,1	27,137	148	28	153
Lübnan	3	41,8	4,3	1,8	13,343	86	127	115
Bahreyn	12	41,6	1,2	0,5	23,980	122	48	53
Fas	12	47,6	32,3	15,4	4,665	116	85	146
Ürdün	12	54,6	6,4	3,5	5,241	117	50	140
Tunus	24	42,3	10,4	4,4	8,628	144	59	186
Cezayir	12	47,6	35,9	17,1	8,234	125	105	141
SuudiArabistan	6	50,9	27,1	13,8	22,842	160	50	178
Umman	41	51,6	3,29	1,7	23,232	143	41	153
Mısır	30	52,2	84,6	44,2	5,860	138	98	130
Irak	6	60,5	31,4	19	4,029	111	175	144

Suriye	11	55,1	22,5	12,4	4,735	152	127	178
Libya	42	47,6	6,5	3,1	18,721	158	146	192
Yemen	33	65,4	24,3	15,9	2,899	146	146	173
Kaynak: Economist Intelligence Unit⁶⁶								

Yukarıdaki bu istatikler bir bakıma Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da halk hareketlerine giden sürecin görünür fitilini de ateşlemiş ve Tunuslu üniversite öğrencisi ama seyyar satıcılık yapan bir gencin kendini yakmasıyla bölgede domino etkisi yaratan bir süreci başlatmıştır. Aslında uzun yıllardan beri bu zıtlık içinde demir yumrukla yönetilen bölgenin yumuşak karnını oluşturan bu durum bir Türk deyiimi olan “Biri yer biri bakar, Kıyamet ondan kopar” ile özetlememiz mümkündür.

3.4. Hegemon Gücün Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı Dönüştürme Stratejisi

ABD yönetimi bölgeyi dönüştürme projesi olarak adlandırılan Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi projesini hazırlarken, bir grup Arap entelektüelin 2002 ve 2003’te Birleşmiş Milletler için hazırladığı ‘Arap Beşerî Kalkınma Raporu’ndaki verilerden önemli ölçüde yararlanmıştı. Bu verileri dikkate alan ABD yönetimi, Arap ülkelerindeki duruma siyasi ve ekonomik alandaki durgunluğun neden olduğu sonucuna vararak, bunun için bir dizi öneri gündeme getirdi.⁶⁷

Bunlar:

- Siyasi katılımın genişletilmesi
- Serbest seçimler düzenlenmesi
- Eğitimde reforma gidilmesi
- İfade özgürlüğünün sağlanması
- Demokrasi ve insan haklarıyla reformları gerçekleştirmek isteyen sivil topluma destek verilmesi
- Kadınların eğitilmesi ve hem toplum hem de siyasi hayattaki katılımının artırılması
- Dünya Ticaret Örgütü’ne katılımların kolaylaştırılması
- Güvenlik anlaşmalarının yapılması
- Batı ile ilişkilerin güçlendirilmesi
- Dini kurumların rollerinin kısıtlanması olarak sıralanabilir.

⁶⁶ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, a.g.e., s. 8

⁶⁷ Zeynep Taha, “ABD’nin ‘Büyük Ortadoğu Girişimi’”, (02.03.2004) <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/259581.asp?cp1=1> (10.05.2011)

Bu noktadan hareketle Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nde, Arap dünyasında çoğulculuk teşvik ediliyor, parlamenter sistemle muhalefetteki siyasi partiler ve sivil toplum verilecek desteklerle güçlendiriliyor. Ekonomik, serbest ticaret bölgeleri kurulması, küçük ve orta ölçekli işyerlerinin finanse edilmesi öngörülüyor. Bush yönetimi, bölgedeki toplumsal, ekonomik ve siyasi değişimi teşvik etmek için değişimi gerekli gören reformcu liderlerle uzun vadeli bir ortaklık kurmayı da planlıyor.

Benzer şekilde 3 Kasım 2003'te Collin Powell, Ortadoğu'da özgürlüğün yayılması için kaçınılmaz olan sekiz konu bulunduğunu, Amerikan politikasının, insan onurunu ilgilendiren bu ilkeler üzerinde ısrarcı olacağını söylemiştir.⁶⁸ Söz konusu sekiz ilke şunlardır:

- Hukuk
- Devletin gücünün sınırlandırılması
- Düşüncenin özgürce açıklanması
- İnanç özgürlüğü
- Adaletin eşit dağıtımı
- Kadınlara saygı
- Dinsel ve etnik hoşgörü
- Özel mülkiyete saygı

Bu ilkelerin yaşama geçirilmesi artık ABD'nin diktatörlerle ilişkisini bitirdiği ve otoriter rejimlerin sonunun geldiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu kapsamda ABD, ilk olarak Saddam rejimini hedef seçmiş güç kullanarak Irak'ı işgal etmiştir.

BM Arap Beşerî Kalkınma Raporu dışında Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nin diğer bir kaynağı da, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri hedef alınarak hazırlanan ve 1975'ten sonra hayata geçirilen "Helsinki süreci". Sovyet Blok'unda insan hakları ve demokrasiye destek veren Helsinki süreci, komünizmin yıkılmasında ve Doğu Avrupa'da demokrasinin kurulmasında önemli rol oynadı. Amerikan yönetimi, Büyük Ortadoğu Girişimi ile Sovyetler Birliği'nin çöküşünde etken olan sürecin bir benzerini bu kez Arap dünyası için planlandığını ve İslamcı aşırılığın ortadan kalkmasına yardımcı olacağı beklentisi bulunduğunu söylemek mümkündür.⁶⁹

Bush yönetimi 2004 yazında; Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimini resmen gündeme taşımıştır. G-8, NATO ve AB doruklarında projeye destek aranmıştır. 1975 yılında, aralarında SSCB ve ABD'nin de bulunduğu ve 35 ülke tarafından imzalanan "Helsinki Senedi" gibi

---

⁶⁸ Bob Woodward, **Bush at War**, Simon & Schuster, New York, 2002, s. 83

⁶⁹ D. Lindley Young, "The Winds of War: Demokratizing the Middle East; Drawing the Line in the Sand", The Modern Tribune, (28.03.2004)
http://www.themodertribune.com/greater_middle_east_initiative_george_bush_collin_powell_god%27s_gift_of_democracy_more_war.htm (10.05.2011)

"Büyük Ortadoğu Projesi"nin de demokrasinin geliştirilmesini ve iyi yönetişimi önerdiği anlatılmıştır. Buna göre söz konusu proje, eğitim ve bilgiyle bölgenin kalkındırılmasını, ekonomik fırsatların yaratılmasını hedeflemektedir. Buna karşın, her destek arayışında, özellikle AB tarafından, ABD'nin Filistin-İsrail Sorunu'nu çözmeksizin bölgede dönüşüm yapmasının zor ve hatta olanaksız olacağına ilişkin inanç dile getirilmiştir.⁷⁰

Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nin bölge ülkeleriyle istişare yapılmadan hazırlanması ve bilgi verilmemesi yetmiyormuş gibi, bir de üstüne NATO, AB ve G-8'e sunulunca, Arap ülkelerinden tepkiler yükselmeye başladı. Arap dünyasının konu olduğu bir olayda, Avrupa'nın görüşü soruluyor, ama Arap dünyasına danışan kimse yoktu. Ama Bush yönetiminin girişimi Arap ülkelerinde sert bir muhalefetle karşılaştı. Mısır ve Suudi Arabistan, planı reddederek projenin Arap dünyasının on yıllardır başını ağrıtan sorunların (İsrail'in Filistin topraklarını işgali gibi) görmezden gelinmesini gösterdi. İki ülke Batı tarzı demokrasinin, İslam'ın etkin olduğu bölgeye uygun olmadığını savundu. Suriye ve Lübnan da itiraz eden ülkeler arasında yer aldı. Benzer şekilde Arap gazeteleri Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimini "Ortadoğu'da reform ve demokrasi savaşı" olarak tanımlarken, bazı aydınlarla gazetecilerse daha sert tepki gösterdi. Örneğin, El Hayat'ta Mısırlı yazar Amar Ali Hasan, ABD'nin bu girişimle "Türk modelini" Arap ve İslam dünyasına uyarlamaya çalıştığını yazdı. Hasan böylece dinin laikliğe uyumlu bir hale getirildiğini, yani bir yerde dinin siyaset ve ekonomik hayattan çıkarıldığını savundu.⁷¹

3.5. Bölgesel Modelleme Kapsamında Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi

Bu dönemde Amerikalılar, Arap dünyasındaki bu tepkiler üzerine, projenin nihai olmadığını, daha hazırlık aşamasında olduğunu ve hem Arap, hem de Arap olmayan ülkelerle bu konuda çalışacaklarını açıklama gereği duydu. Bu açıklamadan hemen sonra da Amerikan Dışişleri bakan yardımcılarında Marc Grossman, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ülkeleri kapsayan bir tura çıkarak projenin bir bakıma tanıtımını yaparak destek sağlamaya çalıştı. Ancak Arap dünyasındaki yaygın bakış açısı, Washington'un, demokrasi ve reformlar adı altında bölgedeki toplumsal ve dini yapıları değiştirmeyi amaçlıyor şeklinde algılandı.

Bu algının yansıması olarak ABD yönetiminin bölgesel modelleme (regional modelling) yaklaşımını geliştirdiğini ve uygulamaya başladığını söylemek mümkündür. Burada model olarak sunulan ülkenin Türkiye olduğuna dair yaygın bir anlayışın olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre, "tek kutuplu dünyada hegemonya konumunda bulunan ABD, öteki ülkeleri pozitif veya negatif olarak uluslararası sistem içinde örneklemelemektedir. Pozitif modellenen ülkelerin, modelleme kıstasları

⁷⁰ Kemal Evcioglu, **Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi**, Umay Yayınları, İzmir, 2005, s. 142 – 143

⁷¹ Zeynep Taha, "ABD'nin 'Büyük Ortadoğu Girişimi'", (02.03.2004) <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/259581.asp?cp1=1> (10.05.2011)

(serbest piyasa, demokrasi, sivil toplum) itibariyle batılı modele yaklaşmakta olduğu varsayılır. Öteki bölge ülkelerinin bu modeli takip etmesi gerektiği dayatılır. Bazı ülkelerin batılı modelin benimsetilmesine karşı gösterdikleri direnç ise, bunların negatif biçimde modellenmesiyle sonuçlanır. Öteki ülkelerin negatif örnekleri takip etmemesi gerektiği vurgulanır. Bir ülkenin pozitif veya negatif modellenmesi hegemonya ile söz konusu ülke arasındaki ilişkinin akışını da büyük ölçüde belirlemektedir. Pozitif durumdaki ülke, olumlu diplomatik ilişkiler, ekonomik yardımlar veya askeri olarak ABD korumasına alınarak ödüllendirilirken; negatif kapsamdaki ülke, diplomatik önlemler, ekonomik ambargo veya ABD tarafından askeri araçlarla tehdit edilerek uluslararası sistemden soyutlanır ve cezalandırılır.”⁷² Bu görüşe paralel olarak negatif durumda olan ülkeler İran, Libya, Yemen, Sudan, Suriye en negatif durumda olanlar olarak sayılabilir.

Bölgesel modelleme politikası her ne kadar hegemonya ile bölgesel güçler arasında etkileşim içerisinde uygulanıyorsa da; politikanın daha çok hegemonyanın çıkarları çerçevesinde işlediği görülmektedir. Bir ülkenin pozitif veya negatif biçimde modellenmesindeki karar verici unsurlar büyük oranda hegemonyanın küresel veya bölgesel çıkarlarıdır. Bu nedenle söz konusu bölgede istenilen ekonomik, sosyal ve en önemlisi mental değişimin ABD çıkarlarına uygun olması gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için zaten serbest piyasa, demokrasi, sivil toplum gibi unsurları kendi modeline uygun olan bölgesel modelin sunulması bu projenin başarısı için büyük önem taşımaktadır. ABD yönetimleri geçmişte bölgenin dönüşümü için Lübnan ve Irak Modellerini kullanmışlardır. Lübnan Modeli etnik-dini çoğulculuğu, diğerlerinden ayrılan demokrasi ve birlikte yaşama deneyimleriyle, liberal ekonomi deneyimi ve potansiyeli ile Amerika'nın Arap dünyasına önerdiği modellerden biri olmuştur. Suriye'den kopartılmış ve İsrail ile ilişkileri düzelmiş bir Lübnan, İsrail'in varlığının da en önemli güvencelerinden biri olması beklenmiştir ancak kaçırılan iki askerin ardından Lübnan'ı yerle bir eden İsrail sayesinde bu modelde güvenilirliğini yitirmiştir. Diğer taraftan Irak Modeli ise tamamen diktatörlük içerisinde olan bir devlet olarak halkın yönetilmesine dayanıyordu. Saddam'ın infazıyla model tamamen çökmüştür.

Mevcut dönemde sunulan Türkiye modeli ise ılımlı İslam'a dayanan ve demokratik değerlerin ön planda olduğu bir modeldir. ABD bu model vasıtasıyla Günümüzdeki en büyük ve etkili ideoloji olan demokrasiyi meşrulaştırma aracı olarak kullanmaktadır. Bu ideolojinin; insan hak ve hürriyetlerine verdiği değer, bir ülkenin bir başka ülkeye saldırmasının ve dolayısıyla sahasını genişletmesinin bahane unsurları olarak, kendisiyle birlikte çeşitli ülkeleri güç birliğine sürükler. İşte, hedeflenen Ortadoğu için ilk önce bu unsurlar var edilmiş veya mevcutsa, bunlar daha da güçlendirilmeye çalışılmıştır. Demokrasiyi güçlü kılan, yalnızca dayandığı ilkeler değildir. Onu önemli kılan diğer önemli bir sebep de gelişmiş ülkeler vasıtasıyla kullanılmakta oluşudur. Demokrasi ve ilkelerinin bir silah olarak kullanılması, insan haklarının ihlâl edildiği durumlarda ve ülkelerde söz

⁷² Davut Ateş, “ABD Hegemonyası ve Bölgesel Modelleme Politikası: Kuramsal Çerçeve”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 2009, Cilt: 6, Sayı:1, s. 308 pp. 303 – 319

konusu edilebilmektedir. Hedef alınan ülkelerde zorunlu müdahaleyi gerektirecek bir ortam mevcut değilse, bu ortamın doğması için bazı senaryoların var edilerek sahneye konulması gerekmektedir.

Bu bakımdan Söz konusu bu dönüşümün ve modelin önemi ABD yönetimi tarafından çeşitli tonlardan dile getirilmektedir. Örneğin CIA'nin eski direktörü James Woolsey “Bu, teröre karşı bir savaş olmanın ötesinde, bizim 20. yüzyıl boyunca inşa edip savunduğumuz liberal uygarlığı tehdit eden Arap ve Müslüman dünyasına demokrasi götürme savaşıdır. Bu savaş, tarihsel nedenlerle demokrasiye geçemeyen Ortadoğu'nun çehresi tamamen değişinceye dek sürecektir demıştır.”⁷³

Bu kapsamda ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisine, 8 Nisan 2004'de, Senatörler Chuck Hagel ve Joe Lieberman tarafından sunulan yasa teklifi Büyük Orta Doğu ve Orta Asya'da ekonomik ve siyasi kalkınmayı sağlayacak programlara yetki verilmesini ve 3 yeni kuruma destek sağlanmasını öngörüyordu. Senato ve Kongrede kabul edilen söz konusu “2004 Yılı Büyük Orta Doğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu” olarak adlandırılan Kanununla Büyük Orta Doğu ve Orta Asya'da siyasal özgürlüğün geliştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlanıyordu. Kongre bu maksatla oluşturulan üç yeni kuruma “Demokrasi Vakfı, Kalkınma Vakfı ve Kalkınma Bankası” katkı ve katılımlarını da içeren yardım programı için yetki vermiştir.⁷⁴

Kanunda yardım programının uygulanacağı bölge “Büyük Orta Doğu ve Orta Asya” bölgesi; Arap Birliği'nin 22 ülkesi (Cezayir, Bahreyn, Komoros, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Moritanya, Fas, Umman, Filistin Otoritesi, Katar, Suudi Arabistan, Somali, Sudan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen), Afganistan, İran, İsrail, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan ülkelerini kapsamaktadır. Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu ile Ortadoğu bölgesi jeopolitik açıdan genişletilerek, kapsamına Kafkasya, Orta Asya ve Kuzey Afrika da dâhil edilmiştir.

Kanun herhangi bir hüküm olmasa dahi Başkan'a, siyasi ve ekonomik özgürlüklerin, serbest ticaret ve özel sektörün kalkınmasını sağlamak amacıyla, Büyük Orta Doğu ve Orta Asya'ya yardım sağlama yetkisi verilmiştir. Başkan, özel sektörün kalkınmasını, ticaretin geliştirilmesini ve yatırımların artırılmasını sağlamak amacıyla, Büyük Orta Doğu ve Orta Asya Bankası'nı kurmak, diğer bağış yapan devletlerle ve Büyük Orta Doğu ve Orta Asya'dan temsilcilerle birlikte çalışmak için yetkilidir.

---

⁷³ Emin Baydıl, “Sovyetlerin Yıkılmasından Sonra NATO'nun Yeni Hedefleri ile Ortadoğu Bölgesi Arasındaki İlişkiler Üzerinde Jeopolitik Bir Değerlendirme”, **Akademik Bakış Dergisi**, Celalabat Kırgızistan, Mart 2010, Sayı: 19, s.7 pp. 1 – 13 <http://www.akademikbakis.org/19/11.pdf>

⁷⁴ Hagel/Lieberman Introduce Bill to Aid Development in Greater Middle East, (08.04.2004)

<http://lieberman.senate.gov/index.cfm/news-events/news/2004/4/hagellieberman-introduce-bill-to-aid-br-development-in-greater-middle-east> (10.05.2011)

Bu noktada Şu soru çok önemlidir. ABD Orta Doğu'ya yönelik böylesine önemli bir projeyi neden hayata geçirmiştir? Bu sorunun cevabını gelişmelere baktığımızda bulmak mümkündür. Afganistan ve Irak Savaşları, Suriye, Libya ve İran'a karşı silahlı güç kullanma tehditleri, Gürcistan, Ukrayna, Lübnan, Kırgızistan, Tunus ve Mısır halk hareketleri gibi olaylar yaşanmaktadır.

3.6. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Rejimlerin DeęiŐememe Sorunu

Ortadoğu coğrafyasında bulunan ülkelerin hepsinde istisnasız iktidarı elinde bulunduran bir "elit grup" olmuştur. lkeden ülkeye farklılıklar gösterse de Ortadoğu dünyada mutlak monarŐilerin halen hüküm sürdüğü tek bölge olma özelliğini muhafaza etmektedir. Türkiye ve İsrail dışında bölgede hiçbir ülke için "demokratik" tanımlamasını kullanmak doğru değildir. Her ne kadar bazı ülkeler zaman zaman bir takım modernleşme ve demokratikleşme çabalarında bulunmuŐlar ise de bu hiç birinde özelde Türkiye'deki demokratikleşme rneği kadar başarı saęlayamamıŐtır.

Ulus-devlet yaratma sürecine görece geç başlayan Ortadoğu lkelerinde, liderlik vasfı da bu doğrultuda bir Őekillenme gösterir. Örneğin; halen varlığını sürdüren otoriter liderlerin çoğu ya askeri darbeler ya da ulusal kurtuluş mücadelesi sonucunda başa gelmiştir. Yıllarca sömürge imparatorluklarının egemenliğinde yaşayan Ortadoğu halkları; kendilerine özgürlüğü kazandırmıŐ olan liderlerine "kayıtsız Şartsız bağlılık" sergilemiŐlerdir. Lidere bağlılık konusunun İslami motifler ile iliŐkilendirilmiŐ olduğunu da gözden kaçırmamak gerekmektedir.⁷⁵

Her ne kadar Sünni ve Şii bölünmüŐlük içerisinde olsa da, Ortadoğu coğrafyasında hakim din İslam'dır. Ortadoğu liderlerinin çoğu; kendisini; İslam dininin peygamberi olan Hz. Muhammed'in liderliği ile özdeŐleŐtirmeye çalışarak, halkın tam ve etkin itaatini saęlayabilmiŐlerdir. Özellikle bu liderlerden, peygamber soyundan gelenlere halk tarafından sorgusuz itaatin temelinde İslam dinine ve peygamberine olan bu bağlılık yatmaktadır. Lidere ve liderin yakın çevresine bu türden bir bağlılık dini ve sosyal dinamiklerin karşılıklı etkileŐimi ile o denli i içe geçmiştir ki halk, sistemi sorgulamaya gerek bile duymamıŐtır. Bu durumdaki liderler; etnik ve dini çatışma vb. içsel problemleri de kullanarak giderek gücü tek elde muhafaza etmeyi saęlayabilmiŐlerdir.

Ortadoğu coğrafyasındaki devlet sistemlerinin en temel özelliklerinden birisi de dini ve etnik olarak azınlık durumunda bulunan grubun çoğunluğu yönetmesidir. Örneğin; Irak'ta yakın zamana kadar çoğunluğu Şii nüfus oluşturmasına rağmen, yönetim erkine Sünni olan Saddam Hüseyin sahipti. Aynı Şekilde Suriye'de asırlar boyunca idareyi elinde bulunduran Sünniler, Hafız Esad döneminden itibaren azınlık sayılabilecek olan Aleviler tarafından yönetilmeyi bir türlü ilerine sindirememiŐlerdi.

⁷⁵ Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 2004, Sayı: 8, s. 128 pp. 113 – 138

Dolayısıyla, var olan yönetime başkaldırıları ve isyanları başlatmış ve zaman içinde bu gelişme ulusal güvenliğinin bir numaralı tehdidi haline dönüşmüştür.⁷⁶

Ortadoğu Arap ülkelerinin siyasi yapılanmasında genelde iki tür liderlik göze çarpmaktadır: “Modern ideolojik unsurlarla kendilerine yeni bir siyasi meşruiyet çerçevesi oluşturmaya çalışan totaliter/bürokratik diktatörlükler ve geleneksel meşruiyet kalıplarını kullanmaya çalışan krallıklar” Bu tipten baskıcı liderlerin, Ortadoğu bölgesinde varlığını koruması tesadüf değildir. Sömürge imparatorluklarının çekilmesinin ardından oluşan güç boşluğu, yine büyük güçlerin kendi çıkarlarına zarar vermeyecek türden hükümetlerin kurulması ile telafi edilmiştir. Çünkü dönemin başat gücü olan İngiltere, bu ülkelerin siyasi ve coğrafi yapılarını bizzat belirlemiş ve ardından süper güç olan Amerika ile de bu ülkelerin siyasi süreçlerini tamamlama hakkı daima başka bir devlet tarafından tayin edilmiştir.⁷⁷

İsrail’in 1948’de kurulmasının ardından; Ortadoğu’da güvenlik algılaması küresel düzeyden bir nevi bölgesel düzeye taşınmıştır. İsrail’e karşı Arap ülkelerinin, başka bir deyişle Yahudilere karşı Müslümanların haklarını koruma söylemleri ile yola çıkan liderler baskıcı ve otoriter eğilimlerinin güçlenmesini sağlamış ve bu gelişme de halkın liderlerin politikalarının meşruluğuna inanmasına somut bir “delil” oluşturmuştur.

Ortadoğu’da; sorgulamayan ve siyasi hayata sadece seyirci olarak iştirak eden özellikle iktidarda söz sahibi olamayan topluluklar arasında sisteme yabancılaşma bunalımı da dikkat çekmektedir. İçsel olarak bu gruplar bazı ülkeler için ciddi bir güvenlik problemi yaratmaktadır. İncelendiğinde; Ortadoğu ülkelerinde siyasi bir devamlılık olduğu görülebilir. Çünkü darbe ya da kurtuluş mücadelesi ile iktidara gelmiş olan liderler bir şekilde doğal ölüm veya suikast dışında gücü hiçbir şekilde paylaşmamaktadırlar. Ancak, bu durum her ne kadar, politik devamlılık sağlanıyor izlenimi verse de halkın siyasi hayattan uzak tutulması uzun vadede ülke içi güvenlik problemlerine yol açmış ve bugün yaşanan isyan sürecinin çekirdeğini bu dışlanan grupların oluşturduğu açıkça görülecektir. Bu konuda isyan eden bu insanların sloganları oldukça açık ve benzerdir, Kifaye Mubarek, Kifaye Bin Ali, Kifaye Kaddafi v.b.

3.7. Hegemon Gücün Dönüşüme Müdahalesi

Birçoklarına göre 1. Dünya Savaşı’nda yapay olarak kurulan ve yapay yollarla yaşatılan Ortadoğu, günümüzün şartlarına artık dayanamıyor. İnsanların bilgiye kolayca ulaşabildiği ve bilişim çağının yaşandığı şu günlerde tamamen çağdığı kalmış rejimlerin bugüne kadar yaşaması dahi mucize

---

⁷⁶ Salih Akdemir, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, *Avrasya Dosyası (Arap Dünyası Özel)*, 2000, Cilt: 6, Sayı: 1, ASAM Yayınları, Ankara, s. 226

⁷⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik - Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 368

olarak görülebilir. Aslında bugüne kadar bu rejimlerin ‘mucize’yi petrole ve İsrail’e borçlu olduğunu söylemek mümkündür. Petrol nedeniyle daha önceki hegemon güç İngiltere, ardından hegemonyayı devralan ABD Körfez rejimlerini korudu ve böylece 19. yüzyılın eskimiş anlayışları 21. yüzyıla kadar taşınabildi. İsrail’in 14 Mayıs 1948’de kurulmasından sonra ise, bu devleti korumak ABD’nin bölgedeki en önemli öncelikleri arasına girdiğini söylemek mümkündür. Tabi bunda gerek ABD içindeki Yahudi lobisinin gerekse ABD için bölgedeki çıkarlarının büyük rol oynadığını söylemek mümkündür.

Hegemon gücün ekonomisini çarklarını döndüren petrol için Suudi Arabistan ve diğer petrol zengini ülkelere muhtaç olan ABD, İsrail’i korumak için de Ürdün ve Mısır’a muhtaçtı. 17 Eylül 1977’de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Menachem Begin’i bir araya getiren ABD, Camp David’te bu ülkelere anlaşma imzalatmayı başardı. Böylece Arapların en büyük devleti ve birçok defa savaştığı İsrail ile barışmış oldu. ‘Soğuk Barış’ da denen bu anlaşma Enver Sedat’ın hayatına mal olurken, Hüsnü Mübarek’e yaklaşık 30 yıllık diktatörlük döneminin yolunu açtı.

Mübarek döneminde de Mısır, para ve siyasi destek karşılığında İsrail’i meşrulaştırmaya devam etti ve ABD’nin Ortadoğu politikasının en önemli yapı taşlarının başında geldi. ABD Camp David’den bu yana Hüsnü Mübarek’e de, diğer pek çok Ortadoğu ülkesine de reform yapması uyarısında bulunuyordu. Serbest seçimlerden, kadın haklarına; serbest piyasa koşullarının sağlanmasından daha nitelikli eğitime kadar uzanan bu reform taleplerinin ana hedefi Mısır’da ve diğer ülkelerde bir Batı tarzı demokrasi çıkarmaktan ziyade, ülkenin sosyal ve siyasal patlama noktasından kurtarılması olduğunu söylemek mümkündür.

Başkan George W. Bush’un 6 Kasım 2003’te National Endowment for Democracy’de yaptığı açılış konuşması, gerçekten akıllıca yapılmış güzel bir değerlendirmeydi.⁷⁸ Bu konuşma Ortadoğu için tarihi bir gelişmenin başlangıç noktası olabileceği gibi, 11 Eylül sonrası ciddi yara alan İslam Dünyası ve ABD ilişkileri için de olumlu bir süreci başlatabilecek bir potansiyele sahipti. Ancak Ortadoğu halkı bu değerlendirmeleri samimi bulmadı ve ABD’nin bölgede gerçekten demokrasi istediğine inanmadı. Zira ABD yıllardır dost addettiği diktatörlerin, halklarına yaptıkları eziyetlere ve muhaliflerine uyguladıkları şiddete hep sessiz kalmayı tercih etmişti.⁷⁹ Bu anlamda Bush’a ve politikalarına şüphe ile yaklaşılmasının diğer bir nedeni de Ortadoğu halkının Filistin, Irak ve Afganistan gibi meselelerde somut bir gelişme görememiş olmasıdır.

Fakat Amerika reformlar konusunda bir türlü kararlı olamadı. Petrol ve İsrail’in güvenliği kadar, iplerin serbest bırakılmasıyla birlikte İslamcıların Arap ülkelerinde seçim yoluyla iktidara

---

⁷⁸ Amy Hawthorne, “Is Civil Society the Answer”, **Uncharted Journey: Promoting Democracy in the Middle East**, (Ed: Thomas Carothers ve Marina Ottoway), Carnegie Endowment for International Peace, 2005, Washington D.C. s. 81

⁷⁹ Marina Ottoway, ‘The Problem of Credibility’, **Uncharted Journey: Promoting Democracy in the Middle East**, (Ed: Thomas Carothers ve Marina Ottoway), Carnegie Endowment for International Peace, 2005, Washington D.C. s. 173–193

gelebileceği endişesi, özellikle 11 Eylül'den sonra Washington'un kâbusu oldu. Bu nedenle oğul George Bush döneminde ABD, Ortadoğu'ya doğrudan müdahaleyi tercih etti ve bölgeye adeta 'bir fil gibi' girdi. Amerika'nın bu girişi başta Mısır ve Suudi Arabistan olmak üzere tüm Arapları korkuttu. Ancak Bush'un Irak'taki başarısızlığı Arap diktatörlerini reform yapmaya değil, tam tersine halk üzerindeki baskılarını arttırmaya yöneltti.⁸⁰ ABD yönetimi, Başkan George Bush döneminde petrol için başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer rejimlerle ilişkilerini arttırmaya devam etti. İsrail'in güvenliği ve terörle mücadele için de bölgedeki otoriter rejimlerin insan hakları ihlallerini ve işkencelerini görmezden gelmeye devam ettiğini söyleyebiliriz.

Ancak başkan Barack Obama işbaşına geldiğinde ise bu düzenin böyle devam edemeyeceğini görebiliyordu. ABD özellikle İsrail'i daha fazla sırtında taşıyamazdı. Filistin sorunu çözülmeden ABD'nin bölgede manevra yapabilmesi çok zordu. Özellikle 2009'da İsrail'de kurulan yeni koalisyonun garip politikaları Obama'yı yeni Ortadoğu politikasında harekete geçmeye zorladı. Ne var ki İsrail Başbakanı Netanyahu Amerika'daki Yahudi lobileri yoluyla ilk saldırıları püskürttü ve Obama'yı Ortadoğu'ya adeta sokmadı. Fakat Obama'nın Ortadoğu'ya girmekte oldukça kararlı olduğunu söylemek mümkündür.

Genel olarak 2000'li yılların ortalarından itibaren ABD bölgeye artık eskisi gibi hükmedemediği ve kontrolünün gittikçe zayıfladığını gözlemlemiştir. Son bir yılın gelişmelerine bakıldığında Sudan'dan Tunus'a, Yemen'den Mısır'a kadar tüm Arap dünyasında ABD'nin politikaları radikal bir değişiklikten geçtiğini söylemek mümkündür. Hegemon güç olarak bölgedeki hedefleri ve çıkarları yine aynı olsa da, yöntemlerinde büyük değişim olduğunu söylemek mümkündür. ABD belki görünür olarak isyanlarda fitili ateşlemedi ancak fitil ateşlendikten sonra süreci mümkün olduğu kadar kontrol etmeye ve şekillendirilmeye çalıştığını söylemek gerekir. Aslında Obama yönetiminin bu süreçte bulduğu formül ya da yaklaşımı şu şekilde özetlemek mümkündür. "İslamcılar tarafından kolayca yıkılacak rejimleri korumanın anlamı yok, bırakalım yıkılsınlar, yerlerine Batıcı ama seküler rejimleri biz kuralım"⁸¹ şeklinde olmuştur. Tabii bunu söylerken her şeyi ABD yaptırıyor, tüm kontrol onda demek mümkün değildir. Herkesin bir planı vardır, ancak iş uygulamaya gelince sahada çeşitli zorluklar ortaya çıkar ve işler her zaman istediğiniz gibi gitmez. Örneğin Libya'da planlar Tunus ve Mısır'daki kadar kolay gitmedi. Çünkü bir süreci başlatınca çok farklı dinamikler devreye girer. Kısacası hayat mutlak anlamda kontrol edilebilir değildir, ancak senaryosu ve onu uygulamak için gerekli iradesi, imkânı ve insan gücü olan her zaman bir adım öndedir.⁸²

---

⁸⁰ Sedat Laçiner, ABD Kontrolünde Arap Devrimi, (01.02.2011) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1923> (11.05.2011)

⁸¹ Sedat Laçiner, Arap Baharı'nda Batı'nın Rolü, (26.04.2011) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2070> (11.05.2011)

⁸² Sedat Laçiner, a.g.e,

Tunus ve Mısır'daki olaylarda yerel dinamikleri reddetmek elbette mümkün değildir. Ancak her ikisinde de halk hareketinden çok askerın tavrı daha önemli olduğunu söylemek gerekir. Bu ülkelerde yönetim birkaç sacayağı üzerine oturur ve bu ayakların mutlaka dış bağlantıları güçlü olur. Bu aktörler halktan destek alamayacakları için dışarı ile ilişkileri değişikçe ülkenin güç dengesi de değişir. Tunus'ta asker bir anda Devlet Başkanı Bin Ali'yi ortada bıraktı ve bunun işsiz ve aç Tunuslular ile hiçbir ilgisi yoktu. Aynı şekilde Mısır'da da Hüsnü Mübarek'e Amerikan desteğinin kalktığı anlaşılıyor. Çünkü olaylar patlak verdiği sırada ABD'de bulunan Mısır Genelkurmay Başkanı'na olayın kanlı bir şekilde bastırılmasının istenmediği yönünde mesajlar verilirken, iletişim kanallarının açılması ile halk hareketinin önü açılmıştır. Mısır'da olayların giderek büyümesine karşılık Obama yönetimi, Mübarek'in halkın taleplerine karşılık vermesi ve internet ve telefon iletişimini kesmemesi gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar halkın taleplerine vurgu yapmaktadır ancak gerekliliklerin Mübarek tarafından yerine getirilmesinin istenmesi dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere ABD yönetimi, ilk başta Mübarek yönetimini direkt olarak hedef alan ve halkı açık bir şekilde destekleyen bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır.⁸³

Diğer taraftan Mısır'da olaylar ülkenin en güçlü muhalif gruplarınca başlatılmadı, tam aksine Müslüman Kardeşler ilk başta ne yapacağına dahi karar veremedi. Mısır'da gösteriler hala dini gruplardan çok seküler gruplarca sürükleniyor. Olayların hangi noktaya varacağını şimdiden kestirebilmek güç. Ancak görünen o ki ABD Arap rejimlerini birer birer ve kontrollü olarak değiştirmeye çalışıyor. Her bir olayın aslında bölgedeki diğer otoriter liderlere açık bir uyarı olduğu söylenebiliriz. Bu uyarı da verilen mesaj ise çok açık eğer gönüllü olarak değişmeyi kabul etmezlerse, kontrollü olarak sokak tarafından değişime zorlanacaklardır.

4. BÖLÜM

4. HEGEMON GÜCÜN HALK HAREKETLERİ SONRASI BÖLGE ÜZERİNDEKİ OLASI YAKLAŞIMLARI

Başkan Bush'un özgürlük politikası, uygulanmaya başladıktan bir kaç yıl sonra, Ortadoğu'da demokratikleşmenin ABD çıkarlarına hizmet etmeyeceği yönünde olumsuz eleştiriler almaya başladı. Bazı Arap ülkelerinde gerçekleştirilen seçimler, Amerikan açılımlarının yeniden düşünülmesini zorunlu kıldı. Mısır'da Mübarek'in iktidar partisi, 2005 yılında önemli sayıda sandalyeyi Müslüman Kardeşlere kaptırdı. Aynı şekilde Filistin'de Hamas'ın zaferi de birçok gözlemciyi bölgede demokrasinin ABD için riskli olabileceği düşüncesine sevk etti.⁸⁴ İslamcıların muhtemel zaferleri ile sonuçlanacak demokratik seçimler, aslında mevcut otoriter rejimleri değiştirirken aynı zamanda farklı

⁸³ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, a.g.e, s. 38

⁸⁴ Tamara Cofman Wittes ve Sarah E. Yerkes, "What Price Freedom? Assessing the Bush Administration's Freedom Agenda, *The Saban Center for Middle East Policy at Brookings Institution Analysis Paper 10*, Eylül 2006, s. 1

bir çeşit İslamcı otoriter bir rejimi getirecektir. Uluslararası literatüre ‘one man, one vote, one time’ (bir kişi, bir oy, bir sefer) olarak geçen bu korku, demokratik seçimler sonucu iktidarı elde edecek grupların gizli gündemlerini ortaya koyarak kendi diktatörlüklerini ilan edecekleri kaygısını ifade etmektedir.⁸⁵

Dolayısıyla bu durum ABD’li politika yapıcılar için ciddi bir ikilem ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Özellikle bu tereddüt, dini grupların siyasete girmeleri ya da seçimlerde başarılı olmaları söz konusu olduğunda daha da arttı. Bu ikilem, siyaset bilimi literatürüne de İslamist Dilemma (İslamik İkilem) olarak geçmiştir. Ortadoğu’da demokrasinin yayılması ve desteklenmesi birçok soru ve sorunu içinde barındıran çok karmaşık bir yapı arz etmektedir. Hele ki dini gruplar söz konusu olduğunda bu karmaşıklık iyice artmaktadır.⁸⁶

4.1. Başkan Obama Döneminde Başlayan Stratejik Algı Değişimi

Başkan Obama yönetimi Ortadoğu’da demokrasinin teşvik edilmesi konusunda Bush’tan farklı bir çizgiyi takip etmektedir. Bush’un aksine bu değişimin dışarıdan zorlayarak gerçekleştirilmesi doğru bulunmamıştır. Öte yandan bölgede demokrasinin teşvikinden de vazgeçilmemiş, ancak bunun ülkelerin kendi iç dinamiklerince gerçekleşmesinin önemi vurgulanmıştır. Obama, ABD’nin bu konudaki yaklaşımını 4 Haziran 2009 tarihli Kahire konuşmasında oldukça güzel bir şekilde özetlemiştir: “Hiçbir ülkeye başka bir ülke tarafından bir yönetim sistemi empoze edilemez ve edilmemelidir. Bu gerçek, halkına söz hakkı veren, hukukun üstünlüğüne ve bütün insanların haklarına saygı gösteren bir hükümet sistemine olan inancımı azaltmıyor. Her ülke bu ilkeyi kendince ve kendi insanının geleneklerine uygun şekilde hayata geçirir.”⁸⁷

Yakın zamanda Ortadoğu’ya yayılan halk hareketleri tam da bu yaklaşım ile örtüşmektedir. Ancak bu durum hareketliliğin tamamen ABD politikasının ürünü olduğu anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte ABD’nin gelecekte olası müttefiklerini hâlihazırdaki ortaklarına tercih ettiği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. ABD, bu süreçte kendisine yakın politikalar izleyen otoriter yönetimlerin arkasında durmamış ve destek vermemiştir. Ayrıca halk hareketinin sert müdahaleler karşısında sonuçsuz kalmasının önüne geçmiş yani protestocuların önünü açmış ve birikmiş tepkinin baraj kapakları açıldığında olduğu gibi rejim liderleri üzerine akmasına ortam hazırlamıştır. Başka bir deyişle Ortadoğu ve Afrika’daki mevcut baskıcı rejimlere tahammül sınırlarının aşıldığını

⁸⁵ Mona Yacobian, “Engaging Islamists and Promoting Democracy”, **USIP Special Report 190**, Ağustos 2007, s. 15.

⁸⁶ Jeremy M. Sharp, “U.S. Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma”, CRS Report for Congress, (15.06.2006), s. 2 <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL33486.pdf> (12.05.2011)

⁸⁷ Obama’s Speech in Cairo, The New York Times, (04.06.2009) <http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html> (12.05.2011)

göstermektedir. Bölge halklarının ve aydınlarının, demokrasi olmadan, toplumsal adalet olmadan, huzurun ve refahın sağlanamayacağı, istikrarın sağlıklı bir zemine oturtulamayacağı, bunun başka bir yolunun da olmadığı gerçeğini artık görmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Ancak bunu sağlamanın da kolay olmadığı bilinmektedir.

Tunus ve Mısır'la birlikte Yemen'de, Bahreyn'de, Cezayir'de, Ürdün'de, Filistin'de, Suriye'de ve Libya'da, Fas'ta hatta kısmen de olsa S.Arabistan'da ve Irak'ın kuzeyinde de hareketlenmeler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Libya'daki gelişmeler en kanlı nitelikte olmuş ve iç çatışmaya dönüşmüştür. Bunu Yemen ve Bahreyn takip etmektedir. Diğer ülkeler, ayaklanma olarak da nitelendirilen bu muhalif hareketleri, reform vaatlerinde bulunma, hükümet değişiklikleri yapma ve bazı iyileştirmeler ortaya koyma gibi girişimlerle bir şekilde tolere etmeye veya geçiş dönemi yönetimleriyle bir yöne doğru sevk etmeye çalışmaktadır.

4.2. ABD'nin Bölgedeki Hegemon Güç İmajı

ABD'nin Obama'ya rağmen bölgede çok olumlu bir imaja sahip olduğu söylenemez. Gallup kuruluşunun araştırmasına göre, Ortadoğu halkları ABD'nin küresel liderliği konusuna çok sıcak bakmamaktadır.

ABD'nin Küresel Liderliğine Olan Destek	2008	2009	2010
Mısır	% 6	% 37	% 19
Tunus	% 14	% 17	% 10

Tablo:1 ABD'nin Küresel Liderliğine olan destek Mısır ve Tunus örneği⁸⁸

Her ne kadar Obama'nın göreve gelmesi ile ABD'nin küresel liderliğine olan destekte nispi bir düzelme yaşansa da, büyük beklentilerin karşılanamaması tekrar düşüşü beraberinde getirmiştir. Bunun nedenlerini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

- ABD yönetimlerinin söylem ve eylem uyumuna sahip olmayan tutumlar sergilemesi, başka bir deyişle söyledikleri ile yaptıklarının birbirine uymaması Özellikle ABD demokrasiye, insan haklarına vurgu yapmakla beraber, dünden bugüne kendisi ile işbirliği halindeki diktatörleri desteklemiş, onlarla dost olmuştur. Bu durum ABD dış politikasındaki

⁸⁸ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, a.g.e, s. 37

ikilemlerden bir tanesi olup, ABD imajına zarar verdiği gibi, söylemlerinin de etkisiz kalmasına sebebiyet vermektedir.

- ABD'nin demokratik olarak ikili tavrı özellikle Hamas'ın demokratik seçimlerine girmesini teşvik etmesine rağmen seçimden çıkan sonuca saygı duymaması (İslami İkilem) ve Hamas'ın yıpratılmak için ambargolara maruz bırakılması
- Halk hareketleri sırasında bile en başında açıkça tavrını koymamış hem rejime hem de isyancılara yönelik olarak açıklamalar yapmıştır.
- Bush yönetiminin mirası olan İslam düşmanı söylemler ve Bush'un Irak ve Afganistan'a yaptığı müdahaleyi haçlı seferi olarak nitelemesi bölge hakları üzerinde adeta medeniyetler çatışması tezini doğrulayan yaklaşımlar gelişmesine neden olmuştur.
- ABD'nin Bush yönetimi döneminde “dost” devlet olmaktan ziyade, uluslararası hukuku göz ardı eden, kendi başına hareket edip hiçbir kuruma hesap verme yükümlülüğü hissetmeyen “kabadayı” devlet olarak algılanmasının yolunu hazırlamıştır. Bu, Bush iktidarı politikalarının bir neticesidir. Amerika, bu dönemde “tek kutupluluk, hegemonya, egemenlik” konularına yoğunlaşan geleneksel bir politikaya geri çekilmiş, bunun beraberinde kendini gösteren kibir, çözümün bir parçası olan yumuşak gücü aşındırmıştır.⁸⁹ Her ne kadar Obama bu imajı silmeye çalışsa da henüz tam anlamıyla başarılı olamamıştır.

Başkan Obama'nın 4 Haziran 2009 tarihli Kahire konuşmasında öne çıkardığı diğer bir konuda ABD'nin İslam dünyasındaki imajını düzeltme çabaları olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuşmasında Obama “Ben Kahire'ye Amerika Birleşik Devletleri ile dünyadaki Müslümanlar arasında karşılıklı çıkar ve karşılıklı saygıya dayanan, Amerika ve İslam'ın birbirleriyle zıt olmadığı ve rekabete gerek bulunmadığı gerçeğine dayanan yeni bir başlangıç arayışı ile geldim.⁹⁰ Aslında onlar birbirini tamamlar, adalet ve gelişim, hoşgörü ve bütün insanların saygınlığı gibi ortak ilkeleri paylaşır” ifadelerini kullanarak Kahire'ye gelme nedenini “yeni bir başlangıç yapmak” olarak açıklayan Obama, farklı bir politika izleyeceğinin de güvencesini vermiş oluyordu.

4.3. ABD'nin Bölge Üzerindeki Olası Politikaları

Berlin Duvarı'nın yıkılması Soğuk Savaş'ın bitişi simgeler. Mübarek'in yıkılmasının da, Arap Dünyası için gecikmiş bir Soğuk Savaş bitimini simgeleyebilmesi, ancak baskıcı ve anti-demokratik tüm bölge rejimlerinin değişmesi durumunda söz konusu olabilir. Orta ve Doğu Avrupa'da neredeyse kansız gerçekleşen halk hareketleriyle yönetimden uzaklaştırılan komünistlerin yerini liberal demokrasiye ve kapitalist ekonomik modele inanmış, eski muhalifler gelmişti. Fakat yeni rejimlerin ayakta kalabilmeleri, iç dinamiklerden çok, dış dinamikler sayesinde mümkün olabildi

⁸⁹ Tuğçe Ersoy Öztürk, ABD'nin “Yumuşak Güç” Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası, s. 9 <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/abdnyumusakguckullanimi.pdf>

⁹⁰ Tuğçe Ersoy Öztürk, a.g.e., s. 10

ancak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki rejimlerin dönüşümleri dış dinamiklerle birlikte iç dinamiklerin uyumuna bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle iç dinamiklerin yönünü belirlemesi bakımından ABD'nin çok büyük etkisinin olacağını söyleyebiliriz.

4.3.1. Rejimleri Değişen Ülkeler ve Yeni Dönemde ABD ile İlişkileri

Yaşanan halk hareketleri sonucu rejimleri değişen Tunus ve Mısır ABD'nin hâlihazırda müttefiki olan ülkelerdir. Tunus'ta muhalefet büyüdükçe desteğini bu tarafa kaydıran ABD yönetimi, demokratikleşme sürecinin de takipçisi olacaktır. Ancak ABD için asıl kritik öneme sahip olan ülke Mısır'dır. ABD'de hem düşünce kuruluşları arasında hem de politika yapıcılar arasında asıl vurgu yapılan ülke Mısır olmuştur. ABD'nin Mısır'daki olaylara yaklaşımı, ittifak ilişkisini bozmadan halkın yatıştırılması ve geçişin sağlanması olarak özetlenebilir.

Mısır, ABD için oldukça önemli bir ülkedir. Arap dünyasının lider ülkelerinden olan Mısır'ın bölgede İran ve radikal gruplara karşı dengeleyici bir rolü vardır. İsrail ile işbirliği içerisinde olması ve Filistin'deki gruplarla yapılan müzakerelerde rol alması ise hem ABD'nin hem de İsrail'in işini kolaylaştırmıştır. Bununla beraber Mısır, askeri ve stratejik olarak da kritik bir konuma sahiptir. Mısır'ın Körfez'e yönelik operasyonlarda hava sahasını ve özellikle Süveyş Kanalı ile deniz yollarını ABD ordusuna açması, ABD'ye bölgede daha rahat hareket etme fırsatı tanımaktadır.⁹¹

ABD'nin Mısır ile ilişkisi 1970'lerin ortalarında başlayıp, 1979'da yapılan anlaşma ile ittifak ilişkisine dönüşmüştür. ABD anlaşma sonrasında her yıl 2/3 oranını aşmayacak şekilde İsrail'den sonra en büyük dış yardımı Mısır'a yapmıştır. Yardımlar ekonomik ve askeri yardımlar olarak bugüne kadar devam ediyorsa da son on yılda ekonomik yardımlar ciddi bir şekilde azalmıştır. 2009 yılına geldiğinde ekonomik yardım 250 milyon \$ gerilerken askeri yardım 1,3 milyar \$ civarında devam etmiştir. Mısır'ın silah modernizasyonunun % 80'e yakın bir kısmı ABD tarafından gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla ABD ile Mısır arasındaki askeri ilişkiler ikili ilişkilerde en kilit noktayı teşkil etmektedir. Bu anlamda ABD, bu kadar uzun süre yatırım yaptığı hayati öneme sahip bir müttefik olan Mısır'ı kaybetmeyi kesinlikle istememektedir.⁹²

Sanılan aksine ABD'de Mısır'ın kendi elinden çıkarak İran gibi radikal bir devlet haline dönüşebileceği yönünde ciddi bir endişesi söz konusu değil. Mısır Ordusu sokaklarda garantör bir güç olarak durmakla birlikte sokaklara inen kesimin büyük bir kısmı da korkulduğu gibi Müslüman Kardeşler tarafından yönlendirilmiyor. Ayrıca Mübarek sonrasında Müslüman Kardeşlerin de kabullenebileceği Muhammed El Baradei gibi Batı ile problemi bulunmayan biri üzerinde de

⁹¹ Mehmet Yegin, ABD'nin Mısır'daki Olaylara Yaklaşımı, (01.02.2011), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1920> (12.05.2011)

⁹² Mehmet Yegin, a.g.e.,

anlaşmaya varılabilir. Böyle bir durumda ABD-Mısır ittifakı bozulmadan özgürlüklerin nispeten iyileştiği bir Mısır ortaya çıkıyor ki bu, ABD'nin karşı çıkacağı bir senaryo değildir.

ABD Mübarek rejimindeki gibi mevcut rejimleri gözden çıkarabilir, ancak bölgedeki menfaatleri gereği iplerin tamamen halkın eline geçmesine müsaade etmeyecektir. Mısır'ın gözden çıkarılması, demek bir bakıma tüm Arap dünyasının gözden çıkarılması anlamına gelecektir. Bu nedenle ABD, özellikle askeri ve sivil bürokrasi üzerindeki vesayeti marifetiyle iplerin elinden kaymaması için çaba sarf edecektir. Sistemin ne zaman daha demokratik bir sürece dönüşeceği ise, toplumun ne kadar bilinçleneceği, kendini ne ölçüde geliştireceği ve insan sermayesinin ne derece olgunlaşacağı ile yakından ilgilidir.

4.3.2. Halk Hareketlerinin Sürdüğü Ülkeler ve ABD'nin Politikaları

Bugün pek çok uzman, Arap Dünyası'nın dönüşümüyle, 1990'ların başında Avrupa'da yaşananlar arasında benzerlik kurma arayışına girse de, Bölgenin bütünsel olarak bir dönüşüm süreci geçirmesi uzak bir ihtimal olarak gözüktüğünü söylemek mümkündür. Tunus ve Mısır'daki halk hareketleri dışında henüz başarıya ulaşmış hareket yoktur. Hâlihazırda halk hareketlerinin başladığı ve şimdilik sona erdiği ya da cılız olarak devam ettiği ülkeler (Fas, Cezayir, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün, Bahreyn) ile halk hareketinin aktif olarak sürdüğü rejimle muhaliflerin çatıştığı (Yemen, Libya, Suriye) olmak üzere iki kategoriden söz etmek mümkündür. Bu bakımdan söz konusu değişim sürecinin her ülkenin kendi iç dinamikleri ile dış güçlerin özellikle ABD'nin yaklaşımı doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür. Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve halen çalkantılı olan Bahreyn gibi petrol zengini ülkelerin tümünü de yine aynı kategoriye koyamayız. Etnik ve mezhepsel yönden nüfusunda kırılganlıklar olan ülkelerdeki dönüşüm daha sancılı olacaktır.⁹³

Bu yaklaşıma paralel olarak ABD hegemon güç olarak bazı yerlerde muhalifleri parayla, bazısında ise silahla desteklemektedir. Mısır'dan Libya'ya, Yemen'den Suriye'ye kadar hemen hemen tüm Arap dünyasında rejim karşıtları ABD tarafından doğrudan veya dolaylı olarak desteklendiğini söyleyebiliriz. ABD bu amaçla Demokrasi Vakfı, Kalkınma Vakfı, USAID ile kendi kontrolündeki diğer yerel vakıflarla muhaliflere gizli ya da açık yardımlar yapmaktadır. Örneğin Libya'daki muhaliflerin siperlerinde iki bayrak göze çarpıyor, biri Kral İdris'in bir dönem kullandığı eski Libya bayrağı, diğeri ise ABD bayrağı. ABD olayların tek hâkimi olmadığını ancak olayları manipüle etmeye, belli bir yöne doğru çekmeye çalışacağını söylemek mümkündür.⁹⁴

⁹³ Çağrı Erhan, Ortadoğu için 3 Senaryo, (07.03.2011) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1974> (12.05.2011)

⁹⁴ Sedat Laçiner, Arap Baharı'nda Batı'nın Rolü, (26.04.2011) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2070> (11.05.2011)

Sonuç:

Tunus'ta başlayan ve Mısır'da devam eden olaylar, halkın politika yapım süreçlerine geniş çaplı katılımı, demokrasi arayışı ve rejimin baskılarına son verme çabasının sonucu olarak halk hareketleri şeklinde kendini göstermiştir. Halk hareketinin oluşmasına zemin hazırlayan süreçleri ise ülkede kaynaklara erişimin eşitsiz dağılımı, yoğun işsizlik, yüksek eğitilmiş kesimlerin haklarını arama konusunda gösterdikleri direnç olarak sıralamak mümkündür. Talep edilen şey, sistemi tıkayan yolların açılması ve rejimlerinin çağa uymasındır. Tunus'ta çeşitli kentlerde başlayıp Mısır'da devam eden gösterilerin hemen hepsinin temel amacı önemli oranda birey olma talebidir. Şimdiye kadar "din" ya da Arap milliyetçiliği için sokağa çıkan insanların, artık kendileri için sokağa çıkmalarının Arap dünyasındaki etkisi ve önemi bundan sonra da görülecektir.

Söz konusu halk hareketlerinin başlangıcında ve devam eden süreçlerde mevcut otoriter rejimlerin iç dinamikleri kadar dış güçlerin ve özellikle hegemon güç olarak kabul edilen ABD'nin izlediği politikalarında sürecin şekillenmesinde büyük etkisi olmuştur. 2. Dünya Savaşından sonraki benzer halk hareketlerinde olduğu gibi Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan bu son halk hareketlerinin arka planında yine hegemon güç olan ABD'nin etkisi büyüktür. Ancak buradan tüm olayların arkasında hegemon ülke vardır veya tamamıyla onun kontrolünde olmuştur diye bir anlayış çıkarılmamalıdır.

Hegemonik İstikrar Teorisi ışığında tarihsel olarak ABD hegemonyası incelendiğinde son yaşanan halk hareketlerinin ABD'nin küresel anlamda yaklaşımlarında bazı kırılmaların meydana geldiğini ve söz konusu bölgedeki mevcut yapının hegemonik istikrar açısından risk oluşturduğunu söylememiz mümkündür. Bu nedenle bu bölgede alt yapısı on yıllarca önce hazırlanmış bir politikanın uygulanmasından söz etmek mümkündür. Günümüzdeki ABD hegemonyasını tanımlamak ve desteklemek için gerekli 3 anahtar faktör vardır; birincisi Soğuk Savaşın bitişi ikincisi ABD'nin ekonomik pozisyonundaki ciddi değişim ve üçüncüsü de 11 Eylül saldırıları ve beraberinde Amerikan dış politikasının yeniden askerileşmesidir. Aslına bakılırsa Sovyetlerin 1989'da çöküşüne kadar Amerikan politikası bir rakip tarafından sınırlandırılıbiliyordu. Alternatif bir güç merkezinin varlığı diğer devletlerin iki güç odağı arasında gidip gelmeleri ihtimali anlamına geliyordu. Ancak Soğuk Savaşın sona ermesiyle uluslararası sistemde devletler açısından bu ihtimalin ortadan kalktığını söylememiz mümkündür.

Amerikan hegemonyasının ideolojik bileşimi sadece Amerikan kültür ve değerlerinin yaygın etkisinden kaynaklanan "yumuşak güç" tarafından güçlendirilmemiştir; bu durumda piyasa kapitalizminin güvenilir bir alternatifinin olmamasının da etkisi çok büyüktür. Kapitalizmin hala önemli ve devamlı çeşitliliklerinin olduğu bir gerçektir fakat kapitalist sistemin genel baskınlığı ve piyasa prensiplerinin yaygın etkisi bazı radikal gözlemcilerin ABD'nin emperyal hegemonyasının eşi görülmemiş bir yaygınlığın zirvesinde olduğu görüşünü ileri sürmelerine hatta küresel imparatorluk haline geldiğini söylemelerine neden olmuştur. Ancak, ABD'ye karşı gerçekleşen 11 Eylül saldırıları

hegemonun kim olduğuna bakmaksızın politikaların yönü konusunda kapsamlı bir yeniden düşünmeyi beraberinde getirmiştir.

11 Eylül saldırıları ve sonrasında küresel teröre karşı açılan savaşın ABD'nin üstünlüğü sağlama alma ve dünyayı yeniden şekillendirme açısından tek bir fırsat olduğunu fark etmede gecikmedi. İkinci Dünya Savaşından sonraki ABD yönetimlerinin yaptığı gibi Bush yönetimi de olası bir yeni uluslararası sistem için kendi görüşlerini empoze etmeye başladı. Bunun sonucunda Bush doktrini olarak adlandırılan “önleyici müdahale” (preemptive strike) anlayışına dayanan bir yaklaşım benimsenerek güvenlik alanında giderek daha fazla tek taraflı hale gelirken ekonomik alanda bu durum artan şekilde ikili ilişkilere ağırlık veren bir biçim almıştır. Soğuk Savaş dönemi ile bu dönem arasındaki benzerlik ise Amerikanın kendi stratejik ajandasındaki önceliklerini gerçekleştirmek için ekonomik ve güvenlik konularını birbiriyle iliştiirmesi hususunda ortaya çıkmaktadır. Ancak Soğuk Savaş döneminden farklı olarak Amerika ile sorun yaşayan müttefikleri ya da düşmanlarının dönebilecekleri farklı bir güç odağı bulunmamaktadır.

Ancak Soğuk Savaştan sonra ekonomik konuların birincil öncelikli konu haline gelmesi ve özellikle enerjinin de önem kazanması kapitalist sistem açısından hassas bir konu haline gelmiştir. Bu bakımdan ABD için enerji kaynaklarına sahip olmak ya da bu kaynakları kontrolü altında tutmak hegemonik gücün devamı açısından hayati bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Günümüzde Her gün tüm dünyada tüketilen petrolün % 55'i, yani 43 milyon varil, ithalat ihracat yoluyla el değiştirmektedir. Küresel petrol akımlarının güvenliği, ABD'nin stratejik bir önceliğidir. Günde 35 milyon varil petrol, Süveyş Kanalı, Hürmüz (13 milyon), Malakka (10 milyon), Bab el Mandeb, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçmektedir. Bunlara, Kızıldeniz ve Akdeniz'e akan 4 adet petrol boru hattı da eklenmelidir. Suudi Arabistan'ı batıdan doğuya geçip Yambu limanına varan hat, günlük 5 milyon varillik kapasitesiyle en önemli olanıdır. Daha düşük kapasiteli bir diğer hat ise, Irak'tan Ceyhan'a ulaşmaktadır. 2025 yılına gelindiğinde, ABD'de tüketilen petrolün % 71'i, Batı Avrupa'dakinin % 68'i, Çin'dekin % 73'ü kendi ülkeleri dışından sağlanacaktır. Enerji gibi yaşamsal bir sektörde oluşan ve gitgide artan bu dışa bağımlılık, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da, büyük güçler ve petrol şirketlerinin kendi aralarında başlatmış oldukları petrol savaşını ve Irak savaşını da izah etmektedir.⁹⁵

ABD ekonomistlerinin yaptıkları hesaplamalara göre, küresel petrol ihtiyacı 2030 yılına kadar her yıl % 1,6 oranında artarak günde 75 milyon varilden 120 milyon varile yükselecektir. ABD 2029 yılında ithal edilecek petrol için yılda 150 milyar \$ ödemek zorundadır. Bu tarihte Çin'in petrol ihtiyacı yüzde yüz artacak, AB ülkeleri tükettikleri petrolün % 92'sini ithal edecektir. Dünya nüfusunun % 5'ni oluşturmasına rağmen, dünya gelirin % 40'mı kontrol eden ABD için enerji

⁹⁵ Büyük Ortadoğu Projesi, http://www.ansiklopedika.org/B%C3%BCy%C3%BCK_Ortado%C4%9Fu_Projesi (13.05.2011)

akışının sürekliliğini ve enerji kaynaklarının bulunduğu bölgede istikrar ve güvenliği sağlamak bir zorunluluk olarak algılanmaktadır.

Fakat önceleri İngiltere sonraları ABD, bölgesel varlıklarını tamamen diktatörlükler üzerine yaşamını sürdüren ve belli bir zümrenin çıkarlarını savunan yapay devletlere dayandırıyorlardı. Bu güçleri ayakta tutan ise küresel sermayenin bizzat kendisiydi. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra klasik burjuva devlet özelliğine dahi sahip olmayan askerileştirilmiş aileler veya gruplar ABD tarafından desteklendi. Bölgenin çok önemli zenginlikleri bir avuç azınlık tarafından paylaşıldığını, bölgenin yoksul halkları tarafından çok iyi biliyordu. Bu nedenle Ortadoğu halklarında dini motifli de olsa anti-Amerikancılığın sürekli var olduğunu ve güçlü bir toplumsal taban oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu süreçte sadece Amerikan karşıtı toplumsal hareket güçlenmemiş, aynı zamanda söz konusu bölge rejimlerine karşı da toplumsal tepki ciddi boyutlara ulaşmıştır. Aslında bunca zamandır halk desteğinden yoksun olan bu rejimleri ayakta tutan faktörler de petrol ve İsrail'in varlığıydı.

21. yüzyıla girerken küresel kapitalist sistemin yöneticileri, bölgedeki gelişmelerin yaratacağı ekonomik ve politik değişimlerin kendileri bakımından ne kadar tehlikeli olduğunu bildikleri için çok yönlü bir strateji uyguladı. Küresel işgallerin amaçları bir yandan bölgesel zenginliklerin kontrol altına alınmasıken bir yandan da bölge halklarında gelişebilecek toplumsal hareketlerin daha başından bastırılmasıydı. Afganistan ve Irak işgalleri bunun somut bir örneği görebiliriz. Bölgenin işgaliyle birlikte yüz binlerce insanın öldürülmesi, Ortadoğu halklarında anti-Amerikancılığı çok üst boyuta çıkarttı ve ABD için ciddi bir toplumsal tehlikeye dönüştü.⁹⁶

ABD bölgedeki imajının uzun yıllardır çok kötü olduğunun farkındaydı bu nedenle Soğuk Savaş sonrasında bölgedeki kendi kontrolündeki rejimlerin reform yapmaları gerektiğini sürekli vurguluyordu. Bu amaçla Serbest seçimlerden, kadın haklarına; serbest piyasa koşullarının sağlanmasından daha nitelikli eğitime kadar uzanan bu reform taleplerinin ana hedefi bu rejimlerde Batı tarzı demokrasi çıkarmaktan çok, ülkenin sosyal ve siyasal patlama noktasından kurtarılması olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Mevcut yönetimler ülkelerini yönetmeyi başaramamışlardır ve eğer yönetmeye devam etmek istiyorlarsa değişmek zorundaydılar.

Bugün birçok Ortadoğu ülkesinde, işsizlik ve okuma-yazma oranları % 30 ila % 50 arasında değişmektedir ve nüfusun yarısından fazlası 25 yaşın altındadır.⁹⁷ Petrol, doğalgaz ve diğer madenler açısından zengin olan bu ülkelerde, nüfusun sadece % 5-10'u mevcut zenginliklerden istifade edebilmektedir. Bu imtiyazlı azınlık, lüks içinde yaşarken, çoğunluk, hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Önemli ekonomik sektörlerin neredeyse tamamının devlet başkanının akraba ve tanıdıklarının elinde olduğu bilinen bir gerçektir. Kaynakların önemli bir bölümünün merkezi

---

⁹⁶ Mustafa Peköz, Küresel Ortadoğu ve Bölgesel Devrim, (27.02.2011) http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35794 (09.05.2011)

⁹⁷ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, s. 6

yönetime yakın olanlarca paylaşılması, kural temelli bir ekonomik düzen yerine ‘ahbap-çavuş kapitalizmi’ denilen çarpık ekonomik yapıyı meydana getirmiştir.⁹⁸

Yolsuzluk ve ekonomik sıkıntılar, yönetimlerin ömürlerini doldurduklarının en belirgin göstergesidir. Tüm bu aksaklık ve eksikliklere liderlerin uzun yıllar boyunca yönetimi elinde tutmuş olması eklenince durumun vahameti daha net anlaşılmaktadır. Örneğin Mısır’da Mübarek 30 yıl, Libya’da Kaddafi 42 yıl, Umman’da Sultan Kabus 41 yıl, Yemen’de Salih 33 yıl, Tunus’ta Bin Ali ise 24 yıllı bu listenin başını çekmektedir. Bu resme, % 40–50 oranında 25 yaş altı heyecanlı ve kararlı bir genç nüfus da eklenince, Ortadoğu’da bu olayların yaşanması kaçınılmaz hale gelmiştir.⁹⁹ Ancak ayaklanmaların sebebi sadece yoksullukla açıklanamaz. Çünkü bu kitleler daha önce de yoksulluk çekmişlerdi. Bu noktada hareketleri başlatan nedenin yanında bu ayaklanmaların neye ve kime yöneldiği de analiz için önemli ipuçları sunacaktır. Tunus ve Kahire’deki eylemler, sahipsiz olarak nitelendirilse de eylemlerin sosyolojik tahlili farklı bir noktaya işaret etmektedir. Halkı ayaklanmanın sınırına getiren temel neden ekonomik olsa da eylemin yöneldiği kesim ekonomik kaynakları elinde tutan Arap dünyasının otoriter rejimleridir. Örneğin ayaklanmalar sırasında gerçekleşen yağmalamaların hedefinde mağaza ve dükkânlar değil, devlet başkanı ve ailesine ait mülkler vardı. Bu resim eylemlerin, kaynakların dağılımının eşitsizliğinden kaynaklandığını ve işsizliğe neden olan otoriter yönetimi hedef aldığını işaret etmektedir. Yağmayı gerçekleştiren gençlerin temel amacı maddi bir çıkar sağlamaktan ziyade, aslında kendi yoksulluklarının nedeni olarak gördükleri zenginliğin değerlerine saldırmaktır.¹⁰⁰

Hegemon güç açısından durum değerlendirildiğinde söz konusu tablonun vahim olduğu yıllar önce görülmüş olmasına rağmen belki bilerek belki bilmeyerek doğrudan müdahale edilmemiştir. Ancak bölgenin demokratikleşmesi gerektiği sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu noktada aslında ABD yönetimlerinin demokrasiyi ideolojik bir silah olarak kullandıklarını söylemek mümkündür. Söz konusu bölgelerdeki ülkelerin insanlarına medeniyet götürmek, insan hakları ihlallerinin önüne geçmek, toplumlara hürriyet ve demokrasi götürmek, bölgeyi dünya barışı açısından güvenli bir duruma getirmek, hegemon gücün son dönemdeki halk ayaklanmalarına müdahale ederken belli başlı gerekçe ve bahanelerini oluşturmuştur. Örneğin Tunus, Mısır, Fas ve Cezayir gibi ülkelerin polis devleti haline geldikleri söylenebilir. Sadece Tunus’ta rejimin sembolü haline gelen İçişleri Bakanlığı personelinin 1 milyon 300 bin kişiye ulaştığı bilinmektedir. Toplam nüfusun sadece 11 milyon olduğu ülkede asker sayısı 30 bin iken polislerin sayısı 130 bini bulmaktadır. Bu durum polisin partizanlaştığının temel göstergesidir. Çünkü devletin toplumsal hayatta baskın olan asıl aygıtı

---

⁹⁸ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, s. 47

⁹⁹ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, s.7

¹⁰⁰ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, s. 48

polistir. Benzer durum Mısır için de geçerlidir. 80 milyonluk ülkede asker ve polislerin sayısı yaklaşık 1 milyondur.¹⁰¹

Mısır'da Mübarek'in Tunus'ta ise Bin Ali'nin gitmesi ile sonuçlanan ve tüm bölgeyi adeta kasıp kavuran bu ayaklanmalar kuşkusuz gerçek birer halk hareketidir. Bölge halklarını tetikleyen unsurların oluşmasında yukarıda da anlatıldığı üzere ülke içi sosyal ve ekonomik dinamikler büyük bir rol oynamıştır. Öyle ki Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da bugün nüfus patlaması yaşanmaktadır. Arap dünyasının nüfusu son 30 yılda 180 milyondan 360 milyona ulaşarak ikiye katlanmıştır. 2030 yılına kadar en az 150 milyon kişinin daha nüfusa katılması beklenmektedir. Nüfus dönüşümünü sağlamış ABD, Avrupa ve Japonya'da genç nüfus oranı sadece % 16 iken, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bu oran % 65'tir. Sadece Tunus nüfusunun % 23'ünü 15 yaş altı çocuklar oluşturmaktadır. Arap dünyasında işsizlerin % 50'si 15–24 yaş arasındadır. Ayaklanan Tunus'ta genç işsizlik oranı % 30 iken, Irak ve Yemen'de bu oran % 50'leri bulmaktadır.¹⁰² BM Kalkınma Programı'nın tahminlerine göre, bölgedeki işsizliği tamamen gidermek için, 2020 yılına kadar 51 milyon yeni iş yaratılmalıdır.

Bununla birlikte Bölgenin halkları arasında tamamen izole olan ABD, 30–40 yıldır desteklediği rejimlerin de çökmeye başladığını çok iyi görerek öncelikle ayaklanmalar öncesinde ve ayaklanmalar sürerken bölge halklarının ortaya koyduğu pratik süreci demokrasi adına meşru olduğu propagandasını yapmıştır. Böylece ABD'nin bölge halkları arasında yeniden prestij kazanmaya çalıştığını ve bunda da nispeten başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Daha sonra yıllarca desteklediği rejimlerin başında bulunanlara çekilmeleri konusunda baskı yaptı ve bir bakıma yalnızlaştırdı. Başka bir deyişle ABD yönetimi ayaklanma sürecinde önce rejimler üzerindeki korumayı kaldırmıştır, diğer taraftan kendi seçtikleri muhaliflere tam destek vermiştir.

Son olarak ABD'nin, Ortadoğu'nun ve Kuzey Afrika'nın küreselleştirilmesinde aktif bir rol olmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü bu süreç başarılı olmadan kapitalist sistemin yeni tarihsel evresi ne kendini güvende hissedecektir ne de dünya hegemonyasını güvenceye alacaktır. Bugünkü tarihsel süreçte küresel sermaye, işgalle başaramadığını halkların ayaklanmasını kendi lehine çevirerek yapmaya çalışıyor. Bunun nispeten başarılı olma olasılığı söz konusudur. Bu noktada ABD'nin istediği dönüşümün şu aşamada tüm Arap rejimlerini Batıcı, seküler ve belli oranda Demokrat yapmak olduğunu söyleyebiliriz. Bunun için ise şu aşamada Arapların önünde 2 yol var: Ya Tunus ve Mısır gibi silahsız bir devrimi kabul edecekler, ya da Kaddafi gibi direnecekler. Bu sürecin sonunda ne çıkacağını ise bekleyip göreceğiz.

---

¹⁰¹ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, s.47

¹⁰² Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, s.46

KAYNAKLAR:

- Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 96 – 97
- Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, trans Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2005, s. 127
- Michael Cox, “Rethinking the End of the Cold War”, *Review of International Studies*, 1994, Vol. 20, No:2, p. 187 – 200.
- Robert Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, Stephen Gill (Eds), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 64
- Robert W. Cox, *Production, Power, And World Order*, New York, Columbia University Press, 1987, s. 215
- Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik - Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s. 368
- Çağrı Erhan, “Türkiye-ABD İlişkilerinin Mantıksal Çerçevesi”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (Eds) İdris BAL, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, p. 117 -129
- Kemal Evcioglu, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi*, İzmir, Umay Yayınları, 2005, s. 142 – 143
- Amy Hawthorne, “Is Civil Society the Answer”, *Uncharted Journey: Promoting Democracy in the Middle East*, Thomas Carothers and Marina Ottoway, (Eds), Washington D.C, Carnegie Endowment for International Peace, 2005, p. 81 - 114
- Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, trans Birtane Karanakçı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.81
- Robert O Keohane, “The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1967-1977”, George T. Crane and Abla Amawi (Eds), *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, pp. 245 - 263
- Robert O. Keohane, ve Joseph. S. Nye, *Power and Interdependence*, New York, Longman, 2001, 20-31
- Fuat E. Keyman, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, trans Simten Coşar, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.2000, s. 159

- G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and The Rebuilding of Order After Major War*, Princeton, Princeton University Pres, 2001, s.209 – 211
- Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var Mı?*, trans Tayfun Evyapan, Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2002, s.263
- Stephen D. Krasner, "State Power and the Structure of International Trade", Jeffrey Frieden ve David A. Lake (Eds), *International Political Economy, Perspectives on Global Power and Wealth*, Londra, Routledge, 2000, s.12
- Marina Ottoway, "The Problem of Credibility", *Uncharted Journey: Promoting Democracy in the Middle East*, (Ed: Thomas Carothers ve Marina Ottoway), Washington D.C, Carnegie Endowment for International Peace, 2005, p. 173–193
- Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003, s. 79
- Immanuel Wallerstein, "The Inter-State Structure of the Modern World-System", *International Relations: Critical Concepts in Political Science*, A. Linkater (Ed), London-New York, Routledge, 2001, p. 1361–1377
- Immanuel Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, trans Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 27
- Bob Woodward, *Bush at War*, New York, Simon & Schuster, 2002, s. 83

Makaleler:

- Salih Akdemir, "Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü", *Avrasya Dosyası (Arap Dünyası Özel Sayısı)*, Vol. 6, No 1, 2000, ASAM Yayınları
- Davut Ateş, "ABD Hegemonyası ve Bölgesel Modelleme Politikası: Kuramsal Çerçeve", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Vol. 6, No 1, 2009, p. 303 – 319
- Emin Baydil, "Sovyetlerin Yıkılmasından Sonra NATO'nun Yeni Hedefleri ile Ortadoğu Bölgesi Arasındaki İlişkiler Üzerinde Jeopolitik Bir Değerlendirme", *Akademik Bakış Dergisi*, Celalabat Kırgızistan, 2010, p. 1–13
- Gamze Nazan Bedirhanoglu, *Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Rollerini*, Unpublished M.A. Thesis, Ankara, Ankara Üniversitesi, Institute of Social Sciences 2006, p.34
- Aykut Çelebi, "Inter Arma Silent Leges: 'Haklı Savaş' ve Amerikan Entelektüellerinin 'Sonsuz Adaleti'", *Düşünen Siyaset*, Vol. 17, 2003, p. 11–33

- Kemal Çiftçi, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: “Rıza”ya dayalı “Hegemonya”dan İmparatorluk Düzenine”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol, No 10, 2009, p. 203–219
- Osman Bahadır Dinçer and Gamze Coşkun “Tarih Makas Değiştirirken Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da Değişim Arzusu”, Rapor No: 11 *USA ve Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi Yayınları*, 2011,
- Trine Flockhart, “Uses and Abuses of Hegemony: Socialization of Democratic Norms in Post- War Germany and Post-War Iraq”, Discussion Paper No 27 *Spirit*, 2004, Aalborg University,
- Andrew Gamble, Keynes, Anglo-America and the Theory of Hegemonic Stability / Keynes, Anglo-Amerika ve Hegemonik İstikrar Teorisi, (Çev: Oktay Etiman), Genel Teori’den 70 Yıl Sonra Sempozyumu *Ankara Üniversitesi Mülkiye Dergisi*, Vol. 31, No 256, Ankara, 2006, p. 31 – 44
- Ramazan Gözen, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi”, **Libera Düşünce**, Vol. 2, No 7, 1997, p. 74–91
- G. John Ikenberry, “Why Export Democracy?: The Hidden Grand Strategy' of American Foreign Policy”, *The Wilson Quarterly*, Vol. 23, No.2, 1999, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/exdem.htm>
- Nilüfer Karacasulu, “Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol. 11, No 4, 2009, p.53–79
- Charles Kindleberger, “Dominance and Leadership in the International Economy: Exploitation, Public Goods, and Free Rides”, *International Studies Quarterly*, Vol. 25, No 2, 1981, p. 242-254
- Gamze Güngörmüş Kona, “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Vol. 8 No 1 2004, p. 113 – 138
- Christopher Layne, “Rethinking American Grand Strategy: Hegemony or Balance of Power in the Twenty-First Century?” *World Policy Journal*, 1998, p. 5–51
- William I. Robinson, “Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller” *Praksis 8*, 2002, p. 125 – 168
- Sarah E. Spring and Joseph Clayton Packer, “An Address to A Joint Session of Congress and The American People” (20 September 2001), *Voices of Democracy 4*, 2009, p. 120 – 131
- Deniz Tansi, “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı ve Türkiye”, *Cumhuriyet Strateji*, 2005

- Bradley A. Thayer, “The Pax Americana and the Middle East: U.S. Grand Strategic Interests in the Region After September 11”, *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies* Bar-Ilan University, Ramat Gan, 2003, p. 1 – 58
- Hakan Tunç, “Preemption in the Bush Doctrine:A Reappraisal” **Foreign Policy Analysis**, Vol. 5, No 1, 2009, p. 1–16
- Şener Üşümezsoy, “Petrol Şokunun Dünya Ekonomik Sistemine Etkisi”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Vol. 3, No 32, 2009
- Tamara Cofman Wittes ve Sarah E. Yerkes, “What Price Freedom? Assessing the Bush Administration’s Freedom Agenda, *The Saban Center for Middle East Policy at Brookings Institution Analysis Paper 10*, 2010
- Mona Yacoubian, “Engaging Islamists and Promoting Democracy”, *USIP Special Report 190*, 2007

İnternet Kaynakları:

- ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, “A National Security For A New Century” December 1997, <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-1299.pdf> (Accessed 7 May 2011)
- Büyük Ortadoğu Projesi ve Ülkelerin Bilgi Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, (2004) Profilleri <http://www.kosgeb.gov.tr/Pages/UI/Yayinlar.aspx?ref=8&refContent=93> (Accessed 9 May 2011)
- Büyük Ortadoğu Projesi, http://www.ansiklopedika.org/B%C3%BCy%C3%BCk_Ortado%C4%9Fu_Projesi (Accessed 9 May 2011)
- Gamze Coşkun, “Ortadoğu’da Devrim Mümkün mü? (28.02.2011), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1974> (Accessed 7 May 2011)
- Çağrı Erhan, “Ortadoğu için 3 Senaryo, (07.03.2011) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1974> (Accessed 7 May 2011)

- Introduce Bill to Aid Development in Greater Middle East, (08.04.2004) <http://lieberman.senate.gov/index.cfm/news-events/news/2004/4/hagellieberman-introduce-bill-to-aid-br-development-in-greater-middle-east> (Accessed 10 May 2011)
- Hagel/Lieberman,
- “IMF Executive Directors and Voting Power”, (03.03.2011) <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/eds.aspx> (Accessed 8 May 2011)
- IMF,
- “Expand NATO Now.” Washington Post, 19 December 1994, p. A27. aktarıcı
- Henry Kissinger, http://www.fas.org/man/eprint/aurora_29/part04.htm#N_56 (Accessed 8 May 2011)
- Hegemonik İstikrar Teorisi ve ABD Politikaları, (14.02.2011), <http://www.turkbirlik.gen.tr/lan/tr/makale-dizimi/fatih-kosak/1472> (Accessed 7 May 2011)
- Fatih Koşak,
- ABD Kontrolünde Arap Devrimi, (01.02.2011) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=19> (Accessed 11 May 2011)
- Sedat Laçiner,
- Arap Baharı'nda Batı'nın Rolü, (26.04.2011) <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2070> (Accessed 11 May 2011)
- Sedat Laçiner,
- AB BM ile Yakın İşbirliğine Gidiyor, (26.05.2009) <http://www.ntvmsnbc.com/news/84972.a> (Accessed 8 May 2011)
- NTVMSNBC,
- Obama's Speech The New York Times, (04.06.2009) <http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html> (Accessed 12 May 2011)
- Obama's Speech in Cairo,
- ABD'nin “Yumuşak Güç” Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası, 9 <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullanimi.pdf> (Accessed 12 May 2011)
- Tuğçe Ersoy Öztürk,
- Küresel Ortadoğu ve Bölgesel Devrim, (27.02.2011) http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35794 (Accessed 9 May 2011)
- Mustafa Peköz,
- Tunus ve Mısır'daki Gelişmeleri Anlamak, (03.02.2011) http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=946 (Accessed 7 May 2011)
- Atilla Sandıklı,
- “U.S. Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma”, CRS Report for Congress, (15.06.2006), s. 2 <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL33486.pdf> (Accessed 12 May 2011)
- Jeremy M. Sharp,
- “ABD'nin ‘Büyük Ortadoğu Girişimi’”, (02.03.2009) <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/259581.asp?cp1=1> (Accessed 10 May 2011)
- Zeynep Taha,

The National
Security Strategy
of the United

States of America <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf> (Accessed 8 October
2002 2010)

ABD'nin Mısır'daki Olaylara Yaklaşımı, (01.02.2011), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=19>
Mehmet Yegin, (Accessed 12 May 2011)

“The Winds of War: Demokratizing the Middle East; Drawing the Line in the Sand”,The Modern
Tribune, (28.03.200

D. Lindley http://www.themoderntribune.com/greater_middle_east_initiative_george_bush_collin_powell_godwin_youngs_gift_of_democracy_more_war.htm
Young, [%27s_gift_of_democracy_more_war.htm](http://www.themoderntribune.com/greater_middle_east_initiative_george_bush_collin_powell_godwin_youngs_gift_of_democracy_more_war.htm) (Accessed 12 May 2011)

THE ROAD TO POLITICAL STABILITY IN THE ARAB WORLD:

POLITICAL REFORM OR POLITICAL DEVELOPMENT?

Mohammed. Hasanen.*

Osmane. Camara**

Abstract:

The unorganized or underground opposition and political instability in the Arab World are symptoms but not causes to its real problems. The reality is that most of the Arab regimes are facing a deep impasse. Hence, to get out of this impasse do the existing political systems need to be reformed just to deal with their shortcomings? Or they need a development plan to put them on the right track that allows them to possess a mechanism for leadership and making decisions? This paper argues that the existing systems are not truly representatives of prefabricated systems imported and applied in the Arab countries without taking into account the local factors. The major assumption is that political reforms are no longer effective in the Middle East. To maintain political stability in the Arab World, Political Development is needed.

Key Words: political reform, political development, Arab regimes, political stability, identity, statehood

Introduction

During the last decades, the Arab region has witnessed numerous political, social and economic changes, which were accompanied by significant increase in the popular demands to participate in the process of political decision-making process, have more freedom of expression and protect the rights of minorities. Voices rose requesting political reforms including the adoption of democratic systems, organized political opposition and the application of the principles of human rights. However, these voices fell on deaf ears by the ruling regimes due to either the inability of those regimes to deal with

---

* Assist. Prof., Gulf University for Science and Technology Kuwait

** M.A. Gulf University for Science and Technology Kuwait

these transforms in some cases or their unwillingness to restrict their powers in many cases. As a result unrest and revolutions have spread from Tunisia to Egypt and now to Yemen, Libya and Syria. Events like these could forever alter geopolitical relationships across the world.

Most of the Middle Eastern systems indeed are facing a deep impasse. Hence, to get out of this impasse do the existing political systems need to be reformed just to deal with their shortcomings? Or they need a development plan to put them on the right track that allows them to possess a mechanism for leadership and making decisions? This paper is an attempt to answer both questions. It pauses and objectively determines the paths taken by those systems until they got into what they are now .

Since the existing systems are not truly representatives of prefabricated systems imported and applied in the Arab countries without taking into account the local factors, this paper explores the concept of statehood and identity dilemma and their applications in the Middle East. The theoretical bases will be evolving around the historical background of these systems; their fitness to the history, culture and the structure of their population. The major assumption is that political reforms are no longer effective in the Middle East. To maintain political stability in the Arab World, political development is needed.

Middle Eastern Political Stability Illusion:

The concept of *political stability* is an excellent illustration of the fuzziness and confusion existing in political science research regarding concept formation and measurement as it concerns all political behavior in a society and depends on the political environment it applies to¹. The confusion thrives due to the lack of agreement concerning the meaning of the terms used to define *stability*. Considering that fuzziness, assert that any attempt to define political stability must begin by clarifying the concepts of *politics*, *political structure* and their setting. Accordingly, it will be of great importance to delineate briefly these two terms and analyze the connection between them. Politics is generally defined as a process by which groups of people make collective decisions. On the other hand, Political structure refers to political institutions and their relations to each other, their patterns of interaction within political systems and to political regulations, laws and the norms in political systems².

Political scientists approach the concept of stability from the behavioral point of view, in the sense that the concept can be defined and measured through verifiable techniques³. From that perspective, any act or behavior obeying or disobeying the laws of a society by any member of the society that affects the distribution of the power to make decision for that society is a political behavior with a significant meaning. Political behavior is universal. Obedience to the law constitutes political behavior just as violation of law is. The effect of obedience to the law is to support the

---

1. L. Hurwitz, 'Contemporary approaches to political stability', *Comparative Politics*, Vol.5, No.3 (1973), p.449.

2. C. Ake, 'A definition of political stability', *Comparative Politics*, Vol.7, No.2 (1975), p.271.

3. L. Hurwitz, 'Contemporary approaches to political stability', *Comparative Politics*, Vol.5, No.3 (1973), p.449.

authority of those who make decisions to promulgate that law. To support this authority is to assist in maintaining aspects of the distribution of power to make decisions for society. Similarly, all violations of the law constitute political behavior as a result of a defiance of established authority. It threatens the preservation of the existing model of distribution of the power to make decisions for society. If the incidence of violations of law continues to increase, that is a clear evidence of deterioration of the ability of political authority.

Perhaps the most common and immediate view of political stability is to equate the concept with the absence of domestic civil conflict and violent behavior⁴, but the concept goes beyond that. It is also seen to be the absence of structural change and the existence of a legitimate constitutional regime where longevity of the government is considerable in a multifaceted societal context. Therefore, a politically stable state is any state where political decisions are made by a legitimate constitutional authority with participation of all politically legible members of the society of that state in a way that ensure the non-utilization of violence to reach a political goal. A stable polity is seen as a peaceful, law-abiding society where decision-making and politico-societal change are the result of institutionalized procedures and not the outcome of anomic processes which resolve issues through conflict and aggression.

Recently, Arab revolution has been headline-grabbing news for months illustrating the conscience-awaken call from Tunisia after decades of political unconsciousness or just say a deliberate ignorance of the situation. Political analysts believe that Arabs had stay away from politics decades ago due the glimmer of hope they hold to be able to do something about it. According to Ajami⁵, Arab leaders had terrorized their people by exerting cruel and merciless power against whomever hostile to their authority. Referring back to the brutal and atrocious repression of revolution against Hafez Assad of Syria in 1982, in which more than 20000 people perished, terror was installed in the heart of Arabs. It became of popular belief that the destiny of whoever challenges men in power is extermination. Arab leaders (Muammar Kaddafi, Saddam Hussein, Hafiz Assad, Ben Ali, Hosni Mubarak, etc.) were children of diversity who came to power from nowhere to form their own political kingdom and economic dynasty. They built intricate police states where there is no freedom, no political opposition and no respect to basic human rights. They closed political world firmly. The death of Bouazizi, the Tunisian vegetable seller who set himself on fire, was the wake-up call that alerted the Arabs of the danger of political situation. It brought them into their political conscious⁶.

The removal of Ben Ali, Hosni Mubarak, and “Those” to be is an expression of disobedience to their authority, which is a right political behavior. It is also an expression of their demand not only to

---

4. L. Hurwitz, ‘Contemporary approaches to political stability’, *Comparative Politics*, Vol.5, No.3 (1973), p.449.

5. F. Ajami, ‘Demise of the Dictators’, *Newsweek*, Vol.157, No.7 (2011), pp.18-27.

6. *Ibid*, p.25.

reform political system, but also to develop it in a way all walks of life participate in political decision-making both in choosing their leaders as well as in planning their future.

Political Reform Vs Political Development:

Utilization of the term *reform* is very common in political arena nowadays. Generally speaking, the concept “political reform” refers to all changes made to a political system and political institutions in order to improve their functionality. Although both political development and political reform deal with making change in political system, they cannot be substituted for each other. Political reform is distinguished from political development in terms of “radicality” of the changes intended to be made to the political system. Generally, political development refers to radical changes, whereas political reform may be no more than fine-tuning or at most redressing serious wrongs without changing the fundamentals of political system. As for objective, political reform seeks to improve the system as it stands, but never to overthrow it wholesale. On the other hand, political development seeks not only to improve the system, but also to overthrow it comprehensively⁷.

The processes of social, economic and political changes are the current concern of development discussion. Before the emergence of this conception of development, several definitions have been debated. In the midst of technological inventions, development was viewed as a technological process, applied in a context of decolonization and stretched to those areas of the globe on the path toward economic development⁸. Before this, it was believed that development is all changes that lead to economic growth. Within the last four decades, the attitude to development has changed from that partial concept to a comprehensive one. Now, development is not tackled only from economic perspectives aiming to develop infrastructures and increase national incomes, it is also tackled from social and political perspectives. Therefore, development has become comprehensive to include three dimensions: economic, social and political advance⁹.

Perhaps the concept of development was preoccupied by the economic consideration as a result of two factors. The first one is the successful experience of the Marshall Plan (the economic recovery plan designed and implemented in 1947 by the United States to assist with recovery efforts for Western Europe and the second one is reconstruction of Japan and Germany after World War II, which was largely focused on the aspects of economic and technological advance). These successes encouraged many countries that gained independence after the war to adopt rapid economic development approach in order to catch up with the developed world. This trend has also led to the

---

7. J.N. Danziger, (2011). *Understanding the political world: A comparative introduction to political science* (Boston: Longman, 2011), pp.280-85.

8. F. Hagopian, ‘Political development, revisited’, *Comparative Political studies*, Vol.33, No.6-7 (2000), pp.880-911.

9. D. Acemoglu and J.A. Robinson, *Economic origins of dictatorship and democracy* (New York: Cambridge University Press, 2006), p.274.

success of totalitarian communist regimes to achieve high rates of economic and technological development in a short period, sacrificing and crushing the will of the generations in order to do it¹⁰.

That vision of development has lasted until its limitations surfaced in the early seventies. One of the most important drawbacks of this trend was neglecting the humanitarian aspects of development, which led to the failure of many plans in third world countries. Analysts believe that neglecting these aspects was an obvious reason behind the fall of totalitarian regimes in the Soviet Union and Eastern Europe and even the fall of the communist theory itself¹¹. Consequently, development theorists began to believe that man is the center of development and its consequences are rendered to him. As a result, the social side of development gradually drew the attention analyst and there was a talk that the political side of development should not be ignored.

In the early sixties, the term political development emerged and then followed jurisprudence. Until now, we did not get to a universal definition. Despite the differing definitions, the views of theorists focused on the need to modernize the political systems to be able to lead the economic and social growth and increase their capacity to absorb the social and political changes, which maintain the stability of their societies¹².

Political Development in the Middle East

If we can borrow the “*supply and demand*” terms from economics, we believe that political development must include the two sides of supply and demand as follows:

The first side is increasing political systems’ ability to lead the social and economic development providing job and production opportunities based on a legal rule and people satisfaction. We can call this part “*the supply side*”. The second side is increasing the capacity of political systems to evolve to allow themselves absorb the development process output of social, political, economic variables and offer opportunities for popular participation in political-decision making. We can call this part “*the demand side*”.

The problem with political regimes in the developing countries in general and Middle Eastern in particular is that there is a gap growing day by day between supply and demand sides which hindered the political development process. On the supply side, governments in these countries have created a growing demand for public jobs, greater political awareness and higher expectations and aspirations of the people by implementing projects of economic and social development, either in response to the needs of their people or to look civilized, in order to give their regimes the sense of legitimacy and modernity. As a result of increased number of learners and improved means of

---

10. D. Acemoglu and J.A. Robinson, *Economic origins of dictatorship and democracy* (New York: Cambridge University Press, 2006), p.275.

11. Alesina, S. Ozler, N. Roubini and P. Swagel, ‘Political instability and economic growth’, *Journal of Economic Growth*, Vol.1, No.2 (1996), p.189.

12. F. Hagopian, ‘Political development, revisited’, *Comparative Political studies*, Vol.33, No.6-7 (2000), pp.880-911.

communication on a wide scale, opportunities opened up for different classes of the society, even those who are marginalized, to be connected to the outside world, know about different ideas and be acquainted with modern technology. The rates of per capita income increased. All these have amplified awareness, expectations and aspirations of the communities¹³. However, on the opposite side, those expectations and aspirations do not match with the ability or willingness of those governments to respond to the increase in demand. Hence, the gap between the governments and the people has come into sight.

This gap has led to the creation of disorganized opposition groups with satellite channels and newspapers with unclear targets or unknown sources of funding. It has also led some people to covert action, which in turn led to increased rates of political crimes, political and intellectual terrorism, and then the political instability. Instead of pushing the wheel of development forward, we have begun to see decline at all levels. This decline resulted in the increase of the problems of these communities to add other problems such as unemployment, family disintegration and many others, which reflected negatively on the ability of these systems to lead the movement of development.

Statehood and Crisis of Identity:

Khouri¹⁴ believes that the Arab world is experiencing its most turbulent domestic political period since perhaps the 1920s. Analyzing the recent wars in the region, foreign invasions, and militia-backed confrontations and rebellions reveals quick change in personal and collective indigenous identities, political movements, and ideological forces, alongside regional and global dynamics. All of these interact in a confusing landscape that offers neither regular patterns nor predictable outcomes. “State nationalism, pan-Arabism, Islamism, Shiite empowerment, Kurdish nationalism, Christian self-assertion, globalization, tribalism, democratization, human rights activism, and other forces coexist.”¹⁵ Led by presidents and rulers of sovereign states, sub-national ethnic and tribal leaders, and local militias and warlords, these identities and forces compete for the allegiance of a predominantly Arab population in the Middle East that has not had the opportunity to freely express its political sentiments or affirm its identities for many decades, perhaps even centuries¹⁶. In the transition from Ottoman to European control and then gradually to independence, most Arab citizenries did not have the opportunity to define their own state borders or craft their own governance systems. “The principle of the consent of the governed has rarely been implemented in the modern

---

13. B.C. Fortna, C. Amin, and E.B. Fierson, *Modern Middle East: A documentary history* (Oxford, USA: Oxford University Press, 2006)

14. R.G Khouri, ‘Apples and oranges: Identity, ideology, and state in the Arab World’, in A. Pandya and E. Laipson (eds.), *Transnational trends: Middle East and Asian views* (Washington: The Henry L. Stimson Center, 2008), p.41.

15. *Ibid.*, p.42.

16. M. Hantina, *Identity politics in the Middle East: Liberal discourse and Islamic challenges in Egypt* (London: I. B. Tauris, 2007)

Arab world. The turbulence and dynamism in the region today perhaps reflect the desire of many people to make up for a lost century of political self-expression.”¹⁷

Withdrawal of the Ottoman Empire from the Arab region has changed the political map of the area. Great colonial powers, Britain and France, shared the region until the end of World War II under various names ranging from military occupation to the mandate or the protection. Only Saudi Arabia survived these divisions. The two colonial countries have worked to draw new borders to the states of the region, establish systems similar to what was in France and Britain. They consolidated in these countries the Western concept of the State (Nation-State) which was not known before in the Arab world. Prior to that, the region had lived for more than ten centuries in the entities of the Great Islamic Empire where the border or nationality did not constitute an impediment to the movement of individuals or tribes throughout the Arab world. The parliamentary practices in the Western sense were not known until the beginnings of the nineteenth century after opening up to Europe. Although the Medina Document approved by the Prophet Muhammad after his emigration to Medina in the Arabian Peninsula is considered as the first written constitution, the rights and duties of citizenship relied on the general principles of Islamic law¹⁸.

With the increasing resentment of the peoples of the region from foreign occupation of their countries, the post World War II has witnessed calls for liberation movements throughout the Arab world. This coincided with the emergence of three political trends:

1. Nationalist Trend

Early 1930s, a number of thinkers and intellectuals in some Arab countries, particularly in Egypt after it gained its nominal independency advocated nationalistic ideology like Taha Hussein and others. They believed that Egypt to be directed to the north European taking to it away from the East and West Arab world¹⁹. In 1938, Hussein published a small but influential book entitled “*The Future of Culture in Egypt*” advocating the Egyptian nationalism²⁰. He called for adoption of European culture and institution since Egypt shared heritage of the Mediterranean civilization. The expression of this trend was quite clear in the forties then it became timid due to attack and sharp criticism from leaders of the National and Islamic trends since 1950s.

2. Arab Nationalist Movement

-
17. R.G Khouri, ‘Apples and oranges: Identity, ideology, and state in the Arab World’, in A. Pandya and E. Laipson (eds.), *Transnational trends: Middle East and Asian views* (Washington: The Henry L. Stimson Center, 2008), p.41.
  18. M. Ayoob, *Many faces of political Islam: Religion and politics in the Muslim World* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009), pp.3-5.
  19. T. Mitchell, *Rule of experts: Egypt, techno-politics, modernity* (Berkeley, CA: University of California Press, 2002), p.179.
  20. I. Gershoni, and J. Jankowski, *Egypt, Islam, and the Arabs* (Oxford: Oxford University Press, 1987), pp.

Opposed to Western imperialism and calling for the renaissance or resurrection of the Arab World and its unity in one united state, Arab Nationalist Movement was initiated by the Ba'ath Party founded in Damascus in 1947 by the Syrian intellectuals Michel Aflaq, and Salah al-Bitar. Since its inception in 1947, the movement has established many branches in different Arab countries. It was claimed by Gamal Abdel Nasser soon after out of a national call for Arab unity as a strategic option to fight against colonialism. Although Gamal Abdel Nasser did not believe in Ba'athist ideology, he was forced to appease the Ba'athists for the success of the project for the first unionist between Egypt and Syria in 1958 and which ended with their turn against him upon their success in achieving the separation from Egypt in 1961²¹.

According to Amin²², the defeat of 1967 faded nationalist mainstream but it has not completely disappeared. The voices of the Islamic movement have raised and Islamic groups have been active and have tightened their grip on the Arab street, until the events of the eleventh of September, followed by a fierce U.S. and Western campaign against this trend. That campaign was led by Washington with a lot of accusations where the lies and the facts were mixed

3. Islamic Trend

With a slogan "Islam is the solution", Muslim Brotherhood was founded in 1928 in Egypt by the Islamic scholar and schoolteacher Sheikh Hassan al-Banna. It adopted the idea of reviving the Islamic Caliphate and the need to unite Muslims in one nation. The idea drew admiration of many people from all walks of life. Fond of the idea, the King Fuad, the Sultan and later King of Egypt and Sudan, thought that the revival the Caliphate with Cairo as capital would allow him to ascend the throne of Islamic Caliphate²³. Many people still remember his strong stance against Sheikh Ali Abdel-Razek, when he published his book "Islam & Governance," which rejects the idea of succession, emphasizing that they are not from Islam at all governance and government, the judiciary, administration and positions of the state are all purely mundane plans having nothing to do with the religion.

One of the famous Palestinian- American political writers, Adel Samara, has mentioned in his masterpiece *Epidemic of Globalization* that even the Christian Arabs in the Arab national movement also consider Islam as a main component of Arab nationalism, and emphasize that their culture, as Christians, is part of the Arab Islamic culture. Nevertheless, the political Islam never considered Arab nationalism less than an enemy of Islam. This reflected in the animosity between the Arab nationalist movement and the Political Islamic movement. Accordingly, the political and ideological currents in

---

21. R.W. Baker, *Egypt's uncertain revolution under Nasser and Sadat* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978)

22. G. Amin, *Whatever happened to the Egyptians? Changes in Egyptian society from 1950 to the present* (Cairo: American University in Cairo Press, 2001)

23. R.P. Mitchell, *The society of the Muslim Brothers* (New York: Oxford University Press, 1993), p.213.

the Arab homeland failed to achieve a dialogue or debate between these domestic schools about Arab nationalism. The last decade of the 20th century witnessed some promising signs of dialogue between these two currents, and it is hoped that this will continue²⁴.

It is clear that these three trends still exist in the Arab street despite the setbacks they suffered during their epoch. This let space to imagine how confused the citizen in the Arab countries is in the current era on the concept of the state, political boundaries, common history and sense of national belonging²⁵. Arab citizen may possibly be wondering how to incorporate these trends in their live. They might be asking themselves who to believe. Will they accept living in a country with defined borders, a permanent political system and holding a passport from the government? Will they be patient and live under the interim arrangements until the access to the one Arab State? Will they wait until their dream of having a powerful vast Islamic nation realize? Or they will just accept the Western model and live their life? The ordinary citizen is required to live with all these contradictions. The inevitable result of that all is the intellectual separation old generation and young generation - who constitute the backbone of the nation – letting they young one to take themselves away from the issues of their communities in various ways. This may lead the extremists to resort to violence²⁶.

Security Concerns and their Relationship to Political Development

Characterized by its strategic geographical location at the crossroads of three continents Europe, Asia and Africa, Arab region was the most sought after region by ancient and modern empires. If we add to that its being the pad for the monotheistic religions having their holy places, and the huge amounts of world oil reserves, the region became the field of the battle to be controlled by empires and the followers of the religions. Arabs consider establishment of the State of Israel by western countries as implantation of a foreign body in the region with objective to destabilize the region and use that as alleged reason to control it. The ultimate goal seems to be the protection of the lines of communication and trade routes linking the East and West and the protection of the sources of oil consider the motor of industrial development. The result is depletion of material and human power, failure of the various aspects of development plans and it turned out to be a big market for the sale, production and consumption of all types of conventional and non-conventional weapons in the world.

Although political regimes use such security concerns as a pretext to hide their failure in the administration in some cases or to justify the oppression of their citizens following a holistic approach

---

24. M. Arbid and A. Samara, *The Arab future: Socialism as an inevitable alternative, a materialist analysis*, (USA: Palestine Research and Publishing Foundation, 2008), p10.

25. P.R. Kumaraswamy, 'Who Am I? The Identity Crisis in the Middle East', *The Middle East Review of International Affairs*, Vol.10, No.1 (2006), pp.63-73.

26. R.W. Baker, *Islam without fear: Egypt and the new Islamists* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), pp.165-66.

at other cases, any fair person can see that the size of these security concerns exceeds the natural limits.

Western Experience:

In his book “*Economic origins of dictatorship and democracy*”, Acemoglu and Robinson²⁷ categorized political development into four main paths. First, the path that leads from non-democracy gradually but inexorably to democracy. Once created, democracy is never threatened, and it endures and consolidates. Britain is the best example of such a path of political development. Second, the path that leads to democracy but quickly collapses once it is created. Following this, the forces that led to the initial democratization reassert themselves, but then democracy collapses again and the cycle repeats itself. This path – where democracy, once created, remains unconsolidated – is best exemplified by the Argentinean experience during the twentieth century. The third path is the one in which a country remains non-democratic or democratization is much delayed. Because there are important variations in the origins of such a path, this third path is split into two. In the first path, democracy is never created because society is relatively egalitarian and prosperous, which makes the non-democratic political status quo stable. The system is not challenged because people are sufficiently satisfied under the existing political institutions. In the second of these non-democratic paths, the opposite situation arises. Society is highly unequal and exploitative, which makes the prospect of democracy so threatening to political elites that they use all means possible, including violence and repression, to avoid it²⁸.

Despite of the refusal of some in the Arab street of the idea of democracy for different reasons like its being incompatible with Islam, being a western product that does not suit us, or being a system imposed upon us by external forces on the one hand, and the overt or covert refusal of some governments on the other hand because of it limits their powers and protect citizens from their tyranny, democracy is still the best system that emerged in the political thought until now²⁹. Or Let’s say it is the least bad and most importantly, the shift to it in the Arab region is inevitably coming as a result of so many factors, and the an increasingly popular conviction of it. The question now no longer revolves around the merits or demerits of this system, but about the way and the mechanism of transmission. Observers of the evolution of the debate about it will find that there are three basic trends, although coming successively according to historical and political circumstances, they are still present on the scene so far and each of which has its own supporters and admirers.

---

27. D. Acemoglu and J.A. Robinson, *Economic origins of dictatorship and democracy* (New York: Cambridge University Press, 2006), pp.1-13.

28. D. Acemoglu and J.A. Robinson, *Economic origins of dictatorship and democracy* (New York: Cambridge University Press, 2006), pp. 1-13.

29. S. Bar, *Warrant for terror: The Fatwas of radical Islam and the duty to Jihad* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2006), pp.

The beginning was in the fifties and sixties of the twentieth century and after liberation movements witnessed by most countries in the Arab world, where there was a prevailing trend that democratization requires structural changes and the conditions must be met in the community in order to achieve this transformation. Among these conditions was that the community should reach an economic, social and cultural level that provides the infrastructure and educational system of the society so that its members understand and practice democracy, otherwise, any democratic application becomes like plowing in the sea doomed to failure³⁰. It was probably these conditions and the unavailability of some in the Arab region that led some to claim that our societies are still not eligible to democracy and this claim lasted for decades afterwards.

With the emergence of signs of moving towards, intensifying the applications of free market economy and privatization on a wide scale later on, and the emergence of leaders of this trend having the weight of Margaret Thatcher in Britain and Ronald Regan in the United States, which coincided with the emergence of the disadvantages of economic and social systems of communism, many countries began to adopt democratic systems as an alternative to totalitarian regimes that had governed them for centuries. This has given a strong boost for the supporters of a new trend more comprehensively seeing democratization as a global system that can be applied through various channels and under different conditions³¹. They see no need for the availability of certain conditions or social or economic structures in advance. They see that those conditions are only excuses to disable this transformation and the argument for this is that these countries don't have the preconditions to democratic transition; however, they have gone quite a bit in this direction.

In the early nineties, the world began to look at democracy as a matter to be dealt with by the foreign-policy makers after it was an internal affair. The concept of democracy began to take an international trend and was linked to global peace and development and globalization³². There have been several international organizations, governmental and non-governmental and poured them money to support this trend.

The progress in this direction did not stop chaos of democratic application in some countries in Eastern Europe, but on the contrary, the shocking shakes that occurred because of September eleventh's events have made the Western countries and the United States believe that democracy is the best way to prevent the growth of terrorism in the world. Support of democratization, especially in the Middle East became of the most important priorities of Western foreign policy. It also became a need to get rid of totalitarian regimes, and replace them with constitutional institutions and

---

30. D. Brumberg, *Democratization versus liberalization in the Arab World: Dilemmas and challenges for U. S. foreign policy* (Carlisle Barracks: Strategic Studies Institute, 2005), pp.12-14.

31. D. Brumberg, *Democratization versus liberalization in the Arab World: Dilemmas and challenges for U. S. foreign policy* (Carlisle Barracks: Strategic Studies Institute, 2005), pp.12-14

32. A. Samara, *Epidemic of globalization: Ventures in World order, Arab Nation and and Zionism* (USA: Palestine Research and Publishing Foundation, 2001), pp.2, 158-61.

parliamentary parties providing an opportunity for the peoples to practice in the process of democratic decision-making.

Although these trends appear to be gradual evolutions in political thought around the topic, not reaching the target democracy in Iraq and Afghanistan as promised by the administration of President George W. Bush has, once again, brought to the fore the view that the need to provide conditions to ensure the success of genuine transformation.

Conclusion

In front of all these complications, which we have mentioned, we find that the answer to that question is not an easy task. However, attempt is required. The following parameters may represent the keys to this:

First: the vicious cycle in which most Arab countries are involved needs a mechanism like the market mechanism, which does not occur except by freeing the sides of supply and demand in accordance with regulations that generally allow flexible movement. In this context, there should be a peaceful transition of power from one group to another based on real popular support not only responsible for choice but also to participate positively in the political process.

Second: political systems are a domestic industry that may not be the adoption of Western models on the basis of being successful in its environment. Political systems are a product of the environment like a herb that grows only in its natural environment. It is true that it can be grown in greenhouses that provide a natural climate. Similarly is the political system, but that does not guarantee its continuation and growing ability. Moreover, one who studies Western systems can note that they are not identical, each of which is in tune with the historical, cultural and geographical background of peoples. German history, culture and geography, for example, produced a political system different from the French one next to it. We're entitled to say the same thing about English and American rules although they are committed to the democratic approach.

Third: Time is an important element in the development. It can be shortened but cannot be neglected. Development and political evolution come gradually, like what happened in Britain or in a coup, like what happened in France or in limited improvements made to the system at intervals, as is the case in the American system. Whatever the case is, the systems of those countries needed hundreds of years to take their current forms. Like any living organism, these systems are still evolving up to this day.

Fourth: In order to develop the system, it must have a suitable climate and the popular desire to give it the opportunity for growth. Here comes the role of the elite, which paves the way for it. They do not skimp on a thought or contribution and come down from their ivory tower to interact with their communities and raise the capacity of the system not hitting it, or transcending it.

Fifth: Development must be according to rational criteria and a process that takes into account the age and the balance of domestic interests away from the romantic and political slogans, which still shackle political regimes.

By applying these points on the Arab reality, we can find that reform calls, though good, are still lacking in the power and must evolve to take a strategic and developmental concept graded according to a comprehensive perspective of the nature, history and culture of our societies. Reform does not come by the decision of the authoritarian or even constitutional amendments or new constitutions, but it is the movement of continuous development³³. The principles of democracy or even the Shura system are not a decision but they are the practice and training coming as part of specifying clearly what we are, what our historical and cultural background is, what the role of religion in our politics is and what the role of citizenship is.

It's high time we found a strategic concept out of our religion and our civilization as to what we want our political systems to help us to break the impasse in which we find ourselves in today.

---

33. E. Rogan, *Arabs: A history* (New York: Basic Books, 2009), p.86.

Bibliography:

- Acemoglu, D. & Robinson, James. A. (2006). *Economic origins of dictatorship and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Ajami, Fouad. (2011). Demise of the Dictators. *Newsweek*, 157(7), 18-27
- Ake, Claude. (1975). A definition of political stability. *Comparative Politics*, 7(2), 271-283
- Alesina, A., Ozler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 189-211.
- Amin, Galal. (2001). *Whatever happened to the Egyptians? Changes in Egyptian society from 1950 to the present*. Cairo: American University in Cairo Press.
- Arbid, M. & Samara, A. (2008). *The Arab future: Socialism as an inevitable alternative, a materialist analysis*. Palestine Research and Publishing Foundation: USA.
- Ayoob, Mohammed. (2009). *Many faces of political Islam: Religion and politics in the Muslim World*. Ann Arbor, USA: University of Michigan Press.
- Bacharach, M. N. (2005, January 6). Political modernization in the third world: Theory and application. *Paper presented at the annual meeting of the Southern Political Science Association, Inter-Continental Hotel, New Orleans, LA*. Retrieved from: http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/6/7/1/5/pages67157/p67157-2.php
- Baker, Raymond W. (2003). *Islam without fear: Egypt and the new Islamists*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Baker, Raymond W. (1978). *Egypt's uncertain revolution under Nasser and Sadat*. Cambridge: Harvard University.
- Bar, Shmuel. (2006). *Warrant for terror: The Fatwas of radical Islam and the duty to Jihad*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Brumberg, Daniel. (2005). *Democratization versus liberalization in the Arab World: Dilemmas and challenges for U. S. foreign policy*. Carlisle Barracks: Strategic Studies Institute.

- Danziger, James N. (2011). *Understanding the political world: A comparative introduction to political science* (3rd ed.). Boston: Longman.
- Fortna, Benjamin C., Amin, Camron & Fierson, Elizabeth B. (2006). *Modern Middle East: A documentary history*. Oxford, USA: Oxford University Press.
- Hagopian, Frances. (2000). Political development, revisited. *Comparative Political studies*, 33(6-7), 880-911.
- Hammond, Andrew. (2001, November 15). Between the ballot and the bullet: Egypt's war on terrorism. *World Press Review Online*. Retrieved from: http://www.worldpress.org/mideast/1114web_egypt.htm
- Hantina, Meir. (2007). *Identity politics in the Middle East: Liberal discourse and Islamic challenges in Egypt*. London: I. B. Tauris.
- Hurwitz, Leon. (1973). Contemporary approaches to political stability. *Comparative Politics*, 5(3), 449-463
- Jung, Dietrich (Ed). (2006). *Democratization and development: New political strategies for the Middle East*. Gordonsville, USA: Palgrave Macmillan.
- Khouri, Rami G. (2008). *Apples and oranges: Identity, ideology, and state in the Arab World*. In A. Pandya, & E. Laipson (Eds), *Transnational trends: Middle East and Asian views* (pp. 41-61). Washington: The Henry L. Stimson Center.
- Mancini, Giuseppe F. (1998). Europe: The case for statehood. *European Law Journal*, 4(1), 29-42.
- Mayfield, James B. (1978). *Rural politics in Nasser's Egypt: A quest for legitimacy*. Austin: University of Texas Press.
- Mitchell, Richard P. (1993). *The society of the Muslim Brothers* (revised edition). New York: Oxford University Press.
- Mitchell, Timothy. (2002). *Rule of experts: Egypt, techno-politics, modernity*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Rogan, Eugene. (2009). *Arabs: A history*. New York: Basic Books.

Samara. Adel. (2001). *Epidemic of globalization: World order, Zionism and Arab Nation*. USA: Palestine Research and Publishing Foundation.

Walzer. Michael. (1997). The politics of differences: Statehood and toleration in a multicultural world. *Ratio Juris*, 10(2), 165-176.

THE UNION FOR THE MEDITERRANEAN AND ITS INFLUENCE ON THE MIDDLE EAST COUNTRIES.

David Ramiro Troitino*

Abstract

The Union for the Mediterranean is a multilateral partnership between the European Union and its Mediterranean neighbors, including 16 partners from Africa and the Middle East. The paper will focus on its influence on the middle East countries, such as Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, the Palestinian Authority, and Syria. It will start with the antecedents, the Barcelona process and the Mediterranean Union. Following with the current Union for the Mediterranean and its implication in the security of this area. The paper analyze the working system of the UfM and its general objectives, politics and Security, Economics and Trade, Socio-cultural and Justice and Interior Affairs, plus some concrete actions. Afterwards the real influence of the UfM on the Middle East is explained, pointing out good and bad points, finishing the paper with different proposal in order to increase the effectiveness of the UfM in the Middle East.

---

* Assoc. Prof, Tallinn University

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ: İNİŞLİ-ÇIKIŞLI SEYRİN DİP NOKTASI

Atilla Sandıklı*

Erdem Kaya**

Özet:

Türkiye-İsrail ilişkilerinde, İsrail'in Gazze'ye yardım taşıyan uluslararası konvoydaki Mavi Marmara gemisine saldırması ile başlayan süreçte Palmer Raporu'nun basına sızdırılması ile tamiri zor bir hasar meydana gelmiştir. Yardım gemilerinde yolcu konumundaki Türkiye Cumhuriyeti sivil vatandaşlarının İsrail ordusu tarafından öldürülmesiyle ikili ilişkiler tarihi süreçte Süveyş Krizi (1956) and Kudüs Yasası krizinin (1980) ardından üçüncü kez dibe vurmuştur. 1949'dan bugüne inişli çıkışlı seyreden Türkiye-İsrail münasebetlerindeki bu üçüncü kriz doğrudan iki ülkeyi ilgilendiren bir sonuç doğurduğu için önceki iki krizden farklıdır. Bu kriz ile birlikte Türkiye'nin İsrail algısı değişmiş, ikili ilişkilerin düşük düzeyli seyredeceği tahmin edilen bir döneme girilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-İsrail ilişkileri, Mavi Marmara saldırısı, Palmer Raporu

Turkey-Israel Relations: The Process of Ups and Downs Has Reached Rock Bottom

Abstract:

In the process started with Israel's raid on the Blue Marmara ship within international aid flotilla bound for Gaza and the leakage of the UN Palmer Report, Turkey-Israel relations have come to a deadlock. During the raid, nine Turkish civilian passengers were killed by the Israeli army. Thus,

---

* Doç. Dr. Bilgesam Başkan

bilateral relations have, for the third time in the history of the two countries, hit rock bottom (first two major crises were the 1956 Suez Crisis and the crisis which arose after the acceptance of the Jerusalem Law by Israel in 1980). This third crisis between Israel and Turkey, which have had ups and downs since 1949, differs from the previous two incidents since its consequences directly concern both countries. As a result of this crisis, Turkey's perception of Israel has changed and bilateral relations will proceed on a lower level in the new period.

Keywords: Turkey-Israel relations, Blue Marmara raid, Palmer Report

Giriş

Gazze'ye yardım maksadıyla yola çıkan uluslararası konvoyu İsrail'in 31 Mayıs 2010 tarihinde yaptığı baskın Türkiye-İsrail ilişkilerinde onarılması zor bir hasar meydana getirmiştir. Baskın sırasında Mavi Marmara gemisinde bulunan 9 Türk yolcu ölmüş ve çok sayıda kişi yaralanmıştır. Türkiye'nin girişimleri ile BM Güvenlik Konseyi bir başkanlık açıklaması yapmış ve hadisenin araştırılması için bir uluslararası komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.

Oluşturulan soruşturma panelinde iki bağımsız üye olarak Yeni Zelanda eski Başbakanı Geoffrey Palmer ve Kolombiya eski Devlet Başkanı Alvaro Uribe, Türkiye adına eski Dışişleri Müsteşarı Özdem Sanberk ve İsrail adına eski Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü Joseph Ciechanover Itzhar yer almıştı. Panel, çalışmalarını Türkiye ve İsrail tarafından kendisine sunulan rapor ve belgelere dayandırmış ve sonuçta bir rapor hazırlamıştır. Palmer Komitesi Raporu Temmuz ayında tamamlanmasına rağmen raporun açıklanması 3 kez ertelenmiştir. İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu 28 Ağustos tarihinde raporun açıklanmasının 6 ay daha ertelenmesini istemiş, Türkiye ise bu teklifi kabul etmemiştir. Raporun 1 Eylül tarihinde ABD'nin New York Times gazetesine sızdırılması Türkiye-İsrail ilişkilerinin dibe vurmasına neden olmuştur.

Makalede; tarihsel süreç içinde Türkiye-İsrail ilişkilerinin nasıl geliştiği, ikili ilişkilerde bunalıma yol açan benzer hadiseler, Palmer Raporu, Türkiye'nin yaptırımları, yaptırımların nedenleri ve muhtemel etkileri incelenmektedir. Çalışma, Mavi Marmara saldırısı ve takip eden süreçle, 1949'dan bugüne

inişli çıkışlı seyreden Türkiye-İsrail ilişkilerinin tekrar dip noktasına gerilediğini, ilişkilerin 1990'lı yıllardaki düzeye yeniden yükselmesinin imkânsız hale geldiğini ileri sürmektedir.

1. İkili İlişkilerde Yükselişler Ve Dipler

Tarihsel bir süreç içinde Türkiye-İsrail ilişkileri incelendiğinde, tarih boyunca Türkler ile Yahudiler arasında sürdürülen iyi ilişkilerin Türkiye-İsrail ilişkilerin tesisinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, 1491 yılında İspanya'dan sınır dışı edilen ve hiçbir Avrupa devleti tarafından kabul edilmeyen 200.000'den fazla Yahudi'yi topraklarında yerleşmeye davet etmiştir. Bu tarihten sonra Yahudiler Osmanlı tarihinde çok önemli görevler üstlenmiştir. Yahudiler özellikle 16. yüzyılda Osmanlı sarayında hekim, banker, diplomat gibi görevlerde bulunmuştur. Sonraki dönemlerde, saraydaki etkileri azaldıysa da Osmanlı tarihi boyunca ticaret, sanayi ve bankacılık dallarında her zaman ön planda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türk-Yahudi ilişkileri dostluk düzeyinde gelişmeye devam etmiştir. Ankara, İkinci Dünya Savaşı döneminde Almanya'dan kaçan Yahudi akademisyenleri Türkiye'ye davet ederek üniversitelerde iş imkânı sunmuştur. Türkiye; 14 Mayıs 1948'te kurulan İsrail Devleti'ni 28 Mart 1949 tanımış, 1950 yılında Elçilik düzeyinde diplomatik ilişki tesis etmiştir. Ancak başlangıçtaki bu olumlu gelişmeler İsrail'in ihtirasları ve saldırgan politikaları nedeniyle birkaç defa dibe vurmuştur.

İlişkilerin dibe vurduğu ilk hadise 1956 yılında İsrail'in Fransa ve İngiltere ile birlikte Mısır'a saldırdığı Süveyş krizidir. Süveyş krizine giden süreçte Türkiye-İsrail ilişkileri İsrail'in Bağdat Pakti'na[†] yüksek sesle tepki vermesinden dolayı yıpranmış, iki ülke arasındaki diplomatik temaslar azalmıştır. Süveyş Krizi esnasında da; 1956 yılında İsrail'in İngiltere ve Fransa ile işbirliği halinde Sina Yarımadası'nı işgale başlamasını Türkiye protesto etmiştir. Ankara; Bağdat Pakti'nda alınan karar doğrultusunda 26 Kasım 1956'da Tel-Aviv ile ilişkilerinin temsil düzeyini maslahatgüzar seviyesine düşürmüş ve Büyükelçi Şefkati İstinyeli'yi geri çekmiştir.

[†] Bağdat Pakti, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu dizginlemek için 1955'te Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık arasında kurulmuştur. Pakt 1958'de Irak'ın çekilmesi ile ABD'nin dâhil olduğu Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) adını almış, 1979 yılında Pakistan ve İran'ın çekilmesine kadar varlık göstermiştir.

İlişkilerin dibe vurduğu ikinci hadise 1980 yılı Temmuz ayında İsrail parlamentosunun Kudüs Yasası'nı kabul ederek Kudüs'ü İsrail'in ebedi ve bölünmez başkenti ilan etmesiyle ortaya çıkmıştır. Türkiye, İsrail'in yürürlüğe koyduğu Kudüs Yasası'na sert tepki göstererek kararı tanımadığını açıklamış, Tel Aviv elçiliğinde görev yapmakta olan maslahatgüzar Üstün Gündoğdu'yu danışmalarda bulunmak üzere Ankara'ya çağırmıştır. Türkiye daha sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Ağustos 1980'de aldığı Kudüs Yasası'nın geçersiz olduğunu vurgulayan 478 sayılı karar[‡] uyarınca Kudüs temsilciliğini kapatmıştır. 12 Eylül darbesinden sonra Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında ve kuvvet komutanlarının katılımıyla oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi, Kudüs kararına tepki olarak 26 Kasım 1980'de İsrail ile ilişkilerin sınırlandırılması yönünde karar almış, karşılıklı temsil düzeyini düşürmüştür. İsrail'le ilişkilerin kesilmemekle birlikte, yalnızca sembolik düzeyde tutulmasını öngören karar uyarınca, Türkiye'nin Tel Aviv'de bulunan maslahatgüzar, müsteşar ve askeri ataşe dâhil olmak üzere bütün görevlileri merkeze çağırılmış, Kudüs Başkonsolosluğu kapatılmıştır.

Türkiye-İsrail ilişkileri 1990'ların başından itibaren tekrar gelişmeye başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye 1991 yılında İsrail'deki temsilciliğinin seviyesini büyükelçilik seviyesine yükseltmiş ve iki ülke arasında karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İlişki düzeyi 1996 yılında askeri, ekonomik ve teknolojik alanlarda imzalanan bir dizi anlaşmayla yeni bir döneme girmiştir. Türkiye-İsrail Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması çerçevesinde Türk Hava Kuvvetleri'nin elindeki F-4 ve F-16 uçaklarının modernizasyonu projesi uygulamaya başlanmıştır. Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması kapsamında sekiz İsrail F-16 savaş uçağı Türk hava sahasında Konya semalarında Anadolu Kartalı (Anatolian Eagle) adıyla eğitim uçuşu yapmıştır. Aynı yılın haziran ayında on iki Türk savaş uçağı İsrail'e gitmiştir. Akdeniz'de Ocak 1998'de Türkiye-ABD-İsrail gemilerinin katıldığı Güvenilir Denizkızı (Reliant Mermaid) adını taşıyan arama-kurtarma tatbikatı icra edilmiştir.

PKK terör örgütüne destek veren Suriye ve Yunanistan'ın 1995'te askeri eğitim anlaşması imzalaması ile Türkiye'nin hasım devletlerce çevrenmesi, Avrupa Birliği ile gergin ilişkilerden dolayı Türkiye'nin Batı'dan askeri teknoloji ve malzeme almakta zorlanması Türkiye-İsrail arasında imzalanan bu anlaşmaların temel nedenleriydi. 1998 sonrasında, Abdullah Öcalan'ın Suriye dışına çıkartılması ve ardından Suriye ile Adana Mutabakatı'na varılması Türkiye, Suriye ve İran ilişkilerinin gelişmesinin önünü açmıştır. Türkiye Arap dünyasıyla daha iyi ilişkiler geliştirmek için girişimlerde bulunmaya başladı. Aynı dönemde Avrupa Birliği ile ilişkilerde aday ülke statüsüne

[‡] Güvenlik Konseyi'nin 478 numaralı kararı Konsey'de 14 kabule karşılık 0 ret (ABD çekimser kalmıştır) oyuyla alınmıştır. Yasa'nın kanuni bağlayıcılığının olmadığını ve iptal edilmesi gerektiğini belirten bu karar, İsrail'in Kudüs Yasası'na uluslararası toplumun güçlü bir tepki verdiğini göstermektedir. 478 numaralı karar BM'ye tüm üye devletlerin Kudüs'teki temsilciliklerinin kapatılması çağrısında bulunmuştur.

geçilmesi Türkiye'nin Ortadoğu'yla ticari, siyasi, kültürel ilişkilerini geliştirmesine yardımcı olmuştur. Bu gelişmeler İsrail'le olan münasebetlerin yoğunluğunu azaltmış ve yakın stratejik işbirliğinden ortak dengeli ilişkiye geçilmesine yol açmıştır.

İsrail'de radikal sağın güçlenmesi ve barış sürecinin askıya alınmasının etkisiyle 2000'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinin ivmesi düşmüştür. Ariel Şaron hükümetinin iktidara gelmesiyle beraber İsrail, işgal altındaki Filistin topraklarında tekrar sertlik yanlısı bir tutum benimsemeye başlamıştır. El-Aksa intifadası ve Nisan 2002'de İsrail'in işgal altındaki topraklarda artan askeri harekâtlarına tepki olarak Türkiye'de pek çok şehirde İsrail karşıtı büyük gösteriler düzenlenmiştir. İsrail'in bu süreçte Filistinli liderleri hedef tayin ederek (targeted killing) öldürme siyaseti[§] Türkiye'den tepki almıştır. Türkiye, İsrail'i soykırım yapmakla suçlamış ve ilişkiler gerilmiştir. Fakat aynı dönemde siyasi ilişkilerdeki gerginliklere rağmen ekonomik ve askeri alanda ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Örnek olarak, 170 Türk M-60 tankının modernizasyon projesi, Başbakan Ecevit'in soykırım suçlamasından 2 gün önce, 30 Mart 2002'de bir İsrail firmasına verilmiştir.

Türkiye'de AK Parti Hükümeti'nin göreve başlamasıyla birlikte ilişkilerdeki gerginlik belirli dönemlerde tırmansa da iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler aynı şekilde devam etmiştir. Irak Savaşı sonrası Irak'ın kuzeyindeki İsrail varlığı ve Mossad ajanlarının Peşmergeleri eğitmeleri ile ilgili haberler ikili ilişkilerde güven problemini ortaya çıkarmıştır. İsrail'in 2004'te Refah mülteci kampına askeri harekât düzenlemesi ve insan haklarını hiçe sayan uygulamaları Türkiye'nin İsrail'e sert tepkisine neden olmuştur. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün operasyonla ilgili beyanatları ikili ilişkilerin eskiden olduğu gibi devam edemeyeceğini göstermiştir. İsrail devlet terörü uygulamakla suçlanmış, Türkiye'nin bu uygulamalar karşısında sessiz ve hareketsiz kalamayacağı belirtilmiştir. Bu tepki, Türkiye'nin Arap dünyasındaki itibarını artırmıştır. Fakat kısa süreli gerginlik sonrasında Türkiye'nin girişimleriyle ilişkiler yeniden düzelmiştir. Başbakan Erdoğan dış politika danışmanlarını İsrail'e göndermiş, Ocak 2005'de Dışişleri Bakanı Gül İsrail'i ziyaret etmiştir. Aynı süreçte Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği de 10 bin Filistinliye istihdam sağlaması planlanan Erez Sanayi Bölgesi projesini başlatmıştır.

Türkiye bu dönemde bölgede barış ve istikrarın yerleşmesi için komşularıyla ilişkilerini geliştirmek ve bölgesel problemlerin çözümüne katkı yapmak için girişimlerini artırmıştır. Bu kapsamda Suriye ile

---

[§] İsrail, Filistinlilere yönelik suikast seçeneğine ağırlıklı olarak 1970'lerde başvurmaya başlamış, 1990'lar ve 2000'lerde daha sık yönelmiştir. İsraili insan hakları teşkilatı B'Tselem'in derlediği verilere göre İsrail 2000-2011 yılları arasında (tespit edilebildiği kadarıyla) 251 Filistinliyi hedef tayin ederek öldürme (targeted killing) adımı verdiği bu suikast yöntemiyle bertaraf etmiştir. Bkz.

http://old.btselem.org/statistics/english/Casualties_Data.asp?Category=19&region=TER

ilişkiler geliştirilmiş ve Suriye-İsrail arasında bir anlaşmaya varılması için gizli görüşmelere öncülük edilmiştir. 2006 yılında Başbakanlık Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu'nun katıldığı basına kapalı bir toplantıda görüşmelerin çok yakında olumlu sonuçlarının kamuoyuna yansıtacağı belirtilmiş ve 10-15 gün içinde açık görüşmelere geçilebileceği ifade edilmişti. Ancak bu süre içinde beklentileri değiştiren bir gelişme yaşanmış, İsrail Lübnan'ın güneyini işgale başlamıştır. İşgal süresince 1000'den fazla sivil öldürülmüş, başta Beyrut olmak üzere Lübnan'da büyük hasar meydana gelmiştir. Birçok hastane bu saldırılara hedef olmuş, BM'ye bağlı bir gözetleme tesisi vurulmuş, 4 BM personeli hayatını kaybetmiştir. Türkiye, İsrail'in saldırısına sert tepki göstermiş, kriz artık ekonomik ilişkileri de etkilemeye başlamıştır. İki ülke arasında imzalanmış olan araştırma ve geliştirme projeleri askıya alınmış, Manavgat Suyu projesi durmuş, GAP bölgesine yapılan yatırım planları sonlandırılmış ve büyük ihaleler, özellikle askeri alandaki büyük modernizasyon projeleri, gündemden kalkmaya başlamıştır.

Türkiye'nin, İsrail ve Suriye arasında kolaylaştırıcı rolü Mart 2007'den itibaren tekrar gelişme göstermiştir. Bu sefere de basının bilgisi dâhilinde Türkiye, Suriye-İsrail görüşmelerine öncülük etmiş ve anlaşma masasına oturulması ümitleri yükselmiştir. Bu dönemde Başbakan Olmert'in 22 Aralık 2008'de Ankara'ya yaptığı ziyarette İsrail-Suriye arasındaki anlaşmazlık alanları çözülmeye çalışılmış, Filistinlilerle ateşkesin sağlanması, Filistinli gruplar arasında uzlaşmaya varılması ve Gazze'nin yeniden inşası konuları görüşülmüştür. Basına bilgi verilen görüşmelerde olumlu gelişmeler üzerinde durulurken 27 Aralık 2008'de İsrail'in Gazze'ye yönelik Dökme Kurşun Harekâtı başlamıştır. 22 gün süren İsrail'in Gazze saldırılarında yarısı kadın ve çocuk olmak üzere yaklaşık 1.500 kişi hayatını kaybederken binlerce kişi de yaralanmıştır. 2006'dan itibaren Gazze'deki yönetimi elinde bulunduran Hamas'a karşı gerçekleştirilen harekâtta İsrail ordusu uluslararası antlaşmalarla yasaklanan kimyasal patlayıcıları (fosfor bombası, pudra bombası gibi) kullanmıştır. Büyük yıkımın yaşandığı bölgede altyapı büyük zarar görmüş; hastaneler, okullar ve devlet binalarının yıkılması sonucu milyarlarca dolarlık maddi zarar meydana gelmiştir.

Gerek 2006'daki Lübnan işgali gerekse 2008-2009'daki Gazze'ye yapılan harekât Türkiye'nin bölgede kalıcı barış ve istikrarın tesisine yönelik girişimlerinin İsrail tarafından istismar edildiğini göstermiştir. Suriye-İsrail arasında muhtemel bir barışın inşası istikametine Türk hükümetinin girişimleri devam ederken yapılan harekâtlar adeta taktik örtü ve aldatma planı olarak kullanılmıştır. Türkiye bu tarihten itibaren İsrail'e bakışını değiştirmiş, İsrail'i bölgesel barış ve istikrarı tehdit eden bir devlet olarak algılamaya başlamıştır. Başbakan Erdoğan, operasyonu Türkiye'nin iyi niyetine ve arabuluculuk rolüne büyük saygısızlık olarak yorumlamış ve barışa indirilmiş büyük bir darbe olarak değerlendirmiştir. Başbakan; İsrail'i saldırgan bir ülke, operasyonu devlet terörü, Gazze'yi "açık hava hapishanesi" olarak nitelemiş ve BM'yi göreve çağırmıştır. Dışişleri Bakanı Babacan bu süreçte İsrail-

Filistin hattında savaş varken, Suriye-İsrail hattında barış görüşmelerinin yapılamayacağını belirtmiştir. Türkiye'nin sert tepkisi Arap ülkeleri tarafından takdirle karşılanmış, Erdoğan'ın Ortadoğu halkları arasında saygınlığı daha da artmıştır.

Davos Ekonomik Forumu'nda "Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli" başlıklı panelde, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez sesini yükselterek İsrail'in Gazze saldırısının haklı olduğunu iddia edince Erdoğan Perez'i eleştirmiş ve İsrail'in Gazze'de ölçsüz güç kullandığını vurgulamıştır. Perez'in Gazze harekâtının haklı olduğu yönündeki iddiası karşısında oturma yöneticisi Ignatius'dan söz isteyen Başbakan Erdoğan panel yöneticisinin söz hakkı vermek istememesine tepki vermiştir. Erdoğan; Perez'in sesinin yüksek çıkmasının suçluluk psikolojisinden kaynaklandığını, İsraililerin öldürmeyi çok iyi bildiğini, plajdaki çocukları İsrail askerlerinin nasıl vurduğunun iyi bilindiğini belirtmiştir. "One Minute Krizi" olarak adlandırılan bu hadise Türkiye-İsrail ilişkilerindeki düşüş ivmesini artırırken Başbakan Erdoğan'ın Arap dünyasında "kahraman" ilan edilmesine vesile olmuştur.

Davos'taki tartışmanın ardından ortaya çıkan "alçak koltuk krizi" ise iki ülke arasındaki gerilimi tırmandıran diğer bir gelişme olmuştur. İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, Türkiye'de yayınlanan bir dizi filmin içeriğiyle ilgili görüşmek üzere Tel-Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u İsrail Parlamentosuna çağırılmış, basın mensuplarını davet ettiği ayrı bir odada Türk büyükelçinin kendi oturduğu koltuktan daha alçak bir koltuğa oturmasını sağlamıştır. Ayalon; kameraların çekim yaptığı esnada İbranice Türk büyükelçinin alçak bir koltukta oturduğunu, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğunu ve gülümsemediğini belirterek İsrail'deki radikal sağ siyasilerin Türkiye'ye tepkisini dışa vurmuştur. Türkiye'ye hakaretin hedeflendiği bu hadisenin ardından Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, İsrail'e özür dilemesi için aynı günün akşamına kadar mühlet vermiş, İsrail de akşam saatlerinde resmi özür beyanının yer aldığı mektubu Türkiye'nin Tel-Aviv büyükelçiliğine ulaştırmıştır.

Gazze'ye insani yardım ulaştırılması amacıyla yola çıkan konvoydaki Mavi Marmara gemisine 31 Mayıs 2010 tarihinde uluslararası sulara İsrail ordusuna ait helikopterler ve hücum botları ile yapılan saldırı ise ilişkilerin tekrar dibe vurmasına neden olmuştur. Mavi Marmara kriziyle Cumhuriyet tarihinde ilk defa Türkiye vatandaşı siviller, düzenli bir ordu tarafından öldürülmüştür. Saldırıda İsrail komandoları tarafından 9 yolcu katledilmiş ve çok sayıda kişi yaralanmıştır. Türk yolcuların yoğun olarak bulunduğu Mavi Marmara gemisine yapılan baskın İsraili siyasi iradenin talimatıyla emir-

komuta zinciri dâhilinde gerçekleşmiştir.** İsrail ordusu gerçekleştirdiği baskında gerçek mermi kullanmış, baskına direnen yardım gönüllülerine doğrudan kafaya atış gerçekleştirerek öldürme hedefiyle müdahale etmiştir. Baskın sonrasında Adli Tıp Kurumu'nun cesetler üzerindeki otopsi çalışması İsraili askerlerin baskında öldürme kastıyla ateş ettiğini doğrulamıştır. Mavi Marmara baskınının Türkiye-İsrail ilişkilerinde tamiri oldukça zor bir hasara neden olduğu ifade edilmelidir.

Mavi Marmara saldırısı ile başlayan gergin süreçte ilişkilerin iyileşebileceği yönünde ümit vaat eden bazı gelişmeler cereyan ettiği gibi iki ülke arasındaki gerilimi artıran hadiseler de meydana gelmiştir. Türkiye'nin Hamas'ın elinde bulunun İsraili asker Gilad Şalit'in serbest bırakılması için çaba sarf etmeye devam etmesi İsrail tarafında memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye'nin 2010 Aralık ayında Hayfa'da çıkan orman yangınının söndürülmesi için uçak göndermesi, Ankara'nın İsrail'in OECD üyeliğine kabulünü veto etmemesi ve Gazze'ye gitmek üzere hazırlanan ikinci yardım konvoyuna Türkiye'den gemilerin iştirak etmesini engellemesi ilişkilerin düzelmeye ihtimalini gündeme taşımıştır. İsrail Başbakanı'nın da 12 Haziran 2011 seçimlerini kazanan Erdoğan'ı tebrik etmesi ve İsraili turistlerin Antalya ilgisi olumlu havayı sürdürmüştür. Ancak diğer taraftan Tel Aviv'in Mavi Marmara'ya misilleme olarak benzer bir filoyu Kuzey Kıbrıs'a gönderme girişimi, İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'ın Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) müsteşarı Hakan Fidan hakkındaki beyanları^{††}, Tel Aviv'in Türkiye'nin uzaya fırlatacağı gözlem uydusu konusunda aldığı tavır^{‡‡} ve İsraili yetkililerin Türkiye'nin savaş uçağı üretemeyeceği yönündeki açıklamaları^{§§} gerilimi devam ettirmiştir.

** Yardım gemilerine saldırıyı gerçekleştiren askerler İsrail Deniz Kuvvetleri bünyesinde faaliyet gösteren terörle mücadele, rehlin kurtarma, sabotaj ve suikast operasyonları yürüten Hayfa merkezli Şayetet 13 birimine ait İsrail askerleridir. İsrail'in Deniz Meltemi Harekâtı adını verdiği saldırıdan sonra İsrail Başbakanı Netanyahu, Şayetet 13 komandolarını ziyaret etmiş, "profesyonelce" ve "kahramanca" hareket ettiklerini ifade ettiği askerleri tebrik etmiştir. İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi de aynı ziyarette harekâta katılan askerlerin sadece gerekli kişilere ateş ettiğini belirtmiştir. Bkz.

<http://www.jpost.com/Israel/Article.aspx?id=192926>

†† Ehud Barak'ın yeni atanan MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın İran dostu olduğu, İsrail'in askeri sırlarını İran'a verebileceği şeklindeki açıklamaları üzerine Türk Dışişleri sert tepki göstermiş, İsrail Ankara Büyükelçisi Gaby Levy Bakanlığa çağrılarak Türkiye'nin rahatsızlığı bildirilmiştir.

‡‡ İsrail, Türkiye'nin 2013 yılında Dünya yörüngesine yerleştirmeyi planladığı Göktürk keşif ve gözlem uydusunun kendi topraklarını da görüntüleyebileceğini ileri sürerek projeyi engellemeye çalışmıştır. Avrupa, Kafkasya ve Ortadoğu'da yüksek çözünürlükte askeri istihbarat amaçlı keşif ve gözetleme gerçekleştirecek Göktürk uydusunu fırlatma projesinin yüklenici firmaları arasında yer alan İtalyan ve Fransız şirketlere İsrail'in baskı yaptığı bilinmektedir.

§§ Türkiye'nin 2023 yılına yetiştirilmesi kararlaştırılan yerli savaş uçağı projesi ile ilgili İsraili yetkililerin Türk savunma sanayinin böyle bir projeyi gerçekleştiremeyeceği yönündeki açıklamaları Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır.

İkili ilişkilerde düzelmeye ümidinin ve gerilimin birlikte varlık gösterdiği Mavi Marmara baskını sonrası süreç Palmer raporunun basına sızdırılması ile tamamen olumsuz bir nitelik almıştır. Palmer raporunun İsrail'in tezlerini destekleyen bir üslupla hazırlanmış olması, raporun gizli nitelikli belge olmasına rağmen açıklanacağı tarihten önce basına sızdırılması Türkiye'nin sert tepki vermesine yol açmış, iki ülke ilişkilerinin tekrar dibe vurmasına neden olmuştur. Böylece Mavi Marmara baskını ile başlayan süreç, Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1956 Süveyş Krizi ve 1980 Kudüs Yasası krizinin ardından üçüncü kez dibe vurmasına sebep olmuştur. Ancak son kriz, önceki iki krizden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Süveyş Krizi ve Kudüs Yasası krizi doğrudan iki ülkeyi etkileyen bir gelişmeden kaynaklanmamış, İsrail'in Mısır'a saldırması ve Kudüs'ün tamamı üzerinde egemenlik tesis etme girişimiyle ortaya çıkmıştır. Mavi Marmara saldırısı ve Türkiye'nin özür, tazminat ve ablukanın kaldırılması yönündeki taleplerinin İsrail tarafından reddedilmesi ise doğrudan iki ülkeyi etkileyen gelişmelerdir. Yardım gemilerine yapılan saldırıda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları İsrail ordusu tarafından kasten öldürülmüştür. Kriz, Mavi Marmara saldırısı akabinde Batılı ülkelerin İsrail yanlısı tutumuna rağmen İsrail'i de doğrudan etkilemiştir. Gemilere yapılan saldırı Gazze kuşatmasına uluslararası tepkinin güçlenmesine yol açmış, Tel Aviv'in dünya halkları nezdindeki olumsuz imajının daha da kötüleşmesine hizmet etmiştir.

İlişkilerin üçüncü kez dibe vurmasında yol açan Mavi Marmara saldırısı ve takip eden süreçteki gelişmelerin Türkiye-İsrail münasebetlerinde silinmez izler bıraktığı gözlemlenmektedir. Mavi Marmara baskınında çekilen görüntülerde İsraili askerlerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ateş ettiği görüntüler Türk toplumunun hafızasında yer etmiş durumdadır. Bu algının izalesinin görünür gelecekte mümkün olmadığı tahmin edilmektedir. Nitekim Türk yetkililer değişik vesilelerle Mavi Marmara saldırısı neticesinde İsrail'in Türk halkının dostluğunu kaybettiğini vurgulamış, Türkiye'nin saldırıyı unutmayacağını belirtmiştir.

2. BM İnsan Hakları Konseyi Raporu

İsrail'in Gazze'ye insani yardım malzemesi taşıyan Mavi Marmara gemisine yaptığı saldırının ardından Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nde bir başkanlık açıklaması ile İsrail'in kınanmasını sağlamıştır. Ankara bu süreçte her platformda İsrail'in hukuk dışı hareket tarzını dünya kamuoyuna duyurmaya başlamıştır. Ayrıca BM İnsan Hakları Komisyonu, İsrail'in Mavi Marmara gemisine gerçekleştirdiği saldırıya ilişkin yaptığı hukuki incelemenin sonuçlarını bir rapor olarak yayınlamıştır. 56 sayfalık rapor; Mavi Marmara gemisine yapılan askeri harekâtın uluslararası hukuka ve insan

haklarına aykırı olduğunu, İsrail komandolarının yardım gemisine düzenlediği baskında “orantısız” güç kullandığını belirtmiş ve askeri operasyonu “kabul edilemez gaddarlık” olarak değerlendirmiştir. Raporunda İsrail’e karşı “kasti cinayet” soruşturması yürütmeye yetecek kanıt bulunduğunun da altı çizilmesi gerekir. Ayrıca İsrail’in insani krizin yaşandığı bir dönemde Filistin’e abluka uygulamanın “yasadışı” olduğu vurgulanmıştır.*** Rapor Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından olumlu karşılanırken, raporun yayımlanmasından kısa bir süre önce bir açıklama yapan İsrail, komisyonu taraflı, siyasi ve aşırı olarak nitelmiştir. Raporun uluslararası hukuki sorumluluk anlamında bağlayıcılığı bulunmamasına rağmen İnsan Hakları Komisyonunun prestiji ve tarafsızlığı dikkate alındığında raporun meşruiyeti anlamında herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Raporadaki suçlamalar İsrail’i gerçekten zor durumda bırakmış ve bu ülkenin zaten kötü olan insan hakları karnesini daha da kötüleştirmiştir.

3. Palmer Raporu

Rapor özet, giriş, Türkiye ve İsrail’in ulusal soruşturma raporlarının özetleri, olgu ve koşulların tespiti, gelecekte benzer olaylardan nasıl kaçınılacağına ilişkin tavsiyeler bölümlerini içermektedir. Giriş kısmında raporun içeriği ve sonuçlarının herhangi bir bağlayıcılık taşımadığı vurgulanmaktadır.

Raporunda, İsrail’in ablukayı Gazze’ye deniz yoluyla silah girişinin durdurulması amacıyla uyguladığı ve bunun meşru bir güvenlik tedbiri olduğu belirtilmekte, Gazze kuşatmasının uluslararası hukuka uygun olduğu iddia edilmektedir. Yardım filosunun ablukayı kırmak için sorumsuzca hareket ettiği, filodaki yolcuların çoğunluğunun şiddeti amaçlamadığı fakat yardım girişimini düzenleyen kuruluşların (özellikle İHH’nın) amaçları hakkında soru işaretleri bulunduğu ifade edilmektedir. Rapor, sürecin iki ülkenin de arzu etmediği şekilde geliştiğini, uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye sokabilecek hadiselerin meydana gelmemesi için tarafların çeşitli adımlar attığını kaydetmekte, filoya iştirak edenlerin tehlikeler konusunda uyarılarak vazgeçirilebileceğine işaret etmektedir.†††

*** BM İnsan Hakları Konseyi, Report of the international fact-finding mission to investigate violations of international law, including international humanitarian and human rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying humanitarian assistance, General Assembly (A/HRC/15/21), 27 Eylül 2011
http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/15session/A.HRC.15.21_en.PDF

††† Sir Geoffrey Palmer ve Alvaro Uribe, Report of the Secretary General’s Panel of Inquiry on the 31th May 2010 Flotilla Incident, Temmuz 2011 http://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf adresinden 5 Ekim tarihinde temin edilmiştir.

İsrail'in yardım gemilerine büyük bir güç ile ve abluka bölgesinden uzakta çıkarma yaptığını teyit eden rapor, İsraili askerlerin çıkarmadan önce son bir uyarı yapmış olması gerektiğini ve ilk aşamada şiddet içermeyen seçeneklere başvurulabileceğini vurgulamaktadır. Palmer Raporu, İsraili birliklerin Mavi Marmara gemisine çıktığında bir grup yolcu tarafından etkili bir direnişle karşılaştığını, bazı askerlerin yaralandığını not etmekte, askerlerin sivil yolcuları öldürmesinin ise kabul edilemez olduğunu ifade etmektedir. İsrail tarafının Panel'e dokuz yolcunun öldürülmesi hakkında tatmin edici bir açıklama sunmadığının altını çizen rapor, öldürülenlerin çoğunun yakın mesafeden birçok kez vurulduğunu belirtmiştir.^{***}

Rapor, iki ülkeye benzer bir hadisenin tekrarlanmaması için çaba harcamasını önermekte, İsrail'e Gazze'ye gitmekte veya Gazze'den çıkacak olan kişi ve malların hareketi üzerindeki kısıtlamaları azaltması ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1860 sayılı kararına uygun hareket etmesi çağrısında bulunmaktadır. Palmer Raporu, Gazze halkına gönderilen tüm insani yardımların İsrail Hükümeti ve Filistin Yönetimi ile görüşerek belirlenmiş kara geçiş noktaları yoluyla yapılmasını tavsiye etmektedir. Deniz ablukası uygulamasının BM Güvelik Konseyi'ne bildirilmesi gerektiğini belirten rapor, ablukayı uygulayan devletlerin insani yardıma saygı göstermesi, insani yardım taşıyan gemilerin ise talep edilmesi durumunda durması, teftişe izin vermesi ve rotasını değiştirmesi önerilmektedir.^{§§§}

Rapor, ablukayı kırma hedefiyle yola çıkan gemilerin bayrak devleti tarafından uyarılması gerektiğini ileri sürerken, ablukayı uygulayan devletin sivil gemilere müdahale ederken şiddet içermeyen yöntemlere başvurması ve silahlı güç tatbikinden uzak durması gerektiğini açıklamaktadır. Raporda, güç tatbiki gerektiğinde ise abluka uygulayıcı devletin sadece ablukayı sürdürme amacına uygun olarak asgari düzeyde kullanması ve gemi yolcularına kuvvet kullanılacağına dair açık bir uyarı göndermesi gerektiği vurgulanmıştır.^{****}

Palmer Raporu, soruşturma panelinin Türk üyesi Özdem Sanberk'in ifadesiyle adeta İsrail ile birlikte hazırlanmış ve Türkiye'nin hukuki savlarını dışlamıştır. Rapor, İsrail'in savlarını açıkça desteklerken

---

^{***} Palmer ve Uribe, 2011, a.g.e.

^{§§§} A.g.e.

^{****} A.g.e.

Türkiye'nin talepleri ile ilgili konuları üstü kapalı ve belirsiz bir şekilde işlemiştir.^{****} BM İnsan Hakları Konseyi'nin kararıyla toplanan Veri Toplama Ekibi'nin hazırladığı bulgular Gazze kuşatmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu açıkça ortaya koymuşken, Palmer Raporu kuşatmayı meşru bir güvenlik önlemi olarak nitelemektedir.

Palmer raporunun basına sızdırılmasının ardından Türkiye'nin açıkladığı yaptırımla dünya basınında geniş yankı bulmuştur. Türkiye'nin İsrail büyükelçisini sınır dışı ettiği, iki ülke arasında gerilimin tırmandığı ve uzlaşma çabalarının sonuçsuz kaldığı yönünde pek çok haber yayınlanmıştır. Avrupa basınında yayınlanan haberlerin önemli bir bölümünde İsrail'in Türkiye'den özür dilemeyerek hata yaptığı ve bölgede giderek daha fazla yalnızlaşacağı belirtilmiştir. İsraili yetkililerin görüşlerinin aktarıldığı pek çok haberde Türkiye ile ilişkilerin İsrail için çok önemli olduğu, Tel Aviv'in Ankara'nın özür ve tazminat taleplerini yerine getirmeyerek krizden çıkış yolunu kapattığı vurgulanmıştır. İsrail basınında ise Mavi Marmara saldırısı ile başlayan kriz sürecinin bu seviyeye ulaşmasından İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman'ın sorumlu olduğu yönündeki haberler dikkat çekmiştir.

4. Türkiye'nin Tepkisi Ve Yaptırımlar

Palmer Raporu'nun basına sızdırılması sonrasında 2 Eylül 2011 tarihinde basın toplantısı düzenleyen Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İsrail'in, Türkiye'den özür dilenmesi, tazminatların ödenmesi ve Gazze'deki ablukanın kaldırılması taleplerini yerine getireceği tarihe kadar 5 maddelik yaptırım uygulanacağını açıklamıştır. Türkiye-İsrail diplomatik ilişkileri ikinci kâtip düzeyine indirilmiş, başta büyükelçi olmak üzere ikinci kâtiplik üzerindeki tüm görevliler, Türkiye'ye geri çağırılmıştır. İki ülke arasındaki tüm askeri anlaşmalar askıya alınmıştır. Türkiye, Doğu Akdeniz'de en uzun kıyısı bulunan devlet olarak bölgede seyrüsefer serbestisi için gerekli gördüğü her türlü önlemi alacağını beyan etmiştir. Türkiye, İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukayı tanımadığını, İsrail'in 31 Mayıs 2010 tarihinde Gazze'ye uyguladığı ambargonun Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmesini sağlayacağını ilan etmiştir. Ankara, İsrail'in Mavi Marmara saldırısındaki tüm mağdurların hak arama girişimlerine destek vereceğini açıklamıştır.^{****}

^{****} Erdiñ Akkoyunlu, BM'nin Geçmişi Abluka Altında (Özdem Sanberk'le Röportaj), 4 Eylül 2011, Star Gazetesi, <http://www.stargazete.com/politika/bm-nin-gecmisi-abluka-altinda-haber-379357.htm> adresinden 5 Ekim 2011 tarihinde temin edilmiştir.

^{****} Ahmet Davutoğlu, "Türkiye-İsrail İlişkileri Hakkında Basın Açıklaması", Dışişleri Bakanlığı, 2011

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin çatışmayı değil barışı, zulmü değil adaleti hâkim kılmak isteyen bir anlayışın temsilcisi olduğunu vurgulamış, Ankara'nın Bosna ve Kosova'daki katliamlara tepki verdiği gibi, Gazze'ye yapılan saldırılara karşı da tepkisini gösterdiğini belirtmiştir. Davutoğlu, gelinen noktada İsrail hükümetinin bir tercih yapması gerektiğini belirtmiştir. İsrail'i yönetenlerin, gerçek güvenliğin, ancak gerçek barışın inşa edilmesiyle mümkün olabileceğini görmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Davutoğlu, gerçek barışın inşasının yolunun dostlukların güçlendirilmesinden geçtiğini, dost ülke vatandaşlarının öldürülmesiyle barışın tesis edilemeyeceğini açıklamıştır.^{§§§§}

Amacın, tarihe mal olmuş Türk-Yahudi dostluğuna halel getirmek olmadığını söyleyen Davutoğlu, bilakis İsrail hükümetinin bu istisnai dostluğa sığmayan bir yanlısını düzeltmek olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin, bölgesel ve küresel barış ve istikrarı olumsuz etkileyen gelişmelerin önlenmesi, cereyan etmiş bulunan olumsuzlukların ise telafisi doğrultusunda her zaman samimi ve yapıcı bir tavır içinde olduğunu anlatan Davutoğlu, Türkiye'nin bu konuda talep ve beklentilerini net bir şekilde ortaya koyduğunu ve üzerine düşeni yaptığını vurgulamıştır. Bugünkü gelişmelerin sorumlusunun İsrail hükümeti olduğunun altını çizen Davutoğlu, İsrail hükümetinin gereken adımları atmadıkça bu noktadan geri dönülmesinin söz konusu olmayacağını ifade etmiştir.^{*****}

Dışişleri Bakanı Davutoğlu Mavi Marmara saldırısıyla ilgili olarak İsrail hükümetinin, Türk halkından özür dilemek, saldırılarda ölenlerin ailelerine ve yakınlarına tazminat ödemek perspektifiyle Türkiye ile görüşmeye hazır olduğunu bildirmesi üzerine dört tur görüşme süreci gerçekleştirildiğini hatırlatmıştır. Davutoğlu, bu görüşmelerde müzakereyi yürüten Türk ve İsrail heyetleri arasında Türkiye'nin özür ve tazminat taleplerini karşılayan anlaşma metinleri üzerinde birkaç kez mutabakat oluştuğunu açıklamıştır. Dışişleri Bakanı, ilk kez 2010 Aralık ayında İsrail'de gerçekleşen orman yangınına Türkiye'nin katkısı üzerine, İsrail Başbakanının talebiyle Cenevre'de gerçekleşen görüşmeler neticesinde iki ayrı anlaşma metni üzerinde mutabakata varıldığını anlatmıştır. Mutabakatın İsrail Bakanlar Kurulu içindeki anlaşmazlıklardan ötürü uygulanmadığını belirten Davutoğlu Palmer Komisyonu raporunun yayınlanmasının ertelenmesinin İsrail hükümetinin talebi

---

<http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-palmer-komisyonu-raporu-hakkinda-gerceklestirdigi-basin-toplantisi.tr.mfa> adresinden 5 Ekim 2011 tarihinde temin edilmiştir.

^{§§§§} Davutoğlu, "Türkiye-İsrail İlişkileri Hakkında Basın Açıklaması", 2011.

^{*****} Davutoğlu, 2011, a.g.e.

üzerine gerçekleştiğini ancak bu uzatma taleplerinin süreci zamana yayma amacı taşıdığına anlaşıldığını ifade etmiştir.^{††††}

Davutoğlu, gerek Türkiye'nin gerekse İsrail'in taraf olmadığı, sadece Başkan Palmer ve yardımcısı Uribe'nin imzalarını taşıyan raporun, henüz BM Genel Sekreteri'ne resmen sunulmadan önce 1 Eylül'de basına sızdırılmış olmasının oldukça düşündürücü olduğuna dikkat çekmiştir. Süreç içinde İsrail tarafının devlet ciddiyeti ve mahremiyeti içinde hareket etmediğini belirten Dışişleri Bakanı, raporun basına sızdırılmasında Tel-Aviv'in rolüne işaret etmiştir. Raporun; İsrail askerlerinin işledikleri suçu açık şekilde tespit ettiğini belirten Bakan İsrail'in abluka sahasının dışındaki gemiye askeri kuvvetle saldırmasının aşırı ve izah edilemez olduğunun ortaya konduğunu dile getirmiştir. Davutoğlu, Palmer raporunun Gazze kuşatmasının hukuka uygun olduğunu iddia ettiğini, bunun kabul edilemeyeceğini ifade etmiş, BM İnsan Hakları Konseyi Veri Toplama Misyonu'nun abluhanın uluslararası hukuka aykırı olduğunu izah ettiğini hatırlatmıştır. Türkiye'nin Palmer raporunun Gazze abluhasına yaklaşımını reddettiğini vurgulayan Bakan, Ankara'nın konuyu yetkili uluslararası hukuk mercilerine taşıyacağını bildirmiştir.^{†††††}

Palmer raporunun basına sızdırılması üzerine Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ise Davutoğlu'nun açıkladığı yaptırımların sürecin ilk aşaması olduğunu İsrail'in hareket tarzına bağlı ek yaptırımların da getirilebileceğini açıklamıştır. Raporun mevcut yaklaşımıyla Türkiye için yok hükmünde olduğunu belirten Cumhurbaşkanı, Ankara'nın bölgede barış ve istikrarın tesis istikametinde hareket ettiğini, İsrail'in ise bu doğrultuda adım atması gerektiğini vurgulamıştır.^{§§§§§} Cumhurbaşkanı Gül'ün de işaret ettiği gibi Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun açıkladığı yaptırımlar başlangıç niteliğindedir. Süreç içinde İsrail'in tutumuna bağlı olarak Türkiye ilave yaptırımlar uygulayabilir. İsrail daha önce hazırladığı iki raporda (İsrail ordusunun hazırladığı rapor ve Turkel Komisyonu raporu) Mavi Marmara saldırısının tamamen yasal olduğunu uluslararası topluma kabul ettirmeye çalışmıştır. Gemiye çıkarma yapan İsrail askerlerinin meşru müdafaa saikiyle hareket ettiği Palmer Raporu'na da ustaca yerleştirilmiştir. İsrail Batı medyasındaki bağlantıları ile tüm dünya kamuoyuna Palmer Raporu'nun İsrail'in tezlerini desteklediği ve Gazze kuşatmasının yasal olduğu kampanyasını yürütecektir. İsrail bu duruşunu

---

^{††††} Davutoğlu, 2011, a.g.e.

^{†††††} Davutoğlu, 2011, a.g.e.

^{§§§§§} Abdullah Gül, "Cumhurbaşkanı Gül Palmer Komisyonunun Mavi Marmara Raporunu Değerlendirdi: Bizim İçin Yok Hükmündedir", T.C.Cumhurbaşkanlığı, 2011 <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/80616/cumhurbaskani-gul-palmer-komisyonunun-mavi-marmara-raporunu-degerlendirdi-bizim-icin-yok-hukmundedir.html> adresinden 5 Ekim 2011 tarihinde temin edilmiştir.

değiştirmediği sürece de Türkiye'nin yaptırımlardan geri adım atmayacağı, gerekirse yenilerini uygulamaya sokacağı tahmin edilmektedir.

4.1. Türkiye'nin Yaptırımlarının Nedenleri

Türkiye, İsrail'den özür beklemektedir. Çünkü İsrail uluslararası hukuka aykırı olarak çoğunlukla Türk yolcuların bulunduğu bir gemiye operasyon yapmış, bunun sonucunda 9 Türk vatandaşı ölmüş, çok sayıda vatandaş yaralanmış ve baskı görmüştür. İsrail'in hareket tarzının temelinde ABD ve Batılı devletlerin sağladığı sınırsız destek neticesinde bu ülkede ortaya çıkan fütursuz yaklaşım yatmaktadır. İsrail özür dilemelidir. Çünkü özrün arkasında kendini sorgulama ve pişmanlık vardır. Bu sorgulama sonrasında ise İsrail paradigma değişimine gitmelidir. İsrail'in güvenlik tüketen bir ülke değil bölgede barış ve istikrara katkıda bulunan ve güvenlik üreten ülke paradigmasına terfi etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye'nin bölgede barış ve istikrarı sağlama yönündeki gayretleri belirli bir sonuca ulaşamayacaktır.

İsrail'in mevcut yaklaşımlarının ve hareket tarzının arkasında ABD ve diğer Batılı devletlerin sorgusuz desteği vardır. Türkiye'nin özür talebi, Batıyı bu sorgusuz desteği sorgulamaya ve İsrail'e baskı yapmaya sevk etmelidir. ABD ve Batının baskısıyla İsrail'de gerçekleşebilecek bir paradigma değişimi İsrail'in bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesine imkan tanıyabilir. Böylece bölge güvenliği daha iyi sağlanabilecektir. Bu süreç aynı zamanda bölgedeki ABD ve Batı karşıtlığının yavaş yavaş ortadan kalkmasına hizmet edebilir.

Özrün ikinci bir anlamı daha vardır. Çünkü gerek alçak koltuk krizinde gerekse Mavi Marmara krizinde İsrail'in bölgede yükselen bir güç olarak Türkiye'yi hazımsızlığı yatmaktadır. İsrail iki krizde de; güçlenen Türkiye'nin yükselişini sekteye uğratmak, bölgedeki devletler ve halklar üzerindeki artan itibarını zedelemek istemiştir. Özür İsrail'in bu yöndeki beklentilerini boşa çıkaracak, Türkiye'nin bozulmaya çalışılan imajını daha da güçlendirecektir. Özür aynı zamanda hem küresel hem de bölgesel aktörler nezdinde Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğu, Türkiye'nin siyasi ilişkilerini ikinci kâtiplik düzeyine indirmesi ve askeri antlaşmaları askıya almasının özür dilemesi için İsrail üzerinde baskı oluşturduğu vurgusunu yerleştirecektir. Özür diğer taraftan Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesini isteyen küresel güçlere İsrail'e baskı yapılması gerektiği mesajını verecektir.

Türkiye zarar gören vatandaşlarına gerekli tazminatların ödenmesini istemektedir. Bir uzlaşma sağlanamadığına göre bu tazminatların uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak elde edilmesi için destek sağlanması gerekmektedir. Türkiye'nin açıkladığı yaptırımlarda bu desteğin sağlanacağı belirtilmektedir.

Türkiye'nin diğer bir talebi Gazze'deki insani dramın sona ermesi için bu bölgeye uygulanan ambargonun ve ablukanın kaldırılmasıdır. Çünkü ambargo ve abluka Gazze'de yaşayan halkın yaşama hakkını elinden almakta, beslenme, barınma ve sağlık hizmetleri gibi en zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasını engellemektedir. Abluka ayrıca İsrail'in doğu Akdeniz'de üstünlük ve otorite sağlaması için bir araçtır. İsrail abluka aracılığıyla doğu Akdeniz'deki seyrüseferi kontrol etme imkânına sahip olmaktadır. Bu nedenle Türkiye İsrail'in Gazze'ye uyguladığı abluka ve ambargoyu Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) götüreceğini belirtmiş, doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestliğinin sağlanması için bölgesel bir güç olarak üzerinde düşen sorumluluğu yerine getireceğini beyan etmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak Türkiye-İsrail ilişkileri tarihsel süreç içinde belirli zamanlarda yükselişler yaşadığı gibi belirli zamanlarda da dipler yaşamıştır. 1990'larda başlayan yükseliş, Türkiye'nin bölgesel güç olarak son yıllarda bölgedeki etkinliğini artırması, bölgesel barış ve istikrarı sağlama girişimlerine İsrail'in gerekli katkıyı yapmaması, tam tersine güvenlik üreten değil güvenlik tüketen bir ülke olarak karşılık vermesi ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Özellikle İsrail'in 2006'da Lübnan'a ve 2008'de Gazze'ye yaptığı operasyonlar Türkiye'nin bölgesel barış ve istikrar arayışlarına büyük bir darbe vermiştir. Alçak koltuk krizi ile Türkiye'nin bölgede yükselen prestijine zarar verilmeye çalışılmış ve İsrail askerleri tarafından 9 Türk vatandaşının öldürüldüğü ve çok sayıda vatandaşın yaralandığı Mavi Marmara baskını ile de adeta Türkiye hedef alınmıştır. İsrail'in insan hakları ve uluslararası hukuku hiçe sayan girişimleri karşısında Türkiye'nin uygulamaya koyduğu yaptırımlar ile Türkiye-İsrail ilişkileri dibe vurmuştur. Hâlihazırdaki kriz, ilişkilerin dibe vurduğu önceki krizlerden -1956 Süveyş Krizi ve 1980 Kudüs Yasası krizi- farklı geliştiği ve doğrudan iki ülkeyi etkileyen sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Yaptırımlar bölgedeki gelişmeler de dikkate alındığında İsrail'in iyice yalnız kalmasına neden olacaktır. Arap Baharı sürecindeki gelişmelerle birlikte bölge halklarının hükümetler üzerindeki yönlendirici etkisi ve İsrail'e duyduğu nefret bu ülkeyi bir güvensizlik ortamına sürükleyecektir. İlişkilerin dibe vurması, Türkiye-İsrail işbirliğini teşvik eden Batılı ülkelerin bölgedeki nüfuzuna zarar verecektir. Son derece haksız olduğu bu krizde dahi ABD ve diğer Batılı devletlerin İsrail'e sorgusuz destek vermesi bölgedeki ABD ve Batı karşıtlığını artıracaktır. Bu nedenle bölgede imaj düzeltme çabası içindeki ABD ve Batının sorunun çözümü için Türkiye ve İsrail'in uzlaşması yönündeki girişimleri oldukça doğaldır.

Yaptırımlar sonrası Türkiye'nin bölgedeki imajı daha da yükselecektir. Türkiye bu süreçte mazlum Ortadoğu halklarının sorunlarını dile getirmek için risk alan, fedakârlık gösteren öncü ülke statüsü kazanacaktır. Türkiye'nin bölgesel güç konumu böylece bölge ülkeleri ve küresel güçler tarafından kabul edilecek ve benimsenecektir. Bölge sorunlarının çözüme kavuşturulması için uluslararası düzeyde girişimlerde bulunması, bu girişimlere büyük güçlerin ve diğer ülkelerin desteğini sağlama gayretleri Türkiye'yi küresel aktör seviyesine taşıyabilecektir.

İsrail'in hasım ülke durumuna getirilmesi Türkiye'nin terör ve sözde Ermeni soykırımı tasarısı gibi var olan hassasiyetlerinde olumsuz gelişmelere yol açabilir. Aynı şekilde İsrail ile teknolojik, ekonomik ve ticari ilişkilerde yavaşlamanın Türkiye'nin gelişmesine olumsuz etki etmesi muhtemeldir. Ancak Türkiye'nin bugün ulaştığı mevcut kapasitesi bu sürecin üstesinden gelmesini sağlayabilecektir. Diğer taraftan İsrail'le ilişkilerin gerilemesi ile Türkiye'nin Batılı imajının sorgulanması artarak devam edecektir. Eğer gerekli tedbirler alınmazsa Batı ile ilişkiler olumsuz yönde etkilenebilir.

Bölgesel bir güç ve küresel bir aktör olma hedefi, yumuşak gücün yanında sert gücün de dış politikanın bir aracı olarak kullanılmaya başlanmasını gerekli kılmaktadır. Ancak sert güç kullanılırken gerçekçi, akılcı ve sağduyulu olunmalıdır. Sert gücün yumuşak güç ile etkileşim içinde sinerji sağlayacak şekilde kullanılmasına özen gösterilmelidir. Aksi takdirde tutkular ve hayalperestlik Türkiye'nin hata yapmasına neden olabilir.

Kaynakça

Akkoyunlu, Erdiñ. “BM’nin Geçmişı Abluka Altında” (Özdem Sanberk’le Röportaj), 4 Eylül 2011, *Star Gazetesi*, <http://www.stargazete.com/politika/bm-nin-gecmisi-abluka-altinda-haber-379357.htm> adresinden 5 Ekim 2011 tarihinde temin edilmiştir.

Arı, Tayyar. “Gazze Sonrası İsrail’de İç Dinamikler ve Barış Süreci”, *Ortadoğu Etütleri*, 1, 1, 2009 s. 83–98.

Bacık, Gökhan. “The Limits of An Alliance: Turkish-Israeli Relations Revisited”, *Arab Studies Quarterly*, 23, 3, 2001, s. 49–63.

Bengio, Ofra. *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*. İstanbul, Erguvan Yayınları, 2009.

BM İnsan Hakları Konseyi, *Report of the international fact-finding mission to investigate violations of international law, including international humanitarian and human rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying humanitarian assistance*, Genel Kurul (A/HRC/15/21), 27 Eylül 2011 http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/15session/A.HRC.15.21_en.PDF

B’Tselem, The Israeli Information Center For Human Rights in the Occupied Territories, “Palestinians who were the object of a targeted killing in the Occupied Territories, 29.9.2000 - 31.8.2011”, http://old.btselem.org/statistics/english/Casualties_Data.asp?Category=19&region=TER adresinden 7 Ekim 2011 tarihinde temin edilmiştir.

Davutoğlu, Ahmet. “Türkiye-İsrail İlişkileri Hakkında Basın Açıklaması”, Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-palmer-komisyonu-raporu-hakkinda-gerceklestirdigi-basin-toplantisi.tr.mfa> adresinden 7 Ekim 2011 tarihinde temin edilmiştir.

Erhan, Çağrı & Kürkçüoğlu, Ömer. “Orta Doğu ile İlişkiler: İsrail’le İlişkiler.” *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* I. Cilt, (Ed.) Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Gül, Abdullah. “Cumhurbaşkanı Gül Palmer Komisyonunun Mavi Marmara Raporunu Değerlendirdi: Bizim İçin Yok Hükümdedir”, T.C.Cumhurbaşkanlığı, 2011 <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/80616/cumhurbaskani-gul-palmer-komisyonunun-mavi-marmara-raporunu-degerlendirdi-bizim-icin-yok-hukmindedir.html> adresinden 5 Ekim 2011 tarihinde temin edilmiştir.

Inbar, Efrahim. *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, İstanbul, 2001.

Inbar, Efrahim. “The Resilience of Israeli-Turkish Relations”, *Israel Affairs*, 11, 4, 2005, s. 591–607.

Inbar, Efrahim. “Israeli-Turkish Tensions and Beyond”, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 4,1. 2010, s. 27–35.

Kasım, Kamer. “Türk-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası* (Ed.) İdris Bal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Keinon, Herb. “Netanyahu salutes Shayeret 13 soldiers in 'Marmara' raid”, *Jerusalem Post*, 27.10.2010. <http://www.jpost.com/Israel/Article.aspx?id=192926> adresinden 10 Ekim tarihinde temin edilmiştir.

Nachmani, Amikam. “The Remarkable Turkish-Israeli Tie”, *Middle East Quarterly*, 5, 2, 1998 <http://www.meforum.org/394/the-remarkable-turkish-israeli-tie>

Özcan, Gencer. *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.

Özel, Soli. “Turkey-Israel Relations: Where to Next?”, *On Turkey Series*, German Marshal Fund of the United States, 2010 http://www.gmfus.org/publications/article.cfm?parent_type=P&id=866

Palmer, Sir Geoffrey ve Alvaro Uribe. Report of the Secretary General’s Panel of Inquiry on the 31th May 2010 Flotilla Incident, Temmuz 2011 http://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf adresinden 5 Ekim tarihinde temin edilmiştir.

Şahin, Mehmet. “Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü”, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), 2011 <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=2623>

TÜRKİYE – SURİYE İLİŞKİLERİ VE ORTADOĞU’DA SU SORUNU

Bilge Ercan*

Giriş

Günümüzde su, hayati değeri gün geçtikçe artan ve ona sahip olan ülkelere çok önemli avantaj sağlayan bir faktör haline gelmiştir. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için en temel madde olan su, ekonomilerin gelişiminde ve çevrenin korunmasında yine aynı önemi taşımaktadır.

İnsanlar ve tüm canlılar için hayati bir madde olan su, tarımsal sulama ve enerji üretimi bakımında da her geçen gün artan önemi nedeniyle ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri de etkilemektedir. Dünyada ve özellikle Ortadoğu’da nüfus artarken su kaynaklarının azalması birçok sorunun yanında suların kullanımı ile ilgili uyuşmazlıkları da gündeme getirmektedir. Daha çok ülkeler arasında var olan çeşitli siyasi ve ekonomik uyuşmazlıkları derinleştiren bir unsur olarak ortaya çıkan su ile ilgili sorunlar, bugün olduğu gibi gelecekte de var olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Bir taraftan dünya iklimindeki değişikliğin su miktar ve kalitesinde değişikliklere sebep olması diğer taraftan artan nüfus ve gelişme ile insanların daha fazla miktar ve kalitede standart suya olan ihtiyaçlarının artması ve buna ilaveten çevre sorunları nedeniyle mevcut kaynakların kirletilmesi sonucunda ihtiyaç duyulan suyun her türlü çareye başvurularak elde edilmesine çalışılmaktadır. Ortadoğu bölgesi de bu mücadelenin en çok yaşadığı bölgedir.

Anlaşmazlıklar, havzaların değişik özellikleri ve ilgili ülkelerin jeopolitik konumlarına göre, birbirinden ayrı nitelikler göstermekle birlikte, genel olarak ortak sorun, suyun ilgili ülkeler arasında hangi ölçü ve ilkelere göre tahsis edileceği konusudur.

Su sorununun bölgedeki başka nitelikteki siyasi anlaşmazlıklarla da karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir. Çalışmamızın esas konusunu da Türkiye ve Suriye arasında yaşanmakta olan su sorunu oluşturmaktadır.

---

* Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

I. ORTADOĞU'DA SUYUN ÖNEMİ VE BAŞLICA İHTİLAFLAR

A- Ortadoğu İçin Suyun Önemi

Ortadoğu; Mısır, Yemen, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Türkiye ve İran'ı kapsamakta ve toplam 8.012.779 kilometrelik bir alanı belirtmektedir.¹ Ortadoğu dünyadaki en geniş kurak bölgedir. Bölgenin en önemli akarsuları yukarı çığırlardan beslenen Nil, Ürdün, Fırat ve Dicle'dir. Irak, Suriye, Türkiye, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Filistin, Libya ve Sudan farklı ilişkiler içerisinde bölgedeki su sorununun içerisinde yer almaktadır. Bölgede sadece Türkiye ve Lübnan'ın su kaynaklarının kendilerine yeterli olduğu ileri sürülmektedir.² Bazı siyasi gözlemciler ve bilim adamlarına göre, 21. yüzyılın en değerli maddesi olarak görülen su, eski bir diplomata göre Ortadoğu Bölgesi için petrolden daha kıymetli ve yokluğu ancak havayla kıyaslanabilecek bir unsurdur.³

Su kaynaklarının önemi bölgede her geçen gün artmaktadır. Bölgede yıllık nüfus artış oranlarının yüzde 3'lere varmasının, tarım alanlarının genişletilmesinin, toprakların giderek verimsizleşmesinin ve dolayısıyla daha fazla sulamayı gerektirmesinin, suyun kalitesinin düşmesinin, suyun ve toprağın tuzlanması, içilebilir su kaynaklarının lağım ve sanayi artıkları ile kirlenmesinin, yer altı su kaynaklarının yenilenmemesi nedeniyle tükenmeye yüz tutmasının, bu bölgede su sorununun giderek daha ciddi ve önemli boyutlara ulaşması sonucunu doğuracağı belirtilmiştir.⁴ Arap ülkelerinde yüzeydeki su kaynaklarının toplamı, 296 milyar metreküptür. Yer altı su kaynakları ise, 43 milyar metreküptür.⁵

John Colars'a göre, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin yaklaşık yarısı, bir başka egemen devletten geçen akarsulara bağımlıdır. Aynı bölgedeki Arap ülkeleri su ihtiyaçlarının %67'sini sınıraşan nehirlerden, %24'ünü yer altı kaynaklarından ve deniz suyu arıtma tesislerinden karşılamakta, yağmur sularından da yararlanmaktadırlar.⁶ Ortadoğu'da ülke sayısı kadar akarsu yoktur. Lübnan'daki Litani Nehri dışında bölgedeki bütün nehirler sınıraşan su konumundadır. Suudi Arabistan gibi hiç nehri olmayan ülkeler de vardır. Bölgede su kaynaklarının birlikte kullanılması zorunluluğuna karşın ülkeler arasında etkili işbirliğinin olmaması, suların hakça kullanılmasını engellemektedir.

Bölgede 2000 yılı itibariyle 238 milyon olan nüfusun, 2020 yılında 400 milyona yükseleceği tahmin edilmektedir. Dünya nüfusunun %5'ine sahip olan Ortadoğu'nun su kaynaklarının ancak %1'ine sahip olması ve bölgede hızla artan nüfusla beraber global ısınmanın var olan kıt kaynaklara olan talebi hızla arttırması, sorunun gelecekte daha da büyüyerek ciddi boyutlara ulaşabileceğini

¹ Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu'da Su Meselesi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998, s.17.

² Aziz Koluman, Alper Şen, "Dünyada Su Kaynaklarının Paylaşımı Konusunda Yaşanan Başlıca Sorunlar", (Ed.) Aziz Koluman, *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.39.

³ Orhan Tiryaki, *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu*, Cem Ofset Basımevi, İstanbul, 2003, s. 57.

⁴ Koluman, Şen, *A.g.m.*, s.39

⁵ Tiryaki, *A.g.e.*, s.58.

⁶ Tiryaki, *A.g.e.*, s.61

göstermektedir. Ayrıca Fırat, Dicle, Ürdün ve Nil nehirlerinin bölgede birden çok devlet tarafından kullanılıyor olması, sorunun siyasi boyutu olduğunu da göstermektedir.⁷

Ortadoğu su sorununun temel gerçekleri aşağıdaki gibi özetlenebilecektir:⁸

- Ortadoğu'nun da içinde bulunduğu kurak ve yarı kurak bölgelerde tatlı su ekonomik gelişmenin önemli bir unsurudur. Bu bölgede gıda güvenliği kadar su güvenliği de yaşamsal önemdedir.
- Ortadoğu'da tatlı su eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır. Yenilenebilir su kaynaklarının varlığı kişi başına 0 metreküp'ten 7000 metreküp'e kadar çıkabilen çok geniş bir yelpazede yayılmıştır. İklim değişiklikleri ve küresel ısınmanın yağışlar ve dolayısıyla su kaynakları üzerinde olası etkilerinin belirsizliği, bölgenin ileriye dönük su planlamaları açısından çok olumsuz etkilere sahiptir.
- Su arzındaki tüm bu kısıtlamalara karşın su tüketimi geçtiğimiz yüzyıl boyunca yaklaşık 10 kat artmıştır. Su kaynakları iyice kıt hale gelmiş, yeni su kaynakları yaratabilmenin maliyeti artmış ve varolan kaynaklar üzerindeki ülkeler arası rekabet büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu gidiş gelecek 20-30 yıl içinde daha da kötüleşebilecektir.
- Su kıtlığındaki kötüye gidiş varolan kaynakların kalitesinin bozulması ile daha da hızlanmaktadır. Endüstri, kentsel atık sular ve tarımsal ilaçlama ve gübreleme kökenli kirlilik, bölgesel su kaynaklarının kullanımını gitgide zorlaştırmaktadır.
- Bölge ülkelerinin nüfus artışıdaki aşırı yüksek hız, kişi başına düşen su miktarını hızla azaltmaktadır.
- Büyük miktarlarda sulamada kullanılması sonucunda yer altı sularında hızla bir azalma meydana çıkmıştır.
- Etkili olmayan sulama teknikleri sonucunda büyük su kayıpları ortaya çıkmaktadır. Akarsulardan çekilen sulama amaçlı suların %40-60'ı genellikle tarlaya ulaşmadan kayıp olmaktadır. Ayrıca ilkel sulama teknikleri sonucunda bölge topraklarında ortaya çıkan tuzlanma ve aşırı su yüklenme önemli bir sorun haline gelmiştir.
- Kentsel su atıkları ile endüstriyel su atıklarının akarsulara katılması önemli çevresel sorunlar doğurmaktadır.
- Su kaynaklı hastalıklar bölgede yaygın haldedir.

Bu özelliklere bakıldığında Ortadoğu'da su kıtlığı gerçek bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayisi gelişmemiş Arap devletleri için, tarım sektöründe dışarıya bağımlı olmamak büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden su kaynaklarının güvenliğinin sağlanması önemlidir.⁹ İnsanlık tarihinin ilk uygarlıklarının kurulduğu Fırat ve Dicle havzalarının oluşturduğu Mezopotamya ve Nil Nehri üzerinde yaşanan mücadelelerde suyun varlığı kilit rol oynamıştır. Bölgenin 4000 yıllık tarihinde karşılaşılan pek çok çatışmanın temelinde su ve toprak kaynakları yer almıştır. Son yıllarda, dünyada yaşanan tüm devletlerarası çatışmaların %25'inden fazlası Ortadoğu'da gerçekleşmiştir. William

⁷ Koluman, Şen, A.g.m, s.42

⁸ Mehmet Tomanbay, **Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği**, Ankara, Gazi Kitabevi, 1998, s.98-99.

⁹ Koluman, Şen, A.g.m, s.45

Hale, Fırat ve Dicle nehirleri ile ilgili Suriye, Irak ve Türkiye arasındaki su probleminin, Ortadoğu'daki su kaynaklarının gittikçe azalmasından, nüfusta yaşanan artış ve hayat standartlarının yükselmesi sonucu, tarım ve tarım dışı alanlarda suya olan talebin artmasından kaynaklandığını ve üç ülkenin toplam su talebinin, Fırat Nehri'nin su potansiyelinin çok üzerinde olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Ortadoğu'da göreceli olarak bol su kaynaklarına sahip tek ülke olması ve bölge nehirlerinin çoğunluğunun kaynağı konumunda olması, bu kaynaklar üzerinde etkili bir kontrol sağlama olanağı vermesiyle, Türkiye bölgede stratejik bakımdan kuvvetli bir pozisyondadır.¹¹

Dünyada ve özellikle Ortadoğu'da suların kullanımı ile ilgili anlaşmazlıklar, havzaların değişik özellikleri ve ilgili ülkelerin jeopolitik konumları nedeniyle, birbirinden ayrı nitelikler göstermektedir. Genel olarak ortak sorun, suyun ilgili ülkeler arasında hangi ölçü ve ilkelere göre tahsis edileceğidir.

B. Bölgede Su Konusundaki Başlıca İhtilaflar

4000 yıldan beri Dicle ve Fırat nehirleri tarafından sulanmakta olan topraklar, bölünme ve paylaşım krizlerinin oluşturduğu bir manzara içerisinde yer almaktadır. Bundan dolayı Ortadoğu, medeniyetler ve dinler arası şiddetli mücadelelerin yaşandığı bir bölge halini almıştır. Bu iki değerli kaynağı akıllıca kullanabilmesini bilmiş olanlar her zaman başarılı olmuşlar ve kazançlı çıkmışlardır. Gerçekten de bütün tarih boyunca, ekonomik ve sosyal gelişme, suyun ve barışın bir araya gelmesiyle elde edilebilmiştir. Ortadoğu'daki çoğu ülke petrol zengini olmasına rağmen hepsi su fakiridir. Su kıtlığı; orman bölgelerinin harap edilmesi, çölleşme, toprak kayması, toprak tuzlanması, su kaynaklarının yetersizliği ve ekonomik az gelişmişliğin yanı sıra, gelecek yıllarda; hidroenerji ve sulama için suya olan ihtiyacın artması, bölge ülkeleri arasındaki ihtilaflar nedeni ile su konusunda işbirliği anlayışının geliştirilememesi, suyun paylaşım kararına bile varılmadan krize yol açabilir. Bu durum özellikle nüfus artışının yoğun olduğu ve üzerinde projelendirilmiş ihtiyaçların arttığı Fırat ve Dicle havzalarında dikkati çekmektedir. Bunların yanında Suriye ve Irak gibi yeterli su kaynaklarına sahip olmalarına rağmen su tasarrufu sağlayan usul ve uygulamalara geçemedikleri için gerekenden çok su isteği ile ortaya çıkan ülkeler de bulunmaktadır.

Ürdün Nehri sularının % 90'ının kontrolü İsrail'de, % 10'u ise Ürdün ve Suriye'dedir. Benzer bir durum Asi nehri sularının kullanımı için de geçerlidir. Bu havzada, suların % 12'si Lübnan'da, % 63'u Suriye'de, % 25'i ise Türkiye'de olmasına rağmen Türkiye bu havzadaki su kaynaklarının % 2'sini kullanmaktadır. Bu şekilde bir yararlanma da kuskusuz adil sayılmaz.¹²

Özellikle bölgede yaşanan siyasal olumsuzluklar ve ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar suyu ve suyun paylaşımını stratejik bir unsur (sorun) haline getirmiş ve bu nedenle var olan su kaynaklarının ne derece verimli kullanıldığı düşünülmezsizin bölge ülkeleri tarafından su kaynaklarına sahip olmak siyasi ve uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Bu nedenle su sorununun ülkeler arasında yapılacak bir

¹⁰ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s.324

¹¹ Koluman, Şen, **A.g.m.**, s.48

¹² Aziz Koluman, **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.41

işbirliği çerçevesinde bilimsel ve teknik yollarla çözümü, günümüzde neredeyse imkansız hale gelmiştir.¹³

“Bölge ülkelerinde su, hesapsız ve israf ölçülerinde kullanılmaya devam edildikçe, önümüzdeki 25-30 yıl içerisinde ciddi su krizlerinin yaşanacağı tahmin edilmektedir. Ortadoğu’daki hızlı nüfus artışı, tarımsal sulamalara daha fazla yönelme, yeraltı kaynaklarının uzun süre kullanımından dolayı tükenmeye yüz tutması, bölgedeki birçok ülkeyi yakın gelecekte su yoksulu ülkeler safına sokacaktır. Nitekim, Körfez Savası’nın sona ermesiyle bölgede su krizi ortaya çıkmıştır. Ortadoğu su krizi hiçbir ülkenin ve uluslararası kuruluşun içinden çıkamadığı stratejik bir oyun haline gelmiştir. Çözüm için sürdürülebilir istikrar politikaları ile yeni bürokratik yapılar gerekmektedir”.¹⁴

Tarım sektöründe dışarıya bağımlı olmamak bölgedeki bütün ülkeler için önem taşımaktadır. Bu nedenle, su kaynaklarının güvenliği bölge ülkeleri açısından stratejik bir hedef olarak görülmelidir. Ayrıca tarım sektörü, sanayisi gelişmemiş Arap devletleri için, ciddi bir istihdam kaynağı olduğundan, ülkeler sahip oldukları ya da sahip olmayı hedefledikleri su kaynaklarıyla ülkelerindeki işsizlik sorununa da çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. Ancak sulamada yaşanan teknolojik yetersizlikler ve bununla birlikte toprağın tarıma elverişsiz olması, bu ülkelerin planlarını aksatmaktadır. Bu nedenle, yeterli su kaynağına sahip olan ülkeler dahi yanlış ve verimsiz kullanımdan dolayı su sorunu yaşamaktadır. Gereken teknolojik ve insani kaynağına sahip olmadıkları için, var olan su kaynaklarının korunması da Ortadoğu’daki su sorununa eklenmesi gereken bir olgudur.¹⁵

“Küresel bir nitelik kazanan su sorunu, Ortadoğu alt-coğrafi sisteminde kendini tüm karmaşıklığı ile göstermektedir. Kurak ve yarı kurak bir iklime sahip bölgede mevcut su kaynakları hızla artan nüfusun gereksinmelerini karşılamaya yetmemektedir. Üstelik, oldukça yetersiz su yönetim mekanizmaları yüzünden elde edilebilir su kaynakları her geçen gün kirlenerek, verimsiz kullanılarak heba olmaktadır. Bu olumsuz tabloya bir de su kaynaklarının önemli bir miktarının uluslararası sular olduğu gerçeği yerleştirildiğinde sorun bir düğümler yumağına dönüşmektedir”.¹⁶

1. Nil Nehri Havzası

Dünyanın en uzun nehri olan Nil Nehri 6.650 kilometre uzunluğundadır. Nil Nehri havzası Burundi, Ruanda, Zaire, Tanzanya, Mısır, Sudan, Etiyopya, Uganda ve Kenya’dan oluşan 9 Afrika ülkesi arasında paylaşılmaktadır. Nil Nehri havzası, 2.9 milyon kilometrekarelik bir drenaj alanını kapsamakta ve bu alan tüm Afrika’nın %10’unu kapsamaktadır.¹⁷ Nil nehri havzası ülkelerinin toplam yüzölçümü 5.456.563 kilometre kare ve bölge nüfusu toplam 181.281 milyondur. Havza içinde en büyük sulanabilir topraklara sahip olan ülke Mısır’dır. Havza sularından Mısır yılda 55 milyar metreküp su almaktadır. Mısır 1971 yılında inşa edilen, Nil Nehrinin regülasyonunu sağlayan Asuan Barajı ile sulamadan dönen 12 milyar metreküp suyu Akdeniz’e akıtmaktadır. Ayrıca El Selam Kanalı

¹³ Koluman, A.g.e., s. 44

¹⁴ Vedat Durmazoçar, **Ortadoğu’da Suyun Artan Stratejik Değeri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2002, s.113.

¹⁵ Koluman, A.g.e., s. 45

¹⁶ Konuralp Pamukçu, **Su Politikası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 127

¹⁷ Özden Bilen, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, TESAV, Yayın No:10, 2000, s. 85.

ile Sina Yarımadasının kuzeyindeki yaklaşık 200 bin hektarlık arazinin sulanmasını sağlayacak bir proje hazırlanmaktadır.¹⁸

“Mısır-Sudan sınırı yakınlarındaki yıllık ortalama 84 milyar metreküp su potansiyelinin %85’i yani 72 milyar metreküp Etiyopya platolarından Mavi Nil kolu ile gelmektedir. Diğer ülkelerin nehre katkısı ise 12 milyar metreküp’tür. Sudan ve Mısır topraklarından ise hiçbir katkı olmamaktadır.”¹⁹ Nil Nehri’nin kullanılması konusunda Mısır’la Sudan arasındaki ilk ciddi uyuşmazlık 1924 yılında çıkmış ve 1929 yılında İngiltere ve Mısır arasında bir anlaşma imzalanmasıyla sona ermiştir. Anlaşmaya göre, diğer ülkeler göz ardı edilerek Mısır’a yılda 48 milyar metreküp, Sudan’a ise 4 milyar metreküp su tahsis edilmiştir.²⁰

Nil akarsuyundan istifade eden ülkeler arasında 1959 yapılan anlaşmaya göre ise; Etiyopya Mavi Nil üzerinden, Nil nehrine akan suların yönünü ve miktarını değiştirecek hiçbir girişimde bulunmayacağını taahhüt etmiştir. Ayrıca bu anlaşma ile Sudan Mısır’ın yapımını planladığı Asuan Barajını onaylamış, barajın yıllık su miktarından 55.5 milyar metreküp Mısır’a, 18,5 milyar metreküp Sudan’a verilmesi kararlaştırılmıştır. Mısır nehrin oluşmasına hiçbir katkıda bulunmamakta ve ayrıca Asuan Barajı nedeniyle yıllık 10 milyar metreküp su kaybına neden olmaktadır. Buna rağmen Mısır ile Sudan arasındaki anlaşmaya göre; 84 milyar metreküp olan doğal akımının %66’sı Mısır’a, %22’si ise Sudan’a verilmiştir. Geriye kalan su ise buharlaşma ile kaybolmaktadır. Mısır ve Sudan membalarında yer alan tüm kıyıdaş devletler yapacakları barajları veya herhangi bir faaliyete başlamadan önce bu iki ülkenin oluşturduğu ortak teknik komiteye müracaat ederek onay alacaklardır. Sudan Mısır ile anlaşarak Sudan’ın güneyinde yer alan bataklık ve ıslak alanları ıslah edebilecektir.²¹

1987 yılı verilerine göre; Mısır 50, Sudan 23 ve Etiyopya 44 milyon nüfusa sahiptir. 2025 yılında ise Mısır’ın nüfusunun 99, Sudan’ın 56, Etiyopya’nın ise 122 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Mısır’ın dünyanın en fakir ülkelerinden birisi olan Etiyopya’nın Nil Nehrinden faydalanmasını önlemeye çalışması bölgesel istikrarsızlıklara neden olabilecektir.²² Bugün Mısır aşağı havza ülkesi konumunda olması ve nehre hiçbir katkısı olmamasına rağmen Nil Nehrinin yönetimini elinde bulundurmaktadır. Nehir ile ilgili bütün kararların alınmasında başat durumda olan Mısır, Sudan ile hareket etmekte ve kaynak ülkesi konumundaki Etiyopya’nın projelerini engellemeye çalışmaktadır. Etiyopya, Nil Nehri ile ilgili olarak Mısır’ın savunduğu sınıraşan suların doğal şartlarında yukarı kıyıdaş ülkeye hiçbir değişiklik yapılamayacağını belirten “Mutlak (Doğal) Bütünlük Doktrini”ne karşılık, “Mutlak Egemenlik Doktrini” ni savunmakta ve nehrin kendi ülke sınırları içerisinde kalan kesiminde istediği gibi davranmakta serbest olduğunu ileri sürmektedir.²³ Mısır, İsrail tarafından Etiyopya’nın sulama projelerinin uygulamaya geçirilmesi teklifini ve Nil Nehrinin Akdeniz’e dökülen kısmından Sina yarımadası boyunca yapılacak bir su kanalıyla Gazze

¹⁸ Kolman, Şen, **A.g.m.**, s.52

¹⁹ Tiryaki, **A.g.e.**, s.96-97.

²⁰ Tiryaki, **A.g.e.**, s.105.

²¹ Kolman, Şen, **A.g.m.**, s.53.

²² Bilen, **Orta Doğu Su Sorunları ve Türkiye**, 2000, s.162.

²³ Tiryaki, **A.g.e.**, s. 110-111.

şeridine su verilmesi teklifini reddetmiştir. Kısacası Nil Nehri Mısır'ın bölgedeki stratejik silahıdır.²⁴ “Ortadoğu’da yukarı kıyıdaş ülkelerin musluğu ellerinde bulundurdukları ve aşağı kıyıdaş ülkeleri etkileyecekleri kuralının tek istisnası Mısır’dır.” Mısır’ın tarımının %99’u sulamaya dayalıdır. Nil sulama için tek kaynaktır.²⁵ Bundan sonra da Mısır’ın tarım sektöründe dışarıya olan bağımlılığını azaltma ve yeni istihdam alanları yaratmak amacıyla çeşitli projeler geliştirerek yukarı havza ülkeleri üzerindeki etkisini devam ettirmeye çalışacağı söylenebilecektir.

2. Ürdün (Şeria) Nehri Havzası

Uzunluğu 340 kilometre olan Ürdün Nehri, Şeria Bölgesi’nden gelen üç kaynaktan; Suriye ve Lübnan’dan doğan Hasbani, Banyas ve İsrail’de bulunan Dan ırmaklarından oluşmaktadır. Taşdığı yıllık su miktarı 1,5 milyar metreküp olan Ürdün Nehri’nin sürekli akan tek kolu ise; Suriye’den çıkan, Ürdün ve Suriye sınırını oluşturan Yarmuk’tur. Ürdün toprakları içinde kalan tek kol ise daha güneyde ana yatağa kavuşan Zenga Irmağıdır. Nehir kuzeyde Teberiyeye bataklarından ve Hule Gölünden geçerek Teberiyeye gölüne akmaktadır. Bu gölden çıktıktan sonra da güneyde Lut gölüne (ölü deniz) dökülmektedir. İsrail 1951 yılında, Yukarı Teberiyeye bataklıklarını ve Hule gölünü kurutarak buharlaşma kayıplarını azaltmış, Yukarı Şeria ırmağının akımını artırmıştır. 1948 yılındaki Arap-İsrail savaşlarını sona erdiren 1949 ateşkes anlaşması ile silahtan arındırılmış bir bölge kurulmasından sonra tarım ve yerleşim çalışmaları bu bölgeye kaydırılmıştır.²⁶ Nehrin 18140 kilometrekarelik su toplama alanının 7216 kilometrekarelik bölümü Ürdün’de, 6445 kilometrekaresi Suriye’de, 712 kilometrekaresi Lübnan’da, 1842 kilometrekaresi Batı Şeria’da, 1925 kilometrekaresi ise 1967 yılından önceki İsrail topraklarında bulunmaktadır.²⁷

Şeria sularının kullanımı, 1913 yılındaki Osmanlı İmparatorluğu tarafından, Filistin’deki kamu yatırımlarından sorumlu Georges Franghi’ye hazırlatılan, bölgenin su kaynaklarının kullanımı ile ilgili Franghi Planı’ndan²⁸ beri en az 20 ulusal ya da uluslararası projeye konu olmuş, bunların büyük bir bölümü bölgenin siyasal sorunları nedeniyle taraflar arasında kabul edilip uygulanmamıştır. Üzerinde anlaşma sağlanan bir ortak kullanım planı olmaması nedeniyle, uygulanabilen ulusal projeler de taraflar arasında sürekli çatışmalara yol açmıştır. 1948 yılında kurulan İsrail devletinin Arap ülkelerince tanınmaması ve Şeria üzerindeki hak sahibi ülkeler arasındaki gergin ortam, bu nehir üzerindeki su sorununun görüşmeler yoluyla çözme sürecini tıkayan başlıca etken olmuştur.

ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, 1953 yılında, her kıyıdaş ülkenin Ürdün Nehrinin kullanımı için hazırladıkları planlarla birbirlerinin önüne geçmeye çalışması ve çatışmalar nedeniyle sorunun tırmanması üzerine, özel temsilcisi Erich Johnston başkanlığında bir heyet göndererek, “Johnston Planı” olarak adlandırılan bir su tahsis planı hazırlatmıştır. Plan, Suriye, Lübnan, İsrail ve Ürdünlü teknik heyetlerce uygun bulunmasına rağmen hükümetlerce onaylanmamıştır.²⁹ “Plan ile bazı

²⁴ Koluman, Şen, **A.g.m**, s.55.

²⁵ Tiryaki, **A.g.e**, s. 96.

²⁶ Koluman, Şen, **A.g.m**, s.56

²⁷ Bilen, **A.g.e**, s.109

²⁸ Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya...Ortadoğu’nun Su Sorunu**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.49

²⁹ Koluman, Şen, **A.g.m**, s.56

tesislerin inşası öngörülerek, İsrail'e 394 milyon metreküp, Ürdün'e 774 milyon metreküp, Suriye'ye ise 45 milyon metreküp su tahsis edilmiş, bu teklife hem İsrail hem de Araplar itiraz etmiştir.”³⁰ İsrail'in 1966 yılında Milli Su İletim Borularını Teberiyeye Gölü'ne bağlaması, güneyde Ürdün Nehrinin kurumasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Arap ülkeleri İsrail'i uluslararası yasaları çiğnediği, Ürdün Nehri havzasından su transfer ettiği iddiası ile şikayet etmiş, İsrail ise kendi sularını kullanmakta olduğu üzerinde ısrar etmiştir. Araplar tarafından Şeria kaynaklarının yönünün değiştirilmesi teşebbüsünü ise; 1967 savaşıdan güçlü çıkan İsrail önlemiştir. İsrail, Ürdün Nehri kaynaklarını büyük ölçüde kontrol etmektedir. Milli Su İletim Boru Hattı ile Ürdün Nehrinin sularını Gazze yakınlarına kadar iletmiştir. Ürdün, Gor kanalını çalışır duruma getirmiştir. Suriye ise; Yarmuk kolunun memba³¹ tarafındaki suları kullanmaktadır.³²

1999 yılında yaşanan kuraklık da özellikle İsrail ve Ürdün arasında gerginliğe yol açmış, nehrin debisinin³³ düşmesi üzerine İsrail, Ürdün'e vermeyi taahhüt ettiği su miktarını vermemiştir. Ürdün havzasındaki kaynaklar, iki ülke için de yeterli görülmemektedir. İsrail bölgede sanayi ve tarım alanlarında suyu en çok ve en verimli kullanan ülkedir. Ürdün nehrinden suyun elde edilmesi dışında Ürdün ve İsrail'de su elde etmek için atık su temizleme, deniz suyunu arındırma gibi başka metotlara başvurulsa da bu metotların yüksek maliyeti Ürdün ve Filistin gibi ülkelerin ekonomileri için kaldırılamaz bir yükür.³⁴

Güneydoğu Anadolu Projesi ile uluslararası ilgi odağı olan Fırat-Dicle havzası, gerek aşağı kıyıdaş ülkelere su tahsisi, gerekse Şeria havzasının su yetersizliği ile doruğa çıkan Ortadoğu su sorunu açısından özel önem taşımakta, sorun aşağı kıyıdaş ülkeler Suriye ve Irak'ın ötesinde, bölge dışı ülke ve çevrelerin de etkisiyle tırmandırılmaktadır. Cemal Zehir, suyun AB, Amerika ve İsrail'in Ortadoğu bölgesine sürdüğü yeni politika aracı olduğunu belirterek, Simon Peres'in Nokta (Kasım 1993) dergisinde yayınlanan bir röportajda; “Türkiye'nin bölgedeki stratejik konumu ve zengin su kaynaklarına sahip oluşu bizim için büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin siyasal denge unsuru olabileceği gibi, bölgedeki su sorununun çözümünde anahtar bir ülke olabileceği” sözlerine işaret ederek, su meselesinde İsrail'in belli bir yeri olduğunu ifade etmiştir. Su yakın gelecekte, Ortadoğu'da birinci derecede yer işgal eden bir sorun haline gelebilecektir.³⁵

3. Litani Nehri Havzası

Litani Nehri, bölgede aynı ülke içinde doğup, aynı ülke içinde denize dökülen tek nehirdir. Lübnan sınırları içerisindeki Bekaa vadisinden doğan, 145 kilometre uzunluğundaki Litani Nehri, yılda toplam 700 milyon metreküp su taşımaktadır. Lübnan'ın sahip olduğu verimli su kaynakları gibi Litani Nehri de bölge ülkeleri özellikle de İsrail tarafından uluslararası platforma taşınmaya çalışılmış,

³⁰ Bilen, A.g.e, s.115

³¹ Memba, kaynak anlamındadır. “Memba ülkesi” ile nehrin kaynağında, çıktığı yerde bulunan yani yukarı kıyıdaş konumunda bulunan ülke kastedilmektedir.

³² Koluman, Şen, A.g.m, ss.56-58.

³³ Debi, bir nehrin herhangi bir kesiminden saniyede geçen suyun hacmi, akım olarak tanımlanmaktadır.

³⁴ Koluman, Şen, A.g.m, s.58-59

³⁵ Zehir, A.g.e, s.116.

ve bu nehir vasıtasıyla İsrail ve Filistin topraklarının sulanması amaçlanmıştır. Lübnan, Litani Nehri üzerinde tek baraj olarak “Qirawn Barajı”nı yaptırmış, İsrail’in debisi yüksek olan Litani Nehri ile Ürdün Nehrini birleştirerek Ürdün Barajı’nın debisinin artırılması teklifini reddetmiştir.³⁶ “Lowdermilk tarafından 1944 yılında hazırlanan planda Litani, Ürdün nehir sisteminin bir parçası olarak ele alınarak, suyunun %40’ının Ürdün Nehrinin bir kolu olan Hasbani’ye aktarılması önerilmiştir.”³⁷

Lübnan’ın toplam su varlığı, Lübnanlı uzmanlara göre 3 milyar 200 milyon metreküp’tür. İsrail’in 1982 yılında Güney Lübnan’ı işgal ettiğinde Golan tepelerini ele geçirmesinin bir nedeni de, Litani’yi besleyen su kaynaklarından yararlanmaktır. Golan tepelerinden elde ettiği su miktarı, İsrail’in toplam su talebinin %40’ını karşılamaktadır. İsrail’in 2000 yılında 800 milyon metreküp su açığı olduğu ve Litani Nehri İsrail su sistemine dahil edildiği takdirde bu açığın %50’sinin giderilebileceği İsrail kaynakları tarafından yapılan araştırma sonuçlarında belirtilmiştir. Ayrıca nehir havzasında yaşayan Hristiyanlar ile havzadan uzakta yaşayan Müslüman nüfus ile Filistinliler arasında suyun paylaşımı konusunda anlaşmazlık yaşanmaktadır. Gelecekte artacak nüfus ve kuraklıkla birlikte meydana gelecek su sıkıntısı ile beraber İsrail, Lübnan ve Suriye arasındaki sorunun, kalıcı bir anlaşma imzalanmadığı sürece giderek artacağı tahmin edilmektedir.³⁸

4. Asi, Fırat ve Dicle Nehirleri Havzaları

Asi Nehri, Lübnan’ın sınırları içinde bulunan Bekaa vadisinden doğmakta, bu vadi içinde 35 km aktıktan sonra, Suriye sınırları içinde Homs (Hama) Gölü’ne girmektedir. Türkiye-Suriye arasında 22 km uzunluğunda sınır oluşturan Asi Nehri, yaklaşık 100 km Türkiye topraklarında aktıktan sonra Akdeniz’e boşalmaktadır. Hama gölünün altında 20000 hektarlık Hama-Humus sulaması ve 70000 hektarlık alanı kapsayan Ghap Sulaması da Asi nehri üzerindeki projelerdendir. Rastan ve Mehardeh barajları ile düzenlenen Asi Nehri’nin toplam yıllık kapasitesi 2,5 milyar metreküp’tür. Ayrıca yeni sahalar da sulamaya açılacaktır. Nehre katılan kollar üzerinde baraj inşaatları mevcuttur.³⁹

Suriye ve Lübnan arasında Asi Nehri ile ilgili olarak 1972 yılında bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma ile Lübnan’a nehirden yılda 80 milyon metreküp su tahsil edilmesi öngörülmüştür. Ancak bu anlaşma siyasi bazı nedenlerden dolayı yürürlüğe girememiştir.⁴⁰ Lübnan ve Suriye arasında 1994 yılında yapılan anlaşmaya göre ise; Lübnan-Suriye sınırında yıllık ortalama kapasitesi 420 milyon metreküp olan Asi Nehri sularının, 80 milyon metreküpü Lübnan’a, 340 milyon metreküpü ise Suriye’ye bırakılmıştır. Bu ise; yani Lübnan’dan doğan 420 milyon metreküp suyun ancak %19’unun Lübnan’a tahsis edilmesi, Lübnan kamuoyunda büyük tepkilere neden olmuştur, tartışmalar

---

³⁶ Koluman, Şen, **A.g.m.**, s.59

³⁷ Bilen, **A.g.e.**, s.152

³⁸ Koluman, Şen, **A.g.m.**, s.61

³⁹ Bilen, **A.g.e.**, s.103.

⁴⁰ Zehir, **A.g.e.**, s. 121.

yaratmıştır. Ayrıca mansap ülke⁴¹ konumundaki Türkiye anlaşma konusunda bilgilendirilmemiş, müzakere sürecinde yer almamıştır. Kısacası uluslararası hukuk kuralları ihlal edilmiştir.⁴²

Türkiye, Suriye ve Irak'la Fırat ve Dicle konusunda çeşitli görüşmeler yaparak, 1987 Protokolü ile suyun neredeyse yarısını bu aşağı kıyıdaş ülkelere bırakırken, Suriye Asi nehrinde aşağı kıyıdaş ülke konumunda bulunan Türkiye'nin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmamakta, ve bu nehirle ilgili olarak Türkiye ile görüşme sürecini başlatmaktan kaçınmaktadır.⁴³ Suriye'nin mansap ülkesi olarak Fırat konusunda ileri süreceği tezlerin, Asi'nin mansap ülkesi olan Türkiye tarafından kullanılabilir olması ve Asi'nin resmi düzeyde tartışılmasının Hatay'ın Türkiye'ye ait olduğunun kendi tarafından kabul edileceği anlamına gelmesi, Asi ile ilgili temaların başlatılmamasının başlıca nedenidir.⁴⁴ Suriye ve Türkiye arasında Fırat, Dicle ve Asi Nehirlerinden kaynaklanan sorunlar ileriki bölümlerimizde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Ortadoğu barış süreci çerçevesinde, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Kanada ve çeşitli Arap devletlerinin girişimiyle, bölge ülkelerinin su meselelerine yaklaşımlarını saptamak amacıyla Madrid Konferansı öncesi ve sonrası "Su Kaynakları Çalışma grubu" adıyla çeşitli toplantılar düzenlenmiştir. İlk toplantısını 1992 yılında Viyana'da yapan su çalışma grubu, sonuncusu 1994 yılında Atina'da olmak üzere, 1996 yılına kadar 6 toplantı düzenlemiştir. Türkiye bu toplantılara gözlemci olarak katılmıştır. Toplantılarda görüşülen konular şunlardır:⁴⁵

- Ortadoğu Bölgesinde su yetersizliğine karşı alınabilecek kısa ve orta vadeli tedbirler,
- Su meseleleri ile ilgili uyuşmazlıkların çözümüne yönelik bir sistemin oluşturulması,
- Bölgesel su kaynaklarının yönetiminde işbirliği imkanlarının araştırılması,
- Su kaynaklarına ilişkin verilerin araştırılıp paylaşılması için kurumsal bir yapının oluşturulması.

Türkiye su zengini bir ülke olduğunun vurgulandığı ve Ortadoğu su kaynaklarının bir bütün olarak değerlendirildiği bu toplantılara yön verici olarak katılmalı, kendi menfaatlerine uymayan politikalara karşı çıkmalıdır.

Dünyada ve özellikle Ortadoğu'da çeşitli nedenlerle zamanla azalan su kaynakları, tüketimin artması ve farklı siyasi gerginliklerle de bağlantılı şekilde karmaşık bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Su kaynaklarının dengesiz dağılımı ve toprak niteliği özellikle dünyanın bazı bölgelerinde suyun önemini arttırmış ve çeşitli ihtilaflara neden olmuştur. Dünyada çeşitli nehirlerle ilgili olarak; Hindistan-Bangladeş, ABD-Meksika, Meksika-Guatemala, Lesotho Krallığı-Güney Afrika Cumhuriyeti, Swaziland-Güney Afrika Cumhuriyeti, Macaristan-Slovakya arasında ihtilaflar yaşanmış, Orta Asya, Çin gibi bölgelerde ise ihtilaflar yaşanması muhtemeldir. Ortadoğu'da ise; Nil, Ürdün, Litani, Asi, Fırat, Dicle nehirleri ile ilgili olarak, Irak, Suriye, Türkiye, Mısır, İsrail, Ürdün,

⁴¹ Mansap ülke; bir nehrin denize veya başka bir nehre döküldüğü yerde bulunan, yani aşağı kıyıdaş konumunda bulunan ülkedir

⁴² Bilen, A.g.e, s.104

⁴³ A.g.e, s.105

⁴⁴ A.g.e, s.105.

⁴⁵ Zehir, A.g.e, s.131.

Lübnan, Filistin, Libya, Sudan gibi ülkeler farklı ilişkiler içerisinde bölgedeki su sorununun içerisinde yer almaktadır.⁴⁶

Suların kullanımı ile ilgili anlaşmazlıklar, havzaların değişik özellikleri ve ilgili ülkelerin jeopolitik konumları nedeniyle, birbirinden ayrı nitelikler göstermektedir. Genel olarak ortak sorun, suyun ilgili ülkeler arasında hangi ölçü ve ilkelere göre tahsis edileceğidir. Su devletler arasında çıkan ihtilaflarda esas sebep olmaktan çok, aslında başka sebeplerle aralarında ihtilaf olan devletler arasında uyuşmazlığı gittikçe derinleştiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Dünyada ve özellikle dünyanın en geniş kurak bölgelerinden olan Ortadoğu'da ülkeler arasında varolan güvensizlik ortamı, siyasi çatışmalar ve istikrarsız ilişkiler, zaten suya gereksinim duyan bölgede su sorununu her an kullanılabilir, bahane edilebilecek önemli bir unsur haline getirmekte ve bölgenin gündeminde tutmaktadır. Su kaynakları ülkeler arasında ihtilaf nedeni olmaktan çok işbirliğine imkan veren, barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunan önemli bir unsur olarak görülmelidir. Tüm dünyada su kaynaklarının korunması konusunda ülkeler işbirliğine yönelmeli, su kaynaklarının artan nüfus, kirlilik, kuraklık gibi nedenlerle giderek azaldığı göz önünde bulundurulduğunda gelecekte büyük boyutlarda su sıkıntısı çekilmemesi için yeni teknolojiler de kullanılarak gerekli tedbirler alınmalıdır.

---

⁴⁶ Bölgesel ve Sınırşan Sular Daire Başkanlığı, **Ortadoğu'da Su Sorunu**, Ankara, 1996, ss. 24-28.

II. TÜRKİYE’NİN SURİYE İLE YAŞADIĞI SU SORUNLARI

A. Türkiye-Suriye Arasında Yaşanan Su Sorunları

1. Suriye’nin Yaklaşımı

Aşağı kıyıdaş devlet durumunda olan Suriye devamlı olarak Türkiye’nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemlerinin, kendilerine zarar verdiğini ileri sürmekte ve doğal olarak uluslararası alanlarda kendi lehlerinde bir kamuoyu oluşturma gayreti içinde bulunmakta ve özellikle Fırat suları konusundaki davranışlarıyla Türkiye’nin egemenlik haklarını tartışır bir durum sergilemektedirler. Suriye ile Türkiye arasındaki su sorunu esas olarak Fırat ile ilgilidir. Suriye Dicle’den bu nehrin coğrafi yerleşimi nedeniyle çok az yarar sağlamaktadır. Fırat, Suriye’deki kullanılabilir suların % 80’ini oluşturmaktadır, dolayısıyla Fırat, Suriye için “olmak ya da olmamak” sorunudur.⁴⁷

Suriye, Irak’la birlikte Dicle ve özellikle Fırat’tan fazla su talep ederken ilgili iki temel unsura dayandırmaktadır. Birinci unsura göre Suriye, bu sular üzerinde tarihin geçmiş dönemlerinden kaynaklanan haklar anlamına gelen “kadim sulamaları” ve gelecekte de aynı şekilde kullanılabilir haklar anlamına gelen “Müktesep haklara” sahiptir. Yani Fırat ve Dicle Nehirleri binlerce yıldır Mezopotamya topraklarına hayat verdiği için bunlar kazanılmış haklardır. Suriye ayrıca özellikle Fırat üzerinde ciddi yatırımlar yaptığını ve bu yatırımların zarar görmemesi için de Fırat sularından belirli bir pay almak hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Suriye’nin yine Irak’la ortaklaşa savundukları ikincisi görüş ise Fırat ve Dicle uluslararası suyolları olduğudur. Yani bu iki ülkeye göre bu iki nehir, kıyıdaş ülkeler arasında “Ortak Kaynaklar” niteliğindedir. Bundan dolayı Fırat ve Dicle Nehri’nin su kaynakları kıyıdaş ülkeler arasında matematiksel bir formülle paylaşılmalıdır.⁴⁸

Matematiksel paylaşımına göre;

1. Her ülke iki nehirde ihtiyacı olan su miktarını ayrı ayrı bildirecektir.
2. Her ülkede iki nehrin kapasitesi ayrı ayrı saptanacaktır.
3. Kıyıdaş ülkenin belli bir nehrinden almak istediği suyun toplam miktarı o nehrin debisinden fazla olursa, geri kalan miktar, oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülecektir.

Bu iki görüşe dayanarak Türkiye’den daha fazla su talep eden Suriye, doğal olarak Türkiye’nin bu nehirler üzerindeki faaliyetlerini, özellikle de baraj yapımlarını kuşkuyla karşılamaktadır. Örneğin, Suriye Türkiye’nin Atatürk Barajı’nın ilk dolumu esnasında iyi komşuluk ilkesine ters düşecek şekilde hareket ettiğini, Fırat Nehri sularını büyük ölçüde azaltarak Suriye’nin tarımına, enerji üretimine, halkın içme ve kullanma suyu ihtiyacına önemli ölçüde zarar verdiğini

⁴⁷ Yakup Şalvarcı, *Pax Aqualis : Türkiye - Suriye - İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu*, Zaman Kitap, İstanbul, 2003, s. 134.

⁴⁸ Bölgesel ve Sınraşan Sular Daire Başkanlığı, *A.g.e*, ss. 14-15.

savunmuştur. Yine bu dönemde Sam siyasi kaygılarını da dile getirmiştir. Atatürk Barajı ve GAP ile su zenginliğini kullanarak Suriye üzerinde siyasi baskı kurmak istediğini uluslararası platformlarda şiddetle savunmuştur. Hatta Suriye'nin iddialarına göre, Barış Suyu ve diğer su satış projeleri, Türkiye'nin Ortadoğu'da liderlik hayallerinin ürünüdür. Bölge ülkelerini su konusunda kendilerine bağlı hale getirmek suretiyle, ekonomik ve siyasi baskı kurmak Türkiye'nin gizli idealidir. Kısacası Sam'a göre, Türkiye bu iki nehir üzerindeki barajları siyasi ve ekonomik sıkma aleti olarak kullanarak, uluslararası hakkının üstünde su kullanmaya çalışmaktadır. Yine Suriye'ye göre Fırat ve Dicle tek bir su sistemi veya müşterek bir havza olarak mütalaa edilmemeli, görüşmelerde ayrı ayrı ele alınmalıdır tezlerini savunmaktadır.⁴⁹

Suriye ayrıca Türkiye ile arasındaki su sorunun üçüncü taraflarla birlikte çözme taraftarıdır ve bu yönde çalışmaktadır. Sam, uluslararası su ve Sınır aşan su kavramları arasında ayırım yapılmaksızın bu suyun paylaşımında havza ülkeleri arasında çıkacak her türlü anlaşmazlığın, BM uluslararası Adalet Divanı gibi kuruluşların hakemliği çerçevesinde çözüme ulaşabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca havza ülkeleri arasındaki müzakerelerde "uluslararası gözlemciler" bulunmasını, paylaşım konusunda engelleme çıkaran ülkelere bu gözlemcilerin raporu doğrultusunda bir yaptırım uygulanmasını istemektedir.⁵⁰

Özetlemek gerekirse, Suriye Fırat ve Dicle üzerinde tarihten kaynaklanan haklarının olduğunu iddia etmekte, buna dayanarak da bu iki nehirden daha fazla pay almak istemektedir. Bu durum ise Suriye'yi kaçınılmaz olarak Türkiye ile karşı karşıya getirmektedir. Fırat ve Dicle'nin uluslararası suyu olduğu savunan Sam, su sorununu üçüncü taraflar ile çözme taraftarıdır.

2. Türkiye-Suriye Arasında Asi Nehri Sorunu

Asi Nehri'nin toplam yıllık su miktarının % 6'sı Lübnan, % 92'si Suriye ve % 2 si Türkiye'den kaynaklanmaktadır. Bu suların % 98'i Suriye ve Lübnan, % 2'lik kısmı ise Türkiye tarafından kullanılmaktadır⁵¹ Lübnan'dan doğan bu nehir, Suriye'nin Hama ve Humus şehirlerine hayat vererek Suriye'den çıkar, Hatay'da Türk topraklarına girerek, Amik ovasını sulayarak Akdeniz'e dökülür. İki ülke arasındaki uzlaşmazlık ve güvensizlikte Asi Irmağı'nın önemli payı vardır. Amik Ovası'nın tek sulama suyu Asi'dir. Bu nehirden akıtılacak su miktarı ile ilgili bir düzenleme de yoktur.

Suriye, Fırat'ın sularının azalması olasılığına karşı Asi Nehri'ni bütünüyle denetim altına almak istemektedir. Asi Nehri'nin Hatay'dan geçtiği bölgede nehrin iki tarafındaki son derece verimli arazi ve bahçelerin sulanmasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunun yerine ikame edilmek üzere temin edilen suyun maliyeti yüksek olmakta, elektrikle arzenlerden su çekilmekte ve böylece maliyeti yüksek su ile yapılan ziraat de pahalıya mal olmaktadır. Kuruyan nehir yatağı beraberinde pek çok çevre sorununu getirmektedir. Bunun yanı sıra suyun değil kesilmesi, azaltılması bile bölge halkı için büyük bir gelir kaybına neden olmaktadır.

⁴⁹ Şalvarcı, A.g.e, s. 135.

⁵⁰ Bölgesel ve Sınır aşan Sular Daire Başkanlığı, A.g.e, s. 15.

⁵¹ Neşet Akmandor, **Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, Tesav Yay., Ankara, 1994, ss. 27-28'den aktaran Zehir, A.g.e., s. 121.

Asi ırmağında 1.2 milyar metreküp olan yıllık debinin % 92'si Suriye tarafından kullanılmaktadır. Türkiye'de ortalama 120 milyon metreküp su bırakılmaktadır. Bu nehir üzerinde yapılmakta olan "Ziezoun ve Kostoun" rezervuarları tamamlandığında bu miktar 25 milyon metreküpe düşecektir.⁵² Türkiye konuyu masaya getirmek istediğinde, Suriye, Asi'nin topraklarından kaynaklandığını ve denize döküldüğünü ve kendi topraklarından kaynaklanan suları kullandığını söylemektedir. Ancak Asi havzasındaki bu tutumuna karşılık Fırat Havzası su kaynaklarından % 22 oranına varan su isteği ile ortaya çıkabilmektedir. Bu çifte standartlı davranış Suriye'nin su konularındaki görüş ve tutumunu açık bir biçimde sergilemektedir. Suriye, Irak ile memba ülkesi olan Türkiye'yi Fırat ve Dicle'nin suyunu azaltmakla suçlarken, Suriye'nin Asi nehrinin suyunun hemen hemen tamamını kullanması ve Türkiye'ye çok az miktarda su bırakması anlaşılır bir tutum değildir. Öte yandan Suriye, Hatay ilimizi kendi topraklarının bir parçası saydığı için Asi Nehri'ni Türk topraklarına geçirmeden Suriye topraklarında denize dökülmüş gibi mütalaa etmekte ve bu konuyu Türk tarafıyla tartışmayı reddetmektedir.⁵³

Asi Nehri, Lübnan, Suriye ve Türkiye için sulama amaçlı kullanılabilir önemli bir nehirdir. Fakat Suriye'nin olumsuz tavrı yüzünden Türkiye bu nehirden gerekli oranda yararlanamamaktadır. Suriye bir memba ülkesi olarak Asi'nin sularını kullanırken, Türkiye'nin ihtiyacını dikkate almamakta ve yaz aylarında Amik Ova'sında büyük bir sıkıntı yaşanmaktadır. Nehir havzasında nüfusun büyük bir bölümünü tarımla uğraşarak geçimini sağlamaktadır. Amik Ovası'nda 1 milyon 200 bin dekarlık alanda sulama yoluyla yapılan üretim, Türkiye'nin tarımsal üretiminde önemli bir yer tutmaktadır.⁵⁴

B. Tarafların Arasındaki Su Sorununun İhtilaf Noktaları ve Tezleri :

Türkiye-Suriye ve Irak arasındaki su sorununda her şeyden önce bir tanım sorunu vardır. Suriye ve Irak, Türkiye'ye karşı genellikle aynı tezleri savunmakta ve ortak hareket etmektedirler. Bu iki ülke daha fazla su talebini şu iki görüşten almaktadırlar.⁵⁵

Birincisi, Irak'ın Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde "Kadim Sulamaları" nedeniyle "Müktesep Haklar"ı bulunmaktadır. Müktesep hakkın iki boyutu vardır.; Birincisi, Fırat ve Dicle nehirleri binlerce yıl Mezopotamya topraklarına hayat verdiği için bu kazanılmış bir haktır. İkinci boyutu ise Irak'ın 1.9 milyon hektarlık tarım alanını sulamak için birçok işletme tesisi yapmış olmasıdır. Bundan dolayı Türkiye söz konusu ülkelerin bu hakkını elinden almamalıdır. Suriye ve Irak'ın ortaklaşa savunduğu bir diğer görüş ise bu iki nehir uluslararası sulardır. Kıyıdaş ülkeler arasında "Ortak Kaynaklar" niteliğindedir. Bundan dolayı Fırat ve Dicle nehrinin su kaynakları kıyıdaş ülkeler arasında matematiksel bir formülle paylaşılmalıdır Irak ve Suriye savundukları bu tezleri uluslararası alanda medyayı ve art niyetli ülkeleri de kullanarak Türkiye üzerinde ekonomik ve siyasi baskı kurmaya çalışmışlardır.

⁵² Bölgesel ve Sınırşan Sular Daire Başkanlığı, **A.g.e.**, s. 8.

⁵³ **A.g.e.**, ss. 8-9.

⁵⁴ Durmazuçar, **A.g.e.**, s. 58.

⁵⁵ Zehir, **A.g.e.**;s. 156.

Türkiye ise bu nehirlerin sınır aşan sular olduğunu, Fırat ve Dicle nehirlerinin ortak bir havza olduğunu savunmaktadır. Gerek iki nehrin Doğu Anadolu yükseltilerinde bulunması, gerekse de iki nehrin birleşerek Şattül Arap nehrini oluşturması bu tezin dayandığı temellerdir. Hidrolojik dayanakların yanı sıra, Irak'ın Tartar Kanalı ile Dicle sularını Fırat nehrine aktarması iki nehrin birlikte ele alınmasını isteyen Türkiye'nin tezini haklı çıkarmaktadır. Türkiye su sorununun sadece Fırat ile ilgili olmadığını, havza ülkeleri arasında paylaşılan Dicle ve Asi nehirlerinin de masaya yatırılmasını istemektedir.

Türkiye'nin savunduğu bir diğer tez ise bu nehirlerin uluslararası sular değil, sınır aşan sular olduğu tezidir. Türkiye'nin bu tanımlamasına göre bu nehirler suyun kaynağı, ülke sınırlarında kat ettiği uzunluk ve beslendiği kaynaklar açısından Türkiye nehirleridir ve bu nedenle Türkiye'nin ihtiyaçları çerçevesinde bu nehirleri kendi sınırları içinde kullanma hakkına sahiptir. Bu nehirleri diğer ülkelerle paylaşım konusunda ise taksim değil tahsis esasını benimsemektedir. Türkiye'nin iki ülkenin ilişkilerini düzeltmek ve sorunu ortadan kaldırmak için yaptığı çalışmalar ve projeler bir sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Tarafların konu üzerindeki tezlerini tablo üzerinde inceleyecek olursak Pamukçu'nun sunduğu Fırat/Dicle Nehir Havzası'nda Su Sorunu Matrisi'ne göz atabiliriz;⁵⁶

	Türkiye	Suriye	Irak
Eski Anlaşmalar	Paylaşımaya Yönelik	Değil Paylaşımaya Yönelik	
Kalıcı Üçlü Anlaşma	İstemiyor	İstiyor	İstiyor
Uluslararası Su Yolu	Tanımlı Kullanmıyor	Tanımlı Kullanıyor	Tanımlı Kullanıyor
Fırat ve Dicle Nehirleri	Ortak Havzadır	Ortak Havzadır	Ayrı Havzadır
Savunduğu Doktrin	Mutlak Ülke Egemenliği	Nehrin Bölünmez Bütünlüğü	Tarihsel Kullanım Hakkı
Asi Nehri	Görüşülsün	Görüşülmesin	Yorumsuz
GAP	İşbirliğini Artıracak	Sorunu Artıracak	Sorunu Artıracak
İstenen Akış Miktarı	500 m ³ /sn	700 m ³ /sn	700 m ³ /sn
Çözüm	Üç Aşamalı Plan	Miktar Üzerinden Paylaşım	Miktar Üzerinden Paylaşım

⁵⁶ Pamukçu, A.g.e, s. 250.

C. Türkiye'nin Çözüm Arayışları

1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Fırat ve Dicle üzerinde kurulduğu için GAP'a ayrı bir parantez açmakta fayda var, zira bu proje bölgenin su durumunu doğrudan etkileme kapasitesine sahiptir. Türkiye yıllarca akarsularının kendi hallerinde, diledikleri gibi akıp gitmesine izin vermiştir. Yalnız akmakla kalmamış büyük yağışların olduğu zamanlarda ya da karların erimesi sırasında taşkınlar, seller oluşturarak can ve mal kaybına, toprak erozyonuna neden olmuşlardır. Türkiye akarsularını düzen altına almak yani su akısını düzenlemek ve bu yolla taşkınları, selleri önlemek, enerji üretmek, sulamada kullanmak amacıyla barajlar, göletler, hidroelektrik santralleri, sulama kanalları ve tünellerin yapımına başlamıştır. Bu kapsamda başlayan projelerden biri olan GAP, Cumhuriyet Tarihinin en büyük entegre projesidir. GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir.

GAP sadece Türkiye'nin değil dünyanın en büyük projelerinden biri konumundadır. Bu bağlamda GAP yüzölçümü olarak, İngiltere'nin 1/3'üne, Hollanda'nın 1,8 katına, Belçika'nın 2,4 katına eşittir.⁵⁷ 1970'lerde Fırat ve Dicle Nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanan GAP, 1980'lerde çok sektörlü, sosyo-ekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. GAP, sulama ve enerji amaçlı, 7'si Fırat, 6'sı Dicle havzasında yer alan 13 proje demetinden oluşmaktadır. Su kaynakları programı 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1.7 milyon hektar alanda sulama sistemleri yapımını öngörmektedir.⁵⁸ Proje alanı Fırat ve Dicle havzaları ile yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan dokuz ili kapsamaktadır. Bu iller arasında Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Kilis, Siirt, Batman ve Şırnak bulunmaktadır.⁵⁹ 32 milyar dolarlık yatırım değeri olan proje tamamlandığında, yılda 50 milyar m³'den fazla su akıtılan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulan tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin yüzde 28'i kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7476 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovat saatlik elektrik üretimi sağlanacaktır. Proje bölge insanı ve Türkiye için ekonomik ve sosyal olarak büyük katkıda bulunacaktır.⁶⁰

GAP'ın tam gelişmesi ile meydana gelecek üretim artışlarında bazı ürünlerde Türkiye'de üretilenlerden daha fazla üretim gerçekleşecek ve tarımsal üretimde ikinci bir Türkiye yaratılmış olacaktır. Buna ilaveten, proje uygulamalarıyla kentsel altyapı geliştirilerek, GAP bölgedeki şehirlerin

⁵⁷ Zehir, A.g.e., ss. 98–99.

⁵⁸ <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gnedir.html>

⁵⁹ http://www.gap.gov.tr/Turkish/iller/iller_html.html

⁶⁰ Zehir, A.g.e., s. 160.

nüfus emme kapasitesi yükseltilecektir. Ayrıca, GAP bölgesindeki kaynaklar harekete geçirilip, istikrarlı ve devamlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirilerek ihracat arttırılacaktır. Aslına bakılırsa GAP sadece Türkiye için önemli olmayıp, Suriye ve Irak'a da çok yararı vardır. Fırat ve Dicle Nehirleri'nde su miktarının gerek yıllar arasında gerekse bir yıl içinde mevsimsel olarak büyük değişiklikler göstermektedir. Örneğin, Fırat'ın debisi yaz aylarında 100 metreküpe kadar düşebilmekte, ilkbaharda karlar eridiğinde 7.000 metreküpe kadar çıkabilmektedir.⁶¹ Bu durum ise Fırat-Dicle Havzası'nda büyük boyutlarda taşkınlara ve kuraklıklara neden olabilmekteydi. Türkiye'deki barajların inşasıyla birlikte bu sorun ortadan kalkmıştır.

Yukarıdaki doğal felaketleri önleyici etkisinin yanında, GAP içerisindeki barajlar Türkiye'ye komşularına yıl boyunca düzenli olarak 500 metreküp su sağlamasına imkân vermektedir. Nitekim 1989, 1990 ve 1991 yazlarında art arda gelen kuraklıkta da bu böyle olmuştur. Bu sürekli su akısından baslıca yararlananların, kuraklığın ağır sonuçlarından etkilenmeyen Suriye ve Irak olduğu açıkça bellidir. Ancak öyle görünüyor ki, Suriye ve Iraklılar suyun düzensiz akmasını, Türk tarafından denetlenmesine tercih etmektedirler.⁶² diğeri bir deyiş ile bu ülkeler hidrolojik açıdan doğru buldukları projeyi siyasi mülahazalarla reddetmektedirler.

2.Barış Suyu Projesi

Ortadoğu'daki su sorununa çözüm bulma amacıyla dönemin Başbakanı Turgut Özal tarafından 1986 yılında 22 Arap ülkesini kapsayacak şekilde ortaya atılan ve gerginliği ve bölge içi güvensizliği yumuşatması için "Barış Suyu Projesi" olarak adlandırılan proje, bütünüyle Türkiye'de denize dökülen Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin kullanım dışı sularını iki ayrı boru hattı ile su kıtlığı çeken Ortadoğu ülkelerine, boru hatlarıyla Arabistan Yarımadası'nın doğu ve batı kıyıları boyunca ulaştırmayı planlamaktaydı.⁶³

Proje, doğu ve batı olmak üzere iki hat içermektedir. Batı hattı güzergahı Türkiye'de Seyhan, İslahiye ve Kilis; Suriye'de Hama, Humus, Halep ve Şam; Ürdün'de Amman ve S.Arabistan'da Yanbu, Medine, Mekke ve Cidde'dir. 2700 km uzunluğunda olacak boru hattı günde 3,5 milyon m³ (1.260 milyar m³/yıl) su taşıyacaktır. Toplam 8,5 milyar ABD dolarına tamamlanacak hat sonucu 1 m³ su 0.84 ABD dolarına mal olacaktır. Doğu hattı ise Türkiye'de Ceyhan ve Kilis'ten geçerek batı hattı ile birleşip Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'dan geçecek daha sonra Kuveyt, Bahreyn, Katar ve BAE'ye kadar uzanacaktır. 3.900 km uzunluğunda olacak hat, günde 2,5 milyon m³ (900 milyon m³/yıl) su taşıyacaktır. Toplam 12 milyar ABD dolarına tamamlanacak hat sonucu 1 m³ su 1.07 ABD dolarına mal olacaktır.⁶⁴ Projenin yatırım bedeli yüksek olduğu için boru hattının Suudi Arabistan ve Körfez Bölgesi'ne uzatılması yerine en yoğun su sıkıntısının yaşandığı Ürdün'e kadar getirilmesi, böylece daha kısa bir hatla yetinilerek maliyetinin düşürülmesi bazı uzmanlarca teklif edilmiştir. Küçük Barış Suyu adı verilen bu proje ile iletilmesi öngörülen yıllık su miktarı 2,19 milyar m³ olup

⁶¹ Tiryaki, A.g.e, ss. 130-131.

⁶² A.g.e, ss. 130-131.

⁶³ Gün Kut, "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri", Ed. Sabahattin Şen, **Su Sorunu,Türkiye ve Ortadoğu**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993, ss.481-482.

⁶⁴ Akmandor, A.g.e., s. 226'dan aktaran Durmazuçar, A.g.e., s.142.

Ürdün Nehri'nin yıllık ortalama su kapasitesinin 1,6 katıdır. Bu yönden özellikle Ürdün ve Filistin'deki su açığının karşılanmasında önemli rol oynayacağı kesindir.⁶⁵

Bariş suyu projesinin fizibilite çalışmalarını, Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Genel Müdür Yardımcısı başkanlığında bir Türk heyeti ile on fizibiliteyi yapan "Brown and Root" isimli ABD şirketi yetkilileri, öngörülen ülkelerin yetkililerine sunmuşlardır. Başlangıçta projeye hepsi olumlu yaklaşmasına rağmen, İsrail'in projeye dahil olmasına Arap ülkeleri karşı çıkmışlardır. İsrail, projeye kendi ülkesinin katılmaması durumunda projenin gerçekleşmesini engellemek için finansal destek verecek kuruluşlara baskıda bulunacağı tehdidinde bulunmuştur.⁶⁶ Daha fikir olarak ortaya atıldığı zamanlarda bile tartışmalar yaratan Proje, gerek diğer ülkelere maliyetinin yüksek olacağı bahane gösterilerek, gerekse diğer politik ve siyasi nedenlerden dolayı hayata geçirilememiştir.

2.1. Bariş Suyu Projesi' ne İlişkin Politik Yaklaşımlar

Bariş Suyu Boru Hattı Projesi, olumlu ve olumsuz çeşitli politik tepkiler almıştır. Ürdün genelde sıcak bir yaklaşım gösterirken Suudi Arabistan ve Suriye olumsuz bir tavır takınmıştır.⁶⁷ Büyük su sıkıntısı içinde olan ve ileride bu problemleri daha da artacak olan Ürdün ve Filistin'in projeyi desteklemelerine karşın, Arap kamuoyunda özellikle Suriye'nin girişimleri ile konu amacından tamamen saptırılarak, Türkiye aleyhine bir kampanyaya dönüştürülmüştür Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik bu atağına ilk hayır Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten gelmiştir. İki ülkede deniz suyunun artırılmasıyla içme ve kullanma suyu elde edilmektedir. Sadece Suudi Arabistan'ın 22 arıtım tesisiyle dünyadaki tatlı su üretiminin % 30'unu gerçekleştirdiği bilinmektedir. Ayrıca Suudi Arabistan yer altı sularının yüzeye çıkartılmasıyla da dünyada buğday ihracatında önemli bir sıraya yerleşmiş durumdadır. Türkiye'nin bu teklifinin reddedilmesine hatta tepki duyulmasına neden olarak boru hattı ile gelecek suyun pahalı olacağı ileri sürülse de (ki bu doğru değildir) geri planda üç önemli nedenin saklı olduğu bilinmektedir.⁶⁸

-Arap ülkelerinin su kaynakları açısından Türkiye'ye bağlı olmaktan çekinmeleri ve Türkiye'nin bölgede bir güç odağı olması.

- Bölgedeki hemen her ülkeden geçecek olan hattın Ortadoğu'nun bitmeyen sorunları nedeniyle emniyetinin sağlanması güçlüğü ve sabotajlara açık olması, bölgedeki genel güvensizlik ortamının yarattığı kaygılar.

- Projenin Batı Hattı'ndan İsrail'in yararlanacağı kuşkusunu.

Şu anda askıda olan Bariş Suyu Projesi'nin gelecekte daha kapsamlı çalışmalar yapılarak yeniden ele alınabileceği, Türkiye'nin bu projeyi "art niyetle" değil "iyi niyetle" ve bölgedeki su sorununun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla ortaya attığının idrak edileceği ve bu projenin Türkiye'nin bölgedeki istikrarsızlık ve kargaşalığın bölge ülkeleri arasındaki "ekonomik işbirliğine

⁶⁵ Bilen, A.g.e., s.143

⁶⁶ Zehir, A.g.e., s.155.

⁶⁷ Kıran, A.g.e., s.119.

⁶⁸ Bilen, , A.g.e, ss. 144-145.

dayalı, karşılıklı bağımlılıkla büyük ölçüde aşılabileceği” tezini destekleyen ve suyun gelecekte oynayacağı stratejik önemi ortaya koyan bir proje olduğu değerlendirilmektedir.⁶⁹

Gelecek yıllarda bu proje gerçekleştiği takdirde Türkiye ekonomisine büyük katkı sağlamanın yanında Ortadoğu’daki işbirliğini geliştirmede önemli rol oynayacaktır. Ortadoğu ülkeleri projeyi uzlaşma ve işbirliği projesi gibi gördüklerinde belkide proje hayata geçirilebilecektir.

3.Üç Aşamalı Plan

Adından da anlaşılacağı üzere proje değil, Türkiye tarafından ortaya atılan,bölgesel suların kullanımına yönelik siyasi olmaktan ziyade adil, bilimsel ve teknik konuların güçlendirilerek bu istikamette suların rasyonel şekilde kullanımına ilişkin bir plandır.⁷⁰

Türkiye’nin suların matematiksel kullanımını reddeden, bölgesel ölçekli “Fırat-Dicle Havzası sınır aşan sularının optimum, akılcı, hakça kullanımı” ya da “üç aşamalı plan olarak bilinir. “Üç aşamalı plan” taraflar arasında bütün bölgesel su kaynaklarının ortak envanterinin çıkarılmasını, ardından bütün havzada tarıma elverişli toprakların gözden geçirilerek sınıflandırılmasını ve arazi kullanımı ile ürün desenine bağlı havzanın toplam olarak su tüketimi ihtiyacının tartışılmasını, son olarak da havzanın su ve toprak kaynaklarının birlikte değerlendirilmesiyle hangi tarımsal projelerin nerelerde ve hangi sulama koşullarıyla en rasyonel şekilde uygulanabileceğinin tespitini ve her ülkenin su ihtiyacının ortaya çıkarılarak eksiklerin telafi edilmesini öngörmektedir.⁷¹

Dönemin siyasi perspektifine göre kabul görmeyen bu plan şu anda ve gelecekte bölge ülkelerinin mutlaka üzerinde durması gerektiği bir plandır. Bölge ülkelerindeki su tüketimine bakıldığında, tarımsal su kullanımının en önde olduğu görülecektir. Bölge ülkelerinde çok ciddi anlamda su tasarrufu sağlayabilecek bu ve aynı zamanda, asgari su sarfiyatı ile azami ürünü elde etmeye yönelik bu teknik ve bilimsel plan bölge ülkelerinin tarımsal bir reform yapmalarına yardımcı olacak nitelikleri sahiptir.

---

⁶⁹ Zehir, A.g.e, ss. 154-157.

⁷⁰ Bahsi geçen proje ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; Bölgesel ve Sınıraşan Sular Daire Başkanlığı, A.g.e, ss, 19-21.

⁷¹ Tiryaki, A.g.e, s. 167.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel ısınmayla birlikte tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde de kendisini geçmişe göre daha fazla hissettiren su sorununa karşı mutlaka önlem alınması şarttır. Bunun için de ülkelerin karşılıklı anlayış içinde olması gerekmektedir. Ortadoğu ülkeleri Türkiye'nin barışçıl amaçlarla ortaya attığı projelere sıcak bakmamışlardır. Tüm uzmanların hemfikir oldukları konu, su sorunun gün geçtikçe ülkeleri daha çok etkileyeceğidir. Anlaşmanın bir türlü sağlanamadığı Ortadoğu'da su savaşları konusunda yazılan senaryoların oranı gün geçtikçe artmaktadır.

Sınır aşan sular konusunda uluslararası hukuk kuralları henüz bir kesinlik ve açıklık kazanmamıştır. Ancak bu konuda taraf olan ülkeler kendi aralarındaki anlaşmalarla sorunlara çözüm aramaktadırlar. Sınıraşan suların en önemli sorunlardan birisi olduğu Ortadoğu'da ulaşılabilecek çözüm Şekli dünyada bu tür sorunu bulunan ülkelere de emsal teşkil edebilecektir.

Türkiye, su bakımından yeterli kaynağa sahip bulunmasına rağmen, tarıma elverişli topraklarının %40'ı, genel bir su sıkıntısının çektiği Güneydoğu Anadolu'da bulunmaktadır. Bu eksikliği gidermek için bu bölgede başlatılan, Türkiye'nin tamamen yerli kaynaklarıyla başlatıp hayata geçirdiği Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), gerek ülke içi gerekse bölge içi dengeleri değiştirecek, bütünleştirecek ve kalkınmayı sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Dolayısıyla Türkiye'nin GAP'ı bir an önce tamamlayıcı adımları atması gerekir. GAP bölge için bir şanstır ve Türkiye'nin bu şansı iyi kullanması hem Türkiye'nin hem de bölgenin menfaatinedir. Türkiye, taraf olduğu akarsular bakımından genellikle memba ülke konumundadır. Dolayısıyla su meselesinde çözüm önerilerini sunarken attığı adımların bir bütünlük ve paralellik oluşturmaya özen göstermelidir. Dün olduğu gibi gelecekte de Türkiye'nin alacağı pozisyon ve tavır çok önemlidir. Türkiye'nin öncelikle kendi kaynaklarını rasyonel kullanma ve gelecek nesillere aktarma planlarından sonra, bölgenin barışına hizmet edecek ve birliğini tesis etmede yardımcı unsur olacak su paylaşımı ve su satışı gündeme getirmesi gerekir. Bu konuda da şimdilik rafa kaldırılmış görünen Barış Suyu Projesi ya da Üç Aşamalı Plan gibi çözüm önerileri üzerinde çalışılmalıdır.

Su sorununun bölge gündemindeki ve Türkiye-Suriye-Irak ilişkilerindeki ağırlığı özellikle ABD'nin Irak'a müdahalesi sürecinde azalmıştır. Bunun nedeni, Irak'taki savaş dolayısıyla Suriye'nin de artan güvenlik kaygıdır. Büyük Ortadoğu Projesi de, Arap ülkelerini Türkiye'ye yönelik politikalarında daha dikkatli ve ılımlı davranmaya sevk etmiştir. Bununla birlikte, ABD'nin Irak'taki mevcudiyeti, su konusunun bu kez Kuzey Irak bağlamında ve ABD'nin de taraf olabileceği bir sorun şeklinde bölgedeki gelişmelere paralel olarak canlandırılabilirliğini akla getirmektedir. Türkiye'nin önümüzdeki dönemde bir yandan AB diğer yandan yeni Irak yönetimi ile ilişkilerinde, su sorununun daha fazla uluslararası nitelik kazanmadan açılımlarda bulunması gerekmektedir. Bölgedeki başka siyasi anlaşmazlıklarla da etkileşim içerisinde bulunan su sorunu, ABD'nin bölgede artan kalıcı askeri ve siyasi mevcudiyeti dolayısıyla yeni boyutlar kazanabilecek gibi görünmektedir.

Türkiye Suriye ilişkilerinin yumuşadığı tavrın su konusunda gösterilip gösterilmeyeceği hali hazırda geçmiş 10 yılda kesinleşmemiştir. Sorun şimdilik askıya alınmış gözükmektedir. Su ilişkilerde

bugüne kadar hep politik bir araç olarak kullanılmıştır, gelecekte ne olacağı ise belli değildir. Bölge ülkelerinin çözüm önerilerine yanaşmaması aslında bize net olarak suyun politik bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Projelerin ortak çıkarları hedef alan yapısı olduğunu bilseler de kabul etmemektedirler.

Sonuç olarak sınır aşan sular konusu birçok boyutu ile üzerinde çok düşünülmesi ve yeni politikalar üretilmesi gereken bir konudur. Ortadoğu’da şiddet potansiyeli her zaman vardır. Savaşlar toprak, sınırları koruma vb. nedenlerle çıkmaktadır. Araştırmalara ve verilere bakıldığında yakın gelecekte su yüzünden savaşların çıkabileceği değerlendirilmektedir. Böyle bir ortamda su kaynaklarını iyi değerlendiren ve su politikasını en verimli şekilde uygulayan bir Türkiye, Dünya’da söz sahibi bir ülke konumuna gelebilecektir.

KAYNAKÇA

- **Orta-Doğu'da Su Sorunu**, Dışişleri Bakanlığı, Ankara :Dışişleri Bakanlığı, 1996.
- Uluatam, Özhan, **Damlaya Damlaya ... : Ortadoğu'nun Su Sorunu**, Ankara : Türkiye İş Bankası, 1998.
- [Sabahattin Şen](#), **Su Sorunu, Türkiye Ve Ortadoğu**, Bağlam Yayıncılık
- Koray Düzgören, Kerim Yıldız, **Dicle- Fırat Ve Su Sorunu**, Senfoni Yayınları
- Yakup Şalvarcı, **Pax Aqualis, Türkiye - Suriye - İsrail İlişkileri Su Sorunu Ve Ortadoğu**, Zaman Kitap, İstanbul, 2003.
- *Neşet Akmandor, Hüseyin Pazarcı, Hasan Köni,Orta Doğu Ülkelerinde Su Sorunu, Tesav Yayınları,Ankara,1994.*
- “Küresel Gündem: Su Sorunu”, <http://www.haber10.com/makale/2747/>
- İsmail Kapan, “Büyük Orta Doğu Kavramı Ve Bölgemizde Su Meselesi”, www.dunyasugunu.org/2004/ismail_kapan.doc
- Zekai Şen, “Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye”, www.dunyasugunu.org/2004/zekai_sen.doc
- 21.yy Türkiye Enstitüsü, “Ortadoğu’da Su Meselesi ve Türkiye”, 2007, <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?id=304&kat=27>
- Mehmet Akif Acar, “Dünyada Artan Su Sorununun Türkiye ve Ortadoğu Açısından Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul, 2008.
- Mehmet Tunç, “Siyasi Coğrafya Açısından Ortadoğu’da Su Sorunu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005.
- Serkan Değirmenci, “Türkiye’de Sınır Aşan Sular ve Fırat-Dicle-Asi Nehirleri Bağlamında Ortadoğu’da Su Sorunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2007.
- Özlem Özkösedag, “Bir Politika Aracı Olarak Su Sorunu ve Bunun Türkiye’nin Güney Komşuları ve İsrail İle Olan İlişkilerine Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2006.

- İsmail Kılınç, “Fırat ve Dicle Nehirleri Bağlamına Ortadoğu’da Su Sorunu ve Türkiye”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2003.
- Murat Bayar, “Analysis Of The Syrian-Turkish Water Conflict in The Rapprochement Period: A Historical Chance For Resolution”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2006.
- Abdullah Demir, “Türkiye-Suriye-Irak Arasındaki Sınıraşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye’nin Su Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2006.
- Eray Acar, “Avrupa Birliği’nin GAP ve Su Sorununa Yaklaşımı Çerçevesinde Fırat ve Dicle Nehirlerinin Yönetimi Üzerine Tartışmalar”, <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=1&hid=111&sid=b3ddeb3e-50b1-47c7-906d-d4cd2dd240b1%40sessionmgr104&bdata=JmFtcDtsYW5nPXRYJnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=uv&AN=81311>
- Hasan Hüseyin Can, “Türkiye’nin Sınır Aşan Suları”, <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=1&hid=111&sid=87db4de8-3a0e-4b94-8e59-74bb7a1029d6%40sessionmgr110&bdata=JmFtcDtsYW5nPXRYJnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=uv&AN=46584>
- Cengiz Çandar, “Türkiye İçin Bir Su Politik Olabilir Mi?”, **Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye**, ed. Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE İRAN İLİŞKİLERİ

Arda Ercan*

Giriş

Atatürk döneminde Türkiye ile İran ilişkilerinin doğru anlaşılabilmesi için öncelikle Atatürk döneminde Türkiye'nin dış politika çıktılarının algılanması gerekmektedir. Atatürk döneminin dış politika yönelimi ile ilgili farklı görüşlerden söz etmek mümkün olmakla beraber, bu görüşler içinde en çok kabul göreni genel olarak statükocu ve batı eğilimli politikalar takip ettiği yönündedir. Bu yaygın görüşü doğrulayan pek çok olaydan bahsetmek mümkündür. Örneğin Türkiye, II Dünya savaşının sonlarına doğru Postdam ve Yalta konferanslarında yeni kurulacak olan barış organizasyonunda, batının yanında yer almak için Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Ayrıca ekonomik olarak ta batı yanlısı bir politika izleneceğinin belirtileri de hazırlanan kalkınma planlarında açıkça gözlenmektedir.

Pan İslam akımının etkilerinin sürebileceği ve Türkiye'nin model ülke olarak doğu ile güçlü ilişkiler kuracağı görüşü de bu dönemde ele alınan bir diğer görüşü oluşturmaktadır. Özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönem ele alındığında bağımsız İslam ülkelerinin sayısı bir elin parmakları kadardır¹. Ancak İslam dünyasında, batıda yaşanan güçlü birlik hareketlerinin hiç yaşanmamış olması bu görüşü zayıflatmaktadır. I. Dünya savaşı yıllarında İngilizler tarafından kurulan Arap bürosunda görev alan Skyes, Arap Bülteni isimli bir yayın yapmaktaydı ve bu yayının 6 Şubat 1917'de yayınlanan 41. sayısında Arap dünyasının bir araya gelemeyeceği şu çarpıcı cümlelerle açık bir şekilde vurgulanmıştır: "Arabistan'ın hicaz kralı ya da bir başkasının yönetiminde birleşmesi çok uzak bir olasılık olarak görülmektedir. Arap Davası'nın yarımada da pek zayıf bir tutkal olduğu anlaşılmıştır; Türklere duyulan nefret bundan güçlüdür..."²

Atatürk dönemi ile ilgili olarak batıya dönük politikadan bahsederken, doğu ile kurulan olumlu ilişkilerin de titizlikle ele alınması şarttır. Bu nedenle Türkiye ile İran ilişkileri ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü her iki ülkede Ortadoğu'daki diğer ülkelerden bir noktada ayrılmaktadır. Her iki

---

* Arş. Gör, Kocaeli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

¹ Davut Dursun, İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, s.14

² David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış : Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?** , Epsilon Yayınları, İstanbul, 2004, ss.181-182

ülkede kendi kaderlerini kendileri belirlemiştir. Her iki ülkede köklü tarihi temellere dayanan, kültürel geçmişi olan ve ulus bilincine sahip topluluklardır. Ortadoğu'da yer alan birçok ülke gibi sınırları masa başında yaratılmış yapay topluluklar değildir. Bu iki ülkenin bu ortak yapısı, aynı bölgede yer almaları nedeni ile tarihi rekabetlerine de yol açmaktadır. Gerek İran, gerekse Türkiye (Osmanlıdan günümüze) bölgenin hâkimi olmak için sık sık karşı karşıya gelmiştir.

Bu çalışmada iki ülkenin bu uzun yolculuğunun sadece bir durağını oluşturan Atatürk dönemi ele alınmıştır. Yer yer kesişen yer yer de aynı yöne giden bu yolculuğun daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı dönemindeki ilişkilere de kısaca yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı döneminden birinci dünya savaşına giden süreçte ilişkilerin tarihsel arka planı açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise birinci dünya savaşı ve arkasında yaşanan kurtuluş savaşı yıllarında İran ile Türkiye arasında yaşanan güvenlik ikilemine dayalı ilişkilere yer verilmiştir. Üçüncü ve son bölüm ise Atatürk'ün ölümüne kadar yaşanan süreçte genç ancak yorgun Cumhuriyetin, tarihsel kökleri ile bölgenin söz sahibi olan ülkesi İran ile ilişkileri açıklanmak istenmiştir.

I.BÖLÜM

Türk-İran İlişkilerinin Tarihsel Boyutu

Osmanlı – İran İlişkileri

Osmanlı döneminde Türkler ile Farslar arasında ilişki, temelde dini bir rekabet eksenine oturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun başında yer alan Sultan'ın, bölgesinde en büyük, beklide tek rakibi İran Şah'ı idi. Rekabeti dini temellere taşıyan olgu ise Abbasiler zamanında kullanılmaya başlanan Zil-Ulah (shadow of God – Allah'ın gölgesi) her iki hükümdara da atfedilmesidir.³ Erkek hükümdar, Benzerlerine oranla en üstün, en güzel, en iyi gibi anlamlar taşıyan⁴ şah unvanını her iki

³ Ömer Çaha, "Islam and Democracy: A Theoretical Discussion on the Compatibility of Islam and Democracy", *Alternatives*, Vol 2 , Number 3&4 Fall Winter 2003, s.113

⁴ Türk Dil Kurumu Büyük Lugat, <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=%FEah&ayn=tam>, erişim tarihi 20.11.2009, ayrıca şah kelimesinin diğer anlamları için bkz:

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=%FEah&ayn=tam>

hükümdar da kullanmıştır. İran Şahı Sultan'dan daha büyük bir unvan olan Şehinşah (Şahların Şahı) unvanını kullanırken Osmanlı sultanı ise bilindiği üzere Padişah (Büyük Şah) adını kullanmıştır. İki hükümdar arasında yaşanan çekişmenin altında yatan gerçek ise Sünni – Şii tartışmasıdır.⁵ Sultanın İmparatorluğu Sünni mezhebine inanırken Şah'ın ülkesinde Şii inancı etkili olmuştur. İran'ın Şii mezhebinin etkisine girmesi, İran uygarlığının en iyi dönemini yaşadığı sırada İslam ordularının İran'da hâkim olmasıyla başlamıştır.⁶ Hz. Ebu Bekir'in halifelığının son dönemlerinde ve Ömer'in hilafeti boyunca İran ve Müslümanlar arasında meydana gelen savaşlar neticesinde neredeyse İran uygarlığının bütünü Müslümanların eline geçti ve bu topraklarda yaşamakta olan milyonlarca İranlı, Müslümanlarla sıcak temas sağladı ve İslam dinini kabul etti.⁷

1700'lü yılların son çeyreğine gelindiğinde İran'a Kaçkar hanedanlığı hâkimdir. Kaçkar Hanedanlığı'nın 1926 yılında yıkılarak, yönetimi Rıza Şah alana kadar geçen iki asırlık sürede Kaçkarlar bölgeyi yönetmiştir.⁸ Kaçkar Hanedanlığı İran'ın kuzeydoğusunda yer alan bir Türk aşiretidir ve İran'da ayrıcalıklı bir ırk gibi görülürler. İran'da Kaçkarların da içinde bulunduğu nüfusun büyük bir kesiminde Türkçe konuşulmakta idi⁹

İran'ın gerilemesi ise 1800'lü yılların başında Nadir Şah'ın¹⁰ öldürülmesinden sonra Azerbaycan'da ortaya çıkan Hanlıklar Dönemi'nde, hanlıklar kendi aralarında siyasî birlik oluşturamadığından birer birer Rusya'ya teslim olmuşlardır. İran, bölgedeki hâkimiyetini kaybetmemek için Rusya ile yaptığı savaşlarda yenilince, önce Gülistan Antlaşması (1813), ardından da Türkmençay Antlaşmasını (1828) imzalamıştır. İran, Türkmençay Antlaşmasıyla Revan ve Nahçıvan'ın da Rusya'nın hâkimiyetine girmesini kabul etmiş ve bu fiili durum Osmanlı Devleti'ne de Edirne Antlaşmasıyla (1829)

---

⁵ Philip Mansel, **Sultanların İhtişamı**, İstanbul, 1998, s.66

⁶ İran'ın İslam ile tanışması Hz. Ömer Döneminde fethedilmesi sonucu gerçekleşmiştir.

⁷ İslam'ın İran'da başlangıcı, İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, <http://www.irankulturevi.com/lang-tr-IslaminIrandaBaslangici.cgi>, erişim tarihi 16.11.2009

⁸ Mehmet Durmuş, “Şahtan HAtemiye İran Dış Politikası”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik araştırmalar Merkezi**, <http://www.turksam.org/tr/a653.html>, erişim tarihi 20.11.2009

⁹ Mansel, **a.g.e.**, s.75

¹⁰ **Nadir Şah** (1688 Kubkan -1747 Fethâbâd), 1736-1747 yılları arasında İran ve Afganistan şahı ve Afşar Hanedanı'nın kurucusu. Askerî dehasından ötürü bazı tarihçiler kendisini İran'ın Napolyon'u ya da II.İskender olarak adlandırmışlardır

onaylatılmıştır.¹¹ Türkmençayı antlaşmasının İran'da yarattığı deprem etkisinin ardından çökme çok hızlı ilerledi. Rusya ve İngiltere, İran'ın hakimiyetlerine girmesi konusunda çalışmalarına hız kattı.

Meşrutiyet sonrası dönemde İran'da iç karışıklıklar boy göstermeye başlamıştır. Meşrutiyetin önde gelen liderleri ve bir çok vatandaşı bu dönemde katledildi. Bu dönemde İran'ın üç parçaya bölünmesi, kuzey bölümünde Rusya'nın, güneyinde ise İngiltere'nin hakim olması konusunda anlaşılardı.¹² Böylece I. Dünya savaşına giden süreçte İran, İngiltere ile Rusya arasında mücadele alanı olmaya mahkum kaldı.

I. BÖLÜM : SAVAŞ YILLARINDA TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

I Birinci Dünya savaşı yıllarında 1907 anlaşması gereğince kuzeyde Rus güneyde ise İngilizlerin etkisi sürmekteydi. Ortada kalan tarafsız alanda ise Almanların faaliyeti vardı. İran hükümetinin Rus ve İngiliz etkisinde olmasına karşın, milliyetçi İran halkı; Almanya ve Türkiye'ye meyilli bir politika takip etmiştir.¹³ Bunun yanında İngiltere ve Sovyetler Birliği bu iki ülkeden İran'ı uzaklaştırma ve kendi himayelerine alma teşebbüslerini yoğunlaştırmışlardır. İran'da bu politikaya karşı dört ayrı eğilim mevcuttu: 1) İngiliz yanlısı politika, 2) Rus yanlısı politika, 3) Üçüncü bir güç politikası, 4) İzolasyon.¹⁴

İngilizler ordunun yönetiminde önemli pozisyonlar elde ederken Sovyetler Birliği özellikle ayrılıkçı hareketleri alevlendirerek otonom yönetimlerin oluşmasını teşvik etmiştir. Gilan'daki ve Güney Azerbaycan'daki ayrılıkçı hareketler Sovyet desteğini kazanarak ortaya çıkan hareketler olmuştur.¹⁵

1915 yılına gelindiğinde Almanların desteği ile kurulan Seferi Heyeti, Rauf Bey önderliğinde Cihad ilan etmek üzere yola çıkmıştır. Ancak İran, tarafsızlığını bozmak istemeyince, Osmanlı hükümeti,

---

¹¹ Türkmençayı Antlaşması ve sonuçları ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bknz: Okan Yeşilot, "Türkmençayı Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:36, Yıl 2008/1, ss.187-199

¹² David Fromkin, Barışa Son Veren Barış : Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı ? , Epsilon Yayınları, İstanbul, 2004,

¹³ Mustafa YÜCE, *Türk – İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994, s.78

¹⁴ Zirinsky, *a.g.m.*, s.640

¹⁵ *A.g.m.*, s.643

Rauf Bey müfrezesini sınıra 80 km kala durdurmuştur.¹⁶ Seferi müfrezesi iki kez İran saldırısına uğramış ise de bu saldırıları püskürtmeyi başarmıştır.

Cihad fikrinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Enver Paşa , Türkiye haricinde yaşayan Türklerin de dahil olduğu bir Türk Birliği kurmak amacıyla, İran'da, Azerbaycan'da ve Türkistan'da yaşayan Türklerle ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim Enver Paşa I. Dünya Savaşı sırasında İran ve Kafkas cepheleeri komutanlığını bir süre boyunca bizzat yürütmüştür. Türkiye'nin bu politikasına cevaben Rusya, Ermenileri kullanmak istemiştir.¹⁷

İran böylesine sıkıntılı bir süreç yaşarken, Rusya'da Bolşevik ihtilali meydana geldi. Bolşevik ihtilalinin ardından Rusya'da yeni hükümet gizli anlaşmaları kamuoyuna duyurarak, bu anlaşmaların artık geçerli olmadığını ilan etti ve Çarlık Rusya'sı döneminde İran'ın paylaşılmasını sağlayan 1907 tarihli antlaşmanın geçersiz olduğunu duyurdu.¹⁸

Rusya'nın İran üzerindeki haklarından vazgeçmesinin ardından, Osmanlıların da Birinci Dünya Savaşı sonunda işgal ettikleri yerlerden geri çekilmesi üzerine, Şeyh Muhammet Hıyabani, Tebriz'de Azerbaycan Sosyalist Demokrat Partisi'ni kurmuş ve 1920 yılında Azadistan Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.¹⁹

Gerçekte nüfuzu Tahran'dan öteye geçemeyen Ahmet Sah, çıkarıcı, kurt mizaçlı İran devlet ve siyaset adamlarının elinde bir oyuncaktan başka bir şey değildi. Üstelik Sah'ın gözü Avrupa'nın eğlence yerlerindeydi. Böyle yerlerde Sah, zevk ve eğlenceye düşkün bir hayat yasıyordu.²⁰ Biarritz'deki Otel du Palais'de bir kostümlü baloya katılmayı, Tahran'daki Gülistan Sarayı'nda selam töreni yapmayı tercih eden Sah, 1919'daki ilk Avrupa gezisinin ardından İran'a dönmüş ve 1921

---

¹⁶ YÜCE, a.g.e. , s.79

¹⁷ Mehmet SARAY, Türk – İran İlişkileri, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.104

¹⁸ İngiltere ile Rusya arasında 197 yılında yapılan anlaşma, İngiltere ve Rusya'nın etki alanlarını belirleyecek şekilde İran'ın bölünmesini içermekteydi. Bknz: Qajar Dynasty, "History of Iran", <http://www.iranchamber.com/history/qajar/qajar.php> , erişim tarihi 23.11.2009

¹⁹ Kamuran Gürün, **Savasan Dünya ve Türkiye**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 193-194

²⁰ Hüseyin Baykara, **İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri**, İstanbul, Emek Matbaası, 1978, s. 129.

Ocak'ında, Azerbaycan Valisi olan ve daha sert mizaçlı erkek kardeşi uğruna tahtı bırakmaya karar vermişti.²¹

İran iç politikası bu gelişmelerle şekillenirken, ihtilal sonrası Rus orduları tüm Kafkasya'dan çekildi. Rusların terk ettiği yerlere Osmanlı orduları hareket etti ve Kazım Karabekir, Tebriz'e karargâhını kurdu. Ancak bu durum çok uzun sürmedi ve İngiltere bölgede üstünlük sağladı. İngiltere, İran'da yer alan tüm Sovyet temsilciliklerini kapattı. Rusya'da 26 Haziran 1919'da, İran'ın Çarlık Rusya'sına olan tüm borçlarını silmeye hazır olduğunu ve tüm imtiyazlardan vazgeçtiğini bildirdi.²²

Rusya'nın İran üzerindeki tüm hak ve imtiyazlarından vazgeçerek, bölgeyi İngiltere'ye bırakmasının ardından, 9 Ağustos 1919'da İngiltere ile İran arasında özel bir anlaşma imzalandı.²³ Antlaşmaya göre İngiltere, İran'ın içişlerine karışabilecekti. Afganistan'ın da İngiliz himayesine girmesi ile Akdeniz ve Kızıl Deniz'den Hindistan kapılarına kadar olan bütün topraklar İngiliz kontrolü altına girmiş olacaktı.²⁴ Ancak İran Meclisi bu antlaşmaya sert bir tepki gösterdi ve antlaşma red edildi. İngiltere kamuoyunda savaşa karşı olan bıkkınlık nedeni İngiltere tarafından da bir baskı gelmemesi sonucunda İran'ın kuzeyinde kontrol tekrar Rusya'ya geçti.²⁵

Bu gelişmeler Türk ordusunun Azerbaycan Türkleri ile irtibatına geçmesine olanak tanımıştır. Enver Paşa, Basra'dan itibaren başlayarak, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı içine alan bir plan hazırlamış ve Türk Ordusu ilk defa İran idaresinde yaşayan Azerbaycan Türkleri ile temasa geçmeyi başarmıştır. Bu temas İran ile Osmanlı arasında yeni bir itilaf doğurmuştur.²⁶

Birinci Dünya Savaşı sona erdiği dönemde Osmanlı İmparatorluğu Mondros Mütakeresini imzalamak zorunda kalmış ve mütakerenin 11. maddesi gereğince İran'ın kuzeybatısında yer alan

---

²¹ Philip Mansel, *Sultanların İhtisamı*, Çev. Nigar Alemdar, İstanbul, İnkilap Kitapevi, 1998, s. 146-147.

²² Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Ankara, 1986, s.193

²³ Gürün, *a.g.e.*, s.194

²⁴ Harry N. Howard, "Paris – San Remo – Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ağustos 1970, Sayı.36, Sayfa.20-27

²⁵ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Filiz Kitabevi, Ankara, 1995, s. 208

²⁶ SARAY, *a.g.e.*, s.105

Türk kuvvetleri harpten önceki sınırlarına dönmüştür. Böylece, İran ve Azerbaycan İngiliz kontrolüne girerken, Türk – İran ilişkilerindeki gerginlikte sona ermiştir.

Savaş sonrası dönemde Sevr ile Osmanlı tamamı ile ortadan kaldırılmak istenmiştir. Ancak Mustafa Kemal önderliğinde Türk milleti Misak-ı Milli hudutları çerçevesinde yeni devletini kurmuştur.

İran ise Birinci dünya savaşına katılan 16 ülke²⁷ arasında yer almamasına karşın savaştan sonra büyük yıkıma uğramıştı. Halk sefalet içindeydi ve merkezi yönetim gücünü kaybetmişti. Ordu ve yargı gibi temel kurumlar çökme noktasına gelmişti. Rıza han²⁸ İran'ın içinde bulunduğu durumu şu şekilde izah etmektedir.²⁹

“Burası hakikaten bir memleket değildi, çünkü bir zamanlar bu mağrur memleketin bu isme layık olacak hiçbir merkezi hükümet yoktu. İran'ın büyük bir kısmı mahalli kabile reislerinin elindeydi ve krala (Ahmet Sah) gösterdikleri sadakat, sadece görünüşte olup, onu mevcudiyetini devam ettirecek kadardır; hakikatte kendi muntakalarında istedikleri gibi hareket ediyorlardı ve böylece halkın sefaletini arttırıyorlardı. Bir ordu mevcut değildi ve İran'a bağlı bir ordu bile yoktu; kanun ve nizam ortadan kalkmıştı; İranlı mahkemeler yoktu, olanlar sadece din adamlarının ve kabilelerin mahkemeleriydi. Memleketin büyük kısmında hakim olan en kuvvetlinin kanunu idi. Yağmacılar yağma ediyor ve halk da eziliyordu”.

III. BÖLÜM ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK İRAN İLİŞKİLERİ

Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyetinin, bölgedeki diğer İslam ülkelerinden en büyük farkı şüphesiz “Laik” yapısıdır. Atatürk'ün Türkiyesinde din işleri ile devlet işleri birbirinden ayrı olarak yürütülmekteydi. Yeni Cumhuriyetin yaptığı bu büyük devrim, Yavuz Sultan Selim'in onaltıncı

²⁷ İttifak Devletleri Grubu (12 ülke) ve İtilaf Devletleri Grubu (4 Ülke) ülkelerinin listesi için Bknz: “Birinci Dünya Savaşı”, s.4 , http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_7/bolum07.html, erişim tarihi :21.11.2009

²⁸ **Rıza Pehlevi ; Rıza Han, ve Rıza Şah** adlarıyla da bilinir. (d. 15 Mart 1878 – ö. 25 Temmuz 1944), 15 Aralık 1925'ten Rusların I. Dünya Savaşı'nda ele geçirmeleri ve onu istifaya zorlayana kadar (16 Eylül 1941) İran'ın şahıydı. Ayrıntılı bilgi için Bknz: Michael p. Zirinsky, “ Imperial Power and Dictatorship: Britain and The Rise of Reza Shah, 1921-1926”, <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/164440.pdf>, erişim tarihi : 21.11.2009

²⁹ Rames Sanghvi, **Aryamehr: İran Şahı Siyasi Bir Biyografi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1971, s.24

yüzyılda Memluklulara son vermesinin ardından dört yüzyıl boyunca İslam âleminin önderliğini yürütmesinin sona ermesi anlamına gelmekteydi. Mustafa Kemal, hilafetin kaldırılmasının zaruri bir durum olduğunu bilmekle beraber, iç ve dış tepkileri düşünerek hareket etmiştir. 1920 yılında yaptığı bir konuşmasında Atatürk İslam dünyasının desteğinin önemini şu şekilde vurgulamıştır :

“ Bu halk hareketidir ve alem-i İslam’ın yardımına da istinat ediyoruz. Türklerin son müstakil Müslüman milleti olduğu gibi müstakil kalacaktır. Diğer yerlerdeki Müslümanlar da düşmanlarımıza karşı mücadele edeceklerdir. Bunlar ekseriyetle İngiliz idaresindedir. Biz bu salıp harekâtının en son savletine maruz bulunuyoruz. Fakat âlemi İslam mühlik bir suretle uyanmıştır.”³⁰

Dengelerin göze alınması neticesinde 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat ilga edilirken, yetkilerinin önemli bir kısmı elinden alınan Hilafetin, Osmanlı hanedanında kalması kabul edilmiştir. Bu olay doğulu devletlerce hoş karşılanmamakla beraber büyük tepkilere de yol açmamıştır.³¹

Lusanne Anlaşması’nın imzalanmasından hemen sonra, köklü devrim hareketlerine girişen Ankara Hükümeti eski düzenin kalıntısı olan Hilafet meselesini ele almakta gecikmemiştir. Nitekim iç ve dış tehlikelerin bertaraf edilmesinin ardından, Mustafa Kemal’in teşebbüsü ile, TBMM, cumhuriyetin ilanından sonra anlamını tamamen yitiren hilafeti, 3 Mart 1924 tarihli bir kanunla ilga etmiştir.³² İsmet Paşa, aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmasında “Eğer Müslümanlar, Türklere karşı dostça davranışlarda bulunmuşlarsa bunun sebebi hilafetin elimizde olması değil, bizim kuvvetli olmamızdır.” Diyerek hilafetin Türkiye’nin iç bünyesi ile ilgili bir olay olduğuna vurgu yapmıştır.³³

---

³⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c.III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:I, Ankara,1954, s.15

³¹ Mehmet GÖNLÜBOL,cem SAR, Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası, Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.88

³² A.g.e., s.88

³³ Mustafa YÜCE, Türk – İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları,İstanbul,1994,s.83

Yapılan bu büyük devrimin yankıları, bilhassa İslam ülkelerinde ve özellikle İran'da büyük olmuştur. Nitekim Atatürk'ün Türkiye'de yaptıklarını hayranlıkla takip eden İran ordusu Kumandanı Rıza Han, son Kaçkar hükümdarı Ahmed Şah'ı devirerek; İran'da tıpkı Türkiye'de olduğu gibi milleti ilerletecek inkılaplar yapmak ümidiyle başa geçmiştir.³⁴

Kaçar Hanedanı'nda Savaş Bakanlığı'na kadar yükselmiş olan Rıza Han İngilizler tarafından desteklenmiştir ve Kaçar hakimiyeti yerine Pehlevi hakimiyetinin sağlanmasına İngiltere bizzat ortam hazırlamıştır. Böylece Rıza Han'ın ilk işi Gilan'da ve Azerbaycan'da kurulmuş olan Sovyet destekli otonom cumhuriyetleri dağıtmak olmuştur. 1921'de bu cumhuriyetlerin yıkılışının ardından 1926'da taç giyen Rıza Han'ın 20 yıllık bir diktatörlük dönemi başlamıştır. 1941'de İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin tekrar işgalinin ardından oluşan muhalefet hareketlerine kadar tüm rejim aleyhindeki örgütleri yasaklamıştır ve baskı altında tutmuştur.³⁵ Rıza Şah, iktidarı boyunca özellikle şu amaçları gerçekleştirmek için çaba göstermiştir:³⁶

- Güçlü aşiretlerin nüfuzunu kırarak ve ayrılıkçı hareketleri bastırarak merkezîyetçi ve milli bir devlet meydana getirmek,
- Kapitülasyonları kaldırarak ekonomik bağımsızlığı sağlamak,
- Modernleşme politikası kapsamında çeşitli reformları hayata geçirmek.

---

³⁴ Mehmet SARAY, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.108 ayrıca Baskın ORAN, **Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

³⁵ Fred Halliday, "The Iranian Left in International Perspective", ed.by Stephanie Cronin, **Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian Left**, USA, 2004, s.24'den alıntı Eser Nilüfer AKKOYUNLU, "İslam Devriminin İran Siyasal Hayatı Üzerine Etkisi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s50

³⁶ Eser Nilüfer AKKOYUNLU, "İslam Devriminin İran Siyasal Hayatı Üzerine Etkisi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s50

Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı reform hareketlerini örnek alarak, kendi reform projesini hayata sokmayı planlayan Rıza Han, milli mücadeleyi kazanarak bağımsızlık emsali olan Türkiye ile diyalogun artmasına da önem vermiştir.

1925 yılında Şah unvanını alan Rıza Han Atatürk'ün yeniliklerinin bazılarını kendi ülkesinde uygulamak için harekete geçti.³⁷ Ancak Atatürk'ün aksine laiklik prensibini devlet idaresine sokmayan Rıza Şah, yapmak istediği yeniliklere karşı çıkmamaları için Şii ulema üzerinde ağır bir baskı uyguladı. Yabancı ülke kanunlarının İran'a adapte edilerek, ülkenin o kanunlarla idare edilmeye başlaması din adamlarının hiç hoşuna gitmemiştir.³⁸ Rıza Han; Sasanilerden bu yana İran'ın başına geçen ilk İranlı (Pers-Fars) olmasından kaynaklanan desteğini kaybetmeye başlamıştır. Zira din adamlarının yargı üzerindeki etkinliğinin azaltılması sonucunda mollaların³⁹ Şah'a olan desteği iyice azalmıştır.⁴⁰

Atatürk'ün yasa yoluyla yaptığı din adamlarını devlet görevlerinden uzaklaştırma reformunu Şah; eğitim ve yargı başta olmak üzere tüm devlet alanlarında yoğun baskılar uygulayarak gerçekleştirmeyi tercih etmiştir. Rıza Şah'ın bu katı tutumu bir karşı mukavemete neden olmuş ve Şah tedbirlerini arttırdıkça, dini liderlerin tepkileri de paralel bir artış göstermiştir.⁴¹

Şah eğer Atatürk gibi önce laiklik sistemini İran'a yerleştirip daha sonra reform hareketlerine başlamış olsa idi karşısında dini liderlerin oluşturduğu güçlü cephe ile mücadele etmek durumunda kalmayacaktı.

---

37 P. Oberling, "Atatürk ve Reza Shah", I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23 Eylül 1987), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, ss.651-658

³⁸ Saray, a.g.e., 110

³⁹ Olivier ROY The Failure of Political Islam. Eserinde ;" **Molla**, İslamî ilahiyat ve dinî yasa (fıkıh) üzerine eğitim almış bilgidir. Arapça'da efendi, sahip gibi anlamlara gelen **mevla** kelimesinden türetilmiştir. İslam dünyasının büyük bölümlerinde, İran, Bosna-Hersek, Afganistan, Orta Asya ve Hindistan'da, molla adı yerel İslamî Dini liderlere ve cemaat liderlerine verilir." Tanımını yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bknz: Olivier Roy, **The Failure of Political Islam**, Cambridge Press, Massachusetts, 1994.

⁴⁰ Saray, a.g.e., s.110

⁴¹ a.g.e., s111

Türkiye ve İran'da iç dinamikler bu şekilde hızlı bir değişime uğrarken, Atatürk önderliğinde Türkiye dış politikasında da önemli açılımlar yapmaktaydı. 1 Mart 1921'de Afganistan ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Antlaşma Türk heyetinin Moskova ziyareti sırasında, bağımsızlığını yeni kazanan Afgan hükümetinin de Moskova'da olması sonucunda Moskova'da imzalanmıştır. 1 Mart 1921 tarihinde Türkiye adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur, Afganistan adına General Mehmed Veli Han tarafından bir ahitname imzalanmıştır.

Antlaşmanın 2.maddesinde, “Taraflar birbirlerinin istiklâlini tanımayı, bütün şark milletlerinin kurtuluşunu ve hürriyetini bu milletlerin istediği idare tarzına müstakil bir şekilde gerçekleştirme hakları olduğunu belirtiyordu”.

Yine bu antlaşmaya göre; Türkiye Afganistan'a kültürel bakımdan yardım etmeyi, subay ve öğretmen göndermeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca Türkiye ile Afganistan arasında ticaret'in geliştirilmesi, posta teşkilatının kurulması ve iki taraftan birinin tanımadığı antlaşmayı diğerinin de tanımaması gibi hususlar yer almıştır.⁴²

Türkiye milli mücadelede elde ettiği zafer sonrası artan itibarını bölgeye yolladığı subay, öğretmen ve doktorlarla pekiştirmiştir. Mayıs 1928'de Türkiye'ye gelen Afgan Kralı Amanullah ile Türk – Afgan Dostluk ve İşbirliği antlaşması imzalanmıştır. Esas hatları ile 1921 antlaşmasına benzeyen bu antlaşma ile iki devlet arasında “ebedi” dostluk kurulması kararlaştırılmıştır.⁴³

Türkiye dış politikasındaki bu olumlu gelişmeler, ülkenin bölgesindeki saygınlığının hızla artmasına neden olmuştur. Bölgesinde saygınlık kazanan Türkiye'nin, bu duruşunu devam ettirebilmesi için komşusu İran ile ilişkilerinde de gelişmeler yaşaması gerekmektedir. 1924 yılında hilafetin kaldırılması, İran'da gerici zümre tarafından hoş karşılanmamıştı. Ancak Rıza Şah, komşularıyla ilişkiler konusunda da tıpkı reformlar konusunda olduğu gibi zor kullanarak, şii ulemyı susturmuştur. Şii ulemenın karşı duruşuna karşın Şah, bu komşuları ile ilişkilerinde de Atatürk'ten yardım talep etmiştir.⁴⁴ Şah'ın ricası üzerine Atatürk, İran – Afgan ve İran – Irak hudutlarındaki ihtilafı tarafları memnun edecek şekilde halletmişti.⁴⁵

Bu dönemde Türkiye ile İran arasında sorun olan bir diğer konu ise Musul olmuştur. Musul anlaşmazlığının yaşandığı dönemlerde Türkiye – İran sınırında yaşayan bazı aşiretlerin düzenledikleri baskınlar, ilişkilerin karşılıklı protestolarla gerilmesine neden olmuştur. Sınır uyuşmazlıkları 1925

---

⁴² Antlaşma ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Selçuk Üniversitesi Uzaktan Eğitim Programı (SUZEP) Web Sayfası http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/bahar_yariyili/bolum_3/bolum03.html#K5 , erişim tarihi 28.11.2009

⁴³ YÜCE, a.g.e, s.83

⁴⁴ Saray, a.g.e., s.112

⁴⁵ A.g.e. , s112

yılında Türkiye’de vuku bulan Doğu (Şeyh Sait) İsyanından⁴⁶ sonrada devam etmiştir.⁴⁷ Nihayet 22 Nisan 1926’da, Tahran’da sınır meselelerine son vermek ve iki memleket arasındaki münasebetleri geliştirmek amacı ile bir Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁸

Antlaşmanın başlıca hükümleri şu şekilde özetlenebilir: ⁴⁹

- Türkiye ile İran arasında hiçbir suretle bozulmayacak bir barış ve dostluk olacaktır.
- İki ülkeden biri saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalacaktır.
- Taraflar birbirlerine karşı hiçbir tecavüzde bulunmayacaktır. Ve onun aleyhinde olan siyasi, iktisadi ve mali anlaşmalara katılmayacaklardır.
- İki taraf topraklarında, diğeri aleyhine hareket ve propagandaya meydan vermeyecektir.
- Anlaşma beş yıl süre ile geçerli kalacaktır. Taraflardan biri süre bitimine 6 ay kala fesh etmedikçe bir yıl daha geçerli olacaktır.⁵⁰

1926 Antlaşması Ağrı isyanının kontrol altına alınması bakımından büyük anlam taşımasına rağmen, antlaşma hükümlerinin tam olarak uygulanamaması, İran’la yeni bir gerginlik ortaya çıkarmıştır. İsyancıların Türkiye sınırlarında meydana getirdikleri huzursuzluklar Türkiye’yi ciddi anlamda rahatsız etmeye başlamış, Türk Hükümeti İran’a nota vererek 1926 Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasına uymasını istemiştir.⁵¹ Yapılan çalışmalar neticesinde 1926 Antlaşmasına ilave olarak 15 Haziran 1928 tarihinde yeni bir protokol imzalanmış, İran, Türkiye’nin hassasiyetini anlayışla karşıladığını ifade ederek ilişkileri geliştirmeyi arzu ettiğini, eski antlaşma hükümlerine kesin bir şekilde uyacağını taahhüt etmiştir.⁵²

---

⁴⁶ Cumhuriyetin ilanı ve Hilâfetin kaldırılmasından hemen bir yıl sonra başlayan ve akisleri 6-7 ay boyunca sürmüş olan Şeyh Sait İsyanı, görünüş itibarıyla geniş çapta bir irtica hareketi olarak başlamışsa da, bu isyan tamamen millî birlik ve bütünlüğümüzü bozmaya, vatan topraklarını parçalamaya yönelik İngiliz destekli ayrılıkçı Kürt hareketi ve isyanıdır. İsyanla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/bahar_yariyili/bolum_10/bolum10.html

⁴⁷ YÜCE, a.g.e. ,84

⁴⁸ A.g.e. , s.84

⁴⁹ A.g.e., s.84

⁵⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bknz: İsmail SOYSAL, Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I.Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

⁵¹ Mehmet KÖÇER, “Ağrı İsyanı 1926 – 1930”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 14, sayı 2, s.384, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt14/sayi2/379-388.pdf>, erişim tarihi 28.11.2009

⁵² A.g.m., s384

Bu yeni anlaşmadan sonra başbakan İsmet İnönü 13 Eylül 1928'de Malatya'da verdiği demeçte şu açıklamayı yapmıştır :

“Komşumuz İran ile imzaladığımız protokoller iki memleket münasebetlerinde esasen hüküm süren dostluğun ve iki komşu arasında iktisadi inkişaf ve işbirliği arzularının samimiyetine delildir. İki memleketin temasları ve ulaştırma vasıtaları arttıkça iyi geçinme ve birbirine emniyet etme esaslarının her iki taraf için hayırlı semereleri daha iyi toplanacaktır.”⁵³

İsmet İnönü'nün bu demeci verdiği sıralarda isyancı Kürtler, Türk askerinin üzerlerine gelmediğini göyerek “Hoybun (İstiklal) Cemiyeti” adı altında bir propaganda teşkilatı kurarak, dış ülkelerde taraftar toplamaya çalışıyorlardı. Bu cemiyet önce Halep'te sonra da Beyrut'ta merkez açmış ve Ermeni Taşnak Cemiyeti ile birlikte Türkiye aleyhine faaliyetlere girişmiştir.⁵⁴ Bu arada Türkiye bir yasa çıkartarak bölgede toprak reformu yapacağını açıklamış ve bu yasayı takip için Genel Müfettiş olarak Dr. İbrahim Tali Bey'i görevlendirmiştir.⁵⁵

İsyancıların bu teklife sıcak bakmayarak, eylemlerine devam etmeleri üzerine Türkiye, yeniden askeri önlemler almaya başlamış, 8. ve 9. kolordulardan seçilmiş birlikleri asilerin üzerine göndermiştir. Sıkışan isyancılar çareyi İran topraklarına kaçmakta bulmuştur. İran hükümetinin pasif tutumundan yararlanan isyancılar, İran'da yaşayan Belikanlı ve Halikanlı aşiretlerinin yardımı ile yeniden Türk sınırına saldırdılar. İranlı Kürt aşiretlerinin de katıldığı saldırılara Türk kamuoyunda çok ciddi tepkiler doğurdu.⁵⁶

Bu arada Türk Hükümeti, İran hükümetine; Tahran Büyükelçisi vasıtasıyla bir nota göndererek; daha önce imzalanan anlaşmaya uyulması konusunda uyarıda bulunmuştur.⁵⁷ İran bu notaya uzun süre cevap verememiştir. Bir müddet sonra İran'ın

⁵³ Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.193'den alıntı, YÜCE, a.g.e., s.85, ayrıca Saray, a.g.e., s.115

⁵⁴ Emin KARACA, **Ağrı Eteklerindeki Ateş**, İstanbul, 1991, s.15'den alıntı, SARAY, a.g.e., s.115

⁵⁵ Uğur MUMCU, **Kürt – İslam Ayaklanması (1919-1925)**, İstanbul 1995, s.238'den alıntı, SARAY, a.g.e., s.115

⁵⁶ Mehmet SARAY, Türk – İran ilişkileri isimli eserinde bu konu ile ilgili Vakit gazetesinin 3-5-7 Temmuz tarihli yayınlarını referans göstermiştir. Vakit gazetesi bu tarihlerdeki yayınlarında ; sınır emniyeti anlaşmasının uygulanması gerektiğini, eşkıya hareketlerine izin verilmemesi gerektiğini, iki medeni ülkeye yakışanın bu olduğunu vurgulamıştır.

⁵⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1930, erişim Saray, a.g.e., s 117

maslahatgüzarı Mehmet Sait Han, Cumhuriyet Gazetesine bir açıklama yaparak “Biz Türkiye’nin dahili asayişini ihlal edecek bu kabil hareketleri müdaafa ve teşvik etmeyiz, bilakis kınarız” demiştir.⁵⁸ İran hükümeti de maslahatgüzarının açıklamalarını resmi yayın organı “İran Gazete” vasıtası ile şu şekilde açıklamıştır: “Asilerin İran’da teşhis ve teslih edildiğine dair çıkan haberler doğru değildir. Hadiselerin çıkması üzerine hudut kapatılmıştır. İki tarafın emniyetlerini arttırmak için sınır memurlarının birlikte çalışmalarını teklif ediyoruz. İran hükümeti, Türkiye’nin emniyetine ve dostluğuna önem vermektedir. Bir avuç Kürt eşkıyanın bunu bozmasına izin vermeyeceğini belirtmek isteriz.”⁵⁹

Türkiye’den gelen baskılar ve İran’ın bölgede Türkiye ile iyi geçinme isteğinin sonucunda Şah’da harekete geçmiş ve Kürt isyancılara karşı bir operasyon başlatarak 300’e yakın eşkıyayı öldürmüştür.⁶⁰

1932 yılına gelindiğinde her iki tarafında girişimleri sonuç vermiş ve 23 Ocak 1923’de, Tahran’da, biri Türk – İran sınırının tayini diğeri de uzlaşma, adli tesviye ve hakemlik konularında iki andlaşmanın akdi üzerine Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesi kesin bir şekilde halledilmiştir.⁶¹ 5 Kasım 1932’de ise 1926 tarihli Güvenlik ve Dostluk Anlaşması yenilenmiştir. Böylece ilişkilerdeki sınır uyumsuzluklarına dayalı hassasiyetler giderilmiştir.

Sınır meselesinin kesin olarak halledilmesinin ardından, basında Rıza Şah’ın Türkiye’yi ziyaret edeceği haberleri çıkmaya başladı. Atatürk’ün de Şah ile görüşme isteği önceden beri vardır. Atatürk 18 Haziran 1932’de Ankara’da Hüsrev Bey ile yaptığı bir görüşmede hudut meselesini çözen Rıza Şah ile şahsen tanışmak istediğini, Şah’ın İran’dan ayrılmaya vaktinin olmadığını bildiğini söylemiş ve Hüsrev Bey’e, Şah ile sınır teftişi sırasında görüşme teklifini iletmesini emretmişti.⁶² Hüsrev Bey, Tahrana

---

⁵⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Temmuz 1930, erişim, a.g.e., s.117

⁵⁹ Vakit Gazetesi, 23 Temmuz 1930

⁶⁰ SARAY, a.g.e., s117

⁶¹ YÜCE, a.g.e., s85

⁶² Barış ÇİN, **Türkiye – İran Siyasi İlişkileri (1923 – 1938)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, 2007, s.116

vardıktan sonra, merkeze gönderdiği 8 Eylül 1932 tarihli raporda seyahat meselesine değinmiş ve Şah'ın cevabını şu şekilde bildirmiştir:

“Ben esasen Gazi hazretlerini Ankara’da, makamlarında resmen ziyaret etmek kararındayım. Fakat bu arzumu iki nihayet üç sene sonra mevkiî fiile koyabilirim. Maahaza bundan evvel önümüzdeki sene tesadüfî bir şekilde hudut üzerinde buluşmak ve tanışmak fikrinizi pek tasvip ederim. Gazi Hazretleri’nden vaki olacak işarete intizaren müştaki olduğum böyle bir mülakata hazırım.”⁶³

Ocak 1933’de Hüsrev Bey’in Şah’a yazın sınırda buluşma fikrini hatırlatması üzerine Şah, Atatürk ile buluşma konusunda kendisine şu sözleri söylemiştir:

“Sabırlı bir adam olduğum malumdur. Fakat iki şeyde sabrım kalmamıştır. Biri Avrupa’daki oğlumu görmek, diğeri dostum sevgili Gazi Hazretleri ile buluşmak ve tanışmak. Bunun için kararım on sekiz ay kadar sonra yani gelecek yaz doğruca Ankara’ya giderek evvela Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretlerine resmi ziyaret yapmak, ondan sonra hususi bir şekilde “incognito” İsviçre’deki olgumu görmektir. Başka hiçbir ecnebi devlete resmi ziyaret yapacak değilim.”⁶⁴

Mustafa Kemal, Şah’ın bu isteğini büyük bir sevinçle karşıladı ve Hüsrev Bey aracılığı ile Şah’ı resmi olarak davet etti. Şah da davete karşılık Mayıs başında Bağdat üzerinden, Nusaybin’e geçerek Türkiye’yi ziyaret edeceğini bildirdi.

Şah’ın Türkiye’ye ziyareti için ülke çapında büyük hazırlıklar başlatmıştır. Hilal Akgün, Rıza Han’ın Türkiye Ziyareti adlı eserinde yapılan hazırlıkları şu şekilde tarif etmiştir:

---

⁶³ Hüsrev Gerede, **Siyasi Hatıralarım I: İRAN**, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1952, s.263’den alıntı, CİN, a.g.e., s.117

⁶⁴ **Atatürkün Milli Dış Politikası (1923 – 1938)**, Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.219’dan alıntı, Barış Cin, a.g.e., s.118

“Türkiye, Rıza Han’ın gerçekleştireceği bu ziyaret için büyük bir özenle hazırlandı. Özellikle 1934 Mayıs’ının ortalarından itibaren, Rıza Han’ın Türkiye-İran sınırından Ankara’ya ulaşacağı güzergah üzerinde bulunan Iğdır, Kars, Erzurum, Gümüşhane, Trabzon ve Samsun kentlerinde, caddeler, sokaklar yenilendi; büyük meydanlara, merkezi yerlerdeki çeşitli noktalara taklar kuruldu. Ziyaret günün yaklaşmasıyla birlikte de adı geçen tüm kentler Türk ve İran bayraklarıyla donatıldı. Benzer bir biçimde başkent Ankara’da da hazırlıklar vardı. Kentin caddeleri, sokakları neredeyse bastan aşağıya yenilenmiş, taklar kurulmuş ve hemen hemen her noktaya Türk ve İran bayrakları asılmıştı. Rıza Han, Ankara’da bulunduğu süre içinde Halkevi’nde ağırLANacak olduğundan, burası da özenle hazırlanmış, bizzat Mustafa Kemal’in denetiminden geçmişti. İstanbul’da da benzer hazırlıklar vardı. Cadde ve sokaklarda yenileme çalışmaları sürmekte, Galata Köprüsü basta olmak üzere, çeşitli yerlere taklar kurulmaktaydı. Rıza Han’ın Dolmabahçe Sarayı’nda kalacağı konuşuluyor (İstanbul’da bulunduğu süre boyunca burada kalacaktır), Pera Palas Oteli’nde kalma olasılığı da göz önünde bulundurularak otel, Sah için hazırlanıyordu. Ayrıca Rıza Sah’a verilecek çeşitli armağanlar için de hazırlar devam ediyordu. Türkiye Cumhuriyeti’nin onuncu yıl dönümünde basılan hatıra madalyalarını tasarlayan Zeynel(Saray) Bey, bir taraftan Rıza Sah’ın, diğer taraftan Mustafa Kemal’in kabartma resimlerinin yer aldığı bir hatıra madalyasının yapımını sürdürüyor, Kayseri’deki uçak fabrikasında da Sah’a armağan edilmesi kararlaştırılan bir uçağın tamamlanılması için çalışılıyordu.”

10 Haziran’da Türkiye’ye ayak basan Sah ve maiyeti sırasıyla Iğdır, Kars, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Samsun’u ziyaret etti. Şah ve Mahiyetini taşıyan tren, 16 Haziran günü saat 14.20’de Ankara Garı’na vardı. Cumhurbaşkanı Atatürk ve TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Pasa, Başbakan İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Pasa basta olmak üzere, bakanlar, büyükelçilik memurları, ileri gelenler ve binlerce kişi tarafından karşılandı.⁶⁵

Atatürk, İran Şahı’nın elini sıktıktan sonra şunları söyledi:

“Geçmişteki ilişkilerimize yakından bakılınca görülür ki, ülkelerimiz kardeşlik ve dostluk yollarından saptıkları zaman en sıkıntılı yılları yaşamışlar, fakat normal ve tabii

⁶⁵ Ayın Tarihi Sayı 7 (1-30 Haziran 1934), <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi>

ilişkilerine dönünce ki gerçek çıkarları bunu gerektirir, refah, kuvvet ve mutluluk yolunda başarı ile ilerlemeye başlamışlardır. Türkiye bu tarihi gerçeği çok iyi bilmektedir ve bundan dolayıdır ki, bugünden itibaren dış politikamızın en temel ilkelerinden birini İran'la dostluk teşkil edecektir. Majestelerinin ve İran halkının aynı hisler ve inançlar içinde olduğuna ve İran ile Türkiye arasındaki dostluğun sağlam ve devamlı olacağına ve anılaşacağına eminim.”⁶⁶

Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti planlananın aksine 15 değil 27 gün sürmüştür.⁶⁷ Bu süre zarfında Şah, Türkiyenin yaptığı devrimlerden çok etkilenmiş ve ülkesinde de devrimlere hız verilmesini emretmiştir.⁶⁸

İki ülke arasında yaratılan bu dostluk ve güvenlik duygularını, Atatürk, milletlerarası barışın korunması için yeni adımlar atmada kullanmıştır. Atatürk, İran – Afganistan sınırlarındaki anlaşmazlıkları hakkaniyetle çözerek, bu iki ülkenin Türkiye'ye duyduğu güvenin artmasını sağlamıştır.⁶⁹

Bu dönemde Mussolini'nin Asya ve Avrupa'ya sarkma politikası Türkiye'yi Balkan Antantına benzer bir politika ile doğuda güvenlik önlemlerini arttırmaya itmıştır. İtalya, Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a karşı fiili saldırıda bulunmuştur. Bu olay üzerine Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma parafe etmiştir.⁷⁰ Üç ülkeye daha sonra Afganistan'da katılmıştır. Cenevrede temelleri atılan paktın hayata geçmesi, İran ile Irak arasında yaşanan sınır uyuşmazlıkları nedeniyle uzun süre hayata geçirilememiştir. İki ülke arasındaki uyuşmazlıkların devam etmesi neticesinde paktın imzalanması 1937 yılına kadar gecikmiştir.⁷¹

---

⁶⁶ Pars Tuğlacı, **Çağdaş Türkiye Cilt I**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.492'den alıntı, CİN, a.g.e., s.123

⁶⁷ YÜCE, a.g.e., s.86

⁶⁸ CİN, a.g.e., s.141

⁶⁹ SARAY, a.g.e., s.119

⁷⁰ Tonybee A.J., **Survey of International Affairs,1920-1923, 1925, 1928, 1930, 1931, 1934, 1936, 1938 (issues under the auspices of the royal enstitue of International Affairs)**, Oxford University Press , London, 1941'den alıntı GÖNLÜBOL ve SAR, a.g.e., s108

⁷¹ GÖNLÜBOL , SAR, a.g.e., s.108

Ancak Cenevre’de imzalanan Paktın ardından Türkiye ile İran arasında bir çok anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar şunlardır: 7 Ocak tarihli *Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Antlaşma*; 14 Mart tarihli *İkamet Antlaşması, Suçluların İadesi ve Adli Müzaheret Antlaşması, Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında Antlaşma, Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Antlaşma, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması*; 20 Nisan tarihli *Hava Seyrüseferi Antlaşması, Baytari Antlaşması, Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Antlaşması*⁷². İmzalanan bu antlaşmalar, 7 Haziran 1937 günü TBMM’de onaylanarak kabul edildi.

İran ile Irak arasında yaşanan sınır sorunlarının çözülmesinin ardından Türkiye, İran, Irak ve Afganistan 8 Temmuz 1937’de Tahran’da Sadabad Sarayında bir araya gelmiş ve Sadabad Paktı’nı imzalamıştır. Paktın başlıca maddeleri şunlardır:

- Akidler birbirlerinin dahili işlerine her türlü müdahaleden mutlak suretle istinkaf siyaseti takip etmeyi taahüt eder,
- Müşterek sınırların dokunulmazlığına riayet edilecektir,
- Müşterek çıkarları ilgilendiren milletlerarası uyuşmazlıklarda istişarede bulunulacak,
- Akidler birbirine karşı tecavüz hareketine girişmeyecek,
- Uyuşmazlıklar Milletler Cemiyeti Meclisi’ne havale edilecek,
- Kellog – Briand Paktına⁷³ uyulacak.⁷⁴

5 yıl süre ile imzalanan anlaşma, süre bitimine altı ay kala feshi ihbarında bulunulmadığı sürece beş yıl daha uzayacaktır.

Atatürk paktın dört devletle sınırlı kalmasını istememiştir. Türkiye’nin arzusu Irak’tan başka Arap devletlerinin de pakta katılması olmuştur. Fakat Suriye ve Lübnan, Fransız mandası altında olduklarından pakta katılamamıştır. Mısır ise paktı komşu devletlerin imzaladığı sıradan bir saldırmazlık anlaşması olarak algılaması, pakta ilgisiz kalmasına neden olmuştur.

---

⁷² GÖNLÜBOL, SAR, a.g.e., s. 105

⁷³ 27 Ağustos 1927 tarihli Kellogg Briand Paktı, savaşın ulusal politika olarak belirlenmesini yasaklayan uluslararası antlaşmadır.

⁷⁴ Andlaşmanın tam metni için Bknz: Düstur, Üçüncü Tertip, c.19, s.298

Pakt Birinci Dünya savaşı sonrası kurulan düzenin devamını isteyen anti – revizyonist ülkeler tarafından da (özellikle İngiltere tarafından) olumlu karşılanmıştır.⁷⁵

Türkiye bu anlaşma ile Doğu sınırını güvence altına almayı başarmıştır. Batıda, Balkan Antantı ile güvenliğini sağlayan Türkiye, doğuda bu pakt ile İkinci Dünya Savaşına giden ortama hazır hale gelmiştir.

Pakt bugüne kadar taraflarca denonse edilmemiş olmakla beraber, bu pakt ikinci dünya savaşından sonra unutulmuştur.⁷⁶

Atatürk'ün son dönemlerinde de İran ile ilişkiler dostluk çerçevesinde devam etmiştir. 1938 yılında Atatürk'ün ölüm haberi İran'da büyük bir hüznle karşılanmıştır. Yurt içi gezisinde olan Rıza Şah, haberi telefon ile aldığı Dışişleri Bakanına ağlamaklı bir sesle, derhal Türk Büyükelçiliği'ne gitmesini ve kendisi adına taziyede bulunmasını istemiştir.⁷⁷ Rıza Şah, İran'da bir ay süre ile matem ilan etmiş ve ülke çapındaki tüm resmi binalar ile yabancı ülkelerdeki temsilciliklerde bulunan bayrakların, defin merasimi bitene kadar yarıya indirilmesini emretmiştir.⁷⁸

Atatürk'ün ölümünün ardından Rıza Şah'ın İran başındaki ömrü çok uzun olmamıştır. Rıza Şah'ın, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın liderliğini yürüttüğü Mihver devletlerine yakınlaşınca, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin tepkisi ile karşılaşmıştır. Almanya'nın Sovyetlere saldırmasından kısa bir süre sonrada iki ülke İran'ı işgale başlamıştır. İki gün gibi kısa bir sürede tüm İran'ın işgal edilmesi üzerine Eylül 1941'de Şah tahtı oğluna bırakmak zorunda kalmış ve 1944 yılında sürgünde memleket özlemi içinde vefat etmiştir.⁷⁹

---

⁷⁵ GÖNLÜBOL ve SAR, a.g.e., s.106

⁷⁶ A.g.e., s.110

⁷⁷ CİN, a.g.e., s.150

⁷⁸ A.g.e., s.150

⁷⁹ A. Öner PEHLİVANOĞLU, Ortadoğu ve Türkiye, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s.77'den alıntı CİN, a.g.e., s.151

SONUÇ

İran ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yolu 16. yüzyılda Safevi İmparatorluğu'nun kurulması ile kesişmiştir. Bu dönemde Güney Kafkasya ve Irak'ın hakimiyetini elde edebilmek için uzun süreli savaflara girmişlerdir. İki devlet arasındaki savaş ortamı Kasr-ı Şirin anlaşmasına kadar devam etmiştir. Safevilerin ardından gelen Afşar, Zend ve Kaçar hanedanlıkları süresinde ilişkiler ufak pürüzlere karşın genel olarak dostluk çerçevesinde devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında, savaşa katılmamasına karşın İran büyük zarar görmüştür. Osmanlı'da da savaş sonrası durum çok kötüdür. İki devletinde savaş sonrası ortak noktası, monarşik liderler tarafından yeniden yaratılmaları olmuştur. Atatürk, yeni kurulan ülkede, reform hareketlerini hızlı bir şekilde, elinde topladığı yetkileri de kullanarak hayata geçirmiştir. Atatürk'ün yaptığı büyük değişimden etkilenen Rıza Şah'ta ülkesinde Şii ulemanın karşı çıkmasını askeri yöntemlerle bastırması ve modernleşme reformlarını ülkesine taşımıştır.

İki ülke arasındaki dostluk, Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti sırasında üst düzeye ulaşmış ve bu dostluk Sadabad Paktının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Atatürk ve Rıza Şah dönemi ilişkileri yaşanan ufak sınır anlaşmazlıkları dışında olumlu bir çizgi takip etmiştir.

KAYNAKÇA

- “İslam'ın İran'da başlangıcı”, İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, <http://www.irankulturevi.com/lang-tr-IslaminIrandaBaslangici.cgi>, erişim tarihi 16.11.2009
- AKKOYUNLU Nilüfer, “İslam Devriminin İran Siyasal Hayatı Üzerine Etkisi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kocaeli,2009
- AKŞİN Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara ,1991

- **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c.III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:I, Ankara,1954
- **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923 – 1938)**, Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992
- **Ayın Tarihi Sayı 7** (1-30 Haziran 1934), <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi>
- BAYKARA Hüseyin, **İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri**, İstanbul, Emek Matbaası, 1978
- CİN Barış, **Türkiye – İran Siyasi İlişkileri (1923 – 1938)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, 2007
- CLEVELAND William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2008
- Cumhuriyet Gazetesi
- ÇAHA Ömer, “Islam and Democracy: A Theoretical Discussion on the Compatability of Islam and Democracy”, **Altarnatives**, Vol 2 , Number 3&4 Fall Winter 2003, s.113
- [DURMUŞ Mehmet, “Şahtan Hatemiye İran Dış Politikası”, Uluslararası İlişkiler ve Staratejik araştırmalar Merkezi, http://www.turksam.org/tr/a653.html, erişim tarihi 20.11.2009](http://www.turksam.org/tr/a653.html)
- DURSUN Davut, **İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999
- Düstur, Üçüncü Tertip, c.19, s.298
- [DYNASTY,Qajar “History of İnan”, http://www.iranchamber.com/history/qajar/qajar.php , erişim tarihi 23.11.2009](http://www.iranchamber.com/history/qajar/qajar.php)
- Fahir ARMAOĞLU, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Filiz Kitabevi, Ankara, 1995
- FROMKİN David, **Barışa Son Veren Barış : Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?** , Epsilon Yayınları, İstanbul, 2004
- GEREDE Hüsrev, **Siyasi Hatıralarım I: İRAN**, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1952
- GÖNLÜBOL Mehmet, SAR Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1997,
- HALE William, **Türk Dış Politikası: 1774 – 2000** , Mozaik Yayınları İstanbul, 2003
- HALLİDAY Fred, “The Iranian Left in International Perspective”, ed.by Stephanie Cronin, **Reformers andRevolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian Left**, USA, 2004,
- HOWARD Harry N., “Paris – San Remo – Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ağustos 1970, Sayı.36, Sayfa.20-27
- Kamuran Gürün, **Savasan Dünya ve Türkiye**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986
- KARACA Emin, **Ağrı Eteklerindeki Ateş**, Alan Yayıncılık, İstanbul,1991

- KÖÇER Mehmet, “Ağrı İsyanı 1926 – 1930”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 14, sayı 2, s.384, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt14/sayi2/379-388.pdf>, erişim tarihi 28.11.2009
- MANSEL, Philip **Sultanların İhtişamı**, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1998
- MUMCU Uğur, **Kürt – İslam Ayaklanması (1919-1925)**, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, İstanbul 1995
- OBERLING P., “Atatürk ve Reza Shah”, I. **Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23 Eylül 1987)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994
- ORAN Baskın, **Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001
- PEHLİVANOĞLU Öner, **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004,
- ROY Olivier, **The Failure of Political Islam**, Cambridge Press, Massachusetts, 1994.
- SANGHVI Rames, **Aryamehr: İran Şahı Siyasi Bir Biyografi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1971
- SARAY Mehmet, **Türk – İran İlişkileri**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1999
- SOYSAL İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I.Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000
- TONYBEE A.J., **Survey of International Affairs, 1920-1923, 1925, 1928, 1930, 1931, 1934, 1936, 1938 (issues under the auspices of the royal ensttue of International Affairs)**, Oxford University Press , London
- TUĞLACI Pars, **Çağdaş Türkiye Cilt I**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997
- [Türk Dil Kurumu Büyük Lugat](http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=%FEah&ayn=tam), <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=%FEah&ayn=tam>.
- Vakit gazetesi.
- YEŞİLOT Okan, “Türkmençayı Antlaşması ve Sonuçları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:36, Yıl 2008/1,
- [ZIRINSKY Michael p., “ Imperial Power and Dictatorship: Britain and The Rise of Reza Shah, 1921–1926”](http://www.jstor.org/stable/pdfplus/164440.pdf), <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/164440.pdf> , erişim tarihi: 21.11.2009

21. YÜZYILIN BARIŞ PROJESİ MEDENİYETLER İTTİFAKI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Hayati Ünlü*

Giriş

11 Eylül saldırıları sadece Amerikan Dış Politikasını değil tüm dünyada var olan mevcut güvenlik algılamalarını da değiştirmişti. Buna paralel olarak da “terörizm” kavramı eskisinden daha fazla güvenlik konularının içerisine sokulmaya başlamıştı. Güvenlik sisteminin değişeceği tartışmaları, var olan tehdit algılamalarını da değiştirmiş ve yeni dönemde “küresel terör” insanlığın ve devletlerin varlıkları ve güvenlikleri için en büyük tehdit olarak görülmeye başlamıştır. Terörizmi bölgesel bir olgu olmaktan çıkarıp küresel bir problem haline getiren küreselleşme süreci ise, bir taraftan teröristlere sunmuş olduğu teknolojik imkânlar sayesinde onların eylem kapasitelerini arttırmalarına yardımcı olmaktadır, diğer taraftan da küresel topluma terörizmi bitirmek adına internet gibi gelişmiş iletişim yollarını, kolay ve çabuk ulaşım araçlarını ve gelişmiş silah teknolojileri gibi konvansiyonel fırsatları da sunmaktaydı. Küreselleşme bu sebeple tüm insanlığı terörizmin nasıl sonlandırılacağı ve bunun küresel metotlarının neler olabileceği üzerinde yeniden düşünmeye sevk etmiştir.

11 Eylül saldırılarından sonra terörizm tehlikesinin ortadan kaldırılması için en büyük inisiyatifi Amerika üstlenmiş ve küresel teröre karşı küresel bir cevap verilmesi gerektiği üzerinde uluslararası topluma baskı yapmıştır. Saldırıların sonrası büyük şok içerisinde bulunan uluslararası toplum ise saldırıların faillerinin kesin adalet önüne çıkarılması gerektiğini söylerken, terörle mücadelede uluslararası işbirliği ve dayanışmaya olan ihtiyaca vurgu yapmıştır. Bu kapsamda Amerika'nın öncülüğünde saldırı sonrası ilk hedef olan Afganistan'a yapılacak olan harekât uluslararası toplumdan kabul görmüş ve Afganistan'da kısa süre içerisinde kontrol ele geçirilmiştir. Afganistan harekâtı sonrasında ise kitle imha silahları ve tesislerinin var olduğu iddiası ile Irak yeni hedef ülke olmuş, ancak burada uluslararası toplum eski desteğini vermemiştir. Amerika'ya verilen desteğin giderek azalmasında ise Afganistan harekâtının saldırı öncesi beklentilerinin uluslararası toplum açısından karşılanamaması, gerek Amerika'nın Irak'a kendi çıkarları için müdahale edeceği söylentilerinin artması etkili olmuştur. Ayrıca bunların yanında bu dönem içerisinde saldırıların muhatabı olarak “radikal İslam”ın seçilmesi ve akabinde Batı dünyası içerisinde yaşayan Müslüman, Arap ve Ortadoğulu insanlar üzerinde artan fiili saldırılar Batı dışındaki dünyanın tepkisini çekerek ilişkileri germiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen Amerika, İngiltere ve İspanya gibi ülkelerin

---

*Araş. Gör., Şırnak Üniversitesi

desteğini alarak Irak'ı da işgal etmiş, ancak ne bir kitle imha silahı bulunabilmiş ne de vaat ettiği demokratik yönetimi kurarak kısa zamanda çekilebilmiştir.

El-Kaide terör örgütünün İkiz Kuleleri vuran saldırısının ardından 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla düzenlenen İstanbul, Madrid ve Londra saldırıları, terörü tekrar uluslararası toplumun gündemine yerleştirmiş ve bu sefer terörün sadece Batı dünyasını değil tüm dünyayı tehdit ettiği iddia edilmiştir. Bu saldırılar tekrar Batı ve İslam dünyası arasındaki ilişkileri germiş ve 2005'te yaşanan "Karikatür Krizi" bunun tepe noktasını teşkil etmiştir. Dünya bir taraftan küresel terörü ortadan kaldırmak zorundayken diğer taraftan da Huntington'ın iddia ettiği gibi muhtemel bir "Medeniyetler Çatışması"nı önlemek zorundaydı. Bu kapsamda terör saldırıları sonrasında, İngiltere, İspanya ve Türkiye gibi ülkeler medeniyetler arası gerilimi ve küresel terörizmi önlemek için yeni ve alternatif faaliyetlere odaklandılar. Bu ülkeler küresel terörü önlemek için başka ülkeleri işgal etmek gibi sert ve ahlak dışı yöntemler uygulayan ülkelere farklı olarak terörün sadece kaba kuvvet kullanarak sonlandırılmayacağını anlamışlardı. Bu doğrultuda terörün bitirilmesi için tüm devletler işbirliğine gitmeli, birbirleri ile istihbarat ve bilgi paylaşımında bulunmalı ve diyalog yolu ile yumuşak güçlerini kullanmalıydı.

Bu ilke ve yöntemleri benimsemiş olan 2005 yılında Türkiye ve İspanya'nın eş başkanlığında başlatılmış olan "Medeniyetler İttifakı" projesi bu tarz bir metodu önermekteydi. Bu metod diğer konvansiyonel ve sert politikalarından tamamen farklıydı ve diyalog ve hoşgörüyü öneriyordu. Uluslararası çapta faaliyet gösteren bu girişim farklı kültür ve toplumların hep birlikte işbirliği içerisine girerek ortak değerlerin inşa edilebileceğinden bahsetmekteydi. Terörizmin ortadan kaldırılması için bu önerilerde bulunan Medeniyetler İttifakı, bu şekilde uluslararası toplumun içerisinde bulunduğu önyargı, yanlış anlama ve algılama ve kutuplaşmaların bu şekilde aşılabileceğini iddia ediyordu.

Medeniyetler İttifakı'nın bu şekilde çatışmayı diyalog yoluyla çözmeyi öngören yaklaşımı, aynı zamanda Türkiye'nin bölgesinde ve tüm dünyada barış, istikrar, adalet, güvenlik ve kalkınmaya dair izlemiş olduğu ilkeli ve ahlaki dış politikasıyla birebir örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin dünyada var olan bölgesel ya da küresel tüm sorun ve çatışmaları uluslararası hukuk yoluyla ve uluslararası örgütleri dâhil ederek çözmeye çalışan bu yeni vizyonu uluslararası toplum tarafından geniş bir kabul görmüş ve Türkiye küresel bir ilgi alanı haline gelerek Medeniyetler İttifakı projesi de dâhil tüm politikalarına meşruiyet kazandırmıştır. Medeniyetler İttifakı kapsamında Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Latin Amerika gibi bölgelerde giriştiği faaliyetlere bakıldığında, Türkiye'nin düzen kurucu iddiasıyla adalete, barışa, istikrara ve ahlaka önem veren yeni aktif dış politikasına büyük katkı sağlanmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada ilk olarak 11 Eylül sonrası dünyada ortaya çıkan farklı güvenlik algılamaları ele alınacak ve bu anlayışı destekleyen terörizm, radikal İslam ve Medeniyetler Çatışması gibi kavramların üzerinde durulacaktır. Daha sonra tüm bu mevcut tartışmalara alternatif bir yaklaşım

geliştiren ve farklı öneri ve çözüm teklifinde bulunan Medeniyetler İttifakı projesi ele alınacaktır. Bu kapsamda Medeniyetler İttifakı projesinin ortaya çıkışı, gelişimi ve hedeflerinin neler olduğu araştırılacaktır. Son olarak ise Medeniyetler İttifakı projesinin Türk Dış Politikası'na yansımalarının neler olduğu, Türkiye için ve uluslararası güvenlik ve barış için ne ifade ettiği tartışılacaktır.

1. 11 Eylül Sonrasında Dünya: Terörizm, Radikal İslam ve Çatışma

11 Eylül'de gerçekleşen terör saldırıları uluslararası toplum üzerinde büyük bir şok etkisi yaratmıştı. Özgürlüğün, liberal demokrasinin kalesi olan ve dünyanın en güvenli ve dokunulmaz ülkesi olan Amerika'nın bu özelliği saldırılarla birlikte tarihe karışmıştı. Hem de Amerikan hegemonyasının ekonomi-politik ayağı olan İkiz Kuleler ve askeri ayağı olan Pentagon gibi iki önemli sembol noktası vurularak hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı mesajı verilmekteydi. Oysaki Berlin Duvarı'nın yıkılıp Soğuk Savaş'ın tamamen sona erdiği günlerde ortaya Francis Fukuyama tarafından atılan "Tarihin Sonu"¹ tezi hiç de bu tarz şeyler söylememekteydi. Ona göre en son gülen liberal demokrasiler olmuş ve en son zaferi de onlar kazanmışlardır. Bu durum ise insanlığın belki de ideolojik evrimi için son noktayı teşkil ederken, insani yönetim sisteminin de son oluşumunu oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu durum "Tarihin Sonu" nu teşkil etmekteydi.² Bu teoriye göre, liberal demokrasiye sahip olan ve özgürlükleri tamamen güvenlik altına alan Batı toplumunun egemen olduğu tarihin sonunda ortada hiçbir problem kalmamıştı. Oysa 11 Eylül hiçbir şeyin bitmediğini yani tarihin sonunun gelmediğini gösteren önemli bir dönüm noktası olmuştur.

11 Eylül saldırılarının hemen ertesinde estirilen kötümser hava, dünyada gerçekleşecek güç eksenli bir çatışmanın habercisi niteliğindedir. Nitekim saldırılardan hemen sonra Başkan Bush bundan sonra daha güvenli ve daha iyi bir dünya için tek engelin küresel terörizm olduğunu söyleyerek, terörizmle savaşı dünyanın yeni sloganı haline getirmişti.³ Hatta bu savaş dünya için o kadar gereklidir ki, Amerika ile Tanrı'yı müttefik ilan ederek mücadeleye kutsal bir boyut da kazandırmayı ihmal etmemişti. Bundan sonra savaş ne eskiden olduğu gibi bir ideolojiye ne de bir rejime karşı yapılacaktı, tam aksine planlı bir şekilde bir amaç uğruna masum insanları öldüren teröristler hedef alınacaktı ve bu teröristlere yardım ve yataklık edenler de teröristlerden farksızdı. Bu strateji ABD'nin bundan sonraki ulusal güvenlik stratejisinin temellerini teşkil edecekti ve dünyada yeni dönemde Soğuk Savaş'ın ortaya çıkarmış olduğu güvenlik alanı anlayışının değişeceğinin göstergesiydi.

Tarihe "Bush Doktrini" olarak geçen Amerika'nın yeni güvenlik vizyonu, sadece Amerika'nın güvenliğini sağlamak için değil Amerika'nın müttefiki olan tüm devletlere karşı

¹ Francis Fukuyama, *The Last of History and The Last Man*, New York, Free Press, 1992.

² Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.8.

³ Douglas Kellner, *From 9/11 to Terror War: Dangers of Bush Legacy*, Rowman and Littlefield Publishers, 2003, pp.3-5.

gelişebilecek tehditlere karşı bir önlem almayı gerekli görüyordu. Amerika eşsiz askeri gücü, büyük ekonomik ve siyasal etki yeteneğine sahip tek ülke olarak bunu yapmak zorundaydı, ancak bunu tek başına yapma konusunda ısrarcı değildi. Bu yüzden uluslararası toplumun desteğini almak Amerika için büyük önem arz etmekteydi. Yani yeni stratejide tek taraflılıktan ziyade uluslararası işbirliği ve dayanışma ön plana çıkarılmak isteniyordu.⁴ Sonuç olarak bu yeni dönemde tüm uluslararası toplum, bu yeni düşmana karşı caydırıcılık, nükleer güç kullanma tehdidi gibi yöntemlerin aksine, meşru-savunmanın bir parçası olarak düşman eylemlerinin gerçekleştirilmesinden önce bu tehditlere karşı harekete geçecek “önleyici savaş” (preemptive strike) anlayışını benimsemek zorundaydı.⁵

Yeni önleyici savaş doktrinine bağlı olarak Amerika'nın uluslararası toplumun desteğini alarak belirlediği ilk hedef Afganistan olmuştur. Afganistan'a düzenlenen operasyon ülkenin El-Kaide'yi barındırdığı ve beslediği gerekçeyle gerçekleşmiş ve saldırıların sorumlusu olarak görülen Usame Bin Ladin ve örgüte destek veren Taliban rejimi hedef alınmıştır. 1 ay süren operasyonun sonucunda Taliban rejiminin yıkılmasına rağmen, ne rejimin üst düzey yetkilileri ne Usame Bin Ladin yakalanmıştır ne de terör konusunda net çözümler üretilebilmiştir. Bu durum da uluslararası toplumda tam bir hayal kırıklığı yaratmış ve Amerika'nın asıl hedefinin Afganistan temelinde stratejik bir coğrafyaya sahip olmak olduğu düşünölmeye başlanmıştır. Afganistan sonrasında ise Amerika 29 Ocak 2002 tarihli Ulusa Sesleniş konuşmasında Irak, İran ve Kuzey Kore ülkelerini “şer eksenini” (axis of evil) kapsamında tanımlamış ve Irak müdahalesine bir zemin oluşturmuştur.⁶ 2003 yılında ise kitle imha silahları ve tesisleri olduğu gerekçesiyle Saddam Hüseyin rejiminin önüne geçilmesi ve Irak'a demokrasinin götürülmesi hedeflenmiştir. Ancak Irak operasyonunda Afganistan'dan farklı olarak İngiltere ve İspanya hariç uluslararası toplumun desteği kazanılamamış ve Amerika müdahaleyi kendi haklı savaşı olarak göstererek onun yaptığı her şeyin doğru ve ahlaki olduğunu iddia etmiştir. Bu doğrultuda Amerika hiçbir BM kararı olmadan ve uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek Irak'a müdahalede bulunmuş ve tüm uluslararası toplumu karşısına almıştır.

Tüm dünyanın Amerika'ya şüpheyle yaklaştığı ve en az El-Kaide kadar tepkiyle karşıladığı dönemde ortaya çıkan Avrupa'da ki El-Kaide saldırıları tekrar teröre karşı uluslararası işbirliğini ortaya çıkarmış ve Amerika'ya olan tepkileri ortadan kaldırmıştır. 11 Eylül saldırılarının en başından beri Amerikan yönetiminin terör saldırılarını İslamcı terör olarak gösterip “Radikal İslam”ı suçlaması ise tüm dünyada kültürel gerilimi bir anda arttırmıştır. Amerikan yönetimi saldırılar sonrası bir içselleştirme yapmanın aksine tamamen dışlayıcı bir tutum içerisine girmiş ve bu durum tüm yetkililerin söylemlerine de yansımıştır. Nitekim Başkan Bush daha en başından “ya bizimlesiniz ya

---

⁴ Francis Fukuyama, “The United State”, *Financial Times*, 15 September 2001.

⁵ Karl P. Mueller, et al., *Striking First*, Rand Corporation, USA, 2006, pp.6.

⁶ Brian C. Schmidt and Michael C. Williams, *Bush Doctrine and the Iraq War: Neoconservatives and Realists*, Cambridge, UK, 2007, pp.2.

da onlarla” diyerek ve operasyonları bir “Haçlı Seferi” olarak tanımlayarak ayırışmayı körüklemiştir.⁷ Şaşırtıcı olmayacak şekilde Batı Medyası da korkunç saldırıların İslami kökenli olduğu üzerinde durmuş ve ‘İslamizm’, ‘Siyasal İslam’, ‘Köktendincilik’ gibi kavramlar medyada en sık kullanılan terimler olarak ortaya çıkmıştır. Saldırganların kimliği hakkında ilk etapta hiçbir şey bilinmemesine rağmen, *New York Times* ve *Washington Post* gibi gazetelerde saldırıların İslami kimliğine dikkat çekilmiş, İslam bir şiddet dini olarak tanıtılarak İslam ve Terörün birbirlerini destekledikleri iddia edilmiştir.

11 Eylül sonrası Batı dünyasında İslam’a karşı düşünceler bu şekilde artmış ve terörün tek sorumlusu Müslümanlar olarak görülmüştür. Batı’daki çoğu kişinin haklı olarak İslam’ın bir ‘Barış Dini’ olduğunu ve El-Kaide’nin İslam’ın temsilcisi olmadığını yinelemelerine rağmen, göçmen olsun olmasın Müslüman olan herkese terörist yakıştırması yapılmış ve hatta kimi fiili saldırılar düzenlenmiştir. Tüm bunların üzerine 2005 yılında Danimarka’da patlak veren “Karikatür Krizi” de İslam ve Batı dünyası arasında gerilimin tavan yapmasına sebebiyet vermiştir. Danimarka’daki *Jyllands Posten* isimli gazetenin 30 Eylül 2005 tarihinde Hz. Muhammed’i terörist olarak gösteren hakaret dolu karikatürü İslam’a ve Müslümanlara karşı ne kadar ön yargılı yaklaşıldığını ve yanlış anlamaya sahip olunduğu bir kez daha ortaya koymuş ve tüm dünyadaki Müslümanların tepkisini çekmiştir. Aynı karikatürlerin Ocak ayında Norveç’te tekrar basılması ise Müslüman ülkelerde büyük tepki yürüyüşlerine ve kimi Batılı ülkelerin büyükelçilikleri önünde eylemler düzenlenmesine neden olmuştur. Müslümanların büyük rahatsızlıklarına rağmen, Batı cephesi düşünce ve basın özgürlüğüne karşı saygı duyulması gerektiğini ifade ederek olayı özgürlükler çerçevesinden değerlendirmiştir.

Bütün bu saldırılar, terör eylemleri ve İslam ve Batı dünyası arasındaki gerilimler sonucunda kazanan Samuel Huntington olmuş ve tüm gelişmeler onun “Medeniyetler Çatışması”⁸ tezine kanıt haline gelmiştir. Huntington’ın medeniyetler çatışması tezi her şeyden önce Dünya siyasetinde yeni bir paradigma ortaya çıkarma iddiasındaydı. Bu nedenle çatışma tezi, temel olarak uluslararası ilişkiler teorileri ile ilgilidir. Devlet merkezli realist teori ve sisteme egemen olan neo-realist teoriye karşı olarak Huntington, kültürel-dini-medeniyetsel faktörler üzerinde durmuştur. Huntington, kültür ve medeniyet gibi soyut verilerden ve bunların somut görüntülerinden hareket ederek Dünya’yı yorumlamıştır. Ona göre ‘Medeniyetsel Çatışma Paradigması’ Soğuk Savaş sonrası geliştirilen alternatif modeller arasında en ön sıradaydı.

Huntington’a göre, dünya siyaseti yeni bir aşamaya giriyordu. Dünya mücadelesinin esas kaynağı bundan sonra ideolojik ve ekonomik olmayacaktı. İnsanoğlu arasındaki büyük bölünmenin ve hâkim mücadelenin kaynağı ‘kültürel’ olacaktı. Ulus-devletler dünyadaki olayların yine en güçlü aktörleri olacak fakat, global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve uluslar

⁷ Michael Dunn, “The Clash of Civilizations and the War on War”, *49th Parallel*, Vol.20, Winter 2005-2006, p.5.

⁸ Samuel Huntington, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Summer 1993.

arasında meydana gelecekti. Medeniyetlerin çatışması global politikaya hakim olacak ve medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin çatışma hatlarını oluşturacaktı. Medeniyetler arasındaki bu mücadele, modern dünyadaki mücadelenin son aşaması olacaktı.⁹

Bu noktada Huntington'ın ifade etmek istediği şey, aslında Soğuk Savaşın bitmediği, devam ettiği, ancak bu defa farklı platformda ve farklı düşmanlara karşı devam ettiğiydi. Yani Batı'nın savaşı devam etmekte, fakat bu sefer Batı'ya karşı üstünlük sağlamak isteyen İslam ve Konfüçyanizm gibi farklı yüzler vardı. Huntington, İslam ve Konfüçyan medeniyetlerini başkaldıran medeniyetler olarak tanımlamış ve İslam'ı evrensel değerler iddiasında bulunan tek medeniyet olduğu için, Batı'ya karşı en büyük tehdit olarak görmüştür.¹⁰

Huntington'ın çatışma teorisini referans alarak uluslararası düzeni reelpolitik perspektifinden dizayn etme çabaları 11 Eylül sonrası dönemin Amerikan yaklaşımını tasvir etmektedir. Huntington'ın Medeniyetler Çatışması, düzenin, sistemin, rejimin hakkında çatışmacı doğa ve kötümser görüşler tarafından karakterize edilen reelpolitik teorilere tamamen uymaktadır. Bu düşünce, reelpolitığın çatışma yönünü ele alarak, buradan uluslararası arenada egemen olan inançların, fikirlerin, kimliklerin ve amaçların Dünya'yı şekillendirdiğini iddia eden Konstrüktivist yaklaşıma bağlantı kurar. Bu bağlamda iddia edilen Medeniyetler Çatışması'na medeniyetsel kimliklerin, inançların ve değerlerin öncülük edeceği belirtilmektedir. 11 Eylül sonrası dünyada diğer yandan bu reelpolitikten ziyade, evrensel değerlere ve uluslararası hukuka büyük önem atfeden, önceliği insani değerlerin belirlenmesi gerektiğini düşünen yeni bir yaklaşım ortaya çıkmaya başlamıştır. Yukarıda belirtilen Huntington'ın realist-konstrüktivist ikiliğe karşı ortaya çıkan bu yaklaşımda, farklılıklar arası çatışma yerine köprüler kurma ihtimalini güçlendiren liberal teorilere ve uluslararası arenada kimliklerin ve değerlerin önceliğini vurgulayan konstrüktivist teorilere öncelik verilmiştir. İşte liberalizmin, aktörlerin çoğulculuğunu tasavvur eden, varlıklar arası işbirliğine önem veren anlayışının yanında; aynı zamanda da konstrüktivizmin, karmaşık aktörlerin ve varlıkların tercihlerini şekillendiren değer ve normların önemini kabul eden anlayışıyla birleşerek oluşan liberalist-konstrüktivist ikililik dünya siyasetinde kendisine Medeniyetler İttifakı girişimiyle hayat vermiştir.

2. Çatışmaya Karşı Diyalog: Medeniyetler İttifakı

Medeniyetler İttifakı İspanya ve Türkiye Hükümetlerinin girişimi ile Birleşmiş Milletler himayesinde Genel Sekreter öncülüğünde desteklenerek kurulan bir girişimdir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulduğundan beri BM, uluslararası alanda çatışmaları ortadan kaldırıp barışı

---

⁹ Samuel Huntington, "The Clash of Civilisation?", *Foreign Affairs*, Summer 1993, pp.22-23.

¹⁰ Stefan Bucher, "Clash or Dialogue?", *The Official Journal of the Centre for Civilisational Dialogue*, 2007, pp. 2-4

sağlamak için sınırsız girişimlerde bulunmuştur. Ancak BM tarihi boyunca, örgüt çoğu zaman güvensizlik sorunu ve etki yoksunluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bölgesel veya küresel seviyede başlatılan hükümetler arası girişimler ise sınırlı başarı elde edebilmişlerdir. Bu sebeple hem BM bünyesinde kurulan hem de sistemin en önemli aktörü olan devletler tarafından desteklenen bir girişimin çatışmaları ortadan kaldırma şansı daha fazla görünmektedir. Ayrıca girişim hükümetlerin yanında bölgesel kurumlar, sivil toplum kuruluşları, vakıflar ve özel sektör ile ortaklıklara girerek farklı kültür ve toplumlar arasında köprü kurmayı amaçlayan projeleri de desteklemekte olduğu için bu aktörlerin desteğini de kazanmış durumdadır. Bunun yanında Medeniyetler İttifakı projesinin bünyesinde farklı ülkelerin akil adamlarından oluşan Yüksek Düzeyli Grup ve Dostlar Grubu'nun da girişime verdiği desteği eklemek gerekmektedir. Böyle iddialı bir girişimin başarılı olup olmayacağı kestirebilmek için ise ortaya çıkış sürecinin ve hedeflerinin ve faaliyet alanlarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

2.1. İttifakın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Tarih boyunca farklı kültüre sahip toplumlar birbirleriyle farklı sınırlar, düşünceler ve gelenekler için sürekli savaştıkları gibi, aynı zamanda beraber ve işbirliği yaparak da bugüne kadar gelmişlerdir. Bu şekilde tarih medeniyetler, kültürler ve devletlerarası uzun bir diyalog geçmişine sahiptir. Bu konuda örnek olarak İbni Haldun'un Akdeniz Bölgesinde yer alan gelişen farklı kültürleri incelediği çalışmaları göz önünde bulundurulacağı gibi,¹¹ dönemin İspanyasındaki Müslüman ve Yahudi bilim adamlarının bir "Yahudi-Müslüman Medeniyeti" oluşturmak için yaptığı çalışmalar da ele alınabilir.¹² Günümüze daha yakın tarihlere bakacak olursak, 60'lı yıllarda Papa 6. Paul, 1964'te kardinallere hitaben yaptığı konuşmada Katolik kilisesinin, içinde bulunduğu dünya ile diyaloga girmesinin gerektiğini, bu konuda kilisenin sorumluluk alarak, tüm dünya ile karşılıklı konuşmaya geçerek vermek istediği mesajları tüm çevrelere iletmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda Papa 6. Paul, farklı medeniyetler arası gerçekleşecek büyük bir medeniyetler diyaloguna olan ihtiyacın altını çizmiş ve kültürler arası gerçekleştirilecek diyalogun, bireyler arası diyalogun sağladığı gibi kardeşlik ilişkilerinin yolunu inşa edeceğini ileri sürmüştür.¹³ Aynı şekilde Papa II. Jean Paul'un de son dönemde düzenlemiş olduğu Ortadoğu ziyaretlerinde de bu mesajların verildiği görülmüştür. Örneğin 6 Mayıs 2001'de Şam'da Müslümanlara hitaben yaptığı konuşmada, Müslümanların ve Hıristiyanların, birbirlerinin dini inançlarını daha iyi tanıyabilmeleri için felsefeye ve ilahiyata ilişkin tüm sorunları birlikte araştırmalarının gerekliliğine vurgu yapan Papa, bu şekilde iki dinin birbirine

¹¹ Rafael Simancas, "The Role of Alliance of Civilizations in Peace and International Cooperation Policies", http://www.cepr.net/events/Sistema_papers/Simancas%20-%20English.pdf, (Accessed 3 May 2011), p.2.

¹² Isaias Barrenada, "Alliance of Civilizations, Spanish Public diplomacy and Cosmopolitan Proposal", *Mediterranean Politics*, March 2006, ss.99-104.

¹³ Numan Hazar, *Uluslararası Politika ve Uygarlıklar*, USAK Yayınları, Ankara 2009, ss.124-126.

karşıt olmadığı ve geçmişteki gibi karşılıklı işbirliğinin tüm insanlığın yararına kullanılabileceğinin anlaşılabilceğini ifade etmiştir.¹⁴

Soğuk Savaş sonrası döneme baktığımız zaman, ortaya çıkan Yeni Dünya Düzenine ilişkin kimi çalışmalarda çatışmaların ve savaşların devam edeceği vurgulansa da, bu söylemlerin aksine Dünya’da barış inşa etme çalışmaları devam etmekteydi. Bunun en tipik örneği 1999’da Pakistan’ın ev sahipliği yaptığı ‘Doğu ile Batı arası Diyalog’ isimli konferans ile birlikte, İran İslam Cumhuriyeti öncülüğünde başlatılan girişimdir. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi 1999’da BM’nin 53. Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmasında, böyle bir diyalog aracılığıyla Doğu ile Batı arasındaki çatışma ve düşmanlıkların anlayış geliştirerek ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Hatemi’nin bu konuşmasından sonra ise BM 2001 yılını ‘BM Medeniyetler arası Diyalog Yılı’ olarak ilan etmiştir.¹⁵ Bunun kabul edilmesinin de ötesinde 54., 55. ve 56. BM Genel Kurullarında da diyaloga ilişkin konular görüşülmüş ve önemli adımlar atılmıştır.

Bütün bu örnekler dünyadaki mevcut çatışmaları ortadan kaldırıp barışçıl ve adil bir dünyayı kurmayı hedeflemişken 11 Eylül saldırıları bütün anlayış ve beklentileri alt üst etmiştir. ABD’nin yapmış olduğu Afganistan ve Irak müdahalelerinden sonra dünyada Medeniyetler Çatışması’nın gerçekleşeceğine olan inanç artarken, diğer yandan İspanya’da yaşanan seçimler ile karşı bir düşüncenin temeli atılmış oluyordu. Bunun sebebi İspanya seçimleriyle değişen ve hükümete gelen yeni iktidarın bu konuda ABD ve eski hükümete göre çok radikal düşüncelere sahip olmasıydı. Madrid’te El-Kaide tarafından düzenlenen ve 191 kişinin hayatını kaybettiği terör saldırılarından üç gün sonra İspanya’da genel seçimler düzenlendi ve Sosyalist Parti lideri Jose Luis Rodriges Zapatero, ABD Başkanı George W. Bush’un teröre karşı savaş fikrini destekleyen Jose Maria Aznar’ı yenerek genel seçimlerde zaferini ilan etmesi önemli gelişmelerin başlangıcını teşkil etmekteydi. Aznar yönetimindeki İspanya, uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden Saddam rejimine karşı aktif bir rol üstlenmiş ve kitle imha silahları ve terörizm tehdidine karşı ABD ile birlikte savaşmaya İspanya’nın hazır olduğu vurgulanmıştı. Bu doğrultuda Aznar Hükümeti İspanyol askeri birliklerini Irak’a göndermişti.¹⁶

Seçimlerden önce Radikal İslamcılar tarafından gerçekleştirilen terör saldırıları İspanya’daki siyaset anlayışının da değişmesi için bir başlangıcı teşkil edecekti. Çünkü bu dönemde tartışılan konu terör saldırılarından çok, İspanya’nın iktidar partisinin terörizme karşı nasıl bir siyasi tavır

---

¹⁴ Aslı Deniz Helvacıoğlu, “The Role of Religious Actors in Achieving the Utopia of Alliance of Civilizations: Pope’s Visit to Turkey”, 12-15 September 2007, http://turin.sgir.eu/uploads/Helvacioğlu-adh_role_of_religious_actors_in_alliance_of_civilizations.pdf (Accessed 5 May 2011), p.5-6.

¹⁵ Ali Balcı and Nebi Miş, “Turkey’s Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, *Turkish Studies*, Vol.9, No.3, ss.387-406.

¹⁶ Koussay Boulaich, “The Alliance of Civilizations: A Global Project or A Key Aspect for the European Foreign Policy?”, August 2007, <http://www.ccis.aau.dk/GetAsset.action?contentId=2158460&assetId=2361376>, (Accessed 10 May 2011).

takinacağıydı. Seçimlerden zafer ile ayrılan Zapatero yönetimi, seçim gecesi önemli bir karar almış ve seçim öncesi söz verdiği gibi İspanyol bölüklerinin Irak'tan çekileceğini ilan etmişti.¹⁷

Madrid'de gerçekleştirilen terörist saldırıları Aznar'ın Irak politikasının sonucu olarak algılanmış ve bu algılama da genel seçimlerin sonucuna etki etmişti. Zapatero'nun İspanyol askerlerinin Irak'tan çekilmesi ve terörle mücadelede yeni bir yol araştırma sözü iyi bir zamanlama ile seçim zaferi olarak sonuçlandı. Zapatero'nun seçim öncesi işaret ettiği gibi siyasal süreçlerde, derhal radikal kararlar alınmış, geçmişin tabularından kurtarılmış Yeni İspanya'nın oluşturulması için kollar sıvanmıştı.

Zapatero iktidarı ele geçirir geçirmez ilk iş olarak, Savunma Bakanı Jose Bono'ya askerlerin evlerine en kısa sürede dönebilmesi için ne gerekiyorsa yapilsın emrini verdi ve terörle mücadelede izlenecek olan yeni yöntemin ise Medeniyetler İttifakı olduğunu deklare etti. Zapatero'ya göre, terörizm, uluslararası hukuk ve insan haklarının zıddına giden neo-muhafazakâr strateji sayesinde zayıflamamış, aksine daha da artmıştı. Artık kaba kuvvetin terörizmi ortadan kaldırma yolu olamayacağı belirtilmiş ve İslami, Yahudi ve Hıristiyan kültürlerinin kaynaşması ile yaratılan ve zenginleşen bir ülke olarak İspanya'nın tarihinin de yardımıyla teröre karşı savaşımın en iyi yolunun yeni bir medeniyetler ittifakı olacağı söylenmiştir. Zapatero'nun bu önerileri, ilk etapta hemen Latin Amerika ülkeleri ve Arap Ligi tarafından kabul edilmiştir.¹⁸

Bu doğrultuda Medeniyetler İttifakı girişimi 21 Eylül 2004 tarihinde 59. BM Genel Kurulu'nda BM Genel Sekreterliğine bir öneri olarak İspanya Başbakanı Jose Luis Rodriguez Zapatero tarafından sunulmuştur. Bu öneri Aralık ayında düzenlenecek olan Arap Ligi öncesinde İspanya Dışişleri Bakanı Miguel Angel Moratinos'un yapmış olduğu hitap ile başlatılmıştır. Daha sonra ise 9 Mart 2005'te önceki BM Genel Sekreteri Cofi Annan öncülüğünde BM'nin desteği de sağlanmış ve 14 Temmuz tarihinde ise sorunların çözümüne itici güç oluşturmak için bir 'Yüksek Düzeyli Grup' oluşturulmuştur.¹⁹

28 Ocak 2006 tarihinde ise Başbakan Erdoğan tarafından temsil edilen Türk Hükümeti, İspanya ve BM'nin yanında projeyi birlikte yürütmek için girişime katıldı. Bu katılım, sembolik olarak çok değerli olduğu gibi güçlü siyasal bir önem de arz etmekteydi. Nitekim süreç bu şekilde işlerken 19 devlet ve İslam Konferansı Örgütü ve Arap Ligi gibi uluslararası organizasyonlar da projeye desteklerini açıklamışlardı. Cofi Annan sonrası BM Genel Sekreterliğine gelen Ban Ki-Moon da Portekiz'in önceki Başbakanı Sampaio'yu İttifakın BM Özel Temsilciliğine üst düzey temsilci

¹⁷ Paddy Woodworth, "Spain's 'Second Transition' Reforming Zeal and Dire Omens", *World Policy Journal*, Fall 2005, ss.72.

¹⁸ Paddy Woodworth, *Ibid.*, s.75.

¹⁹ Kristina Kausch and İsaías Barrenada, "Alliance of Civilizations International Security and Cosmopolitan Democracy", FRIDE Working Paper, October 2005, , <http://www.fride.org/publication/136/alliance-of-civilizations-international-security-and-cosmopolitan-democracy>, (Accessed 10 May 2011), p.1.

olarak atayarak BM'nin ve uluslararası toplumun bu Türk-İspanyol girişimine desteğinin devam ettiğini gösteriyordu. Onun önderliğinde Medeniyetler İttifakı sekreteryası, çeşitli ulus ve toplumların karşılıklı kültürel ilişkilerini arttırmak, ortak çabaları güçlendirmek için devletler, bölgesel ve uluslararası organizasyonlar, sivil toplum örgütleri, vakıflar ve iş dünyası ile birlikte çalışmaya başlamışlardır. İttifak'a katkı sağlayan tüm bu katılımcılarla birlikte Ocak 2008'de İspanya'nın başkenti Madrid'te, Nisan 2009'da İstanbul'da ve Mayıs 2010'da Brezilya'nın Başkenti Rio'da olmak üzere üç forum düzenlenmiştir.²⁰ Üç forumda da destek veren ülkeler, uluslararası örgütler ve diğer katılımcılar medeniyetler arası diyalogu arttırmanın, ortak anlayış ve saygı geliştirmenin yollarını araştırmışlardır.

2.2. İttifakın Misyonu ve Amaçları

11 Eylül saldırıları sonrası terörizmi ve dünyada var olan çatışmaları önlemenin yeni yolu olarak başlatılan Medeniyetler İttifakı projesi, dünyada var olan farklı dinler, farklı kültürler ve toplumlar arası çatışmaların kendi aralarındaki bilgi eksikliğinden, önyargılardan, yanlış anlama ve algılamalardan ve kutuplaşmalardan kaynaklandığını düşünmektedir. Bu kapsamda Medeniyetler İttifakı'nın en temel anlamda farklı kültürler ve bölgelere mensup milletler ve topluluklar arasında anlayışı, hoşgörüyü ve işbirliğine dayanan ilişkileri geliştirmeyi ve her türlü aşırılık ve kutuplaşma ile mücadele etmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda bütün faaliyetleri de farklı kültür ve topluluklar arasındaki anlaşmazlıkların ve çatışmaların önlenmesi, uzlaşma çabalarının desteklenmesi, barış, hoşgörü ve işbirliğinin geliştirilmesine yönelik eylemler ve öneriler dizisini kapsamaktadır.²¹

Bu noktada bir BM inisiyatifi olarak Medeniyetler İttifakı, sadece Batılı ve Müslüman toplumlar arasındaki önceliği vurgulayan bir anlayışın aksine, bir evrensel perspektif tarafından desteklenen küresel bir amaca sahiptir ve dünyanın farklı yerlerinde bulunan, farklı din ve kültürel geçmişlere sahip uluslar ve insanlar arası anlayış ve işbirliği ilişkilerini geliştirmeyi en önemli amacı saymaktadır. Çünkü *Kültürel çoğulculuk*, günümüzün tam bir modern fenomenidir.²² Bu nedenle, girişimde tüm uluslar ve kültürler arasında diyalog kültürünü ve saygıyı geliştirme çerçevesi sunan ilkeler rehber alınmıştır. Bu doğrultuda çok kültürlü farklılıkların kabulünde *kültürel diyalog*, önemli bir anahtar teşkil etmektedir.²³ Bu diyalog modern dünyanın heterojenliğe ve karmaşıklığa uyum sağlayamayacağı görüşüne karşı, tolerans ve anlayış geliştirmenin önemine vurgu yapacak bir eylem olarak görülmektedir.

²⁰ 2008'de İspanya'nın Madrid şehrinde, 2009'da Türkiye'nin İstanbul şehrinde, 2010'da Brezilya'nın Rio De Jenerio şehrinde düzenlenen Forumları görmek için bkz. <http://www.unaoc.org/events/annual-forums/>, (Accessed 10 May 2011).

²¹ Daha fazla ayrıntı için bkz. <http://www.medeniyetlerittifaki.org.tr/>, (Accessed 10 May 2011).

²² Howard Handelman, *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi*, ter. Kerim Kaya, Saadet Yıldız, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004, ss.141.

²³ Alliance of Civilizations, High Level Group Report, November 2006, pp.35.

Medeniyetler İttifakı projesinin en önemli yönü olan farklı din, kültür ve siyasal kimlikler ile insanlığın konsensüsünü sağlamak ve onların farklılıklarını koruyarak ortak amaçlara ulaşmak için birlikte çaba sarf etmenin mümkün olduğunu gösterme isteği, 11 Eylül sonrası özellikle ortaya çıkan bir ahlaki zemin ihtiyacını doğrudan veya dolaylı olarak karşılamaktadır. Çünkü ortak bir ahlaki zemin bir diyalog çerçevesinde bugünkü problemlerin çözülmesi için bir ön koşulu temsil etmektedir. Her insan kültürel ve coğrafi farklılıklardan dolayı değişik değerlere sahip olabileceğinden dolayı, Medeniyetler İttifakı'nın medeniyet ve kültür konularına odaklanmadan önce hedeflerine ulaşabilmek için ahlaki prensipleri merkezine alması gerektiği genel anlamda kabul edilmektedir. Bu bağlamda İttifakın final amacı, farklılık sahibi olan toplumlar arasında barışı sağlamayı kolaylaştıracak koşullar olarak ahlakın yaygınlaştırılması ve küresel bir ahlaki çerçeve oluşturabilmek için bütün dünyada ahlakın önceliğinin kabul edilmesidir. Farklı toplumlar farklı tanımlamalarda bulunsun da, adalet ve barış gibi ileri insani değerleri destekleyen tüm kültür ve dinlerde bu değerlere sahip çıkan bireyler, gruplar ve düşünceler bulunduğundan dolayı, böyle bir ahlaki kod da örtük olarak da olsa mevcuttur. Bu nedenle bu tarz bir küresel ahlakın yaygınlaştırılmasına öncelik verilmeli ve dünya olaylarının gidişatı üzerinde derin bir etki bırakmak için de onun fikri ve kurumsal sonuçları transfer edilmelidir. Nitekim küresel ahlakın somutlaştırıldığı İnsan Hakları Evrensel Deklarasyonu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi ulusal ve uluslararası belgeler de bir örnek niteliği taşımaktadır. Sonuç olarak Medeniyetler İttifakı'nda, tüm dünyayı kapsayan bir ahlak anlayışıyla coğrafi, dini ve kültürel farklılığa sahip insanlar arasında adalet, barış, insan hakları, ötekine saygı, demokrasi gibi değerler üzerinde ortak bir dil oluşturmak amaçlanmaktadır.²⁴

Bu temel zemin üzerine inşa edilen Medeniyetler İttifakı çalışmalarının hedefine ulaşması için ise güçlü siyasal bir desteğin gerekli olduğu ortadadır. BM inisiyatifinde Türkiye ve İspanya gibi iki devletin öncülüğünde başlatılan bir girişim olarak Medeniyetler İttifakı'nın siyasal işbirliği olmaksızın başarıya ulaşması mümkün görünmemektedir. Bunun için İttifak'ın önemli amaçlarından biri de girişimin misyonunu, vizyonunu ve amaçlarını paylaşan devletlerden, uluslararası örgütlerden, sivil toplum ve özel sektör kuruluşlardan oluşan bir ittifak sistemi geliştirmek ve onların BM sistemi ile etkileşimini ve koordinasyonunu güçlendirmektir. Bu kapsamda girişim, siyasal düzeyde tüm bu aktörlerin bünyesinde bulunan Medeniyet İttifakı'nın amaçlarını ilerletmede etkili olabilecek siyasi, dini, medyatik ve sivil grup ve kişiliklerle diyalog ve iletişim kurmayı kolaylaştırmayı ve ittifakın amaçları doğrultusunda bu grup ve kişilerle ortak işbirliği alanlarında projeler yapmayı amaçlamaktadır.

Medeniyetler İttifakı'nın amaçlarının anlaşılabilmesi için bir başka belge de Yüksek Düzeyli Grup Final Raporu'dur. Önceki BM Genel Sekreteri Cofi Annan tarafından kurulan Yüksek Düzeyli Grup, bugünkü toplumlar ve kültürler arası kutuplaşmanın kökenlerini araştırmak ve bu konu

---

²⁴ Bekir Berat Özipek and Kudret Bülbül, "From The Dialogue to Alliance of Civilizations: A Collective Initiative For Universal Peace", *SETA Foundation for Political, Economic, Social Research*, Ankara, February 2007, ss.60.

hakkında pratik eylem tavsiyelerinde bulunmak için dünyaca ünlü 20 kişiden oluşmuştur. Nitekim Türkiye Devlet Bakanı Prof. Dr. Mehmet Aydın ve önceki UNESCO Genel Direktörü Prof. Dr. Federico Mayor eşbaşkanlığında beklenen çalışma tamamlandıktan sonra, Medeniyetler İttifakı'nın uygulama aşaması için temel oluşturan bir analizi sağlayan ve pratik tavsiyeler ortaya koyan rapor Yüksek Düzeyliler tarafından hazırlanmıştır.

Rapor ortak saygı, anlayış ve tolerans temelli diyalog yoluyla katı medeniyetler arası ilişkiler ağının kurulması için etkili önerilerde bulunmaktaydı. Rapor Cofi Annan'a sunulduktan sonra, 2006'da İstanbul'da düzenlenen forumda bir seremoni aracılığıyla katılımcılara sunuldu. Raporun temel prensiplerini sıralayacak olursak²⁵;

1-) Medeniyetler İttifakı dünyaya çok kutuplu bir perspektiften yaklaşmaktaydı ve ABD hegemonyasını kabul etmemektedir.

2-) Karşılıklı bağımlılığın arttığı günümüzün küreselleşen dünyası ancak ve ancak hukuk kuralları yoluyla ve BM'nin sistemin merkezinde bulunduğu çok taraflı bir sistemle yönetilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.

3-) İnsan hakları standartlarına tam ve tutarlı bir bağlılık, istikrarlı toplumlar ve barışçıl uluslararası ilişkiler için sağlam bir zemin oluşturacaktır.

4-) Medeniyetler ve kültürlerin çeşitliliği, insan toplumunun temel bir özelliği ve insan ilerlemesinin de itici bir gücüdür.

5-) Terörizm asla onaylanamaz.

6-) Fakirlik, demokrasi ve din Yüksek Düzeyli Grubun ele aldığı diğer konuları teşkil etmekteydi.

Yüksek Düzeyliler bu raporda Medeniyetler İttifakı üzerine genel politika tavsiyelerini ortaya koymuşlardır. Bu kapsamda girişimin başarısı için Ortadoğu'da yaşanan çatışmalara öncelik verilmesi konusunda birleşmişti. Müslüman ve Batı toplumları arasındaki ilişkilerle ilişkili olarak milyonlarca Müslüman halkın yararı olan Filistin-İsrail çatışması, Afganistan ve Irak'taki şiddet gibi gerçeklikler kabul edilmiştir ve çok taraflı barışın gerekliliği üzerinde durulmuştur.

2.3. İttifakın Faaliyet Alanları

Medeniyetler İttifakı'nda amaçlanan kültürler arası gerilimleri azaltma ve toplumlar arasında köprüler kurmaya yardımcı olma hedefleri kapsamında izlenecek kimi politikalar daha önemli

---

²⁵ Serdar Demirel, "Alliance of Civilizations: The Global Peace Project of the 21st Century", *Journal of US-China Public Administration*, Vol.7, No.6, June 2010, ss.50.

derecede rol oynayabileceğinden dolayı, girişimin öncelikli faaliyet alanları *medya, eğitim, gençlik ve göç* olarak belirlenmiştir.²⁶

Günümüz dünyasında medya, insan ve toplum hayatının her noktasında çok etkin olduğu için etkin bir role sahiptir. Teknoloji çağında yaşıyor olmamızdan dolayı, dünyanın öbür ucunda ne yaşandığını bile rahatlıkla takip edebilmekteyiz. Fakat kimi durumlar medya tarafından hazırlanan bilgi bizlere yanlış sunulmakta ve gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin medyanın önemli bir kolu olarak sinemadaki filmler, herhangi bir konuda bir ön yargı oluşturabileceğinden dolayı insan hayatında çok etkilidir. Bu açıdan filmlerin son derece gerçeği yansıtmaması ve misyon sahibi olması gerekmektedir. Medya sayesinde farklı dinler ve toplum üzerinde yanlış anlamalar ve ön yargılar oluşabilmektedir. İttifak bu doğrultuda kültürler arası diyalog politikasını yaymak için medyayla çalışmayı hedeflemektedir.²⁷

Eğitim de İttifak'ın önem verdiği diğer önemli konulardan biridir. Eğitim bir şey öğrenmenin en etkili yolu olmakla beraber, eğitim yoluyla diğer kültür, din ve toplumları öğrenmek mümkün olabilmektedir. Eğer insanlar eğitim dönemleri boyunca medeniyetler, kültürler, dinler üzerinde düzgün bir eğitim alma fırsatına ulaşırlarsa, diğer medeniyetler üzerindeki yanlış algılama, şüpheyle yaklaşma gibi özelliklerinden kurtulabileceklerdir. Dolayısıyla her ülkenin hükümetine bu konuda büyük sorumluluk düşmektedir ve gerek derslerde gerek kitaplarda verilen bilgiler gerçeği yansıtmalıdır. Ayrıca Medeniyetler İttifakı insanların birbirlerini daha iyi tanıyıp kaynaşmaları için eğitimde AB'nin ERASMUS politikasında olduğu gibi kültürel diyalogu arttıracak politikaları uygulamanın önemini de vurgulamaktadır.²⁸

Medeniyetler İttifakı için üçüncü önemli alan gençlik politikalarıdır. Ülkelerin gençlik politikaları bugünün gençlerinin gelecekte kendi ülkelerinin liderleri ve uluslararası organizasyonların yürütücüleri olacak olmalarından dolayıdır ki çok önemlidir. Bu nedenle genç insanlar uluslararası politika hakkın yeterli bilgiye sahip olmalı ve bu çerçevede de kültürler arası diyalog politikalarının önemine de vakıf olmaları gerekmektedir. Gençleri geleceğe hazırlamak büyük önem arz etmekteyken, bu konuda Medeniyetler İttifak'ı gençlik örgütleriyle çalışmayı amaçlamaktadır. Çünkü genç insanları uluslararası kültürel diyalogun farkına vardıkları takdirde, gelecekte gerek ülkeler arası gerek dinler arası ilişkiler daha istikrarlı olacaktır.²⁹

---

²⁶ Alliance of Civilizations, High Level Group Report, November 2006, ss.31-36.

²⁷ Alliance of Civilizations, Media and Information Literacy, <http://www.unaoc.org/actions/online-platforms/mle/>, (Accessed 10 May 2011)

²⁸ Alliance of Civilizations, Education, <http://www.unaoc.org/actions/online-platforms/erb/>, (Accessed 10 May 2011).

²⁹ Alliance of Civilizations, Youth, <http://unaocyouth.org/>, (Accessed 10 May 2011).

Son olarak Medeniyetler İttifakı'nın öncelikli faaliyet alanı arasına koyduğu konu göç konusudur. Girişim için göçmen nüfuslarının başarılı bir şekilde entegre edilmelerine dikkat edilmelidir. Başarılı bir entegrasyon politikası ile küresel bağlamda kültürlerarası ilişkiler ve toplumlar arası uyum rahatlıkla sağlanabilmektedir. Örneğin günümüzde Batı dünyası toprakları içerisinde birçok Müslüman yaşamaktadır ve bu ülkelerde zaman zaman göçmenlerin başarısız entegrasyon politikaları yüzünde kimi sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu problemlerin çözülmesi Medeniyetler İttifakı projesinin önceliklerindedir.³⁰

3. Medeniyetler İttifakı ve Türkiye

3.1. Niçin Türkiye?

Türkiye, Batı dünyasında özellikle de Avrupa'da uzun zamandır polemik konusu olan bir ülkedir. Gerek Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığı konusunda, gerek Müslüman bir ülke olması konusunda gerekse de Avrupa'daki Türk göçmenler konusunda Türkiye Avrupa'da hiç gündemden düşmeyen bir ülke konumundadır. Avrupa Birliği'ne başvurusu kırk yılı aşmasına rağmen hala kapıda bekletilen Türkiye, Avrupa için ne ifade etmektedir ki Medeniyetler İttifakı projesinde kendisinden katkı beklenmiş ve projenin eş-başkanı yapılmıştır.

Her şeyden önce Türkiye jeopolitik konumu ve geçmişten gelen mirasının gücüyle Medeniyetler İttifakı projesinde rol oynayabilecek avantaja sahip en önemli ülkedir. Türkiye'nin jeopolitik konumuna bakacak olursak, ülke iki kıta üzerine oturan bir havza alanının tam ortasında yer almaktadır. Hem Avrupa'da hem Asya'da toprağı olan ve Afrika kıtasına bu kadar yakın olan başka hiçbir ülke bulunmamaktadır. Bu coğrafi avantajına bir de ülkenin tarihi ve kültürel mirası eklenince Türkiye'nin eşsiz stratejik üstünlüğü daha net bir şekilde görülebilmektedir. Türkiye, Cumhuriyet döneminden önce Osmanlı, Bizans ve Roma gibi İmparatorlukları topraklarında yaşatmışken, daha da eskilerde Hititler, Frigler ve Truvalılar gibi medeniyetlere de ev sahipliği yapmıştır. Tüm bunların bir karışımını temsil eden Türkiye kültürü, farklı din, dil ve yaşam tarzlarıyla dünyanın kültürel çeşitliliğine katkı yapabilecek en önemli ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca çok uzun yıllardan beri farklı dinlerin, kültürlerin ve etnik grupların barış içerisinde yaşamalarına ev sahipliği yapmış bir ülke olarak Türkiye, böyle bir mirasın varlığıyla da farklılıkları kucaklayarak, birlikte bir arada yaşama kültürünü geliştirmiş ve tolerans düşüncesiyle de ülkenin Müslüman Dünya'da da liderliğini pekiştirmiştir.

Türkiye bu stratejik ve coğrafi önemi ile kendisini Rusya, Mısır, Almanya, İran gibi coğrafi ve kültürel olarak bir tek bölge ile tanımlanamamaktadır. Türkiye'nin bu farklı konumu ona birçok bölgede gerçekleştirmesi için bir manevra kabiliyeti kazandırmakta ve bu bölgelerde de etki alanı kurmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Cumhuriyeti

---

³⁰ Alliance of Civilizations, Migration and Integration, <http://www.unaoc.org/actions/online-platforms/migration-integration/>, (Accessed 10 May 2011).

kurarak başarılı bir ulus–inşa süreci geçirmiş ve bu kapsamda komşu bölgeleri de kapsayan dinamik bir nüfusa sahip olmuştur. Kafkas, Balkan, Ortadoğu, Anadolu ve Irak Türkmenleri gibi farklı kültürel elementler Türkiye devleti şemsiyesi altında bugün bir arada yaşamakta olup ve Türkiye'nin coğrafyası bu elementleri armonik bir şekilde birleştirmiştir.³¹

Bu coğrafi ve tarihi potansiyeli ile birlikte Türkiye'nin Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arası bir köprü olma özelliği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'ye Doğu'dan bakıldığında Batı'nın bir parçası olarak görülmektedir. Türkiye'nin AB'ye üyelik çabası bu durumun bir örneğidir. Türkiye'ye Batı'dan bakıldığında ise Doğu'nun bir uzantısı olarak görülmektedir ve bunun birçok sebebi sayılabilmektedir. Örneğin Türkiye yüzde doksan dokuzu Müslüman olan seküler bir devlettir ve Türkiye'nin tarihi görkemli Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini de içermektedir. Bu geçmişi ile Türkiye ve onun kurumları hem çok kültürlü hem de kosmopolitan yönleri ile tanınmaktadırlar. Yine Türkiye'ye Kuzey'den bakıldığında NATO'ya üye olan ve demokratik bir sistemi benimsemiş bir ülke göze çarpıyorken, Güney bakış açısıyla Türkiye Gayri Safi Milli Hasılası ile Kuzey'in bir parçası olarak kabul edilmektedir. Tüm bu faktörler Türkiye'nin stratejik ve coğrafi önemini doğrulayan faktörler olarak görülmektedir. Böyle bir geçmişe ve özelliklere sahip ülke olan Türkiye, İspanya'nın yanında girişime liderlik edecek en iyi ülke olarak görülmektedir. Yani Avrupa'nın Doğu ve Batı kenarlarını teşkil eden iki ülke konumunda olan Türkiye ve İspanya tarafından gerçekleştirilen böyle bir proje büyük sembolik önem taşımaktadır.

Türkiye'nin Medeniyetler İttifakı için avantaj arz eden bu pozitif özelliklerinin yanında, Avrupa'nın ve özellikle İspanya'nın projenin eş-başkanlığı için Türkiye'yi seçmesinin ardında Türkiye'nin kültürel olarak bir Müslüman ülkesi, siyasal olarak ise bir Batılı ülke özelliklerini taşıması yatmaktadır. Normalde farklı Avrupa ülkelerinde zaten birçok Müslüman vatandaşın yaşamasından dolayı İslam'ın sorun olması düşünülmemelidir. Ancak bir gerçek vardır ki bir tane bile Avrupa Birliği üyesi Müslüman bir ülke yoktur. Bunun yanında Batı ve İslam dünyası arasında özellikle 2006 Karikatür Krizi ve geçen yıl Amerika'daki Kur'an yakma girişimleriyle artan bir gerilim de söz konusudur ve bu durum yok sayılamayacak derecede uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmektedir. Batı dünyası için hem bu artan tansiyonu ve gerilimleri yumuşatacak hem de İslam ile demokratik modern düşünce arasında bir bağ kurarak onların diyalogunu sağlayacak tek ülke Türkiye'dir. Böylece Batı dünyası kendi medeniyetlerinin Doğu sınırlarını daha uzaklara taşıyarak, Batılı değerlerin de sadece Avrupa ve Amerika'da yaşanmadığını ispatlamış olacaktır.

Diğer yandan Türkiye'nin Medeniyetler İttifakı'nda yer almasının Batı için önemli noktalarından biri de, siyasal olarak Batılı değerlere sahip olan Türkiye'nin terörizm konusunda da Batıyla özellikle de Avrupa ile aynı görüşü paylaşmasıdır.³² Terörizmi önlemenin yolu olarak bundan

³¹ Ahmet Davutoğlu, "Turkish Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, 2008, p.78-80.

³² Ali Balcı and Nebi Miş, "Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?", *Turkish Studies*, Vol.9, No.3, ss.387-406.

sonra savaşmayı değil, Medeniyetler arası bir ittifakı kurmanın tek yol olacağını söyleyen İspanya Başbakanı Zapatero, uluslararası arenada ve İslam dünyasındaki Türkiye'nin etkisini kullanmayı amaçlamıştır. Her iki ülke de daha en başından beri terörizmin kaba kuvvet kullanarak, zorla, güvenlik birimleriyle engellenemeyeceğini, daha ziyade terörizmin ortadan kaldırılma yolunun sürdürülebilir kimi faaliyetlerin uzun vadeye yayılarak terörizmin kökenlerinin araştırılmasıyla sağlanabileceğini ve ancak bu yolla aşırılığın ve terörizmin önüne geçilerek büyümesinin engellenebileceğini söylemişlerdir. Bu doğrultuda Türkiye'nin İslam dünyasında son dönem geliştirmiş olduğu ilişkilerle ve tarihi bağlarıyla İslam dünyası ve Batı arasında uzlaşmayı sağlayacak en önemli aktör Türkiye'dir.

Medeniyetler İttifakı'nda bir tarafta tüm bu özelliklere sahip Türkiye, diğer tarafta ise bir arada yaşama anlamına gelen *convivencia* kültürü olarak bilinen bir kültür ile ortaçağ alimlerinin yuvası olarak bilinen bir geçmişin yanında, Endülüs'teki Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi toplumlarının bir arada bulunduğu çok kültürlü, çok toplumlu ve çok dinli yapısıyla İspanya, Medeniyetler İttifakı girişimine sahiplik edecek en büyük birikime, tecrübeye, kapasiteye ve yeteneğe sahip iki ülke konumundadır. Medeniyetler İttifakı girişimiyle Türkiye ve İspanya tüm uluslararası topluma, arkalarında uzun bir geçmişi olan ve bugüne kadar birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmış olan iki Akdeniz ülkesi olarak işbirliği ile ortak bir gelecek aradıklarının mesajını vermişlerdir. Kendi hegemonik macera dönemlerinin asırlık düşmanları olarak ve donanmalarının Akdeniz'de, ordularının ise Kuzey Afrika ve Orta Avrupa'da birbirleriyle savaştığı iki büyük jeostratejik rakip olarak her iki ülke de, ortak anlayışın ve birlikteliğin uluslararası politikadaki ilanını etmişlerdir.³³

3.2. Medeniyetler İttifakının Türk Dış Politikasına Yansımaları

Türk Dış Politikası'nın geçmişten günümüze genel seyrine baktığımız zaman Türkiye Batı'nın bir müttefiki olarak Batı yanlısı tutumunu devam ettirmişken, özellikle 1 Mart tezkeresinin reddi ile kendisini Batı'ya karşı yeniden konumlandırmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde stratejik olarak tanımlanan Türkiye-ABD ilişkileri, tezkerenin reddinden sonra derin yara alarak, ABD'de hayal kırıklığına, Türkiye'de ise anti-Amerikancılığın artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ise Türkiye eski tutumundan uzaklaşmış, ABD-Türkiye ilişkileri de Soğuk Savaş sonrası dönemde belki de en düşük seviyeye gerilemiştir. Bu durum ise aslında Türkiye'nin hayrına olmuş ve alternatif çok yönlü dış politika geliştirmesine sebebiyet vermiştir.³⁴

Nitekim günümüzde Türk Dış Politikası'na baktığımız zaman Turgut Özal döneminde ilk şekillerini almaya başlayan paradigmatik değişim çizgisi, Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu mimarlığında belirli bir kavramsal çerçeveye oturtulan ve 'yeni aktivizm' olarak adlandırılan çok boyutlu ve aktif

³³ Bekir Berat Özipek and Kudret Bülbül, *Ibid.*, ss.41-43.

³⁴ Orhan Gökçe and Birol Akgün, "Strategic Consequences of September 11 Toward Middle East and Turkey", *Turkish Review of Middle East studies*, 2009, İstanbul, ss.131-159.

dış politika haline dönüşmüş ve ülkeye büyük bir dinamizm katmıştır. Davutoğlu'na göre Türkiye geniş Afrika-Avrasya ekseninde yer alan önemli bir aktör olarak “merkezi bir ülkedir” ve tek bir kimliğe indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bölgesel bağlantılara sahiptir. Türkiye'nin dış dünya ile olan bu bağlantıları ve kimliği ona farklı bölgelerde eşzamanlı manevra yapabilme yeteneği de kazandırmaktadır. Bu çerçevede Davutoğlu, Türkiye'nin son yıllarda izlediği dış politikasının temel ilkelerini 1) komşularla sıfır problem, 2) içeride özgürlük ve güvenlik dengesini kurabilmek, 3) komşu bölgeler ve hatta ötesindeki ülkelerle ilişkileri geliştirmek, 4) çok boyutlu dış politika izlemek ve 5) ritmik diplomasi olarak açıklamaktadır.³⁵ Bu stratejik ilkelerin yanında Türk Dış Politikası'nın yeni dönemde en önemli özelliklerinden birisi de ahlaki ve ilkel bir dış politika takip etmesidir. Bu politika ile Türkiye hiçbir meseleye tek taraflı bakmayan, uluslararası hukuku ve uluslararası örgütleri devreye sokmaya çalışan bir ülke görünümüne girerek tüm haksızlıkların karşısında dünyanın vicdanını temsil etmektedir.³⁶ Bu vizyon içerisinde çok önemli bir konumda bulunan ve Türkiye'nin yeni dış politika doktrini³⁷ olarak isimlendirilen Medeniyetler İttifakı Projesinin Türk Dış Politikası için ne anlam ifade ettiğine, neden bu kadar önemli olduğuna ve ne kadar sürdürülebilir olduğuna açıklık getirmek büyük önem arz etmektedir.

Güvenliğin sistemin merkezinde bulunduğu 11 Eylül sonrası dünyada, Türkiye her şeyden önce yıllardır takip ettiği güvenlik anlayışının kendisi için tek başına yeterli olmadığını farkına varmış ve hem içeride hem de dışarıda kabul gören bir anlayışın arayışı içerisine girmiştir. İşte bu noktada Türkiye, Medeniyetler İttifakı'ndaki ilkelere verdiği önemle eskiden Atlantikçi yönelimle takip ettiği güvenlik algılamasını da değiştirmiş ve yeni dönemde kendi güvenliğini ülkeler arası ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirerek ve politikasında savaştan çok diyalog ve diplomasiye öncelik vererek *yumuşak güvenlik* anlayışıyla sağlamaya çalışmıştır.³⁸ Türkiye izlemiş olduğu bu barışçıl ve çatışmaları ortadan kaldırmaya çalışan ve aynı zamanda diğer ülkelerde de istikrar arayan anlayışıyla başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere dünya çapında takdir toplamış ve bu da Türkiye'nin “yumuşak güç” özelliğini yükseltmiştir.³⁹

Türkiye'nin stratejik ve ahlaki dış politikasıyla örtüşen Medeniyetler İttifakı projesi, aynı zamanda Türkiye'nin İslam Dünyası'ndaki özellikle de Ortadoğu bölgesindeki yıllarca imha ettiği prestijinin yeniden artmasını sağlamıştır. Türkiye gerek Medeniyetler İttifakı projesindeki gerekse de son yıllardaki İslam Konfederasyonu Örgütü'ndeki aktif rolü ile Müslüman kimliğine atıf yapan

---

³⁵ Ahmet Davutoğlu, *Ibid.*, ss.79-83.

³⁶ Sedat Laçiner, “Yeni Dönemde Türk Dış Politikasının Felsefesi, Fikri Altyapısı ve Hedefleri”, Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacı Necefoğlu (eds.), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2010, s. 15.

³⁷ Hasan Kösebalan, “Türkiye'nin Yeni Dış Politika Doktrini: Medeniyetler İttifakı”, *Anlayış*, Mayıs 2009, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=74&makaleid=1939>, (Accessed 15 May 2011).

³⁸ Maximo Kajal, *The Alliance of Civilizations: Spanish View*, *Insight Turkey*, Vol.11, No.3, 2009, s.49.

³⁹ William Hale, “Turkey and Middle East in New ERA”, *Insight Turkey*, Vol.11, No.3, 2009, ss.145.

Avrupa Birliği adayı olarak, İslam Dünyası'nın Batı ile ilişkilerinde rol oynama gücünü arttırmaya çalışmıştır.⁴⁰ Bu kapsamda Türkiye tüm uluslararası platformlarda Batı ve İslam Dünyası arasında küresel bir rol elde edebilmek için Batılı ve Müslüman kimliğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin bu kapsamdaki temel amacı, her iki tarafa olan yakınlığı ile Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerde bir köprü rolü oynayarak anlayış geliştirme ve işbirliği içerisinde birlikte çalışmaya katkı sağlamaktır. Nitekim Batı ve İslam medeniyetlerini karşı karşıya getiren olaylardan 2005'de yaşanan *Karikatür Krizi*, hem Medeniyetler İttifakı projesinin ne kadar gerekli olduğunu hem de Türkiye'nin bu girişimdeki önemini gözler önüne sermiştir. Bu krizde Türkiye, Müslüman dünyasına yaptığı çağrılar ile olayların yatışması için oldukça pozitif bir rol oynamıştır ve Doğu-Batı arasındaki ilişkileri geliştirme kapasitesini göstermiştir.

Türkiye küresel olarak diyalogu arttırma fikrini benimseyerek bölgede kendi imajını ve prestijini yükseltirken, bu durum Türkiye'nin hem çatışma çözen ve barış inşa eden bir ülke olarak görülmesine yardımcı olmuş⁴¹ hem de bu özelliği ile İslam Dünyasını ve bölgeyi ilgilendiren meselelerde görüşü alınması gereken ülke olma özelliğini kuvvetlendirmiştir. Bu kapsamda Türkiye var olan çatışmaların çözümünde ilk akla gelen arabulucu ülke haline gelmiş, ancak diğer yandan büyüyen etki gücüyle politikalarını bağımsız bir şekilde takip etmekten de geri durmamıştır. Nitekim Türkiye, İran'ın nükleer meselesinin diyalog yoluyla çözülmesini desteklemiş, Hamas liderlerini Ankara'ya davet etmiş, Hizbullah ile ilişkileri korumuş, Katar ile yakın siyasi ve ticari ilişkileri geliştirmiştir. Yine Türkiye Irak'ın istikrarına önem verdiğini her fırsatta ifade etmiş, Obama'nın ABD Başkanı seçilip verdiği barış mesajları sonrası Washington-Tahran arası ilişkilerde diyalogu teklif etmiş, Suriye'nin Mısır ve Suudi Arabistan ile İsrail'in Suriye ve Filistin ile yaşadıkları gerginliklerde arabuluculuk yapabileceğini bildirerek bölgedeki politika üretimine aktif bir şekilde katkıda bulunmuştur.

Türkiye'nin bölge üzerindeki aktif ve bağımsız politikası özellikle İsrail'in Gazze'ye saldırması sonrası izlediği politikalarla ve Davos Zirvesi'nde Türkiye Başbakanı'nın İsrail Cumhurbaşkanı'na Gazze Savaşı konusunda yaptığı çıkışla zirveye ulaşmıştır. Türkiye bu ortamda sürekli barışı, diyalogu savunarak ve taraflar arasındaki orantısız güce dikkat çekerek büyük ilgi çekmiştir. Her ne kadar Ortadoğu ülkeleri büyük güçlerle ilişkilerini iyi tutmaya çalışarak Türkiye'nin bu çıkışına fazla tepkisiz kalmış olsalar da, Ortadoğu'daki birçok Arap mahallelerinde Türkiye ve Tayyip Erdoğan sesleri yükselmiştir.⁴² Türkiye izlemiş olduğu bu aktif siyasetle İslam medeniyetinin

---

⁴⁰ Ramazan Kılınç, "Turkey and Alliance of Civilizations: Norm Adoption As A Survival Strategy", *Insight Turkey*, Vol.11, No.13, 2009, ss.64.

⁴¹ İbrahim Kalın, "Debating Turkey in the Middle East: The Dawn of New Geo-Political Imagination", *Insight Turkey*, Vol.11, No.1, 2009, ss.83-96.

⁴² Mustafa Al-Labbad, "Turkey in Arab Eyes", *Al-Ahram Weekly*, December 9, 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/2008/925/op35.html>, (Accessed 15 May 2011).

liderliğini üstlenebileceğini göstermiş ve bu olayda AB'nin sarf ettiği toplam siyasetten tek başına daha fazla aktif siyaset güderek Batı'nın temsilini de en çok yapan ülke olmuştur.

Medeniyetler İttifakı ayrıca BM, NATO, AB Komisyonu, Avrupa Konseyi, AGİT, İslam Konferansı Teşkilatı, Arap Birliği, İngiliz ve Fransız Uluslar Toplulukları, İbero–Amerikan Genel Sekreterliği, Latin Birliği ve Uluslararası Göç Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar ile 85 ülkenin üst düzey siyasi/diplomatik katılımıyla ciddi bir uluslararası diplomatik fırsat niteliği kazanmış ve bu özelliği ile Türkiye'nin sorunları çok taraflı çözümler üreterek çözmek isteyen dış politikasıyla paralel biçimde uluslararası prestij ve imaj yapımı açılarından da ciddi faydalar sağlamıştır.⁴³ Türkiye tüm bu aktörlerin katılımıyla hem dış politikadaki her yerde var olmak isteyen aktiflik prensibini gerçekleştirmiş hem de yeni bir düzen ihtiyacı gibi, insan hakları, yoksulluk gibi konuları uluslararası toplumun gündemine taşıyarak insanlığın vicdanı haline gelmiştir.

Medeniyetler İttifakı projesiyle bağlantılı olan Türk Dış Politikası'nın son önemli konusu Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğidir. Türkiye, Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinde Medeniyetler İttifakı girişimini kolaylaştırıcı bir faktör olarak kullanmıştır.⁴⁴ Türkiye için Avrupa Birliği'ne girmek, hem Avrupa'nın hem de Medeniyetler İttifakı girişiminin geleceği için hayati önem arz etmektedir. Türk dış politikası yapımcıları, İttifak'a girdikleri ilk günden bu yana Avrupa'nın eğer gerçek bir küresel güç olmak istiyorsa Türkiye'yi muhakkak birliğe alması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Örneğin Türk Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Medeniyetler İttifakı olmadan Avrupa'nın bir küresel güç olamayacağını söylerken, Türkiye'nin birliğe girişinin hem Medeniyetler İttifakı'nın oluşması için hem de Avrupa'nın bir dünya gücü olması için Avrupa'ya büyük bir stratejik opsiyon sunduğunu ima etmiştir. Türkiye bu noktada Batılı ve Müslüman kimliğini ortaya koyarak kendisini Avrupa'nın İslam Dünyası'ndaki özellikle de Ortadoğu'daki küresel profili için bir kaldıraç olarak tanıtmaktadır. Türkiye'ye göre eğer Avrupa Hıristiyan kulübü değilse, bunu %99'u Müslüman bir ülkeyi alarak bunu göstermelidir.⁴⁵ Avrupa bu yaparak kendisi ve 1.5 milyarlık İslam Dünyası arasında bir köprü kazanacak ve Medeniyetler İttifakı başlayacaktır.⁴⁶ Türkiye'nin birliğe girişiyle Avrupa Birliği Brüksel'den hoşgörü, ılımlılık, aşırılığın ve radikal milliyetçiliğin reddi, insan haklarına saygı ve cinsiyet eşitliği için güçlü ve güvenilir bir mesaj gönderecektir. Bu mesaj sadece Türk toplumuna değil Arap toplumunu da içeren tüm İslam toplumuna da gönderilmiş olacaktır.

Türkiye'nin izlemiş olduğu bu Medeniyetler İttifakı stratejisi, Türkiye'ye karşı kimlik temelli anti-duyguların arttığı son dönemlerde Türkiye'nin Avrupa içindeki desteğini arttırmıştır. Avrupalı liberaller, Türkiye'yi Müslüman kimliği temelinde dışlayan kültürcü argümanlara karşı bir tavır

⁴³ Sadık Ünay, "Medeniyetler İttifakı Ne Kadar Gerçek?", *Anlayış*, Mayıs, 2009.

⁴⁴ Ramazan Kılınç, *Ibid.*, ss.63.

⁴⁵ *Erdoğan: AP'nin Kararı Bizi Etkilemez*, Zaman, 9 September 2005.

⁴⁶ *Turkey Furious as EU Talks Tall*, The Guardian, 30 September 2005.

alabilmek için Türkiye'nin diyalog odaklı duruşunu kullanmışlardır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişinin İslam ve Batı Dünyası arasında kalıcı bir barışın önünü açabileceğini düşünen Avrupalı liberaller, Medeniyetler İttifakı'nın da aynı sebepten gelişmesine aracı olmuşlardır.⁴⁷

Görüldüğü üzere Türkiye yeni dönemde Medeniyetler arası diyalog düşüncesini dış politika önceliklerinden biri olarak benimsemiştir. Türkiye bunu yaparken dış politikada medeniyetler arası diyalog konusunda aktif bir gündem takip ederek, Türkiye-AB ilişkilerini ilerletmek veya Türkiye'nin İslam Dünyası'ndaki etki alanını genişletmek gibi birçok konuda ulusal çıkarlarına katkı sağlayan yeni fırsatlar peşinde koşmaktadır. Realist perspektife oturtulabilecek bu gibi yaklaşımların yanında, trajik 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ortaya çıkan uluslararası normların Türkiye'yi medeniyetler arası diyalog fikrini benimsemeye ittiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Türkiye'nin politikalarını bu önceliğe göre takip etmesi ise onun uluslararası alandaki meşruiyetini ve kredisini arttırmıştır.⁴⁸ Türkiye bu şekilde bir yandan izlemiş olduğu idealist denilebilecek ilkeli ve ahlaki dış politikasını güçlendirmiş, ancak diğer yandan gerçekçiliği de elden bırakmayıp ikisi arasında bir denge kurarak etki alanını da genişletmeye çalışmıştır.

Bu doğrultuda görülmektedir ki Türkiye, Medeniyetler İttifakı gibi girişimler aracılığıyla takip ettiği son dönemdeki aktif dış politikasının sonucu olarak bir taraftan küresel bir ilgi alanı haline gelmekteyken diğer taraftan bu durumdan çıkarları zedelenenler tarafından da eleştirilmektedir. Bu durum hem küresel alana hem de yerel siyasete yansımış bulunmaktadır ve “eksen kayması” tartışmaları başlığı altında gündemin merkezine yerleşmiştir. Bunlardan bir kesim Türkiye'nin geleneksel dış politikasından aşırı bir şekilde ayrılarak Batı Dünyasından koptuğunu iddia etmekteyken; bir başka kesim ise, dış politikada tüm sınırlamalardan uzak ve bağımsız bir dış politika ile kendi medeniyet kimliği ile bölgesine damgasını vurarak, Batı'nın vazgeçemediği stratejik bir ortağı olduğu iddialarında bulunmaktadır. Böylece dış politika gibi önemli bir konu bile ülke içinde ve dışındaki güç merkezlerinin iktidar mücadelelerine bulaştırılmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'nin Medeniyetler İttifakı projesine girişi, hem ülkenin coğrafi konumunun ve kültürel mirasının hem de siyasi ve güvenlik çıkarları etrafında gelişen Türk Dış Politikasının doğal bir uzantısı ve hatta stratejik bir aracı olarak şekillenmektedir. Teorik anlamda değerlendirilecek olursa da, Türkiye'nin Medeniyetler İttifakı'na girişi ve yaklaşımı idealist bir dış politikanın realist

---

⁴⁷ Hasan Kösebalaban, “The Permanent Other? Turkey and the Question of European Identity”, *Mediterranean Quarterly*, Vol.18, No.4, 2007, p.87-100.

⁴⁸ Ramazan Kılınc, *Ibid.*, p.57-58.

hedefler tarafından nasıl şekillenebileceğini gösteren iyi bir örneği teşkil etmiştir. Nitekim Türkiye güvenlik ve istikrarı için dünyanın her yerinde daha aktif bir tutum içerisine girmiş ve dönemin konjonktürüne uygun olarak uluslararası boyut taşıyan tüm platformlarda yer almaya çalışmıştır. Türkiye ortaya koyduğu bu çabayla çevresine ve diğer bölgelerdeki ülkelere daha fazla yaklaşmış ve onların desteğini almıştır.

Türkiye'nin Medeniyetler İttifakı gibi bir girişime öncülük etmesinin bir diğer sebebi de Türkiye'nin dış politikadaki kimlik arayışıdır. Batılı değerler üzerine inşa edilen Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren dış politikası da, Batılı ülkelerle işbirliği içinde modernleşme ve çağdaşlaşma arayışları içerisinde gelişmiştir. Batı dışında özellikle de İslam ülkeleri ile gelişen her ortak inisiyatif gerek Türkiye içinde gerekse de Batı dünyasında şüpheyle karşılanmış, bu şüphe günümüze de "eksen kayması" tartışmaları olarak yansımıştır. Türkiye'nin dış politikada ekseninin kaydığı, yani ana müttefiki olan Batı'dan uzaklaştığı ilk önce Amerika'daki yeni muhafazakâr çevreler tarafından dile getirilmeye başlanmış ve Türkiye'nin İslamcı ve faşist bir iktidar tarafından yönetildiği iddia edilmiştir. Bu iddialara kanıt olarak Türkiye'nin Filistin'deki Hamas ve Sudan Devlet Başkanı El-Beşir'e destek vermesi, İran'a nükleer yaptırım uygulanması konusunda BM Güvenlik Konseyi'nde hayır oyu kullanması ve 2009'da Davos'ta Başbakan Erdoğan'ın İsrail'i protesto etmesi gibi gelişmeler örnek olarak gösterilmiştir. Bu tarz söylemler Avrupa'da da ortaya çıkmaya başlayınca, Türkiye'deki muhalefetin bir kısmı da eksen tartışması iddialarına katılarak, Türkiye'nin sonunu İran veya Endonezya'ya benzetmişlerdir. Avrupa Birliği ile müzakerelerin durma noktasına geldiğini ve hiçbir ilerlemenin kaydedilmediğini iddia eden muhalifler, Türkiye'nin bu çok boyutlu ve aktif dış politikasını daha çok ideolojik nedenlerle eleştirmişlerdir.

Türkiye'de iktidarda bulunan AK Parti ise eksen kayması tartışmaları ile yöneltilen eleştirilere ülkenin gelişme-kalkınma ihtiyaçları bağlamında ve ekonomik rasyonalitelerle cevap vermiş ve dış politikasını meşrulaştırmıştır. Aynı zamanda AK Parti, Medeniyetler İttifakı gibi projelerde aldığı roller ile partinin muhafazakâr demokrat olarak tanımlanan kimliğini uluslararası topluma tanıtmaya fırsatı bulmuş ve uluslararası toplumda hem güvenilirliğini hem de meşruiyetini arttırmıştır. Bu şekilde partinin hem içeride hem de dışarıda maruz kaldığı anti-laik, şeriatçı suçlamalarına ve devletin yapısını bozacak ithamlarına karşı cevabı uluslararası topluma söylemiş ve böylece de partiye zarar verebilecek söylemleri anlamsızlaştırarak hem içeride hem de dışarıda destek bulabilme ihtimalini ortadan kaldırmıştır.⁴⁹

Sonuç olarak Soğuk Savaşın bitmesi ve Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla başlayan ve 1 Mart tezkeresinin onaylanmaması sonrasında ABD ile ilişkilerin bozulmasıyla devam eden Türk Dış Politikasındaki rasyonelleşme ve normalleşme, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde hiçbir ilişkisi bulunmayan ya da zayıf olan Balkan, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri ile düzenli ilişkiler

---

⁴⁹ Ramazan Kılınc, *Ibid.*, p.64-70.

geliştirebilmesine ve ortak platformlar kurabilmesine yardımcı olmuştur. Nitekim 11 Eylül sonrası dönemde artan medeniyetler çatışması söylemlerine karşı Türkiye “Medeniyetler İttifakı” gibi projeler geliştirerek bir yandan küresel politikada barışçı bir dilin geliştirilmesine katkı sağlarken öte yandan kendi siyasi konumunu da güçlendirmektedir.

Türkiye tüm bu gelişmelerle bugün tarihinde hiç olmadığı kadar farklı siyasi ve coğrafi bölgeyle çok boyutlu ve çok yönlü işbirliği içerisinde. Bu ilişkiler artarak devam etmekteyken buradaki temel sorun bu ilişkilerin sürdürülebilir olup olmadığıdır. Uluslararası politikada devletler arası karışıklıkların tüm dünyaya yayıldığı ve hemen yanı başımızdaki Suriye’ye kadar uzandığı günümüzde Türkiye, Müslüman-demokrat kimliğinin yanında sahip olduğu piyasa ekonomisi, demokrasi, laiklik gibi özelliklerini bölge ülkeleriyle ilişkilerinde bir yumuşak güç unsuru olarak kullanmaktadır. Bu durum hem Türkiye’nin hem Batı’nın hem de bölge ülkelerinin işine gelmektedir. Bu anlamda Türkiye Batıyla tüm bağları koparıp sadece Ortadoğu’ya yönelmeyi asla bir alternatif olarak düşünmeyecektir. Aynı şekilde Batı’nın çıkarlarına iyi geliyor diye bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirip, daha sonra ilk fırsatta bölgeyi unutup tamamen Batı’ya dönme yoluna da gitmeyecektir. Bütün bu ilişkiler birbirini tamamlayan birbirini dengeleyen ve birbiriyle bütünleşen ilişkiler olarak görülmelidir.⁵⁰ Önemli olan bölgesel ve küresel gerçekliklerin dikkate alınarak tutarlı ve çok yönlü politikaların izlenmesidir. Türkiye artık bölgede ve dünyada dikkate alınan bir devlettir. Küresel ülkeler Türkiye’nin etkinliğinden hoşnut olmasalar da onun olumlu katkılarını takdir etmek durumunda kalmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Alliance of Civilizations, High Level Group Report, November 2006.

Alliance of Civilizations Implementation Plan 2007-2008.

Aras; Bülent; “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *SETA Foundation For Political, Economic and Social Research*, May 2009.

Balcı, Ali; Miş, Nebi; “Turkey’s Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, *Turkish Studies*, Vol.9, No.3.

---

⁵⁰ Bülent Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *SETA Foundation For Political, Economic and Social Research*, May 2009, p.1-5.

- Barrenada, Isaias; "Alliance of Civilizations, Spanish Public diplomacy and Cosmopolitan Proposal", *Mediterranean Politics*, March 2006.
- Baylis, John; Smith, Steve; Owens, Patricia; *The Globalization of World Politics*, Oxford, Fourth Edition, New York, 2008.
- Boulaich, Koussay; "The Alliance of Civilizations: A Global Project or A Key Aspect for the European Foreign Policy?", University of Aalborg, Denmark, August 2007.
- Davutoğlu, Ahmet; "The Clash of Interest: An Explanation of the World (Dis)Order", *Perceptions*, December 1997-February 1998, Volume:2,
- Davutoğlu, Ahmet; "Turkish Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, 2008.
- Demirel, Serdar; "Alliance of Civilizations: The Global Peace Project of the 21st Century", *Journal of US-China Public Administration*, Vol.7, No.6, June 2010.
- Dunn, Michael; "The Clash of Civilizations and the War on War", *49th Parallel*, Vol.20, Winter 2005-2006
- Fukuyama, Francis; *The Last of History and The Last Man*, Free Press, New York, 1992.
- Galtung, Johan; "Social Cosmology and The Concept of Peace", *Journal of Peace Research*, Vol.18, No.2, 1981.
- Gilpin, Robert, "Küreselleşme, Medeniyetler ve Dünya Düzeni", çev. Gazi İshak Kara, *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt.12, Sayı.23, 2007/2.
- Gökçe, Orhan; Akgün Birol; "Strategic Consequences of September 11 Toward Middle East and Turkey", *Turkish Review of Middle East studies*, 2009, İstanbul.
- Hale, William; "Turkey and Middle East in New ERA", *Insight Turkey*, Vol.11, No.3, 2009.
- Handelman, Howard; *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi*, ter. Kerim Kaya, Saadet Yıldız, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hazar, Numan; *Uluslararası Politika ve Uygarlıklar*, USAK Yayınları, Ankara 2009.
- Huntington, Samuel; "The Clash of Civilisation?", *Foreign Affairs*, Summer 1993.
- Huntington, Samuel, "The Clash of Civilisations: The Next Pattern of Conflict", *Foreign Affairs*, Summer 1993.
- Kajal, Maximo; "The Alliance of Civilisations: Spanish View", *Insight Turkey*, Vol.11, No.3, 2009.

Kalın, İbrahim; “Debating Turkey in the Middle East: The Dawn of New Geo-Political Imagination”, *Insight Turkey*, Vol.11, No.1, 2009.

Kausch, Kristina; Barrenada, İsaías; “Alliance of Civilizations International Security and Cosmopolitan Democracy”, *FRIDE Working Paper*, October 2005.

Kellner, Douglas; *From 9/11 to Terror War: Dangers of Bush Legacy*, Rowman and Littlefield Publishers, 2003.

Kılınç, Ramazan; “Turkey and Alliance of Civilizations: Norm Adoption As A Survival Strategy”, *Insight Turkey*, Vol.11, No.13, 2009.

Kösebalaban, Hasan; “The Permanent Other? Turkey and the Question of European Identity”, *Mediterranean Quarterly*, Vol.18, No.4, 2007.

Kösebalaban, Hasan; “Türkiye’nin Yeni Dış Politika Doktrini: Medeniyetler İttifakı”, *Anlayış*, Mayıs 2009.

Laçiner, Sedat; “Yeni Dönemde Türk Dış Politikasının Felsefesi, Fikri Altyapısı ve Hedefleri”, Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu (eds.), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2010

Marchetti, Raffaele; “Mapping Alternative Models of Global Politics”, *International Studies Review*, 2009

Mueller, Karl P. and Castillo, Jasen J.; *Striking First*, Rand Corporation, USA, 2006.

Özipek, Bekir Berat ; Bülbül, Kudret; “From The Dialogue to Alliance of Civilizations: A Collective Initiative For Universal Peace”, *SETA Foundation for Political, Economic, Social Research*, Ankara, February 2007.

Salter, Mark; *Barbarians and Civilization in International Relations*, Pluto Press, London, 2002.

Schmidt, Brian C. and Williams, Michael C.; *Bush Doctrine and the Iraq War: Neoconservatives and Realists*, Cambridge, UK, 2007.

Toynbee, Arnold J., *A Study of History*, New York University Press, New York, C.4, 1939.

Ünay, Sadık; “Medeniyetler İttifakı Ne Kadar Gerçek?”, *Anlayış*, Mayıs, 2009.

Woodworth, Paddy; “Spain’s ‘Second Transition’ Reforming Zeal and Dire Omens”, *World Policy Journal*, Fall 2005.

ARAP BAHARI VE SURİYE

Göktürk Tüysüzoğlu*

ÖZET

Arap Yarımadası'nın kuzeyinde bulunan Suriye, otoriter yönetim kalıplarını ideoloji ile perdelemeyi amaçlayan bir siyasal anlayışa sahiptir. Suriye Yönetimi'nin ideolojik dayanak noktası olan Baas İdeolojisi, sosyalizm ile Arap milliyetçiliğini bir potada eritmeyi amaçlayan bir Soğuk Savaş dönemi yaratisıdır. 1970'li yılların başında gerçekleştirdiği darbe ile yönetime el koymuş olan Hafız Esad, kendi diktatörlüğünü ideolojik bir temele dayandırarak meşrulaştırmak için Baas İdeolojisi'ni kullanmayı amaçlamıştır. Hafız Esad, Suriye halkının çoğunluğunun aksine Nusayri kökenlidir. Esad, oluşturduğu yönetimin en kritik noktalarına da akrabalarını ya da Nusayri kökenli isimleri yerleştirmiştir. En şiddetlisi 1982 yılında Hama'da yaşanan yönetim karşıtı ayaklanmaların temel nedeni de Esad'ın oluşturduğu mezhep ayrımına dayalı tek adam yönetimi olmuştur. Arap halklarının demokrasi ve çoğulculuk isteklerinin bir sonucu olarak 2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan Arap Baharı'nın Suriye'deki izdüşümü ise oldukça kanlı olmuştur. Suriye Yönetimi, Arap Baharı kapsamında dillendirilen reform isteğinin mezhep ayrımcılığına dayalı tek adam yönetimini ortadan kaldıracığını gördüğü için silaha sarılmış ve Suriye Ordusu'nu halkın üzerine sürmüştür. Rusya, İran ve Hizbullah gibi aktörler ile çok yakın askeri ve siyasal bağları olan Esad Yönetimi'nin çöküşü Ortadoğu'da dengelerin değişmesine neden olacağı için Suriye'de yaşanan süreç çok önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Baas İdeolojisi, Esad, Arap Baharı, İran, Demokrasi.

Abstract

Syria, which is located above the north of Arabian Peninsula has got a political understanding that aims to screen the authoritarian administrative templates with ideology. The Baath Ideology, which is the ideological hinge of the Syrian Administration, is a Cold War creation that senses to fuse the Arab Nationalism and socialism in the same melting pot. Hafız Esad, who seized the administration by staging a coup at the beginning of 1970's, had aimed to use the Baath Ideology for

---

* Arş. Gör. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: gktrkt@gmail.com

the attribution of his administration on a rightful ideological base. On the contrary of the majority of Syrian people, Hafız Esad has a Nusayri origin. Esad located his relatives or the names which are known to be as Nusayri to the critical administrative bodies. The leading motive behind the rebellions which are against the Esad administration is the authoritarian disposal that relies on the sectarian discrimination of people. Worst rebellion against the Esad administration is the Hama Putsch that had been lived at 1982. The Arab Spring, which began at the end of 2010 in Tunisia as a result of the democracy and pluralism desires of Arab nations, has a rather bloody projection on Syria. Syrian Administration, which has seen the bill for reformation that put in the words in the scope of Arab Spring as a threat to the administrative body that relies on the sectarian based dictatorship, has taken its arms and drives the Syrian Army onto Syrian people. The collapse of the Esad Administration which has close political and military ties with the actors like Russia, Iran and Hezbollah, will cause to the change of the balance of power in the Middle East. Therefore, the process in Syria is very important.

Keywords: Baath Ideology, Esad, Arab Spring, Iran, Democracy.

Giriş

Arap Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan Suriye, bu yarımadanın Akdeniz Havzası'na ve Türkiye'ye açılan kapısı olduğu için oldukça değerli bir toprak parçası olarak görülmektedir. Arap kimliğinin ve kültürünün hâkim olduğu Ortadoğu Coğrafyası'nda Arap olmayan iki unsur ile tarih boyunca oldukça yakın siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkiler geliştirmiş olan Suriye, kendi toprakları içerisinde de ciddi bir dinsel ve etno-kültürel çeşitlilik barındırmaktadır. Suriye, Arap Dünyası'na bütüncül bir gözle bakılamayacağını gözler önüne seren bir örneklik teşkil etmektedir. Zira Arap toplumu içerisindeki etnik ve dinsel kimlik farklılıkları Suriye toplumu içerisinde çok net bir şekilde karşılığını bulabilmektedir.

Suriye, tarih boyunca Persler, Romalılar, Bizans ve Osmanlı başta olmak üzere, birçok farklı medeniyetin etkisi altına girmiştir. Suriye, sahip olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik yapı ile hem bu medeniyetleri ciddi anlamda etkilemiş, hem de bu medeniyetlerin Suriye topraklarına taşıdığı maddi ve manevi değerlerden önemli oranda etkilenmiştir. Yine de, Suriye topraklarının Ortadoğu'ya has kültürel, sosyal ve siyasal yapılanmayı önemli oranda yansıttığı söylenebilir. Suriye toprakları, 1517'den 1920'ye kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Fransız Manda'sı altına giren Suriye, 1946 yılında bağımsızlığını elde etmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal, ekonomik ve yönetsel nedenlerle Fransız İmparatorluğu'nun dağılma aşamasına gelmesi,

Suriye'nin bağımsızlığını beraberinde getiren en önemli etken olmuştur. 1946 yılında bağımsızlığını ilan eden Suriye, parlamenter bir demokrasi teşkilatlandırmaya çalışmasına karşın, toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerle ülkede yönetim bir türlü rayına oturtulamamıştır. Öyle ki, 1946-1956 yılları arasında tam 4 kez anayasa değişikliğine gidilmiş ve 20'yi aşkın hükümet kurulmuştur. Ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılarının yanı sıra, yönetim kadrolarının oldukça yetersiz ve deneyimsiz olması ve Suriye Ordusu'nun siyaset üzerindeki etkinliği, Suriye'nin 1970'li yılların başına kadar sürekli bir siyasal istikrarsızlık yaşamasına neden olmuştur. Suriye'deki yönetsel istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri de, bu ülkenin Filistin Sorunu bağlamında İsrail ile yaşadığı savaşlar ve bu savaşlar neticesinde uğranılan yenilgiler olmuştur.

Suriye Yönetimi, Hafız Esad'ın askeri darbe ile iktidarı devraldığı 1970 yılına kadar büyük çaplı çalkantılar yaşamış, Mısır'ın asker kökenli lideri Cemal Abdülnasır'ın Arap değerleri, milliyetçilik ve sosyalizmi belli seviyelerde birleştirerek oluşturduğu ve adına Nasırizm denilen ideolojik yönelimden etkilenen birçok Suriyeli komutan, Suriye'yi de aynı çizgiye oturtabilmek adına yönetime müdahalelerde bulunmuştur. Hatta durum o denli ileri noktalara taşınmıştır ki, 1958-1961 yılları arasında Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adıyla ortak bir yönetim kurdukları dahi görülmüştür. Ne var ki, Suriye için asıl dönüm noktası ülkenin 1963 yılında kabul ettiği Baas İdeolojisi ve hemen ardından gelen Hafız Esad dönemi olmuştur. Baas İdeolojisi de tıpkı Nasırizm gibi, Arap milliyetçiliği, sosyalizm ve korporatizmi birleştirmeyi amaçlayan ve Arap toplumlarına özgü bir siyasal yapı oluşturmayı amaçlayan bir anlayıştır. Ne var ki, Baas İdeolojisi'nde sosyalizmin, milliyetçiliğe oranla biraz daha ağır bastığı söylenebilir. Suriye'de bu ideolojiyi yapılandıran ve yönetimde etkin bir hale getiren ise 1970 yılında düzenlediği askeri bir darbe ile yönetimi ele geçiren Hafız Esad olmuştur. Hafız Esad, kendi kişiliği etrafında yarattığı otoriter yönetim kalıplarını Baas İdeolojisi ile de destekleyerek ve Soğuk Savaş döneminde ülkeyi SSCB ve İran'a yakınlaştırarak, Suriye'nin Arap Ortadoğu'sundaki pozisyonunu farklılaştırmıştır. Ne var ki, bu yönetsel sistem oturtulmaya çalışılırken Suriye toplumunun dinamikleri bastırılmış ve ülke yönetimi mezhep temelinde kurgulanmaya çalışılmıştır. Bu durum Hafız Esad'ın ölümünün ardından iktidara gelen Beşşar Esad döneminde de devam ettirilmiş ve halkın yönetime katılma ve siyasal temsil isteklerine hiçbir şekilde cevap verilmemiştir. Bu durum, son dönemde özellikle Kuzey Afrika merkezli olarak ortaya çıkan ve demokrasi, çoğulcu yönetim istemi ile insan haklarına saygı ekseninde hareket ederek Arap diktatörlüklerini hedef alan geniş çaplı halk hareketlerinin Suriye'ye de yansımaları beraberinde getirmiştir. Beşşar Esad Yönetimi'nin, adına Arap Baharı denilen bu geniş çaplı halk hareketini şiddet dalgası ile bastırmaya çalışması ise Suriye'de durumun kontrolden çıkmasına ve büyük çaplı katliamların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum tüm dünyada ve Türkiye'de gözlerin Suriye'ye çevrilmesine neden olmuştur.

1. Suriye'nin Toplumsal ve Siyasal Yapısı

Suriye sahip olduğu etno-kültürel ve dinsel çeşitlilik anlamında kendisine komşu diğer Arap ülkelerine benzer özellikler gösterse de, bu unsurların yönetim karşısındaki konumlanışları Lübnan dışındaki komşularına oranla ciddi bir farklılık arz etmektedir. Bilindiği gibi Lübnan'daki siyasal sistem, ülke içerisinde yaşayan halkların dinsel kimliklerine uygun olarak oluşturulmuş bir dengeye yaslanmaktadır¹. Yasama, yürütme, yargı ve ordu başta olmak üzere bu ülkedeki tüm devlet kurumları dinsel esaslara uygun belli kotalar ve kısıtlamalar dâhilinde işletilebilmektedir. Bu durum Lübnan'ın özellikle hükümet kurulumu aşamasında büyük çaplı sıkıntılar ile karşılaşmasını beraberinde getirmiş olsa da, Lübnan'ın 1975-1990 yılları arasında yaşanan iç savaşa benzer bir görünüme bürünmemesi için dini kimlikler üzerinden işletilen bu siyasal paylaşım ehven-i şer olarak görülmektedir. Suriye ise, siyasal sistemin dini farklılıklar üzerinden inşa edilmesi açısından Lübnan'a benzemesine karşın, oldukça farklı bir durum ile karşı karşıyadır. Zira Hafız Esad'ın kendi kişiliği etrafında inşa ettiği ve Baas İdeolojisi'ni de meşrulaştırıcı bir aygıt olarak kullandığı Suriye siyaseti, anayasal olarak olmasa da fiilen mezhep ayrımına dayalı olarak oluşturulmuştur². Lazkiyeli yoksul bir Nusayri (Arap Alevisi) ailesinden gelen Hafız Esad, nüfusun yaklaşık %75'inin Sünnilerden oluştuğu bir ülkede sosyalizm ve Arap milliyetçiliği temelinde bir siyasal yapı oluşturmanın ne kadar zor olduğunu gördüğü için, kendi kökenlerine dönüş yapmış ve Suriye nüfusunun yaklaşık olarak %12'sini oluşturan Nusayriler üzerine Suriye siyasetini inşa etmiştir. Hafız Esad'ın bu yaklaşımı ülke içerisinde oldukça etkin olan ve Sünni kaideleri çerçevesinde hareket eden başta Müslüman Kardeşler olmak üzere, siyasal İslamcı hareketleri bastırmak ya da bu hareketleri kendi oluşturduğu sisteme zarar veremeyecek birer aktör haline getirebilmeyi hedeflemektedir³. Kendi kişisel kültü üzerine otoriter bir yönetim oluşturmak isteyen Esad, Suriye siyasetinin ne kadar kırılğan ve değişime yatkın olduğunu bildiğinden, oluşturacağı siyasal yapının kendisine sadık kalmasını sağlamayı amaçlamış ve bu nedenle bağlı olduğu mezhebi kendisi için en önemli araç haline getirmiştir.

Arap Alevisi olarak da adlandırılan ve çoğunluğu kuzeybatı Suriye'de Lazkiye ve Tartus şehirleri ile Türkiye sınırındaki dağlık kesimde yaşayan Nusayriler, Hafız Esad'ın iktidarı ele aldığı dönemde kırsal özellikler gösteren ve genel anlamda oldukça fakir ve eğitimsiz bir halk niteliği taşımaktaydı⁴. Nüfusun %12'lik bir bölümünü oluşturmalarına karşın, Hafız Esad dönemine kadar

¹ Ahmet Bağlıoğlu, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler" , *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. 13, No. 1, 2008, s. 13-36.

² Bülent Aras ve Şule Toktaş, *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*, Ankara, SETA Yayınları, 2008, s. 33-46.

³ Ibid. , s. 37-42.

⁴ Emin Salihi, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi" , *Bilge Strateji*, C. 2, Sayı 4, Bahar 2011, s. 183-202.

Nusayrilerin Suriye siyasetinde ve toplumsal yaşamında ciddi bir varlık gösterdikleri de söylenemez. Esad döneminde kadar Nusayrilerin, Sünnilerin kontrol ettiği Suriye’de belli sınırlar dâhilinde yaşayan ve dışa kapalı bir görünüm arz eden bir topluluk oldukları söylenebilir. Hafız Esad, içerisinden çıktığı ve çok iyi tanıdığı bu halkı, Baas İdeolojisi ile birlikte bir yönetsel araç olarak kullanmıştır. Öyle ki, Esad döneminden itibaren Suriye’de siyaset, bürokrasi, ordu ve iş hayatı nezdindeki Nusayri ağırlığı müthiş bir yükseliş göstermiştir. Özellikle Esad Ailesi ile bu ailenin yanında bulunan kesimlerin gücünün ve etkinliğinin artışı, Suriye toplumunun büyük çoğunluğu nezdinde büyük çaplı bir rahatsızlığın doğmasına ve özellikle de daha önce gücü elinde bulunduran Sünni kesimin hoşnutsuzluğunun artmasına yol açmıştır. Hafız Esad’ın mezhep ayrımcılığı temelinde düzenlediği siyasal sistem, Nusayri olmayanların yönetim, ordu ve iş hayatı içerisine hareket etmelerine görünmez birtakım kısıtlamalar koymuş ve ancak Esad’ın güvenini kazanan ve onun sistemine olan bağlılığını gösterenler sistemin bir parçası olabilmişler ve yüksek mevkilere gelebilmişlerdir⁵. Hafız Esad, toplum içerisinde yükselen mezhep ayrımcılığı yapıldığı yönlü şikâyetleri bertaraf edebilmek amacıyla Nusayri olmayan ancak devlet katında ve iş dünyası içerisinde yükselişine izin verilen isimleri birer sembol olarak kullanmayı da bilmiştir.

Suriye’de siyaset, bürokrasi ve ekonomi Nusayrilerin kontrolünde olsa da, ülke nüfusunun yaklaşık %75’lik bir bölümünü Sünni kökenli Suriye vatandaşları oluşturmaktadır. Sünni mezhebine bağlı Suriye vatandaşlarının çok büyük bir bölümü etnik anlamda Arap olsa da, Suriye Kürtleri ve Türklerinin çok büyük bir bölümü de Sünni mezhebine bağlıdır. Yani, Suriye’de sadece dinsel-mezhepsel anlamda değil, aynı zamanda etno-kültürel anlamda da bir çeşitlilik söz konusudur. Öyle ki, Suriye nüfusunun %90’ını Araplar, %8-9’unu Kürtler ve geri kalan %1-2’lik bölümü de Türkler, Ermeniler ve Çerkesler oluşturur. Etno-kültürel temeldeki bu çeşitlilik, dinsel alana yansıtıldığında ise nüfusun %75’ini Sünnilerin, %12’sini Nusayrilerin, %9’unu Hıristiyanların ve %3’ünü de Dürzilerin oluşturduğu ortaya çıkar ve nüfusun dinsel ve etnik çeşitliliği net olarak gözler önüne serilir. Kendi iktidarını mezhep ayrımcılığı üzerine inşa etmiş ve nüfusun çok az bir bölümü tarafından meşru olarak görülen Suriye Yönetimi, fiili anlamda toplumu kamplara ayırmış olan mezhep temelli bu ayrımın rakamlar bazında sorunu ne kadar derinleştirdiğini göstermemek için Suriye nüfusunun gerçek kompozisyonunu yansıtan bir nüfus sayımı yapmaktan da kaçınmaktadır. Öyle ki, Suriye’nin kuzeyinde ve kuzeydoğusunda yaşayan ve nüfusu sürekli olarak artan Kürt kökenli Suriye vatandaşlarının en çok %9 olarak ifade edilen nüfus oranının gerçekte çok daha fazla olduğu düşünülmektedir. Hafız Esad, yönetimini oluşturup liderliğini sağlamlaştıran içerisinden çıktığı Nusayri toplumunu her anlamda kullandığı ve onların sadakatine çok şey borçlu olduğu için, onun ölümünün ardından iktidara gelen oğlu Beşşar Esad dahi Suriye Yönetimi’nin toplumun geniş kesimlerini kucaklayacak bir sosyal, siyasal ve yönetsel reform iradesi gösterememektedir. Zira

⁵ Ufuk Ulutaş, “Suriye’de Rejimin Şifresi: Mezhep ve Kan Bağı” , *Sabah*, 14 Mayıs 2009.

Suriye’de siyaset, ordu, bürokrasi ve ekonomi 1970 yılından bu yana belli bir ayırım çizgisi üzerinde ilerlemekte ve belli köşe başlarına yerleşmiş ya da yerleştirilmiş olan belli isimler ve aileler, Hafız Esad döneminde mezhep temelinde kurgulanmış ve artık kalıplaşmış olan güç ve çıkar ilişkisinin dışında hareket etmeye zorlanamamaktadırlar.

Suriye Yönetimi, mezhep ayrımcılığı ve korporatist özellikleri ağır basan bir sosyalizm temelinde oluşturulmuşsa da zaman içerisinde sosyalizmin etkisinin giderek azaldığını ve Baas İdeolojisi’nin yalnızca korporatizm içeren ve tek parti-tek adam stratejisi çerçevesinde şekillenen bir görünüme kavuşturulduğunu görüyoruz. Bu noktada, rejimin sürdürülebilirliğini sağlayabilme anlamında Sünni kesime ters gelen Baas İdeolojisi’nin yumuşatılması çabası da önemli bir etken olmuştur⁶. İktidarının ilk yıllarında toplumu belli bir öğreti çerçevesinde kendi kişiliği etrafında toplamaya mecbur olan Hafız Esad, bu hedefine ulaştıktan ve gücü tamamıyla ele geçirdikten sonra Baas İdeolojisi’nin etkinliğini azaltmış ve yerine kendi kişisel karizmasını yerleştirmiştir. Esad, bu stratejiyle kendinden önce iktidarı ele geçirmiş olan askeri liderlerin düştüğü hataya düşmemiş ve bugüne kadar uzanan Esad Yönetimi’nin temellerini atmıştır. Baas İdeolojisi’nin kullanılması, Esad’ın kendi otoriter yönetimini oturtabilme anlamında oldukça işine yaramıştır. Zira özellikle Esad iktidarının ilk yıllarında etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılmış olan bu ideoloji, Nusayriler dışında Hıristiyanlar ve Dürzîler ile dinsel muhafazakârlıktan sıyrılmış olan Sünniler üzerinde de etkili olmuş ve Esad Yönetimi’nin bir noktaya kadar çoğulcu bir görünüm kazanmasını sağlamıştır. Ne var ki, yıllar geçtikçe tek adam yönetiminin giderek ön plana çıkması ve ideolojik kalıpların geri plana itilmeye başlaması ilk planda Esad taraftarı olan birçok kesimin ve grubun onun aleyhine dönmesine neden olmuştur. Yine de, bugün gelinen noktada mezhep temelinde ortaya çıkmış toplumsal ve yönetsel bölümlenme içerisinde dahi özellikle Hıristiyanlar ile Dürzîlerin çok büyük bir rahatsızlık yaşamadıklarını görüyoruz. Nusayrilik üzerine kurgulanan Suriye Yönetimi’nin Sünni İslam’a karşıt, ya da bu kaideyi dikkate almayan bir görünüm ortaya koyması siyasal İslam temelinde inşa edilecek bir yönetsel yapıdan çekinen Hıristiyanlar ve Dürzîlerin, bir noktaya kadar Esad Yönetimi’nin yanında olmasını sağlamaktadır. Ancak Arap Baharı çerçevesinde ortaya çıkan Suriye muhalefetinin yalnızca Sünnilerden oluşmadığını, hatta sistemin kazanan tarafı olarak görülebilecek Nusayriler ile birlikte Hıristiyanlar ve Dürzîlerin önemli bir bölümünün de bu muhalefetin içerisinde yer aldığını görüyoruz. Suriye toplumunun önemli bir bölümü, tek adam temelinde inşa edilmiş ve mezhep ayrımına dayalı arkaik bir korporatist görünüm arz eden ve başta Sünniler olmak üzere toplumun büyük bir çoğunluğunun isteklerine hiçbir şekilde cevap vermeyen Suriye yönetiminin önünde

---

⁶ Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008.

sonunda çökeceğini gördüğü için, değişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini arzulamakta ve bu değişim esnasında kaybeden tarafta yer almak istememektedir.

Mevcut Suriye Yönetimi'nin toplumsal ve siyasal iktidarını koruma ve güçlendirebilme mücadelesi çerçevesinde karşısına aldığı en önemli toplumsal/dinsel gruplar, Suriye nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Sünni Araplar ile sadece Suriye'de değil Suriye'ye komşu olan ülkeler içerisinde de etnik temelde sorunlar yaratan Kürtler olmuştur⁷. Daha önce de söylediğimiz gibi, Sünni Araplar içerisinde çok fazla muhafazakâr olmayan ve Esad Yönetimi'nin yarattığı istikrar ve ekonomik gelişim unsurundan etkilenen önemli bir kesim olmuştur. Ancak bu grup da, siyasal çoğulculuk, demokratik gelişim ve insan haklarına saygı anlamında hiçbir gelişimin sağlanamaması ve mezhep temelli yönetsel ve toplumsal ayrımın giderek derinleşmesi sonrasında Esad yönetimine olan desteğini çekmiştir. Büyük bir bölümü muhafazakâr olan Sünniler, Esad'ın sosyalizm ve çoğu Sünni'nin gayri İslami bir mezhep olarak gördüğü Nusayrilik⁸ üzerine kurguladığı siyasal yapıyı daha baştan reddettiği için toplumsal ve siyasal ayrım çizgileri daha açık bir şekilde ortaya konmuştur. Zaten Hafız Esad'ın ve onun ardından iktidara gelen oğlu Beşşar Esad'ın Sünnilere karşı gösterdiği hoşgörü yoksunu ve şiddete dayalı tavrın arkasında yatan en önemli unsurlardan biri de oldukça erken yaşanan bu duygusal ve toplumsal kopuş olmuştur.

Suriye'deki toplumsal kırılmanın ve Sünniler ile Nusayrilerin ağırlıkta olduğu Esad Yönetimi'nin arasındaki sorunların ayyuka çıkmasına neden olan gelişmeler ise dış politika ve iç politika kökenli olarak 2'ye ayrılmaktadır. Esad Yönetimi'nin, muhafazakâr Sünnilerin reddettiği milliyetçilik ile sosyalizmin bir karışımı olan Baas İdeolojisi'ni benimsemesi ve yönetimin Sünniler tarafından İslam içerisinde görülmeven Nusayrilerin (Arap Alevilerinin) elinde olması iç politik nedenlerin en önemlileridir. Bunun yanı sıra Suriye Yönetimi'nin, Sünni Araplar içerisinde etkinliğini arttıran ve iktidara meydan okuyan başta Müslüman Kardeşler olmak üzere, Sünni kaidelerine bağlı muhafazakâr gruplar ile mücadele etmeye başlaması ve 1970'lerin ikinci yarısında başlayan bu mücadelenin giderek yoğunlaşması da bir diğer iç politik neden olarak görülebilir. 1982 yılında yaşanan ve 10-25 bin arasında Suriye vatandaşının, Suriye güvenlik güçleri tarafından katledilmesi ile sonuçlanan Hama Katliamı⁹, devlet ile muhafazakâr Sünniler arasındaki kopuşun doruk noktasını oluşturmaktadır.

---

⁷ Abdi Noyan Özkaya, "Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 2, No. 8, 2007, s. 90-116.

⁸ Erdal Aksoy, "Nusayrilerin Sosyal Yapıları ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Yaşayan Bu Topluluğa Devletin Yaklaşımları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 54, 2010, s. 199-212.

⁹ Robert Fisk, "Conspiracy of Silence in the Arab World", *The Independent*, 10 February 2007.

Filistin Meselesi'nde İsrail'e destek vererek Arapların karşısında yer alan ABD'ye mesaj verebilmek, İsrail'e kaybedilen Golan Tepeleri'ni geri kazanabilmek ve Suriye'nin Ortadoğu'daki önemini arttırabilmek gibi hedefleri olan Suriye Yönetimi'nin, sosyalizm ve korporatist yönetim anlayışı gibi ortak ideolojik ve siyasal bağlara sahip olduğu SSCB ile askeri, teknolojik ve siyasal işbirliğine gitmesi, Suriye'deki muhafazakâr kesimin yönetimden biraz daha kopmasına yol açmıştır. Müslüman Kardeşler başta olmak üzere Sünni muhafazakârlığı temsil eden gruplar ve liderler, bu işbirliğinin sosyalizm, milliyetçilik ve mezhep ayrımcılığı üzerine bina edilmiş Esad Yönetimi'ni daha da güçlendireceğini düşünerek tedirgin olmuşlardır. Suriye Yönetimi'nin Lübnan İç Savaşı'na müdahil olması ve bu savaşta Marunî Hıristiyanların yanında yer alması da ülkedeki toplumsal gerginliği arttıran bir diğer unsur olmuştur. Özellikle bu olay ve ardından gelen Hama Katliamı, Sünni kesim ile Suriye Yönetimi arasındaki köprülerin tamamen atılmasına neden olmuştur da denilebilir.

Suriye'nin 1979'de gerçekleşen İslam Devrimi ardından İran ile kurduğu müttefiklik ilişkileri ise, Suriye'deki muhafazakâr kesimden çok fazla tepki görmemiştir. İran'ın Şiilik üzerine kurguladığı toplumsal ve siyasal yapısı aracılığıyla yönetim kadrolarını Alevilik (Nusayrılık) temelinde belirginleştiren Suriye ile müttefiklik ilişkisi kurması, Esad Yönetimi'nin güçleneceği ve Suriye'de Sünniliğin gücünün azalacağı gerekçesiyle Sünni kesimde bir tedirginliğe neden olmuş olsa da, İran'ın İsrail ve ABD karşıtlığı ile Filistin Davası'na verdiği destek bu tedirginliği dengelemiştir.

Esad Ailesi'nin kontrolündeki Suriye Yönetimi'nin en önemli özelliklerinden biri de, bu yönetimin oldukça tedbirli, hesapçı ve pragmatik bir siyasal anlayışa sahip olmasıdır. Öyle ki, Baas İdeolojisi ve onun beraberinde getirdiği sosyalist ilkelere yapılan sürekli vurguya karşın, Suriye Yönetimi, Soğuk Savaş öncesinde ve sonrasında ekonomide özel girişimcilik konusunda oldukça hoşgörülü davranmıştır¹⁰. Bu anlayışın gerisinde, Suriye toplumunda önemli bir etkinliği bulunan zengin ve köklü aileleri gücendirmeden Esad Yönetimi'nin saflarına katma istekliliği yatmaktadır. Yine Esad Yönetimi halk nezdindeki meşruiyetini arttırabilmek amacıyla özellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan kırsal kesime önem vermeye çalışmış ve bu kesimin hayat standartlarını yükseltmeye çabalamıştır. Bu amaçla tarımda makineleşme atılımına girilmiş, yeni ulaştırma ağları ve sulama sistemleri kurulmaya çalışılmış ve kırsal kesime yönelik eğitim faaliyetleri ile sosyal programlar arttırılmıştır. Ancak Suriye Yönetimi'nin kırsal kesime yönelik faaliyetlerinden de yeterli sonucu alamadığını görüyoruz. Bunun en önemli nedenleri, korporatist yönetim anlayışının ortaya çıkardığı aşırı bürokratikleşmenin verimliliği azaltması ile toprak reformunun yeterli başarıyı sağlayamamasıdır. Tüketim malları alanında ortaya çıkan büyük çaplı açık ve eğitim reformunun

¹⁰ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s. 441-452.

maddi imkânsızlıklar ve ideolojik sebeplerle gereken başarıyı sağlayamaması, Suriye halkının yönetime karşı olan tepkisini arttırmıştır.

Suriye toplumunun, Esad Yönetimi'ne olan tepkisinin gerisinde yatan en önemli unsurlardan biri mezhep temelli yönetim anlayışı ise, diğeri de antidemokratik bir görünüm arz eden siyasal yapılanma olmuştur. Suriye Anayasası, devlet başkanına o kadar geniş yetkiler vermektedir ki, Halk Meclisi denilen ve seçimle belirlenmesi gereken parlamento sadece görünüşte demokratik olabilmıştır. Zira anayasaya göre halk tarafından seçilmesi gereken Halk Meclisi'nin üyelerinin belirlenmesi esnasında Esad Ailesi neredeyse tek yetkili konumundadır. Hafız Esad ve ondan sonra gelen oğlu Beşşar Esad'ın tek parti iktidarına dayalı yönetim anlayışı tamamıyla iktidarı kaybetmeme hedefi ile ilintilidir. Bugün itibarıyla dahi, Beşşar Esad ve yakın çevresinin hem Baas Partisi, hem de Suriye Ordusu ile istihbaratı içerisinde en önemli pozisyonları elinde tuttuğunu görebiliyoruz. Beşşar Esad, an itibarıyla hem Baas Partisi'nin genel sekreteri, hem de devlet başkanı konumundadır. Yine Beşşar Esad'ın küçük kardeşi Mahir Esad Başkanlık Muhafızları Komutanlığı'nı, Hafız Esad'ın kızı ile evli olan Asif Şevket Genelkurmay Başkan Yardımcılığı'nı yürütmekte, Beşşar Esad'ın kuzeni olan Rami Mahluf ise Suriye Ekonomisi'ne yön veren en önemli iş adamı konumundadır. Bunun yanı sıra, Esad Yönetimi'nin yanında yer alan Sünni kökenli bazı isimler de yönetim içerisinde oldukça önemli pozisyonlara yükselmişlerdir. İstihbarat Direktörü Ali Memluk ile Başkan Yardımcısı Faruk El-Şara bu durumun en önemli örneğini oluşturmaktadır¹¹. Esad Rejimi'nin diğer dayanakları olan iç güvenlik güçleri ve bürokrasi ise, parti ve ordu ile birlikte Esad Ailesi ve Nusayrilik temelinde belirginleşen koalisyon ekseninde devlet otoritesini hâkim kılmakta ve özellikle Sünni kesimden yükselen demokrasi, insan hakları ve çoğulcu yönetim haykırışlarını bastırmaktadır.

Suriye Yönetimi, demokratik kaidelere önem vermediği, korporatist siyasal ve yönetsel anlayıştan beslenmeye devam ettiği ve siyasal çoğulculuğu bastırıp muhalif unsurların gelişimine izin vermediği için toplumun tüm kesimlerinden tepki toplamaktadır. Arap Baharı çerçevesinde bu ülke nezdinde gerçekleşen gösteriler çerçevesinde çoğunlukla Müslüman Kardeşler ve dinsel muhafazakârlık ekseninde hareket eden diğer irili ufaklı örgütler ve organizasyonlar ön plana çıksa da, liberaller, komünistler ve Beşşar Esad'a muhalif olan birçok aktör de Arap Baharı'nın kendileri açısından olumlu sonuçlar doğurmasını beklemekte ve meydanları doldurarak, güvenlik güçleri ile karşı karşıya gelmektedirler. ABD vatandaşı ve İsrail ile oldukça yakın ilişkileri olan Ferid Gadri'nin liderliğini yaptığı seküler-liberal bir muhalif hareket olan Suriye Reform Partisi, Müslüman Kardeşler ile diğer muhalif hareketlerin işbirliği yaparak Suriye Yönetimi'ni ele geçirmesi gerektiğini savunan

---

¹¹ Ufuk Ulutaş, "The Syrian Opposition in the Making: Capabilities and Limits", *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3, 2011, s. 87-106.

Suriye Komünist Partisi'nin eski lideri Riyad El-Turk, Lazkiyeli Hıristiyan bir gazeteci ve aktivist olan Mişel Kilo'nun öncülüğünü yaptığı siyasi diyalog ve muhalif güçler arasında özgürlükler ekseninde işbirliğine dayalı bir anlayışı savunan toplumsal hareket ile Şam Deklarasyonu Ulusal Konseyi Başkanı Fida Horani, Müslüman Kardeşler ile birlikte Arap Baharı'nın toplum nezdinde karşılık görmesini sağlayan en önemli aktörler olmuşlardır¹².

Suriye Halkı, 1963 yılında Baas Partisi'nin liderliğinde yaşanan dönüşüm sürecinden Arap Baharı'na kadar geçen 48 yıl boyunca resmi olarak sıkıyönetim koşulları altında yaşamıştır¹³. Öyle ki, sıkıyönetimin kaldırılması ancak Arap Baharı kapsamında toplumsal muhalefetin sesini yükseltmesi, meydanları doldurması ve Suriye'nin uluslararası anlamda baskılarla karşı karşıya kalmasının ardından göstermelik bir reform hareketi olarak kaldırılabilmiştir. Sıkıyönetim kaldırılmış olmasına karşın Suriye güvenlik güçlerinin tavizsiz tutumu, bugüne kadar resmi olmayan verilere göre 2500'ün üzerinde sivilin ölümüne ve binlercesinin de yaralanmasına neden olmuştur.

Arap Baharı kapsamında Suriye çapında gerçekleştirilen Esad karşıtı gösterilere demokratik ve çoğulcu bir yönetim isteyen tüm muhalif unsurlar katılıyor olmasına karşın, meydanların kontrolü çoğunluğu oluşturan muhafazakâr Sünnilerin, özellikle de Müslüman Kardeşler'in elindedir. Bu durum Esad Yönetimi'nin reform yönünde daha da isteksiz davranmasına yol açmaktadır. Zira Esad Yönetimi'nin 1970'li yılların başından bu yana toplumsal anlamda en yoğun baskıyı uyguladığı grup muhafazakâr Sünni toplumu ve özellikle Müslüman Kardeşler gibi siyasi İslamcı örgütler olmuştur. 1982'de gerçekleşen Hama Katliamı da bunun bir dramatik bir göstergesidir.

Suriye Halkı'nın büyük bir çoğunluğunun ve özellikle Sünni kesimin Arap Baharı dalgalarına kapılarak ortaya koyduğu direniş ve değişim arzusu, mezhep ayrımcılığına dayalı, baskıcı ve korporatist yönetim anlayışına karşı çıktığı ve Suriye'deki siyasi sistemin köklü olarak değişmesini istediğini açıkça ifade ettiği için, bu sistem sayesinde ayakta kalan Esad Yönetimi değişimi beraberinde getirecek demokratik reformların yapılmasına karşı çıkmakta ve kendi halkına silah doğrultarak binlerce kişinin ölümüne neden olmaktadır.

---

¹² Ibid. , s. 89-98.

¹³ "Esad Geri Adım Attı", *NTVMSNBC*, 26 Mart 2011, <http://www.ntvmsnbhaber.com/manset/esad-geri-adim-atti.html> , (Ulaşım Tarihi: 9 Ekim 2011).

2. Suriye Neden Bu Kadar Önemli?

Arap Baharı Dalgası kapsamında Tunus, Mısır ve Libya'nın ardından büyük çaplı siyasal çalkantılar ve yönetim değişikliği talebi ile sarsılmakta olan Suriye, Ortadoğu dengeleri açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle Suriye'deki siyasal reform talebinin ve yönetim değişikliği isteminin olumlu bir karşılık bulabilmesi, Tunus, Mısır ve Libya'ya nazaran daha uzun süreceği benzetilmektedir. Nitekim aylardır devam etmekte olan gösterilere ve katliamlara karşın Esad Yönetimi'nin güç odaklı yönetim stratejisinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu durumun içsel birtakım nedenleri olduğu gibi, dışsal nedenleri de bulunmaktadır.

Suriye, nüfusunun çoğunluğu Sünni Müslüman olmasına karşın, Arap Aleviliği (Nusayrilik) temelinde şekillendirilmiş bir yönetsel anlayışa sahiptir. Bu durum Arap ülkeleri arasında sadece Suriye'de görülmektedir. Esad Ailesi'nin Nusayri kökenlerine vurgu yaparak, sosyalizm, korporatizm ve otoriter yönetim anlayışını bir araya getirerek oluşturduğu yönetim anlayışı ülke içerisindeki liberal, milliyetçi ve komünist muhalefeti ciddi anlamda ezmiş ve dağıtmış olmasına karşın, özellikle muhafazakâr Sünni grupları üzerinde yeterince etkili olamamıştır. Bugün Suriye Yönetimi'ne karşı gösterilere girişen muhalif grupların liderliğini Müslüman Kardeşler gibi siyasal İslamcı örgütlerin üstlendiği göz önünde bulundurulursa durumun gerçekliği net bir şekilde görülebilir¹⁴. Demokrasi, özgürlükler ve çoğulcu bir siyasal yaşamın oluşturulabilmesi ve halk iradesinin etkin bir şekilde yönetime yansıtılabilmesi halinde Müslüman Kardeşler ve diğer örgütlü siyasal İslamcı muhalif gruplar başta olmak üzere, Esad karşıtı ve Nusayrilik ile sosyalizm üzerine kurgulanmış siyasal sistemi kökünden değiştirmeyi isteyen muhalif unsurların iktidara gelebileceği ortadadır. Arap Baharı kapsamında Suriyeli liberaller, milliyetçiler, Kürtler ve komünistler başta olmak üzere irili ufaklı birçok muhalif grup yönetimi değiştirebilmek için harekete geçmiş olsa da liderlik muhafazakâr Sünni gruplarının elindedir. Kendi siyasal geleceğini Nusayrilik ve tek adam yönetimi üzerine oturtmuş bir yönetimin reform iradesi göstermesi durumunda iktidarı kaybedeceğinin çok açık olması, Beşşar Esad ve çevresinde kümelenmiş iktidar elitlerini reform yapmaktan ve halk iradesine dayanan bir yönetimi içselleştirmekten alıkoymaktadır.

Suriye'nin, nükleer programı ve Şii muhafazakârlığına dayalı Amerikan ve İsrail karşıtı tutumu nedeniyle Batı tarafından adeta aforoz edilmiş İran ile 1979 yılından bu yana sürdürdüğü müttefiklik ilişkileri, bu ülkenin neden bu kadar önemli olduğunu gösteren en önemli delillerden

¹⁴ Radwan Ziadeh, "The Muslim Brotherhood in Syria and the Concept of Democracy", https://www.csidonline.org/9th_annual_conf/Radwan_Ziadeh_CSID_paper.pdf, (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2011).

biridir. Soğuk Savaş döneminde Baas İdeolojisi'ne dayalı sosyalist politikalar izleyen ve askeri-siyasal anlamda SSCB ile oldukça yakın ilişkiler kuran Suriye, İslam Devrimi sonrası ABD karşıtı bir tutum izlemeye başlamış olan İran ile de çok yakın müttefiklik ilişkileri oluşturmuştur. Bu tutumun arkasında Suriye'nin Ortadoğu'daki siyasal önemini arttırmak ve ülkeyi siyasal yalnızlıktan kurtarmak amacı yatmaktadır. İran'dan sağlanacak ekonomik yardım ile kalkınma projelerinin finanse edilebilmesi ve Ortadoğu'da Suriye-İran-SSCB Bloğu'nun oluşturulabilmesi de Hafız Esad'ın amaçları arasında yer almaktaydı. Suriye'nin, tıpkı İran gibi Sünni İslam'ı referans olarak almayan bir ülke olması da iki ülkenin yakınlaşmasının sosyo-kültürel ve siyasal nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Soğuk Savaş sonrası, Suriye Yönetimi İran ile müttefiklik ilişkilerini sürdürmüş ve bu nedenle Suriye, ABD tarafından, Şer Ekseni içerisine dâhil edilen bir ülke olmuştur¹⁵. Suriye'nin İsrail karşıtlığı ve Alevilik-Şiilik anlayışı üzerinden İran ile uyumlaşması ve Batı Dünyası tarafından İran'ın oluşturmaya çalıştığı Şii Hilali'nin bir parçası olarak görülmesi de Esad Yönetimi'nin zor duruma düşmesine neden olmuştur¹⁶. Suriye, özellikle 2000 sonrası dönemde Batı ile çok yakın siyasal, askeri ve kültürel ilişkileri olan Türkiye ile yakınlaşarak kendisini Şer Ekseni içerisinden çıkarmaya çalışmış ve Arap Baharı ortaya çıkana kadar da bu konuda önemli bir başarı elde etmiştir. Ne var ki, Arap Baharı'nın Suriye topraklarına yansımalarından sonra Suriye-Türkiye İlişkileri'nin gerilmesi ve Suriye ile İran arasındaki siyasal işbirliğinin yeniden ön plana çıkması bu ülkenin siyasal statüsünü yeniden tartışmaya açmıştır. Bugün itibarıyla Suriye, Batı kamuoyunda, Ortadoğu'nun haşarı çocuğu olarak gösterilmeye çalışılan İran'ın en yakın müttefiki olarak addedilmektedir.

Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Ortadoğu'daki en sadık müttefiki olan Suriye, 1990 sonrası dönemde bu ülkenin yerini alan Rusya ile siyasal, ekonomik ve askeri ilişkilerini sürdürmüştür. Hatta Suriye için, Rusya'nın Ortadoğu'ya açılan kalesi yorumları da yapılmaktadır. Hafız Esad'dan sonra iktidara gelen oğlu Beşşar Esad da bu ülke ile geliştirilmeye çalışılan stratejik öneme haiz ilişkilere büyük önem atfetmiştir. Rusya ile kurulan siyasal, askeri ve ekonomik bağlar, Suriye Dış Politikası'nın ne kadar pragmatik ve esnek olduğunu da bizlere kanıtlamaktadır. Zira Suriye, bu ilişki vasıtası ile büyük güçler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmaya çalışmakta ve BM Güvenlik Konseyi üyesi, küresel bir güç ile karşılıklı çıkara dayanan bir siyasal bağ kurarak kendi geleceğini garanti altına almaya çalışmaktadır. Suriye'nin Rusya ile imzaladığı ve değeri milyar dolarlara ulaşan silah alımı ve modernizasyonu antlaşmaları ile Rusya'nın Suriye Ekonomisi'ne yaptığı yatırımlar ve en önemlisi Suriye'nin Rusya'ya Tartus Şehri kıyısında tahsis ettiği askeri üs¹⁷, iki ülke ilişkilerinin ne denli ileri boyutlara vardığını göstermektedir. Esad Yönetimi'nin Rusya'ya

¹⁵ Atilla Sandıklı, "İran'ın Jeopolitiği, ABD ve Türkiye" , *BİLGESAM*, 17 Mart 2008, <http://www.bilgesam.org> , (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2011).

¹⁶ Atilla Sandıklı ve Emin Salih, "İran, Şii Hilali ve Arap Baharı" , *BİLGESAM*, Rapor No. 35, İstanbul, 2011.

¹⁷ Alex Khlebnikov, "Why is Russia Standing by Russia?" , *Tel Aviv Notes*, Vol. 5, N. 18, 26 September 2011.

tanıdığı bu askeri ve ekonomik ayrıcalıklar ile Rusya'nın Suriye üzerinden Ortadoğu'daki siyasal varlığını dillendirebilmesi, Rusya'nın Arap Baharı kapsamında Suriye'de gerçekleştirilen yönetim karşıtı eylemlere destek vermesini engellemektedir.

Suriye'nin Ortadoğu Coğrafyası'ndaki stratejik konumu da bu ülkeye ilişkin değişim istemlerinin farklı ülkelerde değişik tonlarda seslendirilmesini beraberinde getirmektedir. Lübnan, Suriye'deki gösterilerin ve değişim sancılarının yakından izlendiği bir diğer Ortadoğu ülkesi konumundadır. Suriye'nin bu ülke üzerindeki toplumsal ve siyasal etkinliği, Lübnan devletini ve halkını Suriye'deki gelişmeleri yakından izlemeye zorlamaktadır. Lübnan Siyaseti ve toplumsal yaşamı üzerinde çok büyük etkisi olan ve Şiilik üzerine teşkilatlanmış bir örgüt olarak görülebilecek Hizbullah'ın İran ile kurduğu organik bağın sürdürülebilmesi için Suriye'nin vereceği desteğe ihtiyaç duyulmaktadır¹⁸. Bilindiği gibi Hizbullah, hem Lübnan nezdinde hem de Filistin Meselesi bağlamında Şii İslam'ın etkin bir faktör haline gelebilmesi yönünde eylemlerde bulunmakta ve özellikle İsrail güvenlik güçleri ile en sonuncusu 2006 yılında yaşanmış olan geniş çaplı askeri çatışmalara girebilmektedir. Ne var ki, Hizbullah'ın etkinliğini sürdürebilmesi için Şiilik temelinde birleştiği İran'dan askeri, lojistik ve ekonomik destek sağlaması gerekmektedir. İşte bu destek ancak Suriye üzerinden Lübnan'a ulaştırılabilmektedir. Bu yönüyle Ortadoğu'nun kuzeyinde İran-Suriye-Hizbullah eksenini çerçevesinde bir hat oluşmuştur¹⁹. İran-Hizbullah bağlantısını sağlayan Esad Yönetimi'nin düşüşü, Hizbullah'ın da işine gelmeyeceği için, Suriye'deki değişim sancılarının siyasal anlamda zaten karışık olan Lübnan'ı da Hizbullah aracılığıyla etkilemesi olasılığı çok yüksektir.

İsrail de Suriye'deki gelişmelerden kaygı duymaktadır. Ne var ki, bu kaygının asıl sebebi Esad Yönetimi'nin değişim arzulayan halka karşı giriştiği güç mücadelesi değildir. Suriye toprağı olan Golan Tepeleri'ni işgal altında tutmakta olan İsrail, hiçbir zaman anlaşılamadığı Esad Yönetimi'nin devrilmesini arzulamamaktadır. Zira İsrail'in en büyük endişesi, Suriye'de rejim değişikliği yaşanması ve İsrail düşmanlığı ekseninde müthiş bir halk desteğine sahip olan Sünni muhafazakârların yönetimi ele geçirmesidir. Hüsnü Mübarek'in devrilmesi sonrası Mısır'da güçlenen İsrail karşıtı muhafazakârlık ile Suriye'de yönetimi ele alacak muhafazakâr ve İsrail düşmanı bir rejimin İsrail topraklarını güneyden ve kuzeyden çevrelemesi endişesi İsrail devlet adamlarını Esad Yönetimi'nin yaşatılması düşüncesine sevk etmektedir. Zira Esad Yönetimi sayesinde ciddi bir halk desteğine sahip olan İsrail karşıtı muhafazakar Sünniler baskı altında tutulmakta ve statüko korunabilmektedir.

---

¹⁸ Bayram Sinkaya, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", *Ortadoğu Analiz*, C. 3, Sayı 33, Eylül 2011, s. 38-48.

¹⁹ Yasin Atlıoğlu, "Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi", *Bilge Strateji*, C. 1, Sayı 1, Güz 2009, s. 71-87.

Suriye’de halk isyanı neticesinde yönetimin değişmesi ve Sünni ağırlıklı bir hükümetin oluşturulması, Hüsnü Mübarek’i deviren ancak henüz sivil bir yönetime geçiş yapamayan Mısır halkını da etkileyecek ve mevcut askeri geçiş hükümetinin ömrünü kısaltacaktır. Bu durum Müslüman Kardeşler başta olmak üzere siyasal İslam’ın temsilciliğini yapan aktörlerin Mısır siyasetinde etkin bir konuma gelmelerine neden olacaktır.

Ortadoğu’ya Batılı değerleri yerleştirmek ve bölgedeki enerji kaynakları ile İsrail’in güvenliğini sağlayarak jeopolitik anlamda çok büyük bir öneme sahip olan bu bölgeyi kendi nüfuzu altına almak isteyen ABD, Arap Baharı’na hem bir fırsat olarak yaklaşmakta hem de ortaya koyacağı sonuçlardan çekinmektedir. Ortadoğu Yönetimleri’nin büyük bir çoğunluğu ile müttefiklik ilişkisi içerisinde olmasına karşın, İsrail’e verdiği destek ve Irak’a düzenlenen askeri operasyon gibi nedenlerle Arap halklarının teveccühünü bir türlü kazanamayan ABD, kendiliğinden ortaya çıkan Arap Baharı dalgasına destek vererek bölgedeki meşruiyetini ve sempatisini arttırmaya çalışmaktadır. Arap Baharı’nın üzerinde durduğu demokrasi, insan hakları ve çoğulculuk gibi temel değerlerin, ABD’nin temsil ettiğine inandığı değerler ile uyumlaşması, bu ülkeye moral bir avantaj kazandırmaktadır. ABD, bu avantajı değerlendirmek ve Arap halklarını ılımlılık çerçevesinde kendi çekim alanına eklemeyebilmek için yıllardan bu yana desteklemiş olduğu otoriter yönetimlerin devrilmesine dahi izin vermiştir. Tunus ve Mısır’da yaşanan değişim buna bir örnek teşkil etmektedir. ABD, yıllarca Şer Ekseni içerisinde gördüğü, İran ile kurduğu müttefiklik bağından ve Rusya ile ilişkilerinden rahatsızlık duyduğu Esad Yönetimi’ni ortadan kaldırma noktasında Suriye halkına destek vermeye hazırdır. Ancak İsrail’in daha önce bahsetmiş olduğumuz isteksizliği ve Rusya’nın Esad Suriye’sine olan desteği, militan bir muhafazakârlık dalgasının Ortadoğu’yu sarması endişesi de taşıyan ABD’yi frenlemektedir.

3. Arap Baharı’nın Gölgesinde Suriye-Türkiye İlişkileri

Suriye-Türkiye İlişkileri, Suriye’nin bağımsızlığından Hafız Esad’ın ölümüne kadar geçen süre içerisinde komşuluk ilişkilerinden bağımsız olarak gelişmiş ve sorunlarla örülü bir görünüm arz etmiştir. Hatay’ın Türkiye’ye katılması ve Asi ile Fırat Nehirleri’nin iki ülke arasında yarattığı su sorununun yanı sıra, 1970’de iktidara gelen Hafız Esad’ın benimsediği dış politika anlayışı iki ülke ilişkilerinin 2000’li yıllara kadar yeterli gelişim ivmesini gösterememesinin en önemli yapısal nedenlerini oluşturuyordu²⁰. Baas İdeolojisi’ne dayalı sosyalist bir yönetim anlayışı oluşturan ve

²⁰ Tuğba Evrim Maden, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Asi Nehri”, *Ortadoğu Analiz*, C. 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011, s. 40-49.

Sünni kökenli Araplara, Kürtlere ve Türklere karşı ayrımcı politikalar izleyen Esad'ın dış politika anlamında da SSCB ve İran ile yakın ilişkiler kurmayı tercih etmiş olması, Türkiye'yi Suriye'den uzaklaştırmıştır. Zira Esad da Türkiye'yi, Batı Dünyası'nın Ortadoğu'daki temsilcisi olarak görüyor ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak istemiyordu. SSCB ve İran ile geliştirdiği ve özellikle askeri alanda bağımlılığa kadar varan ikili ilişkiler de Hafız Esad'ın Türkiye ile yakınlaşmasının önüne geçmiştir. Bunun yanı sıra, Soğuk Savaş esnasında Türk Dış Politikası'nın tamamıyla Batı eksenli olarak işletilmeye çalışılması ve başta komşularla ilişkiler olmak üzere, çok yönlü dış politika izleyebilmeye yönelik girişimlerin yok denecek kadar az olması da Türkiye'nin genelde Ortadoğu, özelde de Suriye'ye yönelik ilgisinin oldukça zayıf kalmasına yol açmıştır.

Karşılıklı güvensizlik temelinde kurgulanmış olan ikili ilişkilerin Esad Yönetimi tarafından üretilen politikalarla sürekli olarak gergin tutulması da Türkiye'nin Suriye'ye olan yaklaşımını etkilemiştir. Suriye'nin Asi ve Fırat Nehirleri'ne ilişkin olarak sürekli olarak haksız taleplerde bulunması, Hatay'ın Suriye haritalarında Suriye toprağı olarak gösterilmesi ve Esad'ın bu konudaki talepleri her ortamda dillendirmesi ile Suriye'nin PKK'ya siyasal, ekonomik ve lojistik destek vermesi Türkiye'nin bu ülkeye ilişkin politikasını daha çok askeri unsurlar çerçevesinde belirleme zorunluluğunda kalmasını beraberinde getirmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Suriye'nin en büyük ideolojik ve askeri destekçisi olan SSCB'nin dağılarak ortadan kalkması, Esad Yönetimi'ni daha dengeli olmaya yöneltmiş ve SSCB'nin yerini alan Rusya'nın büyük çaplı sorunlarla karşı karşıya kalmış olması Suriye'nin İran ile olan bağlarını daha da sıkılaştırmasını da beraberinde getirmiştir. Suriye Yönetimi, bu dönemde de Türkiye'ye yönelik düşmanlığını sürdürmüş ve PKK liderini kendi topraklarında barındırmıştır. Türkiye'de PKK'ya karşı girişilen operasyonların genişletilmesi ve PKK liderinin Şam'da olduğunun tespit edilmesi sonrası Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığarak Suriye'yi açık bir şekilde tehdit etmesi²¹, Hafız Esad yönetiminin yumuşamasına ve PKK liderini ülkeden çıkararak Türkiye ile ilişkileri düzeltme stratejisine yönelmesine neden olmuştur. Tehdidin boyutunun farkına varan Suriye, her zamanki pragmatik dış politika stratejisine sarılmış ve diplomasiyi ön plana sürerek Türkiye'yi biraz olsun yatıştırmayı başarmıştır.

Hafız Esad'ın ölümü sonrası iktidara gelen oğlu Beşşar Esad ise Türkiye'ye yönelik yaklaşımını tamamen değiştirmiş ve bu ülke ile müttefik olmayı tercih etmiştir. Beşşar Esad, İran ve

---

²¹ Meliha Benli Altunışık, "Arap Dünyası'nda Türkiye Algısı", *TESEV Yayınları*, Dış Politika Analiz Serisi 11, Haziran 2010, s. 8.

Rusya ile olan bağlarını korur ve güçlendirmeye çalışırken, kendisinin ve ülkesinin siyasal geleceğinin ve güvenliğinin, Batı ve özellikle ABD ile çok yakın bağları olan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaktan geçtiğini görmüş ve dış politika yaklaşımını farklılaştırmıştır. Aynı dönem içerisinde Türkiye’de iktidar değişikliğinin yaşanması ve iktidara gelen hükümetin farklı bir dış politika anlayışını yürürlüğe sokması işleyişin tamamen farklılaşmasını beraberinde getirmiştir.

1990’lı yılların başından itibaren Türk Dış Politikası’nda görülmeye başlayan değişim, 2002 yılında gerçekleşen iktidar değişiminin ardından yapısal anlamda da ortaya konmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrasya Bölgesi’nde bölgesel bir lider olabilme arzusunu ortaya koymuş olan Türkiye, Balkanlar, Karadeniz Havzası ve Kafkasya gibi coğrafyaların yanı sıra Ortadoğu’da da etkinlik kurmayı amaçlamıştır. Ne var ki, 1990-2002 yılları arasındaki dönemin de siyasal istikrarsızlık ve yeni döneme uyum sağlayabilme sancuları içerisinde geçtiğini ve birtakım sembolik başarılar elde edilse bile, özellikle Ortadoğu etkinliği konusunda yeterince ileri gidilemediğini görüyoruz. Bu durumun oluşmasında, Arap halklarının ve yönetimlerinin Türkiye’ye karşı önyargılardan beslenen olumsuz bir tavır takınması ve Türk Dış Politikası’nın ağırlıklı olarak AB süreci çerçevesinde şekillendirilmesi etken birer faktör olmuştur. Türkiye-Suriye İlişkileri de aynı süreç içerisinde değerlendirilebilir. Nitekim Türkiye-Suriye İlişkileri’nin gelişmesi ve derinleşmesi 2002 yılından sonrasına rastlamaktadır.

Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun ortaya koyduğu, komşularla sorunları en aza indirgeme ve çok taraflı diyalogu ön plana koyan yeni dış politika stratejisi, Türkiye’nin bölgesinde lider bir ülke olabilmesine odaklanmıştır. Davutoğlu’na göre Türkiye’yi model bir ülke olarak sunmayı amaçlayan bu politikanın başarılı olabilmesi için, Türk Dış Politikası’nın komşu ülkeler ve coğrafyalar ile iyi işleyen, sağlam bağlantılar kurabilmesi gerekmektedir. Türkiye’nin etrafındaki ülkeler ve bölgelere ilişkin tarihsel, kültürel, sosyal ve toplumsal avantajlara sahip olması, yeni dış politika anlayışının sağlıklı bir şekilde işlenmesini sağlayacak temel destek noktası olacaktır²².

Ahmet Davutoğlu’nun geliştirdiği ve Türk Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın uygulamaya koyduğu yeni dış politika stratejisinin üzerinde durduğu ilk ülke Suriye olmuştur. Bu noktada Beşşar Esad’ın Türkiye ile ilişkileri geliştirebilme istekliliği ile Türkiye’nin yeni dış politika stratejisinin uyumlaştığını görüyoruz. Türkiye, Suriye ile ilişkilerini model ortaklık seviyesine yükselterek yeni dış

---

²² Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayıncılık, 2009.

politika stratejisi bağlamında Ortadoğu Bölgesi'ne sağlıklı bir giriş yapmaya çalışmış²³ ve Arap Baharı ortaya çıkana kadar da bu anlamda oldukça başarılı olmuştur.

Türkiye'nin Suriye ile kurduğu model ortaklığın iki önemli bileşeni bulunmaktaydı. Türkiye, otokratik bir yönetim anlayışına sahip olan Beşşar Esad yönetiminin siyasal ve ekonomik yönlü çabalarına destek verip Suriye Yönetimi'nin dünyaya açılabilme ve Batı dünyası ile iletişim kurabilme çabalarına yardımcı olurken diğer yandan da Suriye halkını kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Suriye'nin kendisini "Şer Ekseni" içerisinde gören ABD ile siyasal ilişkilerini daha ılımlı bir noktaya taşıyabilmesi ve başarıya ulaşamamış olsa da Suriye ile İsrail arasında barış görüşmelerinin yapılabilmesi, bu duruma önemli birer örneklik oluşturmaktadır. Türkiye, Suriye halkını yanına çekebilmek için Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun sürekli olarak vurguladığı tarihsel, sosyo-kültürel ve sosyal bağları ön plana sürmüş, vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmasını sağlayarak Türkiye ile Suriye halkları arasındaki iletişim yoksunluğunun giderilmesi noktasında önemli bir adım atılmasına yardımcı olmuş ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin ve yatırımların artırılması yönünde ciddi bir çaba göstermiştir. Türkiye'nin Suriye halkı nezdinde güvenilirliğini ve değerini arttıran en önemli faktörler, Türkiye'nin sahip olduğu, Batı ile barışık, demokratik ve çoğulcu siyasal sistemin etkinliği ile yine Türk Hükümeti'nin Filistin Meselesi'ne bakışı ve özellikle son dönemde İsrail'e karşı takındığı tutum olmuştur. Suriye halkının Türkiye'ye bakışının değiştiğini gösteren en önemli göstergelerden biri ise Suriye basınında ve televizyonlarında Türkiye'ye ilişkin haberlerin ve olumlu yorumların artması ve özellikle Türk dizilerinin Suriye halkı nezdinde elde ettiği sosyo-kültürel ve toplumsal meşruiyet olmuştur.

Ne var ki, Arap Baharı kapsamında gerçekleştirilen yönetim karşıtı gösterilerin Suriye'ye yansması ile Türkiye'nin Suriye halkı nezdinde olmasa da, Beşşar Esad yönetimi nezdindeki değeri dramatik bir değişime uğramıştır. Ahmet Davutoğlu'nun öngördüğü yeni dış politika stratejisinin en önemli unsurunu halk tabanlı meşruiyet oluşturduğu için, Türkiye, Esad Yönetimi'nin kendi halkına karşı silaha sarılmasını kabullenememiştir. Zira Türkiye, Arap Baharı Dalgası'nın getirdiği geniş çaplı değişim isteğinin otoriter yönetimler tarafından karşılanamayacağını farkına varmış durumdadır. Arap Baharı'nı ortaya çıkaran temel problem de Arap halklarının demokrasi, çoğulcu bir siyasal anlayış ve insan haklarına saygı temelinde ortaya çıkan isteklerine herhangi bir karşılık vermeye yanaşmayan Ortadoğu yönetimleri olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politika stratejisi, yönetimlerden çok halkları ön plana almakta, tarihsel ve kültürel unsurlara ağırlık vermekte ve psikolojik unsurlara da vurgu yapmaktadır. Türkiye, kendi siyasal, toplumsal ve yönetsel modelini

---

²³ Veysel Ayhan, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, Sayı 11, Kasım 2009, s. 26-34.

medya başta olmak üzere çeşitli araçları da kullanarak bölgeye yansıtılabilmek temelinde dış politikasını kurgulamıştır. Arap Baharı kapsamında Suriye’de yaşanan olaylar, Esad Yönetimi’nin halkın büyük bir bölümü tarafından meşru olarak görülmediğini ve Beşşar Esad’ın da siyasal, sosyal ve ekonomik reform sürecini başlatabilme konusunda oldukça isteksiz olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye, olaylar başladıktan sonra Suriye Yönetimi’ni sürekli olarak uyarmasına karşın, Esad Yönetimi’nden “sıkıyönetim” halinin kâğıt üzerinde kaldırılmasından ve söylem bazında kalan birkaç reform vaadinden başka hiçbir olumlu geri dönüşün yaşanmamasının ardından bu ülkeye yönelik politikasını farklılaştırmıştır. Türkiye, Ortadoğu ülkeleri nezdinde artan etkinliğinin sıklet merkezinin yönetimlerden ziyade halk tabanı olduğunu görebildiği için ve çok ciddi bir çaba sonucunda oluşturulan bu geniş çaplı siyasal ve sosyo-kültürel meşruiyeti kaybetmemek amacıyla Esad Yönetimi’ne verdiği desteği kesmiş ve Suriye’de halk iradesine dayalı bir rejim değişikliğinin yaşanması gerektiğini en yetkili ağızlar aracılığıyla ifade etmeye başlamıştır²⁴. Ancak Türkiye’nin bu tutumu, Suriye’ye askeri bir müdahale gerçekleştirilerek yönetim değişikliğinin sağlanabilmesini istediği şeklinde algılanmamalıdır. Ne var ki, Suriye’deki olayların daha da büyümesi ve topyekûn bir katliama dönüşmesi halinde, Türkiye’nin BM nezdinde ortaya konacak ve uluslararası bir meşruiyet taşıyacak bir barış gücüne katılması, hatta bu güce liderlik yapması beklenebilir. Zira bu tarz barışı koruma operasyonlarının en önemli dezavantajı çok uluslu bir yapı gösteren askeri gücün, yerli halk tarafından bir işgalci olarak görülmesi tehlikesidir. Türkiye, Suriye halkına verdiği destek ve yine Suriye halkı nezdinde sahip olduğu güven duygusu ile uluslararası meşruiyet anlamında en ön planda yer almaktadır.

Sonuç

Bağımsızlık sonrası uzun bir süre boyunca kısa ömürlü iktidarlar ve askeri darbeler sonucu ortaya çıkan ve çoğu geçici bir mahiyet taşıyan siyasal yönetimler tarafından idare edilmiş olan Suriye, 1970 yılından itibaren farklı bir otoriter yönetimin kontrolü altına girmiştir. Suriye topraklarında bugün hala kontrolünü sürdürmekte olan bu yönetim, Hafız Esad adlı Nusayri bir subay tarafından Baas İdeolojisi, otoriter yönetim kalıpları, korporatizm ve mezhep ayrımcılığı eksenleri üzerine oturtulmuştur. Suriye nüfusunun %75’ini oluşturan ve geleneksel olarak Suriye coğrafyasının idari ve ekonomik kontrolünü elinde tutmuş olan Sünni kesimin etkinliğini genel olarak yadsıyan Esad Yönetimi, bu nedenle Sünni kesimle sürekli bir çatışma içerisinde olmuştur. Muhafazakâr eğilimleri zaten güçlü olan Sünniler, Esad Yönetimi’nin sosyalizm, korporatizm ve ayrımcılık temelinde inşa

²⁴ “Erdoğan: Halkına Zulmedenler Ayakta Kalamayacaklardır”, *TRT Haber*, 16 Eylül 2011, <http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=c6c28621-35ff-459e-a81c-e5d5a7e3d7e1>, (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2011).

edilmiş yönetim tarzı karşısında daha da muhafazakâr bir çizgiye geçiş yapmışlardır. Arap Baharı kapsamında ortaya çıkan toplumsal gösterileri organize eden en önemli aktörlerin Müslüman Kardeşler ve diğer muhafazakâr Sünni organizasyonlar olması bu durumun bir göstergesidir.

Arap halklarının yıllardan bu yana kendilerini idare eden otoriter ve baskıcı yönetimlere olan tepkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan Arap Baharı, Tunus, Mısır ve Libya'nın ardından Suriye'ye de uğramıştır. Demokratik ve çoğulcu bir yönetim anlayışının yapılandırılmasını arzulayan Suriye muhalefeti, Esad Yönetim'inin yansıttığı toplumsal/siyasal baskı, mezhepsel ayırım ve insan hakları ihlallerinden kurtulabilmek için başta muhafazakâr Sünni örgütler olmak üzere, geniş kapsamlı bir koalisyon oluşturarak sokaklara dökülmüştür. Ancak yine de, Suriye Yönetimi'ne olan en net tepkinin nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünniler üzerinde etkin olan ve dinsel/yönetimsel bir muhalefet sergileyen Sünni Araplar ile kuzeydoğu Suriye'de yaşayan ve bir kısmına vatandaşlık dahi verilmemiş Kürtlerden geldiğini söyleyebiliriz.

Suriye, İran ve Rusya ile kurmuş olduğu siyasal, askeri ve ekonomik bağlar ve özellikle Hizbullah üzerinden Lübnan siyasetine etki edebiliyor olması gibi nedenlerle Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden biri konumundadır. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye ile de çok yakın ilişkiler kurmuş olan Suriye, model ortaklık seviyesine ulaşan bu siyasal yakınlığı, Arap Baharı'nın kendi topraklarına olan yansımalarının ortaya çıkmasıyla kaybetmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönlendirdiği dış politika stratejisinin tarihsel, sosyo-kültürel ve toplumsal vurgulara ağırlık vermesi ve halkın isteklerini öncelleyen bir yapıya sahip olması, kendi halkına karşı şiddet uygulayan Esad Yönetimi'nin Türkiye tarafından gözden çıkarılmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye, Suriye'ye düzenlenecek askeri bir operasyona karşı olduğunu defalarca açıklamış olmasına karşın katliamların sürmesi ve daha da yaygınlaşması halinde, BM nezdinde oluşturulacak ve Esad Yönetimi'ni hedef alacak meşru bir koalisyonun içerisinde lider bir ülke olarak yer alabilecektir. Zira Suriye halkı, son yıllarda açıkça ortaya çıktığı üzere Türkiye ile duygusal ve sosyo-kültürel anlamda ciddi anlamda uyumlanmış durumdadır.

Arap Baharı'nın oluşturduğu toplumsal dalgalanma ile sarsılan Suriye'ye, yakın zamanda, Libya'ya benzer bir müdahalenin gerçekleştirilmesi beklenmemektedir. Rusya'nın bu tarz bir operasyona karşı olduğunu açıklaması, İran'ın müttefiki Suriye'ye düzenlenecek bir askeri operasyon neticesinde daha da hırçınlaşması ihtimalinin kuvvetli oluşu ve İsrail'in siyasal/askeri anlamda öngörülebilir bir Suriye Yönetimi'nin, yani mevcut statükonun devamından yana tavır alması bu durumun önemli nedenleri olarak belirmektedir.

Görüldüğü kadarıyla, Suriye'deki geniş çaplı toplumsal olaylar bir süre daha devam edecek ve Suriye muhalefetinin daha geniş bir paydada birleşerek Esad Yönetimi'ne karşı daha etkin bir direnişe başlamaları gerekecektir. Tunus ve Mısır'da gerçekleşen halk hareketi sonrasında siyasal yapının tam bir belirsizliğe saplanıp kalmış olması ve Libya Operasyonu'nun, başta Rusya ve Çin olmak üzere hem BM Güvenlik Konseyi üyeleri hem de operasyonun düzenlenmesini sağlayan ülkeler arasında birtakım sıkıntıların doğmasına yol açması, yönetimin toplumsal/siyasal kontrolü henüz tamamıyla kaybetmediği Suriye'ye düzenlenecek uluslararası bir müdahale konusunda tarafları anlaşmazlığa ve hatta isteksizliğe sürüklemektedir.

Kaynakça

“Erdoğan: Halkına Zulmedenler Ayakta Kalamayacaklardır” , TRT Haber, 16 Eylül 2011, <http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=c6c28621-35ff-459e-a81c-e5d5a7e3d7e1> , (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2011).

“Esad Geri Adım Attı” , NTVMSNBC, 26 Mart 2011, <http://www.ntvmsnbchaber.com/manset/esad-geri-adim-atti.html> , (Ulaşım Tarihi: 9 Ekim 2011).

Abdi Noyan Özkaya, “Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları” , Uluslararası Hukuk ve Politika, C. 2, No. 8, 2007, s. 90-116.

Ahmet Bağlıoğlu, “Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler” , İlahiyat Fakültesi Dergisi, Vol. 13, No. 1, 2008, s. 13-36.

Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, İstanbul, Küre Yayıncılık, 2009.

Alex Khlebnikov, “Why is Russia Standing by Russia?” , Tel Aviv Notes, Vol. 5, N. 18, 26 September 2011.

Atilla Sandıklı ve Emin Salihi, “İran, Şii Hilali ve Arap Baharı” , BİLGESAM, Rapor No. 35, İstanbul, 2011.

Atilla Sandıklı, “İran’ın Jeopolitiği, ABD ve Türkiye” , BİLGESAM, 17 Mart 2008, <http://www.bilgesam.org> , (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2011).

Bayram Sinkaya, “İran-Suriye İlişkileri ve Suriye’de Halk İsyanı” , Ortadoğu Analiz, C. 3, Sayı 33, Eylül 2011, s. 38-48.

Bülent Aras ve Şule Toktaş, Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan, Ankara, SETA Yayınları, 2008, s. 33-46.

Emin Salihi, “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi” , Bilge Strateji, C. 2, Sayı 4, Bahar 2011, s. 183-202.

Erdal Aksoy, “Nusayrilerin Sosyal Yapıları ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Yaşayan Bu Topluluğa Devletin Yaklaşımları” , Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 54, 2010, s. 199-212.

Meliha Benli Altunışık, “Arap Dünyası’nda Türkiye Algısı” , TESEV Yayınları, Dış Politika Analiz Serisi 11, Haziran 2010.

Özge Özkoç, Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991), Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008.

Radwan Ziadeh, “The Muslim Brotherhood in Syria and the Concept of Democracy” , https://www.csidonline.org/9th_annual_conf/Radwan_Ziadeh_CSID_paper.pdf , (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2011).

Robert Fisk, “Conspiracy of Silence in the Arab World” , The Independent, 10 February 2007.

Tuğba Evrim Maden, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Asi Nehri” , Ortadoğu Analiz, C. 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011, s. 40-49.

Ufuk Ulutaş, “Suriye’de Rejimin Şifresi: Mezhep ve Kan Bağı” , Sabah, 14 Mayıs 2009.

Ufuk Ulutaş, “The Syrian Opposition in the Making: Capabilities and Limits” , Insight Turkey, Vol. 13, No. 3, 2011, s. 87-106.

Veysel Ayhan, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” , Ortadoğu Analiz, C. 1, Sayı 11, Kasım 2009, s. 26-34.

William L. Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.

Yasin Atlioğlu, “Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi” , Bilge Strateji, C. 1, Sayı 1, Güz 2009, s. 71-87.

WATER ISSUE IN THE MIDDLE EAST FROM AN INTERNATIONAL LAW PERSPECTIVE

Merve Özkan Borsa*

Abstract

As “water’s”, undoubtedly being an important source of life from existence to livelihood, from agriculture to rural development and many others; “water rights” is one of the most important reasons of conflict around the Globe, especially in the “Middle East” where major problems such as water scarcity, the states’ dependence on water resources originating in other countries, or disparity in water consumption take place: The region has less than 2 percent of the world’s total renewable water resources, are unevenly distributed and water-sharing plans have failed. Thus, because “water issue” in the Middle East among other environmental issues, is observed to be a cardinal issue which paves way to various conflicts throughout the region and is a contributing factor to it, the subject needs to be handled legally apart from politically. In this paper, international law regarding water issue will be defined as the framework to the study, secondly the reasons of the disputes between party states and their views will explained, and finally will be evaluated these states’ views according to international law explained in the first place.

---

* Araş. Gör. , İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

TURKEY AND THE MIDDLE EAST IN THE POLISH FOREIGN POLICY CONCEPT OF PROMETHEANISM (1920-30)“

Zaur Gasimov*

Abstract

After Marshall Jozef Pilsudski came to power in 1926, the policy of Prometheanism became an unofficial foreign policy concept in Poland. This concept has had definite anti-communist features and aimed at the dismemberment of the Soviet Union by using the national movements and aspirations of the non-Russian nations in the Sovietized Caucasus, Ukraine, Central Asian and Volga region. Numerous Polish intellectuals developed the geopolitical models of the post-war order for Europe in the early 1920s. A sort of Intermarrum should emerge between Germany and Russia on the territory of the so called ‘Third Europe’ stretched from Estonia to Turkey and the Caucasus: Both Turkey and the Caucasus were considered as regional poles, which were of significance for European security.

Turkey of the 1920s had a close relationship to Moscow, but simultaneously it offered asylum for thousands of political émigrés from Georgia, Azerbaijan, Russia and Ukraine. Poland tried to change the Turkish foreign policy orientation by ‘turning’ Turkey towards the West and to develop the contacts with the emigrants in Istanbul and Ankara. The Polish diplomat Roman Knoll was in touch with the Azerbaijani, Georgian, North Caucasian and Tatar emigrants in Turkey, with their periodicals (Odlu Yurt, Azeri Türk, Yeni Kafkasya etc.). At the end of the 1920s many of them left to Poland.

My research focus on the role and place of Turkey and of the region of the Middle East in the Polish geopolitical thought in the 1920-30s.

---

* Ph.D., University of Mainz

**POLITICAL UNREST IN THE MIDDLE EAST AND ITS IMPLICATIONS FOR ISRAEL-
IRAN RELATIONS: TOWARDS A NEW REGIONAL SECURITY ARCHITECTURE?**

Konstantinos Zarras*

Abstract

Recent upheavals in the Middle East have already caused significant changes in the security order of the region. This paper, based on the explanatory framework provided by the Regional Security Complexes Theory (RSCT), will focus on the implications of the Arab Spring for the Israel-Iran relations. In the context of the newly emerging security architecture in the Middle East, how will the power relations between the regional actors of Iran and Israel develop? The paper addresses the question whether polarity, the pattern of security interaction and the boundaries of the middle eastern security complex will be affected by the regime change in key regional state actors. It advances the debate and provides a clearer picture of the prospects for the antagonism between Iran and Israel.

---

* University of Macedonia

TWO FORMER EMPIRES ARE STRIKING BACK: THE NEW GEOPOLITICAL ALIGNMENT OF RUSSIA AND TURKEY IN THE EXPANDED MIDDLE EAST

Alexander Murinson*

Orxan Qafarli**

Abstract

Since the AK party came to office in November 2002, Turkey had began a process of strategic re-alignment from the position of a strong American ally in the Northern Tier to an attempt to become an independent regional power with strategic interests closer to Russia, namely to exclude or, at least, to minimize the American presence in the Black Sea basin and the Caucasus; to exert a greater influence on the Middle Eastern affairs and improve relations with countries codified by the Bush administration as members of the Axis of Evil: Iran and Syria; to become a global energy hub with energy transportation pipelines in the East-West and North-South directions. This paper will describe the essential elements of the new Turkish foreign policy based on the Strategic Depth doctrine focusing on the Turkish initiatives in the Middle East such as attempts to mediate conflicts in Lybia and Syria. Turkish initiatives will compared with Russian contemporary stance in the region.

---

* University of Maryland

** University of Ilia State

AKP'S FOREIGN POLICY IN THE MIDDLE EAST IN TERMS OF PUBLIC DIPLOMACY

Begüm Kurtuluş*

Abstract

Public diplomacy is an essential instrument of “soft power”, which has gained great significance since the end of the Cold War. Turkey’s current government, AKP, emphasizes the need for public diplomacy and declares public diplomacy as an important means of Turkish foreign policy and her soft power capability. The party claims that it executes a multi-dimensional foreign policy, which embraces different parts of the world. Yet, it is observed that it shows major interest to the Middle East region. The government tries to promote the channels of communication with the Middle East population and aims to win the hearts and minds of the people. This attitude has even raised the Neo-Ottomanism debates in the country. The government’s special attention to the Middle East can be recognized in the statements of the Prime Minister Erdogan such as the “One minute” outburst at Davos World Economic Forum. He often uses a discourse which champions the rights of the aggrieved people of the Middle East. As the Time magazine denotes, Erdogan seeks a global role as spokesman for the Muslim world. This paper will try to examine the AKP’s Middle East policy in terms of public diplomacy by focusing primarily on the statements of Erdogan.

---

* Research Assistant, Istanbul University Faculty of Economics Department of Political Science and International Relations, begumk@istanbul.edu.tr

EU AND THE USE OF SOFT POWER IN THE MIDDLE EAST

Özgün Erler Bayır*

Abstract

In this paper, I try to analyze the policies and strategies of EU towards the Middle East in the context of using soft power. Two main issues need to be questioned in this framework: Can EU use soft power instruments effectively in the Middle East? And is EU's choice to conduct soft power policy in the Middle East, able to make the EU a leading actor in world politics in terms of struggling with new threats in 21st Century? Firstly, I'll try to analyze soft power as a concept briefly. Afterwards, I'll touch on the differences between the United States and EU perspectives and approaches on how to solve problems in the Middle East. While analyzing EU's use of soft power in the Middle East, I'll not refer the general policies of EU towards the region. Instead I'll focus on the Arab Spring and the significance of the recent movements in the region within the context of our subject.

EU aims at creating peace and stability at its borders and prefers political and economic methods instead of military ones and hard power instruments. This paper examines how EU uses this soft power instruments and what their consequences mean for the main issues in the Middle East. Besides, can this policy of EU contribute to the solutions of the problems, stability and peace in the region? The answers of these questions in the context of EU's approach to the Middle East are very significant. Because of the course of the developments in the region, future success of European foreign and security policy and the role that EU is aiming for: ensuring its position as a global actor in world politics.

---

* Araş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKASINDA ORTA DOĞU

Mehlika Özlem Ultan*

Giriş

1995 yılında başlayan Barselona Süreci, sonrasında geliştirilen Komşuluk Politikasının en önemli aracı olarak kabul edilmektedir. Avrupa Birliği'nin komşularıyla kuracağı ilişkilerin sınırlarını belirleyen Komşuluk Politikası, liberal ekonomik ve politik yaklaşımların yerleştirilmesini hedeflemektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası, Avrupa Birliği'nin aday statüsünde olmayan 16 komşu ülkesini kapsamaktadır. Bunlardan İsrail, Ürdün, Fas, Tunus, Filistin, Mısır, Lübnan, Cezayir, Suriye ve Libya şeklinde sıralanabilecek on ülke Orta Doğu coğrafyasında yer almaktadır. Komşuluk Politikası'na dahil olan diğer ülkeler ise Moldova, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Beyaz Rusya'dır.

Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikasına büyük önem vermesi ve bütçe ayırmasının en önemli nedenlerinden biri stratejik enerji ortaklığını geliştirme hedefidir. Enerji yollarının güvenliğinin korunması, komşu ülkelerle kurulan yakın ilişkiler ile sağlanabilmektedir. Ayrıca, Avrupa Birliği Orta Doğu'daki çatışmalarda, Komşuluk Politikası aracılığıyla çatışma çözümleyici bir rol üstleneceğini de göstermeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada Avrupa Birliği'nin Orta Doğu'daki sorunlar karşısında Komşuluk Politikası çerçevesinde nasıl davrandığı analiz edilecektir.

1. Avrupa Birliği ve Komşu Ülkelerle İlişki Politikaları

1970'lere kadar Orta Doğu'ya yönelik herhangi bir Avrupa Birliği Politikası oluşturulmadığı görülmektedir. 1970'lerden önce Avrupa Topluluğu (AT) sadece İsrail ile ticari konulara dayalı bir ilişki kurmuştur. Aralarındaki ilişki 1964 yılında tercihli olmayan ticaret, ikincisi 1970 yılında tercihli ticaret temelindeki antlaşmalara dayanmaktadır. Ortadoğu'ya yönelik daha kapsamlı bir yaklaşıma 1972 yılında geçilebilmiştir. Bu politikanın adı da sadece ekonomik konuları kapsayan "Küresel Akdeniz Politikası" olarak belirlenmiştir. AT'nin doğrudan Ortadoğu'ya yönelik ilk girişimi,

---

* Kocaeli Üniversitesi, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1973'teki Ortadoğu savaşının başlangıcında üye devletlerin Arap-İsrail anlaşmazlığına dikkat göstermeye ve Avrupa Siyasi İşbirliği aracılığıyla bu konudaki dış politika tutumlarını değiştirmeye çalıştıkları zaman başlatılmıştır.¹

1970'li yıllarda AT ülkeleri Arap-İsrail çatışmasına karşı ortak tutum geliştirmiş ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nda kolektif hareket etmişlerdir. Doğu Bloku ile yumuşamayı temsil eden Helsinki Nihai Senedi, üye ülkeler adına o sırada dönem başkanı olan İtalya'nın başbakanı Aldo Moro tarafından imzalanmıştır. 1974 yılında Kıbrıs'da Nikos Sampson'un yaptığı darbenin de AT tarafından kınandığı görülmektedir.²

Bundan sonra Ortadoğu'ya yönelik faaliyetlerini artırmaya başlayan AT, Avrupa-Arap Diyalogu'nu gerçekleştirmiştir. Avrupa-Arap Diyalogu, AT ve Arap Ligi'nin 20 üyesinin katılımıyla olmuştur. 31 Temmuz 1974'te ilk toplantı gerçekleştirilmiş ve Avrupa-Arap Genel Komisyonu ile bir dizi çalışma grubunun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Fakat iki tarafın da, bu diyalogun özellikleri ve geleceği konusunda tamamen farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Avrupa tarafının, Filistin'in bu oluşumda temsil edilmesi gibi siyasi konuları gündeme taşımayı reddetmesi sebebiyle, Arap tarafının da Avrupa'ya petrol arzıyla ilgili özel garantiler vermek konusunda isteksiz davranması yüzünden bu girişimden somut bir sonuç alınamamıştır.³

AT, komşularıyla ilişkileri kapsamında 1982 yılında Polonya'da yönetim muhalifi sendika hareketlerini bastırmak için sıkıyönetim ilan edildiğinde, Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerini gözden geçirmiştir. Bütün bunlar Soğuk Savaş döneminden beri AT'nin komşu bölgelerdeki gelişmelere karşı ne kadar duyarlı davranmaya çalıştığının göstergeleridir.⁴

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber AT komşularına yönelik yeni politikalar oluşturmaya başladı. Bu politikaların başlıcaları 1990'lı yılların başından itibaren Sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçişe hazırlanan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne (ODAÜ) yönelik olarak ele alındı. 1993 yılında Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ne (EFTA) üye ülkelerle Avrupa Ekonomik Alanı kurulması kararlaştırıldı. 1990 yılında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand, ODAÜ'ler ile Avrupa Konfederasyonu kurulması görüşünü dile getirdi. Avrupa Komisyonu Başkanı Jack Delors ise ODAÜ'ler ile özel ilişkiler kurulmasını, dış ilişkilerden sorumlu Komiser Frans Andriessen de

---

¹ Desmond Dinan, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, Çev: Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.141.

² A. Sait Sönmez, "Avrupa Birliği'nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasal Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.7, Sayı.14, 2010, s.114.

³ Sedat Laçiner, Mehmet Özcan ve İhsan Bal, *Türkiyeli Avrupa*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2004, s.66.

⁴ Sönmez, *A.g.m.*, s.114.

Avrupa ölçeğinde Avrupa Siyasi Alanı kurulmasını önerdi. Fakat bu öneriler ne Topluluk üyesi ülkeler ne de ODAÜ'ler tarafından kabul edilmemiştir.⁵

ODAÜ'ler için Avrupa Birliği'ne üyelik yolu Haziran 1993 tarihindeki AB Konseyi Kopenhag Zirvesi'nde açılmıştır. Aralık 1994'deki Essen Zirvesi'nde ise katılım öncesi strateji belirlenmiş, iyi komşuluk ilişkilerine vurgu yapılmış ve bu tarz ilişkilerin katılımın ön koşulu olduğu belirtilmiştir. Aday ülkelerin üye olduktan sonra AB'ye yeni sorunlar getirmesinin engellenmesi adına, bu ülkelerin komşularıyla olan sınır problemlerini ve azınlık sorunlarını AB'ye katılımları gerçekleşmeden önce çözmeleri istenmiştir. 1995 yılında eski EFTA ülkeleri olan Avusturya, Finlandiya ve Norveç'in AB'ye üye olmasından sonra, AB diğer EFTA ülkeleriyle (Norveç, İzlanda, Lichtenstein) Avrupa Ekonomik Alanı çerçevesinde komşuluk politikasını sürdürmeye devam etmiştir. 1995 yılında AB, Güney Akdeniz ülkelerine yönelik Avrupa Akdeniz Ortaklık politikasını (The Euro-Mediterranean Partnership) başlatmıştır.⁶

1.1. Barcelona Süreci

Barcelona Sürecini başlatan konferans, 27-28 Kasım 1995 tarihinde, Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Kıbrıs, İsrail, Ürdün, Lübnan, Türkiye, Filistin Otoritesi, Suriye ve Malta şeklinde sayılabileceğimiz 12 Akdeniz ülkesinin ve 15 AB üyesi devletin katılımıyla, İspanya dönem başkanlığı sırasında, Barselona'da gerçekleşmiştir. Barselona süreci, AB'nin diğer politikalarından farklı olarak, Akdeniz'i "ortak alan" olarak ele almaktadır. Buna göre, coğrafi bütünlük, ortak değer, gelenek ve çıkarlar gibi Akdeniz'in, bir bölge olarak değerlendirilebilmesi için gerekli olan ortak unsurları taşıdığı kabul edilmiş olmaktadır. 1992 yılındaki Mağrib'le kurulması planlanan bir işbirliğinde olduğu gibi, AB'nin Barselona Sürecine kadar olan politikası, ülkelerin tek tek ya da küçük gruplar olarak derecelendirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştı. Fakat 'ortak alan' fikri ile, barış, istikrar ve refahın artırılması için bir araç olarak görülen bölgesel işbirliği amacına ulaşmada her ülkenin eşit değere sahip olduğu görüşü genel kabul görür hale gelmiştir. Böylece uluslararası işbirliğini olanaklı kılacak siyasal, ekonomik ve toplumsal liberalizasyonun Akdeniz ülkelerinde başarıya ulaşabileceği fikri ön plana çıkmıştır.⁷

Barselona deklarasyonunda sürecin temel amacı, Akdeniz'de barış, istikrar ve güvenliğin sağlanması, ülkeler arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, demokrasi ve insan haklarına saygının derinleştirilmesi, AB ile Akdeniz'e kıyıdaş ülkeler arasındaki ekonomik, ticari, sınai, kültürel ve bilimsel alanlar ile çevre konusundaki işbirliğinin artırılması ve Konferansa katılan ülkeler arasında

---

⁵ Sönmez, *A.g.m.*, s.115-116.

⁶ Sevilay Kahraman, "The European Neighbourhood Policy: The European Unions New Engagement Towards Wider Europe", *Perceptions: Journal of International Affairs*, Cilt.10, Sayı.4, 2005, s.6-8.

⁷ Ertuğrul Uzun, "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003-2004, s.3.

2010 yılına kadar aşamalı olarak bir "Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi" kurulması şeklinde ifade edilmiştir.⁸

Barcelona Süreci, o dönemde yaşanan Arap-İsrail sorununa, Birleşmiş Milletler dışında tarafları bir araya getiren çok taraflı tek forum olma niteliği taşımaktadır. Bu aşamada Barcelona Sürecine getirilen en önemli eleştiriler, yapılması hedeflenen serbest ticaret bölgesi uygulamasının Akdeniz ülkeleri değil, AB ekonomileri lehine sonuç verecek olmasına odaklanmıştır. Ayrıca Birliğin bir Avrupa-Akdeniz işbirliğini sağlamaktan çok, Akdeniz'de istikrarsızlığı nasıl önleyebileceğine odaklanması da eleştiri konusu olmaktadır.⁹

Barcelona Süreci kapsamında ilk olarak Nisan 1996'da Avrupa-Akdeniz Kültür Bakanları toplantısı yapılmış, daha sonra Mayıs ayında sanayi bakanlarının bir araya geldiği ve sınai alanda işbirliğine ilişkin bildirin kabul edildiği bir toplantı daha yapılmıştır. 1996'nın sonuna doğru siyasi diyalog ve güvenlikten sorumlu üst düzey yetkililer, Avrupa-Akdeniz Pakti kurulması olasılığını da içerecek şekilde Akdeniz'de bir barış ve istikrar alanının oluşturulmasını sağlayacak araçlar üzerinde çalışmalarını başlattılar. Yeni bir Şart hazırlanması kararlaştırıldı ve bu Şartın Barcelona Bildirisi ile eşdeğer olması kabul edildi. İsrail'in Mart ayında Doğu Kudüs'te yeni Yahudi yerleşimleri inşa etme kararı alması ve Arap Birliği'nin İsrail ile ilişkileri boykot etmesiyle Ortadoğu Barış Süreci'nde kriz yaşanması, bu gelişmelerin sekteye uğramasına yol açtı. İkinci Avrupa-Akdeniz Konferansı Nisan 1997'de Malta'da toplandı. Fakat herhangi bir karar alınmadan dağıldı. Bir ay sonra açıklanan sonuç bildirisinden ise Birliğin, Barcelona Süreci ile Ortadoğu Barış Süreci arasındaki bağlantıyı kabul ettiği sonucu çıkarıldı.¹⁰

Üçüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı Nisan 1999'da Stuttgart'ta yapıldı. Konferansa katılan Bakanlar, Ortaklığın bölgede barış, istikrar ve kalkınmanın sağlanması için yürüttüğü faaliyetlerin, Ortadoğu Barış Süreci'nin yerini almayı hedeflemediği, aksine, bu sürecin başarısına katkıda bulunmayı amaçladığı konusu üzerinde durdular. Barış Süreci'nde AB'nin artan rolü ve bunun devam etmesi gerektiği de Konferans sonucunda belirtilen hususlardan biriydi.¹¹ Ortadoğu'da yaşanan kriz esnasında bile Barselona Sürecinin etkin sonuçlar vermese de devam etmesi, sürecin çok başarısız olmadığını bir kanıttır. Bu doğrultuda Avrupa Konseyi, 2000 yılında Akdeniz Bölgesi'ne ilişkin Ortak Strateji'yi benimseyerek Komisyon'un Ortaklığın yeniden canlandırılmasına ilişkin önerilerini

⁸ http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/aapa/docs/akdenizicin_tarihi_ve_kapsami.pdf, s.2. (12.08.2011).

⁹ Jean-Pierre Derisbourg, **The Euro-Mediterranean Partnership since Barcelona**, The EuroMediterranean Partnership: Political and Economic Perspectives, Richard Gillespie (ed.), London and Portland, Frank Cass, 1997, s.10-11.

¹⁰ Ömer Kurtbağ, "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı: Barcelona Süreci", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt.3, No.1, 2003, s.83-84.

¹¹ Hans G. Brauch, "Beyond Stuttgart: Prospects for Confidence and Partnership Building Measures in Euro-Mediterranean Relations for the 21st Century", **Euro-Mediterranean Partnership for the 21st Century**, New York, St. Martin's Press, 2000, s.326-327.

kabul etmiştir. Komisyonun tebliğinde, 2010'a kadar kurulması düşünülen Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşumunu kolaylaştırmak için Akdenizli ortakların kendi aralarında bir serbest ticaret bölgesine gitmeleri öngörülmekte idi. Dördüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı, Kasım 2000'de Marsilya'da düzenlenmişti, Lübnan ve Suriye ise konferansa katılmamışlardı. Ortadoğu'da durumun yine gerginleşmesi artık Şartın kabul edilse bile, ancak göç ve sığınma ikincil güvenlik sorunlarını içerebileceği, silahların kontrolü ve silahsızlanma gibi birincil güvenlik meselelerinin Şart kapsamına girmesinin zorlaştığı belirtildi.¹²

AB'nin 15 üyeli olduğu 1995'lerdeki Ortadoğu ile 2000'lerden sonraki Ortadoğu çok farklıdır. Çok taraflılık hala geçerlidir, ama bölgeye barışın nasıl getirilebileceği de konuşulmaktadır. 11 Eylül sonrasında Avrupa-Akdeniz Ortaklığı AB için daha da önemli hale gelmiştir. Terörizm ve aşırı uçtaki her çeşit eylem demokrasinin teşviki konusunda Güney Akdeniz'e olan odaklanmayı arttırmıştır.¹³

11 Eylül saldırılarının ardından global terörizm olgusunun tırmanması nedeniyle, adalet ve işbirliğinde işbirliğine daha fazla ağırlık verilmesine karar verildi. Böylece Nisan 2002'de Valencia'da düzenlenen Beşinci Avrupa-Akdeniz Konferansı'nın gündemi önceden belirlenmiş oldu. Sonuçta Filistin'de AB fonlarıyla yapılan altyapı yatırımlarına zarar vermesi ve Birlik temsilcilerinin Arafat ile görüşmelerine izin vermemesi nedeniyle İsrail'e yalnızca Araplardan değil, aynı zamanda AB'den de tepkiler geldi. Ancak toplantıda İsrail, AB ile İsrail arasındaki görüşmeler sonrasında AB temsilcilerinin Arafat ile görüşmesine razı oldu. Valencia'da gerçekleştirilen beşinci konferans, süreci yeniden canlandırma yolunda yeni fırsatlar yaratması bakımından, o zamana kadarki konferansların en yapıcı ve verimli olanıydı.¹⁴

1.2. Avrupa Komşuluk Politikası

AB'nin, ABD'nin Irak işgali öncesine kadar sınır, sorumluluk ve aktörleri belirli, net bir Ortadoğu politikası olduğu söylenemezdi. Aralık 1994 tarihli Essen Deklarasyonu, AB ve İsrail arasında mütekabiliyet esasına dayalı olmak şartıyla İsrail'in özel bir statüye sahip olduğunu belirtir. 24 Mart 1999 Berlin Deklarasyonu ve 22 Haziran 2002 Sevilla Deklarasyonu ile de demokratik, kalıcı ve barışçı bir Filistin devleti düşüncesi yaratılmaya çalışılırken; 1967 sınırlarına vurgu yapılmaktadır. Bu bildirgeler AB'nin 2003 öncesindeki Ortadoğu yaklaşımının daha ziyade İsrail-Filistin sorununa odaklandığını göstermektedir. 2003 işgalinden itibaren bölgeye sayısız Amerikan müdahalesi gerçekleşmiştir. Yatırımcılar ve spekülâtörler ilgi alanlarını petrolden yeşil enerjiye dönüştürmeye

---

¹² Kurtbağ, *A.g.m.*, s.86-87.

¹³ Michelle Pace, "The European Neighbourhood Policy: A Statement about the EU's Identity?", Policy Brief Report on the European Neighbourhood Policy, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2005, s.3

¹⁴ Kurtbağ, *A.g.m.*, s.87-88.

başladıkları anda Ortadoğu, ABD için cazibesini kaybetmiş olacaktır. Bu aşamadan sonra ise coğrafi yakınlık ve sorumluluk gereği, arta kalan kaotik yapıyla Avrupa ilgilenmek durumunda kalacaktır.¹⁵

Avrupa Komşuluk Politikası (European Neighbourhood Policy, ENP) AB'nin, beşinci genişlemesi sonrası komşu ülkelerle ilişkilerini daha da güçlendirmesi amacıyla oluşturulmuştur. Komşuluk Politikası ilk kez 15 Nisan 2002 tarihli Bakanlar Konseyi Kararı'nda¹⁶ (Council Conclusion) telaffuz edilmiştir. 15 Nisan 2002'de Dış İşleri Bakanları düzeyinde Lüksemburg'da yapılan 2421. Konsey Toplantısı'na¹⁷, İspanya Dışişleri Bakanı Josep Piqueicamps başkanlık etmiştir. Komisyonu Neil Kinnock, Günter Verhaugen, Cristoffer Patent temsil etmiştir. Konsey Genel Sekreteri ve Avrupa Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi olarak Javier Solana da toplantıya katılmıştır. Toplantının ana gündem başlıklarından biri "Daha Geniş bir Avrupa: Genişlemiş Avrupa Birliği ve Onun Doğu Komşuları ile İlişkileri"dir. 2002'de gerçekleşen Bakanlar Konseyi kararı gereği Komisyon üyesi Patten ve Yüksek Temsilci Solana tarafından 8 Ağustos 2002 tarihi itibarıyla hazırlanan; "Daha Geniş Avrupa-Wider Europe" başlıklı ortak mektupta; çalışmanın coğrafi kapsamı, şu anki ve ilerideki komşularla ilişkilerin nasıl geliştirilebileceği, eğilimlerin neler olduğu, komşuluk ya da yakınlık gibi yeni yapısal anlaşmalara ihtiyaç olup olmadığı konuları üzerinde durulmuştur.¹⁸

Komşuluk Politikası ana hatlarıyla ilk kez 2003 yılının Mart ayında yayınlanan ve bir Strateji Raporu özelliğindeki Komisyon Tebliği'nde¹⁹ "Daha Geniş Avrupa-Yeni Komşuluk" adı altında dile getirilmiştir. Buna göre politikanın amacı, 2004'teki genişleme sonrasında AB'nin yeni komşu ülkelerinin istikrar, güvenlik ve refahına destek vererek, tüm tarafların çıkarlarına olan faaliyetler yürütmektir.²⁰ Avrupa Komşuluk Politikası, daha sonra geliştirilerek 2004 yılı Mayıs ayında Strateji Tebliği²¹ (Strategy Paper) olarak yayınlanmıştır. Daha Geniş Avrupa Stratejisi Rusya, Ukrayna, Moldavya, Beyaz Rusya, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Filistin Otoritesi, Suriye ve Tunus'u içine almaktadır. 17-18 Haziran 2004 tarihindeki Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı'nın ardından Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan da bu ülkeler arasına alınmıştır. Rusya ise katılımı

---

¹⁵ Sinem Kaya, "Avrupa Birliği'nin Genel Ortadoğu Politikası Bağlamında İsrail'in Gazze Operasyonuna Yaklaşımı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt.1, Sayı.2, 2009, s.40-41.

¹⁶ 2421. Konsey Toplantısı, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/70160.pdf (23.08.2011).

¹⁷ 2421. Konsey Toplantısı, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/70160.pdf (23.08.2011).

¹⁸ Joint letter on Wider Europe by Commissioner Chris Patten and High Representative Solana, http://ec.europa.eu/comm/world/enp/pdf/0130163334_001_en.pdf (25.07.2011).

¹⁹ Wider Europe-Neighbourhood A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf (20.07.2011).

²⁰ Dinan, A.g.e., s. 141.

²¹ European Neighbourhood Policy Strategy Paper, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf (20.07.2011).

istememiş, ancak ekonomik, güvenlik ve adalet, araştırma ve eğitim alanlarında ortaklığın geliştirilmesini tercih etmiştir²²

Avrupa Komşuluk Politikası ile odaklanılan bu yeni küresel hedefte Avrupa Birliği, dış politikada komşularını tek bir şemsiye altında toplamayı amaçlamaktadır. Prensipte Akdeniz Ortağı ülkelerin Komşuluk Politikası kapsamına alınması Barselona Süreci'nin kurumsal çerçevesini içermektedir. Komşuluk Politikası, söz konusu bölge ülkelerini reformların sağlanması konusunda teşvik etme görevini yerine getirmeye çalışmaktadır.²³ Bu politika ile Barselona sürecinin ötesine gidilmeye çalışılmış, AB'ye üye devletler ve üye devletlere komşu ülkeler arasındaki sınırın belirsiz hale getirildiği, üye yapma baskısını üzerinde hissetmeden AB'nin çevre ülkelerdeki gelişmelerde söz sahibi olabileceği bir yapı oluşturmak amaçlanmıştır.²⁴

Daha geniş bir Avrupa fikrinden yola çıkarak geliştirilen ilk adım yakınlık teması üzerine kurulmuştur. Avrupa Komşuluk Politikası ise bu yakınlık politikasından yola çıkarak oluşturulmuştur. Bu yaklaşımın kökeni ise, Birleşik Krallığın Beyaz Rusya, Moldova, Rusya ve Ukrayna'ya yönelik amaçlarını içermektedir. Ancak, Kasım 2002'de Kopenhag'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi bu fikri, güneydeki üye ülkelerin ısrarı sonucu Akdeniz ülkelerini de dahil ederek onaylamıştır.²⁵

1.2.1. Komşuluk Politikasının Temeli

2004 yılı genişlemesi sonrasında Avrupa Birliği'nin sınırları değişmiş, komşuları ise bölgesel olarak üç ana grupta toplanmıştır. Bu ülkelerle farklı platformlarda ilişkiler sürdürülmeye devam etmektedir. Akdeniz Bölgesi "Barselona Süreci", Batı Balkanlar "Stabilizasyon ve Birleştirme Süreci", Rusya ve diğer doğu komşuları "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları" kapsamında değerlendirilmekte olup, İsviçre'nin mevcut durumundan memnuniyeti gözlenmekte, müzakereleri başladığı halde 2004 yılı genişlemesinde üye olmayacak ülkeler ve Türkiye "komşu" olarak tanımlanabilecek konumdadır. Takip eden 30 Eylül 2002 tarihli 2450. Konsey Toplantısı'nda²⁶ genişleyen birlik sınırlarının diğer ülkelerle birliğin seviyesi arasındaki farkları azaltmak üzere iyi bir fırsat doğuracağı vurgulanmış, "yeni komşular" ya da "daha geniş Avrupa" kavramlarının çerçevesi bu toplantıda belirlenememiştir; ancak Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya ile olan özel ilişkiler göz önüne alınarak bu ülkelerin farklı bir yaklaşımla değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır.

²² "Avrupa Komşuluk Politikası Hakkında Not", <http://www.dtm.gov.tr/AB/Cesitlicilismalar/AB%20Kam%20pol.htm>, (12.08.2011).

²³ Gonzalo Escribano, "Europeanisation without Europe? A Critical Reflection on the Neighbourhood Policy for the Mediterranean", Real Instituto Elcano, No:23, 2005, s.1

²⁴ Canan Balkır, "Avrupa Akdeniz Ortaklığı: Mare Nostrum'dan Birarada Yaşamaya", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*, 2007, s.39

²⁵ Karen Smith, "The Outsiders: The European Neighbourhood Policy", *International Affairs*, Cilt:81, No:4, 2005, s.759.

²⁶ 2450. Konsey Toplantısı, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/72321.pdf (25.07.2011)

18 Kasım 2002 tarihinde yapılan 2463. Konsey Toplantısı'nda²⁷ yeni komşular gündemin ilk sıralarına oturmuş ve önceki toplantıya nazaran daha detaylı tartışılmıştır. Tarihindeki en büyük genişlemeyi gerçekleştirecek olan Avrupa Birliği'nin yeni komşularının her açıdan önem arz ettiği vurgulanmış, Rusya'nın yanı sıra Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya'nın, aynı zamanda aday ülkelerin kapsama alınması suretiyle Komisyon'un yeni komşular ile ilgili detaylı bir öneri geliştirmesi talep edilmiştir.

Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi, Jean Monnet Projesi kapsamında 5-6 Aralık 2002 tarihinde Brüksel'de yapılan 6.ECSA (Avrupa Topluluğu Çalışma Birliği)-Dünya Konferansı'ndaki "Daha Geniş Bir Avrupa – İstikrarın Anahtarı Olarak Bir Yakınlık Politikası" başlıklı konuşmasında²⁸; kalıcı istikrar ve uluslararası güvenlik konularının altını çizirken, "*Fas'tan Rusya ve Karadeniz'e kadar uzanan bir dostluk zinciri ile Birliğin kuşatıldığını görmek istiyorum*" ifadelerine yer vermiştir. Ortaklıktan öte, üyelikten geri ancak üye olmadan AB ile her şeyin paylaşıldığı, mevcut ilişkilerden farklı bir modelin geliştirileceği söylemleri arasında, Rusya Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya'nın diğerlerinden farklı ve özel bir konumda değerlendirileceği bir kez daha vurgulanmıştır.

12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Toplantısı'nda²⁹ (Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi) alınan kararların 22-25. maddelerinde komşulara yer verilmiş olup, genişlemenin Rusya ile ilişkileri kuvvetlendireceği, Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya'nın yanı sıra Birliğin Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelerle de uzun dönemli olarak ilişkilerini artırmak istediğine işaret edilmiş, Komisyon ve Genel Sekreter/Yüksek Temsilci'nin önerilerini nihayetlendirmesi karara bağlanmıştır.

24 Şubat 2003'de gerçekleştirilen ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Giorgos Papandreou'nun başkanlık ettiği 2488. Konsey toplantısında³⁰ "Wider Europe-New Neighbour" konusu gündemin ilk başlığı olarak yer almıştır. 2002 yılının Eylül ayında alınan kararlar doğrultusunda Komisyon üyesi Patten tarafından bu toplantıda yapılan sunumun ardından, "Wider Europe" konusunun bir sonraki toplantıya hazır olacağı ve 17 Nisan 2003 tarihinde Atina'da yapılacak Avrupa Konferansı'nda ele alınacağı bilgisi kayıtlara geçmiştir. Sonunda, Avrupa Birliği Komşuluk Politikası şekillendirilerek 11 Mart 2003 tarihinde "Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimizde Yeni Bir Çatı" adı altında ilk Strateji Raporu olarak yayınlanmıştır.³¹ Bu raporda, Akdeniz'in güneyinde yer alan; Cezayir, Fas, Filistin, Tunus, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Ürdün, İsrail ile bağımsızlığını yeni kazanan Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova AB'nin komşuları olarak zikredilmiş, planlanan 2004 yılı genişlemesi ve sonrası da göz önüne alınmış ve aday ülke komşuları da kapsama dahil edilmiştir.

²⁷ 2463. Konsey Toplantısı http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/73248.pdf (25.07.2011)

²⁸ AB Komisyonu Başkanı Romano Prodi'nin 6.ECSA Konferansı Konuşması, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/02/619&format> (25.07.2011)

²⁹ AB Konseyi Toplantısı, 12-13 Aralık 2002. http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf (25.07.2011).

³⁰ 2488. Konsey Toplantısı, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/74669.pdf (24.07.2011).

³¹ European Neighbourhood Policy Strategy Paper, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf (20.07.2011).

Akdeniz yolu ile komşuluk kapsamına alınan ülkelerden Filistin ve Ürdün'ün Akdeniz'e kıyısı yoktur. Aday ülke Türkiye'nin komşuları olan İran, Irak ve AB'nin en eski komşusu Norveç ve Rusya komşuluk politikası kapsamında değildir. AB'nin Komşuluk Politikası Strateji Raporu'nda yer alan ana hedefleri ise; Birliğin gelecekteki üyelerini sınırlandırmak, AB merkezli bir ekonomik alan yaratmak, Politik reformlarla bölgedeki güvenliği iyileştirmek, Göçmenlikle ilgili politikaları yaygınlaştırmak, Enerji kaynakları ile bağlantıları güçlendirmek şeklinde ifade edilmektedir.

Avrupa Birliği; demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, Pazar ekonomisi prensipleri ve sürdürülebilir kalkınma değerleri ve ortak sorumluluk üzerinde şekillenen imtiyazlı bir ilişki teklif etmektedir. Sonrasında, daha derin bir politik ilişki ve ekonomik bütünleşme ile var olan ilişkiden öteye götürmeyi önermektedir. Söz konusu politikaları ise, Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Mısır, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Tunus, Filistin, Suriye, Fas ve Ukrayna ile paylaşmaktadır. Rusya ile yürütülen ilişkiler ise "Stratejik Ortaklık" başlığı altında incelenmektedir.³²

1.2.2. Komşuluk Politikasının Araçları

Avrupa Birliği, Barcelona Süreci bağlamında, üç temel strateji benimsemiştir.³³ Birinci strateji, siyasi ve diplomatik alanı kapsamaktadır. Bu stratejiye göre, Ortadoğu bölgesinde, temel evrensel ilkeler üzerine oturmuş bir barış ve istikrar ortamı oluşturulacaktır. Bu çerçevede, devletler, siyasi, idari ve hukuki reformları hayata geçirirken, birbirleriyle normal ilişkiler kuracaklardır. İkinci strateji, ekonomik reformları içermektedir. Ekonomik, sosyal ve idari reformlar, bölgede sürdürülebilir ve dengeli ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayacaktır. Ardından bölge ülkeleri ile Avrupa Birliği arasında, serbest ticaret alanı oluşturulacaktır. Serbest ticaret ilkesi de, bölgede demokratikleşmeyi, iyi yönetimi, açıklığı ve hukukun üstünlüğünü sağlamlaştıracaktır. Üçüncü strateji ise, farklı kültürler ve medeniyetler arasında karşılıklı hoşgörüye dayalı anlayışın oluşturulmasıdır. Bu bağlamda, Birlik, bölge halkları ile Avrupa insanı arasında karşılıklı kültürel ve sosyal değerlerin anlaşılmasını teşvik etmektedir. İnsanların birbirlerini anlaması halinde, karşılıklı hoşgörünün ortaya çıkacağına inanan Birlik, bu sayede, toplumlar arasında görülen "nefreti, kızgınlığı, hoşgörüsüzlüğü" ortadan kaldırmak istemektedir.³⁴

1.2.2.1. Ülke Raporları ve Eylem Raporları

Avrupa Komşuluk Politikası'nın temel aracı olan Eylem Planları vasıtasıyla, dış ve güvenlik politikalarına ilişkin alanda karşılıklı bağlılığın desteklenmesi amaçlanmaktadır. Eylem planları,

³² European Neighbourhood Policy, http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm (30.07.2011).

³³ http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/aapa/docs/akdenizicin_tarihi_ve_kapsami.pdf, s.3. (12.08.2011).

³⁴ Fabrizio Tassinari, "Whole, Free and Integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood", Centre for European Policy Studies, *CEPS Working Paper*, Sayı.271, Haziran 2007.

siyasal diyalogu ve değişimi, AB ticari pazarında yer alabilmek için aşamalı olarak hazırlanmış geçişleri, adalet ve içişleri, enerji, ulaşım, bilgi teknolojileri, çevre ve araştırma konularını, yeni buluşları ve sosyal politika alanlarını kapsamaktadır. Komşu ülkeler ile AB üyesi devletler arasında belirli dönemlerde karşılaştırmalı değerlendirme yapılması amacıyla oluşturulan bir kontrol mekanizmasıdır.³⁵ Bu kontrol ise ilerlemelerin gözlemlendiği, iki taraflı anlaşmaları tamamlayıcı nitelikteki ülke raporları ile sağlanmaktadır. Ülke raporları, o dönem için, komşu ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kurumsal pozisyonunu yansıtmaktadır. Böylece Eylem Planları ile hedef gösterilen alanlara ilişkin gelişme ya da yerinde sayma durumu somut ölçütler üzerinden gözlemlenmektedir.³⁶

1.2.2.2. Avrupa Komşuluk Politikası Aracı Olarak Yardımlar

Refah ve barış temellerine oturtulmuş bir komşuluk alanı yaratmak hedefiyle yola çıkan Avrupa Birliği'nin söz konusu politikaların uygulanmasında öngördüğü araçlardan bir diğeri finansal unsurları içermektedir. Avrupa Birliği'nin ortaklık kurabileceği ülkelere yönelik 1 Ocak 2007'den bu yana geliştirdiği "Avrupa Komşuluk Politikası Aracı" (European Neighbourhood and Partnership Instrument) adı altındaki bu oluşum aslında, Avrupa'nın Doğu komşularını ve Rusya'yı içeren TACIS (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States), Akdeniz komşularına yönelik MEDA (Mediterranean Economic Development Area) ve demokrasi ve insan haklarının dünya bazında geliştirilmesi amacıyla oluşturulan EIDHR (European Initiative for Democracy and Human Rights) programlarının bütünleşmiş şeklidir. 2000-2006 bütçe döneminde MEDA için yaklaşık 5.3 milyar Euro, TACIS için 3.1 milyar Euro kaynak ayrılmıştır. Ayrıca Avrupa Yatırım Bankası tarafından yaklaşık 2 milyar Euro kredi MEDA kapsamındaki, 500 milyon Euro kredi ise TACIS kapsamındaki ülkeleri için verilmiştir.³⁷ AB Eylem Planları, kapsamında ortaya konan hedeflere ulaşmak üzere mali destek de sağlayacaktır. Bu çerçevede 2004-2005 dönemi için AB bütçesinden dış yardımlar başlığı altından 255 milyon Avro, Sınır ötesi işbirliği programı kapsamında 700 milyon Avro destek sağlanacaktır. 2007-2013 arasında geçerli olacak mali perspektif çevresinde bu miktarlarda önemli bir artışın yapılması planlanmaktadır.³⁸

ENPI'in³⁹ temel olarak iki amacı bulunmaktadır:

- Ortak ülkeler ile AB arasında daha yakın politik işbirliği ve kademeli olarak ekonomik entegrasyonun teşvik edilmesi,

³⁵ Elena Baracani, "From the EMP to the ENP: A New European Pressure for Democratization", *Journal of Contemporary European Research*, Vol:1, No:2, 2005, s.7

³⁶ Pace, s.5

³⁷ European Neighbourhood Policy: Funding, http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm, (01.08.2008)

³⁸ <http://www.dtm.gov.tr/AB/CesitliCalismalar/AB/%20Kas%20Pol.htm>, (11.08.2011).

³⁹ Avrupa Komşuluk Politikası Aracı, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com04_628_en.pdf (15.05.2007).

- AB ve komşuları bölgesel yakınlık nedeniyle ortaya çıkan özel bazı fırsatlara dikkat çekilmesi,

ENPI'nin AB ve komşuları arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve güvenlik işbirliğine katkıda bulunacağı öngörülmektedir. ENPI'nin özel olarak Komşuluk Politikası'nın Eylem Planları'nın uygulanmasına odaklanmasının yanı sıra bunun da ötesinde, söz konusu ülkelerin kademeli olarak AB iç pazarına katılımını sağlayacak önlemlerin desteklenmesi de amaçlanmaktadır. AB mevzuatı ile uyumlu yasal düzenlemelerin yapılması, kurumsal yapının oluşturulması ve Topluluk program ve ajanslarına katılım öngörülmektedir.

1.2.3. Komşuluk Politikası'nın Orta Doğu Barış Süreci'ndeki Rolü

Avrupa Birliği Komşuluk Politikası kapsamında; Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Barış Süreci'ndeki rolü yıllar geçtikçe artmıştır. Orta Doğu'da barışın sağlanması sürecinde Avrupa Birliği; 2005 ve 2006'da Birlik tarafından Serbestlik İçin Dörtlü Özel Delegasyona sunulan siyasi, finansal kaynaklar ve insan kaynaklarını kapsayan Dörtlüde (Quartet) yer almış, Birlik anlaşmaları ya da geçici anlaşmalar ve 2005'te benimsenen Avrupa Komşuluk Politikası Hareket Planları ile temeli atılan İsrail ve Filistin Yönetimi (PLO adına) ile iki taraflı ilişkiler kurarak, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (Barselona Süreci) içinde bölgesel diyalogun kolaylaştırılmasını sağlamış, Avrupa Komisyonu tarafından fonlanan seçim gözetleme faaliyetleri dâhil olmak üzere güven artırıcı önlemler sayesinde, Gazze Şeridi ve Mısır arasından geçen refah sınırının işletilmesine ilişkin imzalanan İsrail/Filistin anlaşmasının uygulanışının gözlemlenmesi ve topluluğun Filistin Yönetimi sınır kontrol imkânlarına yardım sağlanması mümkün hale gelmiştir.⁴⁰

2005'te Komisyon ayrıca Filistin yönetimine İsrail'in Gazze Şeridi'nden çekilmesi konusunda yardımcı olmak amacıyla bir altyapı tesisi kurmuş, Buna ek olarak Avrupa Birliği, 2005'ten beri diğer hususların yanı sıra Filistin'in sivil emniyet teşkilatında reform gerçekleştirme çabasıyla güvenlik sektörü reformuna aktif olarak katılmıştır. (EUCOPPS)

Avrupa Komisyonu ve tarafların katılımı ile üç taraflı bir politika diyalogu aracılığıyla ulaşım, enerji ve ticaret alanında aktif bir rol üstlenen Avrupa Birliği; bölgede barış, istikrar ve refah koşullarını tesis etmeyi amaçlayan yardımlarda bulunmuştur. Söz konusu yardımlar içerisinde; Hükümet meselelerinin ele alınması dahil olmak üzere, Filistin'in ekonomik, sosyal, politik ve güvenlik sektörü reformlarını teşvik etmek, mültecilere insani yardım sağlamak ve AB BİO programı aracılığıyla İsrail, işgal altındaki topraklar ve komşu ülkelerden sivil toplum aktörlerinin bir araya getirilmesi ve Filistinliler ve Birleşmiş Milletler Yardım ve Çalışma Örgütüne yapılan bağışlar sayılabilir. Bölgede barışın sağlanması adına her aktörle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan Avrupa

⁴⁰ Dr. Giovanni Ercolani, "AB'nin Ortadoğu Politikalarını Şekillendiren Unsurlar", www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/.../2009214_sinem.subat.pdf s.78.

Birliği; İsrail'in en büyük ticaret ve başlıca ekonomik, bilimsel ve araştırma partneri iken; aynı zamanda Lübnan, Suriye, Ürdün ve Mısır'ın da başlıca siyasi ve ekonomik partneridir.⁴¹

SONUÇ

Yapılan çalışmalar sonucu gözlemlendiği üzere Avrupa Birliği Komşuluk Politikası kapsamında; Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Barış Süreci'ndeki rolü yıllar geçtikçe artış göstermiştir. Bölgeden algılanan güvenlik ve istikrarın bozulmasına yönelik tehditleri engelleyebilmek ya da asgariye indirebilmek adına Avrupa Birliği'nin atması gereken adımlar vardır. Tehdit algılamasında ve istikrarın sağlanmasında en önemli konu; enerji güzergâhlarının güvenliğinin sağlanmasıdır. Avrupa Birliği bu doğrultuda işbirliği, diyalog, demokratik dönüşüm süreçlerini de içeren daha yumuşak güce dayalı bir politika izlemeyi tercih etmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası ile Avrupa Birliği, dış politikada komşularını tek bir şemsiye altında toplamayı amaçlamaktadır. Komşuluk Politikası ayrıca bölge ülkelerini reformların sağlanması konusunda teşvik etmeye çalışmaktadır. Böylece Barcelona Sürecinin ötesine geçilmeye çalışılmış ve Avrupa Birliği'nin çevre ülkelerde de etkili olması amaçlanmıştır.

Bu durumda Avrupa Birliği'nin yapması gereken, Ortadoğu'ya uzatılan yardım elinin bir parçası olan Avrupa Komşuluk Politikası güçlendirilmektir. Bunun için de ticaret, ekonomi, kültür, eğitim gibi alanlarda işbirliğinin teşvik edilmesi önem teşkil etmektedir. Bu işbirliği sadece Avrupa Birliği'nin diğer ülkelerle arasındaki bağları değil, Orta Doğu ülkelerinin kendi aralarındaki bağları da kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Brauch, Hans G. "Beyond Stuttgart: Prospects for Confidence and Partnership Building Measures in Euro-Mediterranean Relations for the 21st Century", **Euro-Mediterranean Partnership for the 21st Century**, New York, St. Martin's Press, 2000.

---

⁴¹ Ercolani, A.g.e., s.79

Derisbourg, Jean-Pierre. **The Euro-Mediterranean Partnership since Barcelona**, The EuroMediterranean Partnership: Political and Economic Perspectives, Richard Gillespie (ed.), London and Portland, Frank Cass, 1997.

Dinan, Desmond. **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Çev: Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Laçiner, Sedat, Mehmet Özcan ve İhsan Bal, **Türkiyeli Avrupa**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2004.

Pace, Michelle. “The European Neighbourhood Policy: A Statement about the EU’s Identity?”, Policy Brief Report on the European Neighbourhood Policy, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2005.

Sürelı Yayınlar

Balkır, Canan. “Avrupa Akdeniz Ortaklığı: Mare Nostrum'dan Birarada Yaşamaya”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*, 2007.

Baracani, Elena. “From the EMP to the ENP: A New European Pressure for Democratization”, *Journal of Contemporary European Research*, Vol:1, No:2, 2005.

Escribano, Gonzalo. “Europeanisation without Europe? A Critical Reflection on the Neighbourhood Policy for the Mediterranean”, *Real Instituto Elcano*, No:23, 2005.

Kahraman, Sevilay. “The European Neighbourhood Policy: The European Unions New Engagement Towards Wider Europe”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, Cilt.10, Sayı.4, 2005.

Kaya, Sinem. “Avrupa Birliği'nin Genel Ortadoğu Politikası Bağlamında İsrail'in Gazze Operasyonuna Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt.1, Sayı.2, 2009.

Kurtbağ, Ömer. “Avrupa-Akdeniz Ortaklığı: Barcelona Süreci”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt.3, No.1, 2003.

Smith, Karen. “The Outsiders: The European Neighbourhood Policy”, *International Affairs*, Cilt:81, No:4, 2005.

Sönmez, A. Sait. “Avrupa Birliği'nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasal Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.7, Sayı.14, 2010.

Tassinari, Fabrizio. "Whole, Free and Integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood", Centre for European Policy Studies, *CEPS Working Paper*, Sayı.271, Haziran 2007.

Uzun, Ertuğrul. "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barcelona Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003-2004.

İnternet Kaynakları

"Avrupa Komşuluk Politikası Hakkında Not",
<http://www.dtm.gov.tr/AB/Cesitlicilismalar/AB%20Kam%20pol.htm>, (12.08.2011).

2421. Konsey Toplantısı, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/70160.pdf
(23.08.2011)

2421. Konsey Toplantısı,
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/70160.pdf
(23.08.2011)

2450. Konsey Toplantısı , http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/72321.pdf
(25.07.2011)

2463. Konsey Toplantısı http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/73248.pdf
(25.07.2011)

2488, Konsey Toplantısı, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/74669.pdf
(24.07.2011)

AB Komisyonu Başkanı Romano Prodi'nin 6.ESCA Konferansı Konuşması,
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/02/619&format>
(25.07.2011)

AB Konseyi Toplantısı, 12-13 Aralık 2002.
http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf (25.07.2011)

Avrupa Komşuluk Politikası Aracı, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com04_628_en.pdf
(15.05.2007).

Dr. Giovanni Ercolani, "AB'nin Ortadoğu Politikalarını Şekillendiren Unsurlar",
www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/.../2009214_sinem.subat.pdf s.78. (20.07.2011).

European Neighbourhood Policy Strategy Paper,
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf (20.07.2011)

European Neighbourhood Policy Strategy Paper,
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf (20.07.2011)

European Neighbourhood Policy, http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm (30.07.2011)

European Neighbourhood Policy: Funding, http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm,
(01.08.2008)

<http://www.dtm.gov.tr/AB/CesitliCalismalar/AB/%20Kas%20Pol.htm>, (11.08.2011)

http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/aapa/docs/akdenizicin_tarihi_ve_kapsami.pdf, s.2. (12.08.2011).

Joint letter on Wider Europe by Commissioner Chris Patten and High Representative Solana,
http://ec.europa.eu/comm/world/enp/pdf/0130163334_001_en.pdf (25.07.2011)

Wider Europe-Neighbourhood A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf (20.07.2011)

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI VE TÜRKİYE'NİN ETKİSİ

Pinar Elbasan*

Özet

Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikasını ve bu politikada Türkiye'nin önemini incelemektir. Bölgedeki etkinliğini arttırarak, kendi dış politikasına yeni boyutlar kazandırmayı amaçlayan AB'nin küresel bir aktör olma yolu Türkiye'den geçmektedir. Zira Türkiye "Komşularla Sıfır Problem" ile yürüttüğü strateji ile bölgede çatışmadan çok uzlaşmacı bir politikadan yana olduğunu göstererek, bölgedeki nüfuzunu ve prestijini her geçen gün arttırmaktadır. AB ise Soğuk Savaş dönemi ve sonrasına bölgeye yönelik olarak geliştirdiği Küresel Akdeniz Politikası, Avrupa-Arap Diyalogu, Venedik Deklarasyonu, Madrid Konferansı, Barselona Bildirgesi, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Avrupa Komşuluk Politikası ve Körfez İşbirliği Konseyi gibi bölgesel oluşumlarla işbirliğine ve uzlaşmaya dayalı politikalar geliştirmektedir. Bu politikaların altında yatan temel sebep ise; bölgede ve uluslararası arenada daha fazla söz sahibi olmak ve dolayısıyla küresel bir güç olma isteğidir. Bir diğer unsur ise; bölgeye yönelik olarak çıkarlarıdır. Türkiye ise bu noktada kilit bir rol üstlenmektedir. Daha fazla gücün anahtarını AB'ye tam üyelik sürecini bitirmiş bir Türkiye elinde bulundurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: AB, Türkiye, Ortadoğu, Küresel Akdeniz Politikası, Barselona Bildirgesi, Akdeniz İçin Birlik, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Avrupa Komşuluk Politikası, Körfez İşbirliği Konseyi

Abstract

The aim of this study was to analyze the Middle East policy of European Union and to investigate the importance of Turkey in this policy. If EU wants to increase the effectiveness of the region, to add new dimensions to its own foreign policy and to become a global actor, the way is passing from Turkey. By Turkey's foreign policies such as the strategy of "zero problem with neighbours" and showing in favor of agreeable policy against the conflict in the region, Turkey has

---

* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

been increasing the prestige and the influence day by day. During and after the Cold War, EU has improved regional policies in the region such as Global Mediterranean Policy, the Euro-Arab Dialogue, the Venice Declaration, the Madrid Conference, Barcelona Declaration, the Euro-Mediterranean Partnership, European Neighbourhood Policy, the Gulf Cooperation Council that let develop policies based cooperation and consensus. The real reason of these policies is to have a strong voice in the region and the international arena and therefore desiring to be a global actor. Another factor is the interest towards the region. Turkey assumes a key role at this point. A Turkey with full-candidate of EU has the key for more power in the region.

Keywords: EU, Turkey, Middle-East, Global Mediterranean Policy, Barcelona Declaration, Unity for Mediterranean, the Euro-Mediterranean Policy, European Neighbourhood Policy, Gulf Cooperation Policy

Giriş

Bu araştırma ile Avrupa Birliği'nin Ortadoğu ilgisini, politikasını ve bu çerçevede Türkiye'nin önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Uluslar arası arenada daha çok söz sahibi olmak isteyen AB, büyük güçlerin dikkatini çeken Ortadoğu bölgesine karşı ilgisini gizlememiş, bölgeye yönelik olarak politikalar geliştirmiştir. Geçen zaman bölgenin önemini kaybettirmemiş, bilakis bölgenin özellikleri diğer güçlerin de gözlerini bu bölgeye dikmelerine neden olmuştur. Ancak bu noktada karşımıza çıkan önemli bir husus ise; bu geliştirilen politikaların uygulanabilirliği üzerinedir. Zira bölgeye yönelik önemli girişimler olsa da bunların ne kadarının ses getirdiği önemlidir. Burada da karşımıza Türkiye'nin önemi çıkmaktadır. Aynı zamanda bir Ortadoğu ülkesi olan AB yolundaki Türkiye'nin bölgedeki konumu ve politikaları önem taşımaktadır. Bölgeye hem Müslüman hem laik hem de demokratik bir ülke olması bakımından akademisyenler ve araştırmacılar tarafından bölge devletlerine model olarak gösterilen Türkiye'nin bölgenin barış, istikrar ve kalkınmasına yönelik politikalar geliştirmesi hem bölge devletleri ile ilişkilerinin geliştirmesine neden olacak, hem bölgenin güvenliğine etki edecek, hem de AB'nin bölge devletleri ile daha yakın ilişkilerde bulunan Türkiye ile ilişkilerini daha da geliştirmesine sebebiyet verecektir.

Ülkelerin dış politikalarında önemli bir yere sahip olan Ortadoğu'yu bu kadar önemli yapan aslında bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları haricinde sürekli bir çatışma ortamı içinde olması dolayısıyla hem kendi güvenliklerini hem de dolayısıyla uluslararası güvenliği tehdit etmesidir. Günümüzde güvenlik ülkelerin başlıca önem gösterdikleri bir kavram olmakla birlikte, teknolojik gelişmeyle birlikte bir yerde olan bir olayın, diğer bir bölgeye sıçrama olasılığı çok yüksektir. Zaten

Arap Baharı ile bütün devletler güvenlik zafiyetinin nelere mal olabileceğini iyice anlamış olmakla birlikte, bölgede anti-demokratik hareketlerin de desteklenmeyeceğini bölgede muhalefet gruplara destek vererek bunu göstermişlerdir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırma konumuza açıklık getirebilmek adına Ortadoğu kavramı ve bölgenin tartışılan sınırları ele alınacak; ikinci bölümde AB'nin dış politikası irdelenecek; üçüncü bölümde AB'nin bölgeye olan ilgisinin kısaca nedenlerine değinilecek; dördüncü bölümde Soğuk Savaş dönemi ve sonrası olarak ayrılmış AB'nin Ortadoğu politikaları ile son bölümde bu politika çerçevesinde Türkiye'nin etkisine değinilerek bölgede Türkiye'nin AB üyeliği ile AB'nin kazanacağı avantajlar gösterilmeye çalışılacaktır. Sonuç bölümü ile de genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Ortadoğu Kavramı

Literatürde Ortadoğu ya da Orta Doğu diye karşımıza çıkan bölgenin sınırları, bölgenin adı ve hatta bölgenin kendisi 17. yy.'da telafuz edilmeye başlamakla birlikte¹, esas olarak 20. yy.'dan itibaren ortaya çıkmıştır. Aslında bölge önce İngiliz sonra da Amerikan Çıkar Bölgesi anlamına gelmekle birlikte aslında akademisyenlerce de çizilmiş belirli bir sınırı yoktur. Hatta Sedat Laçiner de bunu: "Ortadoğu diye bir bölge yoktur. Ortadoğu ne 'Doğu'nun ortasıdır, ne de homojen özellikleri olan bir bölgenin adı. Ortadoğu 'çıkar bölgesi'ne verilen bir addır ve doymak bilmeyen bir iştahı anlatmaktadır. İştahlar arttıkça bölge de genişletilmektedir" şeklinde özetleyerek durumu açıkça belirtmektedir.²

Ahmet Davutoğlu ise Ortadoğu bölgesinin geniş bir bölge olduğunu ifade ederek sınırlar üzerinde yapılan tartışmalara dikkat çekmiştir. Davutoğlu'na göre; en dar şekliyle Mısır'dan İran'a uzanan Nil ve Nil ve Mezopotamya havzalarının arası için, en geniş şekliyle de Fas'tan Pakistan'a kadar yayılan, başka bir deyişle Atlantik'ten Ganj havzasına kadar varan alanı ifade etmektedir. Jeokültürel açıdan İslam kimliğini; jeoekonomik açıdan petrol kaynaklarını; coğrafi açıdan kurak

---

¹ Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 2004/8, s.114

² Sedat Laçiner, "Ortadoğu diye bir yer var mı?", **USAK Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, 2007/10, s. 153-155

bozkır ve çöl iklimini; stratejik açıdan ise Avrasya'yı çevreleyen rimland* kuşağının merkez hattını göstermek amacıyla kullanılmış bir kavramdır.³ Buradan da zaten bölgenin ehemmiyetini anlamakta zorluk çekilmemektedir.

Bu araştırmamızda ise kuzeyde Türkiye'den başlayan doğuda İran'ı kapsayan ve bölge içine dâhil olan bölge olarak Ortadoğu kullanılmaktadır.⁴

2. Avrupa Birliği'nin Dış Politikası

Avrupa Birliği, Atlantik'ten Karadeniz'e uzanan toprak parçası ve yaklaşık 500 milyonluk⁵ nüfusuyla ekonomik ve siyasi etki gücü çok fazla olan, 27 üye ülkesiyle ulusüstü bir örgüt olmakla birlikte dünyadaki etki sahası oldukça geniştir.

Genişleme ve bütünleşme hareketleri de Avrupa Birliği'nin etkisini arttırmış, bu etkisini sadece kendi bölgesinde değil dünyanın çeşitli bölgelerinde de kullanabilmektedir. Adını aldığı Maastricht Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu siyasi bir kimlik kazanarak bugünkü yapısının temelleri atılmıştır.

AB dış politikası dediğimiz vakit sadece dış ilişkileri kapsamayıp, aynı zamanda ticaret, kalkınma, insani yardım, kısacası dış ilişkilerin bütün yönlerini de içermektedir.⁶ Esasen anlamamız gereken husus; genelde AB, özelde ise üye devletlerin dış ilişkilerinin tamamıdır.⁷

---

* Kenar bölge

³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, 33. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.324.

⁴ Erkun Arık, "Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Önemi", **Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2010, s. 7

⁵ [Matej Hruska](#), "EU Population Tops 500 million", **Bloomberg Business Week**, 29.06.2010, Erişim tarihi: 05/2011

⁶ "EU Foreign policy-definition and branches", <http://www.eu4journalists.eu/index.php/dossiers/english/C42/66>, Erişim tarihi: 05/2011

⁷ Arık, **a.g.e.**, s. 12-13

Bugünkü noktaya gelmesine etki eden gelişmelere değinecek olursak; aslında 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması'nda dış politika ile ilgili bir husus belirtilmemiştir. Böylelikle de dış ilişkilerin ulusların tekeline kaldığını rahatlıkla söyleyebilmekteyiz. Ancak uluslararası arenada değişen konjonktür topluluğu da değiştirmiş, zamanla siyasi alanda daha etkili olmaya başlamıştır. Hatta sahip olduğu etki alanını genişletebilmek adına açılım politikaları geliştirerek başka başka bölgelerle anlaşmalar yapmaya başlamıştır. Bu sebeple de kendi üyelerinden de tek ve daha güçlü ses çıkarabilmek adına daha fazla yetki talebinde bulunmuştur. Ekonomik alanda elde edilen başarılar, siyasi alanda elde edilmek istenen başarıları körüklemiş, herkesin beklenti içine girmesine neden olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, AB dış politikası bölümlerden oluşmaktadır. Bunlardan ilki; "Dış İlişkiler" olmakla birlikte, bundan Avrupa Toplulukların uyguladığı dış politika ve orta ticaret politikasının üçüncü ülkelere karşı uygulanması kastedilmektedir. Topluluğun yetkisinde olan bölüm olmakla birlikte, aynı zamanda diğer ülkelerle olan bütün ekonomik alanındaki ilişkileri kapsamaktadır.

Dış politikanın ikinci ayağında ise; "Siyasal Dış Politika" olmakla birlikte, üye ülkelerin dış politikalarında eşgüdüm ve uyum sağlamak esas hedefdir. Avrupa Siyasi İşbirliği⁸ ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası⁹ bu alana girmektedir. Günümüzde ODGP hükümetlerarası bir boyutta kalmış, sadece "ortak dış ticaret politikası", "ortak tarım politikası" gibi alanlarda ulusüstü bir niteliğe bürünmektedir.

Dış politikanın üçüncü ayağında ise; üye ülkelerin uyguladığı ulusal dış politikalarını kapsamaktadır.¹⁰ Ulusal politikaların temelini ODGP oluşturmakla birlikte, bunun dışına da çıkan uygulamalar da söz konusu olabilmektedir.¹¹

---

⁸ ASİ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Kaya Ülger, **Avrupa Birliği Rehberi**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2008, s. 56-60

⁹ ODGP hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Kaya Ülger, **Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 88-97

¹⁰ Arık, **a.g.e.**, s. 13

¹¹ İrfan Kaya Ülger, "Ortadoğu Sorunu" ve "Yugoslavya'nın Dağılması'nın Avrupa Dış Politikası

Çerçevesinde Analizi", **Stradigma**, 2003/8, Erişim tarihi: 05/2011

Topluluğun dış politika alanında daha etkin olabilmesi amacıyla ASİ sayesinde üye ülkeler arasında iletişim, danışma ve koordinasyonun artmış olduğunu, ancak aslında dış politikada yeterli bir seviyede etkinlik gösterememiştir. Uluslar arası arenada sözünün geçtiğine dair pek az örnek karşımıza çıkmaktadır. Arap-İsrail Savaşı, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve Körfez Savaşı'nda bildirge yayınlamanın dışında icraatlarından bahsetmemiz mümkün değildir.¹²

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte dünyada yaşanan birçok gelişme Ortadoğu'ya olan ilgiyi arttırmıştır. Bu gelişmeler; SSCB'nin çöküşü, Avrupa ülkelerinde Pazar ekonomisi sistemine geçiş yapılması, Balkanlarda ortaya çıkan etnik kargaşa, Ortadoğu'da yaşanan olaylardır. Bütün bunlar dış politikanın önemini bir kez daha ortaya koymuş, günün şartlarına ayak uydurabilmek adına devletlerarası eşgüdümün gerekliliğini ön plana çıkartmıştı. Bütün bu gelişimin ve değişimin neticesinde Maastricht Antlaşması imzalanarak, başlıca hedefin ülkelerin ulusal dış politikaları haricinde ortak bir ses oluşturabilmek adına ortak dış politikada uyumlaştırma şeklinde bir hedef benimsenmektedir. ODGP'nin hukuki temelini sağlamlaştırması ise Amsterdam Antlaşması¹³ ile gerçekleşmiştir.¹⁴

2007'de imzalanan ve 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile Avrupa Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi adıyla yeni bir makam tahsis edilmiştir. Bu yeni makam Avrupa Komisyonu Dış İlişkiler Komiserliği ile ODGP Yüksek Temsilciliği makamlarının birleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır.¹⁵ Bir nevi AB Dışişleri Bakanı görevini temsil eden bu makama ticaretten sorumlu eski komisyon üyesi Catherine Ashton getirilmiştir.¹⁶

Ashında bütün bu gelişmelerden Avrupa Birliği'nin dış politika alanında ne denli etkin olmak istediğini anlayabilmekteyiz. Ancak ne kadar etkin olduğu konusunda herkesin aklında fazlaca soru işaretleri bulunmaktadır. Zira karar alabilmelerinde yaşanan zorluklar ve her devletin kendi sesini daha fazla duyurma istekleri ortak bir ses çıkmasında genellikle engel olmaktadır. Ayrıca burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus da devletlerin çıkarları ile AB'nin çıkarlarının kesiştiği ince çizgidir. Zira her devlet kendi ulusal çıkarlarını gözeterek, birçok gelişmeye karşı çıkmaktadır. Şu an Avrupa Birliği'nin almış olduğu karmaşık görünüm bütünleşmenin yeniden uyarlandırılmasını gerekli

---

¹² Arık, *a.g.e.*, s. 13-15

¹³ Bkz. S. Rıdvan Karlık, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 115-119

¹⁴ Arık, *a.g.e.*, s. 15-16

¹⁵ Ülger, *Avrupa Birliği Rehberi*, s. 90

¹⁶ <http://www.consilium.europa.eu/showpage.aspx?id=1847&lang=en>, Erişim tarihi: 05/2011

kıldığı için 2001 yılında kurulan Avrupa Konvansiyon görüşmeleri neticesinde Anayasa ve Anayasal Antlaşma olarak adlandırılan metin 2004'te Avrupa Konseyi'nde kabul edilmesine karşı, 2005 yılında Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda olumsuz netice alınmasıyla süreç sekteye uğramış, Lizbon Antlaşması'na giden yolda karar almanın ne denli zor olduğu gözler önüne serilmiştir.¹⁷ Bütün bu sebeplerden ötürü de araştırmacılar tarafından AB ekonomik dev, siyasi cüce olarak adlandırılmaktadır.

Uzakdoğu, Orta Asya, Latin Amerika, Ortadoğu gibi bölgelere çeşitli açılım politikaları geliştirerek küresel bir güç olma isteğini ortaya koymasına rağmen yeri geldiğinde bir kara bile alamayacak bir yapıda olduğunu, yeri geldiğinde de ABD'nin politikalarına karşı çıkamayıp ona yandaş olarak politikalarında pasif kaldığını görmekteyiz.¹⁸

3. Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'ya İlgisi

AB'nin Ortadoğu'ya olan ilgisi birkaç açıdan gösterilebilmektedir:

Siyasi açıdan; Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama siyaseti ile buradaki topraklara egemen olmak isteyen devletlerden İngiltere ve Fransa arasındaki rekabet ve 1. Dünya Savaşı sonrası bölgede mandater yönetimler kurulmuştur. 2. Dünya Savaşından sonra uluslararası arenaya yeni aktörlerin çıkmasıyla bölgeye ABD girmiş ancak AB'nin ilgisi devam etmiştir. 1956 Süveyş Krizi ve 1962 Cezayir'in Fransa'ya karşı bağımsızlığını ilan etmesiyle Avrupalı devletlerin gücü bölgede önemli derecede azalmıştır.¹⁹

Jeostratejik açıdan; Avrupa'ya çok yakın bir bölge olmakla birlikte merkez bölge içinde olmasından dolayı dünya egemenliğini üstlenmek isteyenlerin yegâne ve başlıca bölgesidir.²⁰

Kültürel açıdan; Ortadoğu üç dinin çıkış yeridir.

---

¹⁷ Ülger, a.g.e., s. 84-86

¹⁸ Arık, a.g.e., s. 17

¹⁹ Arık, a.g.e., s. 18

²⁰ Davutoğlu, a.g.e., s.130-131.

Ekonomik açıdan; taraflar arası ekonomik ilişkiler haricinde, petrol rezervleri gözlerin bu bölgeye yönelmesine sebebiyet vermektedir.²¹ Ayrıca enerji ihtiyacının bu bölgeden karşılanması diğer bir husustur. Ortadoğu ve Orta Asya doğalgazını Avrupa'ya taşıyarak, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak isteyen AB için diğer bir önem verdiği konudur ve bu sebeple bölge daha da bir önem kazanmaktadır.

Diğer bir husus ise günümüzde devletlerin en çok önem verdiği ancak bir o kadar başını ağrıttığı güvenlik konusudur. Ortadoğu yasadışı göçlerin ve terörün geçiş yolu üzerinde bulunmasından dolayı AB bölgeye ayrı bir ilgi duymaktadır.²²

4. Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası

Akademisyenler ve uzmanlarca Avrupa Birliği'nin Ortadoğu politikasının birkaç şekilde incelendiğine şahit olmaktadır. Bir grup bu politikayı; Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ve Komşuluk Politikası bağlamında ikili ve bölgesel ilişkiler, Körfez İşbirliği Konseyi bağlamında Körfez ülkeleri ile ilişkiler ve Yemen, İran, Irak ile anlatmayı tercih etmektedir. Başka bir grup ise; Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Avrupa Komşuluk Politikası ve Akdeniz İçin Birlik girişimi kapsamında araştırma yapmaktadır. Diğer bir grup ise; AB'nin Ortadoğu politikası bağlamında bölümlere ayırarak anlatmayı tercih etmektedir.

Bu çalışmada ise; Soğuk Savaş öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrıma gidilecek, bölgeye yönelik olarak AB'nin uyguladığı politikalara değinilecektir.

4.1. Soğuk Savaş Yıllarında Ortadoğu Politikası

---

²¹ İdris Bal, "Ortadoğu'da İstikrarsızlığa Yol Açan Faktörler ve PKK'nın Katkısı", **21. Yüzyılda Türk**

Dış Politikası(Ed. İdris Bal), Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Lalezar Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2006, s. 679-695

²² Arık, **a.g.e.**, s. 18-19

Soğuk Savaş yılları boyunca dünyada var olan iki kutuplu sistem karşısında devletler ve topluluklar da dış politikalarını buna bağlı olarak değiştirmek durumunda kalmışlardır. Ortadoğu ile bağları çok eskilere dayanmasına karşın Avrupalı devletler de ister istemez sistemin o günkü yapısına ayak uydurmak durumunda kalmaları ilişkilerinin daha kompleks bir görünüm kazanmalarına neden olmuştur. Bu dönem boyunca Avrupa devletleri üç ayrı düzlemde politika uygulamışlardır:

- ABD'nin içinde bulunduğu Batı Bloku politikası
- AB dış politikası
- Ulusal dış politikalarıdır.²³

Topluluğun Akdeniz ülkeleri ile diyalog içerisine girmesine neden olan etkenler arasında; 1960'lardan sonra sömürge anlayışının terk edilmesi ve yeni bir yapıcı anlayışa girmeleri ile ülkelerin kalkınmalarına yardım edebilmek yer almaktadır. Bu amaçlarla 1961 yılı itibariyle "Küresel Akdeniz Politikası"^{**} nın ortaya çıkmasıyla 1972 yılına dek olan dönemde Akdeniz ülkelerine ticaret ve ortaklık anlaşmaları sayesinde yeterli olmasa da çeşitli finansal kolaylıklar ve ayrıcalıklar sağlanmaya çalışılmıştır. Tercihli olmayan ticaret anlaşmaları 1963'te İran, 1964 ve 1969'da İsrail, 1965 ve 1969'da Lübnan, 1969'da Tunus, Cezayir ve Fas, 1972'de ise Mısır ile yapılmıştır. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere bu anlaşmalar Akdeniz ülkelerine karşı diyalogun geliştirilmesi adına önemli bir ilerleme sayılsa da uygulanması açısından yetersiz kalarak, arzu edilen talepleri yerine getirememiştir.²⁴

KAP'tan sonraki süreçte Arap devletlerine yönelik politikalar devam etmiş, 1977 yılında Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün devletleriyle ekonomik anlamda yardım ve işbirliği amaçlı tercihli ticaret anlaşmaları yapılmıştır.²⁵

KAP'tan sonraki süreçte bölgede vuku bulan bazı olaylar Topluluğun bölgeye bağımlılığını ve ilgisini arttırmıştır. Buna etki eden olay ise 1973 yılında meydana gelen Arap-İsrail Savaşıdır. Bu savaştan sonra petrol en önemli koz olarak diğer ülkelere gösterilmeye başlanmıştır. Bu da devletleri

---

²³ Davutoğlu, **a.g.e.** , s.348.

* KAP

²⁴ Ömer Kurtbağ, "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı: Barselona Süreci", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Güz 2003/1, Cilt: 3, s.74-75.

²⁵ Arık, **a.g.e.**, s. 31-34

yeni politika arayışlarına sürüklemiştir. Bu çerçevede Topluluk 1974 yılında “Avrupa-Arap Diyalogu” çatısı altında tarım, sanayileşme, ticaret, maliye, bilim ve teknoloji gibi konularda işbirliğini, kültürel ve toplumsal konularda değişimi içeren süreci başlatmıştır. Buradan da görüleceği üzere, AB’nin bugünkü politikalarından farklı olmayarak, başka bölgelerde kalkınmayı sağlayacak yardım ve işbirliğini içeren politika uygulamayı tercih etmiştir. Ancak Diyalog Kuveyt işgali ile kesilmek durumunda kalmıştır.²⁶

Bölgedeki politikaları değiştirecek faktörlerin her geçen yılda değiştiğini buna bağlı olarak da AT’nin bölgeye olan perspektifinin ve uygulamalarının da değiştiğini gözlemlemekteyiz. Nitekim 1980’lerde İsrail’in FKÖ’ye darbe vurmak hedefli Güney Lübnan’a saldırması, Irak’ın nükleer reaktörlerinin İsrail tarafından bombalanması gibi olaylar karşısında bir adım daha ileri gidilerek, AT deklarasyonlar yayınlamakla birlikte, FKÖ ve Filistin halkına self-determinasyon hakkını tanıyan 1980 Venedik Deklarasyonu’na da atıf yapılma yoluyla Filistinlilerin haklarını gözetmiştir. Ancak yapmak istediklerine İran-Irak Savaşı sebebiyetiyle uygulamaya geçememiştir. Bundan sonraki süreçte İsrail’e karşı herhangi bir yaptırım kararı almamış, buna karşılık ise aralarında imzalanan mali protokolü reddederek, Filistinlilere doğrudan yardım programı başlatmıştır. Ancak bölgedeki her türlü ilerlemeye karşı çıkan İsrail eğitim alanına bile büyük bir darbe vurarak üniversiteleri kapattırması karşısında AT de aralarındaki bilimsel işbirliği anlaşmasını askıya alarak var olan duruma karşı tepkisini belli etme yoluna gitmiştir.

Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu politikası genel olarak değerlendirildiğinde; AT’nin çok da yeterli politikalar geliştiremediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak buna etki eden faktörleri de göz ardı etmemek gerekir. İki kutuplu sistemde bölgede ABD’nin tekelinde bir politika yürütülerek Batı Blokunun politikasıyla aynı paralelde tamamlayıcı bir rolde giden AT dış politikası ve aynı çerçevede hareket eden ulusal dış politika döneme hâkim olmuştur. Bu dönemki Ortadoğu politikasını belirleyen faktörlerden bir diğeri ise; Arap-İsrail çatışmasıdır. Bu dönemki politika ABD karşısında yetersiz olmakla birlikte, Venedik Deklarasyonu ile Filistin halkının meşru haklarını tanıması bakımından önemlidir. En azından bölgedeki var olan duruma ABD’ye oranla daha farklı bir yaklaşımı olduğunu kanıtlamaktadır.²⁷

---

²⁶ Ertuğrul Uzun, “Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci”, **Anadolu Üniversitesi**

Sosyal Bilimler Dergisi, 2003/1, Cilt:3, s.7.

²⁷ Arık, **a.g.e.**, s. 34-39

4.2. Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu Politikası

Soğuk Savaş sonrası dönemde AB'nin Ortadoğu politikası bölgede barışı tesis etmeye yönelik olarak şekillenmiştir. Bu amaç dâhilinde ABD ve SSCB'nin ortak olarak Madrid'de gerçekleştirilen Ortadoğu Barış Konferansı ile ilk adım atılmıştır. Konferansa İsrail, Suriye, Lübnan, FKÖ ve Ürdün katılmıştır. Konferansta BM Genel Kurulu'nun 242 ve 338 sayılı kararları dâhilinde İsrail'in işgal ettiği toprakları bırakması karşılığında Suriye, Lübnan, FKÖ ve Ürdün'ün İsrail'i tanınması ve taraflar arasında barış tesis edilmesi olarak belirtilmiştir. Ancak konferansın başında İsrail'in FKÖ ile doğrudan ilişki kurmayacağını belirtmesi üzerine temsilciler Ürdün grubu içinde yer almak durumunda kalmışlardır.²⁸

AB ise bu dönemde iki devletli bir çözüm savunulmuştur. Bu çözüm dâhilinde yan yana, güvenli sınırlar içerisinde, komşuları ile normal ilişkiler sürdürebilen İsrail ve Filistin devletlerinin varlığı istenmekteydi. Bu dönemde Ortadoğu barış sürecine ayrı bir önem veren AB, bunun uluslar arası barış ve güvenliğin sağlanmasına da büyük etkileri olacağını savunmuştur. Ancak bu dönemde gerek her devletin kendi çıkarlarını savunması üzerine tek sesli bir AB karşımıza çıkmamaktadır ancak bu AB'nin bu süreci desteklemediği anlamına gelmemektedir. Ancak görüş ayrılıkları AB'nin istediği kadar etkili olmasına engel olmuştur.

Bu çerçevede AB'nin genel politikası ise;

- “Kudüs için adil bir çözüm bulunması ve Filistinli mülteciler sorunu için çözüme ulaştırılması
- İsrail-Suriye sınırı için bir çözüm bulunması
- İsrail-Lübnan sınırı için bir çözüm bulunması
- Taraflar arasında siyasi, ekonomik ve sosyal konular ile güvenlik konularının birlikte ele alınması
- Bölgedeki barış ve istikrarın tesis edilmesi ve korunması adına terör, şiddet ya da kışkırtmaların kınanması
- Filistin yönetiminin yetkisi altındaki alanlarda tam güvenlik kontrolünün sağlanması” gibi başlıklar altında toplanabilmektedir.²⁹

²⁸ Ülger, *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*, s. 154

²⁹ Giovanni Ercolani, “AB'nin Ortadoğu Politikasını Şekillendiren Unsurlar”, *Orta Doğu: Belirsizlikler İçindeki Geleceği ve Güvenlik Sorunları Sempozyumu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.77

Akdeniz ve Ortadoğu politikalarını daha da ilerletmek isteyen ve bunu ekonomik bir bölgeye dönüştürmek isteyen AB bu amaçla 1992 yılında Lizbon'da, 1994 yılında Korfu ve Essen'de yapılan zirvelerle Akdeniz'in kuzey ve güney kıyıları ile Ortadoğu'yu güvenlik ve sosyal istikrar açısından çıkarlarının yüksek olduğu bir bölge olarak ifade etmiştir.

Bu dönemde öne çıkan en önemli gelişmelerden biri de "Barselona Bildirgesi"dir. Bildirge ile 15'li AB ile 12 Akdeniz ülkesinin* Dışişleri Bakanlarının bir araya gelmesiyle 1995 yılında İspanya'nın Barselona şehrinde gerçekleşmiştir. Bir Avrupa inisiyatifi olan bu bildirge ile Akdeniz politikasında ilerleme kaydedilmiştir. Akdeniz havzasını barış, istikrar ve refah bölgesine dönüştürme amacıyla başlayan bu süreci ortaya çıkaran birtakım nedenler de bulunmaktadır. Ertuğrul Uzun, Jean Pierre Derisbourg'a** atıfta bulunarak yazdığı bir makalesinde bu nedenleri şöyle belirtmiştir:

- "Orta Avrupa ve Baltık ülkeleri ile Akdeniz ülkeleri arasında adil bir dengenin kurulması ihtiyacı
- Küreselleşen dünya ekonomisi içerisinde bölgeselleşmenin önemi
- Cezayir, Filistin ya da Mısır'daki gibi yerel ya da bölgesel kargaşadan dolayı Avrupa kamuoyunun 1990'lardan beri artan endişesi
- Akdeniz ülkelerini ziyaret eden işadamları ve turistlerin güvenliklerinin tehlike altında bulunması; önlenemeyen uyuşturucu trafiği ve göç dalgaları
- AB'nin enerji ihtiyacı ve bölgedeki çevre sorunları
- Ortadoğu'da büyük artış gösteren kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlar"³⁰

---

* Cezayir, Fas, İsrail, Kıbrıs Rum Yönetimi, Lübnan, Malta, Mısır, Suriye, Tunus, Türkiye, Ürdün ve Filistin Yönetimi

** Derisbourg, Avrupa Komisyonu'nun Birleşmiş Milletler, Lübnan ve Kıbrıs elçiliğinde bulunmuş, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile Avrupa Birliği ilişkileri üzerine çalışmalar yapan bir diplomattır.

³⁰ Uzun, a.g.e., s. 8

Barcelona Bildirgesiyle kurulan “Avrupa-Akdeniz Ortaklığı”^{*} temelde üç hedefe dayanmaktadır:

- İlk hedef, siyasi ortaklık ve güvenlik konularında ortaklık ile insan haklarının ve demokrasinin temel ilkelerine dayalı, bir barış ve istikrar alanı yaratılması amaçlanmıştır.
- İkinci hedef; ekonomik ve mali ortaklık konularında taraflar arasında kendi aralarındaki serbest ticaretin kademeli olarak sağlanmasıyla paylaşılan bir refah alanı yaratılması; ortakların ekonomik değişimlerinin sağlanması ve bu değişim sonucunda karşılaşılabilecekleri toplumsal ve ekonomik sorunların çözülmesi için AB tarafından mali destek sağlanması amaçlanmaktadır.
- Üçüncü hedef ise; toplumsal, kültürel ve beşeri konularda ortaklık ile bölgedeki toplumlar arasında karşılıklı anlayışın artırılması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, değişimi, sivil toplulukların, toplumsal kalkınmanın desteklenmesiyle özgür ve verimli bir sivil toplum kurulması olarak belirtilmiştir.³¹

AAO iki tamamlayıcı boyuttan oluşmaktadır:

- Birincisi iki taraflı boyuttur. AB her bir ülke ile birçok faaliyet icra etmektedir. Bu faaliyetlerin en önemlisi AB'nin Akdenizli ortakları ile bireysel olarak müzakere ettiği ortaklık anlaşmalarıdır. Bu çerçevede Tunus, İsrail, Fas, Filistin Yönetimi, Ürdün, Mısır, Cezayir, Lübnan ve Suriye ise ortaklık anlaşmaları imzalanmıştır.³²
- İkincisi ise bölgesel boyuttur. Aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel alanları (bölgesel işbirliği alanları) da kapsayan bölgesel diyalog bu ortaklığın en yenilikçi hususlarından birini temsil etmektedir. Bölgesel işbirliği bir yandan ulusal tamamlayıcı konuları vurgularken diğer yandan Akdenizli ortakların ortak sorunları ile mücadele etmektedir ve bu nedenle önemli bir stratejik etkiye sahiptir. Çok taraflı diyalog, tek taraflı eylemleri ve ortaklık anlaşması kapsamında yer alan diyalogu desteklemekte ve tamamlayıcılık sağlamaktadır.³³

---

* AAO

³¹ A.g.e., s. 12-17

³² Ercolani, a.g.m., s. 76

³³ Ercolani, a.g.m., s. 77

AAO'nun temel finansal unsuru MEDA Programı olmuştur. 1995-2003 arası dönemde faaliyetler için 5,4 milyar Euro ayrılmıştır. Diğer önemli fon kaynağı ise kalkınma faaliyetleri için borç veren Avrupa Yatırım Bankasıdır.³⁴

AAO kapsamında 1995 yılında başlayan Barselona süreci, 2008 yılında yapılan Paris Zirvesinde "Akdeniz İçin Birlik" adını almıştır. Amaç ise; ortaklığı yeniden canlandırmak ve AB ile güney komşuları arasında stratejik ilişkilerin siyasi düzeyini yükseltmektir. Akdeniz İçin Birlik, AB'nin Akdenizli ortaklarıyla ilişkilerinin siyasi boyutunu ilerleterek, çok taraflı ilişkilerin sorumluluğu daha çok paylaşmak ve bölge yurttaşları için yararlı, bölgesel ve alt-bölgesel projeler sayesinde ilişkilere ivme kazandırmayı hedeflemektedir. Getirdiği en önemli yenilikler; bir AB başkanı ve Akdenizli ortakları temsil eden bir başkandan meydana gelen rotasyona tabi e-başkanlığın oluşturulması ile Barselona'da bir sekreteryanın kurulmasıdır.

Akdeniz İçin Birlik altı adet öncelikli proje belirlemiştir:

- Akdeniz'in temizlenmesi
- Deniz ve kara otoyollarının kurulması
- Doğal ve insan kaynaklı felaketlerle mücadele için sivil koruma girişimleri
- Akdeniz güneş enerjisi planı,
- Slovenya'da Avrupa-Akdeniz Üniversitesi'nin açılması
- Küçük ve orta boy işletmelere odaklanan Akdeniz İş Geliştirme Girişimidir.³⁵

Ortadoğu ülkelerinin de içinde yer aldığı AB'nin bölgesel politikalarından biri de 2004 yılında uygulamaya konan "Avrupa Komşuluk Politikası"dır.* Bu politikanın amacı ise; genişleyen AB ile komşu ülkeler arasında ayrımcılığı engellemek ve bölgede refah, istikrar ve güvenliği güçlendirmek olarak ifade edilmiştir. AKP, AB'nin üyelik müzakerelerine başladığı ya da başlamayı tasarladığı ülkeler dışında kalan, Rusya haricindeki komşu ülkeleri içermektedir. AKP kapsamındaki ülkeler arasında Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Mısır, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Filistin Yönetimi, Suriye, Tunus ve Ukrayna yer almaktadır.

---

³⁴ Ercolani, **a.g.m.**, s. 77

³⁵ Arık, **a.g.e.**, s. 59

* AKP

AB bu politikasıyla komşularına demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, yönetim, serbest piyasa ilkeleri ve sürdürülebilir kalkınma gibi ortak değerlere karşılıklı bağlılık üzerine kurulu ayrıcalıklı ilişkiler sunmaktadır. AKP ile mevcut ilişkilere siyasi boyutlar da eklenerek daha da pekiştirmek ve bunu ekonomik entegrasyona dönüştürme hedefi yer almaktadır.

AKP'nin temel unsuru AB ile her bir ülke arasında kabul edilen AKP Eylem Planıdır. AKP Eylem Planı siyasi ve ekonomik reformlara ilişkin kısa ve orta vadeli öncelikleri belirleyen bir gündeme sahiptir. Bu kapsamda, Ortadoğu ülkelerinden 2005 yılında İsrail, Ürdün ve Filistin Yönetimi; 2007 yılında ise Mısır ve Lübnan ile AKP Eylem Planı yapılarak uygulamaya konmuştur. AKP var olan ortaklık veya işbirliği anlaşmaları üzerine inşa edildiğinden, Suriye ile henüz ortaklık anlaşması yürürlüğe girmediğinden AKP de faaliyete geçmemiştir. AKP kapsamındaki faaliyetler ortaklaşa oluşturulan alt komitelerle izlenmekte ve faaliyetlerin yürütülmesine katkı sağlanmaktadır.³⁶

İran'ın nükleer programı nedeniyle iki taraf arasında ilişkiler giderek kötüleşmiş olsa da, AB'nin İran ile ilişkilerini tamamen koparmasını engelleyen ekonomik, güvenlik ve enerji gibi nedenler yer almaktadır.³⁷

AB'nin KİK ülkeleri ile ilişkileri 1999'da KİK'in gümrük birliği kuracağını ilan etmesiyle ivme kazanmıştır. Özellikle 11 Eylül'den sonra ABD'nin KİK ülkeleriyle olan ilişkilerinin yavaşlaması, AB'nin bölgede daha fazla etkin olmasına ve her iki tarafın da kazançlı çıkacağı bir ortama neden olmuştur.

KİK'in 2001 yılında yaptığı açıklamayla 2003 yılında kendi içinde gümrük birliğini kuracağını bildirmesi, AB ile serbest ticaret alanı oluşturulması için yapılan müzakerelere ivme kazandırmıştır. Bu konudaki görüşmeler halen devam etmektedir. Görüşmeler hizmet ticaretini ve yatırımları da kapsayacak şekilde yapılmakta; görüşmelerin ana başlıklarını mal ve hizmet ticareti, fikri mülkiyet hakları için ortak kurallar, rekabet, anlaşmazlıkların çözümü, köken kuralları, insan hakları, yasadışı göç ve terörizm oluşturmaktadır.

---

³⁶ Arık, a.g.e., s. 59-60

³⁷ A.g.e., s. 62

Stratejik olarak önemli bir yer olan Körfez bölgesi AB'nin göz ardı edebileceği bir konumda değildir. AB'nin bölgenin güvenliğinin ve istikrarının temininde çıkarı vardır. Bu nedenle KİK ülkeleri enerji ve ticari ilişkiler açısından AB'nin önemli bir ortağı olmaya devam edecektir.³⁸

2011 yılına damgasını vuran ve dünya siyasetini alt üst eden bir mevzu ise Arap Devletlerinde meydana gelen devrimlerdir. Tunus ile başlayan bu dalga domino etkisiyle diğer Arap devletlerine de sıçrayarak, bölgedeki otoriter rejimlerin düşmesine ya da itibarlarının sarsılmasına, yaptırım ve ambargo uygulanmasına tabi olmalarına neden olmuştur. Bölgede demokratikleşme adına hareketlerin olması hem laik-demokratik hem de İslam kimliğini taşıyan Türkiye'nin model olarak gösterilmesi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. AB'nin ilk olarak önem verdiği kıta Avrupa'sındaki savaşları engellemek, işbirliğini arttırmak ve bunu öncelikli olarak ekonomik işbirliği temeline oturtmak olarak değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin "sıfır sorunlu komşuluk politikası" stratejisi ile "yüksek düzeyli stratejik işbirliği konseyleri" kurması bu noktada anlam kazanmaktadır.³⁹

Arap Baharı'nın Mayıs 2011 itibariyle dördüncü ayında birçok ülkede olumlu adımların atıldığına şahit olmaktayız. Örneğin; Libya, Yemen ve Suriye'de yaşanan birçok olumsuzluğa karşı, Ortadoğu'nun sahip olduğu çehresini değiştirmek adına önemli bir mesafe kaydetmektedirler. Filistin'in El Fetih'i ile Hamas'ı 3 Mayıs 2011 tarihinde Mısır'da imzalanan ulusal uzlaşma bölgesindeki değişim rüzgârının önemli bir göstergesidir. Bu doğrultuda devam edecek olan değişimler artık kaçınılmaz olarak birbirini takip edecektir. Türkiye de bunun karşısında zaman kaybetmeden yeni politikalar üreterek, güne uyum sağlamalı, durumu kendi avantajına çevirmelidir.⁴⁰

Arap Baharı'nın getirdiği etki bütün AB ülkelerini bölgeye daha da yakınlaştırmış, ancak sürecin ilk başında tepkisiz kalmayı tercih etmişlerdir. Daha sonra ise Libya'daki çıkarları gereği önce sessiz sonra ise NATO operasyonları ile bölgede kontrolü sağlamaya çalışmaktadırlar. Çatışmanın halen devam etmekte olduğu Libya'da Kaddafi ülkeye yapılan bütün yaptırım, ambargo ve

---

³⁸ Arık, a.g.e., s. 63

³⁹ Burak Yalın, "Istanbul-centered Middle East an Alternate instead of Brussels?", http://comu.academia.edu/BurakYalim/Papers/139775/Istanbul-centered_Middle_East_an_Alternate_instead_of_Brussels, Erişim tarihi: 05/2010

⁴⁰ İbrahim Kalın, "Türkiye ve Arap Baharı", **TUİÇ Akademi**, 23/05/2011, <http://www.tuicakademi.org/index.php/yazarlar/81-ibrahim-kalin-tum-yazilari/1499-turkiye-ve-arap-bahari>, Erişim tarihi: 05/2011

operasyonlara karşı, sahip olduğu koltuğu bırakmaktan yana bir tavır göstermemektedir. Ayrıca, Fransa ve İngiltere askeri güçleri, Kaddafi üzerindeki baskıyı arttırmak ve Kaddafi güçleri ile reformcular arasındaki güç dengesini bozmak için ülkeye askeri helikopter göndermektedirler.⁴¹

Suriye de ise; Cumhurbaşkanı Esad'a uygulanan yaptırım kararına karşılık olarak, Suriye hükümetinden yetkililer AB ve ABD'nin politikalarını eleştirerek, ABD ve AB'nin Suriye'nin geleceğinde söz hakkı olmadığını savunmaktadırlar.⁴²

Öte yandan ABD Başkanı Obama'nın tarihi açıklamasıyla bölgede var olan Arap-İsrail çatışmasına çözüm amaçlı İsrail Hükümeti'ne seslenmesi büyük ses getirmekle beraber, Arap Devletleri tarafından samimiyetsiz bulunarak eleştirilmesine de neden olmuştur. İsrail ise bu çağrı karşısında devletin 1967 sınırları öncesine dönmek için imkânsız olduğunu, Filistin ile olası bir uzlaşının ancak ve ancak Filistin'in İsrail'i tanımasıyla gerçekleşeceğini belirtmişlerdir.⁴³ Ancak Davos Krizi ile başlayan süreç, Mavi Marmara filosuna saldırısı, Filistin halkının mağduriyeti ve orantısız güç kullanımı İsrail'e karşı olan tepkileri arttırmış, bölgedeki önemli bir müttefiki olan Türkiye ile karşı kalmasına neden olmuştur. İsrail, bölgede daha fazla yalnız kalmak istemiyorsa gerek önceki yanlış politikalarından sıyrılmalı gerekse bölgede savaş yanlısı tutumlarından vazgeçerek Filistin ile uzlaşmaya girmek durumundadır.⁴⁴

Genel olarak değerlendirildiğinde; Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik gerek Soğuk Savaş dönemi boyunca Topluluğun politikaları gerekse Soğuk Savaş ve 11 Eylül süreçlerinden sonra politikaları önemini kaybetmeden devam etmiştir. AB'nin bölgeye olan ilgisi daha önceden de belirttiğimiz üzere esasen kendi çıkarlarından ileri gelmektedir. AB'nin Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Avrupa Komşuluk Politikası ve Akdeniz İçin Birlik girişimi gibi bölgesel politikalarında AB'nin kurucu değerleri çerçevesinde dönüştürülmesi istenen bölge ülkeleri söz konusudur. Nitekim bölgede var olan kaos ortamından etkilenecek olan da gene kendisidir. Esas amaç; bölge ülkelerinin bir an önce iyi yönetilir hale gelmeleri ve Avrupa kıtasına istikrarsızlık ihraç etme potansiyellerinin azaltılmasıdır. Ancak bölgeye yönelik olan yapılan yardımlar çoğu zaman yönetimlerin tekelinde kalıyor olup, istenilen sonuçlara ulaşılamamaktadır. Bölgede barışı tesis etmeye ve istikrarı korumaya

⁴¹ "Trablus'a En Yoğun Bombardıman", (24/05/2011), **TUİÇ Akademi**, <http://www.tuicakademi.org/index.php/haberler/1509-trablusa-en-yogun-bombardiman>, Erişim tarihi: 05/2011

⁴² "Sömürgecilere boyun eğmeyeceğiz", (24/05/2011), **TUİÇ Akademi**, <http://www.tuicakademi.org/index.php/haberler/1504-somurgecilere-boyun-egmeyecegiz>, Erişim tarihi: 05/2011

⁴³ "İsrail 1967 Öncesi Sınırlarına Dönemez", (24/05/2011), **TUİÇ Akademi**, <http://www.tuicakademi.org/index.php/haberler/1508-israil-1967-oncesi-sinirlarina-donemez>, Erişim tarihi: 05/2011

⁴⁴ Burak Yalım, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Fırsatı Kaçırılmamak", (19/01/2010), <http://burakyalim.blogspot.com/2010/01/turkiye-israil-iliskileri-frsat.html>, Erişim tarihi: 05/2011

yönelik adımlar da söz konusu olsa bile genel olarak bunlar etkili olamamış, ABD'nin güdümünden çıkılamamıştır. Ayrıca tek sesli bir AB dış politikasından değil, devletlerin kendi çıkarlarına yönelik politikalar üretmesi akıllarda diğer bir soru işareti yaratan durumdur. Bir ülke ABD yanlısı hareket ederken, diğer bir ülke Arap yanlısı ya da dengeleyici bir politika üretebiliyor, bu da bölge devletlerinin ve halkının AB'ye karşı güvensizlik duymasına neden olmaktadır.⁴⁵

5. Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası Açısından Türkiye

Türkiye'nin AB'ye adaylık statüsünün kabul edildiği 1999 yılından bu yana Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin AB'ye ve Türkiye'ye getireceği sorunlar ve her iki taraf için yaratacağı fırsatlar en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. AB'nin Ortadoğu politikası açısından Türkiye'nin neden olacağı sorunlar ve yaratacağı fırsatlar daha geniş perspektiften ele alınacak, bu konuda Türkiye'nin önemi daha açık olarak ortaya konabilecektir.

Türkiye'nin 1959 yılında AET'ye başvurusunun üzerinden 40 yıl geçtikten sonra 1999 yılında adaylık statüsü Helsinki Zirvesi'nde kabul edilmiştir. 2005 yılında resmi olarak katılım müzakereleri başlatılmış, aşağı yukarı bir yıl devam eden tarama süreciyle birlikte Haziran 2006'da fiili olarak iki taraf arasında katılım müzakerelerine başlanmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin AB adaylığını somutlaştırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Türkiye'nin üyeliğinin AB'ye sağlayacağı katkılar ve AB açısından yaratacağı sorunlar AB içinde ciddi bir tartışma konusu olmuştur.⁴⁶

Türkiye'nin AB'ye katılması aslında AB'nin hem bölgesel politikaları açısından hem de daha birçok açıdan AB'ye yarar sağlayacaktır:

- Ortadoğu, Akdeniz, Orta Asya ve Güney Kafkaslar gibi hayati önem taşıyan bölgelerdeki dış politikada etkinliğinin artırılması
- Ortadoğu'daki imajının ve güvenilirliğinin artırılması

---

⁴⁵ A.g.e., s. 64-65

⁴⁶ Arık, a.g.e., s. 111-112

- Karadeniz havzası, Güney Kafkaslar ve Orta Asya gibi daha geride kalmış bölgelerde Türkiye sayesinde etkinliğinin artırılması
- Mevcut Akdeniz politikalarına ivme kazandırılması
- Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası* için Türkiye'nin kayda değer askeri yeteneklerini** ve ülkenin ileri üs olarak potansiyelinin kullanılması
- Uluslararası terörizm, örgütlü suçlar, insan kaçakçılığı ve yasa dışı göç gibi güvenlik ve istikrar için yeni tehditler açısından işbirliğinin artırılması
- Adalet ve içişleri konularında daha yakın ve karşılıklı çıkarlara hizmet edecek politikalar üretilmesi
- Türkiye'nin krizlere dayanıklı ekonomisi ve Avrupa'nın 6. ekonomisi olmasıyla elde ettiği potansiyelinin kullanılması
- Türkiye'nin kaynaklarını kullanılması
- 70 milyonu aşkın nüfusuyla iş gücü ihtiyacını karşılanması
- Türkiye gibi büyük bir ülke sayesinde Pazar ihtiyaçlarının karşılanması
- AB'nin enerji güvenliğinin sağlanması ve yeni güvenli alternatif enerji yollarının oluşturulması⁴⁷
- Ortadoğu ve Hazar kaynaklı petrol ve doğalgazın Avrupa pazarlarına ulaştırılması
- AB'nin kapalı bir Hıristiyan kulübü olmadığını gösterilmesi
- Medeniyetler Çatışması tezi yerine Medeniyetler İttifakının Ortadoğu kaynaklı sorunların çözümünde temel faktör oluşturması ve Medeniyetler İttifakı Diyaloğu çerçevesinde Ortadoğu açısından AB'nin bir cazibe merkezi olduğunun gösterilmesi
- Dış politikasına yeni boyutların ilave edilmesi
- Batı ile İslam arasındaki ilişkilerin onarılması
- AB içindeki Müslüman kitlelerinin Batı içinde entegre edilmesi, marjinalikten kurtarılması, Avrupa'nın siyasal ve iktisadi paylaşım süreçlerine meşru bir aktör olarak katılması ile Avrupa'nın barış ve istikrarı sağlaması
- Ortadoğu ülkeleri arasında ilişkilerin ve iletişimin artırılması, işbirliği ve bölgesel entegrasyon gerçekleştirilmesi için Türkiye'nin bölgedeki etkisinden faydalanılması vb. bunlara dâhil edilmektedir.⁴⁸

---

* AGSP

** Türkiye, uzun yıllardır, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Kosova dâhil pek çok uluslararası barış koruma operasyonuna önemli katkılarda bulunmuş, Makedonya'da AB yönetimindeki asker ve polis misyonlarına katılmıştır. Afganistan'daki Uluslararası Güvenlik Destek Kuvveti'nin (ISAF) komutasını birden fazla kez üstlenmiştir.

⁴⁷ Arık, **a.g.e.**, s. 113-114

⁴⁸ **A.g.e.**, s. 125-129

Her ne kadar AB üyeliğinin Türkiye'ye ve birliğe getireceği olumsuz durumlar söz konusu olsa bile aslında Türkiye'nin birliğe katacağı güç reddedilebilecek gibi değildir. Bu sebeple AB, Türkiye'den vazgeçmeyi göze alamayıp, Türkiye karşısında dengesiz bir politika takip ederek, ne yapacağını bilememektedir. Her ne kadar geçmişte Türkiye üyelik olma yolunda atılması gereken adımları atmada zaman zaman gecikse de günümüzde Türkiye'ye karşı uygulanan oyalama politikasından öteye gidememektedir. AB'nin kompleks yapısı kendi içindeki siyasi konularda bile karar almakta zorluklar yaşanmasına neden olurken, zaten başka ülkelerin katılımı konusunda karar almasının ne kadar zor olabileceğini gözler önüne sermektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları, bölge devletleri ile olan ilişkiler uluslararası arenada daha çok ses çıkarmak isteyen AB için esasen bulunmaz bir kaftandır.

AAO dâhilinde Akdeniz havzasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturmak maksadıyla AB ile gümrük birliğine girmenin getirdiği yükümlülükler çerçevesinde AB'nin bölge devletleri ile yapmış olduğu serbest ticaret anlaşmalarını Türkiye de tekrar etmiştir. 1997 yılında İsrail, 2004 yılında Fas, Tunus, Filistin, Suriye, 2005 yılında Mısır ve 2009 yılında ise Ürdün ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. KİK ülkeleri ve Lübnan ile anlaşmalar üzerine müzakereler devam etmektedir. Bu şekilde Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ticaret hacminin artmakta ve ekonomik ilişkilerin çeşitlendirilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır.⁴⁹

Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinin temelinde ekonomi harici siyasi ve kültürel boyut hâkimdir. Arap Ligi ile ilişkilere yeni bir hareket kazandırılmış; Türk-Arap İşbirliği Forumu çerçeve anlaşmasını imzalanarak danışma mekanizmaları oluşturulmaktadır.⁵⁰

KİK ülkeleriyle ilişkilerin ve işbirliğinin yapısal olarak geliştirilmesi amacıyla 2008 yılında KİK ile Stratejik Diyalog kurulmuştur.⁵¹

---

⁴⁹ Arık, **a.g.e.**, s. 133

⁵⁰ Ahmet Davutoğlu, **2010 Yılına Girerken Dış Politikamız**, Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 2009, s. 45

⁵¹ Bkz. Ali Oğuz Diriöz, "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkileri", **Ortadoğu Analiz**, 2009/6, Cilt:1, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2009611_2ali2guz.pdf, Erişim tarihi: 05/2011

Türkiye, Irak ve Suriye ile Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi sayesinde ortak Bakanlar Kurulu toplantılarının benzeri olarak Libya ve Ürdün ile benzer bir işbirliği ve diyalog ortamının oluşturulması için adımlar atmaktadır.⁵²

Bu iyi giden komşuluk ilişkilerine etki eden diğer bir husus ise; ülkeler arası vizelerin kaldırılması olmuştur. Suriye, Ürdün, Libya, Lübnan ile vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmasıyla gelişen ilişkilerimiz arasındaki duvar da kalkmış, dostluk ortamı pekişmiş, ekonomilere de güzel yansımaları sağlanmıştır.⁵³

Ashında vize muafiyetinin ve kolaylıklarının bölgede etkili olmak isteyen AB'nin çıkarlarına da hizmet edeceği aşikârdır. AB ile üyelik müzakereleri yürüten, demokrasisini kurumsallaştırmış, serbest piyasa ekonomisi prensiplerini benimsemiş, evrensel değerlere saygılı, bölgede istikrar ve bütünlüşmeye ön ayak olan bir Türkiye'nin güvenlik ve sınır denetimlerini kontrol ederek, Ortadoğu kaynaklı sorunlar için mücadele ederek bölge ülkelerle işbirliğini geliştirmesi dolaylı olarak Avrupa Birliği'nin de yumuşak gücünün halen bölge üzerinde etkili olabileceğini gösterecektir.⁵⁴

Avrupa Birliği'nin Ortadoğu politikasında Türkiye önemli bir köprü vazifesi görmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken husus; Türkiye ve AB'nin Ortadoğu politikalarında birbirinden nasıl etkilendiğidir. Türkiye'nin çatışma yerine işbirliğine yönelik olarak gelişen politikası bölgedeki nüfuzunun artmasına neden olmuştur. Her ne kadar Türkiye'nin bölgeye yönelik olarak politikaları eksen kayması ya da batıdan uzaklaşma olarak anlaşılrsa da ashında Türkiye'nin sadece AB odaklı politikalar üretmeyeceğini göstermiştir.

Türkiye'nin istikrarlı demokrasisi, büyüyen ekonomisi ve proaktif dış politikası bölgede yumuşak gücünün artmasına neden olmuştur. Bu ise birçok unsuru içerisinde barındıran Türkiye'nin

---

⁵² Bkz. Yalim, "Istanbul-centered Middle East an Alternate instead of Brussels?", http://comu.academia.edu/BurakYalim/Papers/139775/Istanbul-centered_Middle_East_an_Alternate_instead_of_Brussels, Erişim tarihi: 05/2010

⁵³ Arık, a.g.e., s. 134

⁵⁴ Ceren Mutuş, "Türkiye'nin Yeni Dönem Vize Politikası: Eksen Kayması Tartışmaları Çerçevesinde Bir Analiz", **USAK Stratejik Gündem**, 17/10/2010, <http://www.usakgundem.com/makale/65/t%C3%BCrkiye%E2%80%99nin-yeni-d%C3%B6nem-vize-politikas%C4%B1-eksen-kaymas%C4%B1-tart%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1-%C3%A7er%C3%A7evesinde-bir-analiz.html>, Erişim tarihi: 05/2011

bunu nasıl yapabildiği sorununu ve Arap ülkelerinin 21. yüzyılda kendilerini nasıl yeniden yapılandıracağı konusunu ön plana çıkarmıştır. Arap dünyasında hükümetler ve halk arasındaki farkın artık dayanılmaz boyutlara gelmesi, Türkiye bu noktada öne çıkmaktadır. Arap Baharı farklı ülkelerde farklı hızlarda devam ettikçe, Türkiye Arap hükümetlerini gerçek anlamda bir reform yapmaya teşvik etmekle birlikte, herkes tarafından beklenen bu reformların sözde kalmaması yönündedir. Zira artık Arap halkları icraat bekleyerek diğer insanlar kadar özgürlük, güvenlik ve refah taleplerinde bulunmaktadır.⁵⁵

Yalım bir makalesinde Ortadoğu'daki çatışma ortamına karşılık Türkiye modelini savunarak durumu şu şekilde belirtmektedir: “Küresel terörün beslendiği çatışma ortamı olarak Ortadoğu'nun istikrara kavuşması tüm küresel güçlerin menfaatine olacaktır. Bu çatışma ortamını durdurabilecek aktör ve bölgeye liderlik edecek ülke olarak Türkiye ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin uzun yıllara dayalı laik devlet tecrübesi ve Ortadoğu ülkeleri arasında hatırı sayılır demokratik kültürü bu noktada büyük önem taşımaktadır. Küreselleşen dünyada özgürlük taleplerinin arttığı, insan hakları kavramının önem kazandığı ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı göz önüne alındığında Ortadoğu halklarının da bu nimetlerden faydalanma beklentileri bu entegrasyon sürecini kolaylaştıracaktır.”⁵⁶

Aslında göz ardı edilen husus; Türkiye'nin aynı zamanda bir Ortadoğu ülkesi olduğu gerçeğidir. Zaten Türkiye bölgeden kopuk olmamalı, bölge ile ilişkilerini işbirliği çerçevesinde hep sıkı tutmalıdır.

Sonuç

AB'nin Ortadoğu politikalarına genel olarak bakıldığında Küresel Akdeniz Politikası, Avrupa-Arap Diyalogu, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Akdeniz İçin Birlik, Avrupa Komşuluk Politikası gibi bölgesel politikalar; KİK gibi bölgesel örgütlerle yürütülen kurumsal ilişkiler ile İran, Irak ve Yemen gibi ülkelerle ikili düzeyde sürdürülen ilişkiler gibi çok boyutlu bir politika izlendiği karşımıza çıkmaktadır.

---

⁵⁵ Kalın, **a.g.m.**

⁵⁶ Yalım, **a.g.m.**

AB'nin sadece ulus üstü bir örgüt olarak bölgeye yönelik politikalar üretmesinin yanı sıra üye devletlerin de ayrıyeten bölgeye yönelik faaliyetlerinin olduğu ancak bu faaliyetlerin de AB ortak değerlerinden hareket edilerek oluşturulduğunu görmekteyiz. Ancak bu çalışmamızda Ortadoğu politikaları ülke ülke şeklinde değil, genel olarak AB'nin bugüne kadar öne çıkmış belli başlı politikaları dâhilinde değerlendirilmiştir.

Genel olarak AB'nin bölgeye olan ilgisi kendi içerisinde çok çeşitlilik arz etmektedir. Bunlara bakacak olursak; bölgenin coğrafi olarak yakınlığı, AB'ye yapılan göçün önemli bir oranının Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz ülkelerinden olması, bölgedeki sorunlardan etkilenen Müslüman kesimin AB'de bu sorunları kendilerinin gibi algılayarak, bunları gündeme taşımaları ve bölgede oluşmaya başlayan radikal hareketler, bölgeden kaynaklı olan terör ve uyuşturucu ticareti gibi pek çok soruna çözüm bulabilmek, petrol rezervlerine ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan bölge yönelik olarak politikalar sayesinde doğalgaz kaynaklarını çeşitlendirerek enerjide Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak, önemli boru hatları projeleri ve enerji arz güvenliği gibi nedenlerle AB bölgeye olan ilgisini açıkça göstererek dış politikasına yeni boyutlar ekleyerek global bir aktör olmak istemektedir.

AB'nin bu isteğinin aslında Soğuk Savaş döneminden itibaren geliştirmeye başladığını görmekteyiz. 1973 Petrol Krizi gibi gelişmeler AB'nin bölgeye yönelik olan faaliyetlerini azaltmamış, tam tersine bölgeye yönelik olarak ilgisinin daha da arttığına şahit olmaktayız.

Küresel Akdeniz Politikası, Avrupa-Arap Diyalogunu başlatan AB, bölgede var olan Arap-İsrail sorununun çözümü için önemli girişimlerde bulunarak 1980 yılında imzaladıkları Venedik Deklarasyonu zamanında Afganistan'ın SSCB tarafından işgali, İran'da İslam devrimi gibi gelişen olaylar ile yumuşama döneminin bitmesi ve Soğuk Savaşın gerçek yüzünü göstermesi ile ABD yanlı politikalar içerisine girmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaşın bitmesi AB'ye yeni bir vizyon kazandırarak, yeni yeni politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Bölgeye yönelik olarak bazı devletlerce yürütülen politikalarla aynı çizgide ilerlemeyerek, daha özgür bir dış politika anlayışını benimsemiş yoluna gitmiştir.

Bu süreçte de şüphesiz Türkiye'nin önemi ve bölgeye yönelik olarak gerçekleştirilen politikalarda etkinliği karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye ile bölge ülkeleri arasında son on yılda daha da gelişen çatışma karşısı, işbirliğine dayanan ilişkiler adeta filizlenmeye başlamış, Türkiye bölgede söz sahibi olan ülkeler arasına girmeyi başarmıştır. Tabii ki bunda önemli olan diğer bir yaklaşım ise “komşularla sıfır problem” politikasıdır. Bu sayede bölgenin Türkiye’ye olan perspektifi değişmiş, bu da işbirliklerinin artmasına vesile olmuştur.

Adaylık müzakerelerini tamamlamış bir Türkiye birçok konuda AB’nin elindeki gücün artmasına neden olacaktır. Soğuk Savaş ve özellikle 11 Eylül sonrası İslam ile Batı kimliğinin çatışması, bölgede ve uluslararası arenada huzursuzluğu arttırmış, bu da birçok konuda radikalleşen grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada devletlerin politikalarının da farklılaşmasıyla, “Medeniyetler Çatışması” tezi yerine “Medeniyetler İttifakı” tezinin ortaya çıkması işbirliği ve diyalog sürecine olumlu bakanların umutlarının yeşermesine neden olmuştur. Burada da gene öne çıkan devlet Türkiye olmakla birlikte AB’nin istediği politikalarda etkin olabilmesi için ancak Türkiye’yi birliğe dâhil ederek ulaşacağı gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak AB’nin Ortadoğu politikası genel olarak bakıldığında zaman zaman önemli adımlar atılmış olsa bile, bazı zamanlarda ABD güdümünde kaldığını ya da çok da fazla etkili olamadığını görmekteyiz. AB’nin, çıkarlarının ön plana geçtiği politikalarda daha fazla etkin olabilmek ve bölgede nüfuz sahibi olmak istiyorsa bunun yolu Türkiye’den geçmektedir. Bu süreçte AB’nin avantajlarını da, çalışmamızda da belirtmiş olmakla birlikte, Türkiye’nin kazanacakları yanında azımsanmayacak kadar çoktur. Türkiye’nin de bölge ülkeleriyle içinde olduğu güçlü komşuluk ilişkileri sayesinde, AB karşısındaki kozları artmış olacaktır. Bu da hem Türkiye’nin çok boyutlu politikalarına olumlu bir etki yapacak hem de AB’yi köşeye sıkıştırıp Türkiye yararına politikalar üretmesine neden olacaktır.

Bibliografya

Arık, E. ,“Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye’nin Önemi”,
Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010

Bal, İdris, “Ortadoğu’da İstikrarsızlığa Yol Açan Faktörler ve PKK’nın Katkısı”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**(Ed. İdris Bal), Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Lalezar Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2006, s. 679-695

Davutoğlu, A. , **Stratejik Derinlik**, 33. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2009

Davutoğlu, A. , **2010 Yılına Girerken Dış Politikamız**, Dışışleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 2009

Diriöz, A. O. , “ Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkileri”, **Ortadoğu Analiz**, 2009/6, Cilt:1, http://www.orsam.org.tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009611_2ali2guz.pdf, Erişim tarihi: 05/2011

Ercolani G. ,“AB’nin Ortadoğu Politikasını Şekillendiren Unsurlar”, **Orta Doğu: Belirsizlikler İçindeki Geleceği ve Güvenlik Sorunları Sempozyumu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008

Hruska, M. ,“ EU Population Tops 500 million”, **Bloomberg Business Week**, 29.06.2010

Kalın, İ. , “Türkiye ve Arap Baharı”, (23/05/2011), **TUIÇ Akademi**, 23/05/2011, <http://www.tuicakademi.org/index.php/yazarlar/81-ibrahim-kalin-tum-yazilari/1499-turkiye-ve-arap-bahari>

Karlık, S. R. , **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005

Kona, G. G. , “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 2004/8

Kurtbağ, Ö. , “Avrupa-Akdeniz Ortaklığı: Barselona Süreci”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Güz 2003/1, Cilt: 3

Laçiner, S. , “Ortadoğu diye bir yer var mı?”, **USAK Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, 2007/10

Mutuş, C. , “Türkiye’nin Yeni Dönem Vize Politikası: Eksen Kayması Tartışmaları Çerçevesinde Bir Analiz”, **USAK Stratejik Gündem**, 17/10/2010, <http://www.usakgundem.com/makale/65/t%C3%BCrkiye%E2%80%99nin-yeni-d%C3%B6nem-vize-politikas%C4%B1-eksen-kaymas%C4%B1-tart%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1-%C3%A7er%C3%A7evesinde-bir-analiz.html>

Uzun, E. , “Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci”, **Anadolu Üniversitesi Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2003/1, Cilt:3

Ülger, İ. K. , **Avrupa Birliği Rehberi**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2008

Ülger, İ. K. , **Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002

Ülger, İ. K. , “Ortadoğu Sorunu” ve “Yugoslavya’nın Dağılması”nın Avrupa Dış Politikası Çerçevesinde Analizi”, **Stradigma**, 2003/8

Yalım, B. , “Istanbul-centered Middle East an Alternate instead of Brussels?”,

http://comu.academia.edu/BurakYalim/Papers/139775/Istanbul-centered_Middle_East_an_Alternate_instead_of_Brussels

Yalım, B. , “Türkiye-İsrail İlişkileri: Fırsatı Kaçırılmamak”, (19/01/2010),

<http://burakyalim.blogspot.com/2010/01/turkiye-israil-iliskileri-frsat.html>

<http://www.consilium.europa.eu/showpage.aspx?id=1847&lang=en>

“Trablus’a En Yoğun Bombardıman”, (24/05/2011), **TUİÇ Akademi**,

<http://www.tuicakademi.org/index.php/haberler/1509-trablusa-en-yogun-bombardiman>

“Sömürgecilere boyun eğmeyeceğiz”, (24/05/2011), **TUİÇ Akademi**,

<http://www.tuicakademi.org/index.php/haberler/1504-somurgecilere-boyun-egmeyecegiz>

“İsrail 1967 Öncesi Sınırlarına Dönemez”, (24/05/2011), **TUİÇ Akademi**,

<http://www.tuicakademi.org/index.php/haberler/1508-israil-1967-oncesi-sinirlarina-donemez->

“EU Foreign policy-definition and branches”,

<http://www.eu4journalists.eu/index.php/dossiers/english/C42/66>

SECURITY GOVERNANCE IN EUROPEAN UNION REGARDING TO THE AFGHANISTAN PARTNERSHIP

Derya Özveri*

Abstract

Since the end of Cold War, new transnational threats such as terrorism, crime, proliferation of mass weapons, environmental concerns, ethnic wars, social and economic welfare problems, changed the traditional security concepts. While European Union (EU) confronting these new security problems, it urged itself to improve and develop new institutions within Common Foreign and Security Policy (CFSP) and European Security and Defence Policy (ESDP) to overcome these threats especially since 1990s and try to become a key political actor as a global economic actor. However, still foreign and security policy is one area where essential authority remains with EU governments, the Union has taken alternative routes to overcome this sole sovereignty problems such as Petersberg tasks. EU is still called as a 'soft' power' who is trying to resolve conflicts by diplomacy - backed where necessary by trade, aid and peacekeepers, it does not necessarily means that it does not aim to become a more solid ground. EU has sent peacekeeping missions to several of the world's troubled spots from Congo to Balkans to the Middle East.

On 16 November 2005, the EU and Afghanistan adopted a *Joint Declaration* setting out a new partnership. In the framework of its comprehensive approach towards Afghanistan, the EU has launched an EU Police mission in Afghanistan (EUPOL AFGHANISTAN) in mid-June 2007. This paper aims to seek this partnership from the point of security governance in which leads not only to conceptualize the statue of the EU in the region not as a state but as a loose structure with security capabilities but also to investigate EU as a new form of administrative and organizational structure in security related issues.

---

* Ph.D. Candidate at Marmara University / Research Assist. at Kocaeli University, Dept. of International Relations

JURISDICTION IN STATE ISSUE: THE PALESTINE CASE

İtir Aladağ Görentaş*

By the end of 2011 over 100 countries around the world recognized Palestine's statehood. In terms of international law to call an entity as a state there are three constitutive requirements; territory, population and jurisdiction. Since, here, recognition is not a constituent element of state- just declaratory one; for example even if U.S.A recognizes Palestine that won't make any positive or negative effect in Palestine's statehood. In other words, being recognized by all of the countries over the world won't make any difference on Palestine's statehood.

After these explanations, an optimistic view can conclude easily that there is no problem about Palestine's statehood since it has territory, population and jurisdiction. But one needs to think again; jurisdiction? As an element of state, jurisdiction points being sovereign in executive, legislative and judicial matters in territorial limits. Is this the reality of Palestine? Is Palestinian government acting independently in executive matters, for example? Or just because Israel is enforcing extraterritorial jurisdiction, contrary to international law, Palestine's jurisdiction element is gone for good? In this article, Middle East's biggest conflict ever will be tried to examine in terms of international law. According to this framework, Palestine's statehood, Israel's extraterritorial jurisdiction and the view from international law perspective will be studied.

---

* Ph.D. Candidate at İstanbul University- Research Assistant at Kocaeli University International Relations Department

BÖLGESEL ÇERÇEVEDE İRAN'IN TEHDİT ALGILARI

Aigerim Shilibekova*

Günümüzde İran, nükleer geliştirme ve buna karşılık Batı dünyasının uyguladığı ambargolarla dünyanın aktüel sorunlarından biri haline gelmiştir. Hatta kimi ülkeler, İran'ın uranyum zenginleştirmesinden vazgeçmemesi durumunda askeri seçenekleri bile gözden geçireceklerini söylemekte. İran'ın uranyum zenginleştirmesine karşı olan ülkeler, İran'ın Nükleer başlıklı füze yapmak istediğini iddia etseler de İran, uranyum zenginleştirmesini barışçıl amaçla geliştirdiğini savunmaktadır. Zengin Petrol ve gaz rezervlerine sahip bir ülkenin gerçekten nükleer enerjiye ihtiyaç duyması tartışılmalıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde İran'ın tehdit algısı ve tehdit kaynaklarını incelenmesi gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında İran'ın birbirleriyle bağlantılı iki ayrı tehdit algısı bulunmaktadır.

1. Genel Olarak Ülkeye Yönelik
2. Rejime Yönelik Tehditler

İran'ın ülkeye yönelik tehdit algıları

İran'ın ülkeye yönelik tehdit algısı, bütün ülkelerin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne yönelik taşıdıkları tehdit kaygılarının aynısıdır. Ancak, İran'ın karşı karşıya bulunduğu bir başka tehditse İran'ın etnik yapısıyla ilgilidir. İran'ın etnik yapısıyla ilgili sorunlar, İran'ın dış politikasını, komşularıyla olan ilişkisinin yönü ve türünü belirlemektedir. Sorunun aydınlanması için İran'ın siyasi tarihinin kısaca gözden geçirilmesi gerekmektedir. 1925 yılında iktidarı ele geçiren Pehlevilerden önce İran, Türk Kaçar hanedanı tarafından yönetiliyordu. Kaçarlardan önce de İran'ın siyasi hâkimiyeti; tamamı Türklerden oluşan Afşarlar, Kaçarlar, Safaviler, Selçuklular ve Gaznelilerin elinde idi. "Aşağı yukarı bin yıl İran Türk hanedanlarının (ve Türk ordularının) egemenliği altında kalmıştır" [1]. 1925 yılında devleti ele geçiren Rıza Şah, yaklaşık bin yıllık İran'daki Türk hâkimiyetine son verdi. Bu tarihten itibaren oryantalistlerin etkisiyle İran'da yeni bir dönem başlatıldı. Bu dönemin kendine özgü devlet anlayışı ve bu devlet anlayışından hareketle dil, tarih, eğitim, politikası vardır. Yine aynı anlayış doğrultusunda uluslar arası ilişkilerde de İran'ın kendine özgü dış politikası ve bu

---

*Doç. Dr., Eurasian National University, Astana/Kazakhstan

Kongrede sunumu yapılamayan bildiri

dış politikasından asılı olarak ezeli dostları ve düşmanları bulunmaktadır. Yine İran'ın dış politikasını belirleyecek ana temaları anlamak için 1925 sonrası İran'ın ülke içinde çizdiği sosyal ve siyasal reformlar kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır. 1925'ten sonra İran'ın siyasî tarihi doğrudan Perslere dayandırıldı, son bin yıldan beri İran'ın egemenliğini elinden tutan Türkler işgalci olarak gösterildi. "Böylece uzun süre Türk hanedanlıkları tarafından yönetilen İran'da, hem hanedan değişmiş ve yönetim Farslara geçmiş, hem de toplumu her alanda etkileyecek "Modern Fars Milliyetçiliği" devlete eğemen olmaya başlamıştır" [2]. Tarih kitaplarında da İslam öncesi İran tarihine övgüler yağdırıldı. Tarihini Eski Perslere dayandıran bu bakış açısı, etnik olarak da Perslerin - Avrupalılarla aynı kökten geldiklerini iddia ederek - Ari soyundan geldiğini toplumsal bilince işlemeye başladılar. Araplarla Türklerin aşağılanması ders kitaplarının konusu oldu. Araplar, büyük Sasani devletinin hâkimiyetine son verdikleri için yabancı, kültürsüz olarak ders kitaplarında yer alırken; Türkler de İslamiyet'ten sonra Orta Asya'dan gelip İran'ı yönettikleri için işgalci, kan döken, barbar olarak ders kitaplarının tartışılmaz konusu oldular. İş bu tarih anlayışı İran'ın dış politikasına yön vermeğe başladı. Bu anlayışa göre artık Türklerle Araplar İranlıların ezeli düşmanları buna karşılık Ari ırkından olan Avrupalılar İranlılar soydaşları ve stratejik ortaklarıydı. 1925 sonrası İran'da gelişen bu politik değişimin getirdiği dış politika anlayışından hareketle İran'ın komşularıyla ve bölge ülkeleriyle ilişkisini incelemeye çalışacağız.

İran İslam Cumhuriyetinin Dış Politikası: "Şii hilali"

Bölgedeki güç dengelerinin bozulması, bununla birlikte bölgede oluşan boşluk ve özellikle de Irak ve Afganistan'da oluşan boşluk İran'ın kendi etki alanını genişletmesine imkan vermektedir. İran'ın bölgedeki etkisinin Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin gibi ülkelerde açık olarak kendini göstermeye başlaması "Şii hilali" gücünün oluşmakta olduğunu açık olarak hissettirmektedir. Böyle bir gidişatın işaretlerini ilk kez Suudi Kralı Abdulla bir konuşmasında dile getirmişti. Suudi Kralı İran'dan başlayarak Lübnan'a kadar uzanan, Irak ve Suriye'de çok etkili olan Şii ve Alevi kitlelerin ve bütün arap ülkelerini çevreleyen Şii eksenin etkin bir duruma gelmeye başladığına işaret etmiş. Suudi Kralı'nın endişelerini Mısır'ın eski devrik Başkanı Hüsnü Mübarek'te 2006 yılında yaptığı bir konuşmasında dile getirdi ve İran politikasını hedef alarak arap ülkelerinde yaşayan Şii kitlelerin yaşadıkları devletlerden ziyade İran'a aşırı bir şekilde bağlı durumda olduklarını eleştirmişti [3].

Şimdilerde dünyadaki tüm müslüman nüfus arasında Şiiilerin oranı yaklaşık yüzde 10-13% civarındadır. Bu oran genel müslüman nüfus içinde 155 ile 200 milyon insana denk gelir. Şii nüfusun çok yoğun yaşadığı coğrafyalar bunlar İran, Irak, Hindistan ve Pakistan'dır. İran'daki Şii nüfus 70 milyon civarındadır. Irak nüfusunun yaklaşık 60-65%'i Şii'dir ve Hindistan ve Pakistan'da en azından 16 milyon Şii nüfus bulunmaktadır. Diğer ülkelerdeki Şiiilerin genel nüfustaki oranı şöyledir:

Lübnan'da 35%, Bahreyn'de 70%, Kuveyt'te 30%, Katar'da 20%, BAE'de 16%, Suudi Arabistan'da 5%, Suriye'de 10-12% ve Yemen'de 35% [4].

Bütün bunlara rağmen İran'ın resmi kurumları bu tür tasnifleri kabul etmemektedirler, özellikle İran'ın manevi lideri Ayetullah Humeyni Şii-Sünni ayırımını esas alan bu tür yaklaşımları müslüman dünyasında ülkeler arasında şüphe uyandırmak ve fitne çıkarmak amacıyla Batı ülkelerinin icat ettiklerini öne sürmekte. İran'ın şimdiki ve eski Cumhurbaşkanı Ahmedinecad ve Rafsancani sürekli olarak İslam Birliği fikrini dile getirmektedirler. İran tarafı genelde bu tür fikirleri İran'ın bölge ülkelerine tehdit oluşturduğuna dair şüpheleri izale etmeye yönelik kullanmakta ısrarlı.

İran'ın dış politikasını sadece ve sadece Şii faktörüne indirgeyemeyiz ve bununla birlikte İran dış politikasını tamamen Şii faktörden soyutlamak ta mümkün değildir. Şii faktörü İran dış politikasında kullanılan araçlardan bir tanesidir. Şii eksenini açıklamak için İran'ın Şii unsurlarla arasındaki ilişkiyi detaylı olarak incelemek icap etmektedir.

İran'ın komşu ülkelerle ilişkileri

Hiç şüphesiz İran'ın nükleer projesi ve onun gerçek ve ihtimal sonuçları bölge ülkelerinde endişe edici bir durumu oluşturmaktadır. İran'ın nükleer silah elde etmeyi hedeflediğine dair suçlamalara İran tarafı sürekli barışçıl amaçta nükleer enerji üretimi için nükleer faaliyetlerini sürdürdüğünü ileri sürerek kendini savunmakta. Halbuki, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bir ülke için çok pahalıya mal olacak nükleer enerji ihtiyacı ne kadar gerçekçi, bu başlı başına bir tartışma konusudur. Esas gerekçe olarak güvenlik meselesi öne sürülmektedir ki, bu mesele İran'ın ulusal güvenliği bakımından çok önemli bir yer teşkil etmektedir.

Fars dilli kaynaklar aracılığıyla alınan bilgiler çerçevesinde meseleyi ele alacak olursak Tahran'ı derinden endişelendiren iki temel tehdit söz konusudur, bunlar: ülkeye yönelik tehdit ve rejime yönelik tehdittir.

Birinci tehdidi bölge ülkeleriyle olan ilişkiler üzerinden kurgulamak mümkündür ki, İran'ın kendi içindeki etnik gruplarla ilişkisi söz konusudur. İran'ın etnik mozaik yapısı İran yönetimi için temel sıkıntılardan birini oluşturmaktadır ve özellikle bu mesele İran'a dışarıdan tehdit oluşturma bakımından tarihsel köklere de sahiptir. İran'ın komşu ülkelerle olan ilişkilerini kısaca gözden geçirecek birtakım sorunları veya ileride muhtemelem olması beklenen tehditleri görmek mümkündür. (İran'ın Hazar denizi konusundaki tutumu bu istikametteki politikasını derinden incelemeyi gerektirdiğinden konu dışında tutulmaktadır).

A. İran - Türkiye

İran açısından Türkiye hep tehdit olarak algılanmakta, çünkü İran'da büyük oranda Türk dilli nüfus mevcut ve tarihsel olarak bazı Türk kabilelerinin İran'ı işgal ettikleri dönemler olmuştur. İran ve Türkiye'nin ideolojik olarak tamamen zıt tutumlara sahip olması da uzun dönem iki ülke arasındaki ilişkilerin gergin olmasının bir nedenidir. Fakat bu durum Türkiye'de iktidara Adalet ve Kalkınma

Partisi (AK Parti) gelince bir hayli değişti. Yeni dönemde iki ülke arasındaki ilişki ve işbirliği hızla artarak ve gelişerek 2012 yılının Haziran ayındaki açıklamalara göre bu yıl ticaret hacmi 20 milyar dolara ulaşabilecektir [5]. İran'a yönelik uygulanan ekonomik ambargo Türk işadamları için çok elverişli bir durum sağlamaktadır. Çünkü İran'a Türkiye tarafından demir ve karayollarıyla sadece mal değil, aynı zamanda döviz de girmektedir. Ne var ki, Suriye krizi iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönden etkilemiştir. İki ülkenin uzmanları Suriye ile ilgili tutumları ve muhtemel sonuçlar bakımından kendi görüş ve pozisyonlarındaki zıtlıkları yansıtan yazılar yayımlamışlardır.

B. İran - Azerbaycan

Azerbaycan'ın bağımsızlık aldığından itibaren İran'la aradaki ilişkileri hep sorunlu olmuştur. Bunlar birkaç nedenle açıklanabilir:

Birincisi, Azerbaycan'ın bağımsızlık alması İran Azeri Türkleri tarafından büyük bir coşkuyla kaşılanmıştır (sayıları yaklaşık 35 milyon civarında) ki, bu durum resmi Tahran'ı derinden endişelendirdi.

İkincisi, İran'ın Dağlık Karabağ meselesinde Ermenileri desteklemesi ve İran sınırlarından Yerevan'a yardım etmesi İran toplumunda da parçalanmaya yol açmıştır. Dolayısıyla, İran'da yaşayan Türk dilli topluluk eşit vatandaşlık haklarını ve eşit imkanları daha şiddetli bir şekilde talep etmeye başlamış (Türkçe okulların açılması, Türk nüfuslu bölgelere eşit düzeyde ekonomik yatırımların yapılması vs.) kaldı ki bu durum ülkedeki büyük çoğunluğu şii'lerden oluşan Azerbaycan'la aradaki ilişkileri de gerginleştirdi. İran'ın bölgedeki tüm şii'lere destek verdiği durumu hesaba katarsak bu durum oldukça çelişkili bir olay sayılmaktadır.

ncs, Azerbaycan'ın politik tercihlerinden kaynaklanan meseledir. Azerbaycan'ın kendi topraklarında Amerikan radarlarını yerleştirmesi İran tarafından sert eleştiri ve suçlamaların yapılmasına neden olmuştur.

Dördüncüsü, Azerbaycan'ın İran'daki rejime muhalif Halk Mücahitleri grubuna politik sığınak vermesi de İran'la aradaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur.

Beşincisi ve çoğu durumda resmi makamların bildirilerinde en çok dile getirilen husus, Azerbaycan'ın İsrail ile özellikle askeri-teknik alandaki yoğun ilişkisidir.

Altıncısı, İran'ın radikal dini gruplara destek vermesi Bakü'y hep rahatsız etmiş ve Tahran'ı suçlamaya sevk etmiştir.

B. İran - Ermenistan

Çok çelişkili bir husus şu ki, Ermenistan İran'ın etrafındaki yegane gayri müslim ülke olmasına rağmen İran'la arasında hiçbir sorunu olmayan tek ülkedir. Ermenistan'ın bağımsızlık kazandığı ilk günlerinden itibaren İran tarafından desteklenmesinin stratejik nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. İran'daki Ermeni diasporasının mevcudiyeti ve Ermeni Lobbisinin Tahran üzerindeki etkisi;
2. Ermeniler ile Ermeni meselesinin Türkiye aleyhinde kullanılması (şimdiye kadar her sene 24 Nisan'da İran Ermenileri Tahran'da devletin desteğiyle miting düzenlemektedir).
3. Tahran'ın Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal ederek İran'la Azerbaycan arasında özellikle de İran Azerileri ile Azerbaycan arasında tampon bölge oluşturmasına katkıda bulunması (Ebulfeyiz Elçibey yönetimi döneminde İran Azerilerinin (Talış) özerklik talep etmesi İran'ın çok sert politika uygulamasına yol açmıştır).

C. İran - Türkmenistan

Resmi Aşgabat'ın tarafsızlık politikasını uygulamasından dolayı bu iki ülke arasında büyük çaplı anlaşmazlık ve ihtilaf gözlemlenmemektedir. Ne var ki, iki ülke ilişkilerindeki şimdiki sakin durum hiç problemin olmadığı anlamına gelmez.

İran'ın kuzey doğusunda yaşayan 3-4 milyon civarındaki Türkmen nüfus Türkmenistan'ın tarafsızlık politikasını terk etmesi durumunda iki ülke ilişkilerinde potansiyel olarak sıkıntı doğurabilir. Türk dilli olması ve İslam'ın Sünni mezhebine ait olmasından dolayı İran türkmenleri resmi Tahran yönetimi tarafından çok ağır baskılara maruz kalmaktadır. Kaldı ki, 1979 Devriminden sonra İran'dan ayrılmak isteyen Türkmenlerin isyanı hemen patlak vermesi de birçok şeyi açıklamaktadır. Bu isyan ve başkaldırı hareketi çok ağır bir şekilde bastırılmış ve Türkmenistan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra İran Türkmenleri ileride birleşme ümidine kavuşmuştur.

D. İran - Afganistan

İran'ın kendini Şii dayanışmasının öncüsü olarak görmesine rağmen Sünni Afganistan devletiyle ortak pers dilli olmalarından ötürü dostane ilişkilere sahiptir. İran'ın Afganistan ve Tacikistan'la Farsça konuşan devletler birliğini oluşturma teşebbüsü bahsedilen ülkelerin halkları arasında büyük destek kazanmıştır. Ne var ki, bu proje İran'ın bölgesel hakim güç olma arzusunu açık olarak gösteren bir olaydır, çünkü, bu politik bağları pek kuvvetli olmayan bir kültür birliğini ifade etmektedir. Oysa ki, İran'ın Afganistan'daki gizli etkinliği esasen Batı'ya karşı hamle niteliğindedir.

E. İran -Pakistan

İran ve Pakistan arasında ticaret, kültür ve diğer alanlardaki çok yoğun karşılıklı ilişkileri mevcut olmakla beraber iki ülke ülke ilişkilerindeki işbirliği ve ortak tutumlarının temelleri üç ana meselede yoğunlaşmaktadır:

1. Sınırları korumanın yoğunlaşması;
2. İki ülke güvenlik ve istihbarat birimleri tarafından uyuşturucu ticareti ve taşımacılığı konusunda istihbarat bilgilerinin paylaşılması;
3. Bölücü Beluçi hareketinin faaliyetlerine ve Beluçistan'ın kurulmasına karşı ortak tutum ve hareket. Bilindiği gibi İran'ın güney doğusunda Beluç nüfusu yoğun olan Beluçistan bölgesi mevcuttur. Bu bölge aynı zamanda Pakistan'daki Beluçistan'la da sıkı ilişkilere sahiptir.

F. İran – Birleşik Arap Emirlikleri

Deniz üzerinden sınır komşusu olan bu iki ülke arasında düzenli olarak politik anlamda sıkıntı ve sorunlar yaşanmaktadır ki, bunun nedenleri şunlardır:

1. Körfezde İran'ın Tenb-e Koçek, Tonb-e Bozorg ve Ebumasa adalarını kendi topraklarına dahil olduğunu iddia etmesi BAE ile sürekli anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Çünkü BAE bu adaları İran'ın kendine iade etmesi gerektiğini düşünmektedir.
2. Körfez'in ismi konusundaki ihtilaf hala sürmektedir, Tahran resmen İran Körfezi olarak adlandırmada ısrar ediyorsa, başka Arap ülkeleri Arap Körfezi isminde ısrar etmektedirler.
3. İki ülke arasında özellikle "Arap Baharı" sırasında aşırı gerginlik meydana gelmiştir ki, Arap ülkeleri İran'ı yerel Şii nüfusu kışkırtmakla suçlamış ve İran da arap ülkelerini yerel Şii halka baskı uygulayarak ABD ile işbirliği yapmakla suçlamıştır.
4. İran'ın sürekli olarak arap ülkelerinin ihraç ettiği petrol kaynaklarının geçtiği Körfez'i kapatmakla tehdit etmesi;
5. Arapların Batı ile özellikle de ABD ile sıkı ilişkilere sahip olması.

J. İran - Irak

ABD ordusunun işgali ve Saddam'ın devrilmesinden sonra İran Irak'ta etkili olmaya başladı ve kendi çıkarlarına yönelik politikalarını oldukça aktif bir şekilde yürüttü ve Irak'ta İran yanlısı grupların oluşmasına büyük katkı sağladı. İran'ın Irak'ta desteklediği Şii gruplar en kalabalık nüfusa sahiptir ve politik anlamda çok güçlüdürler. ABD askerinin Irak'tan çekilmesiyle İran'ın Irak üzerindeki etkisi daha da artmaktadır.

Rejim'e yönelik tehditler

Tahran için **ikinci tehdit** rejime yöneliktir. Bu ülke dışında faaliyet gösteren muhalefet ile ülke içindeki muhalif faaliyetler aracılığıyla gerçekleşmekte.

Şimdiki rejime muhalif güçlerin niteliği oldukça farklıdır ve aynı zamanda bilinmelidir ki, 1979 yılında Şah'ı deviren İran Devrimi sadece İslamcılar tarafından gerçekleşmedi. Devrim sosyalistlerin, liberallerin ve diğer İslami grupların da katkısıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle Humeyni İslamcılardan değil Muhammed Musadık'la çalışan ve ona hayran milliyetçilerden oluşan Bakanlar Kurulunun atadığı [6]. Bakanlar kuruluna İslami grupların çeşitliliği ve Humeyni'nin diğer muhalif güçleri politik sahadan tasfiye etmeye yönelik sert politikası uzun vadeli olarak etkin bir rol üstlenerek rejimin kök salmasına neden olmuştur. Şah rejiminin çoğu taraftarları yurtdışın kaçarak yabancı ülkelerde muhalif gruplar oluşturdu. Şah'ı devirmede katkısı olan sosyalistler ve liberaller de yurt dışında birleşerek muhalefet oluşturdular. Şimdiki devlet Başkanı Ahmedinedcad'ın iktidara gelmesiyle İslam Devrimi'nin taraftarları sayılan ve aynı zamanda eski Cumhurbaşkanı Hatemi ve eski Başbakan Mir Huseyni Hatemi'nin taraftarları ülke içinde bir muhalefet hareketini başlattı. Şimdiki durumda rejime en çok tehdit son bahsedilen muhalefet grubudur ve bunun nedenlerini şöyle açıklamak mümkündür:

1. Musavi Humeyni döneminin eski Başbakanı olarak İslam Devrimi muhafızları arasında çok etkili birisidir;
2. Rejim'in içerisinde muhalif kitlelerin oluşması;
3. Mahalif gruplara Batı ülkelerinin desteği;

Son olaylar İran toplumundaki değişimlerin işareti sayılmaktadır ki, rejim içten içe kriz ve bunalım halindedir. Kitlelerin hoşnutsuzluğu gün geçtikçe artmakta. İran para birimi Real değer kaybetmekte, inflasyon rakamları hızla yükselmekte. Bu durum doğal olarak ekonomik krizin derinlemesine yol açmaktadır ki, son yıllarda İran sanayi üretimi de epey gerilemiştir. Binlerce iş yerleri kapanmış ve yüz binlerce işçi işini kaybederek fakirleşmiştir.

Kitlelerin dikkatini ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarından başka bir tarafa çevirmek amacıyla Rejim sürekli şoven bir politik söylem ve ortam geliştirerek dış tehdidi öne sürmekte ve halkın askeri mobilizasyon halinde sürekli "dışarıdan gelen düşmanla" mücadele etme psikolojisi topluma empoze edilmektedir. Ahmedinecad'ın sürekli ABD ve İsrail'i proveke etmesi herşeyden önce böyle bir iç hesaplardan kaynaklanmaktadır. Halbuki, bu sürecin de kendine has gelişme mantığı ve kaideleri mevcuttur.

Bütün bu tehditlerin belli bir mantıksal açıklaması ve gerekçeleri olmasına rağmen neticede gittikçe çatışma psikolojisi ve ortamını güçlendirmekte ve boyutunu derinleştirmektedir. İhtimal ki rejim ve özellikle de Ahmedinecad grubu ABD ve İsrail ile belli bir anlaşma sağlayarak Orta Doğu'da belli bir uzlaşma sağlasa bile mevcut durum ve ortam her tür provokasyon ve beklenmedik olayların patlak vermesine oldukça müsaittir.

Öngörüler

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesinin ardından Orta Doğudaki dengeyi sağlayan İran-Irak ikilisinin bir birlerini dengeleme pozisyonlarındaki değişiklik ve ABD ordusunun Irak'tan çekilmesi neticesinde İran Körfez bölgesinde İran'ın muhtemel sahip olabileceği nükleer silahı hesaba katılmadığı halde bir bölgesel güç olarak ortaya çıkması kaçınılmaz.

Uzun vadede İran'ı dengeleyebilecek ve karşı koyabilecek bölgedeki yegane ülke Türkiye'dir. Türkiye ABD'ye bağlı olmaksızın yakın vadede bölgedeki en önemli güç olabilir. İki önemli faktör bu öngörüğü gerçekçi yapmaktadır:

1. Dünyanın 16'cı büyük ekonomisi olması ve bölgenin en güçlü ordusuna sahip olması;
2. İran'ın imkanlarının bölgede coğrafik olarak sınırlı olmasıdır;

Bununla birlikte Türkiye ile İran bölgenin en önemli gücü olmada sadece mücadele etmesi değil, aynı zamanda bu iki ülkenin ittifak yapması da muhtemel ki, bu Batı ülkeleri için istenilmeyen bir durumdur ve böyle bir durumda bunu önlemek için herşey yapılacaktır.

Birinci şıkta olduğu gibi İran ile Türkiye bölgede hakim güç olmak için mücadele edecekse (özellikle petrol kaynakları yüzünden) bölgedeki Arap ülkeleri önemli rol üstlenir ve bu durumda Türkiye avantajlıdır, çünkü Arap ülkelerinin çoğu İran'dan ziyade Türkiye'den yana tavır alacaklardır. Sünni Arap ülkeleri Şii İran'ın tehdidinden korunmak için bir korunma arayışına girecek (eskiden böyle bir rolü Irak üstlenmişti) bu durum iki ülke arasındaki mücadeleyi daha da keskinleştirecektir.

Olaylar ikinci şıkta olduğu gibi gelişirse iki ülke için de ortak tehlike unsuru olarak sayılan Kürt nüfusun mevcudiyeti ve iki tarafa da faydalı olan ekonomik ve enerji projeleri Ankara ile Tahran'ı ittifaka götürmesi muhtemeldir. Küresel ve bölgesel aktörler (ABD, AB ve İsrail) hep Kürtleri Irak'a, İran'a ve Türkiye'ye baskı yapma aracı olarak kullanmıştır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ittifakı önlemek için Kürt sorunu etkin olarak kullanılmaya devam edecektir.

Kaynakça

1. Gerhard Doerfer, İran'daki Türk Dilleri, Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Bülteni, 1969, s. 1-11.
2. ÖZTÜRK O.M., Sarıkaya Y. Kaosa doğru İran. Ankara 2006, s. 211.
3. Egypt's Mubarak: Most Shiites Loyal to Iran. April 9, 2006.
<http://archive.newsmax.com/archives/ic/2006/4/9/215846.shtml>

4. Emin SALİHİ. [Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve "Şii Hilal" Söylemi](http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com). 25 Mart 2011.
<http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com>
5. İran ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi 20 milyar dolara ulaşabilecek. 14 Haziran 2012.
<http://www.malatyaguncel.com/iran-ve-turkiye-arasindaki-ticaret-hacmi-20-milyar-dolara-ulasabilecek-94308h.htm>
6. Kinzer Stephen. Reset Middle East. London-New York 2011, s. 113.

HAZAR DENİZİ KONUSUNDA BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR VE SİLAHLANMA YARIŞI

Nurbek Khairmukhanmedov*

Uzun yıllardan itibaren Hazar Denizi kıyısındaki ülkelerin denizin hukuki statüsünü belirlemede ortak bir anlaşma ve uzlaşma sağlayamadığı için kıyıdağı ülkeler son zamanlarda denizdeki askeri kuvvetlerini hızla geliştirmekte ve bu amaçla büyük miktarda yatırımlar yapmaktadır. Denizdeki silahlanma yarışında özellikle Azerbaycan ile Rusya önde gitmekte. Bakü Washington ve Tel Aviv'in askeri, teknolojik desteğiyle Hazar denizinde modern askeri deniz kuvvetlerini oluşturmaktadır (denizdeki sınırları üzerine yerleştirilen hava savunma sistemleri, roket sistemleri, pilotsuz uçaklar, askeri deniz kuvvetlerinin özel birimleri vs.) [1].

Hazar ülkelerinin denizdeki askeri kuvvetlerini geliştirmek amacıyla üçüncü ülkelerle askeri, teknolojik işbirliği yapmaları İran ve Rusya'yı derinden endişelendirmektedir. Söz konusu Azerbaycan'ın son dönemlerde Batı ülkeleriyle, özellikle İsrail ile askeri, teknolojik işbirliğini hızla artırmaktadır.

Azerbaycan ile ABD, İsrail arasındaki askeri ve siyasi işbirliği

ABD ve İsrail'in Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerini yenilemek amacıyla geniş çaplı destek vermesini uzmanlar İran'a karşı yapılması muhtemel olan saldırıda Azerbaycan topraklarının da kullanılmasına ön hazırlık olarak değerlendirmektedir [2]. Resmi Bakü bu tür söylentileri hep reddetmekte. Halbuki, Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile askeri, teknolojik işbirliğini sürekli geliştirmekte olduğu da artık inkar edilemez bir gerçektir.

Hazar denizi kıyısındaki yeni bağımsızlık alan ülkelerin silahlanmasında ABD çok aktif bir rol üstlenmektedir. ABD Güney Kafkasya'daki petrol boru hatlarının güvenliğini sağlamayı "uluslararası terörle mücadelenin" stratejik yönlerinden biri olarak görmektedir. Güney Kafkasya'daki petrol boru hatlarının güvenliğini sağlaması için "Güney Kafkasya terörle mücadele" çabuk ve mobil hareket eden ortak kumanda merkezini oluşturmaya ABD çok güç sarfetmişti [3]. Gürcistan'da Amerikan askeri uzmanlarının yerleşmesinin esas amacı da Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının güvenliğini sağlamak olduğunu Batı'lı devlet adamları çok dile getirmektedirler.

İran Hazar'da yabancı ülkelerin askeri varlığına şiddetle karşı çıkıyor

---

* Araştırma Görevlisi, PhD Avrasya Ulusal Üniversitesi, Uluslararası ve Bölgesel Araştırmalar Merkezi, Kongrede sunumu yapılamayan bildiri

İran son zamanlarda Hazar denizinde üçüncü ülkelerin askeri kuvvetlerinin girmesine hiçbir zaman izin vermeyeceğini çok sert bildirimlerle belirterek Bakü'ye uyarı üzerine uyarı yapmaktadır. Fakat, Azerbaycan Anayasa'sında ülke topraklarında yabancı ülkelerin ordularının veya askeri kuvvetlerinin konumlanamayacağı açık olarak belirtilmiştir. ABD ve Azerbaycan'ın Hazar konusunda askeri, stratejik işbirliğine gitmesi Irak savaşı arefesinde, 2003 yılından başlamış. 2003 yılında Azerbaycan denizdeki sınırlarını ve Hazar'daki petrol ve gaz yataklarını terörist gruplarla düşman kuvvetlerinin saldırılarından korumak için ABD ile birtakım görüşmeler yaparak anlaşma yaptı. Bu anlaşmaların esas figüranı dönemde ABD Savunma Bakanı görevini yapan ve Irak savaşının baş mimarlarından biri sayılan Donald Ramsfeld olmuştur. ABD ve Azerbaycan arasındaki o dönemde yapılan anlaşmada somut olarak hangi terör gruplarının saldırısından savunulacağı ve düşman kuvvetler ile kimin kastedildiği net olarak belirtilmemiştir. Azerbaycan da düşman kuvvetler ile kimin kastedildiğini netleştirmeye pek istekli olmadı. Meselinin ucu Dağlık Karabağ sorununa kadar uzanıyordu ki, ileride Azerbaycan işgal altındaki topraklarını geri iade etmeye hamle yaptığı durumda “düşman kuvvetler” ülkeye ağır darbe vermek için petrol ve gaz yatakları ile boru hatlarına ve enerji taşımacılığı altyapısını tahrib etmeye güç sarfetmesi muhtemeldir. Dolayısıyla, Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu dolayısıyla karadaki sınırlarıyla birlikte denizdeki sınırlarını da savunmaya ayrıca önem vermesi anlaşılır bir durumdur. Fakat, bu durum İran ve Azerbaycan arasındaki gerginliği daha da tırmandırdı [4].

Azerbaycan'daki ABD'nin radar istasyonları

İran ve Azerbaycan arasında Hazar konusundaki en önemli gerginlik 2005 yılında yaşandı. 2005 yılı Ağustos ayında Amerikan askerleri ilerideki 6 sene içerisinde Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının güvenliğini sağlamak amacıyla “Hazar Muhafızları” (Caspian Guard) diye adlandırılan iki tugay oluşturmak amacıyla 135 milyon dolar para tahsis edeceğini açıkladı, fakat bu proje hayata geçirilemedi. Ne var ki, onun yerine Azerbaycan ile NATO arasında iki taraflı işbirliğini geliştirmeyi kapsayan stratejik proje hazırlandı. Bu proje çerçevesinde Azerbaycan'ın askeri deniz kuvvetleri ile sınır koruma birimlerini yeni askeri teknolojiyle donatma kararı alındı. 2005 yılı sonbaharda ABD Azerbaycan topraklarına 200-300 kilometre yarıçaplı eki adet hareket eden radar istasyonu yerleştirdi. Bunlardan bir tanesi İran'la sınırdaki Astar ilçesine, ikincisi Rusya sınırına yakın Hızı ilçesine yerleştirildi. NATO ile işbirliğinin askeri-politik açıdan temel hedefi, Azerbaycan petrol platformları ve petrol boru hattı etrafında doğabilecek olağanüstü hallerde hızlı ve mobil hareket etme imkanı oluşturmak idi. Bugünde Azerbaycan kendinin denizdeki sınırlarını kontrol edecek radar sistemlerini kurmayı tamamlamış ve radar istasyonları ağını kurdu. Bunun temel amacı petrol platformlarını kontrol etmek ve petrol ve gaz yataklarına yapılacak muhtemel saldırılar hakkında uyarı yapmaktır. Bu sistemler ABD'nin Azerbaycan'ın sınır güvenliğini sağlamasına yardım projesi çerçevesinde yerleştirildi [5].

Azerbaycan ve İran'ın Hazar denizindeki anlaşmazlıkları

Azerbaycan ve İran arasındaki deniz sınırları ile ilgili önemli anlaşmazlık 23 Ağustos 2001 yılında yaşandı. O zaman İran'ın askeri gemisi ve iki savaş uçağı «BP-Amoco» şirketi için çalışma yapan Azerbaycan'lı “Geofizik-3” ve “Alif Gadciev” isimli araştırma gemilerini İran'ın denizdeki petrol yataklarının kuzey sınırlarına yakın olan Azerbaycan'a ait “Alev” petrol yatağı bölgesini hemen terk etmelerini talep etmişti. «BP-Amoco» şirketi derhal petrol yatıklarını araştırma faaliyetlerini durduracağını ve araştırma gemilerini geri çekeceklerini açıkladılar. Bu durum karşısında Bakü İran'ın bu davranışını Azerbaycan bağımsızlığını karşı bir hamle olarak değerlendirerek Tahran'ı sert biçimde eleştirmişti [6].

Zakavkaze ve Orta Asya'daki askeri üsler ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının güvenlik meseleleri ABD'nin XXI asrın başındaki dış politikasının temel yönünü oluşturan (Irak işgali ve Afganistan'ın kontrol altına alınması) mantıksal olarak yardımcı, yan hamleleri olarak sayılmaktadır. “Uluslararası terörle mücadele” temelinde yapılan Kafkas'taki bu hareketlerin diğer bir boyutu olarak İran'ı her tarafından çembere almak ve bölgede Rus etkisini azaltmak gibi stratejik hedefleri içeriyor. Bu sayede ABD'nin Hazar bölgesini de kapsayan “Büyük Orta Doğu'yu” kontrol etmesi daha da kolay olacaktır. Fakat, askeri, politik olarak ABD ve NATO ülkelerinin Hazar'da etkinliğini artırması bölge ülkelerinin toptan silahlanma yarışına girmesine neden olmaktadır.

Hazar petrolünün dünya piyasasına ulaşmasının güvenliğini sağlamak 6 Mart 2008 yılında Bakü'de yapılan NATO'nun «Rose-Roth» seminerinin de esas konusunu teşkil etmiştir (Toplantıda Azerbaycan yönetimi bu konuda Kuzey Atlantik ülkelerinin garantörlük görevi üstlenmesini teklif etmişti) [7].

Hazar'a yabancı ülke askerini indirmemek konusunda İran ve Rusya kararlı

Hazar'a yabancı ülke askeri kuvvetlerini indirmemek konusunda İran ve Rusya ortak pozisyona sahip ve çok kararlı. Azerbaycan ve NATO ülkeleri arasındaki askeri, teknolojik işbirliği meselesi gündemde iken Rusya'nın Bakü'deki Büyükelçisi “Hazar denizi kıyıdaki ülkelere ait iç denizdir, dolayısıyla her ülke denizdeki sınırlarını kendisi savunmalı ve buna başka ülkeleri karıştırmamalı” diye bildiri yapmıştı. ABD'nin Güney Kafkas ve Hazar bölgesinde etkinliğini artırmasının ardından Moskova Hazar'daki deniz kuvvetlerini yeni silahlarla donatarak hızlı ve mobil hareket edecek yeni birlikler kurmaya başladı. Bu konuda Rusya Devlet Başkanı'nın Hazar konusundaki özel yetkili vekili Viktor Kalyujnyy Tahran'ı ziyaret ettiği zaman dile getirmişti. Özel yetkili vekil “Hazar'ın hukuki statüsünü belirleme sürecinde belli bir anlaşmanın sağlanması ve başarıya ulaşmak için denize yabancı ülke askerinin girmemesi şart olduğunu ve ancak bu sayede silahlanma yarışı durdurabileceğini” dile getirdi [8].

Son yıllarda Rusya Hazardaki deniz kuvvetlerine çok büyük miktarda para tahsis etmeye başladı. Rusya'nın Hazar denizindeki deniz kuvvetleri diğer dört ülkenin deniz kuvvetlerinin toplamından daha güçlü olduğunu hesaba katarsak ve buna rağmen Moskova Hazar'daki deniz kuvvetlerini yeni askeri araç ve silahlarla donatmaya karar alması Hazar'daki silahlanma sürecinin boyutunu açıklamak için yeterlidir. Moskova'nın böyle bir adım yapmasını artık denizin hukuki

statüsünü belirlemede kıyıda ki ülkelerin bir çıkmaza gelindiğinin ve artık herkesin ümitleri tükendiğinin bir işareti olarak yorumlayan uzmanlar da mevcuttur.

Mayıs 2011 tarihinde Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı admiral Vladimir Vıysotskiy Astarhan şehrinde yapılan toplantıda Hazardaki Rusya filosu ilerideki on sene içerisinde modern 16 savaş gemisiyle donatılacağını belirtti. Ayrıca 2011 yılının sonuna kadar Rusya'nın Hazar deniz kuvvetleri iki roketli ve üç çıkartma gemileriyle çoğalacağını da eklemiştir. Bunun dışında Rusya Hükümeti Rusya'nın hazardaki kıyılarının güvenliğini sağlamak amacıyla "Bastion" savunma sistemi ve supersonik "Yahont" roketleriyle donanmasını finanse edeceklerini de açıkladı [11].

Burada vurgulamak istediğimiz bir husus, Hazar kıyısındaki bütün ülkeler modern silahlar satın alacak kadar ekonomik bir güce sahiptir ve bazı ülkeler bu amaçta NATO'nun yardımını da alabilecek vaziyettedir.

Ne var ki, SSCB dağıldıktan sonra Hazar kıyısındaki beş ülke denizde silahlanmayı sınırlama konusunda hala bir anlaşma yapamadı. Artık gelinen noktada her ülke denizdeki sınırlarını askeri gücüyle korumayı ağırlık verecektir.

Hazar denizi ülkelerinin karşılıklı güven sorunu

İran Dış İşleri Bakanlığı özel vekili Hamid Reza Assefi de kıyıda ki ülkeler hariç yabancı ülkelerin askeri kuvvetlerinin denize inmesine asla izin vermeyeceklerini belirtmişti. İran'lı diplomatlar yabancı ülkelerin askeri birliklerinin denize inmesi şimdiye kadar yapılan kıyı ülkeleri arasındaki anlaşmalara da aykırı olduğunu ileri sürmektedir.

Yakında buna benzer bir konuşmayı İran Dış İşleri Bakanı Ali Akber Salehi de yaptı. O Hazar deniziyle ilgili bütün sorunlar sadece kıyıda ki beş ülkenin masaya oturarak, müzakere ederek kendi aralarında ancak çözebileceği bir mesele olduğunu dile getirdi ve bu konuya başka ülkeleri karıştırmamak gerektiğini de belirtti. Ayrıca, yabancı ülkelerin askeri kuvvetlerinin denize inmesi asla kabul edilemez bir durum olduğunun da tekrar altını çizdi. İran bunların dışında Hazar denizinin ekolojisi ve deniz florasının korunmasına ayrıca önem ve özen göstermektedir [9].

Rusya ve İran'ın Hazar'a yabancı askeri kuvvetleri indirmeme konusundaki kararlı duruşuna rağmen Washington bölgede etkisini artırmaktan vazgeçmek istemiyor. Washington Hazar'da Rusya ve İran'ın etkisini azaltmayı ve Batı'ya taşınmakta olan enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamayı bölgedeki kendi çıkarları açısından hayati öneme sahip olduğunu ileri sürmektedir.

Azerbaycan'lı ve Batı'lı çoğu uzmanlar Rusya ve İran'ın tutumunu kıyıda ki yeni bağımsızlıklarını elde eden üç ülkeye kendi çıkarlarını zorla dikte etme çabası olarak değerlendiriyor. ABD'nin de Hazar'da ticari çıkarları artık göz ardı edilemeyecek seviyeye ulaştı. Hazar enerji kaynakları Batı ülkelerinin enerji güvenliğini sağlayacak önemli bölge olduğunu hesaba katarsak ABD ve NATO'nun Hazar bölgesinde etkili bir güç olmayı neden bu kadar ısrar ettiklerini de anlamak mümkündür. Ayrıca ABD Dış İşleri Bakanlığı sürekli Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın deniz kuvvetlerine destek vermeye hazır olduklarını belirtmektedirler [10].

Hazar'da Kara denizdeki «Bleksifor» grubuna benzer beş taraflı «Casfor» askeri, deniz grubunu oluşturma teşebbüsleri de oldu. Fakat bu teşebbüs kıyıdaki bütün ülkeler tarafından destek görmedi. Bu olay bile Hazar ülkelerinin bir birlerine olan karşılıklı güveninin ne derecede olduğunu göstermektedir.

Hazar'daki durum yıl geçtikçe gerginleşmekte. Şimdilerde Hazar ülkelerinin silahlanma yarışına girmeleri denizin hukuki statüsünü belirlemek için anlaşma yapma teşebbüsünün bir adım ilerisine gitmiştir. 2011 yılı Temmuz ayında kıyı ülkelerinin Hazar çalışma grupları Moskova'da bir araya gelerek yine müzakere ettiler. Fakat bu toplantıda da bir uzlaşma sağlanamadı ve hiçbir netice elde edilemedi. Bu tür çalışma grupları 20 sene içerisinde 29 kez yapılmış ama hala bir netice alınmadı. Bu durum bile Hazar'ın hukuki mertebesini belirlemede hala katedilecek yolun çok olduğunu göstermektedir.

Кайнақча:

1. Артур Приймак, Против кого Израиль вооружает Азербайджан? ("Georgia Times", Грузия), 29/02/2012, <http://inosmi.ru/caucasus/20120229/187193723.html>
2. Арбахан Магомедов, Милитаризация Каспия: постсоветское наращивание и новейшая эскалация в борьбе за контроль над Южной Евразией, 3 мая 2012, <http://www.glasru.ru/arbahan-magomedov-militarizatsiya-kaspiya-postsovetskoe-narashhivanie-i-noveyshaya-eskalatsiya-v-borbe-za-kontrol-nad-yuzhnoy-evraziy/>
3. Ариф Усейнов, На Южном Кавказе появится единый штаб сил быстрого реагирования для охраны нефтепроводов, 2003-02-11, http://www.ng.ru/cis/2003-02-11/5_sng.html
4. Каспийское море: Россия и Иран обречены на союзные отношения, 16.05.12, <http://news.iran.ru/news/80544/>
5. Сохбет Мамедов, В Азербайджане заработали американские системы слежения, Независимая газета, 11/10/2005, http://www.pressmon.com/cgi-bin/press_view.cgi?id=1974841
6. Иранские военные отогнали азербайджанское судно от месторождения нефти, http://lenta.ru/world/2001/07/24/kaspy/_Printed.htm
7. С. Мамедов. Гонки на трубах. Азербайджан предложил НАТО стать гарантом поставок газа с Каспия на Запад// Независимая газета. 2008. 7 марта. № 046 (4287).
8. У.Ахундова, Каспий мутят. Волнение вокруг милитаризации озера/моря, 12.10.2011, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1318366200>
9. МИД Ирана: иностранное военное присутствие на Каспии неприемлемо, 10.10.2011, Источник: http://aze.az/news_mid_irana_inostrannoe_67128.html / <http://www.casfactor.com/rus/main/484.html>
10. У.Ахундова, Каспий мутят. Волнение вокруг милитаризации озера/моря, 12.10.2011, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1318366200>

11. Арбахан Магомедов, Милитаризация Каспия: постсоветское наращивание и новейшая эскалация в борьбе за контроль над Южной Евразией, 3 мая 2012, <http://www.glasru.ru/arbahan-magomedov-militarizatsiya-kaspiya-postsovetskoe-narashhivanie-i-noveyshaya-eskalatsiya-v-borbe-za-kontrol-nad-yuzhnoy-evraziy/>

ULUSLARARASI HUKUKTA KIRILMA NOKTASI: ÖNLEYİCİ MEŞRU MÜDAFAA HAKKI VE 2003 IRAK SAVAŞI

Serdar Örnek*

Özet

Bu çalışmanın amacı; 2003 Irak harekati öncesinde ve sonrasında bazı devletlerin ve örgütlerin bu kuvvet kullanımlarını meşru müdafaa hakkına ve ilgili BM Güvenlik Konseyi (BMGK) kararlarına dayandırılan iddialarının BM (Birleşmiş Milletler) Şartı'nda meşru müdafaa hakkını düzenleyen md. 51 ile bir paralellik arz edip etmediğinin ve söz konusu devletlerin iddia ettiği gibi kuvvet kullanımı yasağı ile meşru müdafaa hakkının önleyici meşru müdafaaı da içerecek şekilde içeriğinin değişip değişmediğinin araştırılmasıdır. Kuvvet kullanımı yasağı bazı devletler ve uluslararası örgütler tarafından ihlal edilmiş olsa dahi, BM Şartı md. 2/4'teki kuvvet kullanma yasağı halen geçerliliğini koruduğunun ve md. 51'de belirtilen silahlı saldırının varlığı dışında meşru müdafaa hakkının kullanılmasının mümkün olmadığına göz ardı edilmemesi gerekmektedir; meşru müdafaa hakkının kuvvet kullanımı yasağını sınırlandırıcı bir şekilde önleyici meşru müdafaa hakkı yada terörizme karşı meşru müdafaaı kapsamaması meşru müdafaa hakkının kötüye kullanılmasına yol açabilir. Bu çerçevede yürürlükte olan uluslararası hukukta kuvvet kullanımının devletler açısından tek istisnası bulunmaktadır. Bu da BM Şartı md. 51'de tanımlanmıştır. Devletlere tanınan meşru müdafaa hakkı terörizme karşı meşru müdafaaı veya önleyici meşru müdafaaı içermemektedir.

Anahtar Sözcükler: BM Şartı, 2003 Irak Savaşı, Meşru Müdafaa Hakkı, Önleyici Savaş

Abstract

The objective of this study is to research self-defence principles of international law with the acceptance of the UN Charter; especially the operation and turn of events that took place in 2003 Iraq, and following this operation, in this "jus ad bellum" of the self-defense rights of some countries and organizations and ideas that are based upon the Security Council of the United Nations considers whether article 51 is on the same parallel to the UN Charter or not, and as the nations in point claim

---

* Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi / Kongrede sunumu yapılamayan bildiri

whether restricted “jus ad bellum” and self-defense rights also containing preventive self-defense content has been changed or not. Even if the “jus ad bellum” ban is violated by some nations and international organizations, in the article 2/4 of the UN Charter the “jus ad bellum” ban is still on going and its validity should not be ignored, and it is not possible to use “jus ad bellum” except for the existence of armed assault in the article 51. The “Jus ad bellum” of self- defense rights or protection against terrorism taking self-defense in it's self may cause it to be abused. Within this scope, “jus ad bellum” in international law that is in effect today is only one derogation for nations. This derogation is defined in the UN Charter article 51. Self-defense rights given to nations does not involve preventive self-defense.

Key Words: United Nations Charter, 2003 Iraq War, Self Defence Right, Preventive War

GİRİŞ

BM sisteminde Kuvvet kullanma yasağı, uluslararası barış ve güvenliği sağlamanın temelini oluşturmaktadır. Kuvvet kullanma yasağının devletler açısından tek istisnası ise meşru müdafaa hakkıdır. Meşru müdafaa hakkı dışında kuvvete başvurma durumu, tamamen Güvenlik Konseyi (GK) bünyesinde yürütülecek bir karar alma mekanizması çerçevesinde belirlenebilir. Nitekim bu çerçevede BM Şartı md. 24'e göre, üye devletler, örgütün çabuk ve etkili hareket etmesini sağlamak için uluslararası barış ve güvenliğin korunması konusunda temel sorumluluğu GK'ya vermişler ve Konsey'in bu yükümlülüğün gereklerini yerine getirirken de kendi adlarına hareket ettiğini kabul etmişlerdir.

Fakat BMGK'nın beş daimi üyesinin veto hakkına sahip olması ve bu devletlerin kendi çıkarlarını ilgilendiren durumlarda veto hakkını kullanması Soğuk Savaş döneminde GK'nın pek çok kez karar almasını engellemiştir. Bu yüzden uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu temel organ olan GK işlevsiz kalmış ve sorumluluklarını yeterince yerine getirememiştir. GK'nın karar alma mekanizmasının tıkanmış olması da çeşitli nedenlerle kuvvet kullanan devletleri kuvvet kullanma yasağını dar yorumlamaya ya da meşru müdafaa hakkını geniş yorumlamaya sevk etmiştir. Burada tenakuzlu olan ise, bu tür yorumları özellikle başta ABD olmak üzere veto hakkını kullanarak GK'yi karar alamaz duruma getiren GK'nın daimi üyelerinin yapmış olmalarıdır.

Bu genel durumun aksine 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile birlikte GK o tarihe kadar görülmemiş bir hızla duruma müdahale ederek hemen Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınayan ve Irak'ın derhal Kuveyt'ten çekilmesini isteyen 660 sayılı kararı almıştır. Tabii GK'nın bu kadar hızlı

bir şekilde karar alabilmesinde iki kutuplu sistemin sonuna yaklaşılmış olmasının, ayrıca Irak'ın Kuveyt'i işgalinin dünya genelinde haksız görülmüş olmasının etkisi büyüktür. 1991 Irak Harekatı'nda 2003'ten farklı olarak BMGK Irak'ın işgalini sona erdirmesi için başta kınama kararını ve sonrasında da aşama aşama ekonomik ambargo, abluka ve kuvvet kullanılması kararlarını almıştır. GK kararları yanında başta Ürdün, Sovyetler Birliği ve Fransa olmak üzere çeşitli devletler sorunun çözümü için arabuluculuk girişimlerinde bulunmuşlardır. Fakat Irak'ın Kuveyt'ten çekilme konusunda katı bir tutum takınması bu girişimlerin bir sonuca ulaşmasını engellemiştir. 1991 yılında Irak'a karşı kuvvet kullanılmasının uluslararası hukuka uygunluğu konusunda pek fazla bir tartışma bulunmamaktadır. Fakat BM Şartı'na göre uluslararası bir sorunun çözümü için GK devreye girdiğinde devletlerin meşru müdafaa hakları sona ermektedir. GK'nın almış olduğu bazı kararlarda Kuveyt ve müttefiklerinin meşru müdafaa hakkının saklı tutulması bu nedenle bir çelişki olarak görülmüştür. Bununla birlikte GK'nın almış olduğu 678 sayılı karar gereğince Irak'a 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'ten çekilmesi için süre verilmiştir. Irak'ın bu süre içinde geri çekilmemesi üzerine de Irak'a karşı kuvvet kullanılmıştır. Irak'ın yenilgisi üzerine yapılan ateşkes antlaşması 687 sayılı karar ile GK tarafından onaylanmıştır. Irak'a 687 sayılı karar gereğince başta silahsızlanma ile ilgili olmak üzere bazı yükümlülükler getirilmiştir. BMGK'da Irak'ın bu yükümlülüklere uyup uymadığını denetlemek üzere bazı komisyonları oluşturmuştur. Dolayısıyla ateşkes antlaşması GK ile Irak arasında gerçekleştirilmiş ve Irak'ın ateşkes koşullarına uyup uymadığını denetleme işlemini de GK üstlenmiştir.

GK'nın Irak ile ilişkileri sorunlu bir şekilde devam ederken uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek gelişme 11 Eylül 2001'de 19 El-Kaide eylemcisinin ele geçirdiği uçakların Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a çarpmasıdır. 11 Eylül saldırılarından sonra kolektif güvenlik sistemi, adeta yeniden doğmuştur. Terörist saldırılara tepki olarak GK 1368 ve 1373 sayılı kararları kabul etmiştir. BMGK kararlarına göre, ABD'ye Afganistan'da askeri kuvvet kullanma anlamında bir yetki verilmese de bu konuda yaratılan bilinçli belirsizliğin, Afganistan hareketına meşruiyet kazandırdığı söylenebilir.

Afganistan müdahalesinden sonra ABD, Irak'ı "şer eksenli" sıralamasında ilk sıraya yerleştirmiştir. ABD 1991 Körfez Harekatı'ndan sonra Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ı uluslararası toplumdan izole edilmesine ve BM yaptırımlarına maruz kalmasına rağmen, bir tehdit olarak görmeye devam etmiştir. Bu çerçevede ABD, bu tehdidi etkisiz hale getirmek için, çifte kuşatma politikası izlemiş ve Irak yönetimine alternatif oluşturabilecek muhalif güçleri destekleyerek, Saddam Hüseyin rejiminin sona ermesini hedefleyen bir strateji uygulamaya koymuştur. Fakat bu politikalara rağmen Saddam Hüseyin yönetimi sona ermemiş aksine Irak'a uygulanan ambargonun kaldırılması konusunda, Fransa ve Rusya'nın başını çektiği ve Arap dünyasının da desteklediği bir

hareketin başlamış olması, ABD'ye, Irak'a uygulanan ambargonun artık sürdürülebilir olmadığını ve katı ambargo uygulayarak Saddam yönetiminin devrilemeyeceğini göstermiştir.

11 Eylül saldırıları ve Afganistan müdahalesi sonrasında ABD Irak'ın 1991 harekati sonrası getirilen yükümlülükleri sürekli ihlal ettiğini ileri sürerek konuyu BMGK gündemine getirmiştir. GK'da gerçekleşen yoğun görüşmelerin ardından, BMGK 3 Nisan 1991 tarihli 687 sayılı kararda öngörülen yükümlülüklerin yerine getirilmesini uluslararası denetim altında bir takvime bağlayan ve "yükümlülüklerin sürekli ihlalden ötürü ciddi sonuçlarla karşılaşacağı" yolunda Irak'ı uyarıcı 8 Kasım 2002 tarih ve 1441 sayılı kararı kabul etmiştir. Ne var ki, ABD'nin, denetim rejiminin etkinliğine ve Irak'ın işbirliği derecesine ilişkin şüpheleri devam etmiştir. 5 Şubat 2003'te, ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell BM'de yaptığı konuşmada, denetim rejiminin işlemediğini ve Irak'ın hala KİS sakladığını ifade etmiştir. Silah denetçileri Iraktaki 11 haftalık araştırmalarının sonucu olarak, 14 Şubat 2003'te, Irak'ta KİS olduğuna ilişkin hiçbir kanıt ulaşılmadıklarını fakat sebebi izah edilemeyen pek çok parça ve maddelere rastladıklarını belirten raporlarını BMGK'ya sunmuşlardır. 24 Şubat 2003'te ise ABD, İngiltere ve İspanya, GK'ya Irak'ın 1441 sayılı karar çerçevesinde silahsızlanma konusunda kendisine tanınan son fırsatı değerlendirmede başarısız olduğunu deklare eden bir karar tasarısı sunmuşlardır. Ancak Fransa, Rusya ve Çin'in bunu veto edeceklerini açıklamaları üzerine, söz konusu ülkeler tasarıyı geri çekmek zorunda kalmışlardır. Tüm bu gelişmelerin ardından, ABD, 20 Mart 2003'te Irak'a karşı askeri bir hareket başlatmış ve kısa bir süre içinde de Irak'ı işgal etmiştir.

Tüm çabalarına rağmen uluslararası toplumun desteğini alamayan ve GK'da Irak'a karşı askeri müdahalede bulunulmasına ilişkin bir karar çıkartamayan ABD ve müttefikleri, bu eylemlerine hukuki meşruiyet sağlamak için eski GK kararlarını gerekçe göstermiştir. Bu bağlamda, öne sürülen gerekçe, Irak yönetiminin kitle imha silahlarının (KİS) denetlenmesine ilişkin alınmış olan GK kararlarını ihlal etmesi nedeniyle hukuken kuvvet kullanma yolunun doğmuş olmasıdır. Zira ABD 678 sayılı GK kararı ile gerçekleştirilen Birinci Körfez Harekati'nin bitiren ateşkes niteliğindeki 687 sayılı kararın Irak'ın sahip olduğu KİS'in denetimini öngördüğünü, dolayısıyla da Bağdat yönetimi denetim faaliyetlerine uymayarak 687 sayılı kararı esaslı bir şekilde ihlal ettiği için ateşkes durumunun ortadan kalktığını iddia etmiştir. Bu nedenle ABD Irak'a karşı kuvvet kullanılmasına ilişkin 678 sayılı kararın yeniden devreye girdiğini, bu dolayısıyla da Irak'a karşı kuvvet kullanma yoluna başvurulabileceğini ileri sürmüştür¹. ABD, Irak'a karşı kuvvet kullanma yöntemine başvurur başvurmaz GK'ya yolladığı

---

* Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, serdaromek@hotmail.com.

¹ Mark A., Drumbl, "Self-Defense and the Use of Force: Breaking the Rules, Making the Rules, or Both?", **International Studies Perspectives**, No. 4, 2003, s. 410-411.

mektupta da aynı gerekçeleri belirtmiştir. Bu mektubun bir benzeri de daha sonra İngiltere ve Avustralya tarafından GK'ya sunulmuştur. Her üç mektupta da, Irak'a karşı kuvvet kullanma eylemi 678 sayılı GK kararına dayandırılmaktadır².

Ayrıca ABD Irak savaşını önleyici meşru müdafaa hakkına da dayandırmaktadır. ABD'nin Irak savaşına hukuki meşruiyet kazandırmak için Irak'ın KİS'e sahip olması ve El-Kaide örgütü ile bağlantısı bulunması nedeniyle, önleyici meşru müdafaa hakkına dayanarak Saddam Hüseyin rejiminin Amerikan ulusal güvenliği için oluşturduğu tehdidin ortadan kaldırılması gerektiği iddia edilmiştir. Buna göre, BM Şartı md. 51'de doğal bir hak olarak bahsedilen meşru müdafaa hakkının, KİS'e sahip olması nedeniyle diğer ulusların güvenliğine karşı tehdit oluşturan ve tüm uğraşlara rağmen söz konusu silahları elinde bulundurmaya devam eden, ayrıca ABD'ye karşı terörist saldırılar düzenleyen ve halen uluslararası güvenliği tehdit eden El-Kaide başta olmak üzere uluslararası terörizmle bağlantısı bulunan Irak'a karşı ileri sürülebileceği savunulmaktadır. Nitekim 2002'de ilan edilen Ulusal Güvenlik ve Strateji Belgesi'nde (UGSB) de gerek KİS bulundurarak gerekse de terörist örgütlerle işbirliği içinde bulunarak ABD'nin güvenliğine karşı tehdit oluşturma potansiyeli taşıyan devletlere karşı hareketsiz kalınmayacağını ve müdahalede bulunacağını, ABD'nin güvenliğini sağlamak amacıyla yapılan bu müdahalenin de meşru müdafaa hakkının kullanılması sayılacağı dile getirilmiştir³.

1) 2003 IRAK HAREKATI VE MEŞRU MÜDAFAA HAKKI

11 Eylül terör saldırıları, ABD'de terörist ve serseri devletlerden gelebilecek tehdidin oluşturduğu endişeyi güçlendirmiştir. ABD yönetimine göre, serseri devletlerin nükleer silah geliştirme kapasitelerini arttırma çabaları uluslararası terörizmle birleştiğinde, KİS'in terörizmin bir aracı olarak kullanılması ABD için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla, ABD, KİS'in terör faaliyetleriyle birleşmesi halinde ortaya çıkacak zararın saldırıdan sonra değil önce kullanılacak meşru müdafaa hakkı ile önlenmesinin en mantıklı yol olduğunu düşünmektedir. 11 Eylül terör saldırıları da önleyici meşru müdafaa hakkının kullanılmaması halinde meydana gelebilecek yıkım açısından bir örnek

---

² “Letter Dated 20 March 2003 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations Adressed to the President of the Security Council”, **United Nations Security Council, S/2003/351**, 21 March 2003; “Letter Dated 20 March 2003 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations Adressed to the President of the Security Council”, **United Nations Security Council, S/2003/350**, 21 March 2003; “Letter Dated 20 March 2003 from the Permanent Representative of the Australia to the United Nations Adressed to the President of the Security Council”, **United Nations Security Council, S/2003/352**, 21 March 2003.

³ Drumbl, **a.g.m.**, s. 411.

oluşturmaktadır. Terör örgütlerinin planları ve eylemleri uluslararası barış ve istikrar açısından çok büyük bir risk ortaya koymaktadır⁴. Bu durumda ortaya çıkan tehdidin oluşturduğu risk ne kadar büyükse hareketsiz kalma riski de o kadar büyüktür. Bu nedenle ABD, bu devletlere ve terör örgütlerine karşı ilk vuruş stratejisini, UGSB’de ifade etmiştir. Bu belgede ABD, 1950’li yıllardan beri izlediği caydırıcılık politikasını terk ettiğinin mesajını da vermektedir. UGSB’de ayrıca Bush Yönetimi’nin, “şer eksenini” olarak adlandırdığı Irak, İran ve Kuzey Kore KİS geliştirmek ve teröre destek olmakla suçlanmıştır⁵. ABD Afganistan’dan sonra Irak’ı hedef olarak seçmiştir. Irak’ta ki Saddam rejiminin Bush yönetimi tarafından hedef seçilmesinin bir takım nedenleri vardır. Öncelikle Bush yönetimi, Irak ile El Kaide terör örgütü arasında bir bağlantı olduğunu ve bu örgüte, Irak’ın KİS sağlamaya çalıştığını iddia etmiştir⁶.

Her ne kadar 11 Eylül’ün hemen arkasından Başkan Bush, Ulusal Güvenlik Konseyi (UGK) Danışmanı Rice ve diğer yetkililer tarafından yapılan açıklamalarda Irak’ın 11 Eylül saldırılarını yapan teröristlerle bir bağlantısının olmadığı ilan edilse de; daha sonraki aylarda bunun aksine iddialar ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu iddiaların başında, Irak’ın 11 Eylül’de uçakları kaçırانlarla ilişkili olduğu ve hatta El-Kaide örgütü üyelerine bomba, zehir ve öldürücü gazlar yapımında yardım ettiği suçlaması gelmekteydi. Bush ve Rice’ın aksine, Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz, 11 Eylül saldırılarının hemen arkasından yaptığı açıklamada, saldırganların Irak tarafından desteklendiği iddiasını ileri sürerek bu bağlantıyı çoktan kurmuştur⁷. Daha somut bir bağlantı, Çek Başbakanı Milos Zeman’ın Kasım 2001’de Washington’a yaptığı ziyaret sırasında, Iraklı ajan Ahmed Al-Ani’nin 11 Eylül saldırılarını yapanlar arasında olan Muhammed Al-Atta ile Prag’da gizlice görüştüğü şeklindeki bir bilgiyi ABD yönetimine vermesine dayanmaktaydı⁸. Bu bilgi, YAYP üyelerinin 11 Eylül’ün ilk günlerinden itibaren ortaya attığı Irak-terör bağlantısını kanıtladığı şeklinde değerlendirilmiştir. Böylece, Başkan Bush’un da, Irak-terör bağlantısını daha çok vurgulamaya başladığı görülmüştür.

ABD’nin 1990-1991’de Irak’a karşı operasyonun nedenlerinin başında, Irak’ın KİS olarak bilinen biyolojik ve kimyasal silahlara zaten sahip olduğu ve buna ilave olarak nükleer silahlar edinmeye çalıştığı endişesi gelmektedir. ABD’ye göre Irak, 1991 Körfez Harekatı’ndan sonra GK’nın çeşitli kararlarıyla teyit ettiği silahsızlanma yükümlülüklerini yerine getirmemekte ve BM silah

---

⁴ Allen Buchanan, Roberto O. Keohane, “The Preventive Use of Force: A Cosmopolitan Institutional Proposition, <http://www.poli.duke.edu/people/faculty/docs/preventive%20force.pdf>, s. 6. (Erişim Tarihi 01.08.2012)

⁵ Sharif Shuja, “The Bush Doctrine and the Emerging New World Order,” **National Observer**, Issue 59, Summer 2004, s. 34-35.

⁶ Martin Durham, “The American Far Right and 9/11,” **Terrorism and Political Violence**, Vol. 15, No. 2, Summer 2003, s. 96.

⁷ Ivo DAALDER H., James M. Lindsay, “Bush’s Foreign Policy Revolution”, (Ed.) Fred I. Greenstein, **The George W. Bush Presidency: An Early Assessment**, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 2003. ,s. 128.

⁸ Tuncay ÖZKAN, **Bush ve Saddam’ın Gölgesinde Entrikalar Savaşı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003, s.228.

denetçileri ile tam bir işbirliğine de yanaşmamaktadır. Bu durumda KİS'in varlığı, tehdidi arttırmaktadır⁹. Bu yüzden Başkan Bush ve Dışişleri Bakanı Powell dahil tüm yönetim üyeleri, Irak'ın işgali öncesi dönemde bu iddiayı defalarca dile getirmişlerdir. ABD, KİS geliştirme kapasitesinin ilerlemesine ve yeni silah teknolojilerinin gelişmesine bağlı olarak bu silahların yayılmasını önlemede, savunma için en iyi aracın saldırı olacağını düşünmekteydi¹⁰. Bush doktrininin temel noktası, Irak gibi devletlerin tehdit olmaktan çıkarılmasıdır. Zira Bush yönetimi, KİS'in tehdit olarak belirginleşmesine bağlı olarak yakın tehdit kavramının da genişlediğine dikkat çekmektedir. Bu düşünce özellikle serseri devletlerin KİS'i kullanma ve yayma ihtimaline karşı önceden bir eylemde bulunma stratejisine bir gerekçe sağlamaktadır. Bu bakımdan önleyici meşru müdafaaın uygulama alanı olarak Irak, güçlü bir aday olmuştur¹¹.

Yeni UGSB ile teorik çerçevesi çizilen ABD'nin Irak politikası, bu tarihten itibaren bu stratejinin uygulamaya geçirilmesi üzerine kurulu olmuştur. Bağdat yönetiminin 16 Eylül 2002'de şartsız olarak BM silah denetçilerinin dört yıl aradan sonra Irak'a dönmelerine izin vereceğini açıklamasıyla, Bush yönetimi şimdiye kadar Irak'ın silah denetçilerinin ülkeye dönmesine izin vermediği gerekçesinden mahrum kalmıştır. Fakat ABD hemen yeni bir argüman geliştirmiş, ve buna göre silah denetçilerinin çalışmalarının Irak'ın KİS'den arındırılması konusunda yeterli olmayacağını, Bağdat yönetiminin bu silahların önemli bir kısmını UNMOVIC görevlilerinden gizlemeyi başarabileceğini ve UNSCOM çerçevesinde görev yapan silah denetçilerinin de zaten çalışmalarında başarısız olduklarını ileri sürmüştür¹².

BMGK'da 5 Şubat 2003'te Irak üzerine yapılan oturumda, Powell, Irak'ın KİS'e sahip olduğunu ve bunları BM elemanlarından gizlediğini kanıtlamak amacıyla yanında getirdiği ve sonradan "istihbarat servislerinin" ürettiği kabul edilen fotoğraf, belge ve videoları BMGK temsilcilerine ve bu arada CNN aracılığıyla tüm dünyaya sunmuştur¹³. KİS ile ilgili bir diğer husus, bunların teröristlerin eline geçebileceği endişesidir. Başkan Bush'un bir konuşmasında, "11 Eylül saldırılarını yapanların bu saldırıları KİS'i kullanarak yapmadıkları için Tanrıya şükretmeliyiz", şeklindeki ifadesi bu endişeyi kanıtlamaktadır. Irak'ın sahip olduğu iddia edilen bu silahları yine

⁹ David Yost Monterey, <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue4/turkish/art4.html> , (14.08. 2008).

¹⁰ Glen Segell, "A Reflection on War against Rogue States," *The Review of International Affairs*, Vol. 3 No. 3, Autumn 2004, s. 486.

¹¹ NAGAN, Winston ve Craig Hamer, "The New Bush National Security Doctrine and the Rule of Law," *Berkley Journal of International Law*, Vol. 22, Issue. 3, 2004., s. 425.

¹² Kemal İnat, "Irak: Uluslararası Hukukun Sonu mu?", *Dünya Çatışma Bölgeleri*, (Ed.) Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhiittin Ataman, Ankara, Nobel Yayınları , s. 26-27.

¹³ Ece Göztepe, "Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirilmesi ya da "Haklı Savaş"ın Haksızlığı Üzerine", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 59, Sayı. 3, Eylül 2004, s. 56.

iddiaya göre zaten desteklemekte olduğu “El-Kaide teröristlerine” vermesi durumunda, ABD’nin daha büyük bir tehdit ve tehlike altına girmesi ihtimalinin bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu durum karşısında, ABD, böylesi bir senaryonun gerçekleşmesini önlemek için gerekeni yapmalı, yani teknik tabirle Irak’a karşı “önleyici savaş” yürütmelidir¹⁴. Bu kavram, ABD’nin Soğuk Savaş boyunca izlediği “caydırıcılık stratejisinin” ve Irak ve İran’a karşı uyguladığı “çevreleme politikasının” terk edilerek, tehlikeye karşı önleyici ve aktif bir strateji takip edilmesini ifade etmektedir. Böyle bir stratejinin, uluslararası hukuka ve BM Şartı’na uygun olmadığı bilinmesine rağmen, Başkan Bush ve Yeni Muhafazakarlar, böyle bir stratejiyi uygulamakta bir sakınca görmemişlerdir. Zira, Yeni Muhafazakarlar, dış politikada “tek yanlılık” ve “ulusal çıkar” anlayışını savunmaktaydılar, “çok yanlı işbirliği” ve “uluslararası hukuk-örgüt” anlayışını değil¹⁵.

BM Şartı md. 2/4’teki kuvvet kullanma yasağının devletler açısından tek istisnası, md. 51’de tanınan meşru müdafaa hakkıdır. BM Şartı md. 51’e dayanarak meşru müdafaa hakkına başvurabilmenin bazı şartları vardır. Bunlardan en önemlisi, bu hakka başvuracak olan devletin bir silahlı saldırıya uğramış olmasıdır. Bir silahlı saldırıya uğrayıp GK gerekli önlemleri almaya kadar meşru müdafaa hakkına başvuran bir devlet, bu hakkı kullanırken aldığı önlemleri derhal GK’ya bildirmek zorundadır. Bilgi vermek meşru müdafaa hakkına başvurduğunu iddia eden tarafın görevidir. Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında temel görev GK’ya ait olduğu için, devletlerin meşru müdafaa hakkına başvurması Konsey’in bu konudaki yetkilerine hanel getirmemektedir¹⁶. Nitekim meşru müdafaa hakkı, GK’nın dünya barışının yeniden tesisi için önlemler almasıyla birlikte sona ermektedir. Yani bu hak BM’yi tamamen devre dışı bırakan ve savaşı genel uluslararası hukuk kurallarının temel bir istisnası haline getiren bir hak değil, BM’nin derhal müdahale edememesi nedeniyle doğacak bir savunma boşluğunun giderilmesini mümkün kılmak için getirilmiş bir ara düzenlemedir. Meşru müdafaa hakkını kullanırken dikkat edilecek son unsur ise, orantılılık koşuluna uyulmasıdır. Meşru müdafaa hakkı çerçevesinde girişilecek eylemler uğranılan silahlı saldırıyı bertaraf etmekle sınırlı olmalıdır¹⁷.

Bu noktada, devletlerin bir silahlı saldırı gerçekleşmemesi fakat bir saldırının gerçekleşeceği konusunda tehdit algılamaları durumunda bu tehdidi bertaraf etmek için meşru müdafaa hakkına

¹⁴ Bush’un ABD Harp Akademisi West Point’deki konuşması, 1 Haziran 2002, www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020901-3.html.

¹⁵ Ramazan Gözen, , “ABD’nin Irak’ı İşgali: Yeni Muhafazakar/Demokratik Emperyalist Bir Proje”, **II. Körfez Savaşı**, (Ed.) Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınevi, 2006., s. 57.

¹⁶ Funda Keskin, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998., s.49.

¹⁷ Göztepe, **a.g.m.**, s.84.

dayanarak kuvvet kullanıp kullanamayacakları sorusu ortaya çıkmaktadır. ABD'nin Irak'a karşı kuvvet kullanması bu konudaki tartışmaları artırmıştır. Irak tarafından ABD'ye karşı gerçekleştirilmiş bir silahlı saldırı söz konusu değildir. ABD'nin ulusal güvenliğine karşı yeni tehditler yönelmiş olduğu gerekçesiyle meşru müdafaa hakkı ABD tarafından ABD'ye büyük zararlar verebilecek potansiyel tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilecek önleyici vuruşu da kapsayacak şekilde geniş yorumlanmıştır. Bu yaklaşım Bush Doktrini'nin temelini oluşturmaktadır. Zira Bush Doktrini'nde, tehdit ne kadar büyükse bu tehdidi önlemek için harekete geçmemenin maliyetinin de o kadar büyük olacağı belirtilmiş ve düşmanın ne zaman ve nerde saldırı düzenleyeceği belirsiz olunca önleyici müdahalenin zorunlu hale geldiği ifade edilmiştir. Yani Doktrin'de, KİS'den ve teröristlerden gelen yeni tehditler nedeniyle bu tehditlerin saldırı boyutuna ulaşması engellemek için bir an önce harekete geçilmezse çok geç olacağını ve bunun katlanılmaz tahriplere neden olacağı ileri sürülmüştür¹⁸.

Bu bağlamda ABD'nin Irak'a karşı kuvvet kullanırken önleyici meşru müdafaa hakkını kullandığı iddia edilmiştir. Burada bir devletin KİS'e sahip olması ya da bu silahları üretmek için bir altyapıya sahip olması halinde gelecekte doğabilecek tehdidin önlenmesi amacıyla söz konusu devlete karşı meşru müdafaa hakkı kullanılabilir mi sorusunun sorulmasına yol açmaktadır.

Bazı yazarlara göre, uluslararası örf ve adet hukuku önleyici meşru müdafaa hakkına başvurmaya imkan vermektedir. Örneğin John Yoo, Caroline olayında ortaya çıkan gereklilik ve orantılık şartlarını Irak olayına uyarlamaktadır. Yoo'ya göre, günümüzdeki yakın tehdit Irak'ın sahip olduğu KİS'dir. Dolayısıyla bu silahlar önleyiciliğin gereklilik şartını karşılamaktadır. Ayrıca, Irak'ın bu silahları terörizme destek sağlamak için kullanması da ABD'yi ve müttefiklerini korumak için kuvvet kullanmada yeterli bir gerekçe sunmaktaydı. Önleyici meşru müdafaa'nın orantılılığı da KİS'in yok edilmesi ve Irak rejiminin düşmanca niyet ve faaliyetlerinin sona erdirilmesiyle sağlanmaktaydı. Yoo, KİS, serseri devletlerden terörist gruplara teslim edilmeden bir müdahale yapılmazsa daha sonra bu silahların saldırılarda ne zaman ve nerede kullanılacağını belirlemenin çok daha zor olacağını düşünmektedir¹⁹.

Abraham D. Sofaer, önleyici meşru müdafaa'nın meşru olması için bir standart önermektedir. Sofaer md. 51'in "vukuu muhakkak" bir tehditle sınırlandırılarak yorumlanmasının zorunlu olmadığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda kuvvet kullanma dışındaki alternatif barışçıl yollar

---

¹⁸ Anthony Clarck Arend, "International Law and the Preemptive Use of Military Force", *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 2, Spring 2003, s. 96.

¹⁹ JohnYoo, "International Law and War in Iraq," *AJIL*, Vol. 97, Issue. 3, July 2003, s. 574-575.

tüketildikten sonra, doğrudan ya da dolaylı yollarla KİS'i kullanma potansiyeline sahip devletlere karşı önleyici meşru müdafaa hakkına başvurulmasının “doğal” olan meşru müdafaa hakkının bir parçası olarak sayılması gerektiğini iddia etmektedir. Önerdiği standartları Irak olayına uygulayan Sofaer, Irak'ın KİS'e sahip olduğunu ve kendi halkına karşı kimyasal silahlar kullandığını ve geçmişte Ebu Nidal ve Ebu Abbas gibi teröristleri desteklemiş olduğuna işaret ederek; BMGK tarafından konulan ekonomik yaptırımlar sonucu kuvvet kullanılmasını gerektirmeyen tedbirlerin de tüketilmiş olduğunu iddia etmekte ve Irak'a karşı önleyici meşru müdafaa hakkının kullanılmış olmasının hukuka uygun olduğunu savunmaktadır²⁰.

Dinstein, önleyici meşru müdafaanın yasal tek gerekçesinin KİS'in imha edilmesi olabileceğini iddia etmektedir. Bunun dışında bir ülkenin rejiminin değiştirilmesi amacıyla önleyici meşru müdafaa hakkına başvurulamayacağını belirten Dinstein, eğer bir rejim uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit oluşturuyorsa ancak GK'nın vereceği bir izinle o rejimin değiştirilmesi için kuvvet kullanılabileceğini ifade etmektedir. Dinstein'e göre, GK dışında hiçbir ülke ya da ülke grubu GK'nın sahip olduğu yetkilerle kendisini donatamaz. Buna göre, Saddam Hüseyin rejiminin silahsızlandırılması için meşru müdafaa hakkı görülebilir ancak rejimin değiştirilmesi amacına ulaşmak için bu hakkı kullanmak gerçekçi değildir. Bununla birlikte Dinstein rejim değişikliği amacı dışında önleyici meşru müdafaaya başvurmak için saldırının olmasını beklemenin zorunlu olmadığını ve saldırı tehdidinin varlığı halinde tehdidi bertaraf etmek için karşılık verilebileceğini belirtmektedir.

Ancak Dinstein, sadece tahminler, sezgiler ya da korkularla önleyici meşru müdafaanın uygulanamayacağını, önleyiciliğe başvuracak devletin diğer tarafın kaçınılmaz saldırı girişiminde bulunacağını sağlam delillerle kanıtlaması gerektiğini vurgulamıştır²¹.

Bu yazarlara karşın diğer bir takım yazarlarda ABD ve İngiltere'nin açıkça BM Şartı'na aykırı olarak güç kullandığı görüşünde birleşmektedirler. Öncelikle ABD'nin iddia ettiği önleyici meşru müdafaa kavramı ile md. 51 deki meşru müdafaaya ilişkin ifade birbirinden farklıdır. Md. 51 meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için “silahlı saldırının” olmasını şart koşmaktadır. BM Şartı'nın 2/4. ve 51. maddeleri birlikte değerlendirildiğinde başka bir ülkeye saldırmadıkça bir devlete karşı kuvvet kullanılması onaylanmamaktadır. Bunun dışında, ABD'nin potansiyel tehdidi bertaraf etmeye yönelik ilk saldırı kavramını BM'nin ilkeleri ile bağdaştırmak mümkün değildir²².

---

²⁰ Abraham D. Sofaer, “On the Necessity of Pre-emption”, *EJIL*, Vol. 14, No. 2, 2003, s. 220-224.

²¹ Drumbl, *a.g.m.*, 147-148.

²² KÖSEBALAN, Hasan, “Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler,” *2023 Dergisi*, Kasım 2002 , s. 38.

Stanimir'e göre, bir başka devletin sahip olduğu nükleer füzeleri yok etmek için gerçekleştirilen kuvvet kullanımı meşru müdafaa olarak nitelendirmek mümkün değildir. Bu eylemler meşru müdafaaдан ziyade; caydırma ya da misilleme hareketleri olarak değerlendirilebilir. Zira, Irak, meşru müdafaa hakkının başlatılabileceği herhangi bir şey yapmamıştır. Bir devletin KİS edinmesinin engellenmesi ya da onları yok etmesi istenirse bile, bu silahsızlanma yükümlülüğünün ihlali kendiliğinden bir silahlı saldırı durumu olarak değerlendirilemez²³.

Üçüncü bir grup yazar ise, BM Şartı'nın yürürlüğe girmesinden sonra geçen atmış yılı aşkın sürede devletlerin sık sık BM Şartı'na aykırı olarak münferiden kuvvet kullanmış olmaları nedeniyle devletlerin örfi uygulamalarının BM Şartı'nın lafzıyla çelişkili olduğunu dolayısıyla artık herhangi bir örfi normunun kuvvet kullanılmasını sınırlandırıyor olarak yorumlanamayacağını iddia etmektedirler²⁴. Böylece, BM Şart'ında yer alan md. 2/4'teki kuvvet kullanma yasağının ortadan kalktığını iddia eden bu yazarlara göre, BM Şartı artık devlet uygulamasını yansıtmamakta ve dolayısıyla önleyici meşru müdafaa hakkı uluslararası hukuku ihlal etmemektedir²⁵.

Caroline Olayı, meşru müdafaa ile varlığını koruma hakkını özdeşleştiren bir bağlamda, önleyici faaliyetlere izin vermektedir. Ancak Caroline hadisesi münferit bir olay olarak kaldığı için, Caroline olayı örf ve adet hukukunun bir parçası haline gelememiştir. Zira BM Şartı'na kadar olan döneme bakıldığında, 1920-1930 döneminin uygulamalarında ileri sürülen silahlı çeteleri takip etme hakkı dışında, önleyici meşru müdafaa için çok az destek vardır. Bu dönemde önleyici meşru müdafaa hakkını reddeden bir takım antlaşmalar da imzalanmıştır. Saldırının Tanımına Dair 1930 tarihli Sözleşme, Balkan Antantı, Sadabad Paktı buna örnek verilebilir. Ayrıca, Hollanda'nın 1941'de Japonya'ya savaş ilan etmesi hariç, meşru müdafaa halinde önleyici tasarrufların çok az örneği vardır²⁶. II. Dünya Savaşı'ndan sonra BM Şartı ile kuvvet kullanma yasağının getirilmesi ve bu yasağın istisnalarından biri olarak tanımlanan meşru müdafaa hakkının belli şartlara bağlanması ise yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. BM Şartı md. 51'de, bir silahlı saldırıya hedef olunması meşru müdafaa hakkına başvurulabilmesi için ana koşul olarak belirlenmiştir²⁷.

---

²³ Alexandrov STANİMİR, *Self-Defence Against the Use of Force in International Law*, Netherlands, Kluwer Law International, 1996., s. 165.

²⁴ Michael J.GLENNON, "The Fog of Law: Self-Defence, Inherence and Incoherence in Article of 51 of The United Nations Charter" *Harvard Journal of Law and Public Policy*, Vol. 25, No. 2, 2002., s. 539.

²⁵ Arend, *a.g.m.*, s. 101.

²⁶ Sertaç Hami BAŞEREN, *Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 107-109.

²⁷ Hüseyin PAZARCI, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 1. Kitap, 7. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 1998, s. 117.

Önleyici meşru müdafanın md. 51 kapsamında değerlendirilebileceği görüşünü savunabilmek mümkün değildir. Çünkü md. 51’de meşru müdafaa hakkının doğabilmesi için bir silahlı saldırının vuku bulması temel şart olarak belirlenmiştir, dolayısıyla da çok yakın ve gerçek bir tehlikenin varlığı durumunda kuvvet kullanılmasının meşru müdafaa kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir²⁸. Bir silahlı saldırının vuku bulmasına ilişkin bu sınırlayıcı koşul ayrıca, BM Şartı’ndan önce örf ve adet hukukunda var olan daha geniş kapsamlı meşru müdafaa anlayışının BM Şartı’na dahil edilmesini de sınırlandırmaktadır. Md. 51’deki meşru müdafaa hakkının devletlerin “doğal” hakkı olduğu ifadesi ile anlatılmak istenen şey meşru müdafaa hakkının BM Şartı’ndan önce de var olduğu, md. 51’in bu bakımdan bir yenilik getirmediğidir. Yoksa bu ifade ile örf ve adet hukukunda var olan meşru müdafaa anlayışını BM Şartı’na ithal etmek gibi bir amaç güdülmemiştir. Ancak bu durum meşru müdafaa hakkının sınırlandırılmayacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim aynı maddede bu hakkı kullanan devletlerin silahlı saldırıya uğramış olması şartı getirilmiştir. Böylece meşru müdafaa hakkı ve bu hakka başvurma sınırlandırılmıştır²⁹. Fakat bu hak tamamıyla yok edilemez. Zira devletlerin meşru müdafaa hakkının varolduğunun özel bir maddeyle kabulü gerekmemektedir. Nitekim bu hak MC Misaki’nda ve Briand-Kellog Pakti’nda açıkça belirtilmiş olmamasına rağmen o dönemde de varlığını korumuştur. Haksız bir saldırı karşısında devletlerin kendilerini savunma hakları hiçbir zaman tartışılmamıştır, BM Şartı da meşru müdafaa hakkının bu niteliğini md. 51’deki doğal sözcüğü ile kabul etmektedir³⁰. Bu nedenle söz konusu sözcüğün BM Şartı’ndan önce örf ve adet hukukunda var olan meşru müdafaa anlayışını BM Şartı’na ithal edilmesine müsaade ettiği şeklinde bir sonuca varmak yanlış olacaktır. Nitekim UAD da Nicaragua davasında aldığı kararda, md. 51’in BM Şartı’ndan önceki örf ve adet hukukunu kapsamadığını açıkça dile getirmiştir³¹. Ayrıca, BM Şartı md. 51’de düzenlenen meşru müdafaa hakkını md. 2/4’teki kuvvet kullanma yasağı ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Md. 2/4’teki kuvvet kullanma yasağı geniş kapsamlı bir yasaktır; delegasyonlarda San Fransisko’da bunu böyle ele almışlardır. Geniş kapsamlı bir yasağın istisnası doğal olarak dar kapsamlı olmalıdır. Dolayısıyla md. 2/4’te hükme bağlanan geniş kapsamlı kuvvet kullanma yasağının istisnası olan md. 51’deki meşru müdafaa hakkı daha dar kapsamlı olacaktır. Bu bağlamda, md. 2/4 ve md. 51 birlikte ele alındığında, bir silahlı saldırıya karşı meşru müdafaa hali dışında kuvvet kullanımının yasaklandığı görülmektedir³².

---

²⁸ Arend, **a.g.m.**, s. 92.

²⁹ Nicole DELER ve John Burrough, “Jus ad Bellum: Law Regulating Resort to Force,” **Human Rights**, Winter 2003, s. 4.

³⁰ Keskin, **a.g.e.**, s. 44.

³¹ Charles W. Kegley, Gregory A. Raymond, “Preventive War and Permissive Normative Order”, **International Studies Perspectives**, No. 4, 2003, s. 387.

³² Başeren, **a.g.e.**, s. 110-118.

Ayrıca önleyici meşru müdafaanın örf ve adet hukukunun bir parçası haline geldiği konusu da tartışmalıdır. Çünkü önleyici meşru müdafaanın dayandırıldığı kaynak olan Caroline olayı münferit bir olay olarak kalmıştır ve bu olaydan sonra devletlerin uygulamalarında ve uluslararası yargı kararlarında önleyici meşru müdafaanın kabul edildiğine ilişkin bir konsensüs görülmemektedir. Hollanda'nın 1941'de Japonya'ya savaş ilan etmesi dışında, meşru müdafa halinde önleyici tasarrufların çok az örneği vardır³³. BM Şartı'ndan sonraki devlet uygulamaları, uluslararası yargı kararları ve BM kararları da bu yöndedir. Önleyici meşru müdafaanın hukukiliğini onaylayan bir UAD kararı da bulunmamaktadır³⁴.

Aksine BM Genel Kurulu'nun; 49/75K (1994) sayılı kararı ile, nükleer silahların tehdidi ya da kullanılmasına uluslararası hukukta izin verilip verilmediğine ilişkin olarak UAD'den bir danışma görüşü istemesi üzerine, Divan bu tür silahların kullanılmasının uluslararası hukukta uygun olup olmadığını değerlendirme yoluna gitmiştir³⁵. Divan, "Nükleer silahlarla kuvvet kullanma ya da tehdidi BM Şartı md. 2/4 hükmüne aykırıdır ve md. 51'in koşullarını karşılamayacağı için hukuk dışıdır" yargısına varmıştır. Bununla birlikte Divan Danışma Görüşü'nün 105 (2) E paragrafında, "mevcut uluslararası hukuk çerçevesinde, meşru müdafaanın ekstrem koşulları içinde, bir devletin bekası tehlikede olduğunda, nükleer silahların tehdidi ya da kullanılmasının meşru ya da gayri meşru olup olmadığını kesin şekilde sonuçlandıramayacağına" karar vermiştir³⁶. Divan'ın, uluslararası hukukta, nükleer silahların tehdidi ya da kullanılmasını yasaklayan evrensel bir yasak olmadığı gibi; nükleer silahların tehdidi ya da kullanılmasına da izin veren hiçbir uluslararası hukuk kuralının bulunmadığını belirten bu görüşü meselenin ihtilaflı ve karmaşık olarak kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle bazı yazarlar Divan kararını, hukuk boşluğu olarak değerlendirmektedirler³⁷. Bununla birlikte, UAD'nin söz konusu danışma görüşü belirsizlikler içermekle birlikte, devletlerin nükleer ve benzeri silahlara sahip olmalarının hukuka aykırı olmadığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede bu tür silahlara sahip olmanın, bu silahların kullanılması ya da tehdidi olmaksızın bir "silahlı saldırı" sayılması mümkün değildir³⁸.

---

³³ Başeren, **a.g.e.**, s. 109-110.

³⁴ Başeren, **a.g.e.**, s. 126-128.

³⁵ Christopher Greenwood, "Jus Ad Bellum and Jus in Bello in the Nuclear Weapons Advisory Opinion", **International Law, the International Court Of Justice and Nuclear Weapons**, (Ed). Laurance Boisson de Chazourness ve Philippe Sands, Cambridge University Pres, Cambridge, 1999, s. 250.

³⁶ Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, 1996 I.C.J., 8 Haziran 1996, s. 226.

³⁷ Rein Mullerson, "On the Relationship Between Jus Ad Bellum and Jus in Bello in the General Assembly Advisory Opinion", **International Law, the International Court of Justice and Nuclear Weapons**, (Ed.) Laurence Boisson de Chazourness, Philippe Sands, Cambridge University Pres, Cambridge, 1999, s. 267.

³⁸ Fatma Taşdemir, "Yeni Muhafazakar Amerikan Dış Politikasının Uluslararası Hukuk Sistemine Etki ve Yansımaları", **Yeni Muhafazakar Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, (Ed.) Çınar Özen, Hakan Taşdemir, Ankara, Odak Yayınevi, 2006, s. 111.

Görüldüğü gibi önleyici meşru müdafaa hakkının hukukiliğinin kabulüne ilişkin bir işaret bulunmamaktadır. Önleyici meşru müdafaa hakkına dayanarak gerçekleştirilen kuvvet kullanma eylemleri uluslararası alanda kabul görmemiş, bir başka deyişle bu vakaların meşru müdafaa hakkının çerçevesi içinde kabulü ve tanınmasının reddi genel ve tutarlı uygulamalarla ortaya konulmuştur. Bu vakalar, öncelikle bu konuyla doğrudan doğruya ilgilenmekle yetkili GK'daki oturumlarda ve ayrıca bireysel olarak kuvvet kullanma yasağının ciddi ihlaline ilişkin birer örnek olarak nitelendirilmiş ve kınamıştır. Bu kınama tutumu, sadece bir devletler uygulaması olmanın ötesinde, uluslararası hukuk tekniği bakımından normatif bir değer taşıyan, hukuken bağlayıcı bir sonuç da doğurur. Zira örf ve adet kuralları da pozitif uluslararası hukukun önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Örf ve adet hukuku devletlerin bireysel ve/veya birlikte uygulamalarıyla varlık bulduğu için, yani hukuki bir değer taşıyan devletler uygulaması bu nitelikteki kuralların oluşumuna yön verebildiği için, önleyici meşru müdafaa vakalarının geniş bir devletler muhalefetiyle karşılanması, önleyici nitelikteki meşru müdafaa hakkının bugünün uluslararası hukuk bağlamında savunulmasına engel olmaktadır³⁹. Dolayısıyla önleyici meşru müdafaa hakkının ne BM uygulamasında, ne örf ve adet hukukunda, ne de yargı kararlarında kabul edildiğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle ABD'nin meşru müdafaa hakkını kullandığı yönündeki iddiası, Irak'a karşı kuvvet kullanma eylemine gerekli hukuki meşruiyeti sağlamamaktadır. BM Şartı md. 2/4'teki kuvvet kullanma yasağının ve uluslararası barış ve güvenliğin GK'ya verilmesinin tek istisnası olan meşru müdafaa hakkı, istisnai bir hak olması nedeniyle bazı sınırlamalara tabi tutulmuş ve silahlı saldırının gerçekleşmesi ön koşul olarak belirlenmiştir. Ancak Irak ne bir silahlı saldırı gerçekleştirmiş ne de böyle bir tehditte bulunmuştur. Meşru müdafaa hakkına başvurulabilmenin temel koşulu gerçekleşmiş olmadığı için de ABD'nin Irak'a karşı kuvvet kullanmasını md. 51 ile bağdaştırmak mümkün değildir.

ABD'nin Irak'a karşı kuvvet kullanması önleyici meşru müdafaa kriterlerine de uygun değildir. Önleyici meşru müdafaa hakkına başvurabilmek için karşı karşıya bulunulan tehdidin aciliyet arzemesi, çok büyük olması, başka bir seçeneğe mahal bırakmaması ve sorunun müzakere edilmesi için zamanın bulunmaması gibi şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Oysa Irak olayında bu şartların oluşmadığı görülmektedir. Irak ABD'ye karşı yakın bir tehdit oluşturmamaktaydı. Dolayısıyla ABD'nin Irak'tan algıladığı tehdit geleceğe ilişkin bir varsayımdan ibarettir⁴⁰. Ayrıca söz konusu tehdidin kuvvet kullanma yoluna başvurmadan başka bir seçeneğe mahal bırakmaması ve sorunun müzakere edilmesi için zamanın bulunmaması gibi şartların da henüz oluşmadığı görülmektedir. Irak

---

³⁹ Turgut TARHANLI, , **Ne Hukuk Ne de Ahlak**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003 , s. 9-10.

⁴⁰ John L. Hammond, "The Bush Doctrine, Preventive War, and International Law", **The Philosophical Forum**, Vol. 36, No. 1, Spring 2005, s. 106.

1991'deki Körfez Harekatı'ndan itibaren BM denetimindedir ve silah denetçilerinin yaptıkları incelemelerde Irak'a ait önemli oranda silah imha edilmiştir. Ayrıca 1998 yılında düzenlenen Çöl Tilkisi operasyonu ile Irak'ın KİS üretme kapasitesi büyük ölçüde yok edilmiştir. Nitekim denetçiler Irak'a karşı kuvvet kullanılmadan kısa bir süre önce yaptıkları açıklamada, denetim faaliyetlerinin olağan seyrinde gittiğini ve sonuç alabilmek için daha fazla zamana ihtiyaç duyulduğunu, dolayısıyla da savaşa başvurmak için henüz erken olduğunu açıklamışlardır. Bu nedenle Irak'ın oluşturduğu iddia edilen tehdidin kuvvet kullanma yoluna başvurmaktan başka bir seçeneğe mahal bırakmadığını ve sorunun müzakere edilmesi için zamanın bulunmadığını iddia etmek mümkün değildir. Ayrıca savaştan sonra Irak'ta herhangi bir KİS'e rastlanmamış olması da ABD'nin öne sürdüğü iddiaların geçersiz olduğunu gözler önüne sermiştir⁴¹. Ayrıca aradan geçen zamanda Irak'ın terörist örgütlerle ve El-Kaide ile ilişki içinde olduğuna dair bir ize de rastlanmamıştır. Nitekim Bush 18 Eylül 2003'te Saddam Hüseyin yönetiminin El-Kaide örgütü ile bir ilişkisinin tespit edilemediğini itiraf etmiştir. Bu problemin, istihbarat örgütlerinin ABD ve İngiltere yönetimlerini yanlış yönlendirmeleri ya da bilgilendirmelerinden kaynaklandığı belirtilmiştir⁴².

ABD'nin kendi kuvvet kullanımını meşrulaştırmak için ileri sürdüğü argümanlar, BM Şartı'nın kuvvet kullanma yasağını ve GK'nın uluslararası barış ve güvenliğe ilişkin yetkilerini de aşındırmaktadır. ABD'nin önleyici meşru müdafaa iddiasının kabul görmesi sonuç olarak hukukun üzerinde gücün egemen olması anlamına gelmektedir⁴³. Oysa bir devletin kendi güvenliğine karşı bir tehdit olduğunu düşünmesi halinde sorunu öncelikle BM'nin gündemine getirmeli ve barışçıl çözüm yollarını aramalıdır. BM Şartı md. 33'de barışa karşı bir tehdidin varlığının belirlenmesi ve uluslararası barış ve güvenliğin tekrar temini ya da sürdürülmesi için gerekli önlemlere karar verme ya da tavsiye etme yetkisini GK'ya vermiştir. Bu nedenle, GK'nın dışında hiçbir devletin bir tehdide karşı öncelikli önlemler alma yetkisi bulunmamaktadır⁴⁴.

ABD ve müttefiklerinin uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında örgütsel mekanizmayı yeteri kadar işlettiği söylenemez. Eğer ortada ciddi bir tehdit varsa kapsamlı bir araştırma ile bu tehditlerin büyüklüğü ve önemi hakkında dikkatli bir değerlendirme yapılmalıdır. Bu noktada koalisyon güçlerinin harekete geçmeden önce böyle bir denetim ve araştırma sürecini beklediklerini

---

⁴¹ James P. Pfiffner, "Did President Bush Mislead the Country in His Arguments for War with Iraq", **Presidential Studies Quarterly**, Vol. 34, No. 1, March 2004, s.36-40.

⁴² Richard Norton Taylor, "We got it wrong on Iraq WMD, intelligence chiefs admit", **The Guardian**, 08.04.2005, www.guardian.co.uk/Iraq/story.

⁴³ Kohen, **a.g.m.**, s. 10.

⁴⁴ Rene Vork, "The Use of Force in the Modern World: Recent Developments and Legal Regulation of the Use of Force," **Baltic Defence Review**, Vol. 2, No. 10, 2003, s. 41.

söylemek mümkün değildir⁴⁵. ABD yönetiminin, önleyici meşru müdafaa iddiasının kabul edildiği varsayılsa bile Irak'a askeri güç kullanımının Caroline olayının ortaya koyduğu gereklilik ve orantılılık şartlarını karşıladığını iddia etmek de zordur. Klasik önleyici meşru müdafaadaki gereklilik, kuvvet kullanmak için acil olan, tartışmak için zamanın olmadığı ve başka yollarla çözümün mümkün olmadığı bir durumu ifade etmektedir. Zira, 19 Mart 2003 tarihinden önce Irak'tan Amerika'ya yönelen tehdit net bir şekilde tanımlanmadığı gibi ne tehdidin bir aciliyet doğurduğu ispat edilmiş ne de barışçıl yolar tüketilmiş değildir. Ayrıca işgal sonrasında Saddam rejiminin El-Kaide terör örgütü ile bağlantısını kanıtlayan bir delil de elde edilememiştir⁴⁶.

2) GÜVENLİK KONSEYİ KARARLARI AÇISINDAN IRAK

HAREKATI'NIN MEŞRUIYETİ

ABD bir yandan Irak'a karşı uluslararası alanda bir siyasal kampanya yürütürken bir yandan da BMGK'yı etkilemeye ve girişeceği savaşın hukuki dayanağı konusundaki eleştirileri hafifletmek için GK'dan karar çıkartmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, savaşa karşı olan ve bunu engellemek için Irak'ın KİS'in denetimi konusunda BM ile işbirliği içinde hareket etmesini isteyen Rusya, Fransa ve Çin gibi daimi üyelerin de desteğiyle 8 Kasım 2002'de 1441 sayılı GK kararı alınmıştır⁴⁷. Bu karar ile Konsey, Irak'ı koşulsuz işbirliğine çağırarak ve 30 gün içinde elindeki silah sistemlerinin tam bir listesini BM'ye sunması için son bir şans vermiştir. Aksi takdirde ciddi sonuçlara katlanacağını belirtmiştir. Irak'ın 687 sayılı karar ile kendisine istinat ettirilen yükümlülükleri ihlal ettiğinin belirtildiği 1441 sayılı kararda, bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiği tekrar hatırlatılmış ve 687 sayılı kararın uygulanabilmesi için UNMOVIC ve IAEA yetkililerinin görevlerine devam etmelerinin önemi vurgulanmıştır⁴⁸. Yani bu kararlar, Irak'ın yükümlülüklerini ihlal etmesine rağmen bunun henüz kuvvete başvurmayı gerektirmediği, alınmış olan GK kararlarının yerine getirilmesi için kuvvet kullanma değil denetim faaliyetlerinin devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle de 1441 sayılı karar Irak'a karşı kuvvet kullanılmasına müsaade etmemekte, tam tersine denetim faaliyetlerinin devamını öngörmektedir. Dolayısıyla Irak'ın KİS'den arındırılması süreci GK'nın kontrolü altında devam etmektedir.

---

⁴⁵ Foster, **a.g.m.**, s. 78.

⁴⁶Miriam, SAPIRO, "Iraq: The Shifting Sands of Preemptive Self - Defense," **AJIL**, Vol. 97, Issue. 3, July 2003 s. 603.

⁴⁷Enver, BOZKURT, **Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s.188-192.

⁴⁸ S/ RES/ 1441 (08.11.2002)

1441 sayılı karar gereğince Irak 8 Aralık 2002’de BM’ye 11.807 sayfalık bir silah raporu sunmuş, ancak bu rapor ABD’yi tatmin etmemiştir. Zira Bush’un raporun doğru bilgiler içermemesi halinde BM kararlarının maddi ihlalinin söz konusunu olacağını ve bunun da askeri müdahaleye zemin hazırlayacağını ifade etmesi, ABD’nin Irak’a müdahalede bulunmaya karar vermiş olduğunu ve bunun için gerekli hukuki zemini yaratmaya çalıştığını göstermektedir⁴⁹. Ancak Irak’ın silah denetçilerini ülkesine kabul ederek denetim faaliyetlerine tekrar başlanmasına müsaade etmesi ve gerçekleştirilen denetim faaliyetleri sonucunda IAEA Başkanı Muhammed El-Baradai ve UNMOVIC Şefi Hans Blix’in 2003 Ocağında sundukları raporlarda KİS’e rastlamadıkları ve denetimler için daha fazla zamana ihtiyaç duyduklarını açıklamışlardır. Ayrıca Hans Blix’in 7 Mart 2003’te GK’ya sunduğu raporda silah denetimlerinin oldukça olumlu gittiğini, Irak’ın bazı füzeleri imha ettiğini, bu nedenle de kuvvet kullanma yöntemine başvurmak için şu anda erken olduğunu açıklaması, 687 sayılı GK kararı gereğince yürütülen silahların denetimi sürecinin devam ettiği ve Bağdat yönetiminin söz konusu kararları ihlal etmesinin henüz söz konusu olmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Irak’a karşı gerçekleştirilmek istenen askeri müdahalenin hukuki zeminden yoksun olduğunu ortaya koymaktadır⁵⁰.

ABD yönetimi, Irak’a karşı kuvvet kullanımı için sadece 1441 sayılı kararın değil Birinci Körfez Harekatı’yla ilgili GK’nın 678 ve 687 sayılı kararlarının da yetki verdiğini iddia etmiştir. Bununla birlikte Başkan Bush, ABD’nin önleyici meşru müdafaa hakkını kullanması için ayrıca GK’dan bir yetki alması gerektiğini de belirtmiştir⁵¹. 11 Eylül sonrasında Bush yönetimi, ABD’nin çıkarlarını korumak için kuvvet kullanımına karar vermede, BM’ye veya diğer herhangi bir uluslararası örgüte bağımlı olmayı kabul etmemiştir. Ancak ABD tek taraflı olarak kuvvet kullanımına hazırlanırken bile uluslararası yapının bir parçası olarak BM’den de bu yönde bir destek elde etmeye çalışmıştır⁵².

ABD, Irak yönetiminin KİS’in denetlenmesine ilişkin alınmış olan GK kararlarını ihlal etmesi nedeniyle hukuken kuvvet kullanma yolunun doğmuş olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda ABD Irak müdahalesini BMGK tarafından 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesinden sonra kabul

---

⁴⁹ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 188-192.

⁵⁰ Drumbl, **a.g.m.**, s. 415-416.

⁵¹ Sapiro, **a.g.m.**, s. 603.

⁵² David Jr. Rivkin, Lee A. Casey, Darin R. Bartam, “Remember The Caroline”, **National Review**, Vol. 54 , No. 12, 2002, s. 19.

edilen, BM'ye üye ülkelere "bölgede barış ve güvenliğin sağlanması için gereken her türlü önlemin alınması" yetkisini veren 678 sayılı karara dayandırmıştır. Bu iddia özünde, Nisan 1991'de alınan 687 sayılı kararın getirdiği ateşkesin, 678 sayılı kararın sağladığı yetkilendirmeyi -feshetmediğini- askıya aldığı ileri sürmektedir. Irak'ın ateşkesi ve silahsızlanma yükümlülüğünü "esaslı ihlali" durumunda, askıya alınmış bu yetkilendirme yeniden etkinleştirilebilecektir. Antlaşmalar hukukundan alınan "esaslı ihlal" kavramı, Irak bağlamında, başta oybirliğiyle benimsenen ve Irak'ın esaslı ihlalde bulunduğunu belirten 8 Kasım 2002 tarihli 1441 sayılı kararında GK tarafından açıkça desteklenmiştir⁵³. Bu karar Irak'a "silahsızlanma yükümlülüğüne uymak için son bir fırsat" vermiş ve şartlara uyulmamasının "ciddi sonuçları" olacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. 8 Kasım 2002'de GK'nın kabul ettiği 1441 sayılı karar, Irak'ın BM silah denetçileri ile yakın işbirliği yapması zorunluluğunu getirmesinin yanı sıra önceki dönemde denetim mekanizmasına uygun davranmayarak silah denetçilerinin çalışmalarını engelleyen Irak'ın maddi ihlallerde bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca kararda Irak'a silahsızlanma yükümlülüklerini yerine getirmesi için son bir fırsat verildiği ve BMGK kararlarıyla teyit edilen yükümlülüklerini ihlal etmeye devam etmesi halinde ciddi sonuçlarla karşı karşıya kalacağı noktasında da bir uyarıda bulunulmuştur⁵⁴. Ancak Bağdat yönetiminin yükümlülüklerini yerine getirmediği için kendisine tanınan son şansı tükettiğini ve bunun ciddi sonucu olan kuvvet kullanma yöntemine maruz kaldığı ABD ve İngiltere tarafından müdahalenin haklılığında bir gerekçe olarak sunulmuştur⁵⁵. ABD, Irak'a karşı kuvvet kullanma yöntemine başvurur başvurmaz GK'ya yolladığı mektupta da benzer gerekçeleri ileri sürmüş ve Irak ile 1991 Körfez Harekatı'ndan sonra yapılan ateşkesin Bağdat yönetiminin KİS'in denetimine ilişkin hükümleri esaslı bir şekilde ihlal etmesi nedeniyle ortadan kalktığını, dolayısıyla Irak'a karşı kuvvet kullanılmasını öngören 678 sayılı GK kararının yeniden devreye girdiğini belirtmiştir⁵⁶.

20 Mart 2003 tarihinde Başkan Bush, Irak'ın 1441 sayılı kararı ihlal ederek, KİS üretmeyi sürdürdüğünü ve silahlarını uluslararası denetçilerden gizlediğini iddia ederek Irak'ın uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini belirtmiştir. Bu davranışları sonucunda Irak'ı GK yaptırımlarına uymaya zorlamak, bölgede barış ve güvenliği tesis etmek ve 687 sayılı karardaki ateşkes şartlarını sağlamak için ABD askeri güç kullanımının dışında bir seçenek olmadığını iddia etmiştir⁵⁷. Oysa 1441 sayılı karar Irak'ın GK'nın ilgili kararlarında da sık sık ifade edilen silahsızlanma yükümlülüğünün yerine

⁵³ Byers, *Soykırımdan Son Kırım'a...a.g.e.*, s. 61.

⁵⁴ S/ RES/ 1441 (08.11.2002)

⁵⁵ Nicole Deller and John Burroughs, "Jus ad Bellum: Law Regulating Resort to Force", <http://www.abanet.org/irr/hr/winter03/lawregulatingresorttoforce.html>. (04.01.2008)

⁵⁶ Drumbl, *a.g.m.*, s.416.

⁵⁷ John Yoo, "International Law and War in Iraq," *AJIL*, Vol. 97, Issue 3, July 2003, s. 567.

getirilmesi için daha etkin bir denetim mekanizmasını amaçlamaktadır. Kararda, Irak'ın yükümlülük ihlallerinin rapor edilmesi ve GK tarafından bu durumun değerlendirilmesiyle ilgili belli adımlar tasarlanmıştır. Kararın 11. ve 12. paragrafı, Irak'ın silahsızlanma yükümlülüğünü ihlal etmeye devam etmesi ve denetim faaliyetlerine engel olması halinde UNMOVIC ve IAEA'nın acilen Konsey'e rapor vereceğini ve konuyla ilgili olarakda GK'nın toplanabileceği ifade edilmiştir⁵⁸. ABD 1441 sayılı karara göre, Irak'ın ilgili karara uygun davranmadığını belirterek Konsey'i toplantıya çağırmasına rağmen Konsey, koalisyon güçlerinin kuvvet kullanabilmesini dayandıracak ek bir karar almamıştır. Fakat ABD eğer GK askeri hareketin başlatılmasından önce yeni bir karar alınmasının gerekli olduğunu düşünmüş olsaydı, bunu 1441 sayılı kararda ifade edeceğini iddia etmiştir.

Esaslı ihlal kavramıyla dolaylı yetkilendirmeyi birleştiren bir yaklaşıma karşı çıkan çok sayıda yetkin iddia bulunmaktadır. Örneğin 1991 tarihli ateşkes kararı, önceki yılın askeri güç yetkilendirmesini –askıya almayı- feshettiğini açıkça belirtmektedir. Her koşulda, ateşkesin tarafları BMGK ve Irak olduğu için, Iraklıların Kuveyt'ten çıkarılmasında etkin olan koalisyon ülkeleri (her ne kadar ateşkes onlar için de bağlayıcı olsa da) ateşkesin taraf değildirler. Herhangi bir esaslı ihlal, koalisyon üyelerinin bağımsız olarak güç kullanmasına yönelik bir hakkı yeniden yürürlüğe koyamaz. Kaldı ki, 1441 Sayılı Karar ne esaslı bir şekilde ihlalin yasal sonuçlarını kesin olarak belirtmiştir ne de askeri hareket konusunda açık yetki vermiştir. Hatta kararın benimsenmesinden sonra, ABD ve İngiltere dahil, GK üyelerinin tamamı, kararın “otomatiklik” taşımadığını alanen doğrularak yeni bir karar benimseyinceye kadar güç kullanılmayacağını bir şekilde ifade etmişlerdir⁵⁹.

Dolayısıyla, 1441 sayılı karar, Irak'ın yaptırım ihlallerinin GK'ya rapor edilmesi ve tartışılmasına imkan vermesine rağmen kuvvet kullanımı için bir yetki vermemektedir. Bu konuda kararda md. 4 Irak'ın maddi ihlallerini tespit etmek ve buna göre silahsızlanma yükümlülüklerinin yerine getirilmesine onay vermek için karar alma yetkisini açıkça GK'ya bırakmaktadır. ABD'nin görüşü ise, kararın ihlali objektif bir gerekçedir ve bu nedenle Konsey'in bu durumu ayrıca tespit etmesine gerek yoktur.

Irak'ın KİS'i imha etme konusundaki yükümlülüklerini ihlal etmesinin 687 sayılı kararla benimsenen ateşkes şartlarını bozduğu ve 678 sayılı kararla izin verilen kuvvet kullanımının tekrar önünü açtığı iddiası konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır.

---

⁵⁸ William Taft, Todd Buchwald, “Preemption, Iraq and International Law,” *AJIL*, Vol. 97, Issue 3, July 2003, s. 561.

⁵⁹ Michael, BYERS, *Soykırımdan Sonkırımı Savaş Hukuku*, Çev. Hasret Dikici Bilgin, İstanbul, Detay Yayıncılık, 2007 , s.62.

William H. Taft IV ve Toddy F. Buchwald'a göre, 687 sayılı ateşkes kararı çerçevesinde Irak'a kapsamlı silahsızlanma yükümlülükleri getirilmiştir. Ancak, Irak bu silahsızlanma yükümlülüklerini sürekli olarak ihlal etmiştir. Bu yüzden, 8 Kasım 2002 tarih ve 1441 sayılı kararın 1. paragrafında GK oybirliği ile Irak'ın yükümlülüklerini ihlal etmeye devam ettiğine karar vermiştir. Irak'ın esaslı-somut ihlallerine sona erdirmek üzere verilen kuvvet kullanma yetkisi açıktır. Zira, GK 678 sayılı kararla, "üye devletlere, bölgede uluslararası barış ve güvenliği yeniden tesis etmek için tüm gerekli araçları kullanmaya" izin vermiştir. Bu yetkilendirme, GK'nın 687 sayılı kararı tarafından sona erdirilmemiş fakat sadece askıya alınmıştır. 8 Kasım 2002 tarih ve 1441 sayılı kararda yer alan "yükümlülüklerin sürekli ihlalinden ötürü ciddi sonuçlarla karşılaşacağı yolunda Irak'ın GK tarafından ısrarla uyarıldığı" ifadesi ise, 678 sayılı Karar'da öngörülen söz konusu yetkiyi yeniden etkinleştirmektedir⁶⁰.

John Yoo'ya göre, 678 sayılı karar üye devletlere Irak'a karşı 660 sayılı kararın gereklerini uygulamak için gerekli her türlü aracı kullanma iznini vermiştir. 687 sayılı karar ise 1991 Körfez Harekatı sonrasında Irak'a elindeki KİS'i imha etmekte dahil bir takım yaptırımlar yükleyerek ateşkes şartlarını tespit etmiştir. Son olarak 1441 sayılı kararda, Irak'ın 687 sayılı kararda dahil olmak üzere GK'nın önceki kararlarına aykırı davrandığını ve KİS geliştirme programını sonlandırmak konusunda gerekli bilgileri BM ile paylaşmadığını tespit etmiştir. Tüm bu kararlar çerçevesinde GK 678 sayılı kararla verilen kuvvet kullanma yetkisini sona erdirmemiştir. Zira Bosna ve Somali olaylarında Konsey ayrı bir karar alarak açıkça kuvvet kullanma yetkisinin sona erdiğini belirtmiştir. Ancak Irak olayında 678 sayılı kararın etkisinin ya da süresinin sona erdiğine ilişkin bir Konsey kararı bulunmadığından 678 sayılı karardaki kuvvet kullanma yetkisi varlığını halen sürdürmektedir. 1441 sayılı karardaki tespitlere de bakarak ABD ve müttefiklerinin ateşkesi bozarak 678 sayılı kararla verilen kuvvet kullanma yetkisini yeniden kullanabileceği düşünülebilir. Zira ateşkes anlaşmasının tarafları Kuveyt ile bu devlete yardımda bulunan ABD ve diğer üye devletler olup BM'nin kendisi değildir. Bu durumda Irak'ın ateşkesi ihlali ateşkesin tarafı olan devletlere müdahale hakkını vermektedir. ABD ateşkesin tarafı olarak ayrıca diğer devletlerin rızasını alma mecburiyetinde de değildir⁶¹.

Ruth Wedgwood'a göre ise, Irak'a karşı kuvvet kullanmak için bir ikinci kararın varlığı gerekli değildir. Wedgwood, İttifak başarı kazandıktan sonra GK'nın ya da Genel Kurul'un hiçbir üyesinin Iraklı'ların siyasi isteklerinin bir ifadesi olarak Saddam Hüseyin rejiminin yeniden kurulması gerektiğini söylememiş olduğuna işaret ederek; GK'nın 1483 sayılı kararının 4. paragrafında, İttifak'ın işgal otoritesiyle işbirliği yapması konusundaki rolünü ve BM'nin yeni demokratik bir Irak

---

⁶⁰ Ruth Wedgwood, "The Fall of Saddam Hussein: Security Council Mandates and Preemptive Self-Defence", *Agora: Future Implications of The Iraq Conflict*, *AJIL*, Vol. 97, No. 3, 2003, s. 582.

⁶¹ Yoo, *a.g.m.*, s. 567-569.

hükümetinin kurulmasına katkısını kabul etmiş olduğunu ve dolayısıyla GK tarafından 1483 sayılı kararla ortaya konan bu sonuçların illegal kuvvet kullanılmasının olağan neticeleri olmasının imkansız olduğunu ileri sürmektedir⁶².

Bu görüşlerin aksine Thomas Franck'e göre ise, 687 sayılı kararla ilan edilen ateşkesin tarafı bireysel olarak devletler olmayıp GK ve BM örgütü olduğundan Irak'ın kendisine yaptırım yükleyen kararları yerine getirip getirmediği ve bu yaptırımların ihlal edilmesi halinde ne yapılacağı konusunda karar verme yetkisi örgütün kendisine aittir. Franck'e göre, Irak'ın bu yaptırımları ihlal etmesi durumunda GK, kollektif güvenlik sürecini işletebilirdi ve 687 sayılı kararın devamı olarak bölgede barış ve güvenliği korumaya yönelik kararların uygulanmasının gerektirdiği ilave adımlar atabilirdi. Bu çerçevede Konsey'in herhangi bir onayı olmadan üye devletlerin tek başına kuvvet kullanma yetkisi bulunmamaktadır. Sonuçta, ABD ve İngiltere 1441 sayılı kararın uygulanması için örgüte yeterli süreyi vermemiştir. Bu ülkeler sorunu GK'da çözmekten ziyade planladıkları kuvvet kullanımı için örgütten destek sağlamaya çalışmışlardır⁶³.

Nagan ve Hamer'a göre ise, GK'nın 687 sayılı kararı benimsemesi 678 sayılı kararın uygulanma imkanını ortadan kaldırmıştır. 687 sayılı kararla Irak konusunda yetki tekrar GK'ya geçmiştir. Bu nedenle 687 sayılı kararın yerine getirilmesinde bir ihlalin saptanması da dahil tekrar Irak'a karşı kuvvet kullanımına izin verme yetkisi GK'ya geçmiştir⁶⁴.

Marcelo Kohen'de, 687 sayılı kararında Irak'ın silahsızlandırılması amacını taşımakla birlikte Irak'a askeri güç kullanımına izin vermediğini belirtmiştir. Kohen, BM, Irak'a karşı askeri bir hareket için ek bir kararla izin vermedikçe ABD'nin Irak'a müdahalesinin BM Şartı'nın bir ihlali olacağını ifade etmiştir⁶⁵.

8 Kasım 2002'de kabul edilen GK'nın 1441 sayılı kararında, 1990 yılından bu yana alınan BM kararlarına rağmen Irak'ın KİS üretimine devam etmesini ve önceki kararlarda öngörüldüğü üzere silah üretiminin kapsamı ve bu türden silahların bulundurulduğu yer konusunda tam ve nihai bir rapor vermemiş olmasını kınamaktaydı ve yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda ciddi yaptırımlarla karşılaşabileceği uyarısında bulunmaktaydı. İşte buradaki "ciddi yaptırımlar" ifadesi ABD tarafından farklı yorumlanmış ve Washington yönetimi GK'nın bu ifadeyle kastettiği şeyin Irak

---

⁶² Wedgewood, **a.g.m.**, s.582.

⁶³ Franck Thomas, "What Happens Now? The UN After Iraq," **AJIL**, Vol. 97, Issue. 3, July 2003, s. 612-613.

⁶⁴ Nagan ve Hamer, **a.g.m.**, s. 416.

⁶⁵ Marcelo G. Kohen, "Is the US Practice of Using Force Changing International Law?," **World Editorial and International Law**, Vol. 2, No. 1, January 2003.

kendisinden beklenen işbirliği ve rapor yükümlülüğünü yerine getirmediği takdirde yeni bir Konsey kararı gerekmeden Irak'a karşı savaş açılacağı olduğunda ısrar etmiştir. Ancak bu ciddi sonuçların ne olduğundan ve ne gibi önlemlerin alınmasını gündeme getireceğinden bahsedilmemiştir⁶⁶. Irak'ın 687 sayılı karar ile kendisine istinat ettirilen yükümlülükleri ihlal ettiğinin belirtildiği 1441 sayılı kararda, bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiği tekrar hatırlatılmış ve 687 sayılı kararın uygulanabilmesi için UNMOVIC ve IAEA yetkililerinin görevlerine devam etmelerinin önemi vurgulanmıştır⁶⁷.

GK üyeleri 1441 sayılı karardaki belirsizliklerin savaşın yasal olup olmadığıyla ilgili tartışmanın her iki tarafı için de fırsat yarattığının farkında oldukları halde, her biri kararla ilgili kendi özel anlayışlarının yasal açıdan doğru olduğuna inanmıştır. Diğer ülkelerin çoğuna nazaran, ABD uluslararası belgelerin "amaç ve hedefi"ne daha çok, şartlarına ise daha az ağırlık verme eğilimindedir. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi md. 31/1'e göre: "Bir antlaşma, hükümlerine antlaşmanın bütünü içinde ve amaç ve hedefinin ışığında verilecek sıradan anlama uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır"; vurgu sıradan anlam üzerindedir. Daha önemlisi, Viyana Sözleşmesi md. 32 "antlaşmanın anlamını tespit etmek için yapılan hazırlık çalışmalarının" değerlendirilmesini "md. 31'e göre yapılan yorumun" anlamı "belirsiz ya da anlaşılmaz" bıraktığı ya da "çok açık şekilde saçma olan ya da makul olmayan" bir sonuca yol açtığı durumlarla sınırlandırmaktadır. Başka bir deyişle, genel olarak hazırlık belgeleri ve müzakere kayıtları yorumlama amaçları için kullanılamaz. 31. ve 32. maddelere karşın ABD, özellikle de BM Şartı'nı yorumlarken, daha çok amaca yönelik ve daha az metne dayanan bir yaklaşımı tercih etmeye devam etmektedir⁶⁸.

BM Şartı'nın aksine, GK kararları antlaşma değildir. Antlaşmalar akitlere benzerken, GK kararları yönetsel kararnamelere benzer; bu nedenle uygulanabilir yorumlayıcı kurallar bir şekilde farklı olabilir.

Michael Wood, İngiltere Dışişleri Bakanlığı hukuk danışmanı olmadan önce, GK'nın elde etmek istediği sonucu anlamak için konseyin tutumunun arka planını hesaba katarak kararlarını yorumlayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu türden amaca yönelik bir yaklaşım, (1) bir karar benimsendiği, (2) daha önce GK'nın uluslararası barış ve güvenliğe karşı bir tehdit olduğunu

---

⁶⁶ Garda Ghista, "Pre-Emptive Invasion and International Law", <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=viewArticle&code=GHI20051213&articleId=1477>.

⁶⁷ S/ RES/ 1441 (08.11.2002)

⁶⁸ Byers, a.g.e. , s. 65.

belirttiği, (3) tehdit oluşturan devlet için sıkı koşullar konmuş olduğu, (4) söz konusu devletin bu koşulları açıkça yerine getirmediği durumlarda, güç kullanımına yetki verilmesi lehinde bir sonuca görece daha kolay varmaktadır. Aksi yöndeki kesin kanıtlar söz konusu sonucun karşısında olsa da, GK'nın taleplerinin karşılanması ve yürürlüğe konmasını istediği yönündeki görüşe uygun olarak, mümkün olan yerlerde metin içindeki belirsizlikler yorumlanmaktadır. Bu yaklaşım ABD ve İngiltere tarafından, Irak'la ilgili 1441 Sayılı Karar'ın yanı sıra, 1991'de Kuzey Irak'la ve 1998'de Kosova'yla ilgili kararları yorumlamak amacıyla kullanılmıştır.

Tam aksine, Almanya Heidelberg'deki Max Planck Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün müdürü Jochen Frowein, GK kararlarının yorumlanmasına, antlaşmaların yorumlanmasında kullanılan yaklaşımdan daha sınırlayıcı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır. Genelde devletler ve yazarlar tarafından GK kararlarının hükümlerin sıradan anlamlarına odaklanarak yorumlanması gerektiği görüşü benimsenmiştir.

2003 Irak Savaşı'nın yasallığı konusundaki görüş ayrılığı çok sayıda hükümetin Frowein tarafından geliştirilen, daha çok metni temel alan yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi md. 31'e göre şekillendirilen söz konusu yaklaşım, BM GK'nın tam olarak ne demişse sadece onu demek istediği görüşüne dayanmaktadır.⁶⁹

Mary Ellen O'Connell'da, 678 sayılı GK kararının kesinlikle kuvvet kullanma yoluyla Irak rejimini değiştirme yetkisi vermediğini, çünkü Konsey'in bu kararının Kuveyt'i Irak işgalinden kurtarmayı ve sonrasında güvenliği sağlamayı amaçladığını savunmaktadır. Bu noktada, ABD, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi gereğince bir anlaşmanın taraflardan birince esaslı bir şekilde ihlalinin diğer taraflara söz konusu anlaşmayı sona erdirmeye veya askıya alma hakkı tanıdığını, bir GK kararının da bir uluslararası antlaşma etkisine sahip olması nedeniyle Irak'ın 1441 sayılı Konsey kararını esaslı bir şekilde ihlal etmesinin 1991 yılında kabul edilen ve ateşkes niteliğinde olan 687 sayılı kararı feshetme hakkı doğuracağını, dolayısıyla da 687 sayılı kararın ortadan kalkmasıyla ateşkes sona ermiş olduğundan Irak'a karşı kuvvet kullanılabileceğini öngören 678 sayılı kararın yeniden devreye gireceğini ileri sürmektedir. Ancak Mary Ellen O'Connell, bu iddianın yeterli hukuki dayanağa sahip olmadığını, çünkü GK kararları bir antlaşma niteliğinde olmadığı için ABD'nin yukarıda bahsedilen gerekçeyi ileri süremeyeceğini savunmuştur. O'Connell ayrıca, GK kararı antlaşmalara denk olsa bile, bir GK kararının esaslı bir şekilde ihlal edilmesi durumunda bu kararı feshetme hakkının sadece Konsey'de bulunacağını, çünkü 687 sayılı karar ile Konsey'in bu kararın

⁶⁹ Byers, *a.g.e.*, s. 66-67.

uygulanması konusundaki tüm yetkiyi kendisine verdiğini belirtmektedir. Zira Irak'ın silahsızlanma ve BM silah denetçileriyle işbirliği yapma yükümlülüğünü tam olarak yerine getirmemiş olması, 687 sayılı kararın hükümlerini ve etkilerini ortadan kaldırmamaktadır. 687 sayılı kararın ortadan kalkması için GK'nın yeni ve bu yönde açık bir kararına ihtiyaç vardır⁷⁰.

Mary Ellen O'Connell'in görüşlerine ilaveten, Birinci Körfez Harekatı'nı bitiren 687 sayılı karar Irak ile ABD veya müttefikleri arasında değil, bu savaş GK kararıyla gerçekleştirildiği için Irak ile GK arasındaki bir ateşkes niteliğindedir. Dolayısıyla da bu ateşkes kararının ihlal edilmesi durumunda bunun muhatabı ABD veya müttefikleri değil, GK'dır. Ayrıca, ateşkesin muhatapları ABD ve müttefikleri olsa bile, Irak'ın ateşkes koşullarını esaslı bir biçimde ihlal etmesi savaş durumunun yeniden başlaması anlamına gelmemektedir. Ateşkes koşullarının ihlal edilmesi durumunda savaş durumuna yeniden başlaması 1907 tarihli La Haye Sözleşmesi'nin 40. maddesinde düzenlenmektedir. Söz konusu düzenleme, taraflardan birinin ateşkes koşullarını ihlal etmesi durumunda diğer tarafa ateşkesi feshetme yetkisi vermekte ve mecburiyet halinde savaş durumuna yeniden dönülmesine müsaade etmektedir. Ancak BM Şartı ile bu düzenleme ortadan kalkmış olduğu için, bu hükümlerin Irak Harekatı'na uygulanabilmesi mümkün değildir. Bunların yanında, 1991 Körfez Harekatı'na resmi ateşkes sağlayan 687 sayılı karar, bu kararın hükümlerinin ihlal edilmesi durumunda BM'ye üye devletlere bu ihlallere karşılık olarak GK kararı olmaksızın kuvvet kullanma yetkisi veren bir hüküm içermemektedir⁷¹. Zira, 678 sayılı kararında sürekli kuvvet kullanma yetkisi verdiği tartışmalıdır. 687 sayılı karar incelendiğinde, Konsey'in Irak'ın yükümlülüklerini yerine getirmesi konusunu gündemde tuttuğu ve bu kararın uygulanması ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ile ilgili gereken önlemleri alma yetkisini saklı tuttuğu görülmektedir. Bu durum, konunun GK'nın yetkisinde olduğu ve Irak'ın yükümlülüklerini yerine getirmemesi veya uluslararası barış ve güvenliği bozan uygulamalarda bulunması halinde GK'nın yeni bir karar alacağını göstermektedir⁷². Ayrıca resmi ateşkes sağlayan 687 sayılı karar yeni bir durum yarattığı için kendisinden önceki kararların bulunduğu koşulları değiştirdiği, dolayısıyla da ateşkesin sona ermesi daha önceki 678 sayılı kararın yürürlüğe girmesi sonucunu doğurmayacağı yönünde bir anlam çıkmaktadır.

Bu noktada ABD'nin Kore Savaşı'ndan sonra Güney Kore'nin ateşkesin ihlal edilmesi durumunda yeniden savaş durumuna dönülmesine yönelik iddiası karşısındaki tutumunu hatırlatmakta fayda

---

⁷⁰ Mary Ellen O'Connell, "The Myth of Preemptive of Self Defence", **The American Society of Law Task Force on Terrorism**, <http://www.asil.org/taskforce/oconnel.pdf> (22.06.2012).

⁷¹ Christian Enemark, Christopher Michaelsen, "Just War Doctrine and the Invasion of Iraq", **Australian Journal of Politics and History**, Vol. 51, No. 4, 2005, s. 555-556.

⁷² Kaya, **a.g.m.**, s. 315-316.

bulunmaktadır. Tıpkı Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle alınan 678 sayılı karar gibi, 1950 yılında alınan 80 sayılı GK kararı da uluslararası barış ve güvenliğin tesis edilmesi için kuvvet kullanılmasını öngörmüştür. Savaşın sona ermesiyle ateşkes sağlanmıştı, ancak bunu resmileştiren bir karar olmadığı için GK'nın Kuzey Kore'ye karşı kuvvet kullanılmasına ilişkin almış olduğu 80 sayılı karar halen yürürlükte bulunmaktaydı. Savaş sonrasında gerçekleştirilen görüşmeler sırasında, Güney Kore, Kuzey Kore'nin ateşkes durumunu sona erdirmesi ya da Kore'nin birleşmesine ilişkin görüşmelerde başarıya ulaşamaması durumunda ateşkes durumunun sora erip savaş durumunun yeniden başlayacağını öne sürmüştür. Fakat ABD ve GK Güney Kore'nin bu görüşüne karşı çıkmışlardır. Benzer şekilde, 1955 ve 1956 yıllarında Güney Kore BM platformunda ihlallerin ateşkes durumunu sona erdireceğini yeniden öne sürmüştür. Ancak Güney Kore'nin bu iddiası da diğer devletler tarafından kabul görmemiştir. Kore olayındaki devlet uygulamalarından, hareketle kuvvet kullanılmasına ilişkin GK kararlarının ateşkes durumunun sağlanmasıyla ortadan kalktığı söylenebilir⁷³. Irak örneğine bakıldığında ise, ateşkes durumu GK'nın 687 sayılı kararı ile resmileştiği için 678 sayılı kararın devreye girmeyeceği görüşünü güçlendirmektedir.

1441 sayılı GK kararı da Irak'a karşı kuvvet kullanmak için yeterli hukuki dayanağı sağlamamaktadır. Çünkü bu kararla, Irak'ın yükümlülüklerini ihlal etmesine rağmen bunun henüz kuvvete başvurmayı gerektirmediği, alınmış olan Konsey kararlarının yerine getirilmesi için kuvvet kullanma değil denetim faaliyetlerinin devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle de 1441 sayılı karar Irak'a karşı kuvvet kullanılmasına müsaade etmemekte, tam tersine denetim faaliyetlerinin devamını öngörmektedir. Dolayısıyla Irak'ın KİS'den arındırılması süreci GK'nın kontrolü altında devam etmektedir.

ABD'yi destekleyen birkaç devlet dışındaki tüm BM üyesi devletler ve BM Genel Sekreteri Kofi Annan da, 1441 sayılı kararın hiçbir şekilde bir savaş ilanı veya uyarısı olarak algılanamayacağını savunmuştur⁷⁴. GK üyelerinden Rusya, Fransa ve Çin'in 1441 sayılı kararın alındığı gün resmi bir notayla bu kararın şiddet kullanımı konusunda herhangi bir yetki içermediğini beyan etmesi, ciddi yaptırımlar ifadesinin asla savaş tehdidi olarak anlaşılamayacağını en önemli kanıttır⁷⁵. GK'nın bir devlete karşı kuvvet kullanılmasına ilişkin bir karar alırken "ciddi yaptırımlar" gibi muğlak ifadeler kullanmak yerine her defasında "gerekli tüm önlemlerin alınacağı" gibi daha açık ve kuvvet kullanmayı da kapsayan ifadeler kullanmayı tercih etmesi de 1441 sayılı kararın kuvvet

---

⁷³ Enemark ve Michaelsen, **a.g.m.**, s. 556.

⁷⁴ Göztepe, **a.g.m.**, s. 87.

⁷⁵ Enemark ve Michaelsen, **a.g.m.**, s. 555.

kullanma izni vermediği görüşünü desteklemektedir. Ayrıca, ABD ve İngiltere'nin Irak'a gerçekleştirilecek askeri müdahalenin hukuki meşruiyetini sağlamak amacıyla son bir adım atarak 7 Mart 2003'te GK'ya bir karar tasarısı sunmaları da, 1441 sayılı karar ve daha önce alınan diğer Konsey kararlarının kuvvet kullanma yoluna başvurmak için yeterli hukuki dayanağı oluşturmadığını kanıtlamaktadır⁷⁶. 1441 sayılı kararın Irak'ın yükümlülüklerini ihlal ettiğini belirttiğinin altının çizildiği ve Bağdat'ın derhal yükümlülüklerini yerine getirmesi çağrısının yapıldığı taslakta, Irak'ın daha önce alınan GK kararlarını ihlal etmesinin ve KİS ile uzun menzilli silahlara sahip olmasının uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğu belirtilmiş ve Irak'ın 17 Mart 2003'e kadar yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde 1441 sayılı kararla verilen son şansın tüketilmiş olacağı ifade edilmiştir. GK içindeki bölünme nedeniyle geri çekilen bu karar taslağının hazırlanmış olması, ABD ve müttefiklerinin GK kararlarına önem verdiğini ve önceki kararların kuvvet kullanma yoluna başvurmak için yeterli hukuki dayanağı oluşturmadığını düşündüklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu taslakta da Irak'a karşı kuvvet kullanma yetkisi tanınmamakta, "son şansın kaçırılmış olacağı" ibaresinden kuvvet kullanma yetkisinin tanındığı anlamı çıkarılamamaktadır⁷⁷.

Uluslararası toplumdaki genel eğilim de, Irak'ın yaptırımları ihlal etmesi halinde, bunu GK'nın saptaması ve üye devletlere Konsey'in kararlarını Irak'a uygulamak için bireysel olarak kuvvet kullanma yetkisi vermesidir⁷⁸. Zira GK daimi üyelerinden Fransa, Rusya ve Çin'in yanı sıra geçici üyelere Almanya ve Suriye kesinlikle kuvvet kullanımına karşı olduğunu açıklarken, Meksika ve Kanada da her fırsatta güç kullanılmasına karşı olduklarını açıklamışlardır. Ayrıca 114 ülkenin katıldığı ve Malezya'nın başkentinde yapılan Bağlantısızlar zirve toplantısında da, Irak'ın 1441 sayılı karara uyması istenirken ABD'nin tek taraflı güç kullanmasına karşı ortak bir tavır belirlemiştir⁷⁹.

Savaş sonrası alınan GK kararlarından da ABD'nin Irak'a karşı kuvvet kullanmasının uluslararası hukuka aykırı bulunduğu anlaşılmaktadır. Savaşın başlamasından sonra 28 Mart 2003'te GK'nın almış olduğu 1472 sayılı kararda ABD ve müttefikleri işgal güçleri olarak anılmakta ve

---

⁷⁶ John Burroughs, Andrew Lichterman, Michael Ratner and Jules Lobel, "The United Nations Charter and the Use of Force Against Iraq", <http://www.lcn.org/global/Iraqstatemt.3.pdf>. (01.07.2012)

⁷⁷ İbrahim Kaya "11 Eylül Saldırıları ve Sonrası: Uluslararası Hukukta Askeri Müdahale", **Stratejik Analiz**, Cilt. 2, No. 19, Kasım 2001. , s. 317.

⁷⁸ Taft, **a.g.m.**, s. 560-562.

⁷⁹ Tayyar Arı **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2004, s. 503-504.

böylelikle Irak savaşının BM hukuku çerçevesinde yasal olmadığı hiç olmazsa metin düzeyinde de olsa vurgulanmaktadır⁸⁰.

Ne Mart 2003'te bölgenin mevcut barış ve güvenlik ortamı kuvvete başvurmayı gerektirmekteydi ne de GK, bölgenin barış ve güvenliğinin tehdit altında olduğunu saptama yetkisini üye devletlerin takdirine bırakmıştı. 687, 707, 715, 1154, 1194, 1205 ve 1441 sayılı kararlarda öngörülen yükümlülüklerin “esaslı-somut ihlali” iddiası, ABD ya da İngiltere'nin hukukun içinde hareket ettikleri argümanlarını ikna edici kılmamaktadır⁸¹.

Sonuç olarak, ABD ve müttefiklerinin Irak'a karşı kuvvet kullanmasını hukuki kılacak bir GK kararı bulunmamaktadır. GK'nın kararları ve işleyen süreç dikkate alındığında Irak'a yapılan saldırı için meşru müdafaa iddiası da kabul edilemez. Ayrıca 1441 sayılı GK kararı tek başına saldırı için bir gerekçe sağlamamaktadır. ABD ve İngiltere'nin iddiaları da GK'nın karar alma mekanizmalarının önceliğiyle de ters bir ilişki içindedir. GK'nın ortak güvenlik konularında karar vermeye yetkili olması ilkesini de etkisizleştirmektedir. Ortaya çıkan durum, tek taraflılığa da açık kapı bırakmakta ve uluslararası barış ve güvenliği sağlayan örgütlerin gücünü zayıflatmaktadır, dolayısıyla da uluslararası hukuki yapıya zarar vermektedir⁸².

SONUÇ

GK'da Irak'a karşı askeri müdahalede bulunulmasına ilişkin bir karar çıkartamayan ABD ve müttefikleri, Irak işgaline hukuki meşruiyet sağlamak için eski GK kararlarını gerekçe göstermişlerdir. Bu bağlamda, ABD Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi md. 60 gereğince bir antlaşmanın taraflardan birince esaslı bir şekilde ihlalinin diğer taraflara söz konusu antlaşmayı sona erdirmeye veya askıya alma hakkı tanıdığını belirtmiştir. Bir GK kararının da bir uluslararası antlaşma etkisine sahip olması nedeniyle Irak'ın hem 687 sayılı GK kararında öngörülen sahip olduğu KİS'in denetimini aksatmasını hem de 1441 sayılı GK kararını esaslı bir şekilde ihlal etmesinin 1991 yılında kabul edilen ve ateşkes niteliğinde olan 687 sayılı kararı feshetme hakkı doğuracağını iddia etmiştir. Dolayısıyla da 687 sayılı kararın ortadan kalkmasıyla ateşkes sona ermiş olduğundan Irak'a karşı kuvvet kullanılabileceğini öngören 678 sayılı kararın yeniden devreye gireceğini ileri sürmüştür. Ancak çok sayıda uluslararası hukuk uzmanı, bu iddianın gerekli hukuki dayanağı oluşturmaya

---

⁸⁰ Göztepe, **a.g.m.**, s. 88.

⁸¹ Taşdemir, **a.g.e.**, s. 249.

⁸² Nagan ve Hamer, **a.g.m.**, s. 417.

yetmediğini, çünkü GK kararlarının bir antlaşma niteliğinde olmadığını dolayısıyla da ABD'nin yukarıda bahsedilen gerekçeyi ileri süremeyeceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, GK kararı antlaşmalara denk olsa bile, bir GK kararının esaslı bir şekilde ihlal edilmesi durumunda bu kararı feshetme hakkı sadece GK'ya aittir. Buna ilaveten Irak'ın silahsızlanma ve BM silah denetçileriyle işbirliği yapma yükümlülüğünü tam olarak yerine getirmemiş olması, 687 sayılı kararın hükümlerini ve etkilerini ortadan kaldırmamaktadır. 687 sayılı kararın ortadan kalkması için GK'nın bu yönde yeni ve açık bir kararı gerekmektedir.

1441 sayılı GK kararı da Irak'a karşı kuvvet kullanmak için yeterli hukuki dayanağı sağlamamaktadır. 1441 sayılı kararda, Irak'ın yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda ciddi yaptırımlarla karşılaşabileceği uyarısında bulunulmuştur. ABD buradaki "ciddi yaptırımlar" ifadesi ile GK'nın Irak kendisinden beklenen işbirliği ve rapor yükümlülüğünü yerine getirmediği takdirde yeni bir Konsey kararı gerekmeden Irak'a karşı savaş açılabileceğini kastettiğini iddia etmiştir. Ancak GK kararında bu ciddi sonuçların ne olduğundan ve ne gibi önlemlerin alınmasını gündeme getireceğinden bahsedilmemiştir. ABD'yi destekleyen birkaç devlet dışındaki tüm devletler ve BM Genel Sekreteri Kofi Annan da, 1441 sayılı kararın hiçbir şekilde bir savaş ilanı veya uyarısı olarak algılanamayacağını savunmuştur. Ayrıca, ABD ve İngiltere'nin Irak'a gerçekleştirilecek askeri müdahalenin hukuki meşruiyetini sağlamak amacıyla 7 Mart 2003'te GK'ya bir karar tasarısı sunmaları da, 1441 sayılı karar ve daha önce alınan diğer Konsey kararlarının kuvvet kullanma yoluna başvurmak için yeterli hukuki dayanağı oluşturmadığını kanıtlamaktadır.

Savaş sonrası alınan GK kararlarından da ABD'nin Irak'a karşı kuvvet kullanmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın başlamasından sonraki ilk GK kararı olan 28 Mart 2003'te alınan 1472 sayılı kararda ABD ve müttefiklerinin işgal güçleri oldukları belirtilmiş ve böylece Irak savaşının yasal olmadığı metin düzeyinde de olsa vurgulanmıştır.

ABD Irak Harekatı'nı önleyici meşru müdafaa hakkına da dayandırmaktadır. Bu iddiaya göre Irak'ın KİS'e ye sahip olması ve El-Kaide örgütü ile bağlantısı bulunması nedeniyle, önleyici meşru müdafaa hakkına başvurulması gerekmiştir. Bu noktada, devletlerin bir silahlı saldırı gerçekleşmemesi fakat bir saldırının gerçekleşeceği konusunda tehdit algılamaları durumunda, bu tehdidi bertaraf etmek için meşru müdafaa hakkına dayanarak kuvvet kullanıp kullanamayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım Bush Doktrini'nin de temelini oluşturmaktadır. Zira Bush Doktrini'nde, tehdit ne kadar büyükse bu tehdidi önlemek için harekete geçmemenin maliyetinin de o kadar büyük olacağı belirtilmiş ve düşmanın ne zaman ve nerede saldırı düzenleyeceği belirsiz olunca önleyici

müdahalenin zorunlu hale geldiği ifade edilmiştir. Yani Doktrin’de, KİS’den ve teröristlerden kaynaklanan tehditlerin saldırı boyutuna ulaşmasını engellemek için bir an önce harekete geçilmezse çok geç kalınacağı ve bunun katlanılmaz tahriplere neden olacağı ileri sürülmüştür.

Önleyici meşru müdafanın md. 51 kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü md. 51’de meşru müdafaa hakkının doğabilmesi için bir silahlı saldırının vuku bulması temel koşul olarak belirlenmiştir. Bir silahlı saldırının vuku bulmasına ilişkin bu sınırlayıcı koşul ayrıca, BM Şartı’ndan önce örf ve adet hukukunda var olan daha geniş kapsamlı meşru müdafaa anlayışının BM Şartı’na dahil edilmesini de sınırlandırmaktadır. Çünkü md. 51’deki “doğal” sözcüğü devletlerin meşru müdafaa hakkından mahrum bırakılmayacağını ifade etmek için kullanılmıştır, yoksa sınırlanamayacağı anlamına gelmemektedir.

Ayrıca önleyici meşru müdafaa hakkının örf ve adet hukukunun bir parçası haline geldiği konusu da tartışmalıdır. Çünkü önleyici meşru müdafaa hakkının dayandırıldığı Caroline olayı münferit bir olay olarak kalmıştır. Bu olaydan sonra ne devletlerin uygulamalarında ne de uluslararası yargı kararlarında önleyici meşru müdafaa hakkının kabul edildiğine dair bir konsensüs bulunmamaktadır. Hollanda’nın 1941’de Japonya’ya savaş ilan etmesi dışında, meşru müdafaa hakkında önleyici tasarrufların çok az örneği vardır. Dolayısıyla önleyici meşru müdafaa hakkının ne BM uygulamasında, ne örf ve adet hukukunda, ne de yargı kararlarında kabul edildiğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle ABD’nin meşru müdafaa hakkını kullandığı yönündeki iddiası, Irak’a karşı kuvvet kullanma eylemine gerekli hukuki meşruiyeti sağlamamaktadır. Ayrıca savaştan sonra Irak’ta herhangi bir KİS’e rastlanmamış olması da ABD’nin öne sürdüğü iddiaların geçersiz olduğunu gözler önüne sermiştir. Ayrıca Irak’ın terörist örgütlerle ve El-Kaide ile ilişki içinde olduğuna dair bir ize de rastlanamamıştır.

2003 Irak Harekatı’na kadar, başta ABD olmak üzere, güçlü devletler hegemonik politikalarını hukukun dışında değil içinde meşrulaştırmışlardır. Devletler GK izni olmaksızın gerçekleştirdikleri müdahalelerini ya madde 2/4’ü sınırlandıran yaklaşımlara ya da md. 51’in geniş yorumuna dayandırmışlardır. Bu uygulamalar, mevcut BM Şartı normlarını hükümsüz kılmamakla birlikte etkilerini zayıflatmıştır.

ABD’nin Irak’ı işgalinin ardından BM Şartı md. 2/4’ün yorumlanması konusundaki tartışmalar yeniden canlanmıştır. Neo-realist görüşü benimseyen yazarlar, devletlerin BM Şartı md.

2/4'teki yasağı devamlı olarak ihlal etmiş olmalarının bu normu işlevsiz kıldığını ve dolayısıyla da kuvvet kullanma yasağının ortadan kalktığını iddia etmişlerdir.

Fakat bu görüşün aksine UAD, bir kuralın örf olarak tesis edilmesi için mukabil uygulamanın kural ile mutlak şekilde katı uyum içinde olması gerektiğini düşünmemektedir. UAD, devlet davranışının kurallarla, genel olarak, uyumlu olmasını yeterli saymakta ve verilen bir kurala uyumlu olmayan devlet davranış örneklerinin yeni bir kuralın tanınmasının belirtileri olarak değil; genel olarak bu kuralın ihlalleri olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bir devlet bir kurala aykırı davranırken eylemini kuralın içinde bulunan istisnalara ya da meşrulaştırmalara başvurarak savunuyorsa, bu davranış önemli kuralı zayıflatmaktan ziyade kuralı teyit etmektedir. Dolayısıyla BM Şartı'nda somut ifadesini bulan kuvvet kullanma yasağı geçerliliğini aynen devam ettirmektedir.

Her ne kadar kolektif güvenlik sisteminin, öngörüldüğü biçimiyle hiçbir zaman çalışmamış olduğu bir gerçek olsa da, BM Şartı md. 2/4'teki yasak, BM kolektif güvenlik sisteminin çalışması koşuluna bağlanmamıştır. Yani Md. 2/4 BM Şartı'nın GK'nın kolektif güvenlik sistemiyle ilgili yetkilerini düzenleyen VII. Bölümündeki hükümlerden bağımsızdır.

Ayrıca BM örgütü dikkate alınmaksızın yapılacak tek taraflı ulusal güvenlik değerlendirmeleriyle devletlerin kuvvet kullanabileceği kabul edilirse geniş ölçüde hatalara ve kötüye kullanımlara açık olan ve sonucunun nereye varacağı bilinemeyen bir uluslararası yapı ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla Bush Doktrini'nin küresel istikrara ve uluslararası barış ve güvenliğe nasıl hizmet edeceği de şüphelidir. KİS'e ye sahip olursa bile uluslararası hukuk çerçevesinde bir devlete silahlı bir saldırının olmadığı bir durumda önleyici meşru müdafaa hakkının hukuki olmadığı barizdir.

2003 Irak Harekatı'nda ABD BM Şartı'nın hükümlerine aykırı davranırken veto mekanizmasını kullanarak ulusal çıkarlarına aykırı olabilecek kararların alınmasında önüne geçmiştir. Fakat Irak Harekatı'nın ardından Bush Doktrini'ne yönelik yaygın muhalefet BM Genel Kurulu'nun Eylül 2003'teki 58. Oturumu'nun açılış konuşmalarında ortaya çıkmıştır. Bu ve diğer olumsuz tepkilerin ışığında, genişletilmiş bir önleyici meşru müdafaa hakkı iddiasının ne uluslararası örf ve adet hukukunu ne de BM Şartı'nda md. 51'i değiştirmek için gereken desteği elde ettiğini iddia etmek güçtür.

Eğer bir devlet, kendisine karşı ileride bir silahlı saldırı olacağı düşüncesine sahipse, sorunu öncelikle BM'nin gündemine getirmelidir. Devletlerin kendi ulusal çıkarlarına uygun bir şekilde

önleyici amaçlı meşru müdafaa eylemleri de gerek BM'den gerekse uluslararası toplumun diğer aktörlerinden kabul görmemektedir. Buna karşın, terör örgütleri ile bağlantısının bulunmadığı ve silahlı saldırı amacıyla kullanılma ihtimalinin çok yüksek olmadığı bir durumda devletin, KİS'e sahip olması, silahlı saldırı olarak değerlendirilemez. Devletlerin kendi kuvvet kullanımlarını meşrulaştırmak için ileri sürdüğü bu gibi argümanlar, md. 51'in sınırlarını aşmaktadır. Bu iddiaların uluslararası sistemde kabul edilmesi ise, devletler arası ilişkilerde gücün hukuka egemen olacağı bir yapı ortaya çıkarabilir.

Ancak günümüzde, BM örgütünün çözmekte zorlandığı uluslararası terörizm ve KİS'in yayılması gibi yeni sorunların ortaya çıkması, 1945 yılı şartlarına göre oluşturulan Şart hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesi hususunu gündeme getirmektedir. Yeni tehditlere karşı, örgütün karar alma mekanizması konusunda GK ve Genel Kurul gibi organların yapısını yeniden ele almak, bir devletin meşru müdafaa hakkına başvurduğunu iddia ettiği durumlarla ilgili etkili şekilde karar alınması açısından önemli olabilir. Bu nedenle, devletlerin büyük çoğunluğunun, uluslararası örgütlerin uluslararası yargı organlarının ve uluslararası hukuk uzmanlarının üzerinde uzlaşacağı şekilde meşru müdafaa hakkının yeniden ele alınıp değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Allen Buchanan, Roberto O. Keohane, "The Preventive Use of Force: A Cosmopolitan Institutional Proposition, <http://www.poli.duke.edu/people/faculty/docs/preventive%20force.pdf>. (01.08.2012)

AREND Anthony Clark, "International Law and the Preemptive Use of Military Force," **The Washington Quarterly**, Vol. 26, Issue. 2, Spring 2003.

ARI, Tayyar, **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2004.

BAŞEREN, Sertaç Hami, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

BOZKURT, Enver, **Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2003.

BURROUGHS John, Andrew Lichterman, Michael Ratner and Jules Lobel, "The United Nations Charter and the Use of Force Against Iraq", <http://www.lcnp.org/global/Iraqstatemt.3.pdf>. (01.07.2012)

Bush'un ABD Harp Akademisi West Point'deki konuşması, 1 Haziran 2002, www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020901-3.html. (07.08.2007)

BYERS, Michael, **Soykırımdan Sonkırımı Savaş Hukuku**, Çev. Hasret Dikici Bilgin, İstanbul, Detay Yayıncılık, 2007.

DAALDER Ivo H., James M. Lindsay, "Bush's Foreign Policy Revolution", (Ed.) Fred I. Greenstein, **The Goerge W. Bush Presidency: An Early Assesment**, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 2003.

DELER, Nicole ve John Burrough, "Jus ad Bellum: Law Regulating Resort to Force," **Human Rights**, Winter 2003.

DRUMBL, Mark, " Self Defense in an Age of Terrorism," **American Society of International Law**, Proceeding of the Annual Meeting, April 2-5 2003.

DURHAM, Martin, "The American Far Right and 9/11," **Terrorism and Political Violence**, Vol.15, No. 2, Summer 2003.

Enemark Christian, Christopher Michaelson, "Just War Doctrine and the Invasion of Iraq", **Australian Journal of Politics and History**, Vol. 51, No. 4, 2005.

Garda Ghista, "Pre-Emptive Invasion and International Law", <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=viewArticle&code=GHI20051213&articleId=147>

GLENNON, Michael J., "The Fog of Law: Self-Defence, Inherence and Incoherence in Artical of 51 of The United Nations Charter" **Harvard Journal of Law and Public Policy**, Vol. 25, No. 2, 2002.

GÖZEN, Ramazan, "ABD'nin Irak'ı İşgali: Yeni Muhafazakar/Demokratik Emperyalist Bir Proje", **II. Körfez Savaşı**, (Ed.) Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınevi, 2006.

GÖZTEPE, Ece, "Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirilmesi ya da "Haklı Savaş"ın Haksızlığı Üzerine", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 59, Sayı. 3, Eylül 2004.

HAMMOND, John L., "The Bush Doctrine, Preventive War, and International Law", **The Philosophical Forum**, Vol. 36, No. 1, Spring 2005.

İNAT, Kemal, "Irak: Uluslararası Hukukun Sonu mu?", **Dünya Çatışma Bölgeleri**, (Ed.) Kemal İnât, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, Ankara, Nobel Yayınları.

KAYA, İbrahim, "11 Eylül Saldırıları ve Sonrası: Uluslararası Hukukta Askeri Müdahale", **Stratejik Analiz**, Cilt. 2, No. 19, Kasım 2001.

KEGLEY, Charles W., Gregory A. Raymond, "Preventive War and Permissive Normative Order", **International Studies Perspectives**, No. 4, 2003, s.387.

KESKİN, Funda, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998.

"Letter dated 7 October 2001 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations adressed to the President of Security Council", **S/2001/946**, (07.10.2001).

"Letter Dated 20 March 2003 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations Adressed to the President of the Security Council", **United Nations Security Council, S/2003/351**, (21.03.2003).

"Letter Dated 20 March 2003 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations Adressed to the President of the Security Council", **United Nations Security Council, S/2003/350**, (21.03.2003).

“Letter Dated 20 March 2003 from the Permanent Representative of the Australia to the United Nations Addressed to the President of the Security Council”, **United Nations Security Council, S/2003/352**, 21 March 2003.

KOHEN, Marcelo G., “Is the US Practice of Using Force Changing International Law?,” **World Editorial and International Law**, Vol. 2, No 1, January 2003.

KÖSEBALAN, Hasan, “Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler,” **2023 Dergisi**, Kasım 2002.

Montery , David Yost, <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue4/turkish/art4.html> , (14.08. 2009).

MULLERSON, Rein A., “On the Relationship Between Jus Ad Bellum and Jus in Bello in the General Assembly Advisory Opinion”, **International Law, the International Court of Justice and Nuclear Weapons**, (Ed.) Laurence Boisson de Chazourness ve Philippe Sands, Cambridge University Pres, Cambridge, 1999.

NAGAN, Winston ve Craig Hamer, “The New Bush National Security Doctrine and the Rule of Law,” **Berkley Journal of International Law**, Vol. 22, Issue. 3, 2004.

O’Connel Marry Ellen, “The Myth of Preemptive of Self Defence”, **The American Society of Law Task Force on Terrorism**, <http://www.asil.org/taskforce/oconnel.pdf> (22.06.2012).

ÖZKAN, Tuncay, **Bush ve Saddam’ın Gölgesinde Entrikalar Savaşı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 1. Kitap, 7. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 1998.

PFİFFNER, James P., “Did President Bush Mislead the Country in His Arguments for War with Iraq”, **Presidential Studies Quarterly**, Vol. 34, No. 1, March 2004.

RİVKİN, David Jr., Lee A. Casey, Darin R. Bartam, “Remember The Caroline”, **National Review**, Vol. 54, No.12, 2002.

SAPİRO, Miriam, “Iraq: The Shifting Sands of Preemptive Self - Defense,” **AJIL**, Vol. 97, Issue. 3, July 2003.

SEGELL, Glen, “A Reflection on War against Rogue States,” **The Review of International Affairs**, Vol. 3, No. 3, Autumn 2004.

SOFAER, Abraham D., “On the Necessity of Pre-emption”, **EJIL**, Vol. 14, No. 2, 2003.

S/ RES/ 1441 (08.11.2002)

STANİMİR, Alexandrov, **Self-Defence Against the Use of Force in International Law**, Netherlands, Kluwer Law International, 1996.

SHUJA, Sharif, “The Bush Doctrine and the Emerging New World Order,” **National Observer**, Issue. 59, Summer 2004.

TAFT, Wiliam, Todd Buchwald, "Preemption, Iraq and International Law," **AJIL**, Vol. 97, Issue. 3, July 2003.

TARHANLI, Turgut, **Ne Hukuk Ne de Ahlak**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

TAŞDEMİR, Fatma, "Yeni Muhafazakar Amerikan Dış Politikasının Uluslararası Hukuk Sistemine Etki ve Yansımaları", Yeni **Muhafazakar Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, (Ed.) Çınar Özen, Hakan Taşdemir, Ankara, Odak Yayınevi, 2006, s. 111.

TAYLOR, Richard Norton "We got it wrong on Iraq WMD, intelligence chiefs admit", **The Guardian**, 08.04.2005, www.guardian.co.uk/Iraq/story.

THOMAS, Franck, "What Happens Now? The UN After Iraq," **AJIL**, Vol. 97, Issue. 3, July 2003.

VORK, Rene, "The Use of Force in the Modern World: Recent Developments and Legal Regulation of the Use of Force," **Baltic Defence Review**, Vol. 2, No. 10, 2003.

WEDGEWOOD, Ruth, "The Fall of Saddam Hussein: Security Council Mandates and Preemptive Self-Defence", *Agora: Future Implications of The Iraq Conflict*, **AJIL**, Vol. 97, No. 3, 2003.

YOO, John, "International Law and War in Iraq," **AJIL**, Vol. 97, Issue. 3, July 2003, s. 567.